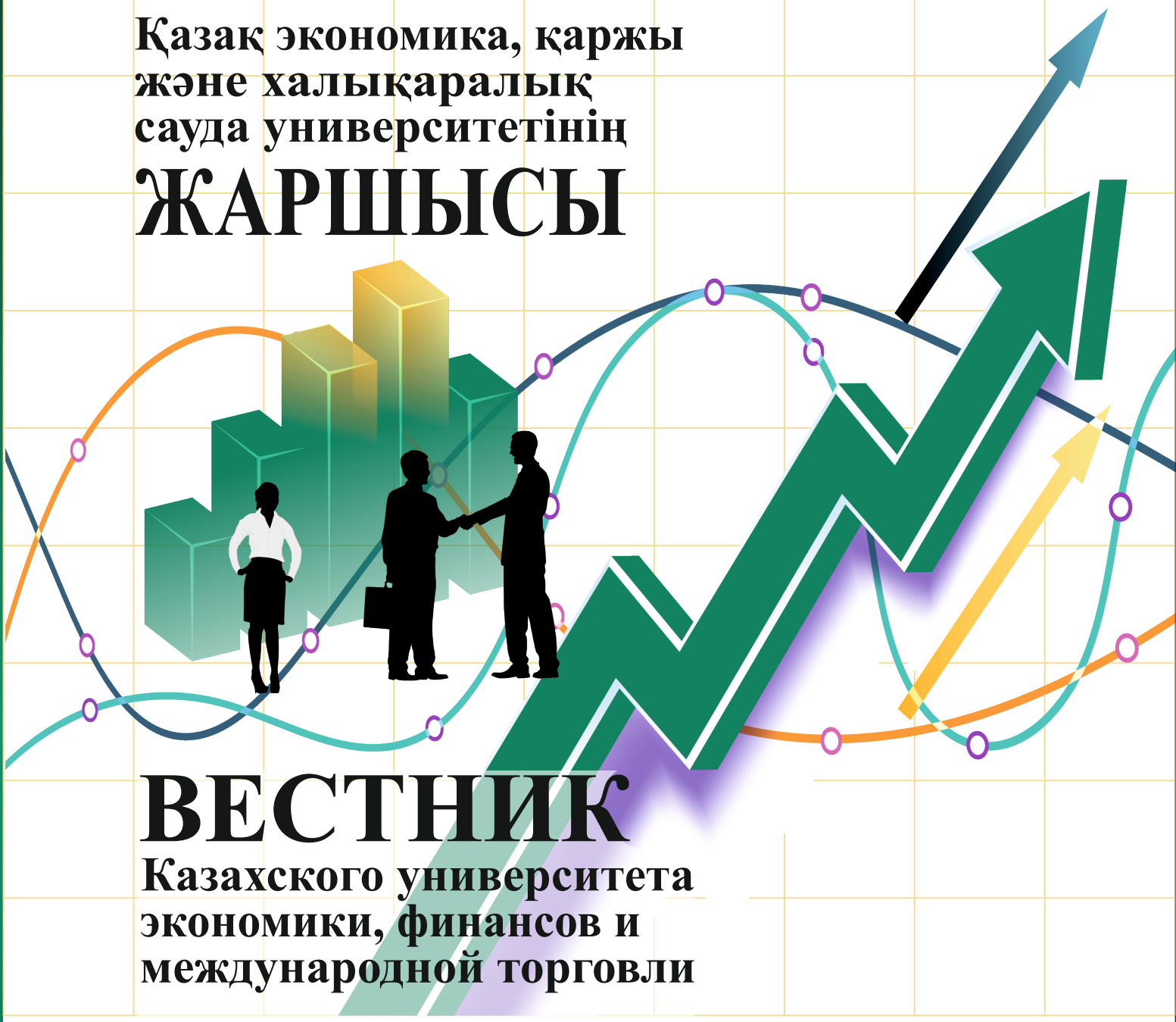
ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің

ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 4(57)/2024

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің

ЖАРШЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

ESIL UNIVERSITY

№4 (57) 2024

ВЕСТНИК

Казахского университета экономики, финансов и международной торговли

издается с 2009 года

Журналдың меншік иесі:
«Esil University» мекемесі

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

А. Агапова	PhD (США)
Л. Васа	PhD, профессор (Венгрия)
Т.В. Шталь	д.э.н., профессор (Украина)
Т.В. Воронина	д.э.н., профессор (Россия)
А.А. Кочербаева	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
Е. Әмірбекұлы	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Н. Токсанова	д.э.н., профессор (Казахстан)
Б.С. Есенгельдин	д.э.н., профессор (Казахстан)
М.Ж. Каменова	д.э.н., профессор (Казахстан)
М.К. Алиев	д.э.н., профессор (Казахстан)
Д.М. Турекулова	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Х. Галиева	д.э.н., профессор (Казахстан)
Г.С. Укубасова	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
Р.Д. Берназарова	технический секретарь (Казахстан)

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания,
Информационного агенства и сетевого издания № KZ67VPY00015604 от 03.10.2019 г
Выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

МАЗМҰНЫ

Калкабаева А.Е., Утебаева Ж.А., Дарибаева А.К., Бейсекова Ж.Ы. Экономикалық көрсеткіштердің Қазақстан Республикасының әлеуметтік прогресіне әсері 8

Нургалиева А.А., Кенжин Ж.Б., Мукина Г.С., Сайымова М.Д. Жаһандық орта заманында Қазақстандағы цифрлық кәсіпкерлік 17

Сыздықова А.О. Тұрақты қаржыландырудың тетіктері мен құралдары 22

Таниртаева Е.Е., Нургалиева Г.К., Муханова Г.К., Валиева С.Н. Авиакомпанияларда басқару есебін ұйымдастыру және оны жетілдіру 32

Алимбаев А.А., Бирюков В.В., Сальжанова З.А., Битенова Б.С. Қарағанды облысының цифрлық экономикасының инфрақұрылымын қалыптастыру және дамыту 41

Мынбаева Е.Н., Трусов И.А., Сембаева А.М., Әлібекова Г.Ж. Қазақстан Республикасында технологияларды коммерцияландырудың тиімділігін халықаралық әдістемеге сәйкес бағалау 52

Ирмак А., Мусина К.П., Кодашева Г.С., Тулеубаева М.К. PISA деректері негізінде Қазақстан мектептерінің білім жетістіктеріндегі айырмашылықтарды талдау 63

Мишулина О.В., Кулубеков М.Т., Горелова Н.С., Коваль А.П. Көшбасшылық потенциал заманауи ұйымдардың инновациясы ретінде 71

Джошкун Ш., Хамитова Д.М., Тажбаев Н.М., Тажбаева А.М. Қазақстан халқы мен мектептерді цифрландыру: негізгі көрсеткіштер мен үрдістерді талдау 80

Примжарова К.К., Омарова А.И., Аманиязова Г.Д., Ситникова Е.С. Қазақстан өңірлерінде инфрақұрылым мен аграрлық секторды дамыту 88

Беккайров Н.Б., Бимендиева Л.А. FMOLS әдістемесі бойынша сыбайлас жемқорлықтың экономикалық өсу көрсеткіштеріне әсерін анықтау 97

Сарбасова Р.С., Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Мауина Г.А. Қазақстан агроөнеркәсіптік кешенін тұрақты дамуының қаржылық механизмі 105

Жанакова Н.Н., Маукенова А.А., Сутбаева Р.О., Саубетова Б.С. Қазақстан экономикасына салалық инвестициялардың ерекшеліктері 114

Есім А.Қ., Шохан Р., Тукибаева Қ.Б., Есимова Д.Д. Павлодар облысында туризмді дамыту мүмкіндіктері 122

Дутта А., Досжан Р.Р., Куанова Л.А. Банк қызметіндегі финтех инновацияларын басқару 131

Тулешова Г.Б., Шөкеев Ө.Е., Байдыбекова С.К. Қазақстан экономикасының аграрлық секторындағы жанама өнімді қайта өңдеу мәселелері 139

Тұрсын А.Р., Тулеметова А.С., Сулейменова И.А., Мухамедханова А.Б. Қазақстанның ағымдағы инвестициялық қызметін талдау 149

Беспалый С.В., Жасарова Р.А., Мусина А.Ж., Берназарова Р.Д. Көшбасшылықты басқару арқылы тұрақты даму мақсаттарын ілгерілетудегі университеттердің рөлі 156

Кәрімбаева Г.Ж., Кашкинбаева К., Амишева З.М., Утегенова Ж.С. Қазақстан аймақтарын дамытудың біртектілігі 165

Тайпакова Б.М., Мусина К.П. Іс-шаралар жиілігінің MICE-туризмнің дамуына негізгі факторлардың әсерін талдау 171

Аманкелді Н.А., Парманова Р.С., Елубаева А.С., Сарсембаева М.Ж. Жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландырудың тетіктері 179

Тулаганов А.Б., Есберген Р.Ә., Даркенбаев Т.С., Байгабулова Қ.Қ. Ауыл шаруашылығы саласында суды пайдалануды мемлекеттік басқарудың әлемдік тәжірибесі 189

Балкибаева А.М., Куангалиева Т.К., Ержанова Ж.К., Разакова А.М. Бұқаралық спортты дамыту саясатына шолу 201

Якудина Р.С., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б. ЕАЭО елдерінде азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеуді салыстырмалы талдау 208

Есымханова З.К., Бирмагамбетов Т.Б., Алибекова А.Б., Тойжигитова Ж.А. Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу жүйесіне цифрлық процестердің әсері 218

Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Айкупешева Д.М., Байтуова К.Т. Қазақстан республикасындағы индустриялық-инновациялық экономика жағдайында адам ресурстарын дамыту проблемалары.....226

Абаева Г.И., Кужукеева К.М., Кажикова Ж.Н., Даниярова М.Т. Цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамту 236

Абекешев А.И., Курманова Г.К., Уразова Б.А., Малаева Р.А. Кедергілерден көпірлерге дейін: мұражай әлеміндегі цифрландыру және инклюзивтілік 245

Сактаева А.А., Апышева А.А., Ордабаева М.А., Жапарова А. Қазақстан республикасының білім беру саласын дамытуды мемлекеттік қолдау 255

Несипбай О.М., Серикова М.А., Серикова Г.С., Хамитова Д. ЕАЭО салықтық әкімшілігінің тиімділігін бағалау 265

Амерханова А.Б., Сабыржан А., Кенешева Ғ. Ә., Тапенова Г.С. Қазақстандағы ғылымды және инновациялық дамуды қаржыландыруды талдау 276

Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ладаненко Е.И., Досмакова А.Е. Білім берудің жастарды жұмыспен қамтуға әсері: экономикалық-математикалық тәсіл.....283

Даулиева Г.Р., Андабаева Г.Н., Ақылбекова Д.К. Туризм саласындағы инновациялық әлеуетті бағалау (Шығыс Қазақстан облысы бойынша) 292

Қайырбек Қ., Кондыбаева С., Болуспаев Ш. Қазақстан Республикасындағы жоғары білім нарығы: ЖОО білім сапасының көрсеткіштерін анықтау 300

Утегенова Ж.С., Тлемисов Ұ.Б., Дауылбаев К.Б., Шаметова А.А. Қазақстандағы ғылымның кадрлық әлеуетін талдау.....312

Уандыкова М.К., Астаубаева Г.Н., Мухамеджанова Г.С., Миркасимова Т.Ш. Қазақстандағы мемлекеттік жоспарлау мен басқаруды трансформациялау: жүйенің болашағы мен міндеттері 320

Естурлиева А.И., Шөкеев Ө.Е., Мендалиева Ш.О., Рюмкина И.Н. Қазақстан республикасындағы жұмыссыздық және көші-көші-қонды талдау: еңбек нарығын тұрақтандыруға тәсіл.....330

Кернебаев А.С., Бирюков В.В., Шохабаева А.С., Саймагамбетова Г.А. Өңірдің ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғыртудың инновациялық тетіктері.....345

Джазыкбаева Б.К., Курмангалиева Л.А., Момбекова Г.Р., Куралбаев А.А. Қазақстанның жаһандық қосылған құн тізбегіне қатысу перспективалары.....353

Шаймерденова Т.А., Жетписбаева М.К. Мемлекеттік қызметшілерді мемлекеттік органның кадрлық бизнес-процестерін оңтайландыру назарында ынталандыру 360

Сарбасова Р.С., Омарова А.Т., Рахимжанова Т.А., Калдыгозова М.А. Агроқұрылымдарды қаржылық сауықтыруды бюджеттік қолдаудың шетелдік тәжірибесі.....373

Газалиева А.К., Сембеков А.К., Аманкелді Н.А., Кадырова А.С. Дамуға әсер ететін факторларды талдау қор нарығы.....383

Аманбай Ә.Е., Абауова Г.М., Рахимбердинова М.У., Назикова Ж.А. Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй құрылысының дамуын талдау.....392

Кадырбекова Д.С., Дүйскенова Р.Ж., Елубаева Ж.М., Tchon Li Жұмыспен қамту құрылымының өзгеруін кедейлікті азайту факторы ретінде бағалау 401

Бейсенова А.Ж., Сапарова Г.К., Мухамеджанова А.А., Садыков Ж.А. Трансшекаралық туризмды дамытудың инновациялық құралдары: Қазақстан мен Қырғызстан мысалында.....409

СОДЕРЖАНИЕ

Калкабаева А.Е., Утебаева Ж.А., Дарибаева А.К., Бейсекова Ж.Ы. Влияние экономических показателей на социальный прогресс Республики Казахстан 8

Нургалиева А.А., Кенжин Ж.Б., Мукина Г.С., Сайымова М.Д. Цифровое предпринимательство в Казахстане в условиях динамичности глобальной среды 17

Сыздықова А.О. Механизмы и инструменты устойчивого финансирования 22

Таниртаева Е.Е., Нургалиева Г.К., Муханова Г.К., Валиева С.Н. Организация управленческого учета и его совершенствование в авиакомпаниях 32

Алимбаев А.А., Бирюков В.В., Сальжанова З.А., Битенова Б.С. Формирование и развитие инфраструктуры цифровой экономики Карагандинской области 41

Мынбаева Е.Н., Трусов И.А., Сембаева А.М., Әлібекова Г.Ж. Оценка эффективности коммерциализации технологий в Республике Казахстан в соответствии с международной методологией 52

Ирмак А., Мусина К.П., Кодашева Г.С., Тулеубаева М.К. Анализ различий в образовательных достижениях школ Казахстана на основе данных PISA 63

Мишулина О.В., Кулубеков М.Т., Горелова Н.С., Коваль А.П. Лидерский потенциал как инновация современных организаций 71

Джошкун Ш., Хамитова Д.М., Тажбаев Н.М., Тажбаева А.М. Цифровизация школ и населения Казахстана: анализ ключевых показателей и тенденций 80

Примжарова К.К., Омарова А.И., Аманиязова Г.Д., Ситникова Е.С. Развитие инфраструктуры и аграрного сектора в регионах Казахстана 88

Беккайров Н.Б., Бимендиева Л.А.Определение влияния коррупции на показатели экономического роста по методике FLOMS 97

Сарбасова Р.С., Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Мауина Г.А. Финансовый механизм устойчивого развития АПК Казахстана 105

Жанакова Н.Н., Маукенова А.А., Сутбаева Р.О., Саубетова Б.С. Особенности отраслевых инвестиций в экономику Казахстана 114

Есім А.Қ., Шохан Р., Тукибаева Қ.Б., Есимова Д.Д. Возможностей развития туризма в Павлодарской области 122

Дутта А., Досжан Р.Р., Куанова Л.А. Управление финтех-инновациями в банковской деятельности 131

Тулешова Г.Б., Шөкеев Ө.Е., Байдыбекова С.К. Проблемы переработки побочной продукции в аграрном секторе экономики Казахстана 139

Тұрсын А.Р., Тулеметова А.С., Сулейменова И.А., Мухамедханова А.Б. Анализ текущей инвестиционной деятельности Казахстана 149

Беспалый С.В., Жасарова Р.А., Мусина А.Ж., Берназарова Р.Д. Роль университетов в продвижении целей устойчивого развития через управление лидерством 156

Кәрімбаева Г.Ж., Кашкинбаева К., Амишева З.М., Утегенова Ж.С. Неравномерность развития регионов Казахстана 165

Тайпакова Б.М., Мусина К.П. Анализ влияния ключевых факторов развития MICE-туризма от частоты мероприятий 171

Аманкелді Н.А., Парманова Р.С., Елубаева А.С., Сарсембаева М.Ж. Механизмы финансирования развития местных сообществ 179

Тулаганов А.Б., Есберген Р.Ә., Даркенбаев Т.С., Байгабулова Қ.Қ. Мировой опыт государственного управления водопользованием в сфере сельского хозяйства 189

Балкибаева А.М., Куангалиева Т.К., Ержанова Ж.К., Разакова А.М. Обзор политики развития массового спорта 201

Якудина Р.С., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б. Сравнительный анализ государственного регулирования продовольственной безопасности в странах ЕАЭС 208

Есымханова З.К., Бирмагамбетов Т.Б., Алибекова А.Б., Тойжигитова Ж.А. Влияние цифровых процессов на систему налогообложения электронной коммерции в Казахстане 218

Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Айкупешева Д.М., Байтуова К.Т. Проблемы развития человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики в Республике Казахстан 226
Абаева Г.И., Кужукеева К.М., Кажикова Ж.Н., Даниярова М.Т. Занятость населения в условиях цифровизации 236
Абекешев А.И., Курманова Г.К., Уразова Б.А., Малаева Р.А. От барьеров к мостам: цифровизация и инклюзивность в музейном мире.....245
Сактаева А.А., Апышева А.А., Ордабаева М.А., Жапарова А. Государственная поддержка развития сферы образования Республики Казахстан.....255
Несипбай О.М., Серикова М.А., Серикова Г.С., Хамитова Д. Оценка эффективности налогового администрирования ЕАЭС 265
Амерханова А.Б., Сабыржан А., Кенешева Ғ. Ә., Тапенова Г.С. Анализ финансирования науки и инновационного развития в Казахстане.....276
Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ладаненко Е.И., Досмакова А.Е. Влияние образования на занятость молодежи:экономико-математический подход.....283
Даулиева Г.Р., Андабаева Г.Н., Ақылбекова Д.К. Оценка инновационного потенциала в сфере туризма (по Восточно-Казахстанской области) 292
Қайырбек Қ., Кондыбаева С., Болуспаев Ш. Рынок высшего образования в республике Казахстан: определение показателей качества высшего образования 300
Утегенова Ж.С., Тлемисов Ұ.Б., Дауылбаев К.Б., Шаметова А.А. Анализ кадрового потенциала науки в Казахстане.....312
Уандыкова М.К., Астаубаева Г.Н., Мухамеджанова Г.С., Миркасимова Т.Ш. Трансформация государственного планирования и управления в Казахстане: системные перспективы и вызовы 320
Естурлиева А.И., Шөкеев Ө.Е., Мендалиева Ш.О., Рюмкина И.Н. Механизм и решение проблем безработицы и миграци через атлас профессий по региону 330
Кернебаев А.С., Бирюков В.В., Шохабаева А.С., Саймагамбетова Г.А. Инновационные механизмы технологической модернизации сельского хозяйства региона.....345
Джазыкбаева Б.К., Курмангалиева Л.А., Момбекова Г.Р., Куралбаев А.А. Перспективы участия Казахстана в глобальных цепочках добавленной стоимости.....353
Шаймерденова Т.А., Жетписбаева М.К. Мотивация госслужащих в фокусе оптимизации кадровых бизнес-процессов госоргана.....360
Сарбасова Р.С., Омарова А.Т., Рахимжанова Т.А., Калдыгозова М.А. Зарубежный опыт бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований.....373
Газалиева А.К., Сембеков А.К., Аманкелді Н.А., Кадырова А.С. Анализ факторов, влияющих на развитие фондового рынка.....383
Аманбай Ә.Е., Абауова Г.М., Рахимбердинова М.У., Назикова Ж.А. Анализ развития жилищного строительства в Республике Казахстан.....392
Кадырбекова Д.С., Дүйскенова Р.Ж., Елубаева Ж.М., Tchon Li Оценка изменений в структуре занятости как фактора сокращения бедности.....401
Бейсенова А.Ж., Сапарова Г.К., Мухамеджанова А.А., Садыков Ж.А. Применение инновационных инструментов развития трансграничного туризма Казахстана и Кыргызстана 409

CONTENTS

Kalkabaeva A., Utebaeyva Zh., Daribayeva A., Beisekova Zh. The impact of economic indicators on the social progress of the Republic of Kazakhstan 8

Nurgaliyeva A., Kenzhin Zh., Mukina G., Saiymova M. Digital entrepreneurship in Kazakhstan in a dynamic global environment 17

Syzdykova A. Mechanisms and instruments of sustainable financing 22

Tanirtayeva Ye., Nurgalieva G., Mukhanova G., Valiyeva S. Organization of management accounting and its improvement in airlines 32

Alimbayev A., Biryukov V., Salzhanova Z., Bitenova B. Formation and development of infrastructure for the digital economy of the karaganda region 41

Mynbayeva E., Trussov I., Sembayeva A., Alibekova G. Evaluation of the effectiveness of technology commercialisation in the Republic of Kazakhstan under international methodology 52

Irmak A., Mussina K., Kodasheva G., Tuleubayeva M. Analysis of differences in educational achievements of schools in Kazakhstan based on PISA data 63

Mishulina O., Kulubekov M., Gorelova N., Koval A. Leadership potential as an innovation of modern organizations 71

Joshkun S., Khamitova D., Tazhbayev N., Tazhbaeva A. Digitalization of schools and the population of kazakhstan: analysis of key indicators and trends 80

Primzharova K., Omarova A., Amaniyazova G., Sitnikova E. Development of infrastructure and the agricultural sector in the regions of Kazakhstan 88

Bekkairov N., Bimendieva L. Determining the impact of corruption on economic growth indicators using the FLOMS methodology 97

Sarbassova R., Aimurzina B., Kamenova M., Mauina C. Financial mechanism for sustainable development of the agro-industrial complex of Kazakhstan 105

Zhanakova N., Maukenova A., Sutbayeva R., Saubetova B. Features of sectoral investments in the economy of Kazakhstan 114

Yessim A., Shokhan R., Tukibaeva K., Yessimova D. Possibilities of tourism development in Pavlodar region 122

Dutta A., Doszhan R., Kuanova L. Management of the fintech innovations in banking 131

Tuleshova G., Shukeyev U., Baidybekova S. Problems of processing by-products in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan 139

Tursyn A., Tulemetova A., Suleimenova I., Mukhamedkhanova A. Analysis of current investment activity in Kazakhstan 149

Bespalyy S., Zhasarova R., Mussina A., Bernazarova R. The role of universities in promoting sustainable development goals through leadership management 156

Karimbayeva G., Kashkinbaeva K., Amisheva Z., Utegenova Zh. Uneven development of the regions of Kazakhstan 165

Taipakova B., Mussina K. Analysis of the impact of key factors development of MICE tourism on the frequency of events 171

Amankeldi N., Parmanova R., Yelubaeva A., Sarsembayeva M. Mechanisms for financing the development of local communities 179

Tulaganov A., Yesbergen R., Darkenbayev T., Baigabulova K. World experience of public water management in the field of agriculture 189

Balkibayeva A., Kuangaliyeva T., Yerzhanova Zh., Razakova A. Overview of mass sport development policy 201

Yakudina R., Kurmanalina A., Tasmaganbetov A. Comparative analysis of state regulation of food security in eaeu countries 208

Yessymkhanova Z., Birmagambetov T., Alibekova A., Toizhigitova Z. Impact of digital processes on e-commerce taxation system in Kazakhstan 218

Baituova L., Khuanysh L., Aikypesheva D., Baituova K. Problems of human resources development in the conditions of industrial-innovative economy in the Republic of Kazakhstan 226

Abayeva G., Kuzhukeyeva K., Kazhikova Zh., Daniyarova M. Employment in the context of digitalization 236

Abekeshev A., Kurmanova G., Urazova B., Malayeva R. From barriers to bridges: digitalization and inclusion in the museum world 245

Saktayeva A., Apysheva A., Ordabaeva M., Zhaparova A. State support for the development of the education sector of the republic of Kazakhstan 255

Nessipbay O., Serikova M., Serikova G., Khamitova D. Assessing the effectiveness of tax administration of eaeu 265

Amerkhanova A., Sabyrzhan A., Kenesheva G., Tapenova G. Analysis of financing of science and innovative development in Kazakhstan 276

Imashev A., Saimagambetova G., Ladanenko Y., Dosmakova A. The impact of education on youth employment: an economic and mathematical approach 283

Daulieva G., Andabayeva G., Akylbekova D. Assessment of innovative potential in the field of tourism (for the East Kazakhstan region) 292

Kaiyrbek K., Kondybayeva S., Boluspayev S. Higher education market in the Republic of Kazakhstan: determination of higher education quality indicators 300

Utegenova Z., Tlemissov U., Dauylbayev K., Shametova A. Analysis of the human resource potential of science in Kazakhstan 312

Uandykova M., Astaubaeva G., Mukhamedzhanova G., Mirkasimova T. Transformation of state planning and management in Kazakhstan: systemic prospects and challenges 320

Yesturliyeva A., Shukeyev U., Mendaliyeva Sh., Ryumkina I. Analysis of unemployment and migration in the republic of Kazakhstan: an approach to labor market stabilization 330

Kernebaev A., Biryukov V., Shokhabayeva A., Saimagambetova G. Innovative mechanisms of technological modernization of agriculture of the region 345

Jazykbaeva B., Kurmangalieva L., Mombekova G., Kuralbaev A. Prospects for Kazakhstan's participation in global value chains 353

Shaimerdenova T., Zhetpisbayeva M. Motivation of civil servants in the focus of optimization of hr business processes of a public body 360

Sarbasova R., Omarova A., Rakhimzhanova T., Kaldygozova M. Foreign experience in budget support of financial rehabilitation of agricultural enterprises 373

Gazalieva A., Sembekov A., Amankeldi N., Kadyrova A. Analysis of factors influencing development the stock market 383

Amanbai A., Abauova G., Rakhimberdinova M., Nazikova Z. Analysis of the development of the housing construction market in the Republic of Kazakhstan 392

Kadyrbekova D., Duyskenova R., Elubaeva Z., Tchon Li Assessing the change in employment structure as a factor in poverty reduction 401

Beisenova A., Saparova G., Mukhamejanova A., Sadykov Z. Innovative tools for the development of cross-border tourism: the case of Kazakhstan and Kyrgyzstan 409

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).1
УДК 330.356
ГРНТИ 06.52.17

А.Е. Калкабаева*, магистр[1]
Ж.А. Утебаева, к.э.н., ассоц. профессор[1]
А.К. Дарибаева, к.э.н., ассоц. профессор [2]
Ж.Ы. Бейсекова, к.э.н., ассоц. профессор[3],
Костанайский региональный университет
имени А.Байтурсунулы, г. Костанай, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет»,
г. Алматы, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aina2011-12@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматривается вопросы взаимосвязи экономических показателей и социального прогресса в Республике Казахстан, проведен анализ влияния макроэкономической стабильности и экономических изменений на качество жизни и социальное благополучие населения. Особое внимание уделено влиянию безработицы и инфляции на Индекс социального прогресса (SPI). Авторами использован корреляционно-регрессионный анализ данных последнего десятилетия. Изучены труды российских и казахстанских ученых по данной теме, которые подтверждают сложность и многогранность изучаемых взаимосвязей. Приведена характеристика индекса социального прогресса как комплексного показателя, оценивающего страны по различным социальным и экологическим аспектам.

Авторами был проведен корреляционно-регрессионный анализ экономических показателей и SPI, что позволило количественно оценить взаимосвязь между этими экономическими переменными и социальными исходами. В статье выявлено, что снижение уровня безработицы положительно влияет на социальный прогресс, подчеркивается важность создания новых рабочих мест и поддержки экономической активности для улучшения качества жизни населения. Предложено разработать государственную программу, предусматривающую увеличение инвестиций в профессиональную переподготовку кадров и улучшение доступа к качественному образованию для разных слоев населения. На основе полученных данных авторы предлагают разработку социально-экономических стратегий, направленных на улучшение социального благополучия через стабилизацию уровня цен и снижение безработицы.

Ключевые слова: *уровень жизни, качество жизни, социальный прогресс, экономические показатели, корреляционно-регрессионный анализ, индекс социального прогресса, безработица*

Кілт сөздер: *өмір сүру деңгейі, өмір сапасы, әлеуметтік прогресс, экономикалық көрсеткіштер, корреляциялық-регрессиялық талдау, әлеуметтік прогресс индексі, жұмыссыздық*

Keywords: *standard of living, quality of life, social progress, economic indicators, correlation-regression analysis, Social Progress Index, unemployment,*

Введение. В настоящее время среди многообразия показателей оценки качества и уровня жизни населения важным показателем является Индекс социального прогресса (Social Progress Index, SPI), на развитие которого немаловажное влияние оказывает и экономическое состояние страны.

Взаимосвязь между экономическими переменными, такими как безработица и инфляция, и социальным благополучием сложна и многогранна. Исследование этих связей имеет важное значение для понимания того, как экономические изменения влияют на качество жизни населения. Понимание того, как экономические факторы влияют на социальный прогресс, критично для формирования эффективных стратегий и мер политики, направленных на улучшение социального благополучия населения. Это особенно актуально для стран с переходной экономикой, таких как Казахстан, где экономические реформы могут иметь непосредственные социальные последствия. Анализ взаимосвязей с использованием корреляционно-регрессионного подхода предоставляет новый взгляд на проблематику и способствует развитию методологической базы в области экономических и социальных исследований.

Цель данного исследования состоит в том, чтобы показать влияние безработицы и инфляции на социальный прогресс в Республике Казахстан на основе данных за последнее десятилетие.

Для достижения этой цели использованы методы корреляционного и регрессионного анализа, позволяющие оценить степень взаимосвязи и влияния экономических переменных на индекс социального прогресса (SPI). В работе использованы данные, полученные от национального статистического агентства, а также методы статистической обработки данных, обеспечивающие точность и воспроизводимость результатов. В качестве инструментария использовались средние величины, ряды динамики, таблицы, графики, группировки, классификации, корреляционный, регрессионный методы анализа и др. Для обработки исходной информации применялись пакеты прикладных программ «Microsoft Excel».

Перед проведением регрессионного анализа была выполнена проверка ключевых предпосылок для обеспечения корректности и достоверности полученных результатов. В частности, были проведены тесты на мультиколлинеарность, нормальность остатков, гетероскедастичность и линейность зависимостей. Результаты этих проверок представлены ниже.

Обзор литературы. Исследование взаимосвязей между экономическими показателями и социальным прогрессом является актуальной темой в экономической науке и социальной политике государства. В последние годы значительное внимание уделяется анализу влияния макроэкономической стабильности и экономических изменений на социальное благополучие и качество жизни населения.

В качестве источников, которые составили научную базу исследования по проблемам влияния экономических показателей на показатели качества жизни населения явились работы российских и казахстанских ученых.

Так, в работе Селезневой И.Г., Суховой А.С., Лясиной И.Ю. особое внимание уделено статистическим исследованиям, которые демонстрируют динамику и структуру экономического роста, и их влияние на различные аспекты жизни населения, включая доходы, здоровье, образование и социальное обеспечение [1].

В статье Захаровой К.А и других авторов рассматривается взаимосвязь качества жизни населения и общего уровня экономического благосостояния государства. Авторы проводят статистический анализ с использованием системы показателей, отражающих ключевые аспекты экономического развития и их влияние на качество жизни [2].

Исследование Асеева О.В., Зиядина С.Т и Соколовой Л.Ю. поднимает вопрос о том, как изменения в ВВП влияют на индексы качества жизни населения. В статье проводится сравнительный анализ показателей ВВП и качества жизни в России и других странах с использованием данных из международной базы Numbeo и статистики МВФ [3].

В статье Андрюхина А. Ю. «Оценка взаимосвязей безработицы и инфляции» в российской экономике изучается связь между безработицей и инфляцией в российской экономике. Основываясь на корреляционном и регрессионном анализе, автор приходит к выводу, что в долгосрочной перспективе значимая связь между этими показателями отсутствует. В краткосрочной перспективе, хотя некоторые данные показывают положительную корреляцию между инфляцией и безработицей, это чаще всего связано с сезонными факторами, и общая тенденция указывает на слабую и непостоянную связь между этими двумя показателями [4].

Тема взаимосвязи экономических показателей и качества жизни также активно обсуждается в научных кругах Республики Казахстан.

Сагитова Г.К. в своей работе «Анализ факторов, влияющих на уровень жизни населения Республики Казахстан» проводит исследование связей между экономическими показателями и качеством жизни населения. В исследовании используется корреляционно-регрессионный анализ для определения зависимостей между ожидаемой продолжительностью жизни населения и такими факторами, как номинальный доход и обменный курс валют. Результаты показывают, что увеличение номинального дохода и изменение обменного курса имеют положительное влияние на продолжительность жизни [5].

Сауранбай С. Б., Байдыбекова С. К., Османов Ж.Д. анализируют влияние экономических и социальных индикаторов на уровень и качество жизни населения в Казахстане. Исследование направлено на разработку стратегий улучшения экономического развития Казахстана и его регионов для повышения уровня жизни, с фокусом на увеличение доходов населения, поддержку социальной сферы и снижение уровня бедности [6].

Ережепова А.А., Даулиева Г.Р., Майсанова Р.Р затрагивают вопросы влияния экономических показателей на качество и уровень жизни населения, с фокусом на Индексе человеческого развития (ИЧР) как интегральном показателе качества жизни [7].

В целом, литературный обзор подтверждает актуальность и сложность проблемы взаимосвязи между экономическими показателями и социальным прогрессом. Несмотря на значительное количество исследований в этой области, вопрос влияния безработицы и инфляции на индекс социального роста все еще нуждается в более глубоком изучении. Существует значительная потребность во всесторонних исследованиях влияния безработицы и инфляции на социальный рост, особенно с использованием корреляционно-регрессионных подходов, которые могли бы учесть разнообразие экономических контекстов и внешних факторов. Исследования в этой области должны учитывать изменяющуюся социально-экономическую ситуацию, а также требуют постоянного обновления теоретических и методических подходов.

Основная часть. Индекс социального прогресса: Social Progress Index (SPI), является комплексным показателем социального прогресса и оценивает страны по различным социальным и экологическим показателям, игнорируя экономические аспекты. Он был создан для того, чтобы показать, как общество удовлетворяет потребности своих граждан. Данный индекс включает в себя три основные категории:

–основные человеческие потребности, включающие в себя такие показатели, как доступность питания и медицинской помощи, доступ к базовым знаниям, безопасность водоснабжения и санитария;

–основы благополучия, что характеризует доступ к образованию, информации, здоровью и устойчивой среде обитания;

–возможности, измеряющие личные права и свободы, личный выбор, толерантность и доступ к высшему образованию.

Каждая из этих категорий далее делится на подкатегории, которые подробно изучают различные аспекты жизни в стране. Эти данные помогают правительствам и некоммерческим организациям определять приоритетные области для улучшения и разработки политики.

На рисунке 1 представлен Казахстан в Индексе социального прогресса за 2024 год.

По данным рейтинга Social Progress Imperative за 2024 Казахстан занял 63-е место среди 170 стран. По сравнению с предыдущими годами (2011-2022), Казахстан немного улучшил свои позиции, поднявшись с 65-го места [8].

Общий балл Казахстана по индексу социального прогресса составил 69,7 из 100 возможных. Отчёт указывает на стагнацию в стране, что означает минимальные изменения в рамках 0,25 балла в течение последних 13 лет.

Рассмотрим, как влияют экономические показатели, а именно безработица и инфляция на развитие SPI в Казахстане. По нашему мнению, (гипотеза) снижение уровня безработицы приводит к улучшению определённых аспектов социального прогресса, отражаемых SPI.

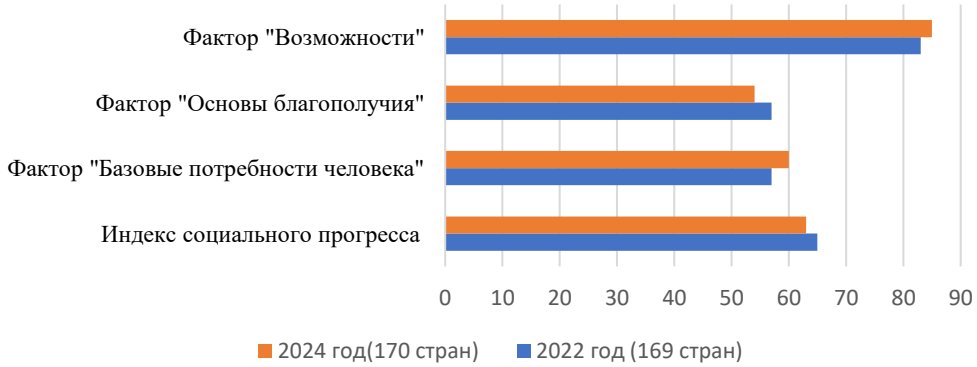

Рисунок 1 – **Индекс социального прогресса Республики Казахстан**

** Составлен авторами на основе источника [9].*

Для подтверждения гипотезы используется метод корреляционно- регрессионного анализа экономических показателей и индекса социального прогресса РК за 2013 - 2023 годы по данным

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан и международной организации Social Progress Imperative.

Для лучшей структуризации данных разделим показатели на зависимые (SPI) и независимые переменные (уровни безработицы, занятости и инфляции), которые представлены в таблице 1.

Таблица – 1

Исходные данные для корреляционно-регрессионного анализа

Годы	Уровень занятости	Уровень безработицы	Уровень инфляции	Индекс социального прогресса
2012	67,9	5,3	5,1	63,76
2013	68	5,2	5,8	64,34
2014	67,1	5	6,7	65,07
2015	66,1	5,1	6,7	64,7
2016	66,5	5	14,6	66,2
2017	66,3	4,9	7,4	66,01
2018	66,6	4,9	6	67,26
2019	66,7	4,8	5,2	68,2
2020	65,9	4,9	6,8	72,66
2021	66	4,9	8	72
2022	65,3	4,9	15	72,21
2023	65,5	4,7	9,8	70,23

**Составлена авторами*

Исходя из расчётов, проведённых в программе «Microsoft Excel», полученные данные представим в таблицу 2.

Данная таблица представляет собой корреляционную матрицу, показывающую коэффициенты корреляции Пирсона между трёмя переменными: индексом социального прогресса (SPI), уровнем безработицы (UNEMP) и инфляцией (INF), на основе 12 наблюдений.

Таблица – 2

Корреляционная матрица

	Индекс социального прогресса (SPI)	Уровень безработицы (UNEMP)	Уровень Инфляции (INF)
Индекс социального прогресса (SPI)	1.0000		
Уровень безработицы (UNEMP)	-0.6927	1.0000	
Уровень инфляции (INF)	0.3843	-0.2741	1.0000

**Составлена авторами*

Таким образом, корреляция между SPI и безработицей сильнее, чем между SPI и инфляцией, что может указывать на более значительное влияние уровня безработицы на социальный прогресс. Важно помнить, что корреляция не подразумевает причинно-следственную связь. Чтобы определить, влияет ли изменение одной переменной на изменение другой, требуется более глубокий регрессионный анализ (таблица 3).

Таблица – 3

Результаты регрессионного анализа

Источник	Сумма квадратов	Степени свободы	Среднее квадратическое отклонение(MS)		Количество наблюдений
Модель	61.5069	2	30.7535		12
Остаток	56.6007	9	6.2889		
Всего	118.1076	11	10.7371		
Статистика модели: F(2, 9) = 4.89 Prob > F = 0.0365 R-квадрат = 0.5208 Скорр. R-квадрат = 0.4143 Корень из MSE = 2.5078					
Коэффициенты регрессии					
Переменная	Коэффициент	Стандартная ошибка	t-статистика	p-значение	95% интервал
Уровень безработицы	-12.4635	4.7088	-2.65	0.027	[-23.1156;-1.8115]
Уровень инфляции	0.2036	0.2332	0.88	0.404	[-0.3219; 0.7292]
Константа	127.9744	23.9815	5.34	<0.001	[73.7246;182.2242]

**Составлена авторами*

Остановимся на интерпретации результатов корреляционно-регрессионного анализа статистических показателей. В процессе исследования нами была сформулирована гипотеза о том, что снижение уровня безработицы приводит к улучшению определённых аспектов социального прогресса, отражаемых SPI.

Анализируя предоставленные данные и результаты моделирования, можно сделать несколько важных выводов относительно связи уровня безработицы (UNEMP) и инфляции (INF) с индексом социального прогресса (SPI).

Коэффициент корреляции -0.6927 указывает на умеренно сильную отрицательную связь. Это означает, что с ростом уровня безработицы, уровень социального прогресса, измеряемый SPI, как правило, уменьшается.

Корреляция между INF и SPI: Коэффициент корреляции 0.3843 показывает слабую положительную связь, что может предполагать, что с увеличением инфляции SPI немного увеличивается, но этот вывод менее уверенный.

Модель регрессии с объясняющими переменными UNEMP и INF показывает следующие

результаты: R-squared равен 0.5208, что говорит о том, что модель объясняет примерно 52% вариации SPI. F-статистика (4.89) и P-значение (0.0365) указывают на то, что модель в целом статистически значима.

Отрицательный знак коэффициента уровня безработицы (-12.46352) указывает, что снижение уровня безработицы потенциально приводит к улучшению SPI.

Коэффициент INF 0.203633 со стандартной ошибкой 0.2323332 и P-значением 0.404 не является статистически значимым, что указывает на то, что связь между инфляцией и SPI не подтверждается данными.

Проведенные тесты на соблюдение предпосылок регрессионного анализа подтвердили их выполнение. Отсутствие мультиколлинеарности (VIF < 5), нормальность распределения остатков (p > 0.05 в тесте Шапиро-Уилка), отсутствие гетероскедастичности (p > 0.05 в тесте Бройша-Пагана) и линейность зависимостей подтверждают корректность построенной регрессионной модели и достоверность полученных выводов. Эти результаты позволяют сделать уверенные выводы о значительном влиянии уровня безработицы на индекс социального прогресса и менее выраженной зависимости от уровня инфляции.

Исходя из анализа, можно заключить, что первоначальная гипотеза о том, что снижение уровня безработицы может влиять на улучшение некоторых аспектов социального прогресса, подтверждается. Однако взаимосвязь между уровнем инфляции и SPI не нашла подтверждения в данной модели.

В контексте Казахстана и полученных результатов регрессионного анализа, мы видим, что уровень безработицы имеет значительное и отрицательное влияние на индекс социального прогресса (SPI), что отражает общепризнанную тенденцию: более высокая безработица коррелирует с ухудшением социально-экономических условий. Это может быть связано с тем, что безработица часто приводит к сокращению доходов домохозяйств, ограничивает доступ к качественным услугам здравоохранения и образования и увеличивает социальное неравенство. В Казахстане, как и во многих других странах, эти факторы могут непосредственно сказываться на социальном прогрессе.

Что касается инфляции, то ситуация оказывается менее однозначной. В мировой экономике умеренная инфляция часто рассматривается как знак роста экономики и может стимулировать потребление и инвестиции, что в итоге может положительно отразиться на качестве жизни. Низкая или умеренная инфляция может также свидетельствовать о здоровом экономическом спросе и стабильности цен, что создаёт благоприятные условия для социального развития.

В контексте Казахстана полученные результаты не показали статистически значимого влияния уровня инфляции на SPI. Это может быть связано с несколькими факторами. Возможно, что в стране инфляция была нестабильной, и люди адаптировались к ней таким образом, что краткосрочные изменения не имели явного воздействия на социальный прогресс. Или, возможно, инфляция была слишком высока, и её потенциально положительные аспекты нейтрализовались негативными последствиями, такими как снижение покупательной способности и неопределённость экономической среды.

Кроме того, если экономический рост, вызванный инфляцией, приводит к неравномерному распределению доходов, его положительное воздействие на социальный прогресс может быть не так заметно на макроуровне. Это может означать, что положительные эффекты инфляции могут быть скрыты в более широкой картине социального прогресса, особенно если экономические выгоды распределяются неравномерно.

Результаты предполагают, что политика снижения безработицы может быть важным фактором для улучшения социального прогресса в Республике Казахстан. Неопределённость влияния инфляции на SPI означает, что экономические меры, направленные на стабилизацию инфляции, могут потребовать дальнейшего анализа и, возможно, дополнительных инструментов мониторинга и оценки. Малое количество наблюдений (12) ограничивает обобщаемость результатов и может потребовать дополнительных данных для более уверенных выводов.

Заключение. Исследование взаимосвязи между экономическими показателями, такими как безработица и инфляция, и Индексом социального прогресса (SPI) в Республике Казахстан в условиях экономических изменений за последнее десятилетие позволил выявить следующие ключевые аспекты:

1.Снижение уровня безработицы коррелирует с улучшением индекса социального прогресса,

что подтверждает гипотезу о положительном воздействии занятости на социальное благополучие. Это подчёркивает важность мер политики, направленных на создание новых рабочих мест и поддержку экономической активности как средство улучшения качества жизни населения.

2. Влияние инфляции на социальный прогресс оказалось менее значительным и не подтвердилось статистическим анализом. Это указывает на сложность отношений между уровнями инфляции и социальными исходами, требующих дальнейшего исследования для более точного понимания механизмов их взаимодействия.

Результаты проверки предпосылок регрессионного анализа подтвердили корректность и надёжность используемой модели. Отсутствие мультиколлинеарности, гетероскедастичности, нормальность остатков и линейность зависимостей позволяют уверенно утверждать, что модель адекватно объясняет связь между экономическими показателями (уровень безработицы и инфляция) и индексом социального прогресса.

Новизна полученных результатов заключается в том, что выявлена взаимосвязь между экономическими показателями как безработица, инфляция и социальным прогрессом, которая показывает сложность и многогранность данной корреляции, и она зависит от множества факторов, включая экономическую политику, уровень образования и социальные условия.

Проведенное исследование доказывает, что высокий уровень безработицы замедляет социальный прогресс. В связи с тем, что в стране отмечается перенасыщение кадров по некоторым специальностям и нехватка по другим актуальным профессиям, предлагаем разработку государственной программы, предусматривающую увеличение инвестиций в профессиональную переподготовку кадров и улучшение доступа к качественному образованию для разных слоев населения, реализация которых будет способствовать снижению уровня безработицы в стране.

Результаты исследования подчёркивают необходимость разработки и реализации социально-экономических стратегий, которые могли бы целенаправленно уменьшать проблемы безработицы и будут направлены на стабилизацию уровня цен как инструментов повышения социального благополучия населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Селезнева И.Г., Сухова А.С., Лясина И.Ю. Влияние экономического роста на показатели уровня и качества жизни населения // Сервис Plus. – 2018. №3 (12). – С. 79-86.

2. Захарова К.А. Взаимосвязь и взаимозависимость качества жизни населения и общего уровня экономического благосостояния государства / К. А. Захарова, Н. Е. Актаев, Н. В. Иванова // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. – 2022. - №3 (31). – С. 211-228.

3. Асеев О.В., Зиядин С.Т., Соколова Л.Ю. Влияние размера ВВП страны на качество жизни населения // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2019. –№5 (74). – С. 12–20.

4. Андрюхин А.Ю. Оценка взаимосвязей безработицы и инфляции в российской экономике // Научный результат. Экономические исследования. 2020. – №4 (6). – С. 13-24.

5. Сагитова Г.К. Анализ факторов, влияющих на уровень жизни населения Республики Казахстан // Системный анализ в экономике - 2018: Сборник трудов V Международной научно-практической конференции-биеннале, Москва, 21–23 ноября 2018 года / Под общей редакцией Г.Б. Клейнера, С.Е. Щепетовой. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Прометей», 2018. – С. 323-326.

6. Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Османов ЖД. Уровень жизни населения: экономические и социальные индикаторы развития // Экономика: стратегия и практика. – 2023. – №2 (18). – С. 37-56.

7. Ережепова А.А., Даулиева Г.Р., Майсанова Р.Р. Индекс человеческого развития как интегральный показатель качества жизни населения // Проблемы агрорынка. – 2023. – №2. – С. 191-201.

8. Legatum Prosperity Index rating – URL: https://www.prosperity.com/rankings

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика регионов. – URL: https://stat.gov.kz/ru/.

REFERENCES

1. Selezneva I., Sukhova A., Lyasina I. Vliyanie ekonomicheskogo rosta na pokazateli urovnya i kachestva zhizni naseleniya [The impact of economic growth on the indicators of standard and quality of life of the population]. Service Plus. - 2018. - №12 (3). - S. 79-86. [in Russian]

2. Zakharova K., Aktaev N., Ivanova N. Vzaimosvyaz' i vzaimozavisimost' kachestva zhizni naseleniya i obshchego urovnya ekonomicheskogo blagosostoyaniya gosudarstva [The interrelation and interdependence of the quality of life of the population and the overall level of economic well-being of the state]. Vestnik Tyumenskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Sotsial'no-ekonomicheskie i pravovye issledovaniya. - 2022. - №8 (3). – S. 211-228. [in Russian]

3. Aseev O., Ziyadin S., Sokolova L. Vliyanie razmera VVP strany na kachestvo zhizni naseleniya [The influence of the country's GDP size on the quality of life of the population]. Vestnik Severo-Kavkazskogo Federal'nogo Universiteta. – 2019. - №5 (74). S. 12-20. [in Russian]

4. Andryukhin A. Otsenka vzaimosvyazey bezrabotitsy i inflatsii v rossiyskoy ekonomike [Assessment of the interrelations between unemployment and inflation in the Russian economy]. Nauchnyy rezul'tat. Ekonomicheskie issledovaniya. – 2020. - №6 (4). S. 13-24. [in Russian]

5. Sagitova G. Analiz faktorov, vliyayushchikh na uroven' zhizni naseleniya Respubliki Kazakhstan [Analysis of factors affecting the standard of living of the population of the Republic of Kazakhstan]. Sistemnyy analiz v ekonomike - 2018: Sbornik trudov V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii-biennale, Moskva, 21–23 noyabrya 2018 goda. Moscow: Izdatel'stvo Prometey. - 2018. S. 323-326. [in Russian]

6. Sauranbay S., Baydybekova S., Osmanov Zh. Uroven' zhizni naseleniya: ekonomicheskie i sotsial'nye indikatory razvitiya [Standard of living of the population: economic and social development indicators]. Ekonomika: strategiya i praktika. – 2023. - №18 (2). S. 37-56. [in Russian]

7. Erezhepova A., Dauliyeva G., Maysanova R. Indeks chelovecheskogo razvitiya kak integral'nyy pokazatel' kachestva zhizni naseleniya [Human Development Index as an integral indicator of the quality of life of the population]. Problemy agrorynka. - 2023. - №2. S. 191-201. [in Russian]

8. Legatum Prosperity Index rating – URL: https://www.prosperity.com/rankings

9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Regional statistics [National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Regional statistics]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/. [in Russian].

Калкабаева А.Е., Утебаева Ж.А., Дарибаева А.К., Бейсекова Ж.Ы.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОГРЕСІНЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы экономикалық көрсеткіштер мен әлеуметтік прогресс арасындағы өзара байланыстың өзекті тақырыбы қарастырылады. Зерттеуде макроэкономикалық тұрақтылық пен экономикалық өзгерістердің халықтың өмір сүру сапасы мен әлеуметтік жағдайына әсері талдалған. Жұмыссыздық пен инфляцияның Әлеуметтік Прогресс Индексіне (SPI) әсеріне ерекше назар аударылады, соңғы онжылдықтың деректері бойынша корреляциялық-регрессиялық талдау пайдаланылған. Ресейлік және қазақстандық ғалымдардың зерттеулері қарастырылған, олар байланыстардың күрделілігі мен көпқырлылығын растайды. Әлеуметтік прогресс индексінің әртүрлі әлеуметтік және экологиялық аспектілер бойынша елдерді бағалауға арналған күрделі көрсеткіш ретінде сипаттамасы берілген.

Авторлар экономикалық көрсеткіштер мен SPI-ге корреляциялық-регрессиялық талдау жүргізді, бұл осы экономикалық айнымалылар мен әлеуметтік нәтижелер арасындағы байланысты сандық бағалауға мүмкіндік берді. Мақалада жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі әлеуметтік прогреске оң әсер ететіндігі, жаңа жұмыс орындарын құрудың және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін экономикалық белсенділікті қолдаудың маңыздылығы көрсетілген. Кадрларды кәсіптік қайта даярлауға инвестицияларды ұлғайтуды және халықтың әртүрлі топтары үшін сапалы білімге қолжетімділікті жақсартуды көздейтін мемлекеттік бағдарламаны әзірлеу ұсынылды. Алынған мәліметтер негізінде авторлар баға деңгейін тұрақтандыру және жұмыссыздықты азайту арқылы әлеуметтік әл-ауқатты жақсартуға бағытталған әлеуметтік-экономикалық стратегияларды әзірлеуді ұсынады.

Kalkabaeva A., Utebaeyva Zh., Daribayeva A., Beisekova Zh.

THE IMPACT OF ECONOMIC INDICATORS ON THE SOCIAL PROGRESS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the relationship between economic indicators and social progress in the Republic of Kazakhstan, analyzes the impact of macroeconomic stability and economic changes on the quality of life and social well-being of the population. Particular attention is paid to the effects of unemployment and inflation on the Social Progress Index (SPI), using correlation-regression analysis of data from the last decade. The works of Russian and Kazakhstani scientists on this topic have been studied, which confirm the complexity and versatility of the studied relationships. The article describes the Social Progress Index as a comprehensive indicator that evaluates countries based on various social and environmental aspects.

The authors conducted a correlation and regression analysis of economic indicators and SPI, which made it possible to quantify the relationship between these economic variables and social outcomes. The article reveals that reducing unemployment has a positive effect on social progress, emphasizing the importance of creating new jobs and supporting economic activity to improve the quality of life of the population. It is proposed to develop a state program providing for increased investments in professional retraining and improved access to quality education for different segments of the population. Based on the data obtained, the authors propose the development of socio-economic strategies aimed at improving social well-being through price stabilization and reducing unemployment.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).2
УДК 334.722
ГРНТИ 06.81.23

А.А. Нургалиева, к.э.н., профессор[1]
Ж.Б. Кенжин*, Dr.oec., Ph.D, ассоц. профессор[2]
Г.С. Мукина, Ph.D, ассоц. профессор[1]
М.Д. Сайымова, Ph.D, ассоц. профессор[3]
Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан[1]
Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан[2]
Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан[3]
* - основной автор (для корреспонденции)
e-mail: jaksat_22@mail.ru

ЦИФРОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ДИНАМИЧНОСТИ ГЛОБАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Первые два десятилетия XXI столетия характеризуются тем, что цифровые предприниматели модифицируют традиционные бизнес-модели в поисках новых способов получения доходов и обслуживания клиентов. Это стало возможным благодаря стремительному развитию технологий - от настольных компьютеров до Интернета, мобильных устройств и облачных вычислений. В будущем эта тенденция будет только усиливаться, поскольку новые достижения Индустрии 4.0, такие как искусственный интеллект, автоматизация, робототехника, виртуальная и дополненная реальность продолжат видоизменять то, как совершаются покупки, работают предприятия и живет общество в целом. В контексте вышеизложенного, цель статьи заключается в изучении перспектив становления и особенностей развития цифрового предпринимательства Казахстана в современной глобальной среде. В процессе исследования отмечено, что Казахстан является лидером в Центральной Азии в области цифровой трансформации. Также, обозначены ключевые тенденции, которые прослеживаются в ходе цифровой трансформации предпринимательства в стране. Отдельное внимание уделено роли интеллектуального капитала в развитии цифрового бизнеса. Кроме того, отмечено, что существующий прогресс обеспечивается изменением соотношения вложений средств из сферы физического капитала в пользу интеллектуального.

Ключевые слова: *цифровизация, предпринимательство, экономика, технологии, прогресс, инфраструктура, Индустрия 4.0.*
Кілт сөздер: *цифрландыру, кәсіпкерлік, экономика, технология, прогресс, инфрақұрылым, Индустрия 4.0.*
Keywords: *digitalization, entrepreneurship, economy, technology, progress, infrastructure, Industry 4.0.*

JEL classification: M21; M13; O14

Введение. Новые технологии, растущие потребности клиентов, социальные сдвиги и последствия пандемии COVID-19 быстро изменяют бизнес-среду. Ускоренное внедрение цифровых инноваций увеличило разрыв между ведущими и отстающими компаниями на кривой экономической прибыли, еще больше отделяя лидеров от аутсайдеров. Сегодня, как никогда ранее, конкурентные преимущества зависят от превосходства цифровых возможностей и технологического потенциала, более гибкой реализации и все более технологически подкованных руководителей [1]. Цифровые технологии открыли бесчисленное множество новых возможностей для предпринимателей и малого бизнеса. Согласно отчетам Всемирного банка, в 2022 году в мировом масштабе расходы на цифровую трансформацию составили 1,6 триллиона долларов США, при этом прогнозируется, что к 2026 году они достигнут отметки 3,4 триллиона долларов США [2].

Обозначенная проблематика очень актуальна для Казахстана, поскольку страна стала лидером в Центральной Азии в области цифровой трансформации. Об этом наглядно свидетельствуют следующие факты: к концу 2022 г. экспорт ИТ-услуг Казахстана достиг 334 млн. дол., флагманский технологический хаб - Астана Хаб - стал лидером, вдохновив на создание 14 региональных ИТ-центров. Кроме того, был запущен инновационный хаб «Шелковый путь» в США - инициатива, которая призвана создать канал технологического предпринимательства из Центральной Азии в Кремниевую долину.

Таким образом, вопросы о цифровой трансформации предпринимательства как инструмента для изменения и усовершенствования современных бизнес-процессов, внедрения инноваций, увеличения доходов и усиления конкурентоспособности на рынке, являются актуальными, а их детальное исследование отвечает требованиям сегодняшнего дня.

Цель статьи заключается в изучении перспектив становления и особенностей развития цифрового предпринимательства Казахстана в современной глобальной среде.

Задачи: 1) изучить ключевые тенденции, которые имеют место в оде цифровой трансформации предпринимательства в Казахстане; 2) выделить стимулы развития цифрового предпринимательства в стране.

Материалы и методы – синтез и системный анализ, сравнение, группировка, прогнозирование, абстракция, моделирование.

Комплексное исследование цифрового предпринимательства базируется на основательном теоретико-методологическом фундаменте и предполагает применение междисциплинарного подхода. Это создает надежную основу для проведения научного поиска геополитических, исторических, этнических, морально-психологических и культурных факторов институциональных преобразований традиционного бизнеса в электронный.

Обзор литературы. Изучению общих аспектов становления цифрового предпринимательства и инновационного бизнеса посвятили труды Бейсембай Е. [3], Нургазина Г.Е. [4], Jawad M. [5], Keisha Wesselink [6].

Перспективы развития цифровых компаний в Казахстане, проблемы с которыми сталкиваются бизнесмены на пути внедрения передовых технологий, нашли свое отражение в работах Абдрахмана Ж. [7], Сартбаева М.М. [8], Сембина А.Б. [9].

В тоже время, несмотря на имеющиеся труды и наработки, значительное количество актуальных вопросов, таких как модель цифровой трансформации института предпринимательства в Казахстане, преимущества от цифровой трансформации бизнес-среды, остаются недостаточно раскрытым. Помимо этого, значительное количество проблем, таких, например, как разработка потенциальной инновационной экосистемы цифрового предпринимательского хаба, наработки инновационных техник, технологий и видов обучения цифровому предпринимательству в условиях виртуальной реальности, остаются недостаточно исследованными и требуют глубокого изучения. К тому же, отсутствует четкое представление основных результатов развития цифрового предпринимательству в части возможностей использования достижений Четвертой промышленной революции и электронных площадок.

Таким образом, цель статьи заключается в изучении перспектив становления и особенностей развития цифрового предпринимательства Казахстана в современной глобальной среде.

Материалы и методы. В процессе исследования использовалась совокупность общих и специальных методов научного познания, к числу которых относится синтез и системный анализ, сравнение, группировка, прогнозирование, абстракция, моделирование, индукция и дедукция, обобщение и наблюдение.

Основная часть. Цифровое предпринимательство включает в себя предпринимательскую деятельность, осуществляемую на цифровой платформе, которая возникает тогда, когда актив, принадлежащий бизнесу, услуга, предоставляемая им, или фундаментальный элемент бизнеса были оцифрованы [10].

Поскольку Индустрия 4.0 продолжает менять мировую экономику, казахстанский бизнес имеет значительный потенциал для того, чтобы возглавить цифровую революцию. Эксперты консалтинговой компании McKinsey на основании изучения сложившейся динамики в экономической системе страны и уже реализованных инициатив, выделили ключевые тенденции, которые прослеживаются в ходе цифровой трансформации предпринимательства в Казахстане.

1. Цифровое развитие приоритетных сфер жизнедеятельности. В стране наблюдается стабильный ежегодный рост доли доходов от предоставления интернет-услуг, трансляции, ретрансляции теле- и радиопрограмм, технического обслуживания и эксплуатации оборудования в сетях вещания, почтовой и курьерской деятельности.

2. Усиление гибкости и ускорение бизнес-процессов за счет внедрения телекоммуникационных сетей мобильной связи третьего и четвертого поколений.

3. Развитие цифровых инфраструктур. Внедрение цифровых трансформаций относительно глобализации мировой сети интернет-порталов. Цифровые технологии позволяют предприятиям контролировать и использовать все формы цифровых каналов.

Одной из основных составляющих, которая стимулирует развитие цифрового предпринимательства в Казахстане, является имеющийся в стране интеллектуальный капитал и инвестиции в его наращивание (см. рис. 1).

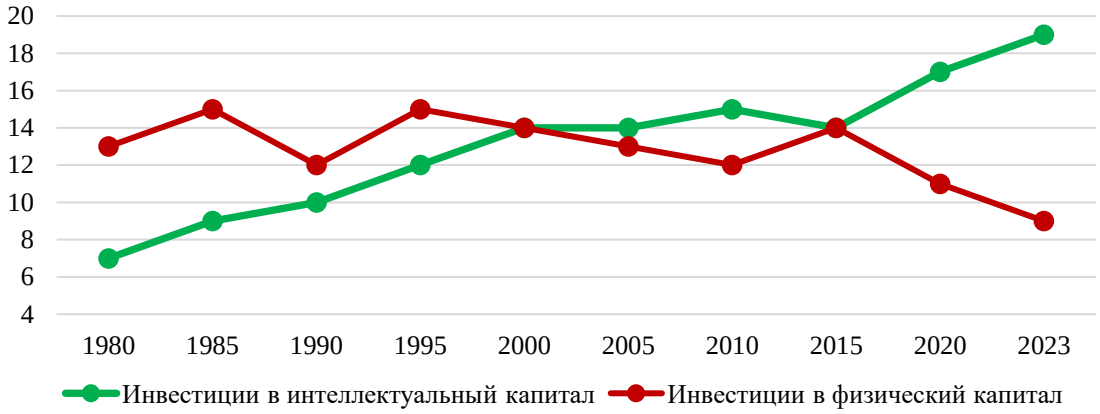

Рисунок 1 – **Распределение инвестиций предприятий в Казахстане, %***

**Составлен авторами на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.*

Можно отметить, что фактически, несколько новых типов бизнеса и отраслей возникли только благодаря работе с интеллектуальным капиталом в Казахстане. Наглядным примером является индустрия программного обеспечения, где основной бизнес состоит практически только из нематериальных активов и в значительной степени основан на знаниях.

Заключение. Концепция цифровой трансформации предпринимательства в Казахстане имеет три основных преимущества, актуальные для любого вида бизнеса, такие как: повышение эффективности существующей инфраструктуры; возникновение качественно новых бизнес-моделей; увеличение выручки или сокращение расходов в существующих бизнес-моделях. Кроме того, необходимо акцентировать внимание на том, что цифровая трансформация предпринимательства выходит далеко за рамки информационно-коммуникационных технологий, поскольку она оказывает влияние на всю цепочку создания стоимости.

Существенные стимулы для развития цифрового предпринимательства в Казахстане создает интеллектуальный капитал, формирование и поддержка которого обеспечивается благодаря перераспределению вложений и наращиванию инвестиций. Запущенные в стране технологические центры создают благоприятную среду для стартапов, предоставляя им доступ к необходимым ресурсам и наставничеству. Новые цифровые предпринимательские структуры работают в таких перспективных областях, как машинное обучение, наука о данных и даже разработка игр. Все это формирует благоприятную среду для будущих технологических лидеров, укрепляя ИТ-инфраструктуру страны на ближайшие десятилетия и обеспечивая ей устойчивые позиции на мировой арене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булхаирова Ж.С., Альпеисова Ш.Е., Косымбаева Ш.И. Современное состояние и проблемы цифровизации экономики Казахстана // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Экономическая. – 2022. – №1. – С.32–39. – DOI: 10.32523/2789-4320-2022-1-32-39

2. Braune E., Dana L. Digital entrepreneurship: Some features of new social interactions // Canadian Journal of Administrative Sciences. – 2021. – №3 (39). – P. 78–84. – DOI: 10.1002/cjas.1653

3. Beisembai E., Titkov A., Zhumagalievna S. Organizational-Economic Trends and Urgent Problems of Digitalization of the Economy of the Republic of Kazakhstan // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №3 (16). – P.51–67. – DOI: 10.51176/1997-9967-2021-3-51-67

4. Нургазина Г.Е. Проблемы процесса цифровизации компаний Казахстана // Вопросы новой экономики. – 2021. – №3 (59). – С. 22–29. – DOI: 10.52170/1994-0556_2021_59_22

5. Исенова А.С. Государственная политика и развитие предпринимательства Казахстана в условиях неопределенности // Central Asian Economic Review. – 2022. – №2 (143). – С. 83–94. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-2-83-94

6. Taylor-Wesselink K., Teulon F. The interaction and influence of digital and non–digital structures, cultures and social norms on entrepreneurship // Canadian Journal of Administrative Sciences. – 2022. – №3 (39). – P.244–258. – DOI: 10.1002/cjas.1639

7. Abdrakhman J. Assessment of the creation and development of the basis for the implementation of digital technologies in the work of SMEs // Danish Scientific Journal. – 2023. – №73. – P. 18–20. – DOI: 10.5281/zenodo.8102005

8. Сартбаев М.М. Инструменты государственного стимулирования инвестиций в условиях развития индустрии 4.0 // Вестник университета Туран. – 2021. – №3 (91). – С. 223–228. – DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-223-228

9. Сембин А.Б. Управление проектами в условиях цифровой трансформации Казахстана // Вестник университета Туран. – 2021. – №3 (91). – С. 229–234. – DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-229-234

10. Jawad M., Naz M., Maroof Z. Era of digital revolution: Digital entrepreneurship and digital transformation in emerging economies // Business Strategy & Development. – 2020. – №3 (4). – P. 114–119. – DOI: 10.1002/bsd2.145

REFERENCES

1. Bulhairova Zh., Alpeisova Sh., Kosymbaeva Sh. Sovremennoe sostojanie i problemy cifrovizacii jekonomiki Kazahstana [Current state and problems of digitalization of the economy of Kazakhstan] // Vestnik ENU im. L. Gumileva. Serija Jekonomicheskaja. – 2022. – №1. – S. 32–39. – DOI: 10.32523/2789-4320-2022-1-32-39 [in Russian].

2. Braune E., Dana L. Digital entrepreneurship: Some features of new social interactions // Canadian Journal of Administrative Sciences. – 2021. – №3 (39). – P. 78–84. – DOI: 10.1002/cjas.1653

3. Beisembai E., Titkov A., Zhumagalievna S. Organizational-Economic Trends and Urgent Problems of Digitalization of the Economy of the Republic of Kazakhstan // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №3 (16). – P. 51–67. – DOI: 10.51176/1997-9967-2021-3-51-67

4. Nurgazina G. Problemy processa cifrovizacii kompanij Kazahstana [Problems of the digitalization process of companies in Kazakhstan] // Voprosy novoj jekonomiki. – 2021. – №3 (59). – S. 22–29. – DOI: 10.52170/1994-0556_2021_59_22 [in Russian].

5. Isenova A. Gosudarstvennaja politika i razvitie predprinimatel'stva Kazahstana v uslovijah neopredelennosti [State policy and development of entrepreneurship in Kazakhstan in conditions of uncertainty] // Central Asian Economic Review. – 2022. – №2 (143). – S. 83–94. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-2-83-94 [in Russian].

6. Taylor-Wesselink K., Teulon F. The interaction and influence of digital and non–digital structures, cultures and social norms on entrepreneurship // Canadian Journal of Administrative Sciences. – 2022. – №3 (39). – P. 244–258. – DOI: 10.1002/cjas.1639

7. Abdrakhman J. Assessment of the creation and development of the basis for the implementation of digital technologies in the work of SMEs // Danish Scientific Journal. – 2023. – №73. – P. 18–20. – DOI: 10.5281/zenodo.8102005

8. Sartbaev M. Instrumenty gosudarstvennogo stimulirovanija investicij v uslovijah razvitija industrii 4.0 [Instruments of state stimulation of investments in the conditions of development of industry 4.0] // Vestnik universiteta Turan. – 2021. – №3 (91). – S. 223–228. – DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-223-228 [in Russian].

9. Sembin A. Upravlenie proektami v uslovijah cifrovoj transformacii Kazahstana [Project management in the context of digital transformation of Kazakhstan] // Vestnik universiteta Turan. – 2021. – №3 (91). – S. 229–234. – DOI: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-229-234 [in Russian].

10. Jawad M., Naz M., Maroof Z. Era of digital revolution: Digital entrepreneurship and digital transformation in emerging economies // Business Strategy & Development. – 2020. – №3 (4). – P. 114–119. – DOI: 10.1002/bsd2.145

Нургалиева А.А., Кенжин Ж.Б., Мукина Г.С., Сайымова М.Д.

ЖАҺАНДЫҚ ОРТА ЗАМАНЫНДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК

Аңдатпа

XXI ғасырдың алғашқы екі онжылдығы цифрлық кәсіпкерлердің дәстүрлі бизнес модельдерін табыс пен тұтынушыларға қызмет көрсетудің жаңа тәсілдерін іздеумен сипатталады. Бұл жұмыс үстелінен Интернетке, мобильді құрылғыларға және бұлтты есептеулерге дейінгі технологияның қарқынды дамуының арқасында мүмкін болды. Болашақта бұл үрдіс тек күшейе түседі, өйткені жасанды интеллект, автоматтандыру, робототехника, виртуалды және толықтырылған шындық сияқты 4.0 индустриясының жаңа жетістіктері сатып алу, кәсіпорындар жұмыс істеу және жалпы қоғам өмір сүру тәсілін өзгертуді жалғастырады. Жоғарыда айтылғандардың контекстінде мақаланың мақсаты қазіргі жаһандық ортада Қазақстанның цифрлық кәсіпкерлігінің қалыптасу перспективалары мен даму ерекшеліктерін зерделеу болып табылады. Зерттеу барысында Қазақстан цифрлық трансформация саласында Орталық Азияда көшбасшы болып табылатыны атап өтілді. Сондай-ақ, еліміздегі кәсіпкерлікті цифрлық трансформациялау барысында байқалатын негізгі үрдістер белгіленді.

Nurgaliyeva A., Kenzhin Zh., Mukina G., Saiymova M.

DIGITAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN IN A DYNAMIC GLOBAL ENVIRONMENT

Annotation

The first two decades of the 21st century have been characterized by digital entrepreneurs modifying traditional business models in search of new ways to generate revenue and serve customers. This has been made possible by rapid advances in technology, from desktop computers to the Internet, mobile devices and cloud computing. This trend will only intensify in the future as new advancements in Industry 4.0 such as artificial intelligence, automation, robotics, virtual and augmented reality will continue to reshape the way shopping is done, businesses operate, and society as a whole lives. In the context of the above, the purpose of the article is to study the prospects of formation and features of the development of digital entrepreneurship of Kazakhstan in the modern global environment. In the process of research it is noted that Kazakhstan is a leader in Central Asia in the field of digital transformation. Also, the key trends that can be traced in the course of digital transformation of entrepreneurship in Kazakhstan are outlined. Special attention is paid to the role of intellectual capital in the development of digital entrepreneurship. In addition, it is noted that the existing progress is ensured by changing the ratio of investment from the sphere of physical capital in favor of intellectual capital.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).3
ӘОЖ 336.7
ҒТАМР 06.01.29

А.О. Сыздықова, PhD., қауымд. профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ТҰРАҚТЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТЕТІКТЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ

2000-шы жылдардан бастап әлемде серпін алған тұрақты қаржыландыру құралдары қоршаған ортаға жағымсыз әсерлерді жоятын немесе қоршаған ортаға пайда әкелетін шешімдерді қамтитын қаржылық өнімдер мен қызметтерді қамтиды. Қаржылық қызметтер секторы жеке банкинг, корпоративтік банкинг/инвестициялық банкинг, даму банкі, активтерді басқару және сақтандыру компаниялары сияқты әртүрлі институттардан тұрады. Тұрақты қаржыландыруды түсіну арқылы осы институттарға қатысты көптеген экологиялық таза қаржылық өнімдер мен қызметтер дами бастады, олар Еуропаның және әлемнің әртүрлі бөліктерінде жүзеге асырылуда.

Бұл мақалада тұрақты қаржы құралдарына ерекше назар аударылады, бүгінгі қаржылық ортадағы тұрақты қаржының маңызды рөлі талданады. Дәстүрлі қаржы парадигмасымен салыстырғанда, тұрақты қаржы құралдары қоршаған орта, әлеуметтік және басқару факторларын қамтитын перспективамен ерекшеленеді.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты – жасыл облигациялар, әлеуметтік облигациялар, жасыл несие және жасыл биржалар сияқты тұрақты қаржы құралдарының жұмыс істеуі мен қолданылуын егжей-тегжейлі талдау болып табылады. Сондай ақ мақалада тұрақты қаржы құралдарының артықшылықтары мен кемшіліктері салыстырылады.

Зерттеудің әдісі ретінде қаржылық нарықтардағы тұрақты қаржы құралдарының рөлін түсіну және осы құралдардың қаржы жүйесіне интеграциясын бағалау үшін ғылыми әдебиеттерді жүйелеу, дедукциялау және индукциялау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері тұрақты қаржы құралдарын пайдалану инвесторлар үшін де, қаржы институттары үшін де тұрақтылық мақсаттарына қол жеткізудің маңызды құралы болып табылатынын көрсетеді. Сонымен қатар зерттеуде тұрақты қаржыландыруды неғұрлым тиімді және кеңінен қолдануды қамтамасыз ету үшін бірнеше ұсыныстар жасалады.

Кілт сөздер: *тұрақты қаржы, тұрақты қаржы құралдары, жасыл қаржы, жасыл облигация, әлеуметтік облигация, жасыл несие, жасыл биржа*

Ключевые слова: *устойчивое финансирование, устойчивые финансовые инструменты, зеленые финансы, зеленые облигации, социальные облигации, зеленый кредит, зеленая биржа*

Keywords: *sustainable finance, sustainable financial instruments, green finance, green bond, social bond, green loan, green exchange*

JEL classification: G20, G28, F30

Кіріспе. Тұрақты қаржыландыру қазіргі динамикалық және күрделі қаржылық ортада маңызды бола түсуде. Дәстүрлі қаржылық тәсілдерден тыс тұрақты қаржыландыру қаржылық шешім қабылдаушылар үшін стратегиялық негізді қамтамасыз ете отырып, экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларын қаржылық шешім қабылдау процестеріне біріктіруге бағытталған. Бұл тұрғыда құнды құрудың ұзақ мерзімді әлеуеті және қаржылық көрсеткіштерден тыс тәуекелдерді басқару тұрғысынан тұрақты қаржыландырудың маңыздылығы барған сайын арта түсуде. Тұрақты қаржыландырудың негізі әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы теңгерімді қарым-қатынасты сақтау болып табылады. Инвесторлар, компаниялар, қаржы институттары және қоғам қаржылық экожүйенің тұрақты қаржыландырудың әртүрлі аспектілеріне үлес қосу арқылы тұрақты дамуға қалай қызмет ете алатынын қалыптастырады. Қазіргі уақытта қаржыландыру тек материалдық кірісті ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік салдар мен қоршаған ортаға әсерді де ескеруі керек. Экологиялық, әлеуметтік және басқару (Environmental, Social and Governance- ESG) факторлары қаржылық көрсеткіштерге әсері тұрақты қаржыландырудың негіздерінің бірі болып табылады. Бұл факторлар инвесторларға портфельді бағалау және тәуекелдерді басқару кезінде оларды пайдалану арқылы тұрақты дамуға бағытталған қаржылық стратегияларды құруға мүмкіндік береді. Осы

шеңберде тұрақты қаржыландыру қоғамға және қоршаған ортаға жағымды әсер ету көзі бола алады, сонымен қатар қаржы институттары мен инвесторлар үшін құндылық қалыптастырады. Бұл зерттеудің мақсаты- қазіргі қаржы секторындағы тұрақты қаржыландырудың маңыздылығы мен әлеуетін бағалау болып табылады. Мақаланың міндеттері төменде келтірілген:

- Тұрақты қаржыландыру тұжырымдамасының дамуын қарастыру,
- Экологиялық тұрақты деп санау үшін экономикалық қызметке сәйкес келетін критерийлерді және 6 экологиялық мақсатты талдау,
- Жасыл қаржыландыру өнімдері және олардың шығарылым көлемін статистикалық талдау,
- Тұрақты қаржы құралдарының артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыру,
- Тұрақты қаржыландыруды неғұрлым тиімді және кеңінен қолдануды қамтамасыз ету үшін ұсыныстар жасау.

Бұл мақалада ғылыми әдебиеттерді жүйелеу, дедукциялау және индукциялау әдістері қолданылды. Дедукция әдісі жалпы мәліметтер негізінде туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осы тақырып бойынша шетелдік және отандық әдебиеттер мен маусымдық жарияланымдар талқыланды. Тұрақты қаржыландырудың эволюциясын, оның қаржы нарықтарындағы рөлін және оның болашақтағы дамуын түсіну шешім қабылдаушылар, ғалымдар және қаржы саласындағы мамандар үшін маңызды ақпарат көзі болады.

Әдебиеттік шолу. Ғылыми кеңістікте тұрақты қаржыландыру тақырыбына арналған зерттеулер шетелдік әдебиеттерде көп болғанына қарамастан отандық әдебиеттердің саны шектеулі. Бұл зерттеу осы саладағы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған. Шетелдік әдебиеттерде тұрақты қаржыландыру тұжырымдамасына теориялық анықтама беру, ESG факторларын компаниялардың бизнес үлгілеріне біріктіру мәселелері, компаниялардың ESG принциптеріне бейімделу деңгейі қарастырылады.

Тұрақты даму және тұрақты қаржыландыру тұжырымдамалары интеграцияланған экономикалық, әлеуметтік және экологиялық перспективаны құрайды. Тұрақты даму болашақ ұрпақтың азық-түлік, су, денсаулық сақтау қызметтері және энергия сияқты қажеттіліктерін жерге одан әрі зиян келтірместен қанағаттандыруға бағытталған [1]. Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру қаржы жүйесінің арқасында мүмкін болады, оның негізгі функциясы ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, ресурстарды тұрақты жобаларға бөлу болып табылады [2]. Тұрақты қаржыландыру қарыз алушылар, несие берушілер және инвесторлар үшін маңыздырақ болып табылатын шешімдер қабылдау процестеріне, экономикалық даму мен инвестициялық стратегияларға экологиялық, әлеуметтік және басқару принциптерін қосу болып табылады [3]. ESG факторларын компаниялардың бизнес үлгілеріне біріктіру оларға климаттың өзгеруіне байланысты ұшырайтын және банктер мен сақтандыру мекемелері өз клиенттеріне бере алатын қаржылық тәуекелдерді азайту арқылы өздерін қорғауға мүмкіндік береді [4]. Өз қызметінде ESG критерийлеріне назар аударатын, институционалдық мағынада тұрақты әрекет етуге ұмтылатын және өз ақпаратын жұртшылыққа ашатын кәсіпорындардың кейбір қосымша шығындарға (көпшілікке жария ету және кейбір операциялық шығындар) қарамастан әлдеқайда көп пайда әкелетінін дәлелдейтін зерттеулер әдебиеттерде кеңінен ұсынылған. Капиталдың төмен құны, жоғары корпоративтік бедел, жоғары кірістілік коэффициенті, компанияның жоғары құны, көмірқышқыл газының шығарындыларынан туындаған қаржылық тәуекелдердің төмендеуі және қызметкерлердің жоғары мотивациясы осы артықшылықтардың бірнешеуі ғана [5,6,7]. Компаниялардың ESG принциптеріне бейімделу деңгейі инвесторлар үшін маңызды бола бастағанымен, бұл деңгей компаниялардың климаттың өзгеруі жағдайында тиімді трансформациядан өтуі үшін әлі де жеткіліксіз. Қазіргі уақытта компанияларды саяси мағынада ынталандыратын қадамдар қажет [8].

Негізгі бөлім. Дәстүрлі қаржыландыру тек қаржылық тәуекел мен кіріске бағытталған болса, тұрақты қаржыландыру, керісінше, тар серіктестік моделінен қаржылық, әлеуметтік және экологиялық кірістердің үйлесімін ескере отырып, маңызды мүдделі тараптардың кең моделіне көшудің кілті болып табылады [9]. Bruegel экономикалық сараптама орталығы тұрақты қаржыландыру тұжырымдамасының 3 кезеңі туралы мәлімдейді. Тұрақты қаржыландыру 1.0 кезеңінде акционерлік құн маңызды болды, ал қаржылық құндылық әлеуметтік және экологиялық құндылықтардан басым болды. Екінші кезеңде жалпы құндылық перспективасы қалыптасады және

басымдық мүдделі тараптарға беріледі. Ал ұзақ мерзімді перспективада әлеуметтік және экологиялық құндылықтардың қаржылық құндылықтардан басымдыққа ие болады (1-кесте).

Кесте – 1

Тұрақты қаржыландыру тұжырымдамасының дамуы*

Тұрақты қаржыландыру кезеңі	Жасалған құндылық	Факторлық рейтинг	Кезең
Тұрақты қаржыландыру 1.0	Акционерлік құн	ЖҚ>ӘҚ және ЭҚ	Қысқа мерзімді
Тұрақты қаржыландыру 2.0	Мүдделі тараптар үшін құндылық	ЖҚ=ҚҚ+ӘҚ+ЭҚ	Орта мерзімді
Тұрақты қаржыландыру 3.0	Қоғамдық құндылық	ӘҚ және ЭҚ>ҚҚ	Ұзақ мерзімді

Ескерту: ЖҚ: жалпы құндылық, ҚҚ: қаржылық құндылық, ӘҚ: әлеуметтік құндылық, ЭҚ: экологиялық құндылық
**Дереккөз: [9] негізінде автормен құрастырылған.*

Бүгінгі таңда тұрақты қаржыландыру аясында көптеген және саралау тетіктері қолданылады деп айтуға болады. Бұл әртүрлілік бір жағынан географиялық қажеттіліктердің дифференциациясына және екінші жағынан анықтамаларды стандарттаудағы айырмашылықтарға байланысты. Инвестициялық жоспар немесе қысқаша Еуропалық Одақтың таксономиясы, ол тұрақты өсуді қаржыландыру үшін ортақ тіл мен жалпы жіктеу жүйесін құруға негізделген, тұрақты экономикалық қызметке байланысты тізім мен жіктеуді белгілейді. Осылайша, ол компанияларға, инвесторларға және заң шығарушыларға қандай экономикалық қызмет экологиялық тұрақты болып саналатыны туралы қажетті анықтамаларды беруге бағытталған. ЕО таксономиясының арқасында инвесторлар компаниялардың «жасыл көз бояушылық» әрекеттерінен қорғалады, сонымен қатар компаниялар өздерінің экологиялық өзгерістерін жоспарлауда көмек пен қолдау алады және нарықтардың дифференциация да азаяды. 2020 жылдың шілдесінде күшіне енген таксономия туралы ережеге сәйкес экологиялық тұрақты деп санау үшін экономикалық қызметке сәйкес келетін кейбір критерийлер анықталды және 6 экологиялық мақсат қойылды. Бұл мақсаттар:

- Климаттың өзгеруін азайту
- Климаттың өзгеруіне бейімделу
- Теңіздер мен басқа да су ресурстарын тұрақты пайдалану және қорғау
- Айналмалы экономикаға көшу
- Ауаның ластануының алдын алу және бақылау
- Биоәртүрлілік пен экожүйені жақсарту және қорғау [10].

Еуропалық Одақтың таксономиясы күшіне енген кезде Дүниежүзілік банк қаржылық жүйелерін тұрақты еткісі келетін дамушы елдерге арналған нұсқаулықты жариялау арқылы бұл мәселеге араласты. Ұйым жасыл таксономияны капиталды шынымен экологиялық тұрақты жобаларға тиімдірек және дәл бағыттауға көмектесетін жүйе ретінде анықтайды [11]. Дайындалған нұсқаулық банктерге және басқа қаржы институттарына «жасыл» банк өнімдерін дамытуға көмектесуге бағытталған.

Жасыл қаржыландыру өнімдері бөлшек банк өнімдері жасыл ипотекалық несиелер, жасыл автокредиттер, жасыл несие карталары, жасыл депозиттер; корпоративтік банк өнімдері болып табылатын жасыл жобалар, жасыл секьюритилендіру және жасыл облигациялар, жасыл сукук, жасыл венчурлық капитал, көміртекті қаржыландыру және эмиссиялық сауданы қаржыландыру; активтерді басқару тұрғысынан жасыл қоғамдық қор, жасыл инвестициялық қорлар, көміртегі қоры, апаттық облигациялар қорлары; сақтандыру өнімдері бойынша жасыл көлікті сақтандыру, жасыл құрылысты сақтандыру және көміртекті сақтандыру болып жіктеледі [12]. Экологиялық және әлеуметтік деградацияны тоқтату және азайту үшін болжамды инвестициялық өтінімдер арқылы белгілі бір экологиялық және әлеуметтік міндеттемелерді орындауға міндеттенетін өтінімдер «жасыл несиелер»деп аталады. Корпоративтік банк өнімдерімен бірге қоршаған ортаны қорғауға

бағытталған жобаларды қаржыландыру қамтамасыз етіледі. Қазіргі уақытта «жасыл облигациялар» және «жасыл сукук» сияқты экологиялық пайда әкелетін бұл қарыз құралдары қоршаған ортаға оң әсер ететін «жасыл» жобаларды қаржыландыру үшін қолданылады. Жасыл қоғамдық қор, жасыл инвестициялық қорлар, жасыл қаржыландыру өнімдеріне жататын көміртегі қорлары сияқты өнімдерді активтерді басқару компаниялары экологиялық мақсаттағы жобаларда пайдаланатыны белгілі. Сыйлықақылардың мөлшері олардың экологиялық сипаттамаларына байланысты өзгеретін және қоршаған ортаны қорғауға инвестиция салу үшін арнайы жасалған сақтандыру өнімдері де тағы бір қаржы құралы болып табылады.

Жасыл облигациялар. Еуропалық инвестициялық банк (ЕИБ) - тұрақты облигациялар шығарған алғашқы көп салалы даму институты. 2007 жылы, 1 млрд долларлық эмиссиядан бір жыл өткен соң, Дүниежүзілік банк климаттың өзгеруін азайту және бейімдеу жобаларын қаржыландыру үшін екінші жасыл облигациясын шығарды. Келесі кезеңдерде басқа мекемелер (мемлекеттер, банктер, муниципалитеттер, кейбір ірі компаниялар) жасыл облигацияларды шығара бастады. 2021 жылы тұрақты даму облигациялардың эмиссиясы 1 триллион доллардан асты (2-кесте). Қарастырылып отырған облигациялардың кейбіреулері сертификатталған жасыл облигациялар болса, екінші бөлігі эмитент өз пікірі бойынша жасыл деп шешкен және ешқандай сертификаттау процесі арқылы тәуелсіз ұйым белгілемеген жасыл облигациялар болып табылады.

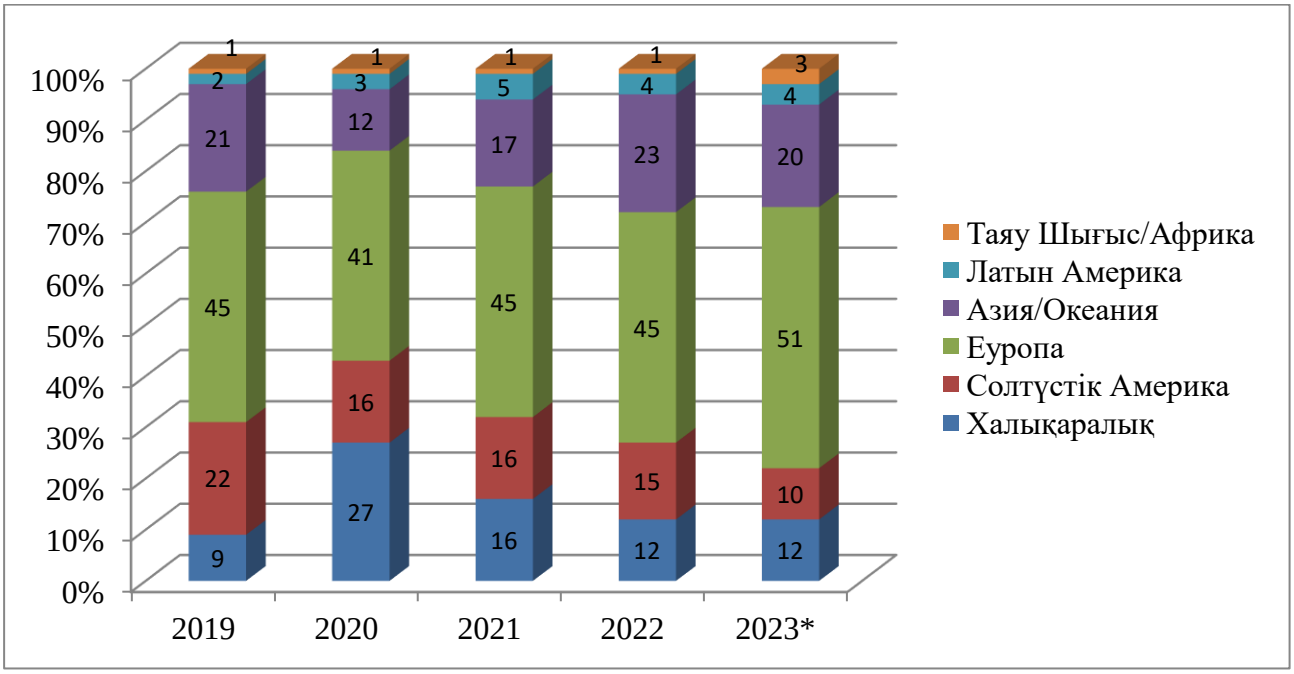
Кесте – 2

Тұрақты даму облигацияларының жалпы шығарылымы (млрд АҚШ доллары)*

Жыл	Жасыл облигация	Әлеуметтік облигация	Тұрақты облигация	Тұрақтылыққа байланысты облигация	Өтпелі облигация	Барлығы
2019	262.50	18.79	52.80	4.24	1.05	339.38
2020	301.94	170.38	137.15	9.31	2.60	621.38
2021	560.99	220.05	198.58	96.20	4.26	1,080.08
2022	508.52	173.73	149.19	75.77	3.50	910.71
2023-жылдың бірінші жартысы	309.81	95.49	87.05	33.07	1.08	526.50

**Дереккөз: [13] негізінде автормен құрастырылған.*

Еуропа тұрақты даму облигацияларының шығарылымы бойынша әлемдік көшбасшы болып табылады (1-сурет). Еуропада әсіресе жасыл облигациялардың эмиссиясын тұрақты түрде артуда. Еуропа тұрақты даму облигацияларының эмиссиясының 50%-дан астамын эмиссиялайды. Жасыл облигациялардың шығарылымы бойынша негізгі эмитенттер Германия, Италия, Ұлыбритания, Франция және Австрия елдері болып табылады. 2022 жылы Таяу Шығыс/Африка елдері жасыл облигациялар бойынша жыл сайынғы шығарылымның ең жоғары деңгейіне жетті (3%). Сонымен қатар Солтүстік Америкада эмиссия көлемі соңғы жылдары төмендеп жатқандығын көруге болады.

Сурет 1– **Жасыл облигациялардың эмиссиясы бойынша аймақтардың үлесі(%)***

**- [13] негізінде автормен құрастырылған*

Жасыл несиелер. Қаржы реттеушілері банктерді қаржыландырудың арнайы түрлерін көбейтуге, экологиялық таза жобаларды жүзеге асыруға ынталандырады. Осы тұрғыдан алғанда, жасыл несиелер энергия тиімділігі мен көміртегі шығарындыларын азайту сияқты мақсаттар бойынша жүзеге асырылуы жоспарланған жобаларды қаржыландыруға арналған механизм болып табылады. Түрлі қаржы институттары, әсіресе Дүниежүзілік банк әзірлеген жасыл несиелер арқылы несиелік мекеме несие сұраушы мекемеден аталған қорды әртүрлі экологиялық және әлеуметтік нашарлауды азайту үшін әзірленетін жобаларға пайдалануды сұрайды. Сондықтан жоба жасыл несие арқылы қаржыландыруға лайық деп танылу үшін ол экологиялық және әлеуметтік деградацияға қарсы шешім әзірлеуі керек. Несие шығындары компаниялардың экологиялық күш-жігерімен анықталатын несиелерде пайыздық мөлшерлемелер тұрақты мақсаттарға қол жеткізудің сәттілігімен анықталады. Экологиялық тұрақтылық тұрғысынан көрінетін табысқа жеткен жобалар әлдеқайда қолжетімді шығындармен қаржыландыруды ала алады. Осы тұрғыда Дүниежүзілік банк ауаның ластану мәселесімен күресіп жатқан Вьетнамда жұмыс істейтін VPBank-ке 212,5 миллион доллар көлеміндегі алғашқы жасыл несиесін берді.

Жасыл биржалар. Кейбір инвесторлар акцияларды инвестициялауда олардың басымдықтарын анықтау кезінде компаниялардың экологиялық тазалығын ескеруі мүмкін. Бұл жағдайда олар өз инвестицияларын тек жасыл компаниялардың акцияларына бағыттауды жөн көреді. Алайда, бұл белгілі бір және аз ғана компаниялардың акцияларына сұраныстың туындауына және портфельді әртараптандыру бөлігінде инвесторларды бағалы қағаздардың бір түрімен шектеу арқылы әртараптандыру мүмкіндігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Әсіресе институционалдық инвесторлар мұны жөн көрмейтіндіктен, қор биржалары инвестицияны неғұрлым ауқымды салаға тарату үшін мұндай инвестицияларға жол ашуы керек. Осы тұрғыдан алғанда, Климаттық облигациялар бастамасы (Climate Bonds Initiative -CBI) Люксембург жасыл қор биржасы (әлемдегі алғашқы жасыл қор биржасы), Лондон, Нигерия және Йоханнесбург қор биржаларымен бірлескен есеп ұсынды және бағалы қағаздар биржалары жасай алатын салымдар туралы мәлімдеді. Бұл салымдар жасыл облигациялар бойынша нұсқаулықтарды әзірлеу, жасыл облигациялар немесе шығарындылар саудасының индекстерін құру, ашықтықты арттыру, нарықтағы байланыс пен ынтымақтастықты ынталандыру, жасыл облигациялардың тізімдері мен бөлімдерін құру және нарықтық білім беруді қамтамасыз ету ретінде анықталды. Тұрақты қор биржалары (Sustainable Stock Exchanges) бастамасына мүше елдердегі қор биржалары арасында ESG есебіне листингтік талаптар бар. KASE қор биржасын қоса қанда 119 қор биржасы Тұрақты қор биржаларына мүше болып табылады. 2014 жылы құрылған Тұрақтылық индексінде 63902 компания тіркелген [14].

Тұрақты қаржы құралдарының артықшылықтары мен кемшіліктері. Жоғарыда аталған себептерге байланысты өсіп келе жатқан, бірақ әлі де болса оның қазіргі әлеуетінен артта қалған тұрақты қаржыландыру құралдарына деген қызығушылықты толық түсіну үшін осы құралдарды тартымды ететін артықшылықтарды және олардың кемшіліктерін жалпы негізде көрсету маңызды (3-кесте).

Кесте – 3

Тұрақты қаржы құралдарының артықшылықтары мен кемшіліктері*

Артықшылықтары	***Кемшіліктері***
Бұл инвесторларға климаттың өзгеруіне қатысты уәделерін орындауға көмектеседі.	Тұрақты қаржыландыру тәжірибесіне қатысты білім мен консенсустың болмауы, сондай-ақ нақты стандарттардың болмауы белгісіздікті күшейтеді.
Қорды пайдалану туралы есеп беру талабы басқа қаржы құралдарымен салыстырғанда тәуекелді өлшеуді ашық етеді.	Есеп беру ерікті болғандықтан, ол ашықтықта қиындықтар тудыруы мүмкін.
Болашақта күшті сұраныспен ол дәстүрлі қаржыландыру құралдарына қарағанда аз шығындармен, үлкен көлемде, ұзақ мерзімде және икемді шарттарда қаражат береді.	Тұрақты қаржыландыру құралдарын негізгі қорларға біріктіруге толық қол жеткізу мүмкін болмағандықтан, кейбір транзакциялық шығындар дәстүрлі тәжірибемен салыстырғанда айтарлықтай жоғары.
Тұрақты қаржыландырудың арқасында компаниялар және басқа ұйымдар өздерін жаңашыл ретінде таныту арқылы өз беделін арттыра алады.	Жобаларды қадағалау үшін қолданылатын таңбалау, есеп беру және бақылау процестері қосымша шығындарды тудыруы мүмкін.
Жасыл инвестициялар мен жеке-мемлекеттік сектор ынтымақтастығы қарқыны артып келеді.	Тұрақты қаржы құралдары мен институттарының беделі «жасыл көз бояшылық» арқылы төмендеуі мүмкін.
Жасыл компанияларға инвестиция салғысы келетін инвесторларға мүмкіндік жасалуда.	Ол басқа қаржы нарықтарына қарағанда шағын және өтімділігі төмен.
Инвесторлар тәуекелді қаржылық табысты қоршаған ортадан түсетін пайдамен теңестіре алады	Оның құқықтық негізі дәстүрлі қаржыландыру құралдарына қарағанда әлсіз.
Экологиялық, әлеуметтік және басқару (ESG) инвестицияларына жүгінудің моральдық қанағаттануы мүдделі тараптарға оң әсер етеді.	
Бұл портфельдегі әртараптандыруды арттырады.	
Жасыл жобаларды жүзеге асыру арқылы міндеттемелерді орындауға күш салу ішкі байланысты арттыру арқылы корпоративтік құрылымды нығайтады.	
Ол саналы және ұзақ мерзімді тұтынушыларға экологиялық таза өнімдерді ұсынуға ықпал етеді.	

**Дереккөз: Әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған.*

3-кестеде көрсетілген тұрақты қаржыландырудың артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып, жағымсыз аспектілерге назар аудару және көптеген ықтимал артықшылықтардан бас тарту климаттың өзгеруінің салдарын жоюдың ұтымды таңдауы болмайды. Осы себепті инвесторлар әлемнің болашағына ықпал ететін тұрақты қаржы құралдарының артықшылықтарына назар аудара отырып, дәстүрлі қаржыдан әртүрлі баламаларды дамыта алады.

Қорытынды. Бұл мақала бүгінгі қаржылық ортадағы тұрақты қаржы құралдарының маңыздылығын және олардың болашақ әлеуетін зерттеді. Нәтижелер тұрақты қаржының қаржы жүйесін трансформациялауда маңызды рөл атқаратынын және экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларының қаржылық шешімдер қабылдау процестеріне әсер ететінін көрсетеді. Тұрақты қаржыландыру жасыл облигациялар, әлеуметтік облигациялар және тұрақты қорлар сияқты қаржы құралдары арқылы әртүрлі секторлардағы тұрақты жобаларға инвестициялау мүмкіндіктерін ұсынады. Бұл құралдар инвесторлар үшін қаржылық табысты қамтамасыз етудің жалғыз мақсатынан асып түседі және олармен бірге қоршаған ортаға және әлеуметтік әсер ету әлеуетін әкеледі. Тұрақты қаржы құралдары қаржылық шешім қабылдаушыларға тәуекелдерді басқаруды жақсарту және экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларын бағалау арқылы ұзақ мерзімді құнды құру мүмкіндіктеріне қол жеткізу үшін жаңа мүмкіндіктер ұсынады.

Болашақта тұрақты қаржы құралдарының рөлі бұдан да арта түседі. Қоғамдар өздерінің экологиялық және әлеуметтік жауапкершіліктеріне сезімтал болған сайын, қаржылық субъектілер тұрақтылық үшін көбірек жауапкершілікке ие болады деп күтілуде. Тұрақты қаржы құралдары қаржылық жүйені күштірек, берік және этикалық негізге құруға үлес қоса отырып, болашақ ұрпаққа неғұрлым тұрақты экономикалық үлгі қалдыру мүмкіндігіне ие. Елдердің тұрақты қаржыға деген көзқарасы жаһандық ынтымақтастық пен стандарттардағы өзгерістерге айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Тұрақты қаржыны қабылдау елдерден өздерінің қаржылық жүйелерін тұрақтылық қағидаттарына сәйкестендіруді және осы саладағы әлемдік деңгейдегі озық тәжірибеге үлес қосуды талап етеді. Бұл үдерісте ашық есеп беру және тиімді реттеулер тұрақты қаржыны дамытуға жетекші елдер арасындағы айырмашылықтарды азайтып, жаһандық тұрақтылық күш-жігеріне ықпал ете алады. Нәтижесінде, тұрақты қаржы құралдары қаржы әлемінде түбегейлі өзгерістерді бастады және болашақта маңыздырақ бола береді. Бұл құралдар қаржылық шешім қабылдаушыларға жай ғана пайданы мақсат етумен шектеліп қалмауға мүмкіндік беру арқылы жаһандық тұрақтылық күш-жігеріне үлес қосатын тиімді құралдар жиынтығын ұсынады. Осы тұрғыда тұрақты қаржыландыруды неғұрлым тиімді және кеңінен қолдануды қамтамасыз ету үшін төмендегі ұсыныстар маңызды болып табылады:

- Ілгері зерттеулер және білім беру: Тұрақты қаржы құралдары мен әдістері бойынша көбірек зерттеулер жүргізіліп, қаржы мамандары мен инвесторлар үшін білім беру бағдарламалары әзірленуі керек. Бұл тұрақты қаржыны түсінуді арттырады, оның кеңірек қабылдануына ықпал етеді.
- Ашық есеп беру және стандарттар: Қаржы институттары мен компаниялар өздерінің тұрақтылыққа қатысты қызметтері туралы ашық есеп беруі және жаһандық деңгейде қолданылатын стандарттарға сәйкес келуі керек. Бұл қаржы нарықтарындағы тұрақтылыққа әсер етуді арттыруға ықпал ететін салыстырмалы және сенімді деректерді құруға мүмкіндік береді.
- Қаржы институттарының тұрақтылығы туралы есеп беруі: Қаржы институттары өздерінің тұрақтылық стратегиялары туралы тиімдірек есеп беруі және инвесторларға осы стратегиялар туралы нақты ақпарат беруі керек. Бұл инвесторлардың тұрақты қаржыға деген сенімін арттыруға ықпал етеді.
- Тұрақты даму туралы есеп берудің интеграциясы: Қаржы реттеушілері мен қор биржалары компаниялардан тұрақтылық туралы неғұрлым толық есеп беруді талап етуі және осы ақпаратты инвесторлар тарапынан тиімдірек бағалауға мүмкіндік беретін әдістерді әзірлеуі керек.

Бұл ұсыныстар тұрақты қаржыны кеңірек қабылдаудың жол картасын сипаттайды және болашақ тұрақты даму мақсаттарына тиімдірек үлес қосу үшін қаржы секторына қолдау көрсетеді. Бұл күш-жігер бүгінгі күннің қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге болашақ ұрпақтардың да қажеттіліктерін ескере отырып, тұрақты қаржыландыруды дамытуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ruggerio C. Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions //Science of the Total Environment. – 2021. – (786). – P. 147-481.

2. Nedopil Wang C., Lund Larsen M., Wang Y. Addressing the missing linkage in sustainable finance: The 'SDG Finance Taxonomy' //Journal of Sustainable Finance & Investment. – 2022. – №2 (12). – P. 630-637.

3. Cunha F., Meira E., Orsato R. Sustainable finance and investment: Review and research agenda //Business Strategy and the Environment. – 2021. – №8 (30). – P. 3821-3838.

4. Zioło M. et al. The relationship between banks and company business models-sustainability context //Procedia Computer Science. – 2020. – (176). – P. 1507-1516.

5. Giese G. et al. Foundations of ESG investing: How ESG affects equity valuation, risk, and performance //The Journal of Portfolio Management. – 2019. – №5 (45). – P. 69-83.

6. Chouaibi J. et al. Does environmental, social, and governance performance affect financial risk disclosure? Evidence from European ESG companies //Competitiveness Review: An International Business Journal. – 2023.

7. Chouaibi S. et al. Exploring the moderating role of social and ethical practices in the relationship between environmental disclosure and financial performance: Evidence from ESG companies //Sustainability. – 2021. – №1 (14). – P. 209.

8. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report: Lower for Longer. Washington, DC. – 2019.

9. Schoenmaker D. Investing for the common good: A sustainable finance framework //Brussels: Bruegel. – 2017. – (80).

10. EU, Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088, Official Journal of the European Union. – 2020. – (63).

11. World Bank. 2020. Climate Finance Joint Report on Multilateral Development Banks, 2019. – URL: https://is.gd/XyiVxO

12. Kumar S. A quest for sustainium (sustainability Premium): review of sustainable bonds //Academy of Accounting and Financial Studies Journal. – 2022. – №2 (26). – P. 1-18.

13. Environmental Finance Bond Database. S&P Global Ratings. – URL: https://is.gd/bIXybE

14. Sustainable Stock Exchanges Initiative. – URL: https://sseinitiative.org/exchanges

REFERENCES

1. Ruggerio C. Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions //Science of the Total Environment. – 2021. – (786). – P. 147-481.

2. Nedopil Wang C., Lund Larsen M., Wang Y. Addressing the missing linkage in sustainable finance: The 'SDG Finance Taxonomy' //Journal of Sustainable Finance & Investment. – 2022. – №2 (12). – P. 630-637.

3. Cunha F., Meira E., Orsato R. Sustainable finance and investment: Review and research agenda //Business Strategy and the Environment. – 2021. – №8 (30). – P. 3821-3838.

4. Zioło M. et al. The relationship between banks and company business models-sustainability context //Procedia Computer Science. – 2020. – (176). – P. 1507-1516.

5. Giese G. et al. Foundations of ESG investing: How ESG affects equity valuation, risk, and performance //The Journal of Portfolio Management. – 2019. – №5 (45). – P. 69-83.

6. Chouaibi J. et al. Does environmental, social, and governance performance affect financial risk disclosure? Evidence from European ESG companies //Competitiveness Review: An International Business Journal. – 2023.

7. Chouaibi S. et al. Exploring the moderating role of social and ethical practices in the relationship between environmental disclosure and financial performance: Evidence from ESG companies //Sustainability. – 2021. – №1 (14). – P. 209.

8. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report: Lower for Longer. Washington, DC. – 2019.

9. Schoenmaker D. Investing for the common good: A sustainable finance framework //Brussels: Bruegel. – 2017. – (80).

10. EU, Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088, Official Journal of the European Union. – 2020. – (63).

11. World Bank. 2020. Climate Finance Joint Report on Multilateral Development Banks, 2019. – URL: https://is.gd/XyiVxO

12. Kumar S. A quest for sustainium (sustainability Premium): review of sustainable bonds //Academy of Accounting and Financial Studies Journal. – 2022. – №2 (26). – P. 1-18.

13. Environmental Finance Bond Database. S&P Global Ratings. – URL: https://is.gd/bIXybE

14. Sustainable Stock Exchanges Initiative. – URL: https://sseinitiative.org/exchanges

Сыздықова А.О.

МЕХАНИЗМЫ И ИНСТРУМЕНТЫ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Аннотация

Инструменты устойчивого финансирования, получившие распространение в мире в 2000-х годах, включают финансовые продукты и услуги, содержащие решения, которые устранят негативное воздействие на окружающую среду или обеспечат экологические выгоды. Сектор финансовых услуг состоит из различных организаций, таких как индивидуальные банковские услуги, корпоративные банковские/инвестиционные банковские услуги, банки развития, компании по управлению активами и страховые компании. Благодаря пониманию устойчивого финансирования начали развиваться многие экологически чистые финансовые продукты и услуги, связанные с этими организациями, которые внедряются в различных частях Европы и мира.

В этой статье особое внимание уделяется устойчивым финансовым инструментам, анализируется важная роль устойчивых финансов в сегодняшней финансовой среде. По сравнению с традиционной финансовой парадигмой, устойчивые финансовые инструменты отличаются перспективой, включающей экологические, социальные и управленческие факторы.

Основная цель этой статьи-детальный анализ функционирования и использования устойчивых финансовых инструментов, таких как зеленые облигации, социальные облигации, зеленый кредит и зеленые биржи. В статье также сравниваются преимущества и недостатки устойчивых финансовых инструментов.

В качестве метода исследования были использованы методы систематизации, дедукции и индукции научной литературы для понимания роли устойчивых финансовых инструментов на финансовых рынках и оценки интеграции этих инструментов в финансовую систему.

Результаты исследования показывают, что использование устойчивых финансовых инструментов является важным инструментом достижения целей устойчивого развития как для инвесторов, так и для финансовых учреждений. Кроме того, в исследовании содержится ряд рекомендаций по обеспечению более эффективного и широкого использования устойчивого финансирования.

Syzdykova A.

MECHANISMS AND INSTRUMENTS OF SUSTAINABLE FINANCING

Annotation

Sustainable financing tools, which gained momentum in the world in the 2000s, include financial products and services that contain solutions that will eliminate negative environmental impacts or provide environmental benefits. The financial services sector consists of different organizations such as retail banking, corporate banking/investment banking, development banks, asset management and insurance companies. With the understanding of sustainable finance, many environmentally friendly financial products and services related to these institutions have begun to develop, which are being implemented in various parts of Europe and the world.

This article focuses on sustainable finance instruments, analyzing the important role of sustainable finance in today's financial environment. Compared to the traditional finance paradigm, sustainable finance instruments differ in that they include a perspective that includes environmental, social, and governance factors.

The main purpose of this article is to provide a detailed analysis of the functioning and use of sustainable finance instruments, such as green bonds, social bonds, green loans and green exchanges. The article also compares the advantages and disadvantages of sustainable finance instruments.

The research method used was the systematization of scientific literature, deduction and induction methods to understand the role of sustainable finance instruments in financial markets and assess the integration of these instruments into the financial system.

The results of the study show that the use of sustainable finance instruments is an important tool for achieving sustainability goals for both investors and financial institutions. In addition, the study makes several recommendations to ensure a more effective and widespread use of sustainable finance.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).4
УДК 657.631
ГРНТИ 06.35.31

Е.Е. Таниртаева, докторант PhD [1]
Г.К. Нургалиева, к.э.н., доцент [1]
Г.К. Муханова*, PhD, к.э.н., доцент [2]
С.Н. Валиева, PhD, доцент [3]
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан [1]
Школа креативной индустрии Astana IT University,
г. Астана, Казахстан [2]
Esil University, г. Астана, Республика Казахстан [3]
* – автор для корреспонденции
e–mail: gaini.mukhanova@gmail.com

ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В АВИАКОМПАНИЯХ

В статье проведен анализ текущего состояния управленческого учета и аудита в авиационных компаниях, выявлены ключевые факторы, влияющие на их эффективность. Показаны недостатки в процессах сбора и обработки данных, что приводит к снижению точности и своевременности управленческих решений. Определены методы, способствующие повышению эффективности учета, включая внедрение специализированных информационных систем и математических моделей для прогнозирования. Проведен анализ текущего состояния управленческого учета и аудита в авиакомпаниях на примере группы компаний Air Astana. Выявлены ключевые проблемы, включая зависимость от роста цен на авиационное топливо и инфраструктурные ограничения аэропортов. Предложены конкретные рекомендации по совершенствованию учета, включая внедрение специализированных информационных систем и математических моделей, что способствует повышению точности и оперативности принятия решений. На основе исследования продемонстрирована значимость совершенствования управленческого учета для повышения адаптивности авиакомпаний к рыночным изменениям и конкурентным вызовам. Результаты исследования подтверждают, что совершенствование управленческого учета способствует росту операционной эффективности и финансовой устойчивости авиакомпаний.

Ключевые слова: *управленческий учет, совершенствование, авиакомпания, информационные системы, контроль, риски, бюджетирование.*
Кілт сөздер: *басқару есебі, жетілдіру, авиакомпания, Ақпараттық жүйелер, бақылау, тәуекелдер, бюджеттеу.*
Keywords: *management accounting, improvement, airline, information systems, control, risks, budgeting.*

JEL M41

Введение. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения экономической эффективности авиакомпаний в условиях высокой конкуренции и нестабильности рынка.

Целью исследования является анализ текущей организации учета и аудита в авиакомпаниях и разработка рекомендаций по совершенствованию деятельности для повышения экономической эффективности и конкурентоспособности компаний.

Для достижения поставленной цели в исследовании решаются следующие задачи:

- изучить текущее состояние управленческого учета в авиакомпаниях;
- идентифицировать ключевые факторы, влияющие на эффективность управленческого учета;
- проанализировать методы сбора, обработки и анализа финансовой и нефинансовой информации;
- сформулировать рекомендации по совершенствованию управленческого учета в авиакомпаниях.

Для проведения исследования использовались различные методы. Анализ документальной базы включал изучение внутренних документов авиакомпании, таких как финансовые отчеты и бюджеты, что позволило понять текущие методы управленческого учета и выявить области для их

улучшения. Экономико-математическое моделирование использовалось для прогнозирования финансовых результатов и анализа различных сценариев управления.

Необходимо отметить, что совершенствование учета и аудита в авиакомпаниях является важной задачей для повышения их эффективности и устойчивости. Современный авиационный рынок сталкивается с разными проблемами, такими как технологические изменения, забота об окружающей среде, экономические и политические кризисы. Все эти вещи влияют на то, как авиакомпании работают. Управление ресурсами авиакомпаний становится очень важным из-за сложности и быстроты изменений в отрасли. Управленческий учет помогает компаниям эффективно управлять своими ресурсами, что является ключевым аспектом успешной работы в авиационной индустрии [1, с. 360].

Обзор литературы. Управление эффективностью и управленческий учет играют ключевую роль в поддержании финансовой устойчивости и операционной эффективности авиационного бизнеса. Управленческий учет включает в себя идентификацию, измерение и анализ финансовой информации для принятия внутренних решений. В авиации это охватывает такие виды деятельности, как распределение затрат на техническое обслуживание и топливо, составление и прогнозирование бюджетов для планирования финансовой деятельности, а также анализ отклонений для сравнения фактических результатов с бюджетными показателями.

В статье «The Impact of Strategic Management Accounting on The Financial Performance of Low-Cost Airlines» исследуется влияние стратегического управленческого учета на финансовую результативность бюджетных авиакомпаний. Основной целью исследования является выявление значения стратегического управленческого учета для финансовых показателей таких компаний, а также стимулирование его внедрения и использования. Результаты исследования показывают, что успех стратегического управленческого учета в достижении финансовых целей авиакомпаний обусловлен качеством процессов принятия и реализации управленческих решений [2, с. 786].

В ходе анализа литературы была изучена книга *Perspectives on International Financial Reporting and Auditing in the Airline Industry*, посвящённая международным аспектам финансовой отчётности и аудита в авиационной отрасли. Книга способствует обсуждению выбора учетной политики с точки зрения отраслевой специфики, рассматривая существующие варианты учетной политики в рамках МСФО для демонстрации разнообразия и сопоставимости в авиаперевозках. В ней анализируются аудиторские отчёты авиакомпаний, формирующих отчётность по МСФО, с позиции стандартов МСА, с учетом разнообразия учетных подходов [3].

В статье Г. Алтаевой «Статистика учет и аудит» проводится анализ экономической эффективности гражданской авиации Казахстана, с учётом её ключевой роли для страны, обусловленной большой территорией и ограниченным количеством крупных городов. Несмотря на относительно недавнее формирование национальной гражданской авиации, она демонстрирует успешное функционирование как на внутреннем, так и на международном уровнях. Развитие этой отрасли служит индикатором конкурентоспособности Казахстана и уровня его экономического развития, поскольку наличие национальных авиалиний способствует формированию конкурентной среды для ведущих авиаперевозчиков [4].

В статье «Требования прохождения международных аудитов» исследуются деятельность и стандарты, разработанные ведущими международными организациями, регулирующими гражданскую авиацию. Анализируется участие Казахстана в этих организациях и определяется его позиция в отношении обеспечения безопасности полётов на мировом уровне. Особое внимание уделяется двум ключевым международным организациям, занимающимся регулированием воздушного пространства и организацией международных авиасообщений. В статье рассматриваются стандарты, установленные этими организациями для обеспечения авиационной безопасности и безопасности полётов. Проведен анализ затрат на проведение международных аудитов, а также состояния современных авиакомпаний в Казахстане. Также освещены проблемы и трудности, с которыми сталкиваются авиакомпании в условиях кризиса [5, с. 162].

В статье Биболовой М. Н. рассматриваются актуальные вопросы государственно-правового регулирования гражданской авиации в Республике Казахстан. Автор анализирует стандарты Международной организации гражданской авиации (ИКАО), рекомендации ICAO, национальное законодательство Казахстана в области использования воздушного пространства и авиационной деятельности, а также нормативно-правовые акты стран-членов Евразийского экономического союза (ЕАЭС). На основе выявленных проблем и анализа передового зарубежного опыта автор

выдвинул рекомендации по совершенствованию государственного управления в системе гражданской авиации Казахстана [6].

Статья «Концептуальные основы аудита эффективности планирования республиканского бюджета» посвящена очень важной теме: как правильно планировать государственный бюджет, чтобы деньги налогоплательщиков тратились эффективно и приносили пользу. Авторы рассматривают это на примере республиканского бюджета (возможно, подразумевается бюджет какой-то конкретной страны или региона). Просто составить бюджет - недостаточно. Важно, чтобы бюджет был эффективным, то есть планировался таким образом, чтобы достигать поставленных целей с минимальными затратами и максимальной пользой для общества. Это, как говорят авторы, укрепляет доверие между государством и гражданами. Авторы углубились в то, как нужно проводить аудит эффективности планирования бюджета. Аудит в данном случае - это проверка, анализ того, насколько хорошо бюджет был спланирован [7].

Статья М.А. Алтынбекова посвящена налоговому аудиту в Казахстане. Простыми словами, это проверка того, насколько правильно компании и организации платят налоги. Авторы рассматривают, зачем нужен такой аудит, как он проводится и как его можно улучшить. Налоговый аудит - это важная вещь для всех. Он помогает государству собирать налоги правильно, а компаниям - избегать проблем с законом и переплат. Статья говорит о том, что налоговый аудит нуждается в развитии и улучшении, чтобы быть максимально эффективным [8].

Также была проанализирована статья О.М. Несіпбай, М.А. Сериковой, Н.Н. Башкировой и А.Е. Айтхожиной. Она посвящена тому, как эффективно работает налоговая система в Казахстане. Она рассматривает, насколько хорошо собираются налоги и таможенные платежи, и как можно это улучшить. Статья также связана с тем, что президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в своем послании говорил о важности справедливого распределения доходов и понятной налоговой политики. Основная идея статьи в том, что просто собирать налоги - недостаточно. Важно, чтобы это делалось эффективно, чтобы деньги правильно поступали в бюджет и использовались на благо общества. Авторы рассматривают, как проводится аудит эффективности налоговой системы и что можно сделать, чтобы он был лучше [9].

Основная часть. В секторе авиации активно формируется культура использования воздушного транспорта, что приводит к повышению популярности авиаперевозок среди населения. Данные пресс-службы Минтранспорта РК свидетельствуют о росте пассажирских перевозок на 23% в 2023 году, достигнув рекордного показателя в 13 миллионов пассажиров, перевезенных казахстанскими авиакомпаниями. Парк воздушных судов национальных авиаперевозчиков увеличился с 89 до 99 единиц, а емкость кресел-мест увеличилась с 12 до 15 тысяч, что означает прирост на 26%. Эти действия направлены на улучшение доступности авиаперевозок и повышение регулярности рейсов. В 2023 году налажены международные воздушные сообщения с 28 странами, а также возобновлены и открыты новые рейсы в 13 стран по 23 маршрутам [10].

Управленческий учет представляет собой систему отчетности, которая обеспечивает детальный анализ финансовых результатов предприятия и формулирование стратегических решений. Его внедрение необходимо для осуществления систематического оценивания направлений развития организации, выявления уязвимых мест и повышения чистой прибыли.

Сегодня в авиационных компаниях четыре основных способа разработки методик проверки работ. Это использование бухгалтерии и юридических знаний, создание специальных методик, а также анализ специфики отрасли.

Бухгалтерский подход в аудите сосредоточен на том, чтобы создавать методы проверки бухгалтерского учета, например, кассовых операций и выплат зарплаты. Эти методы проверки являются важной частью аудита и описываются как проверка оборотов и остатков на счетах в бухгалтерском учете.

Аудит в авиационной отрасли представляет собой процесс оценки и проверки соответствия нормативным требованиям, стандартам безопасности, эксплуатационным процедурам и передовому опыту. Этапы проверки объектов учета в авиакомпаниях включают анализ и обоснование ключевых нормативных актов, определение учетной политики на основании предоставленных документов для аудита, а также составление перечня первичных документов по каждому из исследуемых объектов. Важной частью проверки является изучение регистров как синтетического, так и аналитического учета, а также финансовой отчетности. В процессе используются существующие в компании классификаторы нарушений, которые могут быть дополнены на основании опыта аудитора. Кроме

того, составляется справочник для проведения аудиторской проверки. Для сбора аудиторских доказательств применяются различные методы, а контрольные процедуры также описываются в процессе аудита.

Таким образом, бухгалтерский учет предоставляет информацию о финансовом положении, прибыльности и эффективности предприятия, в то время как основная цель аудита заключается в проверке достоверности представленных бухгалтерским учетом финансовых данных. По существу, аудиторская деятельность заключается в подтверждении корректности проведенной бухгалтерской работы.

Целью бухгалтерского учета является систематическое накопление и предоставление объективной финансовой информации о результативности операций, финансовом статусе и денежных потоках организации. Эта информация служит основой для принятия решений по управлению предприятием, инвестиционным стратегиям и выдаче кредитов.

Для анализа управленческого учета в ходе исследования была выбрана авиакомпания «Air Astana».

Air Astana, ведущий перевозчик Центральной Азии, предоставляет высококачественное обслуживание на передовых воздушных судах, обеспечивая перевозки между Дальним Востоком и Западной Европой.

FlyArystan является филиалом Air Astana, ведущего авиаперевозчика в Центральной Азии. Она получает полную техническую поддержку и обеспечивает соответствие стандартам безопасности, а также получает поддержку в обучении, системах и услугах от своего головного предприятия.

Группа авиакомпаний имеет два крупных аэропорта в Астане и Алматы, а также пять баз в Казахстане, где проводится обслуживание собственного парка самолетов и техники, а также оборудования 22 других авиакомпаний. Начиная с 2019 года, все плановые проверки воздушных судов проводятся в собственных ангарах компании. Это помогает снизить затраты и обеспечить бесперебойность полетов. Учебная академия Air Astana в Алматы сертифицирована в соответствии со стандартами EASA 147 и предлагает обучение проектированию и техническому обслуживанию воздушных судов, включая Airbus A320. В 2023 году в Астане был открыт Центр летной подготовки с первым в Казахстане тренажером пилотирования A320, а также тренажерами для отработки экстренной эвакуации и тушения пожаров. С момента своего основания 3компания перевезла более 65 миллионов пассажиров (Рисунок 1).

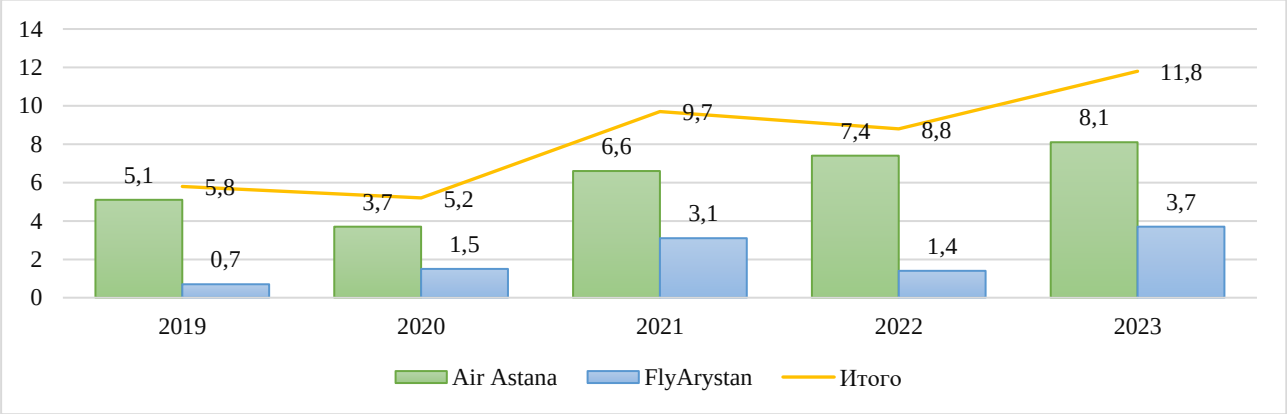

Рисунок 1 – **Динамика пассажиропотока по брендам за 2019 – 2023 года**

** Составлен авторами*

За первые девять месяцев 2023 года Air Astana выполнила рейсы по 99 направлениям в 21 страну. Количество пассажиров увеличилось с 7,4 миллиона в 2022 году до 8,1 миллионов за тот же период в 2023 году. В 2022 году было перевезено 7,4 миллиона пассажиров, что на 45% больше по сравнению с доковидным уровнем. Основным фактором роста стало увеличение пассажиропотока у FlyArystan, который с 2019 по 2022 год вырос (Рисунок 2).

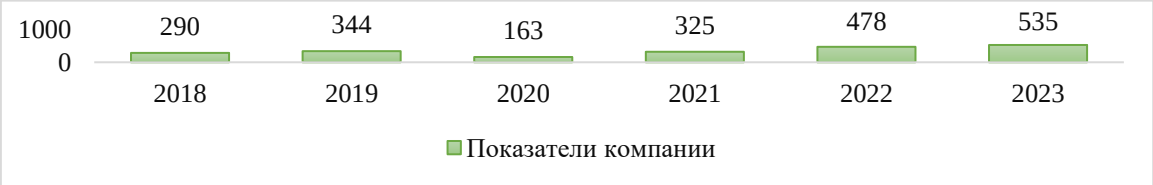

Рисунок 2 – **Выручка компании Air Astana за 2018 –2023 гг., млрд KZT**

** Составлен авторами*

Air Astana продолжает обновлять рекорды по доходам. В 2022 году выручка составила 478 млрд тенге, что на 47% больше, чем в 2021 году, и на 39% выше уровня до пандемии, когда она была 344 млрд тенге. За 2023 год доходы достигли 535 млрд. тенге, что указывает на годовой рост. На рисунке 3 показаны изменения в показателях EBITDA и её маржи.

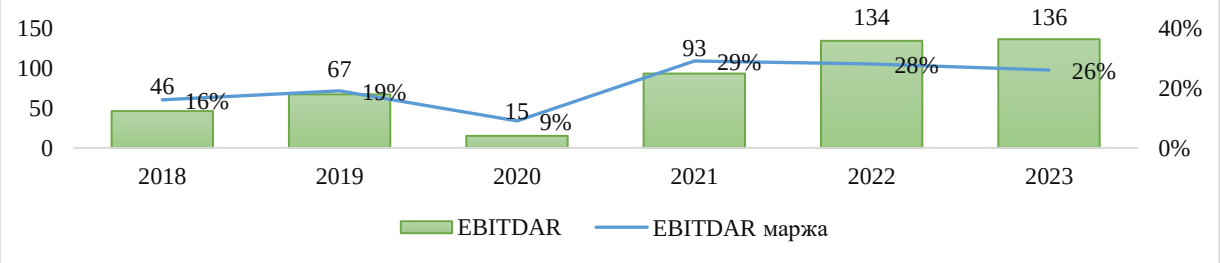

Рисунок 3 – **Динамика EBITDA и EBITDA маржи**

** Составлен авторами*

За первые девять месяцев 2023 года показатель EBITDAR Группы составил 113 миллиардов тенге. EBITDAR схож с показателем EBITDA, но не включает расходы на аренду самолетов. С 2021 года маржа EBITDAR остается на стабильном уровне 28-29%, тогда как до пандемии она была значительно ниже: 16% в 2018 году и 19% в 2019 году.

На рисунке 4 отображена динамика долга и финансовых расходов авиакомпании за 2018 г. – 2023 года, млрд KZT.

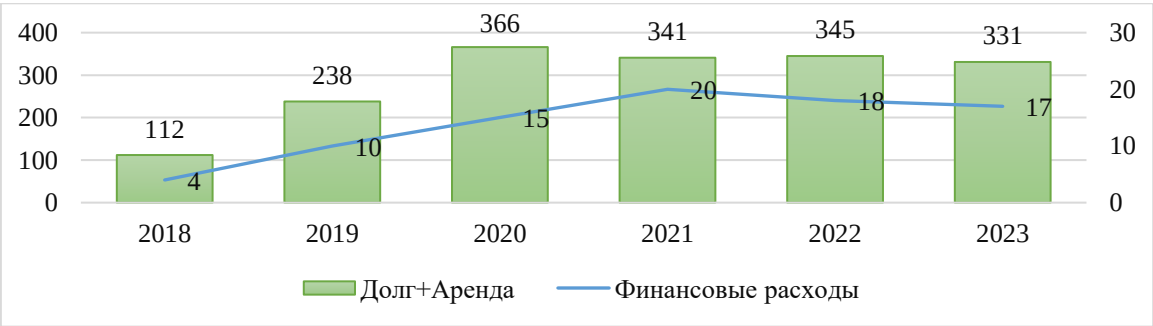

Рисунок 4 – **Динамика долга и финансовых расходов авиакомпании за 2018 г. – 2023 года, млрд KZT**

** Составлен авторами*

С 2020 года чистый долг группы, включая операционную аренду, стабильно снижается. На указанное время его объем составлял 281 миллиард монет, а к концу сентября 2023 года этот показатель упал до 194 миллиардов монет, а соотношение чистого долга к EBITDAR упало до 1,6х. В 2019 году коэффициент составил 2,6х [11].

За последние три года группа демонстрировала стабильный рост чистой прибыли, но в 2020 году из-за пандемии COVID-19 были убытки в размере 39 млрд юаней. Однако благодаря быстрому восстановлению доходов и разумному увеличению операционных расходов группа вернулась к прибыльности и даже превзошла уровень 2019 года. В 2022 году чистая прибыль увеличилась до 38 млрд юаней (на 153% больше, чем в предыдущем году), и за первые девять месяцев 2023 года она увеличилась на 18%.

Общее количество пассажиров, перевезенных компанией, увеличилось на 10,1% до 8,1 млн. Самолеты в парке увеличились до 49 штук (ранее было 43). Коэффициент загрузки составил 82,8%. Произошло увеличение количества рейсов по ключевым направлениям, таким как Турция, Индия, Таиланд, Узбекистан, Грузия, страны Персидского залива и Китай. Также были добавлены новые рейсы в Джидду и Доху, а также сезонные рейсы FlyArystan в Анталью и Дубай.

Air Astana на ранних этапах предприняла меры по устранению и снижению воздействия технических проблем с двигателями PW1100 на операционную деятельность авиакомпании. Прошлой осенью во флоте Air Astana под условия проверки попал один двигатель P&W, и авиакомпания своевременно его заменила. По настоящее время поставлено пять двигателей в качестве запасных, ожидается прибытие шестого, и ведутся переговоры по аренде дополнительных двигателей. Проблема с двигателями P&W затронула флот семейства A320NEO. Группа Air Astana в дополнение к ранее запланированным поставкам самолётов данного типа в прошлом году приобрела два самолета A320(CEO) и планирует приобрести дополнительно пять аналогичных типов воздушных судов в ближайшее время [11].

Покупка большего количества самолетов компанией означает, что им нужно будет больше топлива для полетов. Однако в Казахстане может возникнуть проблема с поставкой достаточного количества авиационного топлива, так как местные нефтеперерабатывающие заводы сконцентрированы на производстве дизельного и бензинового топлива для внутреннего потребления. В результате компании придется покупать авиационное топливо за границей, что увеличит стоимость полетов. Кроме того, если цены на нефть снова вырастут, это скорее всего повлечет за собой увеличение цен на топливо, что также повлияет на операционные издержки компании.

Поскольку "Эйр Астана" зависит от работы аэропортов, которыми управляют другие компании, возможный рост количества пассажиров может быть ограничен проблемами в этих аэропортах. Если аэропорты не будут готовы к увеличению числа пассажиров, развитие компании может столкнуться с проблемами. Задержки в предоставлении различных сервисов в аэропортах также могут негативно сказаться на бизнесе компании. Также препятствия в реализации текущих проектов по увеличению пропускной способности аэропортов в Алматы и Астане могут помешать будущему росту компании.

Служба внутреннего аудита - это отдельная команда в Компании, которая проводит внутренние аудиты и подотчетна непосредственно Совету директоров. Комитет по аудиту следит за ее деятельностью. Ее миссия заключается в защите и повышении стоимости Компании путем проведения объективных аудитов, направленных на выявление рисков, предоставления рекомендаций и обмена знаниями. Целью Службы внутреннего аудита является проведение независимых и непредвзятых аудитов и консультационных работ для повышения стоимости Компании и улучшения ее операционной деятельности.

Служба внутреннего аудита постоянно работает над совершенствованием своих методов аудита и консультирования

Заключение. На основе анализа и выводов можно предложить несколько рекомендаций для будущих проверок. Аудиторы должны сосредоточиться на тех аспектах, которые представляют наибольший риск для авиационной безопасности, что требует глубокого понимания целей и процессов организации. Использование разных источников информации и методов сбора данных поможет получить более полную картину. Эффективное и конструктивное общение с проверяемыми также играет ключевую роль, поскольку оно способствует установлению доверительных отношений и позволяет аудиторам предоставлять полезную обратную связь. Важно рассматривать аудит как постоянный процесс, отслеживая выполнение корректирующих действий и предоставляя поддержку организации. Также необходимо постоянно взаимодействовать с руководством компании, учитывая их мнение при составлении выводов. Внедрение системы контроля качества аудита и тщательное документирование всех процедур обеспечит прозрачность и улучшит сам процесс.

Использование математических методов помогает авиакомпаниям осуществлять более глубокий анализ информации и прогнозировать будущие события, что в свою очередь повышает эффективность управления в данной области.

В современном мире авиационная отрасль является одной из наиболее конкурентных и требующих постоянной оптимизации и совершенствования. Одной из ведущих авиакомпаний

Центральной Азии является Air Astana, которая, как и многие другие, столкнулась с вызовами и задачами в области управления рисками, безопасности полетов и эффективности операций.

Для достижения стабильного и успешного функционирования авиакомпании важно систематически анализировать и оптимизировать процессы внутри нее. Проведенный анализ Air Astana выявил ряд ключевых областей, где необходимы изменения и улучшения для повышения эффективности и безопасности полетов, а также уменьшения рисков.

Среди наиболее важных рекомендаций по оптимизации деятельности авиакомпании можно выделить следующие. В первую очередь, необходимо обратить внимание на оптимизацию закупок топлива. Исследование возможностей закупки топлива у иностранных поставщиков по более выгодным ценам и диверсификации источников снизит зависимость от одного поставщика и уменьшит издержки авиакомпании. Кроме того, внедрение топливосберегающих технологий поможет снизить расходы и сделать полеты более экологически чистыми.

Для улучшения взаимодействия авиакомпании с аэропортами необходимо установить тесное сотрудничество для повышения координации и планирования. Участие в проектах по увеличению пропускной способности аэропортов и разработка contingency-планов помогут справиться с возможными сбоями и задержками.

Одним из ключевых аспектов является укрепление управления рисками. Пересмотр и обновление процессов управления рисками, разработка планов смягчения рисков, а также улучшение коммуникации между подразделениями и сторонами помогут эффективно управлять потенциальными угрозами.

Инвестиции в обучение и развитие персонала также играют важную роль. Регулярные программы обучения, наставничество, привлечение внешних экспертов помогут сотрудникам развивать свои навыки и знания.

Использование передовых технологий, непрерывное совершенствование методологии аудита и укрепление роли внутреннего аудита также будут способствовать повышению эффективности и безопасности деятельности Air Astana.

В целом, проведенный анализ выявил ряд ключевых аспектов, на которые следует обратить внимание для улучшения деятельности авиакомпании. Реализация предложенных рекомендаций позволит Air Astana повысить свою конкурентоспособность, безопасность полетов и эффективность операций. сделай парафраз человеческим языком

Можно заключить, что авиакомпаниям необходимо продвигать свои методы управленческого учета путем внедрения специализированных программ для документирования и анализа данных, что улучшает точность, скорость и эффективность процесса бухгалтерского учета. Работники требуют систематического обучения для совершенствования своих профессиональных навыков в быстро развивающейся сфере. Необходимо постоянно улучшать процессы финансового учета и аудита, опираясь на анализ и внедрение новаторских решений. Непредвзятый финансовый аудит помогает выявлять уязвимые места и предлагать усовершенствования на основе отраслевых стандартов. Наконец, постоянное совершенствование финансового учета и аудита делает компании более эффективными и конкурентоспособными в авиационной отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Таниртаева Е.Е., Нургалиева Г.К. Структура управленческого учета авиакомпаний в условиях антикризисного управления // Вестник университета «Туран». – 2023. - № 4. – С. 360-374

2. Suarez J., Mavlutova I. The Impact of Strategic Management Accounting on the Financial Performance of Low-Cost Airlines // WSEAS Transactions on Environment and Development. - 2023. - №19. – P. 786-797. DOI: https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.74

3. Ozturk C. Perspectives on international financial reporting and auditing in the airline industry. – URL: https://www.researchgate.net/publication/358403489_PERSPECTIVES_ON_INTERNATIONAL_FINANCIAL_REPORTING_AND_AUDITING_IN_THE_AIRLINE_INDUSTRY

4. Алтаева Г. Оценка экономической эффективности развития гражданской авиации в Республике Казахстан // Статистика учет и аудит. – 2019. - № 3 (2). – С. 110-115.

5. Карсыбаев Е.Е. Требования прохождения международных аудитов // Вестник Казахской академии транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева. – 2021. – № 1 (116). – С. 162-169.

6. Биболова М.Н. Государственно-правовое регулирование системы гражданской авиации Республики Казахстан // Вестник СКУ им. М. Козыбаева. – 2021. – № 3 (52). – С. 92-98.

7. Нугербеков Д.С., Бейсенова Л.З., Шахарова А.Е. Концептуальные основы аудита эффективности планирования республиканского бюджета // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – № 4 (45). – С. 212-217.

8. Жамкеева М.К., Байтиленова Е.С., Кабиева А.Т., Конырбеков М.Ж. Оценка деятельности служб внутреннего аудита // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – № 3 (56). – С. 122-130

9. Нугербеков Д.С., Бейсенова Л.З., Шахарова А.Е. Концептуальные основы аудита эффективности планирования республиканского бюджета // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – № 4 (45). – С. 212–217.

10.Казахстанские авиакомпании перевезли рекордные 13 млн пассажиров в 2023 году. – URL: https://forbes.kz/news/newsid_315411

11.Официальный сайт компании АО «Air Astana». – URL: https://airastana.com/kaz-ru

REFERENCES

1 Tanirtaeva E., Nurgalieva G. Struktura upravlencheskogo ucheta aviakompanij v usloviyax antikrizisnogo upravleniya [The structure of airline management accounting in the context of crisis management] // Vestnik universiteta «Turan». – 2023. - № 4. – S. 360-374. [in Russian]

2 Suarez J., Mavlutova I. The Impact of Strategic Management Accounting on The Financial Performance of Low-Cost Airlines // WSEAS transactions on Environment and development. - 2023. - № 19. – P. 786-797. DOI: https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.74.

3 Ozturk C. Perspectives on international financial reporting and auditing in the airline industry. – URL: https://www.researchgate.net/publication/358403489PERSPECTIVES_ON_INTERNATIONAL_ FINANCIAL_REPORTING_AND_AUDITING_IN_THE_AIRLINE_INDUSTRY

4 Altaeva G. Ocenka e`konomicheskoj e`ffektivnosti razvitiya grazhdanskoj aviacii v respublike Kazaxstan [Assessment of the economic efficiency of the development of civil aviation in the Republic of Kazakhstan] // Statistika uchet i audit. – 2019. - №3 (2). – S. 110-115. [in Russian]

5 Karsybaev E. Trebovanija prohozhdenija mezhdunarodnyh auditov [Requirements for passing international audits] // Vestnik Kazahskoj akademii transporta i kommunikacij im. M. Tynyshpaeva. – 2021. – №1 (116). – S. 162-169 [in Russian]

6 Bibolova M. Gosudarstvenno-pravovoe regulirovanie sistemy grazhdanskoj aviacii Respubliki Kazahstan [State legal regulation of the civil aviation system of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik SKU im. M. Kozybaeva. – 2021. – № 3 (52). – S. 92-98 [in Russian]

7. Nugerbekov D., Beysenova L., Shakharova A. Kontseptualnyye osnovy audita effektivnosti planirovaniya respublikanskogo byudzheta [Conceptual foundations of audit effectiveness planning of the Republican budget] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2021. – №4 (45). – S. 212-217. [in Russian]

8. Zhamkeyeva M., Baytilenova Ye., Kabiyeva A., Konyrbekov M. Otsenka deyatelnosti sluzhb vnutrennego audita [Evaluation of the activities of internal audit services] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2024. – № 3 (56). – S. 122-130. [in Russian]

9. Nugerbekov D., Beysenova L., Shakharova A. Kontseptual'nyye osnovy audita effektivnosti planirovaniya respublikanskogo byudzheta [Conceptual foundations of audit of the effectiveness of planning of the republican budget] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2021. – № 4 (45). – S. 212–217. [in Russian]

10 Kazahstanskie aviakompanii perevezli rekordnye 13 mln. passazhirov v 2023 godu. – URL: https://forbes.kz/news/newsid_315411 [In Russian]

11 Oficial'nyj sajt kompanii AO «Air Astana». – URL: https://airastana.com/kaz-ru [In Russian]

Таниртаева Е.Е., Нургалиева Г.К., Муханова Г.К., Валиева С.Н.

АВИАКОМПАНИЯЛАРДА БАСҚАРУ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Мақалада авиациялық компаниялардағы басқару есебі мен аудиттің ағымдағы жағдайына талдау жүргізіліп, олардың тиімділігіне әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Деректерді жинау және өңдеу процестеріндегі кемшіліктер көрсетілген, бұл басқару шешімдерінің дәлдігі мен уақтылығының төмендеуіне әкеледі. Болжау үшін мамандандырылған Ақпараттық жүйелер мен математикалық модельдерді енгізуді қоса алғанда, бухгалтерлік есептің тиімділігін арттыруға ықпал ететін әдістер анықталды. Air Astana компаниялар тобының мысалында авиакомпаниялардағы басқарушылық есеп пен аудиттің ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізілді. Авиациялық отын бағасының өсуіне және әуежайлардың инфрақұрылымдық шектеулеріне тәуелділікті қоса алғанда, негізгі проблемалар анықталды. Шешім қабылдаудың дәлдігі мен жеделдігін арттыруға ықпал ететін мамандандырылған Ақпараттық жүйелер мен математикалық модельдерді енгізуді қоса алғанда, есепті жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар ұсынылды. Зерттеу негізінде авиакомпаниялардың нарықтық өзгерістер мен бәсекелестік сын-қатерлерге бейімделуін арттыру үшін Басқару есебін жетілдірудің маңыздылығы көрсетілді. Зерттеу нәтижелері басқарушылық есепті жетілдіру авиакомпаниялардың операциялық тиімділігі мен қаржылық тұрақтылығының өсуіне ықпал ететіндігін растайды.

Tanirtayeva Ye., Nurgalieva G., Mukhanova G., Valiyeva S.

ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND ITS IMPROVEMENT IN AIRLINES

Annotation

The article analyzes the current state of management accounting and auditing in aviation companies, identifies key factors affecting their effectiveness. The shortcomings in the data collection and processing processes are shown, which leads to a decrease in the accuracy and timeliness of management decisions. Methods have been identified to improve accounting efficiency, including the introduction of specialized information systems and mathematical models for forecasting. The analysis of the current state of management accounting and auditing in airlines is carried out using the example of the Air Astana group of companies. Key problems have been identified, including dependence on rising aviation fuel prices and airport infrastructure constraints. Specific recommendations are proposed for improving accounting, including the introduction of specialized information systems and mathematical models, which contributes to improving the accuracy and efficiency of decision-making. Based on the research, the importance of improving management accounting has been demonstrated to increase the adaptability of airlines to market changes and competitive challenges. The results of the study confirm that the improvement of management accounting contributes to the growth of operational efficiency and financial stability of airlines.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).5
УДК 330.34
ГРНТИ 06.52.13

А.А. Алимбаев*, д.э.н., профессор[1]
В.В. Бирюков, д.э.н.[1]
З.А. Сальжанова, д.э.н., профессор[2]
Б.С. Битенова, PhD[3]
Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, г. Караганда, Казахстан[1]
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Казахстан[2]
НАО Карагандинский медицинский университет, г. Караганда, Казахстан[3]
*-основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: abilda.alimbayev@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматриваются процессы формирования и развития инфраструктуры цифровой экономики Карагандинской области, одной из ключевых индустриально-развитых территорий Казахстана.

Рассматриваются основные тенденции цифровизации в регионе, включая внедрение информационно-коммуникационных технологий, развитие электронных услуг, цифровых платформ и технологий «умного города». Проанализированы текущие достижения и вызовы, с которыми сталкивается область на пути цифровой трансформации.

От проникновения цифровизации в производство, социальную сферу зависит экономический рост, качественное улучшение факторов производства, эффективное использование ресурсов и социальный прогресс.

В статье определены основные элементы цифровой инфраструктуры, которые становится механизмом создания информационной среды и сущностью, и результатом цифровой экономики.

Отдельное внимание уделено государственным программам и инициативам, направленным на поддержку цифровой трансформации региона, и их роли в модернизации экономической инфраструктуры.

Авторы приходят к выводу, что успешное развитие цифровой экономики региона возможно только при эффективном взаимодействии всех заинтересованных сторон — органов власти, бизнеса и научного сообщества. Статья предлагает рекомендации по повышению уровня цифровой грамотности населения, привлечению инвестиций и поддержке инновационных стартапов, что способствует укреплению конкурентоспособности региона в условиях глобальной цифровой трансформации.

***Ключевые слова**: цифровая инфраструктура, цифровая экономика, информационные технологии, Карагандинская область, цифровизация, региональное развитие, информационные технологии.*

***Кілт сөздер:** цифрлық инфрақұрылым, цифрлық экономика, ақпараттық технологиялар, Қарағанды облысы, цифрландыру, Өңірлік даму, Ақпараттық технологиялар.*

***Keywords:** digital infrastructure, digital economy, information technology, Karaganda region, digitalization, regional development, information technology.*

JEL classification: O12, O18

Введение. Цифровая трансформация Казахстана является одним из ключевых факторов эффективного управления национальной экономикой в целом. В условиях глобального рынка, где прогресс технологий определяет конкурентоспособность стран, внедрение цифровых решений и стратегий выступает основой для повышения производительности, улучшения государственного управления и ускорения развития социально-экономической инфраструктуры.

Важную роль в цифровой трансформации страны играет развитие инфраструктуры цифровой экономики. Современная цифровая инфраструктура является основой развития новых технологий, обладающих потенциалом ускорить экономический рост, улучшить качество жизни граждан и обеспечить доступность государственных и частных услуг. Стратегическое внедрение цифровых технологий, таких как широкополосной доступ к интернету, развитие цефровых сетей пятого поколения (5G) и центров обработки данных, способствует созданию условий для цифровизации секторов экономики и ускоренного внедрения инноваций.

В 2023 году руководством страны была принята «Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы» (далее Концепция) [1].

Концепция намечает пути форсированного развития информационной инфраструктуры, отвечающим объективным требованиям внедрения цифровой технологии. Определены основные ориентиры цифровой трансформации и намечается адаптировать международный опыт формирования цифровой инфраструктуры, которые активно реализуются в Европейском союзе.

В контексте вышеизложенного возникает потребность комплексно проанализировать вышеперечисленные новые явления с целью выработки необходимых организационных и управленческих решений.

Целью статьи является изучение инфраструктуры как комплекса технологий. Она создает условия и гарантирует получение, создание, передачу, обработку и использование информации.

Методология. Интересы определения путей дальнейшего развития цифровой инфраструктуры требует ответить на вопросы какие факторы могут стать определенными в будущем, как взаимодействует цифровая инфраструктура с этими факторами, возможная последовательность их воздействия на цифровую экономику. Для решения этих проблем использованы методы описания и системный анализ структурных элементов инфраструктуры. Такой методический инструментарий позволяет провести достоверный анализ в целях формирования и развития цифровой инфраструктуры.

Обзор литературы. Внедрение интернета в 1990-х годах привело к существенной реструктуризации цифровой инфраструктуры. Сегодня цифровая инфраструктура поддерживает целый ряд инновационных предприятий в сфере экономики совместного использования, социальных сетей, мобильных информационных сервисов, электронной розничной торговли и средств массовой информации с поддержкой рекламы [2]. В 1990-х годах все эти виды деятельности были гораздо менее масштабными, а за несколько десятилетий их деятельность кардинально изменилась. Эти цифровые услуги продолжают расти и приобретают все большее значение в ВВП. Например, в 2023 году рынок электронной торговли в мире достиг 6,5 трлн долларов. В 2024 году прогнозируется прирост не меньше, чем на 20%, а значит составит более 7 триллионов долларов [3].

Ключом к цифровому будущему – производства, логистики, путешествий, розничной торговли и связи – является наличие цифровой инфраструктуры с малой задержкой.

Принимая во внимание, что цифровая экономика является продолжением существующей старой экономики, автор Дж.Ким рассматривал сектор производства цифрового оборудования как цифровую инфраструктуру. Исходя из этого, в его исследовании делается попытка проанализировать модели развития спроса и предложения инфраструктуры цифровой экономики в Корее в период с 1989 по 2000 год с использованием данных, чтобы представить динамику, которая привела к росту цифровой экономики [4].

Авторы А.Миллер и Е. Яковлева рассмотрели цифровую экономику с точки зрения инфраструктурно-воспроизводственного подхода. В работе раскрываются разработана модель интеллектуальной инфраструктуры технологического развития на промышленных предприятиях и представлены существенные связи между ними, обусловленные задачей достижения целевых результатов в области технологического развития в условиях цифровой экономики [5].

Российские исследователи Е. Мильская и О. Зелеева в своей работе анализируют ключевые векторы развития цифровой экономической инфраструктуры. Авторы выделяют главные особенности цифровой экономики, основу её информационно-технологической структуры, а также особенности работы платформенных механизмов. Помимо этого, они указывают на важность цифровой безопасности, или кибербезопасности, как стратегически значимого элемента цифровой экономики [6].

Таким образом, цифровая инфраструктура относится к цифровым технологиям, которые обеспечивают основу для информационных технологий и операций организации. Большая часть изменений в структуре и функциях инфраструктуры обусловлены растущим научно-техническим прогрессом, новыми требованиями к организации производства. В последние годы роль такого фактора играет усиливающаяся информационность. Постоянная трансформация цифровой инфраструктуры, обусловленные ее новыми элементами, возникновение которых предопределено объективными условиями развития, превращает ее высокоадаптированную систему, способную эффективно функционировать.

Основная часть. Возможности для создания сетей, представленные цифровизацией, предлагают компаниям-производителям интересные решения для более широкого, эффективного, интеллектуального и более гибкого использования этой тенденции. Однако одна из основных проблем, связанных с цифровизацией, будет заключаться в управлении большими объемами данных, которые генерируются, например, путем анализа производственных данных и согласования результатов с информационными системами клиентов. Для этого необходимо наличие соответствующей среды, позволяющей эффективно использовать цифровые технологии (рисунок 1).

Рисунок 1 – **Инфраструктура цифровой экономики**
**составлено авторами*

Центральное значение для цифровой экономики имеет полное взаимодействие различных секторов, таких как умная мобильность, умные сети электроснабжения, умная логистика, умные дома и здания [7].

Цифровая трансформация стирает функциональные границы между бизнесом и информационными технологиями практически во всех аспектах бизнеса [8].

Вопреки всем штампам и стереотипам, цифровизация в истинном обличии представляет собой не создание роботов или нанотехнологий, а реализация изменения в существующих сферах. То есть, это устройство медленного развития тех сфер жизни, которые государство считает самыми важными.

Цифровая инфраструктура предоставляет людям, частному и государственному сектору необходимые ресурсы для выхода в Интернет и раскрытия ценности цифровых услуг [9]. В широком понимании цифровая инфраструктура охватывает технологии подключения, такие как высокоскоростной доступ к интернету и узлы обмена трафиком, системы Интернета вещей, включающие мобильные устройства, компьютеры, датчики, устройства с голосовым управлением, геоспространственные технологии, связь между машинами и транспортные системы, а также решения для хранения данных в центрах обработки или облачных сервисах. Одним из важнейших факторов процветающей цифровой экономики является полноценный доступ пользователей к сети и цифровым технологиям [10,11].

Формирование и развитие цифровой инфраструктуры для регионов Казахстана является одним из важнейших элементов эффективного управления национальной экономикой в целом. Развитие цифровой инфраструктуры на национальном и региональном уровнях является ключевым фактором для обеспечения устойчивого экономического роста и повышения качества жизни граждан. Развитие цифровой инфраструктуры в разных регионах страны имеет свои особенности, поэтому наблюдается разрыв развития между страной и регионами. В основном это связано с вызовами, такими как географическая удаленность, низкая плотность населения и инфраструктурные ограничения. Национальные стратегии и программы, поддержка региональных инициатив,

инвестиции в телекоммуникационные сети, дата-центры, образование и законодательное регулирование создают основу для успешного перехода к цифровой экономике и общества. В связи с этим для развития цифровой инфраструктуры разработана вышеупомянутая Концепция. Для реализации ее намечены мероприятия с указанием ответственных за их выполнение, источники и объем финансирования. Вместе с тем, разработка такой Концепции и Программы развития цифровой инфраструктуры, на наш взгляд может принести к значительному прогрессу управления территориальным развитием.

Формирование и развитие цифровой инфраструктуры на региональном уровне позволит социально-экономической системе функционировать взаимозависимость между индивидуумами, бизнес субъектами и государством, и его органами получает новое основание, которое проявляется в следующем:

- создание и поддержание информационного потенциала, необходимого для развития региона;
- формирование единого информационного пространства в Казахстане;
- формирование новых информационных технологий;
- повышение конкурентоспособности отечественных цифровых инфраструктур;
- интеграция с мировым информационным пространством и сохранение информационного суверенитета страны.

В Карагандинской области внедряют ряд передовых цифровых инициатив, направленные на развитие цифровой инфраструктуры. Эти проекты направлены на повышение прозрачности работы государственных и частных структур, а также на упрощение доступа граждан к важным услугам:

- **ЕКЦ Senim109**
- **Проект «Безопасный город»**
- **Геоинформационный портал**
- **Сайт коммунальных служб IQala**
- **IT-хаб «Терриконовая долина» и Terricon school**
- **Интернет и связь.**

С 2019 года в регионе функционирует Единый координационный центр Senim109, на базе которого планируется создание специализированной площадки для обработки звонков, связанных с вопросами модернизации жилищного фонда Карагандинской области, включая лифтовое хозяйство.

В рамках проекта «Безопасный город» функционируют 3374 камеры видеонаблюдения и 148 комплексов фиксации нарушений правил дорожного движения, установленных в Караганде, Темиртау, Сарани и посёлке Дубовка Абайского района. В 2023 году скоростемеры впервые появились на трассах республиканского значения, таких как участок от Темиртау до границы Акмолинской области. Кроме того, комплексы фиксации нарушений установлены в Балхаше, Абае и посёлке Ботакара Бухар-Жырауского района.

В 2023 году начал работу региональный геоинформационный портал, благодаря которому в восьми городах области процесс предоставления земельных участков полностью переведён в электронный формат. Количество этапов сократилось в несколько раз, а срок предоставления услуги уменьшился с года до 30 дней.

В январе 2022 года был запущен портал городских услуг IQala. Этот ресурс предоставляет возможность получения более 5000 услуг монополистов и коммунальных служб дистанционно. В настоящее время на портале оцифровано 59 услуг от семи крупных монополистов.

Региональный IT-хаб «Терриконовая долина» является центром для молодёжи, развивающей направления IT и Digital. В 2022 году здесь проведено более 350 мероприятий, включая семь бизнес-программ по акселерации и инкубации стартапов, которые обеспечили участникам совокупный доход более 450 миллионов тенге. В 2024–2026 годах планируется создание венчурного фонда с капиталом в 5 миллионов долларов. Цель фонда – инвестирование в проекты на ранних стадиях и привлечение партнёров для совместного финансирования.

В образовательном центре Terricon school обучают наиболее востребованным языкам программирования. В настоящее время здесь обучается около 90 человек, из которых 58 проходят обучение при финансовой поддержке программы TechOrda.

На сегодняшний день в Караганде установлено 13 базовых станций сети 5G. До конца 2025 года планируется развернуть технологию пятого поколения мобильной связи на всей территории города.

Согласно информации пресс-служба акимата Карагандинская область входит в тройку лидеров по внедрению цифровых инициатив.

Анализ выборочного обследования статистических данных использования инфраструктурных технологий в Карагандинской области показывает, что объем оказанных ИТ-услуг стабильно растет и в 2022 году составило 16,554 млрд. тенге, что является третьим показателем по Республике, после Алматы – 307,6 млрд и Астаны – 243,8 млрд.тенге. при этом валовая добавленная стоимость ИТ-отрасли в регионе составила 34360 млн. тенге, наибольший объем ВДС приходится на города Алматы – 8452152 млн. и Астана – 425115 млн.тенге. Другие регионы значительно отличаются, поскольку большинство крупных компаний зарегистрированы в городах Астана и Алматы. Также это связано с наибольшей численностью ИКК-специалистов в Астане (15800 человек) и Алмате (12006) человек, на третьем месте Карагандинской области (1732 человек), данные показатели напрямую связаны с количеством предприятий в регионе.

В настоящее время все больше предприятий и организаций региона используют интернет, так количество организаций, использующих сеть интернет по Республике составляет 2563, а лидерами являются города Алматы – 35098 и Астана – 27676, по регионам на первом месте Карагандинская область – 7907.

Количество компьютеров в организациях с учетом организаций государственного управления по Республике составило – 1108576, а по городам, Алматы – 314244, Астана – 186202, а по регионам на первом месте Карагандинская область – 67895 штук. Число абонентов фиксированного интернета города Алматы – 462,3, Астана 318,3, среди регионов Карагандинская область 247,6. Среди крупных и средних предприятий в обрабатывающей промышленности использующих цифровую технологию Астана 19,1%, Алматы 11,2%, среди регионов Карагандинская область 15,5%.

Анализ статистических данных свидетельствует о том, что информационные услуги, ресурсы и программные продукты, формирующие информационный потенциал Республики, распределены по ее территории весьма неравномерно. Предлагаемая Концепция, по-нашему мнению, должна учитывать не только общие, но и особенности регионов, уровень готовности общества к применению новых инфраструктурных технологий.

Результаты и обсуждение. В соответствии с приоритетами развития цифровой экономики следует выделить следующие базовые элементы, составляющие цифровую инфраструктуры:

1. Информационные и компьютерные технологии.

В качестве ключевой опоры инфраструктуры цифровой экономики выступают информационные и компьютерные технологии. В их состав входят комплексы программных средств, программное оборудование, вычислительные и телекоммуникационные средства, материалы, инструменты, оборудование и другие физические составляющие этих технологий образуют каркас цифровой экономики.

В начале 2024 года Президент РК официально объявил о создании в республике суперкомпьютера. А 13 февраля 2024 году Казахстан подписал соглашение с компанией Presight AI о создании суперкомпьютера Создание суперкомпьютеров направлено на решение самых сложных и масштабных задач в различных областях науки, техники и промышленности. Они играют ключевую роль в ускорении научных открытий, разработке инновационных технологий и обеспечении национальной безопасности. Инвестиции в суперкомпьютеры и их развитие способствуют не только технологическому прогрессу, но и улучшению качества жизни и решению глобальных проблем.

2. Финансовая инфраструктура цифровой экономики.

Использование цифровых инструментов для оплаты, сбережений, займов и инвестиций способствует повышению финансовой доступности, устраняя ограничения, связанные с географией и особенностями рынка. Цифровые финансовые услуги предоставляют государству, бизнесу, домохозяйствам и отдельным лицам удобные и доступные каналы для оплаты, а также для сбережений и займов. Цифровые платежи часто являются отправной точкой для цифровых финансовых услуг и обеспечивают инфраструктуру для дополнительных продуктов, а также могут быть разработаны варианты использования. Экосистема цифровых финансовых услуг требует дальновидной и соразмерной нормативно-правовой базы, позволяющей выходить на рынок и внедрять инновации, надежной финансовой инфраструктуры, поддерживающей быстрые и совместимые платежные инфраструктуры, а также разработки и развертывания недорогих каналов доставки через агентов, устройства точек продаж и мобильные телефоны.

3. Цифровые платформы.

Доступность и применение цифровых платформ, способствующих расширению цифрового обмена, осуществлению транзакций и получению доступа к государственным и частным услугам через Интернет. Цифровые платформы предлагают продукты и услуги, доступные через цифровые каналы, такие как мобильные устройства, компьютеры и Интернет, для всех аспектов жизни. Их роль посредника между одной или несколькими сторонами может выполняться как государственными, так и частными субъектами. Цифровые публичные платформы, предлагаемые правительством и государственными учреждениями, могут обслуживать людей и государственные учреждения во всех аспектах жизни, таких как здравоохранение, образование, государственный бизнес или услуги. Примерами являются системы цифровой идентификации, онлайн-средства для уплаты налогов и т. д.

Сети и коммуникации служат основой цифровой инфраструктуры, обеспечивая обмен данными, доступ к интернету и функционирование различных цифровых сервисов и приложений. Они оказывают значительное влияние на экономическое развитие, социальный прогресс и улучшение качества жизни, занимая важное место в современном обществе. Инвестиции в развитие и улучшение сетей и связей являются приоритетом для стран и регионов, стремящихся к цифровой трансформации и устойчивому развитию [11].

Казахстан расположен на пересечении крупных государств, таких как Европа и Китай, а также потоков данных. В связи с этим планируется строительство транскаспийской волоконно-оптической линии связи, которая обеспечит передачу данных из Европы в Казахстан. Продление этой линии в рамках проекта гипермагистрали "Запад-Восток" создаст канал для соединения с Китаем [1].

4. Центры обработки данных (ЦОД)

ЦОД - помещения, в которых размещены серверы и сетевое оборудование для хранения, обработки и распространения огромных объемов данных. Они играют ключевую роль в поддержке облачных сервисов, интернет-компаний, предприятий и государственных учреждений.

ЦОД включает следующие компоненты:

- информационные ресурсы, содержащие данные, сведения и знания, зафиксированные на соответствующих носителях информации;
- технические и организационные структуры, обеспечивающие функционирование, в частности сбора, обработку, хранение, распространение, поиск и передачу информации;
- средства информационного взаимодействия граждан и организаций и их доступа к информационным ресурсам на основе соответствующих информационных технологий.

Однако, несмотря на высокую практическую значимость и актуальность ЦОД, количество отечественного программного продукта составляет незначительную долю. Это не обеспечивает информационную безопасность в первую очередь и имеется в виду информация, которая имеет ограниченный круг доступа.

5. Цифровые навыки.

Развитие технически подкованной рабочей силы с базовыми и продвинутыми цифровыми навыками для поддержки инноваций и занятости. Экономикам требуется цифрово подкованная рабочая сила для создания надежной цифровой экономики и конкурентных рынков. Цифровые навыки представляют собой технологические навыки вместе с деловыми навыками для создания или управления цифровым стартапом или предприятием. Более высокая цифровая грамотность еще больше усиливает принятие и использование цифровых продуктов и услуг среди правительств и большей части населения

Таким образом, инфраструктура цифровой экономики является комплексной и многогранной темой, включающей различные аспекты от технологий и экономики до социальных и регуляторных вопросов.

*Реализация положении Концепции в Карагандинской области***.** Согласно Концепции, мероприятия должны быть исполнены к 2029 году. В таблице 1 приводятся отдельные показатели Концепции с возможными решениями субъектами Карагандинской области по достижению некоторых индикаторов в Концепции.

Таблица – 1

Сравнение запланированных мероприятий по Концепции с возможностями в Карагандинской области

№ п/п	Концепция РК к 2029 году	Возможные решения субъектами Карагандинской области к 2029 году
1	Мероприятие 12. Открытие и поддержка региональных технопарков на основе бренда Astana Hub	Регионы Казахстана имеют различные уровни для открытия и поддержки технопарков. Относительно высоким для формирования и развития технопарков имеет Карагандинская область, которая обладает достаточным научно-техническим потенциалом.
2	Мероприятие 15. Проведение работ по популяризации внедрения инноваций и результатов НИОКР на предприятиях региона	Популяризация и внедрение инноваций и результатов НИОКР на предприятиях региона требует комплексного подхода, включающего информационную поддержку, образовательные программы, финансовое стимулирование, развитие инфраструктуры и государственную поддержку. Эффективное проведение таких работ способствует повышению конкурентоспособности предприятий, развитию региональной экономики и укреплению позиций на глобальном рынке.
3	Мероприятие 16. Внедрение и реализация механизма мониторинга и оценки инновационности и технологического развития регионов	Внедрение и реализация механизма мониторинга и оценки инновационности и технологического развития регионов является важным инструментом для управления и развития инновационной среды. Он позволяет выявить сильные и слабые стороны, оценить эффективность проводимых мероприятий и разработать рекомендации для улучшения ситуации. Комплексный подход, включающий определение целей, разработку показателей, сбор и анализ данных, создание информационной системы и регулярную оценку результатов, обеспечивает системное и эффективное управление инновационным развитием региона.
4	Мероприятие 19. Стимулирование инновационной активности предприятий (инновационные гранты, бизнес-инкубирование)	Сегодня центральная проблема – стимулы в системе государственного управления. Для государства стимулирование инновационной активности является без преувеличения наиболее приоритетным направлением цифровой трансформации, так как именно уровень научно-технологического развития определяет стратегическое преимущество страны, в значительной степени «инновационности» экономики зависят перспективы развития страны.
5	Мероприятие 20. Развитие системы поддержки венчурного финансирования	Венчурное финансирование является основным источником и доминирующей формой поддержки инновационной деятельности. Цифровая экономика требует масштабного привлечения в сферу инновации венчурного капитала. Объективно инновации в цифровую экономики отличаются высокой доходностью и одновременно высоким риском. На наш взгляд, существенным элементом финансирования цифровой инфраструктуры в плане стимулирования инновационной активности МСП. Содействия региональному развитию и привлечения венчурного капитала должны оказывать региональные венчурные фонды. В связи с этим в проекте Закона о венчурных инвестициях следует предусмотреть регулирование и деятельность регионального венчурного фонда.

6	Мероприятие 22. Совершенствование государственных мер поддержки инновационной и научной деятельности	Согласны с авторами Концепции. Однако, экономическое развитие невозможно без осмысления импульсов, идущих от государства, без координации с его стороны. Внедрение инноваций и научных разработок, эффективное выстраивание в глобальные цепочки создания стоимости – это сложные процессы, требующие координации действий разных контрагентов. Участие государства в этих процессах очень важно сейчас, стимулов к этому у него почти нет.
7	Индикатор 5. Количество выпускников образовательных организаций высшего образования по направлению инфраструктуры ИКТ	Анализ статистических данных показывает, что в Казахстане с наибольшей численностью ИКТ специалистов – это города Астана (15820 человек) и Алмата (12006 человек). Среди областей на первом месте находится Карагандинская область (1732 человек). Кроме того, в Карагандинской области находится Карагандинский политехнический университет (КарТУ). Миссией КАрТУ им. А.Сагинова является создание шестицентрального в Казахстане инновационного типа, обеспечивающего подготовку конкурентоспособных ИТ специалистов

**Составлено авторами на основе источника [1]*

В концепции определены основные ориентиры инновационного развития страны. Намечены пути государственной политики по развитию цифровых технологий и расширения цифровой инфраструктуры. Но, в настоящее время отсутствует механизм и системный подход к управлению инновационными процессами, что замедляет развитие инновационного потенциала и затрудняет определение приоритетов для его дальнейшего роста. Можно выделить ряд ключевых проблем, нерешенность которых оказывает негативное влияние на формирование и использование инновационного потенциала:

– недостаток современных инструментов для внедрения технологических разработок и вывода их на рынок;

– слаборазвитая инфраструктура поддержки инновационных проектов, включая технопарки, бизнес-инкубаторы и сети венчурного финансирования;

– ограниченный платежеспособный спрос на инновационные технологии внутри страны.

Для государства стимулирование инновационной деятельности является важнейшим направлением экономической политики, поскольку именно уровень научно-технического прогресса во многом определяет долгосрочные конкурентные преимущества страны.

Заключение. В следствии проведенного исследования можно сделать выводы:

1. Современный мир стремительно движется в сторону цифровой экономики и цифрового пространства, в связи с этим возникают ряд проблем, над которыми следует работать уже сейчас. Первая проблема формирование и развитие цифровой инфраструктуры, благодаря эффективному функционированию которой успешно развивается цифровая экономика. Создание цифровой инфраструктуры, обеспечивающей внедрение новых информационных технологий во всех сферах экономики и управления на уровне регионов РК.

2. Реализация Концепции будет способствовать развитию цифровой инфраструктуры, а также инновационно-технического потенциала страны, обеспечив повышение конкурентоспособности Республики Казахстан. При этом от государства как главного генератора изменений требуется качественное использование роли инвестора и соинвестора в цифровых инфраструктурных проектах.

3. В настоящее время, слабо решается проблема доступа к территориально удаленным информационным ресурсам. Информационное обеспечение органов государственного управления, хозяйственных субъектов и отдельных горожан остается на низком уровне. На наш взгляд улучшение этих проблем может дать разработка региональных программ формирования и развития цифровой инфраструктуры, цель которой создание инфраструктуры для задействования цифровой инфраструктуры во всех сферах экономики и общественной жизни.

Для развития инфраструктуры цифровой экономики Карагандинской области можно предлагаем следующие рекомендации:

- Завершить развертывание сети 5G в областном центре до 2025 года и приступить к внедрению технологии в других городах и районах области;
- Расширить образовательные программы Terricon school, внедрить новые курсы по перспективным направлениям, таким как искусственный интеллект, машинное обучение, блокчейн и кибербезопасность;
- Создать центры повышения квалификации для сотрудников государственных учреждений в сфере цифровых технологий;
- Открыть коворкинг-пространства и инкубаторы в других городах области, помимо Караганды;
- Усилить защиту цифровой инфраструктуры региона, создав центры мониторинга и реагирования на киберинциденты.

По нашему мнению, эти меры помогут укрепить позиции Карагандинской области как одного из лидеров цифровой трансформации в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 гг. / Постановление Правительства РК от 28 марта 2023 г. – 2023. - №269. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269. 06.07.2023

2. Vidas-Bubanja M., Bogetic S., Bubanja I. Digital platforms-the new infrastructure for sharing economy // IX International Symposium Engineering Management and Competitiveness. – 2019. – P. 171-176.

3. Toasa, O., Semblantes, Y., Martínez, D., Baldeón, P., & Toasa, R. Virtual Reality in E-commerce: Brief Review of Current State // International Conference on Marketing and Technologies. – Springer, Singapore. – 2024. – P. 647-655

4. Kim J. Infrastructure of the digital economy: Some empirical findings with the case of Korea // Technological Forecasting and Social Change. – 2006. – №73 (4). – P. 377-389.

5. Miller A., Yakovleva E. Digital economy as a challenge to the formation of intelligent infrastructure of technological development at industrial enterprises //Economics & Management: How to Cope With Disrupted Times: Materials 4th international scientific conference EMAN. – 2020. – P. 117-125

6. Milskaya E., Seeleva O. Main directions of development of infrastructure in digital economy //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing. - 2019. – №1 (497). – P. 12-81.

7. Finance A. Industry 4.0 Challenges and solutions for the digital transformation and use of exponential technologies //Finance, audit tax consulting corporate: Zurich, Swiss. – 2015. – P. 1-12.

8. Bharadwaj A. et al. Digital business strategy: toward a next generation of insights //MIS quarterly. – 2013. – P. 471-482.

9. Бутенко Е.Д., Черников И.С. Инфраструктура цифровой экономики: цифровой маркетинг //Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2020. – №4. – С. 23-37.

10. Dzakhmisheva I., Titova O., Robets D. Technological Infrastructure of the “Green” Digital Economy: Measurement and Management Methodology //Scientific and Technical Revolution: Yesterday, Today and Tomorrow. – Springer International Publishing. – 2020. – P. 1420-1430.

11. Inshakova A. Law as the basis of infrastructure support of the digital economy and technology of the internet of things //Legal Concept= Pravovaya Paradigma. – 2019. – №3 (18).

REFERENCES

1. Koncepcija cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gg. [The concept of digital transformation, development of the field of information and communication technologies and cybersecurity for 2023-2029.] / Postanovlenie

Pravitel'stva RK ot 28 marta 2023 g. – 2023. - №269. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269. 06.07.2023 [in Russian]

2. Vidas-Bubanja M., Bogetic S., Bubanja I. Digital platforms-the new infrastructure for sharing economy // IX International Symposium Engineering Management and Competitiveness. – 2019. – P. 171-176.

3. Toasa, O., Semblantes, Y., Martínez, D., Baldeón, P., & Toasa, R. Virtual Reality in E-commerce: Brief Review of Current State // International Conference on Marketing and Technologies. – Springer, Singapore. – 2024. – P. 647-655

4. Kim J. Infrastructure of the digital economy: Some empirical findings with the case of Korea // Technological Forecasting and Social Change. – 2006. – №73 (4). – P. 377-389.

5. Miller A., Yakovleva E. Digital economy as a challenge to the formation of intelligent infrastructure of technological development at industrial enterprises //Economics & Management: How to Cope With Disrupted Times: Materials 4th international scientific conference EMAN. – 2020. – P. 117-125

6. Milskaya E., Seeleva O. Main directions of development of infrastructure in digital economy //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing. - 2019. – №1 (497). – P. 12-81.

7. Finance A. Industry 4.0 Challenges and solutions for the digital transformation and use of exponential technologies //Finance, audit tax consulting corporate: Zurich, Swiss. – 2015. – P. 1-12.

8. Bharadwaj A. et al. Digital business strategy: toward a next generation of insights //MIS quarterly. – 2013. – P. 471-482.

9. Butenko E., Chernikov I. Infrastruktura cifrovoj jekonomiki: cifrovoj marketing //Vestnik Severo-Kavkazskogo federal'nogo universiteta. – 2020. – №4. – S. 23-37. [in Russian]

10. Dzakhmisheva I., Titova O., Robets D. Technological Infrastructure of the “Green” Digital Economy: Measurement and Management Methodology //Scientific and Technical Revolution: Yesterday, Today and Tomorrow. – Springer International Publishing. – 2020. – P. 1420-1430.

11. Inshakova A. Law as the basis of infrastructure support of the digital economy and technology of the internet of things //Legal Concept= Pravovaya Paradigma. – 2019. – №3 (18).

Алимбаев А.А., Бирюков В.В., Сальжанова З.А., Битенова Б.С.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның негізгі индустриялық-дамыған аумақтарының бірі болып табылатын Қарағанды облысының цифрлық экономикасының инфрақұрылымын қалыптастыру және дамыту процестері қарастырылады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізуді, электрондық қызметтерді, цифрлық платформаларды және "ақылды қала" технологияларын дамытуды қоса алғанда, өңірдегі цифрландырудың негізгі үрдістері қарастырылады. Цифрлық трансформация жолында аймақтың қазіргі жетістіктері мен қиындықтары талданады.

Экономикалық өсу, өндіріс факторларының сапалы жақсаруы, ресурстарды тиімді пайдалану және әлеуметтік прогресс цифрландырудың өндіріске, әлеуметтік салаға енуіне байланысты.

Мақалада ақпараттық ортаны құру механизмі және цифрлық экономиканың мәні мен нәтижесі болатын цифрлық инфрақұрылымның негізгі элементтері анықталған.

Өңірдің цифрлық трансформациясын қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен бастамаларға және олардың экономикалық инфрақұрылымды жаңғыртудағы рөліне ерекше назар аударылды.

Авторлар өңірдің цифрлық экономикасын табысты дамыту барлық мүдделі тараптардың — билік органдарының, бизнес пен ғылыми қоғамдастықтың тиімді өзара іс-қимылы кезінде ғана мүмкін болады деген қорытындыға келеді. Мақалада халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру, инвестициялар тарту және инновациялық стартаптарды қолдау бойынша ұсыныстар беріледі, бұл жаһандық цифрлық трансформация жағдайында өңірдің бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға ықпал етеді.

Alimbayev A., Biryukov V., Salzhanova Z., Bitenova B.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE FOR THE DIGITAL ECONOMY OF THE KARAGANDA REGION

Annotation

The article examines the processes of formation and development of the digital economy infrastructure of the Karaganda region, one of the key industrialized territories of Kazakhstan.

The main trends of digitalization in the region are considered, including the introduction of information and communication technologies, the development of electronic services, digital platforms and smart city technologies. The current achievements and challenges faced by the region on the path of digital transformation are analyzed.

Economic growth, qualitative improvement of production factors, efficient use of resources and social progress depend on the penetration of digitalization into production and the social sphere.

The article identifies the main elements of the digital infrastructure that become the mechanism for creating an information environment and the essence and result of the digital economy.

Special attention is paid to government programs and initiatives aimed at supporting the digital transformation of the region and their role in modernizing the economic infrastructure.

The authors conclude that the successful development of the digital economy of the region is possible only with the effective interaction of all stakeholders — government authorities, business and the scientific community. The article offers recommendations on improving the level of digital literacy of the population, attracting investments and supporting innovative start-ups, which contributes to strengthening the competitiveness of the region in the context of global digital transformation. The article examines the processes of formation and development of the digital economy infrastructure of the Karaganda region, one of the key industrialized territories of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).6
УДК 608
ГРНТИ 06.54.41

Э.Н. Мынбаева, PhD, ассистент профессора[1]
И.А. Трусов, PhD, эксперт[2]
А.М. Сембаева, PhD[2],
Г.Ж.* Алибекова, PhD, ведущий научный сотрудник[3]
Университет имени Максута Нарикбаева, г. Астана, Казахстан[1]
АО Фонд науки, г. Астана, Казахстан[2]
Институт экономики КН МНВО РК, г. Алматы, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: galibekova77@gmail.com

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНОЙ МЕТОДОЛОГИЕЙ

Коммерциализация научных разработок является неотъемлемым процессом становления инновационной экономики. В этой связи эффективность национальных систем коммерциализации научных разработок должна подвергаться оценке и постоянному мониторингу. К сожалению, в Казахстане отсутствует единый подход в этом вопросе. Целью данного исследования является выработка рекомендаций по формированию единого подхода к оценке эффективности коммерциализации научных разработок в РК на основе анализа международной методологии. Материалы и методы: сравнительный анализ систем и структур оценки эффективности коммерциализации научных разработок в зарубежных странах; сравнение и оценка эффективности коммерциализации в этих странах и Казахстане по методологии Альянса профессионалов по передаче технологий (ATTP)и на основе отчета ATTP "Сводка выбранных глобальных метрик коммерциализации: 2004 – 2019 (отчет за последующий период еще не издан). Результаты исследования: выявлены общие тенденции и практические подходы к оценке эффективности систем коммерциализации научных разработок, выявлены недостатки в системе оценки коммерциализации Казахстана, предложены рекомендации по улучшению. Выводы: оценка показателей коммерциализации в Казахстане затруднена из-за отсутствия всеобъемлющих данных, что делает сравнение с мировыми эталонами, включая методологию ATTP, сложным; предлагается ряд мер по формированию и развитию системы оценки в соответствии с международной методологией.

Ключевые слова: *коммерциализация, передача технологий, эффективность коммерциализации, метрики оценки, оценка технологий, интеллектуальная собственность, исследования и разработки.*
Кілт сөздер*: коммерцияландыру, технологиялар трансферті, коммерцияландыру тиімділігі, бағалау метрикасы, технологияны бағалау*
Keywords: *technology commercialisation, technology transfer, commercialisation efficiency, evaluation metrics, technology evaluation*

JEL: O30, O31, O32

Введение. Коммерциализация результатов исследований все чаще становится актуальной темой среди предприятий различных отраслей, а также правительственных и неправительственных организаций во всем мире [1], так как ее цели гораздо шире, чем просто получение прибыли от продажи научной идеи. Коммерциализация научных разработок может решить технологические, экономические, экологические и социальные проблемы развитых и развивающихся стран [2], тем самым, оказывая положительное влияние на прибыль компаний, увеличение налоговых поступлений, повышение глобальной и национальной конкурентоспособности [3]. Но стоит учитывать, что трансфер инновационных идей из исследовательской лаборатории через производство, маркетинг и продажи к заказчику является сложной и рискованной [4]. Поэтому крайне важно изучить критические факторы и найти пути эффективной коммерциализации технологий [3]. Это позволит оценивать потенциал коммерциализации НИОКР на различных стадиях, корректировать стратегии и предотвращать переток ресурсов в неперспективные проекты. Более того, своевременная оценка эффективности проектов коммерциализации НИОКР позволит выбрать потенциальные проекты с высокой коммерческой ценностью.

В отечественных научных работах обсуждаются отечественные исследования по вопросам оценки эффективности коммерциализации НИОКР в Казахстане, что подчеркивает актуальность данной темы на местном уровне [5]. Отсутствие сравнительных исследований по оценке

эффективности коммерциализации НИОКР в разрезе стран еще больше обосновывает необходимость проведения данного исследования.

На сегодняшний день коммерциализация исследований в разных странах существенно различается в зависимости от таких факторов, как экономическая среда страны, уровень инфраструктуры исследований и разработок (НИОКР), государственная политика и культурное отношение к предпринимательству и инновациям.

В мировой практике оценка коммерциализации исследований обычно проводится на разных уровнях: в университетах и исследовательских институтах, как правило, проводится внутренняя оценка, а государственные органы и финансирующие организации часто проводят более широкую оценку в национальном или региональном масштабах. В таких странах, как Германия, США, Япония и Канада, где коммерциализации и передача технологий являются приоритетом, офисы коммерциализации проводят оценку своих усилий по коммерциализации. Оценка обычно осуществляется через финансовые показатели (рентабельность инвестиций), показатели передачи технологий (мониторинг патентов), социально-экономические показатели (количество созданных рабочих мест и воздействие на окружающую среду). Однако их оценка представляет собой непростую задачу из-за сложности измерения.

В Казахстане практически отсутствует база научных исследований по данной тематике. Отечественными исследователями предлагается работу по оценке эффективности программ коммерциализации перевести на постоянную и системную основу, выработать и применять показатели поведенческой дополнительности (process additionality) и вовлекать местные уполномоченные органы в оценку эффективности программ на региональном местном уровне [5].

Следовательно, *целью данного* исследования является оценка эффективности системы коммерциализации научных разработок в РК в соответствии с международной методологией, в частности с методологией Альянса профессионалов по передаче технологий (АТТР), а также выработка рекомендаций по формированию единого подхода к оценке эффективности национальной системы коммерциализации научных разработок.

При проведении данного исследования был использован системный подход, основанный на обзоре академических и практических источников. Так, можно выделить следующие этапы и методы исследования:

1 этап - проведен анализ академических статей, отчетов организаций и других публикаций;

2 этап - определены организации, осуществляющих оценку системы коммерциализации научных исследований в той или иной стране,

3 этап – по стандартизированным метрикам Альянса профессионалов по передаче технологий (АТТР) проведен сравнительный анализ функционирования систем коммерциализации НИОКР, а также проблемы использования этих метрик в Казахстане с использованием методов системного и статистического анализа.

Обзор литературы. Существует множество подходов и методов оценки эффективности коммерциализации технологий. В результате анализа литературы были сгруппированы следующие показатели: финансовые метрики [6], рыночные метрики [7], метрики инноваций [8], метрики удовлетворенности клиентов и обратной связи [9], метрики социального и экологического воздействия [10], метрики конкурентного анализа [11].

Отдельное применение вышеуказанных метрик не позволит получить полную картину об уровне эффективности коммерциализации НИОКР, поэтому следует использовать их комплексно. Ограничением данного подхода является наличие большого количества показателей из различных областей, что усложняет процесс оценки.

Существующие исследования посвящены измерению эффективности процесса инкубирования для ускорения коммерциализации результатов исследований в университетах [12]. Ученые работают также над разработкой модели оценки эффективности процесса трансфера технологий [13].

В отечественных исследованиях исследуются разные аспекты и подходы. Оценка эффективности научных исследований осуществляется путем анализа уровня затрат на НИОКР по источникам финансирования, уровня инноваций в субъектах экономической деятельности [14]. В других исследованиях оцениваются факторы коммерциализации результатов научных исследований [15]. Для оценки эффективности коммерциализации НИОКР предлагаются целевые индикаторы такие как количество патентов, подписанных лицензионных соглашений, стартапов и публикаций [5].

Таким образом, отсутствие исследований по оценке эффективности коммерциализации НИОКР в стране в соответствии с международной методологией еще больше обосновывает необходимость проведения данного исследования.

Основная часть. Исследования об эффективности коммерциализации в разных странах показывают разнообразие организаций, посвященных поддержке и передаче научных исследований. Например, в Соединенных Штатах ключевую роль играет Ассоциация менеджеров университетских технологий (Association of University Technology Managers, AUTM). В Канаде значимыми организациями являются Национальный совет по науке и инженерии (National Sciences and Engineering Research Council, NSERC) и Центры превосходства в коммерциализации исследований (Centers of Excellence for Commercialization of Research, CECR). В Австралии функционирует Коммерциализация Австралии и Новой Зеландии (Commercialisation Australasia, KCA), а в Южной Корее - Корейский институт науки и технологии (Korea Advanced Institute of Science & Technology, KAIST). В Европе ведущей организацией знаний в области передачи знаний является Ассоциация профессионалов по передаче знаний (ASTP), которая стремится к обмену лучшими практиками и развитию компетенций в области передачи знаний и деятельности.

Анализ практики зарубежных стран демонстрирует, что полномочиями по оценке эффективности коммерциализации результатов НИОКР наделены определенные организации, которые практикуют свои критерии оценки эффективности коммерциализации научных результатов (таблица 1).

Таблица 1 –

Организации, осуществляющие оценку эффективности коммерциализации результатов научных исследований

Страны, Центры	Метрики
США - Ассоциация менеджеров технологий университетов (AUTM)	- Патенты (Заявки и выданные патенты) - Новые стартапы (образованные) - Сравнение среди равных по общим расходам - Новые продукты - Лицензии
Канада - Совет национальных наук и инженерных исследований (NSERC)	- Результаты этапов программы "Идея к инновации" (I2I) - Тип поддержки (финансовая и не финансовая) - Результаты: - Определение рынка - Диапазон защиты интеллектуальной собственности - Процесс передачи - Получатели этих передач - Сравнение с не поддерживаемыми компаниями
Австралия - Коммерциализация Австралии и Новой Зеландии (KCA)	- Доход от коммерциализации - Новые стартапы и выходы на рынок - Активные стартапы и выходы на рынок - Доля владения акциями в стартапах - Сумма исследовательских контрактов с коммерческими компаниями
Южная Корея - Корейский институт науки и технологий (KAIST)	- Патенты - Финансирование (для различных проектов)
Европейский Союз - Общий научно-исследовательский центр (JRC)	- Согласованные показатели передачи знаний (KT), Объем лицензирования, Создание спин-оффов, Коммерческий доход, Публикации и презентации, Консультации, Совместные исследования, Контрактные исследования, Лицензирование, Создание компаний и т. д.
Ведущая ассоциация профессионалов по передаче знаний в Европе (ASTP)	- Интеллектуальная собственность, Соглашения с промышленностью, Коммерческие контракты, Коммерческий доход от интеллектуальной собственности, Создание спин-оффов и стартапов, Гармонизированные показатели передачи знаний (KT) (от JRC)
Глобальный - Альянс профессионалов по передаче технологий (ATTP)	- Ресурсы офиса, Раскрытие интеллектуальной собственности, Активность по лицензированию, Доход, Эффективность, Деятельность по созданию спин-оффов

** составлено авторами на основе следующих источников:*

[1] https://autm.net/surveys-and-tools/surveys/licensing-survey/2018-licensing-activity-survey

[2] https://www.nserc-crsng.gc.ca/_doc/Reports-Rapports/Evaluations/2018/CoR121Final_e.pdf

[3]https://www.nce-rce.gc.ca/ReportsPublications-RapportsPublications/ProgramEvaluations-EvaluationsProgrammes_eng.asp
[4] https://techtransfer.org.au/wp-content/uploads/2021/10/SCOPR-REPORT-2020-1.pdf
[5]https://kis.kaist.ac.kr/layouts/jit_basic_resources/common/images/data/2021_KI_Annual_Report_en.pdf
[6]https://www.astp4kt.eu/assets/resources/impact/ASTP%202020%20Survey%20Report%20on%20KT%20Activities%20in%20Europe.pdf
[7]https://www.astp4kt.eu/assets/documents/ATTP%20Global%20Commercialisation%20Metrics%20Benchmark%20Report.pdf

Наличие в этих странах выстроенной системы управления коммерциализацией технологий свидетельствует в первую очередь, о том, что передача новых знаний в реальный сектор является одним из приоритетных направлений развития экономики этих стран. Этот вывод подтверждается оценками международных организаций. Так, согласно Глобального индекса инноваций в 2023 году США занимали 3е место, Южная Корея – 10е, Канада – 15е, Австралия – 24е места, Казахстан занял 81 место.

В Казахстане отсутствует специализированная организация, осуществляющая оценку и мониторинг эффективности коммерциализации НИОКР. Источником статистической информации по вопросам развития науки и инноваций является Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Сбор статистических данных осуществляется по международным стандартам – на основе Руководств по сбору и анализу данных по науке (руководство Фраскати) и инновациям (руководство Осло).

В частности, сбор данных осуществляется по таким показателям как: Государственные расходы на научно-исследовательские работы и разработки (НИР); Количество персонала, занятого в научно-исследовательских работах и разработках; Доля инновационной продукции (товаров и услуг) в общем внутреннем продукте (ВВП); Объем выданных охранных документов; Количество созданных и используемых новых технологий и объектов техники; Импорт и экспорт услуг в области научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ; Плата за использование интеллектуальной собственности, не отнесенная к другим категориям; Количество лицензионных соглашений и контрактов, касающихся передачи промышленной собственности.

На роль организации, осуществляющей оценку эффективности коммерциализации НИОКР в стране могут претендовать две организации: Национальный центр государственной научно-технической экспертизы (НЦГНТЭ) и Альянс профессионалов по коммерциализации технологий (АПКТ). НЦГНТЭ является ведущей организацией в области научно-технической информации и в том числе они ведут сбор информации о результатах НИОКР, проводимых в стране. Однако, для принятия данной роли НЦГНТЭ необходимо выделить отдельное подразделение и усилить кадровую основу. АПКТ, который был создан в декабре 2015 года, является общественным объединением физических и юридических лиц, созданным для развития системы коммерциализации технологий в Республике Казахстан. АПКТ организует разовые тренинги и мастер-классы в области коммерциализации технологий, предоставляет независимые комплексные оценки технологических проектов, но не проводит оценку эффективности коммерциализации. Для принятия роли организации, уполномоченной производить оценку и мониторинг эффективности процессов коммерциализации в стране, АПКТ требуется ресурсная поддержка и официальные полномочия.

Таким образом, проведенный анализ подчеркивает разнообразие систем оценки коммерциализации исследований в различных странах. В то время как страны, такие как США, Канада, Австралия, Южная Корея и страны Европейского союза, располагают ресурсами и уполномоченными на оценку организациями, такими как AUTM, NSERC, CECR, KCA, KAIST, JRC и ASTP, активно способствующими оценке и улучшению процессов коммерциализации исследований и разработок, Казахстан как развивающаяся стране находится только на этапе планирования системы оценки и мониторинга эффективности коммерциализации научных разработок.

Альянс профессионалов по передаче технологий (ATTP) является ведущей глобальной профессиональной организацией в области коммерциализации исследований, обмена знаниями и передачи технологий. ATTP представляет собой альянс более 20000 человек, объединенных через консорциум 14 международных профессиональных ассоциаций. Основной задачей ATTP является

установление стандартов и лучших практик, а также присвоение всемирно признанного звания «регистрированный профессионал по передаче технологий» (RTTP).

Недавний выпуск отчета ATTP "Сводка выбранных глобальных метрик коммерциализации: 2004 - 2019" предоставляет ценный ресурс для сопоставления усилий в области коммерциализации в различных странах. Хотя отчет в основном сосредоточен на данных из стран, таких как Соединенные Штаты, Канада, Австралия, Израиль, Великобритания, Южная Африка, Ирландия и Япония, его стандартизированные метрики могут быть применены и к Казахстану. В данном разделе мы сосредотачиваемся на США, Канаде и Австралии, сопоставляя их с данными из Казахстана.

Выбранные для этого международного сопоставительного проекта метрики не являются исчерпывающими, но наиболее доступными. Они охватывают различные аспекты, включая результативность научного проекта в качестве предшественника коммерциализации исследований, а также объем и эффективность передачи технологий и создание новых спин-оф компаний.

Для оценки различных аспектов обмена знаниями, передачи технологий и коммерциализации исследований ATTP использует набор комплексных метрик: (1) Ресурсы офиса коммерциализации технологий, (2) Раскрытие интеллектуальной собственности, (3) Активность по лицензированию, (4) Доходы, (5) Эффективность и (6) Активность по созданию спин-оф компаний.

1) *Ресурсы офиса коммерциализации технологий***.** Данная метрика количественно оценивает среднее количество персонала на один офис, занимающийся обменом знаниями, передачей технологий или коммерциализацией исследований. Данный показатель стабильно рос в США в течение огромного периода времени (2004-2014гг.), в то время как в Канаде и Австралии были периоды спада и подъемов (табл. 2). Разумно предположить, что более высокое значение этой метрики указывает на больший потенциал для эффективных возможностей коммерциализации.

2) *Раскрытие интеллектуальной собственности*. Данная метрика дает количественное представление о научных результатах, информация о которых раскрыта в офисе передачи технологий для облегчения их распространения через каналы обмена знаниями. Это раскрытие служит важным ресурсом для обмена знаниями. Для оценки эффективности системы коммерциализации НИОКР ATTP используется показатель активности в области раскрытия информации об объектах интеллектуальной собственности, а именно раскрытия изобретений на 100 миллионов долларов США расходов на НИОКР (таблица 2).

Так, в Канаде и Австралии наблюдается устойчивый рост в области раскрытия изобретений, хотя в последние годы отмечаются небольшие колебания (таблица 3). В США этот показатель остаётся относительно стабильным, что отражает зрелость и стабильность системы управления интеллектуальной собственностью в этих странах.

В Казахстане отсутствует система и порядок раскрытия научных изобретений. Введенная недавно регистрация результатов научной и научно-технической деятельности (РННТД) не отличается стабильностью.

Таблица 2 –

Количество эквивалентных полных ставок штата по коммерциализации на одно учреждение (ед.) и Раскрытие изобретений на 100 млн. долларов США расходов на НИОКР

Часть 1: Количество эквивалентных полных ставок штата по коммерциализации на одно учреждение								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Австралия	7,9	8,0	7,9	7,9	11,1	11,6	11,2	11,0
Канада	8,3	7,8	7,9	9,1	9,9	9,5	8,9	9,1
США	8,3	6,9	9,6	9,9	11,0	11,6	11,8	11,7
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	10,3	12,0	9,5	8,9	8,5	-	-	-
Канада	9,5	8,8	8,0	-	4,7	-	-	-
США	11,8	11,6	12,3	-	-	-	-	6,6
Часть 2: Раскрытие изобретений на 100 млн. долларов США расходов на НИОКР								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Австралия	26,4	23,6	26,1	25,6	27,1	27,4	28,3	40,5

Канада	39,6	41,1	39,3	43,7	40,9	64,7	34,7	40,8
США	40,9	41,1	41,6	40,6	39,1	37,6	34,9	35,6
	-	-	-	-	-	-	-	-
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	21,3	21,2	17,1	20,3	18,4	19,5	20,5	19,5
Канада	39,3	42,7	40,4	37,2	33,8	37,1	35,4	32,8
США	37,2	36,9	38,3	38,0	38,6	36,7	36,6	33,8

**составлено авторами на основании SUMMARY OF SELECTED GLOBAL COMMERCIALISATION METRICS: 2004 - 2019 (https://www.sarima.co.za/wp-content/uploads/2021/10/ATTP-Global-Commercialisation-Metrics-Benchmark-Report.pdf)*

К сожалению, подробные данные о количестве эквивалентов полной ставки персонала, занятого в деятельности по коммерциализации на каждое учреждение в Казахстане в настоящее время недоступны (или не существуют).

3) Активность по лицензированию. Данная метрика количественно оценивает частоту или масштаб транзакций, включающих лицензии, опции и передачу прав (licenses, options and transfers of rights), относящиеся к раскрытой интеллектуальной собственности (таблица 3). Повышенные значения этой метрики указывают на увеличение уровня деловой активности в области интеллектуальной собственности.

Таблица 3 –

Количество заключенных лицензионных и опционных соглашений и соглашений о передаче прав (LOA) на 100 млн. долларов США исследовательских расходов

Часть 1: Количество заключенных лицензионных и опционных соглашений и соглашений о передаче прав (LOA) на 100 млн. долларов США исследовательских расходов								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Австралия	10,5	11,5	12,4	11,7	9,5	9,3	8,8	11,9
Канада	16,4	16,4	12,0	16,0	14,2	14,2	10,8	13,0
США	-	11,6	11,7	10,9	10,5	-	10,0	9,9
Казахстан		2,0	1,0	1,6	1,7	2,2	1,5	2,1
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	7,5	9,4	10,4	9,1	10,9	16,5	16,6	16,6
Канада	12,0	9,4	12,1	14,4	18,4	13,9	15,7	13,8
США	-	9,1	9,9	10,0	10,1	11,0	11,9	11,6
Казахстан	0,9	1,8	2,1	4,0	4,1	3,6	4,3	4,5
Часть 2: Отношение дохода от LOA к расходам на исследования (%)								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Австралия	1,3	1,4	2,2	3,4	1,5	4,0	1,9	2,2
Канада	1,4	1,2	1,4	1,2	1,0	1,0	1,0	1,2
США	3,6	5,0	4,8	5,5	6,7	4,3	4,1	4,0
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	3,5	1,3	1,3	2,0	1,3	5,1	1,6	2,2
Канада	1,3	1,0	1,5	1,0	1,2	1,2	1,3	1,2
США	4,1	4,2	4,3	3,8	4,4	4,6	4,1	3,3

**составлено авторами на основании SUMMARY OF SELECTED GLOBAL COMMERCIALISATION METRICS: 2004 - 2019 (https://www.sarima.co.za/wp-content/uploads/2021/10/ATTP-Global-Commercialisation-Metrics-Benchmark-Report.pdf), а также собственных расчетов*

Анализ данных по таблице 4 показывает, что в течение всего рассматриваемого периода лидером по лицензированию была Канада. Однако, начиная с 2017 года, Австралия продемонстрировала значительное увеличение этого показателя и обошла Канаду, заняв лидирующие позиции среди изучаемых стран. США, несмотря на относительно стабильные

показатели, демонстрируют некоторое снижение активности по лицензированию, что требует дальнейшего анализа.

Казахстан демонстрирует значительно более низкие показатели по сравнению с другими странами, но с 2015 года начинает наблюдаться положительная динамика. Увеличение количества лицензионных и опционных соглашений с 2015 по 2019 годы (табл. 3) может свидетельствовать о постепенном улучшении деловой активности в сфере интеллектуальной собственности, что особенно заметно после 2017 года, когда показатель для Казахстана увеличился более чем вдвое по сравнению с 2014 годом. Тем не менее, общее количество соглашений остается невысоким в сравнении с лидирующими странами, что указывает на потенциал для дальнейшего улучшения.

Более того, по Казахстану информация о деятельности по лицензированию, а именно количество заключенных лицензионных соглашений, опций и передач прав (LOA) доступна не полностью. Данные Бюро национальной статистики включает информацию о лицензионных соглашениях и соглашениях о передаче прав на интеллектуальную собственность (ИС) в Казахстане. Эти лицензионные соглашения охватывают широкий спектр категорий ИС, включая "изобретения", "полезные модели", "промышленные образцы", "селекционные достижения" и "товарные знаки", как и соглашения о передаче прав на ИС.

4) Доходы. Метрика "Доходы" оценивает финансовую отдачу, полученную от сделок с раскрытой интеллектуальной собственностью, такими как лицензии, опции и передача прав (LOA). Эта метрика показывает долю дохода, полученного относительно расходов на исследования. Более высокий коэффициент указывает на более значительный финансовый доход от коммерциализации активов интеллектуальной собственности (табл. 3)

Несмотря на отставание США по количеству сделок по коммерциализации технологий (табл. 3), его позиции по полученным от них доходам очень выгодно отличаются – превосходя их в 2-3 раза. К сожалению, подробные данные, касающиеся метрики дохода, в частности финансовой отдачи от сделок с интеллектуальной собственностью в Казахстане, в настоящее время отсутствуют. Побуждение предпринимателей и коммерциализаторов к фиксации этих данных крайне сложно в текущих условиях. Возможным выходом из данной ситуации может быть источник налоговых отчетов, так как именно налоговые льготы и вычеты могут побудить компании сделать эту информацию доступной.

5) Эффективность. Метрика "Эффективность" отражает степень обмена знаниями в системе, определяемую отношением транзакций (LOA) к раскрытию интеллектуальной собственности. Более высокая степень указывает на улучшенную эффективность в распространении и использовании активов интеллектуальной собственности для содействия инновациям и коммерциализации (табл. 4).

Таблица 4 –

Отношение эффективности передачи знаний - LOA к раскрытию интеллектуальной собственности

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	0,40	0,49	0,47	0,46	0,35	0,34	0,31	0,29	0,35	0,44	0,61	0,45	0,59	0,85	0,81	0,85
Канада	-	0,40	0,30	0,37	0,35	0,22	0,31	0,32	0,31	0,22	0,30	0,39	0,55	0,38	0,44	0,42
США	-	-	0,28	0,26	0,26	-	0,26	0,26	-	0,26	0,28	0,27	0,27	0,29	0,31	0,30
Казахстан									20.53	18.76	1.20	2.54	8.50	1.23	12.48	2.07

**составлено авторами на основании SUMMARY OF SELECTED GLOBAL COMMERCIALISATION METRICS: 2004 - 2019 (https://www.sarima.co.za/wp-content/uploads/2021/10/ATTP-Global-Commercialisation-Metrics-Benchmark-Report.pdf) а также собственных расчетов*

Данные по Австралии, Канаде и США показывают относительно стабильные тенденции. Австралия демонстрирует наиболее выраженное улучшение эффективности передачи знаний,

особенно после 2013 года, когда показатель резко увеличился. В Канаде и США уровень эффективности несколько ниже и более стабилен, без значительных колебаний.

Казахстан демонстрирует значительные колебания в эффективности передачи знаний (табл. 4). Данные начиная с 2013 года показывают, что эффективность в Казахстане была крайне нестабильной, с резкими скачками, особенно в 2017 и 2019 годах. Эти скачки могут быть связаны с локальными инициативами или краткосрочными программами, которые временно увеличили активность по передаче знаний и лицензированию. Тем не менее, общая тенденция указывает на отсутствие системности и устойчивости в процессе передачи интеллектуальной собственности и её коммерциализации.

Важно отметить, что, несмотря на наличие данных с 2013 года, общее качество и последовательность этих данных остаются под вопросом. Колебания и резкие скачки эффективности могут свидетельствовать о проблемах в сборе данных или отсутствии интегрированной системы управления интеллектуальной собственностью. Следовательно, для Казахстана необходимы более стабильные и структурированные подходы к управлению процессами коммерциализации и обмена знаниями, что позволит достичь уровня, сопоставимого с международной практикой

б) Деятельность по созданию стартапов. Эта метрика количественно оценивает количество новых компаний, созданных в результате обмена знаниями, передачи технологий или коммерциализации исследовательской деятельности (таблица 5).

Таблица 5 –

Количество созданных стартапов, связанных с интеллектуальной собственностью, на 100 млн. долларов США исследовательских расходов (ед.)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австралия	0,9	1,0	1,0	0,8	0,3	0,5	0,3	0,4	0,3	0,4	0,1	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6
Канада	1,4	1,0	0,8	1,1	0,9	1,0	1,0	1,5	1,3	1,5	1,7	1,8	2,0	2,2	2,4	2,2
США	-	1,1	1,1	1,2	1,1	-	1,2	1,1	-	1,1	1,1	1,1	1,3	1,4	1,5	1,5

**составлено авторами на основании SUMMARY OF SELECTED GLOBAL COMMERCIALISATION METRICS: 2004 - 2019 (https://www.sarima.co.za/wp-content/uploads/2021/10/ATTP-Global-Commercialisation-Metrics-Benchmark-Report.pdf)*

Оценка деятельности по созданию стартапов для Казахстана из-за отсутствия таких данных невозможна. Следовательно, всеобъемлющая оценка предпринимательских результатов в казахстанском контексте в настоящее время недоступна.

Отсутствие специализированной организации в Казахстане, занимающейся оценкой результатов коммерциализации, указывает на значительный пробел в инновационной экосистеме страны. Это свидетельствует о проблеме надлежащей поддержки и устойчивых механизмов финансирования инициатив, направленных на содействие коммерциализации НИОКР в Казахстане.

Наряду с необходимостью создания специализированной организации, сосредоточенной на оценке усилий в области коммерциализации, существует настоятельная потребность в увеличении поддержки и инвестиций в существующие инициативы, такие как АПКТ и НЦГНТЭ. Решая эти системные проблемы и предоставляя необходимые ресурсы, Казахстан сможет лучше использовать свой потенциал в области исследований и инноваций для экономического роста и общественной пользы.

Заключение. Таким образом, в результате анализа оценки эффективности коммерциализации можно отметить разнообразие подходов и методов оценки эффективности коммерциализации технологий. Сравнительный межстрановой анализ подчеркивает различия в шаблонах оценки коммерциализации и поддерживающих организациях по странам, причем Казахстан лишен специализированной организации для оценки результатов коммерциализации. Хотя существуют инициативы, такие как Альянс профессионалов по коммерциализации технологий (АТСР), их эффективность кажется подорванной из-за ограниченной поддержки и ресурсов. Как следствие, оценка коммерциализации сталкивается с рядом сложностей из-за ограниченной доступности данных и отсутствия комплексных наборов данных. Отсутствие данных о ресурсах офиса,

раскрытиях интеллектуальной собственности и метриках доходов от коммерциализации в Казахстане подчеркивает трудности в оценке коммерциализации исследований в стране. Ограниченная доступность данных затрудняет принятие обоснованных решений и стратегическое планирование.

Таким образом, для достижения успеха в области коммерциализации технологий в Казахстане необходимо не только улучшить сбор и доступность данных, но и разработать институциональные механизмы, включающие создание специализированной организации, которая бы оценивала эффективность коммерциализации технологий и поддерживала инновационную активность в стране.

Статья подготовлена в рамках научных исследований по программе «Совершенствование механизмов эффективного регулирования процессов коммерциализации прикладных НИОКР проектов» (ИРН BR21882077), финансируемой Комитетом науки МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алибекова Г., Таяуова Г., Ильмалиев Ж. Проблемы оценки эффективности программ содействия коммерциализации научных разработок в Казахстане // Комплексное использование минерального сырья. - 2018. - №307. - С. 181–191. DOI: 10.31643/2018/6445.45.

2. Aoshima Y., Matsushima K., Eto M. Commercialisation of Government funded R&D: Follow-up research survey on NEDO research projects. Portland, OR: IEEE. - 2011. DOI: https://doi.org/10.1080/21693277.2014.886086.

3. Chaffey D., Smith P. Digital Marketing Excellence: Planning, Optimizing and Integrating Online Marketing. Taylor & Francis. - 2017. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315640341.

4. Karaveg Ch., Thawesaengskulthai N., Chandrachai A. Evaluation model for research and development commercialisation capability // Production & Manufacturing Research. - 2014. - №2 (1). - P. 586–602. DOI: https://doi.org/10.1080/21693277.2014.886086.

5. Dixon M., Freeman K., Toman N. Stop Trying to Delight Your Customers // Harvard Business Review. - 2010. - №88 (7/8). - P. 116–122.

6. Gibson C. Breaking Down Barriers to Technology Transfer: Reforming WTO Standard-Setting Rules and Establishing an Advisory Facility in Standard-Setting for Developing & Least Developed Countries. Sustainable technology transfer. Hans Henrik Lidgard, Jeffery Atik, Tu Thahn Nguyen (eds.). Kluwer. - 2011. – P. 11-37. URL: https://ssrn.com/abstract=1926413

7. Gitman L., Zutter C. Principles of Managerial Finance. 5th edition. Pearson. - 2019.

8. Jobber D., Ellis-Chadwick F. Principles and Practice of Marketing. McGraw-Hill Education. - 2019.

9. Kusuma C., Sutopo W., Yuniaristanto Y., Hadiyono S., Nizam M. Incubation Scheme of the University Spin-Off to Commercialize the Invention in Sebelas Maret University // Proceedings of the International MultiConference of Engineer and Computer Scientists. Hong Kong. – 2015. - P. 18–20.

10. Maignan I., Ferrell O. Corporate Social Responsibility and Marketing: An Integrative Framework // Journal of the Academy of Marketing Science. - 2004. - №32 (1). - P. 3–19. DOI: https://doi.org/10.1177/0092070303258971.

11. OECD/Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. 4th edition. OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. - 2018. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264304604-en.

12. Rogers E. Diffusion of Innovations. Free Press. - 2003. DOI: 10.1016/j.jmig.2007.07.001.

13. Kumara S., Luthra S., Haleem A., Mangla S., Garg D. Identification and evaluation of critical factors to technology transfer using AHP approach // International Strategic Management Review. - 2015. - №3. - P. 24–42. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ism.2015.09.001.

14. Sung T. Technology transfer in the IT industry: a Korean perspective // Technological Forecasting and Social Change. - 2009. - №76 (5). - P. 700–708. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2008.03.011.

15. Sutopo W., Astuti R., Suryandari R. Accelerating a Technology Commercialization with a Discussion on the Relation between Technology Transfer Efficiency and Open Innovation // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. - 2019. - №5. – 95 p. DOI: https://doi.org/10.3390/joitmc5040095.

REFERENCES

1. Alibekova G., Tayauova G., Il'maliev Zh. Problemy ocenki effektivnosti programm sodejstviya kommercializacii nauchnyh razrabotok v Kazahstane [Problems of evaluating the effectiveness of programs to promote the commercialization of scientific research in Kazakhstan]// Kompleksnoe ispol'zovanie mineral'nogo syr'ya. - 2018. - №307. - S. 181–191. DOI: 10.31643/2018/6445.45. [In Russian].

2. Aoshima Y., Matsushima K., Eto M. Commercialisation of Government funded R&D: Follow-up research survey on NEDO research projects. Portland, OR: IEEE. - 2011. DOI: https://doi.org/10.1080/21693277.2014.886086.

3. Chaffey D., Smith P. Digital Marketing Excellence: Planning, Optimizing and Integrating Online Marketing. Taylor & Francis. - 2017. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315640341.

4. Karaveg Ch., Thawesaengskulthai N., Chandrachai A. Evaluation model for research and development commercialisation capability // Production & Manufacturing Research. - 2014. №2 (1). - P. 586–602. DOI: https://doi.org/10.1080/21693277.2014.886086.

5. Dixon M., Freeman K., Toman N. Stop Trying to Delight Your Customers // Harvard Business Review. - 2010. - №88 (7/8). - P. 116–122.

6. Gibson C. Breaking Down Barriers to Technology Transfer: Reforming WTO Standard-Setting Rules and Establishing an Advisory Facility in Standard-Setting for Developing & Least Developed Countries. Sustainable technology transfer. Hans Henrik Lidgard, Jeffery Atik, Tu Thahn Nguyen (eds.). Kluwer. - 2011. – P. 11-37. URL: https://ssrn.com/abstract=1926413

7. Gitman L., Zutter C. Principles of Managerial Finance. 5th edition. Pearson. - 2019.

8. Jobber D., Ellis-Chadwick F. Principles and Practice of Marketing. McGraw-Hill Education. - 2019.

9. Kusuma C., Sutopo W., Yuniaristanto Y., Hadiyono S., Nizam M. Incubation Scheme of the University Spin-Off to Commercialize the Invention in Sebelas Maret University // Proceedings of the International MultiConference of Engineer and Computer Scientists. Hong Kong. – 2015. – P. 18–20.

10. Maignan I., Ferrell O. Corporate Social Responsibility and Marketing: An Integrative Framework // Journal of the Academy of Marketing Science. - 2004. - №32 (1). - P. 3–19. DOI: https://doi.org/10.1177/0092070303258971.

11. OECD/Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. 4th edition. OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. - 2018. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264304604-en.

12. Rogers E. Diffusion of Innovations. Free Press. - 2003. DOI: 10.1016/j.jmig.2007.07.001.

13. Kumara S., Luthra S., Haleem A., Mangla S., Garg D. Identification and evaluation of critical factors to technology transfer using AHP approach // International Strategic Management Review. - 2015. - №3. - P. 24–42. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ism.2015.09.001.

14. Sung T. Technology transfer in the IT industry: a Korean perspective // Technological Forecasting and Social Change. - 2009. - №76 (5). - P. 700–708. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2008.03.011.

15. Sutopo W., Astuti R., Suryandari R. Accelerating a Technology Commercialization with a Discussion on the Relation between Technology Transfer Efficiency and Open Innovation // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. - 2019. - №5. – 95 p. DOI: https://doi.org/10.3390/joitmc5040095

Мынбаева Е.Н., Трусов И.А., Сембаева А.М., Әлібекова Г.Ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОММЕРЦИЯЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕГЕ СӘЙКЕС БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру инновациялық экономиканы қалыптастырудың ажырамас процесі болып табылады. Осыған байланысты ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың ұлттық жүйелерінің тиімділігі бағалануы және тұрақты мониторингтен өтуі тиіс. Өкінішке орай, Қазақстанда бұл мәселеде бірыңғай тәсіл жоқ. Бұл зерттеудің мақсаты халықаралық әдіснаманы талдау негізінде ҚР-дағы ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың тиімділігін бағалаудың бірыңғай тәсілін қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Материалдар мен әдістер: шет елдердегі ғылыми әзірлемелерді

коммерцияландырудың тиімділігін бағалау жүйелерін салыстырмалы талдау; осы елдерде және Қазақстанда Технологияларды беру жөніндегі кәсіпқойлар альянсының (ATTP) әдіснамасы бойынша коммерцияландырудың тиімділігін салыстыру және бағалау. Зерттеу нәтижелері: ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру жүйелерінің тиімділігін бағалаудың жалпы тенденциялары мен практикалық тәсілдері анықталды, Қазақстанда коммерцияландыруды бағалау жүйесіндегі кемшіліктер анықталды, жақсарту бойынша ұсыныстар жасалды. Қорытындылар: Қазақстанда коммерцияландыру көрсеткіштерін бағалау кешенді деректердің болмауына байланысты қиын, бұл ATTP әдіснамасын қоса алғанда, әлемдік эталондармен салыстыруды күрделі етеді; халықаралық әдіснамаға сәйкес бағалау жүйесін қалыптастыру бойынша бірқатар шаралар ұсынылады.

Mynbayeva E., Trussov I., Sembayeva A., Alibekova G.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF TECHNOLOGY COMMERCIALISATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN UNDER INTERNATIONAL METHODOLOGY

Annotation

Commercialising scientific developments is an integral process of forming an innovative economy. In this regard, national systems' effectiveness in commercialising scientific developments should be subject to assessment and constant monitoring. Unfortunately, in Kazakhstan, there is no unified approach to this issue. This study aims to develop recommendations for forming a unified approach to assessing the effectiveness of commercialising scientific developments in the Republic of Kazakhstan based on the analysis of international methodology. Materials and methods: comparative analysis of systems for assessing the effectiveness of commercialisation of scientific developments in foreign countries; comparison and assessment of the effectiveness of commercialisation in these countries and Kazakhstan using the Alliance of Technology Transfer Professionals (ATTP) methodology. Research results: General trends and practical approaches to assessing the effectiveness of commercialisation systems for scientific developments were identified, shortcomings in the commercialisation assessment system of Kazakhstan were identified, and recommendations for improvement were proposed. Conclusions: Assessment of commercialisation indicators in Kazakhstan is complex due to the lack of comprehensive data, making comparing with world standards, including the ATTP methodology, difficult. Several measures are proposed to form an assessment system following international methodology.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).7
УДК 37.091.212
ГРНТИ 14.35.07

А. Ирмак*, докторант PhD[1]
К.П. Мусина, к.э.н., ассоц. профессор[2]
Г.С. Кодашева, PhD[2]
М.К. Тулеубаева, к.э.н., ассоц. профессор-исследователь[3]
Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан[1]
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[2]
Университет Туран, г. Алматы, Казахстан[3]
* - основной автор (для корреспонденции)
e–mail: alettinirmak@gmail.com

АНАЛИЗ РАЗЛИЧИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЯХ ШКОЛ КАЗАХСТАНА НА ОСНОВЕ ДАННЫХ PISA

В статье проведен анализ различий в образовательных достижениях учащихся городских и сельских школ Казахстана на основе данных международного исследования PISA за 2012, 2018 и 2022 годы. Использование сравнительных и статистических методов обработки результатов позволило выявить основные причины образовательного разрыва в образовательных достижениях школ Казахстана.

Выявлены основные факторы, влияющие на разрыв в уровнях математической, читательской и естественнонаучной грамотности между учащимися городских и сельских школ. Показано, что разрыв сохраняется на всех уровнях грамотности, особенно на высоких уровнях (5 и 6), где результаты учащихся сельских школ минимальны. Также проанализирована положительная динамика по естественнонаучной грамотности, наблюдаемая как в городских, так и в сельских школах.

На основе проведенного исследования разработаны рекомендации, направленные на повышение качества образования. Показано, что совершенствование квалификации педагогов, улучшение инфраструктуры сельских школ и обеспечение равного доступа к образовательным ресурсам являются ключевыми направлениями для сокращения образовательного неравенства между городскими и сельскими школами.

Получены результаты, которые могут быть использованы для разработки образовательной политики, направленной на сокращение разрыва в образовательных возможностях, и для дальнейших исследований в области управления качеством образования.

Ключевые слова: *качество образования, городские и сельские школы, данные PISA, математическая грамотность, читательская грамотность, естественнонаучная грамотность, образовательное неравенство.*

Кілт сөздер: *білім сапасы, қала және ауыл мектептері, PISA деректері, математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы, жаратылыстану сауаттылығы, білім беру теңсіздігі.*

Keywords: *quality of education, urban and rural schools, PISA data, mathematical literacy, reading literacy, scientific literacy, educational inequality.*

Введение. Современная система образования играет ключевую роль в развитии общества, а ее эффективность напрямую зависит от качества предоставляемых образовательных услуг. В Казахстане проблема разрыва в уровне образовательных достижений между учащимися городских и сельских школ сохраняется актуальной. Исследования PISA, проводимые Организацией экономического сотрудничества и развития, позволяют выявить эти различия и определить направления для оптимизации образовательного процесса.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью сокращения образовательного неравенства, которое препятствует достижению равного доступа к качественному образованию. Неравномерное распределение ресурсов, ограниченные возможности сельских школ и недостаточная квалификация педагогических кадров в регионах остаются серьезными вызовами для системы образования.

Целью исследования является изучение различий в образовательных достижениях учащихся городских и сельских школ Казахстана на основе данных PISA, а также выработка рекомендаций по улучшению качества образования и повышению эффективности системы менеджмента качества в школах.

Задачи исследования включают:

- анализ результатов PISA за 2012, 2018 и 2022 годы по математической, читательской и естественнонаучной грамотности.
- выявление факторов, влияющих на образовательное неравенство в школах Казахстана.
- разработка практических рекомендаций для улучшения образовательных результатов в школах.

Методология исследования основывается на анализе данных PISA, сравнении показателей городских и сельских школ, а также использовании методов сравнительного анализа для определения факторов, влияющих на результаты учащихся.

Настоящее исследование направлено на решение одной из ключевых проблем образовательной системы Казахстана, что позволяет не только обосновать актуальность разработки новых подходов к управлению качеством образования, но и предложить пути их практической реализации.

Обзор литературы. Проблема обеспечения равного доступа к качественному образованию в условиях разрыва между городскими и сельскими школами давно привлекает внимание зарубежных исследователей [1,2,3]. Разработка и внедрение системы менеджмента качества в образовательных учреждениях рассматриваются как один из ключевых инструментов для улучшения ситуации.

Ирмак А. и др. (2023) отмечают, что система менеджмента качества в школах позволяет эффективно интегрировать механизмы оценки, контроля и управления образовательным процессом, что напрямую способствует повышению качества обучения [2]. Акимов Н.Ж. и др. (2023) акцентируют внимание на необходимости профессионального развития педагогических кадров, как одного из ключевых факторов, влияющих на качество образования, особенно в условиях цифровизации [5].

Исследование Курманова Н. и др. (2015) подчеркивают важность стратегического подхода к разработке образовательной политики, учитывающей региональные особенности и потребности учащихся [6]. В контексте глобальных трендов Акимов Н. и др. (2023) рассматривают компоненты образования 4.0, которые позволяют внедрять инновации в рамках концепции открытых инноваций, способствуя улучшению качества и доступности образования [4].

Джошкун Ш. и др. (2024) изучили влияние цифровой инфраструктуры на уровень цифровой грамотности школьников в развивающихся экономиках, выявив значительную зависимость между доступом к технологиям и результатами учащихся [8]. Также внимание уделено экологическим аспектам образовательной среды. Ирмак А. и др. (2023) показали, что системный подход к формированию энергоэффективного поведения учащихся может положительно повлиять на восприятие инноваций в школах [9].

Несмотря на значительный вклад перечисленных исследований, остаются нерешенные вопросы, связанные с обеспечением равного доступа к ресурсам и качественной педагогической поддержкой в сельской местности. Противоречия в результатах предыдущих работ, касающиеся влияния инфраструктурных и кадровых факторов, обосновывают необходимость дальнейших исследований в области выравнивания образовательных возможностей между городом и селом. Настоящее исследование направлено на устранение данных пробелов и выработку рекомендаций для совершенствования менеджмента качества образования в Казахстане.

Основная часть. Система образования в Казахстане сталкивается с проблемой неравенства в качестве обучения между городскими и сельскими школами. Международное исследование PISA, проводимое Организацией экономического сотрудничества и развития, позволяет получить объективные данные о состоянии образовательной системы и выявить ключевые тенденции и вызовы. Особое внимание заслуживает анализ различий в результатах учащихся из городских и сельских школ по трем направлениям грамотности: математической, читательской и естественнонаучной.

Результаты исследований PISA за 2012, 2018 и 2022 годы показывают, что учащиеся сельских школ систематически демонстрируют более низкие показатели по сравнению с их городскими сверстниками. Данный разрыв обусловлен рядом факторов, таких как неравномерное распределение квалифицированных педагогических кадров; недостаточное техническое оснащение сельских школ; ограниченный доступ к современным методикам обучения и образовательным ресурсам.

Анализ представленных данных позволяет глубже понять причины сохраняющегося разрыва и определить направления для совершенствования системы менеджмента качества образования в Казахстане.

Рисунок 1 представляет средние баллы учащихся из городских и сельских школ по трем ключевым направлениям грамотности: математической, читательской и естественнонаучной. Анализ данных позволяет глубже понять, какие аспекты требуют наибольшего внимания для выравнивания образовательных возможностей в стране.

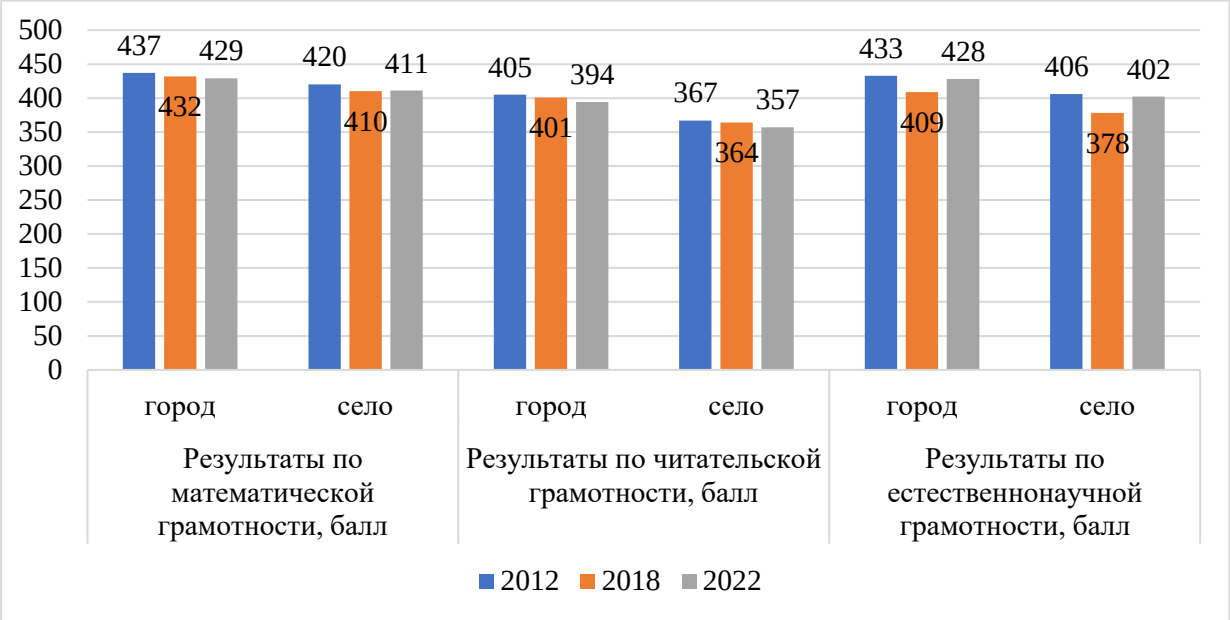

Рисунок 1 – **Средние баллы в разрезе город-село по трем направлениям грамотности, балл***

**составлено по данным PISA*

Анализ данных рисунка 1 показывает, что в 2022 году средний балл учащихся городских школ по математической грамотности составил 429, что немного ниже показателя 2012 года (437) и 2018 года (432). В то же время в сельских школах результаты стабилизировались на уровне 411 баллов, что демонстрирует минимальный прогресс по сравнению с 2018 годом (410), но остается ниже уровня 2012 года (420).

Снижение качества обучения по математике в городах и стабилизация в сельской местности указывают на необходимость реформ в методах преподавания и усилении подготовки учителей.

Средний балл учащихся в городах по читательской грамотности снизился с 405 в 2012 году до 394 в 2022 году. В сельской местности динамика аналогична: результаты упали с 367 до 357.

Читательская грамотность продолжает снижаться, что связано с недостаточным развитием навыков критического чтения и понимания текстов в школьной программе.

В городских школах средний балл по естественнонаучной грамотности вырос до 428 в 2022 году после снижения в 2018 году (409), что является положительным сигналом. В сельских школах также наблюдается улучшение. Так показатель увеличился с 378 до 402, но остается ниже уровня 2012 года (406).

Рост результатов по естественнонаучной грамотности свидетельствует о постепенной стабилизации преподавания предметов естественно-научного цикла.

Несмотря на улучшения в естественнонаучной грамотности, разрыв между городом и селом сохраняется по всем направлениям. Это подчеркивает необходимость разработки комплексной системы менеджмента качества образования, направленной на повышение квалификации учителей в сельской местности, обеспечение равного доступа к современным образовательным ресурсам, внедрение программ поддержки для учащихся с низкими результатами.

Данные PISA подтверждают, что улучшение качества образования в сельских школах является стратегическим приоритетом для сокращения образовательного неравенства в Казахстане.

Данные рисунка 2 показывают распределение учащихся городских и сельских школ Казахстана по уровням математической грамотности на основе результатов исследований PISA-2022, PISA-2018 и PISA-2012.

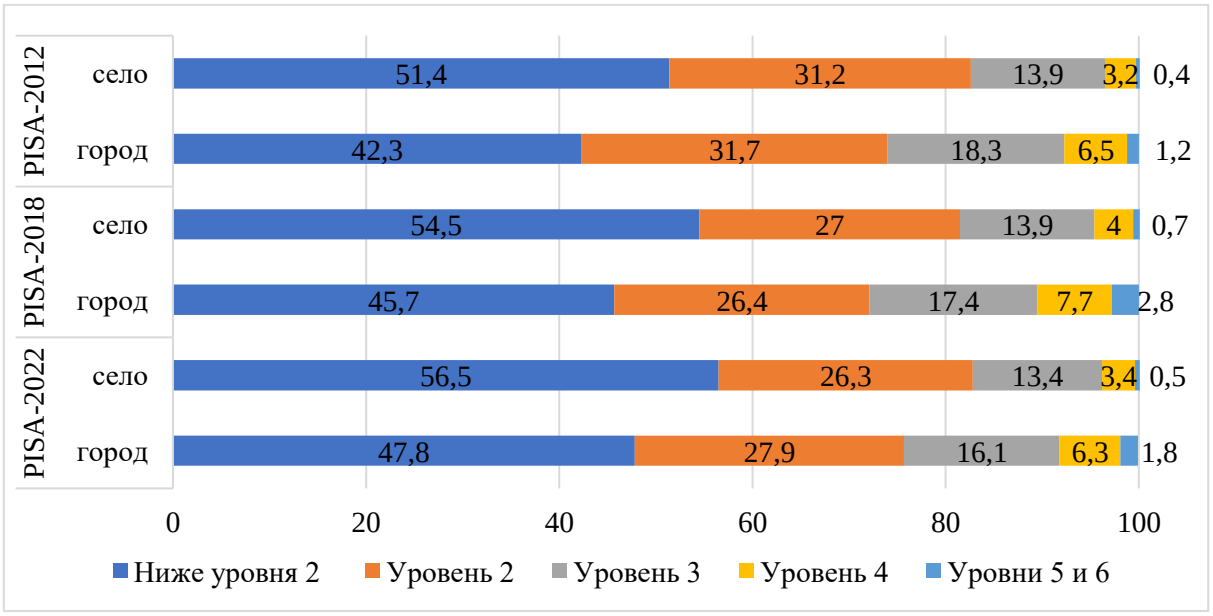

Рисунок 2 – **Распределение результатов по уровням математической грамотности, %***

**составлено по данным PISA*

Из данных рисунка 2 видно, что в 2022 году 47,8% учащихся городских школ и 56,5% учащихся сельских школ не достигли минимального уровня математической грамотности. По сравнению с 2012 годом, где данные показатели составляли 42,3% в городах и 51,4% в сельских школах, наблюдается ухудшение ситуации. Особенно заметно увеличение доли учеников с низкими результатами в сельских школах, что указывает на снижение качества образования.

В 2022 году 27,9% учащихся городских школ и 26,3% учащихся сельских школ достигли уровня 2. По сравнению с 2012 годом, когда доля учащихся на данном уровне составляла 31,7% в городах и 31,2% в селе, видно снижение результатов. Важно отметить, что данный уровень считается минимально необходимым для успешного применения математических знаний в жизни, и сокращение доли учащихся, его достигших, вызывает беспокойство.

Доля учащихся городских школ, достигших уровня 3 в 2022 году, составила 16,1%, а уровня 4 – 6,3%. В сельских школах эти показатели ниже и составляют 13,4% и 3,4% соответственно. В сравнении с 2012 годом, когда на уровне 3 было 18,3% городских учеников и 13,9% сельских, наблюдается снижение доли учащихся на этих уровнях. Особенно тревожной остается ситуация в сельских школах, где уровень 4 стабильно достигается крайне небольшим числом учащихся.

Высокий уровень владения математикой (уровни 5 и 6) в 2022 году показали лишь 1,8% учащихся городских школ и 0,5% учащихся сельских школ. В сравнении с PISA-2018, когда данные показатели в городах составляли 2,8%, заметно их снижение. В сельских школах доля учащихся на высоких уровнях остается минимальной на протяжении всех исследованных циклов, что указывает на отсутствие возможностей для развития углубленных математических знаний в сельской местности.

Анализ результатов PISA показывает углубление разрыва в уровнях математической грамотности между городскими и сельскими школами Казахстана. В сельских школах наблюдается значительно больше учащихся с низким уровнем знаний, а доля учеников с высокими достижениями остается крайне низкой. В городских школах также отмечается негативная динамика, особенно на средних и высоких уровнях математической грамотности.

Ситуация требует незамедлительных мер, направленных на улучшение качества преподавания математики, в том числе повышение квалификации учителей, особенно в сельских школах; обеспечение доступа к современным учебным материалам и цифровым ресурсам; внедрение программ поддержки для учащихся с низкими результатами.

Данные из PISA-2022, PISA-2018 и PISA-2012 демонстрируют значительные различия в уровнях читательской грамотности между учащимися городских и сельских школ Казахстана. Рассмотрим основные тенденции и изменения за три исследуемых цикла на рисунке 3.

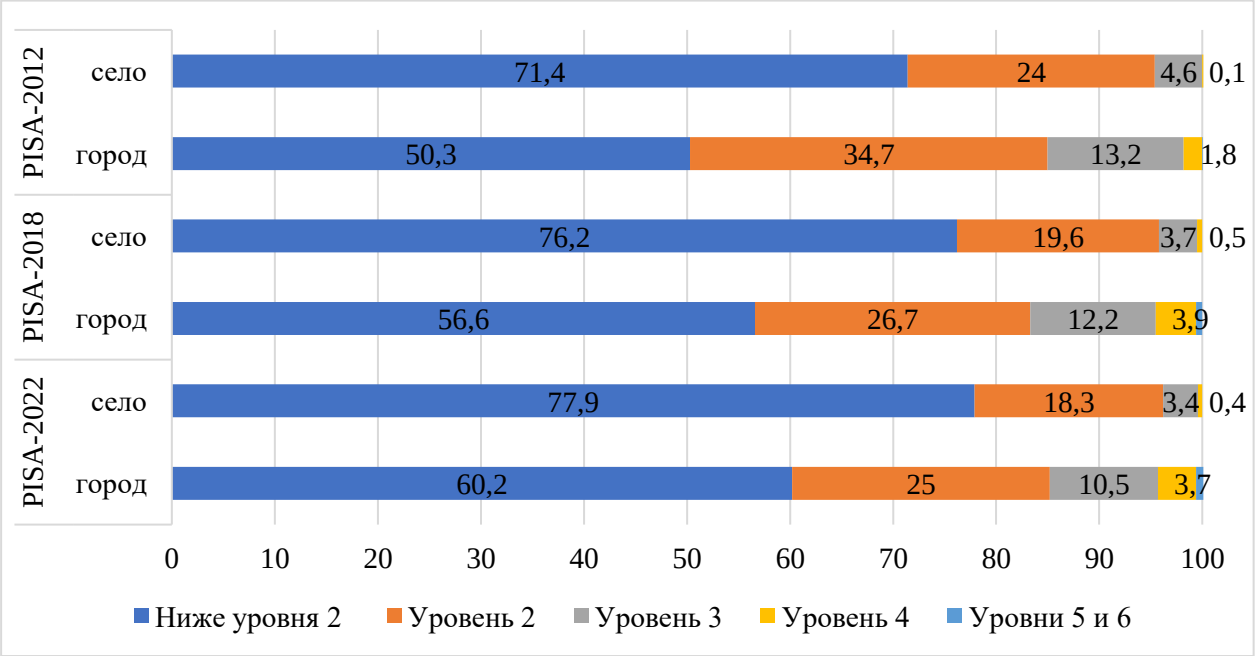

Рисунок 3 – **Распределение результатов по уровню читательской грамотности, %***

**составлено по данным PISA*

Данные рисунка 3 показывают, что доля учащихся, не достигших минимального уровня читательской грамотности, значительно выросла как в городских, так и в сельских школах. В 2022 году почти 78% сельских учащихся оказались ниже уровня 2, что указывает на серьезные проблемы в обучении чтению. В городах также зафиксировано ухудшение показателей, где доля учащихся ниже уровня 2 увеличилась с 50,3% в 2012 году до 60,2% в 2022 году.

Доля учащихся, достигших минимального уровня, продолжает сокращаться. В городских школах она снизилась с 34,7% в 2012 году до 25% в 2022 году. В сельских школах данный показатель упал еще сильнее, с 24% до 18,3%. Это свидетельствует о снижении базовых навыков чтения у учащихся и требует немедленного внимания к качеству преподавания.

На уровнях 3 и 4 заметен спад доли учащихся как в городах, так и в сельской местности. В 2022 году лишь 10,5% городских учащихся достигли уровня 3, а 3,7% – уровня 4. В сельских школах ситуация критическая: 3,4% учащихся достигли уровня 3, а 0,4% – уровня 4. Данные показывают, что у большинства учащихся отсутствуют навыки углубленного анализа и понимания текстов.

Доля учащихся, достигших высокого уровня (5 и 6), остается крайне низкой. В сельских школах этот уровень практически недостижим (0%), в то время как в городах лишь 0,7% учеников смогли продемонстрировать высокий уровень понимания текстов.

Анализ данных показывает углубление разрыва в читательской грамотности между городом и селом. В сельской местности ситуация критическая. Подавляющее большинство учащихся не достигает даже минимального уровня. В городах, несмотря на более высокие результаты, также отмечается ухудшение по сравнению с предыдущими циклами.

Для преодоления проблем необходимо внедрение комплексной программы по развитию читательской грамотности, включающей повышение квалификации педагогов, улучшение инфраструктуры и применение современных образовательных технологий.

Данные PISA-2022, PISA-2018 и PISA-2012 показывают динамику результатов учащихся городских и сельских школ Казахстана по естественнонаучной грамотности. Рассмотрим ключевые изменения и различия между регионами на рисунке 4.

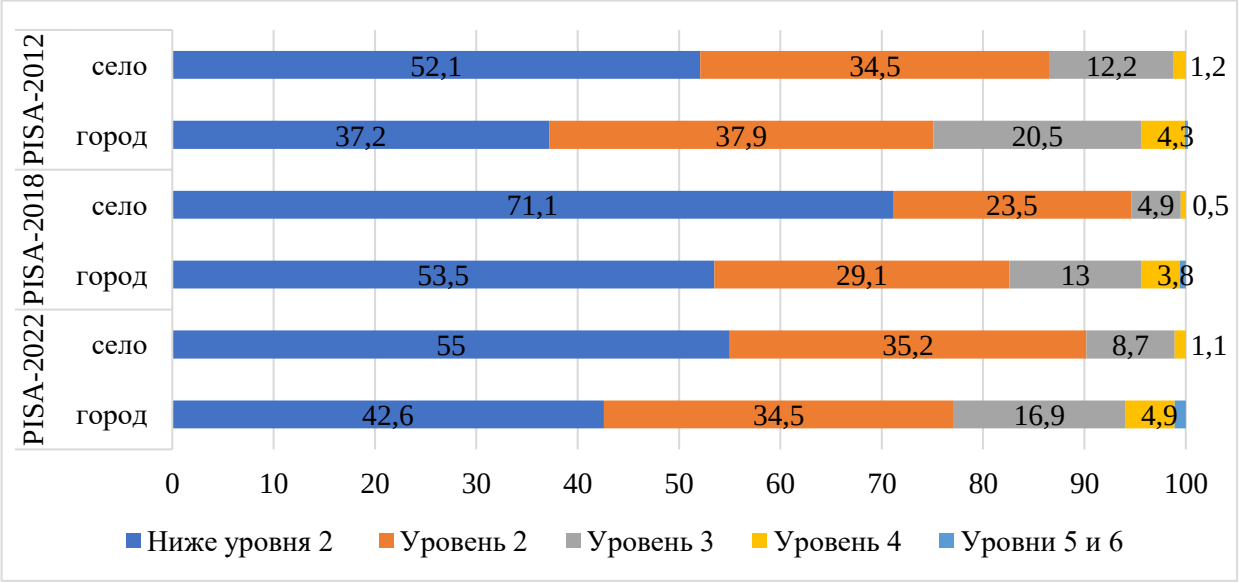

Рисунок 4 – **Распределение результатов по уровням естественнонаучной грамотности, %***

**составлено по данным PISA*

Анализ данных рисунка 4 показывает, что в 2022 году наблюдается снижение доли учащихся ниже уровня 2 по естественнонаучной грамотности в городских школах с 53,5% в 2018 году до 42,6%, что можно считать положительной динамикой. В сельских школах также отмечается улучшение: с 71,1% в 2018 году до 55%. Однако разрыв между городом и селом остается значительным, что свидетельствует о сохраняющемся неравенстве в качестве обучения.

В городах доля учащихся на уровне 2 увеличилась по сравнению с 2018 годом (с 29,1% до 34,5%), что указывает на некоторый прогресс в освоении базовых естественнонаучных знаний. В сельских школах показатель вырос до 35,2%, что впервые почти сравнялось с городскими показателями. Тем не менее, уровень 2 не является достаточным для развития глубокого понимания научных дисциплин.

В городах наблюдается рост доли учащихся на уровнях 3 и 4 по сравнению с 2018 годом. На уровне 3 показатель вырос с 13% до 16,9%, а на уровне 4 – с 3,8% до 4,9%. В сельских школах улучшения также заметны, но показатели остаются гораздо ниже: уровень 3 – 8,7%, уровень 4 – 1,1%. Разрыв между городом и селом на средних уровнях сохраняется и требует дополнительных усилий для его сокращения.

Доля учащихся, достигших высоких уровней 5 и 6, остается крайне низкой. В 2022 году в городах она составила всего 1,1%, а в сельских школах практически отсутствует. Данные подчеркивают необходимость создания условий для углубленного изучения естественных наук и поддержки одаренных учащихся.

Результаты PISA демонстрируют положительные изменения в снижении доли учащихся ниже уровня 2 по сравнению с 2018 годом по естественнонаучной грамотности. Однако разрыв между городскими и сельскими школами сохраняется на всех уровнях. В городах наблюдается умеренный рост на средних и высоких уровнях, тогда как в сельской местности значительная часть учащихся продолжает испытывать трудности с освоением естественнонаучных дисциплин.

Заключение. В результате анализа данных PISA за 2012, 2018 и 2022 годы выявлено устойчивое неравенство в образовательных достижениях учащихся городских и сельских школ Казахстана. На протяжении всех исследуемых периодов показатели по математической, читательской и естественнонаучной грамотности в сельских школах остаются значительно ниже городских, что свидетельствует о наличии системных проблем в качестве обучения.

Новизна исследования заключается в детальном сравнении динамики результатов по уровням грамотности и выявлении ключевых факторов, влияющих на разрыв. Основными причинами остаются: недостаток квалифицированных педагогических кадров, ограниченный доступ к современным образовательным ресурсам и неравномерное внедрение инновационных методик обучения.

Для сокращения разрыва и повышения качества образования предложены следующие меры: разработка программ повышения квалификации учителей в сельской местности; улучшение инфраструктуры и обеспечение доступа к цифровым и научным ресурсам; внедрение системного мониторинга качества обучения и индивидуальной поддержки учащихся с низкими результатами.

Полученные результаты могут быть использованы для формирования государственной политики в области образования и разработки эффективной системы менеджмента качества в школах. Дальнейшие исследования должны быть направлены на изучение влияния конкретных образовательных инициатив на достижение более равномерного распределения результатов между городом и селом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Sjøberg S., Jenkins E. PISA: a political project and a research agenda //Studies in Science Education. – 2022. – №58 (1). – P. 1-14.

2. Campbell J., McIntyre J., Kucirkova N. Gender equality, human development, and PISA results over time //Social Sciences. – 2021. – №10 (12). – 480 p.

3. Mazorchuk M., Vakulenko T., Bychko A., Kuzminska O., Prokhorov O. Cloud technologies and learning analytics: web application for PISA results analysis and visualization //CTE Workshop Proceedings. – 2021. – №8. – P. 484-494.

4. Ирмак А., Курманов Н.А., Укибаева Г.К., Большекбаева К.О. Система менеджмента качества как инструмент повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №3 (52). – С. 118-127.

5. Акимов Н.Ж., Курманов Н.А., Кулыбеков М.Т., Баймолдаева М.Т. Управление профессиональным развитием педагогических кадров как фактор повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №3 (52). – С. 110-117.

6. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6 (5). – P. 54-61.

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9 (2). – P. 10-37.

8. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8 (7). – 4795 p.

9. Irmak A., Kurmanov N., Zhadigerova O., Turdiyeva Z., Bakirbekova A., Saimagambetova G., Baidakov A., Mukhamejanova A., Tolysbayeva M., Seitzhanov, S. Shaping energy-saving behavior in education system: A systematic review//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2023. - №13 (4). – P. 46-60.

REFERENCES

1. Sjøberg S., Jenkins E. PISA: a political project and a research agenda //Studies in Science Education. – 2022. – №58 (1). – P. 1-14.

2. Campbell J., McIntyre J., Kucirkova N. Gender equality, human development, and PISA results over time //Social Sciences. – 2021. – №10 (12). – 480 p.

3. Mazorchuk M., Vakulenko T., Bychko A., Kuzminska O., Prokhorov O. Cloud technologies and learning analytics: web application for PISA results analysis and visualization //CTE Workshop Proceedings. – 2021. – №8. – P. 484-494.

4. Irmak A., Kurmanov N., Ukibaeva G., Bol'shekbaeva K. Sistema menedzhmenta kachestva kak instrument povyshenija kachestva obrazovanija [Quality management system as a tool for improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023. – №3 (52). – S. 118-127. [in Russian]

5. Akimov N., Kurmanov N., Kulybekov M., Bajmoldaeva M. Upravlenie professional'nym razvitiem pedagogicheskih kadrov kak faktor povyshenija kachestva obrazovanija [Management of professional

development of teaching staff as a factor in improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023. – №3 (52). – S. 110-117. [in Russian]

6. Kurmanov, N., Yeleussov, A., Aliyev, U., Tolysbayev, B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6 (5). - P 54-61.

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9 (2). – P. 10-37.

8. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8 (7). – 4795 p.

9. Irmak A., Kurmanov N., Zhadigerova O., Turdiyeva Z., Bakirbekova A., Saimagambetova G., Baidakov A., Mukhamejanova A., Tolysbayeva M., Seitzhanov, S. Shaping energy-saving behavior in education system: A systematic review//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2023. - №13 (4). – P. 46-60.

Ирмак А., Мусина К.П., Кодашева Г.С., Тулеубаева М.К.

PISA ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІНІҢ БІЛІМ ЖЕТІСТІКТЕРІНДЕГІ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРДЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада 2012, 2018 және 2022 жылдардағы PISA халықаралық зерттеуінің деректері негізінде Қазақстанның қалалық және ауылдық мектептері оқушыларының білім жетістіктеріндегі айырмашылықтарға талдау жасалды. Нәтижелерді өңдеудің салыстырмалы және статистикалық әдістерін қолдану Қазақстан мектептерінің білім жетістіктеріндегі білім алшақтығының негізгі себептерін анықтауға мүмкіндік берді. Қалалық және ауылдық мектептердің оқушылары арасындағы математикалық, оқу және жаратылыстану сауаттылық деңгейлеріндегі алшақтыққа әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Алшақтық сауаттылықтың барлық деңгейлерінде, әсіресе ауылдық мектеп оқушыларының нәтижелері минималды болатын жоғары деңгейлерде (5 және 6) сақталатыны көрсетілген. Сондай-ақ, қалалық және ауылдық мектептерде байқалатын жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша оң динамика талданды. Жүргізілген зерттеу негізінде білім беру сапасын арттыруға бағытталған ұсынымдар әзірленді. Педагогтердің біліктілігін жетілдіру, ауылдық мектептердің инфрақұрылымын жақсарту және білім беру ресурстарына тең қолжетімділікті қамтамасыз ету қалалық және ауылдық мектептер арасындағы білім беру теңсіздігін қысқартудың негізгі бағыттары болып табылатыны көрсетілген. Білім беру мүмкіндіктеріндегі алшақтықты азайтуға бағытталған білім беру саясатын әзірлеу және білім беру сапасын басқару саласындағы қосымша зерттеулер үшін пайдалануға болатын нәтижелер алынды.

Irmak A., Mussina K., Kodasheva G., Tuleubayeva M.

ANALYSIS OF DIFFERENCES IN EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF SCHOOLS IN KAZAKHSTAN BASED ON PISA DATA

Annotation

The article analyzes the differences in educational achievements of students in urban and rural schools in Kazakhstan based on data from the PISA international survey for 2012, 2018 and 2022. The use of comparative and statistical methods of processing the results made it possible to identify the main causes of the educational gap in the educational achievements of schools in Kazakhstan. The main factors influencing the gap in the levels of mathematical, reading and science literacy between students of urban and rural schools have been identified. It is shown that the gap persists at all levels of literacy, especially at high levels (5 and 6), where the results of rural school students are minimal. The positive dynamics in science literacy observed in both urban and rural schools is also analyzed. Based on the conducted research, recommendations have been developed aimed at improving the quality of education. It is shown that improving the qualifications of teachers, improving the infrastructure of rural schools and ensuring equal access to educational resources are key areas for reducing educational inequality between urban and rural schools. The results have been obtained, which can be used to develop an educational policy aimed at reducing the gap in educational opportunities, and for further research in the field of education quality management.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).8
УДК 331.108.2
ГРНТИ 06.39.41

О.В. Мишулина*, д.э.н., профессор[1]
М.Т. Кулубеков, к.э.н.[2]
Н.С. Горелова, к.э.н.[1]
А.П. Коваль, к.э.н.[3]
Костанайский Филиал
Челябинского государственного университета,
г. Костанай, Казахстан[1]
Костанайский инженерно-экономический университет имени
М. Дулатова, г. Костанай, Казахстан[2]
НАО «Костанайский региональный университет
имени Ахмет Байтұрсынұлы»
г. Костанай, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: olga_mishulina@mail.ru

ЛИДЕРСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ИННОВАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Статья посвящена исследованию формирования и развития лидерского потенциала, который относится к инновации современной организации. В статье рассмотрены научно-теоретические и практические аспекты, относящиеся к содержанию, структуре и оценке лидерского потенциала, который выступает приоритетом развития организации в условиях VUCA-мира. Проанализированы изменения в понимании лидерского потенциала, связанные с изменениями в организационной среде. Показано, что лидерство является наиболее значимым стратегическим фактором инновационного развития современных организаций. Рассматривается призма понятий «менеджмент» и «лидерство». Систематизированы факторы роста, усиливающие лидерский потенциал работника, а также факторы, препятствующие его росту. Проведена диагностика лидерского потенциала сотрудников и руководителей на примере субъекта малого предпринимательства. Выявлены различия в особенностях проявления лидерского потенциала в группе мужчин и женщин. В качестве методов исследования были использованы приемы качественного анализа и синтеза научной литературы, вторичные данные, к которым был применен контент-анализ, для оценки компонентов лидерского потенциала организации были применены методы экспертных оценок, анкетирования и тестирования. Выявлены критические точки развития лидерского потенциала на примере субъекта малого предпринимательства, сформулированы проблемы, препятствующие его развитию: организационно-управленческие проблемы и проблемы целостности личности. Разработаны рекомендации по совершенствованию личностных характеристик, знаний и умений сотрудников и руководителей, основанные на использовании программ управления целями сотрудников, ситуационного и атрибутивного подхода к руководству, развития командной работы, коучинга, ментворкинга и акмеологических технологий. Результат исследования свидетельствует о том, что организация за счет лидерского управления значительно повышает свой потенциал на основе синергетического эффекта, и поэтому лидерство также можно рассматривать как инновацию.

Ключевые слова: *лидер, лидерство, лидерский потенциал, менеджмент, инновации, организация, сотрудник, руководитель организации.*
Кілт сөздер: *көшбасшы, көшбасшылық, көшбасшылық потенциал, менеджмент, инновациялар, ұйым, қызметкер, ұйым басшысы.*
Keywords: *leader, leadership, leadership potential, management, innovation, organization, employee, head of the organization.*

JEL: J24, O35, M12, M54

Введение. Внешняя и внутренняя среда современной организации динамично меняется, усложняется, характеризуется неопределенностью и в ней не существует гарантированной стабильности. Казахстанская экономика вместе с другими странами вступила в новую фазу развития, особенностью которой является глобализация знаний, технологий, массовая автоматизация и роботизация различных процессов на основе цифровизации и искусственного интеллекта, высокая скорость технологических и социальных изменений [1]. Настоящее время сегодня называют VUCA-мир – изменчивый и сложный мир [2]. Акцент на технологические инновации влечет за собой проблемы в социальной системе организаций и ее главного фактора

развития – лидерства. Организация как социальная система за счет лидерского управления значительно повышают свой потенциал на основе синергетического эффекта, и поэтому лидерство также можно рассматривать как инновацию. Лидерство выступает приоритетом в развитии организации, позволяет эффективно управлять взаимоотношениями и взаимодействиями в системе хозяйственной деятельности для продвижения к поставленной цели [3,4]. Требования объективной реальности свидетельствуют об усилении зависимости управления от факторов и ценностей человеческих отношений, отсюда возросшая потребность организаций в лидерах и современных инструментах лидерства, которые составляют основу лидерского потенциала. Вместе с тем анализ результатов интегративного обзора литературы по теме лидерства в Казахстане свидетельствует о низком интересе ученых к этой области. Общее количество публикаций за десятки лет составило 21, а среднее количество ежегодных публикаций не превышает трех статей [5].

Цель исследования – обоснование направлений развития лидерского потенциала организации в условиях трансформации социума и человека. Исходная установка определила необходимость решения следующих задач: систематизация научно-теоретических основ формирования и развития лидерского потенциала организации, оценка лидерского потенциала и разработка мероприятий по его развитию в организации.

Проведенное исследование основано на теоретических концепциях представителей отечественной и зарубежной науки об управлении социально-экономическими системами по проблемам лидерства в бизнесе, теории и практики управления персоналом в организации. Оценка лидерского потенциала организации проводилась с использованием совокупности методов: наблюдения, экспертные опросы, суждения коллег, личностные и групповые тесты, ситуативные методы, которые проходили проверку на валидность и надежность [6].

Обзор литературы. Несмотря на большое количество исследований в области организационного лидерства, нет единого его определения или концепции, которое удовлетворяло бы всех. Существующие теории и подходы к изучению лидерства определяют его как процесс (непринудительное, ситуационно-мотивационное влияние на поведение персонала для достижения целей и формирования культуры организации или группы) или как свойство (структура личных качеств у человека, воспринимаемого со стороны персонала организации в качестве лидера). Дуализм содержания лидерства – это, прежде всего, сочетание и проявление стилей поведения и набора личных качеств со стороны руководителя-лидера, которые более всего соответствуют определенным реальным ситуациям, связанным с определением направлений изменений в деятельности организации, формированием и реализацией стратегий [7].

Результаты обзора литературы показали, что транзакционное и трансформационное лидерство – наиболее популярные стили среди казахстанских менеджеров, а отцовский (отец, родитель) стиль лидерства характерен для субъектов малого предпринимательства. К редко используемым стилям в казахстанских организациях относятся управление по исключениям и невмешательство [8,9]. Для оптимального управления человеческими ресурсами и повышения производительности труда выбирается наиболее подходящая модель лидерства исходя из культуры и цели организации.

Проявление дуализма в сущности лидерства позволяет трактовать потенциал лидерства в двух интегрированных и взаимосвязанных уровнях: «лидерство» – «общее» и «лидерский потенциал» – «единичное», как проявление качественных и социально-психологических характеристик личности [10]. Здесь в равной степени учитываются у индивида наличие качеств, которые способствуют оказанию влияния на других членов группы, проявление его способности быть лидером в той или иной ситуации, а также возможности развивать и совершенствовать их. Однако, несмотря на широкое использование данного термина в специальной научной и учебной литературе, вопрос об его структурных компонентах и получении объективных показателей, характеризующих уровень его развития, остается открытым. Контент-анализ научных данных показал, что выделяют от пяти до семи составляющих лидерского потенциала, в зависимости от подходов к его оцениванию. Чаще всего выделяют такие составляющие потенциала лидера: физиологическая, психологическая, социальная, умственная, деловая, эмоционально-этическая [11].

Лидерство и менеджмент это два самостоятельных, но дополняющих друг друга способа влияния на поведение персонала, каждый из которых имеет свою функцию и характерные для них виды деятельности. Менеджмент четко, рационально и эффективно определяет последовательность действий сотрудников посредством планирования, организации, мотивации и контроля над организационными ресурсами для достижения целей организации. Лидерство предполагает

индивидуальный подход к работникам через влияние не на их разум, а на их душу, и направлено на конструктивные или адаптивные изменения в организации [12]. В связи с этим сделан акцент на использование ситуационно-компетентностного подхода к изучению закономерностей развития организационных лидеров, в основу которого могут быть положены ключевые компетенции, опирающиеся на совокупность значимых деловых, личностных, психологических, интеллектуальных и физиологических качеств и их проявления в различных ситуациях [13].

Уровень проявления лидерского потенциала находится под влиянием факторов, которые оказывают на него положительные (факторы роста – условия, обстоятельства, способствующие продвижению на позиции лидера) или отрицательные воздействия (препятствующие факторы – недостаток ресурсов, сопротивление отдельных лиц, отсутствие необходимых компетенций, лидерских качеств). К факторам лидерства в условиях происходящих вызовов со стороны внешней среды относятся: способность лидера предвидеть в будущем развитие организации, оказание помощи сотрудникам в адаптации к изменениям; управленческо-организационные и экономико-технологические (в том числе инновационные) преобразования в организации; изменения в деятельности организации, связанные с учетом принципов «устойчивости», использование «мягких навыков» сотрудничества и интеграции; сохранение ценностей национальной культуры и принципов [14].

Основная часть. В качестве объекта исследования был выбран лидерский потенциал руководителей и сотрудников предприятия малого бизнеса, которое занимается оптовой торговлей зерном, семян и кормов для животных. Виды и размер осуществляемой оптово-закупочной деятельности предприятия предопределяют линейную структуру управления. В штате предприятия 40% составляют женщины и 60% – мужчины. Кадровый потенциал предприятия находится в среднем возрасте и располагает необходимым опытом профессиональной деятельности в области оптовой торговли товарами, все сотрудники имеют стаж трудовой деятельности более 5 лет. За рассматриваемый период (2021-2024 гг.) денежная выручка от продажи продукции превышала ее полную себестоимость, что обеспечило получение операционной прибыли. Однако абсолютные и относительные показатели финансовых результатов деятельности имеют тенденцию к снижению, что свидетельствует о недостаточно высоком уровне эффективности управления.

Для современной организации важно не только выявить потенциальных лидеров, но раскрыть лидерский потенциал руководителя и работника, для этого необходимо провести диагностику личности, определить сильные и слабые компоненты потенциала лидера. В 2024 г. был проведен сплошной опрос руководителей и сотрудников организации (14 чел.). При проведении исследования применялись тесты и методики для оценки структурных элементов лидерского потенциала сотрудников организации.

Основные результаты, полученные в ходе оценки уровня проявления лидерского потенциала, когда респондентами выступали сотрудники организации, приведены в таблице 1.

Таблица – 1

Показатели диагностики лидерского потенциала сотрудников организации

Тест/методика	**Уровень оценивания/ распределение ответов респондентов по уровням %**		
	низкий	**средний**	**высокий**
Тест Голдберга	Экстраверсия	Уживчивость и добросовестность	Нервозность, открытость к познанию
	Построение группового профиля личностных черт		
Тест «Организованный ли Вы человек?»	Организованность то проявляется, то исчезает /25,0%	Считают организованность частью работы /33,3 %	Организованный человек/41,7 %
Тест «Умение управлять своим Я-образом»	Не уверен в себе, переживания по поводу критики в свой адрес, сомнения /66,7%	Не всегда уверен в своем поведении/26,2%	Уверен в собственном поведении, высокая самооценка/7,1%
Тест «Жизнестойкость» (С. Мадди)	Вовлеченность: не уверен в себе и своих действиях	Жизнестойкость: часто уверен в себе и своих действиях, контроль и	Принятие риска, контроль, успешно противостоят и

	/33,3%	способность самостоятельно принимать решения /52,5%	совладают со стрессовыми ситуациями в профессиональной деятельности /14,2%
Методика «КОС-I» (В. Синявский, Б. Федоришин)	Коммуникативные и организаторские склонности/33,3 %	Коммуникативные и организаторские склонности/37,5%	Коммуникативные и организаторские склонности /29,2%
Методика оценки эмоционального интеллекта (Н. Холл)	Эмоциональная осведомленность – распознавание эмоций других людей /41,6%	Самомотивация – произвольное управление своими эмоциями / 58,4%	Эмпатия, управление своими эмоциями/ Не наблюдается
Методика «Направленность личности» (В. Смекайл, М. Кучер)	Личностная направленность /33,3%	Коллективистская направленность /41,7%	Деловая направленность /25,0%
Методика «Диагностика лидерских способностей» (Е. Жарикова, Е. Крушельницкий)	Выражены слабо /66,7%	Средняя степень выраженности /33,3%	Высокая степень выраженности/ Не наблюдается

**Составлено авторами по результатам диагностики*

Анализ выявил особенности лидерского потенциала у сотрудников организации по гендерному признаку и по трудовому стажу. Результаты оценки компонентов лидерского потенциала у мужчин показывают преобладание таких, как открытость к познанию, организованность, устойчивость «Я-образа», высокий уровень самооценки и проявления коммуникативных и организаторских склонностей, жизнестойкость, распознавание эмоций других людей, принятие риска, деловая направленность. В группе женщин наблюдается склонность к избеганию риска, нацеленность на процесс жизни.

Сотрудников с трудовым стажем менее 10 лет отличает вовлеченность в процесс деятельности организации, страх к риску и коллективистская направленность по сравнению с более опытными коллегами.

Результаты анализа лидерского потенциала руководителей организации сведены в таблицу 2.

Таблица – 2

Результаты оценки лидерского потенциала руководителей организации

Тест/Методика	Директор	Заместитель директора
Методика оценки склонности к лидерству	Средняя степень склонности к лидерству	Высокая степень выраженности качеств лидерства
Тест «Вы – харизматичный лидер?»	Не обладают, применяют трансакционное руководство	
Тест «Эмоциональный интеллект» (по Р. Дафту)	Уровень ближе к среднему, имеется основа для развития эмоционального интеллекта и задатков лидера	
Тест на определение здоровья	Проявляет не достаточную физическую активность,	Активность проявляется в достаточной степени, придерживается разумного подхода к вопросам сохранения физической формы
Тест на определение типа личности (И. Майерс – К. Бриггс)	Интуиция преобладает над ощущениями, мышление над чувствами	Преобладает ощущение над интуицией и мышления над чувствами
Диагностики уровня развития эмпатийных тенденций (по А. Меграбяну)	Средний уровень с тенденцией к низкому	Средний уровень

Тест на самооценку	Средний уровень, редко страдают от комплекса неполноценности, иногда стараются подладиться под мнение других	
Тест «Стресс»	Стрессоустойчивость находится на среднем уровне	
Методика КОС	Средний уровень проявления коммуникативных и организаторских склонностей, не отличается высокой устойчивостью	
Креативный потенциал	Имеется значительный потенциал креативности, ему только надо шанс проявиться	Хороший креативный потенциал, который скрыт и сдерживается
Методы управления	Преобладает авторитарный метод	Преобладает демократический метод
Стиль лидерства (по Р. Блейку и Д. Моутону)	Стиль руководства авторитет – подчинение.	Стиль производственно-социальное управление

**Составлено авторами по результатам диагностики*

При оценке лидерского потенциала руководителей проведено анкетирование персонала на предмет их удовлетворенности содержанием и характером работы. Обработка анкет показала, что низкий уровень оценки имеют психологический климат, внимание к карьере, мотивация и общение. Проведенный качественный анализ эффективности руководства в организации показал в целом удовлетворительный уровень эффективности управленческого потенциала, однако требуется совершенствование и развитие управленческих навыков и комптенций. Количественный показатель комплексной интегральной оценки эффективности управления в организации за 2024 г. составил 95,0%, т.е. эффективность управленческого потенциала снизилась на 5% по сравнению с 2023 г.

Проведенная диагностика и оценка уровня развития лидерского потенциала сотрудников и руководителей организации позволила выявить его положительные и отрицательные стороны (таблица 3).

Таблица – 3

Сильные и слабые стороны лидерского потенциала персонала

Сильные стороны	Слабые стороны
Сотрудники	
Относительно высокий показатель открытости к познанию	Высокая степень нервозности
Близкие к средним значениям показатели уживчивости и добросовестности	Не достаточный уровень организованности (преодоление себя, сила воли, упорство)
Средние значения показателей умения противостоять и совладать со стрессовыми ситуациями	Низкий уровень уверенности «Я-образа» и самооценки
Не достаточный уровень развития коммуникативных и организаторских склонностей	Низкий уровень способности самостоятельно принимать решения
Эмпатия и эмоциональная осведомленность	Не умение управлять своими эмоциями (эмоциональная отходчивость и эмоциональная гибкость)
Проявление готовности к риску у отдельных сотрудников	В большинстве стремление избегать риска
Проявление деловой направленности личности у отдельных сотрудников	Преобладание личностной и коллективистской направленности
Наличие сотрудника со средней выраженностью лидерских качеств	Слабая степень выраженности лидерских качеств
Руководители	
Качества личности руководителей позволяют претендовать на роль реального лидера	Не обладают задатками харизматического лидерства
Выполнение квалификационных требований к должности руководителя по образованию и стажу работы	Не достаточная степень физической активности и поддержки к вопросам сохранения физической формы
Наличие прочного фундамента для развития эмоционального интеллекта и задатков лидера	Наблюдается низкий уровень отдельных компонентов эмоционального интеллекта: владение собой и менеджмент взаимоотношений
Личность характеризуется использованием не	Низкая реализация возможностей достигать

только интуиции и чувств, но и мышления и ощущения	успеха в деятельности «человек-человек», т.е. низкий уровень эмпатии
Достаточный уровень развития самооценки и стрессоустойчивости	Средний уровень коммуникативных и организаторских склонностей
Наличие креативного потенциала	Не проявляют имеющийся креативный потенциал
Использование смешанных стилей руководства (зам. директора)	Преобладание у директора авторитарного стиля руководства
Приемлемый уровень этики	Отрицательные тенденции снижения уровня эффективности управленческого потенциала

**Составлено авторами по результатам диагностики*

Представленные отрицательные качества личности сотрудников и руководителей организации свидетельствуют об отсутствии у них целостности личности как одного из основных ориентиров развития лидера. Лидер коллектива и лидер организации – это не одно лицо. На заключительном этапе исследования лидерского потенциала систематизируются его «критические точки», которые свидетельствуют о препятствиях в его реализации. Это связано с проблемами целостности личности и организационно-управленческого характера. Для ликвидации основных проблем, возникающих в развитии лидерского потенциала в организации, предлагаются следующие пути их решения (таблица 4).

Таблица – 4

Пути развития лидерского потенциала организации

Проблемы	Пути формирования и развития лидерского потенциала
Организационно-управленческие проблемы: – отсутствие программы развития лидерского потенциала	Диагностика личностных качеств персонала на постоянной основе. Составление программы управления целями сотрудников, налаживание механизма обратной связи посредством тематических личных бесед с руководителем, ежеквартальные отчеты, ментворкинг. Выбор и коррекция ситуаций, в которых сотрудник может проявить свои лидерские навыки, умение работать в кризисной ситуации.
– не совершенные стиль и методы руководства	Использование ситуационного (в зависимости от конкретных ситуаций целесообразно менять способы руководства) и атрибутивного (действия руководителя должны сочетаться с поведением подчиненных) подхода к руководству.
– не достаточный уровень формирования команды и организационной культуры	Развитие командной работы, основанной на общих целях, взаимодополняющих навыках и умениях и разделении ответственности за достижение конечных результатов. Формирование организационной культуры, улучшение характера отношений и взаимодействий между сотрудниками и руководителями
– пассивный тип кадровой политики	Проведение активной кадровой политики: составление целевого плана мероприятий кадровой работы с различными вариантами его реализации
– низкая эффективность управленческого потенциала	Совершенствование и развитие управленческих навыков и компетенций (долговременные программы, разовые семинары, тренинги, самообразование, коучинг)
Проблемы целостности личности	Использование специальных программ развития творческих способностей и рефлексивных практикумов. Групповые методы активного обучения (мозговой штурм, деловые и ролевые игры, анализ конкретных ситуаций). Саморегуляция и самопознание (гештальт-тренинги). Система поощрений для сотрудников, добившихся успеха в личностном и профессиональном росте
Ожидаемый эффект – развитие лидерского потенциала организации помогает в достижении ее стратегических целей, повышении эффективности бизнеса, обеспечении инновационного развития, конкурентоспособности и экономической безопасности	

** Составлено авторами по результатам диагностики*

Предлагаемые мероприятия будут способствовать формированию ключевых компетенций организационных лидеров, и обеспечивать требуемый уровень эффективности организации. Следует отметить, что компетенции необходимо реализовывать постоянно и с оптимальным качеством. Если какие-то компетенции у лидера недостаточно выражены или лидер по каким-либо причинам временно не принимает участия в деятельности организации, то коллектив как система снижает свою эффективность. Это вызывает объективную необходимость создания взаимодополняющих команд менеджеров.

Заключение. Глобальные вызовы внешней среды, ее динамика и нестабильность требуют от современной организации инновационных подходов к ведению бизнеса и лидеров-инноваторов. Вопросам лидерства, оценке лидерского потенциала сотрудников и руководителей организаций, разработке программ его развития в нашей стране пока не уделяется должного внимания. Проведенное исследование показало, что для раскрытия потенциала лидера следует устранить проблемы, связанные с целостностью личности и организационно-управленческого характера. Для повышения уровня использования лидерского потенциала в организации предлагаются мероприятия: ежегодная диагностика личностных качеств персонала и составление программы его развития, использование ситуационного и атрибутивного подхода к руководству, командная работа и организационная культура, проведение активной кадровой политики, совершенствование и развитие управленческих навыков и компетенций через участие в семинарах, тренингах, самообразование, коучинг и менттворкинг, формирование целостности личности на основе акмеологических технологий, развивающих определенные лидерские качества и умения.

Использование компетентностного подхода к формированию ключевых лидерских компетенций позволит по-новому вести разработку и реализацию программ обучения и тренингов персонала, а лидер с возросшим лидерским потенциалом может рассматриваться как инновация, обеспечивающая будущее организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шваб К. Четвертая промышленная революция. – М.: Издательство «Эксмо», 2018. – 288 с.

2. Беннет Н., Лемуан Д. VUCA: с чем это едят и какая от этого польза? Harvard Business Review Россия. – URL: https://big-i.ru/management/operatsionnoe-upravlenie/a13351

3. Okolie U., Omole O., Yakubu A. Leadership and Effective Human Resource Management in Organization//RUDN Journal of Public Administration. 2021. – №8 (3). – P. 277–296. – doi: 10.22363/2312-8313-2021-8-3-277-296

4. Mazhitov M., Uddin M., Mahmood M., Ostrovskiy A. Competitive Advantages Through Strategy Implementation: the Role of People, Plan, and Process // Public Organization Review. – 2024. – №24. – P. 861-883.

5 Lipovka A., Buzady Z. Leadership and gender in Kazakhstan: an integrative literature review// Bulletin of «Turan» University. – 2024. – (3). – P. 98-112. – doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-3-35-98-112

6. Спивак В.А. Лидерство. Практикум: учебное пособие для вузов.– М.: Юрайт, 2024. – 361 с. – URL: https://urait.ru/bcode/536470

7. Кашпурова О.В. Проблема лидерства в организациях в современной науке об организации и управлении // Russian Economic Bulletin. – 2024. – №3 (7). – С. 161–166. – doi: 10.58224/2658-5286-2024-7-3-161-166

8. Mahmood M., Uddin M., Ostrovskiy A., Orazalin N. Effectiveness of business leadership in the Eurasian context: empirical evidence from Kazakhstan // Journal of Management Development. – 2020. – №39 (6). – P. 793–809. –doi:10.1108/jmd-05-2019-0154

9. Frolova Y., Mahmood M. Variations in employee duty orientation: impact of personality, leadership styles and corporate culture // Eurasian Business Review.– 2019. – №9. – P. 423–440.– doi:10.1007/s40821-019-00135-8

10. Евлашкина В.М. Лидерский потенциал и инструменты его оценки// Вестник образования и развития науки Российской академии естественных наук. – 2020. –№24 (1).– С.46–49.– doi 10.26163

11. Лаптева Е.В., Попов А.А. К вопросу о лидерстве и оценке лидерских качеств // Лидерство и менеджмент. – 2022. – №1 (9). – С. 23–36. – doi: 10.18334/lim.9.1.1142

12. Киященко Т.А., Логвинова И.К. Лидерство в организации, методы и инструменты эффективной системы управления персоналом // Лидерство и менеджмент. – 2023. – №3 (10). – С. 729–740. – doi: 10.18334/lim.10.3.117967

13. Трубицын В. А., Комиссарчик В. В. Лидерство – инновация для будущего организаций. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_60060699_80720040.pdf

14. Еременович А.Ю. Организация в изменяющихся условиях среды: факторы лидерства. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_59670855_11092812.pdf

REFERENCES

1. Shvab K. Chetvertaja promyshlennaja revoljucija [The Fourth Industrial Revolution] – M.: Izdatel'stvo «Jeksmo», 2018. – 288 s. [in Russian].

2. Bennet N., Lemuan D. VUCA: s chem jeto edjat i kakaja ot jetogo pol'za? [VUKA: What do you eat it with and what are the benefits of it?] Harvard Business Review Rossija. – URL: https://big-i.ru/management/operatsionnoe-upravlenie/a13351[in Russian].

3. Okolie U., Omole O., Yakubu A. Leadership and Effective Human Resource Management in Organization//RUDN Journal of Public Administration. 2021. – №8 (3). – P. 277–296. – doi: 10.22363/2312-8313-2021-8-3-277-296

4. Mazhitov M., Uddin M., Mahmood M., Ostrovskiy A. Competitive Advantages Through Strategy Implementation: the Role of People, Plan, and Process // Public Organization Review. – 2024. – №24. – P. 861-883.

5 Lipovka A., Buzady Z. Leadership and gender in Kazakhstan: an integrative literature review// Bulletin of "Turan" University. – 2024. – (3). – P. 98-112.– doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-3-35-98-112

6. Spivak V. Liderstvo. Praktikum: uchebnoe posobie dlja vuzov [Leadership. Workshop: a teaching aid for universities] – M.: Jurajt, 2024. – 361 s. [in Russian].

7. Kashpurova O. Problema liderstva v organizacijah v sovremennoj nauke ob organizacii i upravlenii [The problem of leadership in organizations in modern science of organization and management] // Russian Economic Bulletin. – 2024. – №3 (7). – S. 161–166. – doi: 10.58224/2658-5286-2024-7-3-161-166[in Russian].

8. Mahmood M., Uddin M., Ostrovskiy A., Orazalin N. Effectiveness of business leadership in the Eurasian context: empirical evidence from Kazakhstan // Journal of Management Development. – 2020. – №39 (6). – P. 793–809. –doi:10.1108/jmd-05-2019-0154

9. Frolova Y., Mahmood M. Variations in employee duty orientation: impact of personality, leadership styles and corporate culture // Eurasian Business Review. – 2019. – №9. – P. 423–440 – doi:10.1007/s40821-019-00135-8

10. Evlashkina V. Liderskij potencial i instrumenty ego ocenki [Leadership potential and tools for its assessment] // Vestnik obrazovanija i razvitija nauki Rossijskoj akademii estestvennyh nauk. – 2020. –№24 (1). – S. 46–49.– doi 10.26163 [in Russian].

11. Lapteva E., Popov A. K voprosu o liderstve i ocenke liderskih kachestv [On the issue of leadership and assessment of leadership qualities] // Liderstvo i menedzhment. – 2022. – №1 (9). – S. 23–36. – doi: 10.18334/lim.9.1.1142 [in Russian].

12. Kijashhenko T., Logvinova I. Liderstvo v organizacii, metody i instrumenty jeffektivnoj sistemy upravlenija personalom [Leadership in the organization, methods and tools of an effective personnel management system] // Liderstvo i menedzhment. – 2023. – №3 (10). – S. 729–740. – doi: 10.18334/lim.10.3.117967 [in Russian].

13. Trubicyn V., Komissarchik V. Liderstvo – innovacija dlja budushhego organizacij [Leadership - Innovation for the Future of Organizations]. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_60060699_80720040.pdf [in Russian].

14. Eremenovich A.Ju. Organizacija v izmenjajushhihsja uslovijah sredy: faktory liderstva [Organization in changing environmental conditions: leadership factors].– URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_59670855_11092812.pdf [in Russian].

Мишулина О.В., Кулубеков М.Т., Горелова Н.С., Коваль А.П.

КӨШБАСШЫЛЫҚ ПОТЕНЦИАЛ ЗАМАНАУИ ҰЙЫМДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯСЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала заманауи ұйымның инновациясына қатысты көшбасшылық потенциалының қалыптасуы мен дамуын зерттеуге арналған. Мақалада VUCA-әлем жағдайында ұйымның дамуының негізгі бағыты ретінде көшбасшылық потенциалдың мазмұны мен компоненттеріне ғылыми тұжырымдамалар мен тәсілдер қарастырылған. Ұйымдастырушылық ортадағы өзгерістерге байланысты көшбасшылық потенциалды түсінудегі өзгерістер талданады. Көшбасшылық заманауи ұйымдардың инновациялық дамуының маңызды стратегиялық факторы болып табылады. «Менеджмент» және «көшбасшылық» ұғымдарының айырмашылығы қарастырылады. Қызметкердің көшбасшылық потенциалын күшейтетін өсу факторлары, сондай-ақ оның өсуіне кедергі келтіретін факторлар жүйеленген. Шағын кәсіпкерлік субъектісінің мысалында қызметкерлер мен басшылардың көшбасшылық потенциалына диагностика жүргізілді. Ерлер мен әйелдер тобында көшбасшылық потенциалдың көріну ерекшеліктерінде айырмашылықтар анықталды. Зерттеру әдістері ретінде ғылыми әдебиеттерді сапалы талдау және синтездеу әдістері, контент-талдау қолданылған қайталама деректер қолданылды, ұйымның көшбасшылық потенциалының компоненттерін бағалау үшін сараптамалық бағалау, сауалнама және тестілеу әдістері қолданылды. Шағын кәсіпкерлік субъектісінің мысалында көшбасшылық потенциалды дамытудың сыни нүктелері анықталды, оның дамуына кедергі келтіретін мәселелер тұжырымдалды: ұйымдастырушылық және басқарушылық мәселелер және жеке тұлғаның тұтастығы мәселелері. Қызметкерлердің мақсаттарын басқару бағдарламаларын, басшылыққа ситуациялық және атрибуттық көзқарасты, ұжымдық жұмысты, коучингті, ментворкингті және акмеологиялық технологияларды дамытуға негізделген қызметкерлер мен басшылардың жеке сипаттамаларын, білімдері мен дағдыларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді. Зерттеу нәтижесі көшбасшылықты басқару арқылы ұйым синергетикалық әсерге негізделген өзінің потенциалын айтарлықтай арттыратынын көрсетеді, сондықтан көшбасшылықты инновация ретінде де қарастыруға болады.

Mishulina O., Kulubekov M., Gorelova N., Koval A.

LEADERSHIP POTENTIAL AS AN INNOVATION OF MODERN ORGANIZATIONS

Annotation

The article is devoted to the study of the formation and development of leadership potential, which relates to the innovation of a modern organization. The article considers scientific concepts and approaches to the content and components of leadership potential as the main direction of organization development in the VUCA world. Changes in the understanding of leadership potential associated with changes in the organizational environment are analyzed. It is shown that leadership is the most significant strategic factor in the innovative development of modern organizations. The prism of the concepts of "management" and "leadership" is considered. The growth factors that enhance the leadership potential of an employee, as well as the factors that hinder its growth, are systematized. The diagnostics of the leadership potential of employees and managers is carried out using the example of a small business entity. Differences in the features of the manifestation of leadership potential in a group of men and women are revealed. The methods of the study included qualitative analysis and synthesis of scientific literature, secondary data, to which content analysis was applied, and methods of expert assessments, questionnaires and testing were used to assess the components of the organization's leadership potential. Critical points in the development of leadership potential were identified using the example of a small business entity, and problems that hinder its development were formulated: organizational and managerial problems and problems of personal integrity. Recommendations were developed for improving the personal characteristics, knowledge and skills of employees and managers, based on the use of employee goal management programs, a situational and attributive approach to management, teamwork development, coaching, mental work and acmeological technologies. The results of the study indicate that the organization, through leadership management, significantly increases its potential based on the synergistic effect, and therefore leadership can also be considered as an innovation.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).9
УДК 37.018.43
ГРНТИ 14.35.07

Ш. Джошкун*, докторант PhD[1]
Д.М. Хамитова, к.э.н., ассоц. профессор[2]
Н.М. Тажбаев, к.э.н., доцент[3]
А.М. Тажбаева, магистр, старший преподаватель[3]
Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан[1]
Казахская национальная академия хореографии, г. Астана, Казахстан[2]
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: coskun.saban@gmail.com

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ШКОЛ И НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ТЕНДЕНЦИЙ

В статье проведен анализ ключевых показателей цифровизации образовательной системы Казахстана и уровня цифровой грамотности населения в период 2020–2023 гг. Рассмотрены три аспекта: динамика подключения дневных государственных школ к Интернету, распределение количества учеников на один компьютер в регионах, а также уровень цифровой грамотности населения старше шести лет.

Методология исследования основана на анализе статистических данных из Национальной образовательной базы данных и Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Применены сравнительный и статистический анализы для выявления региональных различий и тенденций.

Показано, что практически все школы подключены к Интернету, а доля школ с широкополосным доступом (свыше 4 Мбит/с) достигла 99,3% к 2023 году. Количество учеников, приходящихся на один компьютер, уменьшилось с 6 до 4, что свидетельствует об улучшении технической оснащенности школ. Уровень цифровой грамотности населения вырос с 82% в 2020 году до 88,25% в 2023 году, несмотря на сохраняющиеся региональные различия.

Выявлены ключевые тенденции и региональные диспропорции в цифровизации, что позволяет сформулировать рекомендации для их устранения и повышения эффективности использования цифровых технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: *общеобразовательная школа, цифровизация, качество образования, цифровая грамотность, подключение к интернету, школьная инфраструктура, региональные различия.*

Кілт сөздер: *жалпы білім беретін мектеп, цифрландыру, білім беру сапасы, цифрлық сауаттылық, интернетке қосылу, мектеп инфрақұрылымы, өңірлік айырмашылықтар.*

Keywords: *general education school, digitalization, quality of education, digital literacy, Internet connection, school infrastructure, regional differences.*

Введение. Цифровизация образования в современном мире является важным инструментом обеспечения качественного и доступного обучения. В Казахстане процесс цифровизации охватывает ключевые аспекты образовательной системы, включая подключение школ к сети Интернет, обеспечение компьютерной техникой и повышение уровня цифровой грамотности среди населения. Данные меры направлены на устранение цифрового разрыва и создание равных возможностей для всех участников образовательного процесса. Они также способствуют подготовке молодежи к вызовам цифровой экономики.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью оценки текущих достижений и выявления проблемных зон в процессе цифровизации образовательной системы. Регионы Казахстана демонстрируют неоднородность в уровне обеспечения цифровыми ресурсами, что требует разработки целевых программ для устранения региональных диспропорций. Кроме того, важной задачей является повышение уровня цифровой грамотности населения, поскольку этот индикатор напрямую влияет на способность людей эффективно использовать современные технологии в учебе, работе и повседневной жизни.

Целью исследования является анализ ключевых показателей цифровизации школ и населения Казахстана, включая подключение школ к Интернету, доступность компьютеров и уровень цифровой грамотности, а также разработка практических рекомендаций для повышения эффективности процесса цифровизации.

Задачи исследования включают:

- анализ динамики подключения школ к Интернету и обеспеченности широкополосным доступом.

- изучение изменения количества учеников, приходящихся на один компьютер, в разрезе регионов.

- оценку уровня цифровой грамотности населения Казахстана за 2020–2023 годы.

- выявление региональных различий и ключевых факторов, определяющих цифровизацию.

Методы исследования включают сбор и обработку данных из Национальной образовательной базы данных (НОБД) и Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Применялись методы сравнительного и статистического анализа, что позволило выявить основные тенденции и региональные различия в цифровизации образовательной системы и населения.

Результаты исследования предоставляют ценные данные для оценки текущего состояния цифровой трансформации в Казахстане.

Обзор литературы. Цифровизация образования и повышение цифровой грамотности являются актуальными направлениями исследований в контексте глобальных вызовов и изменений в образовательной среде. Современные исследования [1, 2, 3] подчеркивают значимость цифровой инфраструктуры и цифровых навыков для обеспечения равного доступа к образовательным возможностям.

Джошкун Ш. и др. (2024) рассмотрели влияние цифровой инфраструктуры на цифровую грамотность школьников в Казахстане. Авторы выявили, что доступ к современным технологиям существенно влияет на качество образовательного процесса, особенно в условиях недостаточного технического обеспечения сельских школ [4].

Акимов Н.Ж. и др. (2023) акцентируют внимание на необходимости профессионального развития педагогических кадров как одного из ключевых факторов повышения качества образования. Данный аспект особенно важен в условиях цифровизации, где от квалификации педагогов зависит эффективность внедрения технологий в учебный процесс [5].

Курманов Н. и др. (2015) предложили стратегические подходы к развитию образовательной политики в Казахстане, акцентируя внимание на региональных особенностях и необходимости учета локальных потребностей учащихся [6].

В контексте Образования 4.0, Акимов Н. и др. (2023) систематически изучили компоненты открытых инноваций в образовательных программах, подчеркивая важность цифровой грамотности и навыков работы с современными технологиями для подготовки учащихся к вызовам цифровой экономики [7].

Ирмак А. и др. (2023) провели анализ системы менеджмента качества в образовательных учреждениях, показав, что цифровизация способствует повышению прозрачности и эффективности управления образовательным процессом [8].

Кроме того, исследование Ирмак А. и др. (2023) демонстрирует значимость формирования энергоэффективного поведения через образовательные программы, что является важным аспектом устойчивого развития образовательной среды в условиях глобальной цифровизации [9].

Несмотря на значительные достижения, остаются нерешенные вопросы, связанные с региональными диспропорциями в обеспечении цифровыми ресурсами, а также эффективностью использования данных ресурсов в учебном процессе. Противоречия в результатах предыдущих исследований указывают на необходимость дальнейшего изучения влияния цифровизации на качество образования и разработку рекомендаций для устранения цифрового разрыва между регионами. Настоящее исследование направлено на восполнение пробелов, имеющихся в научной литературе.

Основная часть. Цифровизация образовательной системы является одним из ключевых направлений модернизации образования в Казахстане. Внедрение цифровых технологий способствует улучшению качества обучения, повышению доступности образовательных ресурсов и развитию цифровой грамотности среди учащихся и педагогов. Однако для достижения равномерного уровня цифровизации школ и повышения цифровой грамотности населения необходим тщательный анализ текущего состояния и динамики ключевых показателей.

На основе данных Национальной образовательной базы данных (НОБД) и Бюро национальной статистики Республики Казахстан в статье рассмотрены динамика подключения школ к сети Интернет и широкополосному доступу; количество учеников на один компьютер в разрезе регионов; уровень цифровой грамотности населения старше шести лет.

Исследование направлено на выявление региональных различий, тенденций в цифровизации образовательного процесса и факторов, влияющих на уровень цифровой грамотности. Данные позволяют определить, как цифровизация школ влияет на возможности учащихся и педагогов, и выработать рекомендации для устранения существующих диспропорций.

Динамика показателей подключения дневных государственных общеобразовательных школ Казахстана к сети Интернет представлена в таблице 1.

Таблица – 1

Динамика подключения дневных государственных общеобразовательных школ Казахстана к сети Интернет, 2020–2023 гг., %, ед.*

Год	Количество школ, подключенных к сети Интернет		Имеющие широкополосный доступ к Интернету (свыше 4 Мбит/с)	
	всего, ед.	%	всего, ед.	%
2020	6 937	99,7	6 719	96,3
2021	6 930	99,8	6 775	97,5
2022	6 889	99,7	6 794	98,3
2023	6 888	99,7	6 857	99,3

*Составлено авторами по данным НОБД [10]

Анализа данных таблицы 1 показывает, что в 2020 году к сети Интернет было подключено 6 937 школ (99,7% всех школ). К 2023 году этот показатель остался практически неизменным (6 888 школ, 99,7%), что свидетельствует о полном завершении подключения школ к Интернету.

Количество школ с широкополосным доступом (свыше 4 Мбит/с) выросло с 6 719 (96,3%) в 2020 году до 6 857 (99,3%) в 2023 году, что демонстрирует значительный прогресс в повышении качества интернет-соединения.

Рост доли школ с широкополосным доступом указывает на улучшение инфраструктуры для использования цифровых технологий в образовательном процессе. Стабильность общего подключения к Интернету подтверждает, что Казахстан практически достиг глобальной цели цифровизации в школьном секторе.

Несмотря на высокий уровень подключений, внимание следует уделить качеству предоставляемых услуг и равномерному распределению инфраструктуры между регионами. Необходимо проводить дальнейшие исследования, чтобы понять, насколько эффективно школы используют широкополосный доступ в образовательных процессах.

Техническое оснащение образовательных учреждений является ключевым фактором, определяющим качество образовательного процесса в условиях цифровизации. Обеспечение доступа к современным компьютерным технологиям способствует повышению уровня цифровой грамотности учащихся, расширению образовательных возможностей и эффективной интеграции цифровых инструментов в учебный процесс.

Количество учеников на один компьютер является важным показателем, отражающим доступность цифровой инфраструктуры в школах. Региональные различия по этому показателю указывают на неравномерность распределения ресурсов, что требует детального анализа и разработки рекомендаций для устранения существующих диспропорций.

В таблице 2 представлена динамика изменения количества учеников, приходящихся на один компьютер, в дневных государственных общеобразовательных школах Казахстана за 2020–2023 годы. Анализ данных позволяет выявить ключевые тенденции, региональные особенности и определить прогресс в улучшении технической оснащенности школ.

Таблица – 2

Количество учеников на 1 компьютер в дневных государственных общеобразовательных школах в разрезе регионов, 2020–2023 гг., чел.*

Регион	2020	2021	2022	2023
Республика Казахстан	6	4	4	4
Абай	-	-	3	3
Акмолинская	6	3	3	4
Актюбинская	6	4	4	4

Алматинская	6	4	5	5
Атырауская	8	6	5	5
Восточно-Казахстанская	5	4	4	4
Жамбылская	7	4	5	5
Жетiсу	-	-	3	3
Западно-Казахстанская	6	4	4	5
Карагандинская	5	4	4	4
Костанайская	5	4	4	4
Кызылординская	8	4	5	5
Мангистауская	7	5	5	5
Павлодарская	4	3	3	3
Северо-Казахстанская	4	3	3	3
Туркестанская	12	7	7	7
Ұлытау	-	-	4	4
г. Алматы	3	3	3	3
г. Астана	8	7	5	5
г. Шымкент	5	4	4	4

**Составлено авторами по данным НОБД [10]*

Данные таблицы 2 показывают, что на национальном уровне количество учеников на один компьютер в Казахстане значительно сократилось с 6 учеников в 2020 году до 4 учеников в 2021–2023 годах. Свидетельствует это об улучшении технической оснащенности школ и снижении нагрузки на компьютерные ресурсы.

На протяжении 2021–2023 годов количество учеников на один компьютер в Павлодарской и Северо-Казахстанской областях стабильно составляло 3 учащихся, что является лучшим показателем среди всех регионов.

С момента выделения в 2022 году Абайская и Жетысуская области также демонстрируют положительную динамику с показателем 3 ученика на компьютер.

В 2020 году Туркестанская область имела наихудший показатель — 12 учеников на один компьютер, а в 2023 году улучшился лишь до 7 учеников, что остается одним из самых высоких показателей нагрузки.

В 2020 году показатель в Мангистауской области составлял 7 учеников, к 2023 году удалось сократить нагрузку до 5 учеников, но этот результат все еще выше среднего по стране.

Города республиканского значения Алматы и Шымкент демонстрируют стабильные показатели (3–4 ученика) в течение всех исследуемых лет, что свидетельствует о высоком уровне обеспечения компьютерными ресурсами.

В городе Астана зафиксировано значительное улучшение - с 8 учеников в 2020 году до 5 учеников в 2023 году.

В большинстве регионов Казахстана наблюдается стабильное улучшение технической оснащенности школ. Однако диспропорция между регионами сохраняется. Регионы с высокой плотностью населения и отдаленные области продолжают демонстрировать высокую нагрузку на компьютерные ресурсы.

Результаты проведенного анализа подчеркивают необходимость дополнительных инвестиций в техническую инфраструктуру в наиболее уязвимых регионах. Кроме того, важно обеспечить эффективное использование цифровых технологий в образовательном процессе, чтобы укрепить достижения и сократить оставшиеся диспропорции.

Цифровая грамотность населения является одним из ключевых индикаторов готовности общества к использованию современных технологий и цифровых решений в повседневной жизни. Цифровая грамотность населения играет важную роль в обеспечении равного доступа к образовательным, социальным и экономическим возможностям. Для достижения стратегических целей цифровизации Казахстана необходимо понимать текущий уровень цифровой грамотности населения и выявлять региональные различия.

Уровень цифровой грамотности зависит от ряда факторов, включая доступность цифровой инфраструктуры, образовательные программы и активное использование цифровых технологий в повседневной жизни. Изучение динамики цифровой грамотности в разрезе регионов позволяет

определить сильные и слабые стороны политики цифровизации и наметить пути для дальнейшего развития.

В Таблице 3 представлены данные о цифровой грамотности населения Казахстана в возрасте 6 лет и старше за период 2020–2023 гг. Региональный анализ позволяет выявить тенденции, успехи и вызовы в процессе цифровизации населения страны, что является важным шагом для устранения цифрового неравенства.

Таблица – 3

Уровень цифровой грамотности населения в возрасте 6 лет и старше в разрезе регионов, 2020–2023 гг., %*

Регион	2020	2021	2022	2023
Республика Казахстан	82	85,33	86,26	88,25
Абай	-	-	77,57	82,77
Акмолинская	72,3	78,86	80,66	82,85
Актюбинская	79,1	85,34	88,17	88,61
Алматинская	-	-	92,11	91,32
Атырауская	81,7	84,12	84,2	85,08
Восточно-Казахстанская	-	-	82,19	82,63
Жамбылская	79,5	84,32	84,19	87,32
Жетісу	-	-	82,74	84,24
Западно-Казахстанская	76,1	76,75	79,96	82,48
Карагандинская	-	-	82,72	85,38
Костанайская	82,2	88,02	86,8	91,73
Кызылординская	82,4	88,14	87,82	88,75
Мангистауская	78,5	83,69	84,71	83,53
Павлодарская	80,5	81,65	81,46	83,22
Северо-Казахстанская	75,3	76,48	78,53	78,74
Туркестанская	80,7	86,15	88,34	92,77
Ұлытау	-	-	91,26	91,78
г. Алматы	88,7	88,88	90,96	92,86
г. Астана	90,4	94,6	93,68	95,1
г. Шымкент	80,9	86,13	86,08	88,46

**Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики РК [11]*

Анализ данных таблицы 3 показывает, что на национальном уровне уровень цифровой грамотности населения стабильно рос с 82% в 2020 году до 88,25% в 2023 году, что свидетельствует о прогрессе цифровизации и увеличении доступности цифровых технологий для населения.

В 2023 году наивысший уровень цифровой грамотности зафиксирован в городе Астана, где показатель достиг 95,1%, что делает столицу лидером по данному критерию. Высокий уровень наблюдается также в городе Алматы, где цифровая грамотность составила 92,86%. Туркестанская область продемонстрировала значительный прогресс, увеличив уровень цифровой грамотности с 80,7% в 2020 году до 92,77% в 2023 году, что позволило региону войти в число лидеров.

Регионы с умеренным ростом включают Актюбинскую область, где показатель увеличился с 79,1% в 2020 году до 88,61% в 2023 году, демонстрируя стабильное улучшение. В Костанайской области уровень цифровой грамотности вырос с 82,2% до 91,73%, что свидетельствует об эффективности реализуемых цифровых программ.

Ряд регионов продолжает сталкиваться с более низкими показателями. В Северо-Казахстанской области цифровая грамотность выросла с 75,3% в 2020 году до 78,74% в 2023 году, но остаётся самой низкой среди всех регионов. Западно-Казахстанская область также демонстрирует отставание, несмотря на рост с 76,1% до 82,48%, её показатели остаются ниже среднего уровня по стране.

Среди выраженных достижений выделяется Абайская область, которая с момента своего выделения показала рост уровня цифровой грамотности с 77,57% в 2022 году до 82,77% в 2023 году, что подтверждает успешные региональные усилия. Область Ұлытау также продемонстрировал высокие результаты, сохраняя стабильный показатель цифровой грамотности на уровне 91,78% в 2023 году.

Казахстан в целом демонстрирует положительную динамику в повышении цифровой грамотности, что свидетельствует об успешной реализации государственных инициатив и программ. Однако остаются заметные различия между регионами, особенно в северных и западных областях, что указывает на необходимость дополнительного внимания к этим регионам для устранения цифрового разрыва. Рост цифровой грамотности в Туркестанской области и новообразованных регионах (Абайская и Ұлытау) подчеркивает эффективность локальных усилий и важность системного подхода.

Заключение. Проведенное исследование позволило выявить ключевые тенденции цифровизации образовательной системы Казахстана и уровня цифровой грамотности населения. Анализ данных за 2020–2023 годы показал, что практически все школы страны подключены к сети Интернет, а доля школ с широкополосным доступом значительно возросла, достигнув 99,3% в 2023 году. Количество учеников на один компьютер сократилось с 6 в 2020 году до 4 в 2023 году, что свидетельствует об улучшении технической оснащенности школ.

Уровень цифровой грамотности населения также демонстрирует положительную динамику, увеличившись с 82% в 2020 году до 88,25% в 2023 году. Наиболее высокие показатели отмечены в городах Астана и Алматы, тогда как регионы, такие как Северо-Казахстанская и Западно-Казахстанская области, остаются отстающими.

Рекомендуется усилить поддержку отстающих регионов через целевые инвестиции в цифровую инфраструктуру, разработать образовательные программы по цифровой грамотности и продолжить мониторинг показателей цифровизации для достижения более равномерного развития в стране. Дальнейшие исследования могут быть направлены на оценку влияния цифровизации на качество образования и социально-экономическое развитие регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ronzhina N., Kondyurina I., Voronina A., Igishev K., Loginova N. Digitalization of modern education: problems and solutions //International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2021. – №16 (4). – P. 122-135.

2. Saarinen A., Lipsanen J., Hintsanen M., Huotilainen M., Keltikangas-Jarvinen L. The use of digital technologies at school and cognitive learning outcomes: A population-based study in Finland //International Journal of Educational Psychology. – 2021. – №10 (1). – P. 1-26.

3. Kalimullina O., Tarman B., Stepanova I. Education in the context of digitalization and culture //Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2021. – №8 (1). – P. 226-238.

4. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8 (7). – 4795 p.

5. Акимов Н.Ж., Курманов Н.А., Кулыбеков М.Т., Баймолдаева М.Т. Управление профессиональным развитием педагогических кадров как фактор повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 110-117.3.

6. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6 (5). - P 54-61.

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9 (2). – 100037 p.

8. Ирмак А., Курманов Н.А., Укибаева Г.К., Большекбаева К.О. Система менеджмента качества как инструмент повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 118-127.

9. Irmak A., Kurmanov N., Zhadigerova O., Turdiyeva Z., Bakirbekova A., Saimagambetova G., Baidakov A., Mukhamejanova A., Tolysbayeva M., Seitzhanov, S. Shaping energy-saving behavior in education system: A systematic review//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2023. - №13 (4). – P. 46-60.

10. Национальная образовательная база данных. – URL: https://nobd.edu.kz/

11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Уровень цифровой грамотности населения. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Ronzhina N., Kondyurina I., Voronina A., Igishev K., Loginova N. Digitalization of modern education: problems and solutions //International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2021. – №16 (4). – P. 122-135.

2. Saarinen A. I., Lipsanen J., Hintsanen M., Huotilainen M., Keltikangas-Jarvinen L. The use of digital technologies at school and cognitive learning outcomes: A population-based study in Finland //International Journal of Educational Psychology. – 2021. – №10 (1). – P. 1-26.

3. Kalimullina O., Tarman B., Stepanova I. Education in the context of digitalization and culture //Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2021. – №8 (1). – P. 226-238.

4. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8 (7). – 4795 p.

5. Akimov N., Kurmanov N., Kulybekov M., Bajmoldaeva M. Upravlenie professional'nym razvitiem pedagogicheskih kadrov kak faktor povyshenija kachestva obrazovanija [Management of professional development of teaching staff as a factor in improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 110-117. [in Russian]

6. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6 (5). - P 54-61.

7. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9 (2). – 100037 p.

8. Irmak A., Kurmanov N., Ukibaeva G., Bol'shekbaeva K. Sistema menedzhmenta kachestva kak instrument povyshenija kachestva obrazovanija [Quality management system as a tool for improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 118-127. [in Russian]

9. Irmak A., Kurmanov N., Zhadigerova O., Turdiyeva Z., Bakirbekova A., Saimagambetova G., Baidakov A., Mukhamejanova A., Tolysbayeva M., Seitzhanov, S. Shaping energy-saving behavior in education system: A systematic review//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2023. - №13 (4). – P. 46-60.

10. Nacional'naja obrazovatel'naja baza dannyh. [National Education Database] – URL: https://nobd.edu.kz/ [in Russian]

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Uroven' cifrovoj gramotnosti naselenija. [Level of digital literacy of the population]. Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Джошкун Ш., Хамитова Д.М., Тажбаев Н.М., Тажбаева А.М.

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ МЕН МЕКТЕПТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ: НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕР МЕН ҮРДІСТЕРДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның білім беру жүйесін цифрландырудың негізгі көрсеткіштеріне және 2020-2023 жылдар кезеңіндегі халықтың цифрлық сауаттылық деңгейіне талдау жүргізілді. үш аспект қарастырылды: күндізгі мемлекеттік мектептерді Интернетке қосу динамикасы, өңірлердегі бір компьютерге оқушылар санын бөлу, сондай-ақ алты жастан асқан халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі. Зерттеу әдістемесі Ұлттық білім беру деректер базасы мен Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректерін талдауға негізделген. Аймақтық айырмашылықтар мен тенденцияларды анықтау үшін салыстырмалы және статистикалық талдаулар қолданылады. Іс жүзінде барлық мектептер Интернетке қосылған, ал кең жолақты мектептердің үлесі (4 Мбит/с-тан жоғары) 2023 жылға қарай 99,3% - ға жетті. Бір компьютерге Оқушылар саны 6-дан 4-ке дейін азайды, бұл мектептердің техникалық жабдықталуының жақсарғанын көрсетеді. Аймақтық айырмашылықтарға қарамастан, халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі

2020 жылы 82% - дан 2023 жылы 88,25% - ға дейін өсті. Цифрландырудағы негізгі үрдістер мен өңірлік диспропорциялар анықталды, бұл оларды жою және білім беру процесінде цифрлық технологияларды пайдалану тиімділігін арттыру үшін ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Joshkun S., Khamitova D., Tazhbayev N., Tazhbaeva A.

DIGITALIZATION OF SCHOOLS AND THE POPULATION OF KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF KEY INDICATORS AND TRENDS

Annotation

The article analyzes the key indicators of digitalization of the educational system of Kazakhstan and the level of digital literacy of the population in the period 2020-2023. Three aspects are considered: the dynamics of connecting public day schools to the Internet, the distribution of the number of students per computer in the regions, as well as the level of digital literacy of the population over the age of six. The research methodology is based on the analysis of statistical data from the National Educational Database and the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Comparative and statistical analyses have been applied to identify regional differences and trends. It is shown that almost all schools are connected to the Internet, and the share of schools with broadband access (over 4 Mbit/s) has reached 99.3% by 2023. The number of students per computer decreased from 6 to 4, which indicates an improvement in the technical equipment of schools. The digital literacy rate of the population has increased from 82% in 2020 to 88.25% in 2023, despite continuing regional differences. Key trends and regional imbalances in digitalization have been identified, which allows us to formulate recommendations for their elimination and improving the effectiveness of the use of digital technologies in the educational process.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).10
ӘОЖ 33.332 631.165
ҒТАМР 06.61.33

К.К. Примжарова*, э.ғ.к., доцент[1]
А.И. Омарова, э.ғ.к., қауымд. профессор[2]
Г.Д. Аманиязова, э.ғ.к., профессор[2]
Е.С. Ситникова, э.ғ.к., қауымд. профессор[3]
К.Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті,
Алматы қ., Қазақстан[1]
Шахмардан Есенов атындағы Каспий
технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан[2]
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан[3]
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: amina.uaysova.74@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРЛЕРІНДЕ ИНФРАҚҰРЫЛЫМ МЕН АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ ДАМЫТУ

Бұл мақалада Қазақстан экономикасы үшін маңызы зор болып табылатын ауыл шаруашылығы халықтың ұзақ уақытты әлеуметтік-экономикалық дамуына негізгі факторлардың бірі болып келеді. Негізінен Қазақстан аграрлық ел болып табылады, және ол агроөнеркәсіптің ішкі мүмкіндіктерін ғана емес, онымен қоса сыртқы нарықтағы мүмкіндітерін де қамтиды, оларға біз ауыл шаруашылығындағы өндіріс, қайта қалпына келтіру және қайта жеткізіп беру кіреді, оның үстіне қайта өңдеуді өндіріс өнеркәсібі құралдарымен қамтиды. Жалпы зерттеу мақсаты болып – агроөнеркәсіптіктің жүйелі басқаруы болып келеді. Зерттеу шеңберінде авторлар АӨК-ні мемлекеттік қолдау мен реттеудегі шет елдердің тәжірибесін қарастырып, АӨК саласындағы мемлекеттің инновациялық саясатын зерделеп, АӨК дамытудың басымдықтарын айқындау мүмкіндігі туралы сұраққа жауап береді.

Жұмыста Қазақстан Республикасының АӨК саласы таңдалған, көрсеткіштері мен оларға әсер факторлар берілген. Сандық, сапалық бірқатар факторларға сәйкес жүргізілу қажет болғандықтан, бұл мәселені шешу үшін экономикалық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің құндылығы оның талдау негізінде регрессиялық модельдерді пайдалана отырып, ШҚО бағалау мүмкіндігін көрсетудеміз. Бұл техниканы тек АӨК саласында ғана емес, кез келген басқа салада қолдануға болады.

Шығыс Қазақстан облысында мал шаруашылығын дамыту заманауи технологияларды, генетикалық селекцияны, фермерлерді оқытуды, өндірісті әртараптандыруды және мемлекеттік қолдауды қамтитын кешенді тәсілді көрсетіп отырмыз.

Кілт сөздер: *агроөнеркәсіптік кешен (АӨК), ауыл шаруашылығы, әлеуметтік-экономикалық даму, аграрлық сала, талдау, болжау, Холт әдісі аграрлық, жүйе, регрессия.*

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс (АПК), сельское хозяйство, социально-экономическое развитие, аграрная отрасль, анализ, прогноз, метод Холта, аграрный, система, регрессия.*

Keywords: *agro-industrial complex (AIC), agriculture, socio-economic development, agricultural sector, analysis, forecast, Holt method agricultural, system, regression.*

JEL Q18, L52

Кіріспе. Қазіргі таңда агроөнеркәсіп кешені – ауылшаруашылық шикізатын шығаруға немесе қайта өңдеуге және одан әртүрлі дайын өнім алуға бағытталған ауылшаруашылық жүйелерін қамтитын түрлі салалардың жиынтығы.

Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) – бұл салааралық ең ірі жүйелердің бірі. Оның негізгі міндеті – ауыл шаруашылығы шикізатын өндіру, өңдеу және дайын өнімді тұтынушыға дейін жеткізу. АӨК бірнеше маңызды бағыттарды қамтиды: ауыл шаруашылығы, қолдау салалары (ауыл шаруашылығы техникасын жасау, химиялық тыңайтқыштар шығару), қайта өңдеу өнеркәсібі (тамақ және жеңіл өнеркәсіп) және инфрақұрылым (шикізатты жинау, тасымалдау, сақтау, дайын өнімді өткізу, сондай-ақ кадр даярлау).

Ауыл шаруашылығы – Қазақстан экономикасы үшін стратегиялық маңызы бар сала және елдің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық дамуының негіздерінің бірі. Қазақстан – аграрлық ел, оның агроөнеркәсіптік секторы ішкі ресурстарды пайдалану ғана емес, сонымен бірге сыртқы нарықтағы орнын нығайтумен де маңызды. Бұл сектор ауыл шаруашылығы өнімін өндіру, өңдеу және оны

түпкілікті тұтынушыға жеткізумен қатар, қайта өңдеу өнеркәсібін қажетті өндіріс құралдарымен қамтамасыз етеді.

Жұмыстың өзектілігі - бүгінгі таңда біздің елімізде ауыл шаруашылығын дамыту басым рөлдерге ие ұлттық жобалардың бірі ретінде қарастырылады. Бұл, бір жағынан, аграрлық салада өз шешімін талап ететін, оның ішінде заңнамалық деңгейде, ал екінші жағынан, мемлекеттің аграрлық саясатын қалыптастырудың және оның экономикалық процестерге әсер ету бағыттарын анықтаудың жаңа тәсілдерін іздестірудің көптеген күрделі проблемалары жинақталғанын көрсетеді. Зерттеу нысаны: Шығыс Қазақстан облысының Агроөнеркәсіптік кешені.

Жалпы зерттеу мақсаты болып – агроөнеркәсіптіктің жүйелі басқаруы болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылды: - сандық, сапалық әдістерді пайдалана отырып эмпирикалық әдістер қолдану; - статистикалық талдау жасау; - Трендтік модельді пайдалана отырып келешекті болжау; - Шығыс Қазақстан облысында мал шаруашылығын (SWOT талдау), келешекте ШҚО-ның әрі қарай дамыту үшін ұсыныстар беру.

Әдебиеттік шолу. Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) – ел экономикасының маңызды бөлігі, ол ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және тұтынушыға жеткізуді, сондай-ақ ауыл шаруашылығы мен өңдеу өнеркәсібін өндірістік құралдармен қамтамасыз етуді қамтиды.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында өнімділікті арттыруға, шикізатпен және тауарлармен қамтамасыз етуге, сондай-ақ инвестициялар көлемін арттыруға, ауыл шаруашылығы техникасын жаңартуға және ауыл шаруашылығының заманауи әдістерін енгізуге көп көңіл бөлінеді [1].

Токбергенова А., Қиясова Л., Каирова С. ғылыми мақалаларында Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің дамуының қазіргі жағдайы, оның мақсаттары, ерекшеліктері және республикамыздағы ауыл шаруашылығының тұрақты дамуының негізгі бағыттары туралы баяндайды [2].

Акимбекова Г.У. Елдің экономикалық дамуындағы агроөнеркәсіптік кешеннің рөлін айқындады, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің сипаттамасын ұсынды, сондай-ақ Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың негізгі басым бағыттары қаралды, неғұрлым дамыған салаларды бөліп көрсетті. Сонымен қатар, агроқұрылымдар мен олардың инфрақұрылымына әсер ететін негізгі факторларды жүйелеп, елдің аграрлық өндірісінің өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымына кешенді талдау жүргізді [3]. Гиззатова А.И., Жұмашева С. Т., Байтаева Г. Р. атқарылған жұмыстарында елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамыту саласындағы мемлекеттік саясатты талдайды. Қазіргі кезеңде ауылдық аумақтарды дамытудың теориялық негіздерін қарастырып, олардың дамуын мемлекеттің аграрлық саясатын іске асырудың негізі ретінде анықтады [4].

Успамбаева А., Зейнелабидин Б., Туребекова А., Тулаганов Т. дамыған елдерде урбанизация процесі ХХ ғасырдың ортасына қарай аяқталғанын, дамушы елдерде ол енді ғана басталып жатқанын атап өтті, бұл авторлардың пікірінше, бюджет шығыстары мен қаржы ағындарын басқаруға ерекше қатынасты және Қазақстанның ауыл шаруашылығы қаржысын тиімдірек басқаруды талап етеді [5]. Ли Ю., Вестлунд Х., Лю Ю. Әлемдегі ауылдық эволюцияға келесі себептерді анықтау үшін шолу жасай отырып, терең зерттеу жүргізді және де келесі сұраққа жауап берді – кейбір ауылдық жерлер неге құлдырайды, ал басқалары жоқ. Жұмыста агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты жұмыс істеуі мақсатында ұйымдастырушылық–экономикалық механизмді жетілдіру бойынша алғышарттар мен ғылыми ұсыныстар келтірілген [6].

Лухманова Г., Байшолова К., Шиганбаева Н. Қазақстан Республикасының аграрлық секторын инновациялық дамытудың негізгі бағыттарын зерттеді [7].

Негізгі бөлім. Мақаланы жазу кезінде эмпирикалық әдістер қолданылды: бақылау, талдау, салыстыру, сонымен қатар сараптамалық-теориялық әдістер қолданылды. Уақытша тренд – бұл талданатын көрсеткіштің динамикасындағы өсім немесе кему бағыты болып табылады. Трендтік модельді пайдалану арқылы әлеуметтік-экономикалық процестердің көрсеткіштерін болжау, олардың құрылымындағы өзгерістерді ескермей жасалатын болжамды білдіреді. Талдау арқылы осындай процестің мәні айқындалып, оның болашақтағы өзгеру заңдылықтары мен мақсаттарға жету жолдары жан-жақты бағаланады. Статистикалық деректерді талдау негізінде, ғылыми-зерттеу мекемелері, мемлекеттік ұйымдар және басқа да халықаралық ұйымдар дайындаған талдамалық материалдарды біз ұсынып отырмыз. Ұсынылған жұмыста АӨК дамуының негізгі тенденциялары қарастырылған. Әр түрлі түсіндірулерді талдау негізінде агроөнеркәсіптік кешенді ауыл

шаруашылығы шикізатын өндіруге және өңдеуге, дайын өнімді түпкілікті тұтынушыларға алуға және сатуға бағытталған салалардан тұратын экономиканың салааралық секторы ретінде анықтау берілді.

Агроөнеркәсіптік кешеннің түпкілікті өнімін өндіруге халық шаруашылығының 70-тен астам саласы тікелей немесе жанама түрде қатысады. АӨК құрамына тек өндіріс процесінде және түпкілікті өнімді тұтынушыға жеткізуде технологиялық және экономикалық тұрғыдан өзара байланысқан салалар кіреді. Азық-түлік өндірісі мен тікелей тұтыну заттарына қатысты салалардың арақатынасы агроөнеркәсіптік кешеннің салалық құрылымын қалыптастырады.

Агроөнеркәсіптік кешен үш негізгі салаға бөлінеді:

1. Ауыл шаруашылығы (егіншілік және мал шаруашылығы), орман және балық шаруашылығы.

2. Ауыл шаруашылығы шикізатын өңдейтін салалар, оның ішінде тамақ өнеркәсібі, жеңіл өнеркәсіп, мақта мен жүн өндірісі.

3. Ауыл шаруашылығы үшін өндіріс құралдарын шығаратын және өнімдерді өңдейтін өнеркәсіп салалары (ауыл шаруашылығы машина жасау, машина жасау саласы, тамақ және жеңіл өнеркәсіпке арналған жабдықтар, минералды тыңайтқыштар және т.б.).

Бұл кешенге сондай-ақ АӨК өнімдерін дайындау, сақтау, тасымалдау және өткізуді қамтамасыз ететін қызмет көрсету салалары да кіреді. Осылайша, Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бағдарламалық құжаттар әзірленіп, мемлекеттік саясат іске асырылуда.

Кесте 1 –

«ШҚО-ның ауыл шаруашылығы әлеуетін талдау» (SWOT талдау)

Күшті жақтары (S)	Әлсіз жақтары (W)
1) өндірістік әлеует: - ауылшаруашылық жерлері бар, - ауылшаруашылық жануарлары бар; 2) ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы, сүт өнімдерін өндіру бойынша облыстық көрсеткіштер арасында көшбасшы жағдай; 3) өз ауданын негізгі азық-түлік өнімдері, оның ішінде ет, сүт, картоп, көкөністер және ұн бойынша тұрақты қамтамасыз ету.	1) Ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдығының тозу деңгейі; 2) Мал арасындағы асыл тұқымды тұқымдардың төмен үлес салмағы.
Мүмкіндіктер (O)	Қатерлер (T)
1) Меншікті агроөнеркәсіптік кешеннің барлық ресурстары пайдаланылды ма: -сүт-тауар фермаларының қазіргі заманғы даму деңгейі, өз ауданының тұрғындарынан сүт өнімдерін дайындау жағдайы және оны өзінің сүт өнімдерімен қамтамасыз ету; - өз құс фабрикасын салу арқылы ет бойынша құс шаруашылығы өндірісінің даму деңгейі; - магистральдарды каналдар мен су тораптарын ұлғайту және жаңғырту арқылы су бұру жерлерін барынша пайдалану; - озық заманауи технологияларды енгізу арқылы сүт өндірісін инновациялық дамыту; 2) Бүкіл саябақты барынша жаңарту арқылы ауыл шаруашылығы техникасының базасын жақсарту; 3) Ауыл шаруашылығы өндірісін іріландіру мақсатында агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін мемлекеттік қолдау; 4) Дайындау саласындағы ұйымдар желісін барынша дамыту.	1) Аграрлық салада болатын негізгі тәуекелдердің ықтималдығы: ауа-райының нашарлауы, табиғи апаттардың ықтималдығы, аса қауіпті ветеринариялық аурулардың әсерінен болатын зардаптар.

** [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Бүгінгі таңда Қазақстанда 2021-2025 жылдарға арналған агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның негізгі мақсаттары мыналар:

1. Еңбек өнімділігін екі жарым есе арттырып, бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешен құру;

2. Агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің экспортын екі есеге ұлғайту;
3. Отандық өндірістің әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларымен толық қамтамасыз ету.

Күтілетін экономикалық нәтижелер мыналар:

– Ауыл шаруашылығымен айналысатын әр адамға еңбек өнімділігін 6,2 млн теңгеге дейін арттыру;

– АӨК өнімдерінің экспортын 6,6 млрд АҚШ долларына дейін ұлғайту, өңделген өнімнің үлесін 70%-ке жеткізу;

– Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің жалақысын 2019 жылғы 115,4 мың теңгеден 2025 жылы 230,8 мың теңгеге дейін арттыру;

– 1 млн ауыл тұрғынының табысын арттыру, сонымен қатар экожүйеге 350 мың фермерлік және үй шаруашылығын тарту;

Ауыл шаруашылығында 500 мың адамды жұмыспен қамту, оның ішінде 100 мың тұрақты және 400 мың маусымдық жұмыс орындарын ашу. Тікелей субсидиялар барлық елдерде қолданылады, бірақ қолдану деңгейі мен құрылымымен ерекшеленеді [9].

Қазақстанда мұндай қолдау көлемі небәрі 2,5 % құрайды. ЕО мен АҚШ-тағы ең ұқсас мемлекеттік саясат [10].

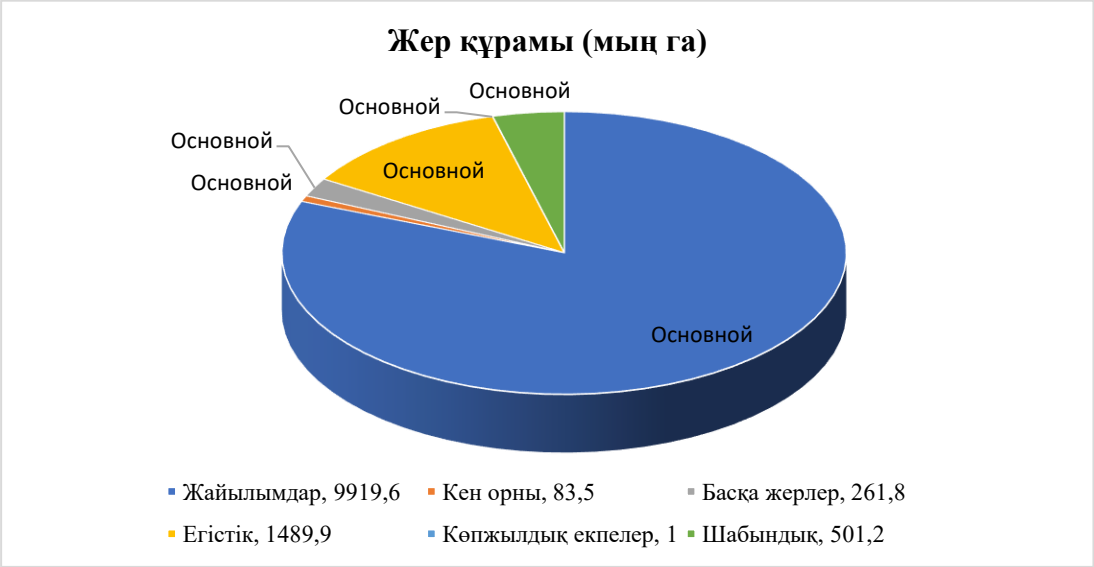
Қазақстанның шығыс бөлігінде орналасқан Шығыс Қазақстан облысы өңірдің экономикасы мен ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқаратын мал шаруашылығын дамытуда ұзақ тарихы бар.

Облыс елімізде сүт, бал, панта және күнбағыс майын өндіру бойынша бірінші орынға ие, ал ет өндірісі бойынша екінші орын алады. Сүтті мал шаруашылығын дамыту бағдарламасы аясында жүзеге асырылған инвестициялар өңдеу кәсіпорындарының қуатын 29%-дан 75%-ға дейін арттыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, ет өңдеу кәсіпорындарын салу бойынша екі жоба іске асырылып жатыр.

Шығыс Қазақстан облысының табиғи ресурстары мен дәстүрлерін ескере отырып, мал шаруашылығын тиімді басқару болашақта осы маңызды саланың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін сауатты жоспарлауды және теңгерімді тәсілді талап етеді [11].

Бұл салада жыл сайын тек дәнді дақылдармен айналысып, мал азығына жеткілікті назар аударылмаған. Фермерлерге қойылатын талаптар да болмаған.

Қазіргі таңда бұл жағдай қолайсыз деп айтуға болады. Бұрындары адамдар мал ұстау үшін арнайы ауылға көшетін. Ал қазіргі таңда кейбір елді мекендерде жарты ауылда мал жоқ, бұл 1-ші суретте көрсетілген.

Сурет 1 – **«ШҚО 2023 жылға арналған ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамы»**

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Негізгі проблемалардың бірі-мал шаруашылығында заманауи технологиялардың болмауы.
Осы проблемаларды ескере отырып, Шығыс Қазақстан облысында мал шаруашылығын дамыту үшін неғұрлым қолайлы орта құру үшін Үкімет, аграрлық ұйымдар мен білім беру мекемелері деңгейінде күш-жігерді күшейту қажет. Тек кешенді тәсіл аясында және ауыл шаруашылығындағы заманауи үрдістерді ескере отырып, осы маңызды саланың тұрақты болашағын қамтамасыз етуге болады.

Кесте 2 –

Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2022-2023 жылдары өндірілген ет, құс және сүт өнімдерінің көрсеткіштері және 2024 жылға болжам

Мерзім	Ет өндірісі (тонн)	Тауық жұмыртқасы (мың дана)	Сиыр сүті (тонн)
01.06.2022	59 293,3	39 291,0	220 092,6
01.07.2022	70 396,2	48 074,8	281 565,2
01.08.2022	80 504,7	56 758,4	337 735,6
01.09.2022	97 390,8	64 990,7	385 251,7
01.10.2022	111 410,7	71 841,2	423 498,1
01.11.2022	128 235,8	78 146,2	460 518,4
01.12.2022	153 222,2	84 305,2	495 844,9
01.01.2023	10 517,6	3 627,4	20 239,3
01.02.2023	21 992,0	7 311,9	43 128,6
01.03.2023	34 599,1	13 318,1	76 035,8
01.04.2023	45 773,5	20 305,5	116 278,8
01.05.2023	58 686,0	29 545,2	162 942,7
01.06.2023	77 010,8	40 166,0	228 307,0
01.07.2023	90 765,7	49 254,6	291 935,7
01.08.2023	102 802,61	58 030,8	350 353,6
01.09.2023	119 786,1	66 534,3	350 353,6
01.10.2023	133 506,7	73 548,4	439 183,9
Болжау кезеңі	01.12.2024		
Болжамдар	95739	45789	261160
Тренд	95739	45789	261160
Өсу	81545	35875	204460

** [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Кесте 2-де 2024 жылға ет, құс және сүт өнімдеріне арналған болжам көрсетілген. Бұл әдіс қысқа мерзімді болжауда қолданылады. Оның жұмыс формуласы келесідей:

$yt+1 = mt-1 + 1/n * (yt - yt-1)$, мұндағы $n=3$, (1)

Мұнда:

1. t + 1 – болжам жасалатын кезең,
2. t – болжам кезеңіне қатысты өткен кезең (жыл, ай және басқа уақыт бірліктері);
3. yt+1 – болжанатын көрсеткіш,
4. mt-1 – болжамға дейінгі екі кезеңнің жылжымалы орташа мәні,

5. n – тегістеудің аралықтағы сан деңгейлері,
6. yt – болжам кезеңіне қатысты зерттеліп отырған оқиғаның нақты мәні,
7. yt-1 – болжамға дейінгі екі кезеңнің нақты жылжымалы орташа мәні;

Мәліметтерді болжау процесінде тегістеу келесі мақсаттар үшін қолданылылады:

1. Тегістелген мәліметтер бойынша регрессия функциясын құру жолымен болжаудың негізі болатын тренд құраушысы таңдалады;

2. Болжаудың функциясын айқын құрмай ақ, болжау тегістелген мәліметтер бойынша тікелей орындалады;

Мәліметтерді болжау процесінде Y – айнымалысы тек X факторына байланысты өзгеретіндіктен, $x_1<x_2<,\ldots,x_n$ шарты орындалуы қажет. Мәліметтерді тегістеудің көптеген әдістерінде, $x_1,x_2,\ldots,x_n$ айнымалылары бір-бірінен бірдей алшақтықта орналасу шарты орындалуы қажет, яғни

$$x_2-x_1 = x_3-x_2 =,\ldots,= x_n-x_{n-1}.$$

Бұл шарт фактор мәндерінің бірқалыпты бөлінісуі деп аталады.

Кесте 3 –

Шығыс Қазақстан облысы бойынша өндірілген ет өнімдері бойынша мәліметтерді тегістеу

Мерзім	Ет өндірісі (тонна)	Холт әдісі	Ті әдісі
01.06.2022	59 293,3		13994,5
01.07.2022	70 396,2	59 293,3	36643,9
01.08.2022	80 504,7	86677,7	32014,1
01.09.2022	97 390,8	105911,2	25623,8
01.10.2022	111 410,7	119460,4	19586,5
01.11.2022	128 235,8	132560,3	16343,2
01.12.2022	153 222,2	151494,7	17638,8
01.01.2023	10 517,6	73963,9	-29946,0
01.02.2023	21 992,0	30802,4	-36553,8
01.03.2023	34 599,1	18458,9	-24448,6
01.04.2023	45 773,5	25068,2	-8919,7
01.05.2023	58 686,0	41671,0	3841,6
01.06.2023	77 010,8	64411,5	13291,0
01.07.2023	90 765,7	85540,5	17210,0
01.08.2023	102 802,61	102781,7	17225,6
01.09.2023	119 786,1	119874,6	17159,2
01.10.2023	133 506,7	134917,6	16101,1

** [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

3 Кестеде Шығыс Қазақстан облысы бойынша өндірілген ет өнімдері бойынша мәліметтерді тегістелген.

Тегістеудің бұл әдісі X айнымалысы уақыт болмаған жағдайда да қолданылады.

Холта әдісінде екі теңдеулер жүйесін пайдаланады: тегістелген мәнді анықтайтын және тренд мәнін құрайтын.

$$y^{сгл} = (1-\alpha)\cdot y_i + \alpha\cdot(y_{i-1}^{сгл} + Q_{i-1})$$
$$T_i = (1-\beta)\cdot(y_i^{сгл} - y_{i-1}^{сгл}) + \beta\cdot Q_{i-1} \quad (2)$$

α=0,4

β=0,5

$y_1^{сгл} = y_1$

$T_1 = (y_2 - y_1 + y_4 - y_3)/2$

Холта әдісін орындау үшін келесі тізбектерді орындаймыз [12].

Кесте 4 –

Шығыс Қазақстан облысы бойынша өндірілген тауық жұмыртқасы өнімдері бойынша мәліметтерді тегістеу

Мерзім	Тауық жұмыртқасы (мың дана)	Холт әдісі	Ті әдісі
01.06.2022	39 291,0		8508,1
01.07.2022	48 074,8	39 291,0	23899,5
01.08.2022	56 758,4	59331,3	21969,9
01.09.2022	64 990,7	71514,9	17076,8
01.10.2022	71 841,2	78541,4	12051,6
01.11.2022	78 146,2	83124,9	8317,6
01.12.2022	84 305,2	87160,1	6176,4
01.01.2023	3 627,4	39511,0	-20736,3
01.02.2023	7 311,9	11897,0	-24175,2
01.03.2023	13 318,1	3079,6	-16496,3
01.04.2023	20 305,5	6816,6	-6379,6
01.05.2023	29 545,2	17901,9	2352,8
01.06.2023	40 166,0	32201,5	8326,2
01.07.2023	49 254,6	45763,8	10944,3
01.08.2023	58 030,8	57501,7	11341,1
01.09.2023	66 534,3	67457,7	10648,5
01.10.2023	73 548,4	75371,5	9281,2

** [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Экспоненциялдық тегістеу уақытша қатарларға қолданылылады. Бұл тегістеудің әдісінде мәліметтердің «қартаюы» ескеріледі - тегістеудің бұл процесінде үлкенірек салмақ соңғы мәліметтерге түседі.

Соңғы мәліметтердің әсер ету дәрежесі алдыңғымен салыстырғанда арнаулы α коэффициенті көмегімен беріледі, ол тегістеудің коэффициенті немесе өшудің факторы деп атаады. Бұл коэффициент 0 мен 1 - дің аралығындағы мәндерді қабылдайды және оның мағынасы нөлге жақынырақ болған сайын, соңғы мәліметтердің әсері соғұрлым арта түседі.

Осы жағдайда тегістелген мәндер келесі формула бойынша есептелінеді:

$$y^{сгл} = (1-\alpha)\cdot y_{i-1} + \alpha\cdot y_{i-1}^{сгл},\ \text{мұнда}\ y_1^{сгл} = y_1 \quad (3)$$

Кесте 5 –

Шығыс Қазақстан облысы бойынша өндірілген сиыр сүті өнімдері бойынша мәліметтерді тегістеу

Мерзім	Сиыр сүті(тонна)	Холт әдісі	Ті әдісі
01.06.2022	220 092,6		54494,4
01.07.2022	281 565,2	220 092,6	137293,5
01.08.2022	337 735,6	345595,8	131398,3
01.09.2022	385 251,7	421948,7	103875,6
01.10.2022	423 498,1	464428,6	73177,8
01.11.2022	460 518,4	491353,6	50051,4
01.12.2022	495 844,9	514068,9	36383,4
01.01.2023	20 239,3	232324,5	-122680,5
01.02.2023	43 128,6	69734,7	-142635,1
01.03.2023	76 035,8	16461,3	-97954,3
01.04.2023	116 278,8	37170,1	-38622,8
01.05.2023	162 942,7	97184,6	10695,9
01.06.2023	228 307,0	180136,4	46823,8
01.07.2023	291 935,7	265945,5	66316,5
01.08.2023	350 353,6	343117,0	71744,0
01.09.2023	350 353,6	376156,5	52391,8
01.10.2023	439 183,9	434929,7	55582,5

** [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

4-5 кестелерде Шығыс Қазақстан облысы бойынша өндірілген тауық жұмыртқасы, сиыр сүті өнімдері бойынша, мәліметтер тегістелген

Шығыс Қазақстан облысы мал шаруашылығын дамыту үшін зор әлеуетке ие және осы саланы жақсартуға ықпал ететін бірнеше негізгі бағыттар бар.

Осылайша, Шығыс Қазақстан облысында мал шаруашылығын дамыту заманауи технологияларды, генетикалық селекцияны, фермерлерді оқытуды, өндірісті әртараптандыруды және мемлекеттік қолдауды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді.

Ауыл шаруашылығына инвестицияларды ынталандыру және фермерлерге қаржылық қолдау көрсету саланы қолдаудың маңызды элементтері болып табылады. Бұл өндірістің өсуіне, инфрақұрылымның кеңеюіне және жаңа жұмыс орындарының ашылуына ықпал етеді.

Шығыс Қазақстан облысында мал шаруашылығын кешенді дамыту инфрақұрылымды жаңғыртуды, ресурстарды пайдалануды оңтайландыруды, фермерлерге білім беруді, заманауи ветеринариялық стандарттарды енгізуді және инвестицияларды ынталандыруды қамтиды. Бұл шаралар ұзақ мерзімді перспективада тұрақты және гүлденген мал шаруашылығы саласын құруға бағытталған.

Қорытынды. Жұмыс нәтижесінде әлемдік агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың неғұрлым перспективалы бағыттары: инновациялық технологияларды енгізу, АӨК-ні мемлекеттік реттеуді жетілдіру, агроөнеркәсіптік кешенді цифрландыру бөлінді. Аталған перспективалық бағыттар өнімділікті арттыруға, қажетті ақпаратты жинау және талдау процесін жеңілдетуге мүмкіндік береді. Холта әдісін пайдалана отырып мынадай ұсыныстар жасалды:

- АӨК-ні өндіріс құралдарымен қамтамасыз ететін өнеркәсіп салалары;
- ауыл шаруашылығы;

- облыс елімізде сүт, бал, панта және күнбағыс майын өндіру бойынша бірінші орынға ие, ал ет өндірісі бойынша екінші орын алады. Сүтті мал шаруашылығын дамыту бағдарламасы аясында жүзеге асырылған инвестициялар өңдеу кәсіпорындарының қуатын 29%-дан 75%-ға дейін арттыруға мүмкіндік береді.
- шикізатты жинау, сақтау, өңдеу және ауыл шаруашылығы өнімдерін соңғы тұтынушыға жеткізуді қамтамасыз ететін салалар.

Қазақстанның шығыс бөлігінде орналасқан Шығыс Қазақстан облысы өңірдің экономикасы мен ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқаратын мал шаруашылығын дамытуда ұзақ тарихы бар.

Цифрландыру сонымен қатар әлемдік агроөнеркәсіптік кешенді тиімді және тұрақты дамытудың маңызды өлшемі болып табылады, оның басты мақсаты АӨК-нің барлық қатысушылары үшін ыңғайлы цифрлық экожүйені қамтамасыз ету болып табылады. Бұл еңбек өнімділігі мен өндіріс тиімділігін арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. – 2021. – URL: https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960
2. Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. Polish Journal of Environmental Studies. – 2018. – Vol. 27. – No 5. – P. 1923-1933. https://doi.org/10.15244/pjoes/78617
3. Акимбекова Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана. Проблемы агрорынка. – 2020. – № 4. – С.13-23. https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.07
4. Гиззатова А.И., Жумашева С.Т., Байтаева Г.Р. Развитие сельских территорий: основа реализации аграрной политики. Проблемы агрорынка. – 2024. – № 3. – С. 14-26. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-104-115
5. Uspambayeva A., Zeinelgabdin B., Turebekova A., Tulaganov T. Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management. – Brazilian Journal of Politikal Economy. – 2020. – N40(3). – P. 554-565. https://doi.org/10.1590/0101–31572020–3127
6. Li Y., Westlund H., Liu Y. Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world. Journal of Rural Studies. – 2019. – Vol. 68. – P.11-29. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003
7. Lukhmanova G., Baisholova K., Shiganbayeva N. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / // Revista Espacios. – 2019. – Vol.40. – No. 32. – P. 6-19. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-104-115
8. Сыздыкбаева Н.Б. Современное состояние развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – № 4(53). – С. 203-211. https://doi.org/10.52260/2304–7216.2023.4(53).24
9. Кенжеболатова М. Продовольственная безопасность Казахстана в условиях реализации стратегии индустриально-инновационного развития. Наука и инновации. – 2018. – № 3(189). – С. 83–92. https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1176
10. Кайгородцев А.А. Товаропроводящая система АПК как фактор продовольственной безопасности Казахстана. Современный научный вестник. - 2017. – № 2. – С. 112–124. https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133
11. Akhmetova K., Terzhanova A. State regulation of agricultural sector of Kazakhstan. Problems of AgriMarket. – 2020. – No 3. – P. 60-66. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-168-183
12. Саханова А.Н. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан //Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Международные отношения и регионоведение». - 2017. - № 2(20). – С. 46–53. https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133

13. Даулетбаков Б. Прижарова К. Болжау, жоспарлау және жобалауды басқару / Оқу құралы – Алматы. Фортуна Полиграф басп. ЖШС, 2023. – 211 с.

REFERENCES

1. Kazakstan Respublikasynyn agroonerkasiptik keshenin damutydyn 2021 – 2030 zhyldarga arnalgan tyzhyrymdamasyn bekitu turaly [On approval of the concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030]. – 2021. – URL: https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960 [In Kazakh].

2. Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. Polish Journal of Environmental Studies. – 2018. – Vol. 27. – No 5. – P. 1923-1933. https://doi.org/10.15244/pjoes/78617.

3. Akimbekova G.U. Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority directions of development of Kazakhstan's agro-industrial complex]. Problemy agrorynka. – 2020. – № 4. – S.13-23. https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.07 [In Russian].

4. Gizzatova A.I., ZHumasheva S.T., Bajtaeva G.R. Razvitie sel'skih territorij: osnova realizacii agrarnoj politiki [Rural development: the basis for the implementation of agricultural policy]. Problemy agrorynka. – 2024. – №3. – S. 14-26. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-104-115 [In Russian].

5. Uspambayeva A., Zeinelgabdin B., Turebekova A., Tulaganov T. Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management. – Brazilian Journal of Politikal Economy. – 2020. – N40(3). – P. 554-565. https://doi.org/10.1590/0101–31572020–3127.

6. Li Y., Westlund H., Liu Y. Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world. Journal of Rural Studies. – 2019. – Vol. 68. – P.11-29. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003.

7. Lukhmanova G., Baisholova K., Shiganbayeva N. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / // Revista Espacios. – 2019. – Vol.40. – No. 32. – P. 6-19. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-104-115.

8. Syzdykbaeva N.B. Sovremennoe sostoyanie razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan [The current state of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023. – №4(53). – S. 203-211. https://doi.org/10.52260/2304–7216.2023.4(53).24 [In Russian].

9. Kenzhebolatova M. Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana v usloviyah realizacii strategii industrial'no-innovacionnogo razvitiya [Food security of Kazakhstan in the context of the implementation of the industrial and innovative development strategy]. Nauka i innovacii. – 2018. – № 3(189). – S. 83–92. https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1176 [In Russian].

10. Kajgorodcev A.A. Tovaroprovodyashchaya sistema APK kak faktor prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Agricultural commodity distribution system as a factor of food security in Kazakhstan]. Sovremennyj nauchnyj vestnik. - 2017. – № 2. – S. 112–124 https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133 [In Russian].

11. Akhmetova K., Terzhanova A. State regulation of agricultural sector of Kazakhstan. Problems of AgriMarket. – 2020. – No 3. – P. 60-66. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-168-183.

12. Sakhanova A.N. Problemy ustoychivogo razvitiya selskogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan [Problems of sustainable development of agriculture in the Republic of Kazakhstan]. // Izvestiya KazUMOiMYa im. Abylay khana. Seriya «Mezhdunarodnye otnosheniya i regionovedenie». - 2017. - № 2(20). – S. 46–53 https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133 [In Russian].

13. Dauletbakov B., Prizharova K. Bolzhau, zhosparlau zhəne zhobalaudy basқaru [Forecasting, planning and design management]. Oқu құraly – Almaty. Fortuna Poligraf basp. ZhShS, 2023. – 211 s. [In Kazakh].

Примжарова К.К., Омарова А.И., Аманиязова Г.Д., Ситникова Е.С.

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ И АГРАРНОГО СЕКТОРА В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной статье сельское хозяйство имеет важное значение для экономики Казахстана и является одной из основных отраслей для долгосрочного социально-экономического развития страны. Казахстан-аграрная страна и ее агропромышленный сектор обеспечивают не только внутренние ресурсы государства, но и его позиции на внешнем рынке, в который входят отрасли производства сельскохозяйственной продукции, ее переработки и поставки потребителю, а также обеспечивают перерабатывающую промышленность средствами производства. Целью данного исследования является проведение анализа управления агропромышленным комплексом. В рамках исследования авторы рассмотрят опыт зарубежных стран в государственной поддержке и регулировании АПК, изучат инновационную политику государства в сфере АПК и ответят на вопрос о возможности определения приоритетов развития АПК.

В работе выбрана отрасль АПК Республики Казахстан, даны показатели и факторы, влияющие на них. Поскольку количественный, качественный необходимо проводить в соответствии с рядом факторов, для решения этой проблемы применялись методы экономического анализа. Ценность исследования заключается в том, что оно демонстрирует возможность оценки ВКО с использованием регрессионных моделей на основе анализа. Эту технику можно использовать не только в сфере АПК, но и в любой другой сфере.

Primzharova K., Omarova A., Amaniyazova G., Sitnikova E.

DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE AND THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

In this article, agriculture is important for the economy of Kazakhstan and is one of the main sectors for the long-term socio-economic development of the country. Kazakhstan is an agrarian country and its agro-industrial sector provide not only the internal resources of the state, but also its position in the foreign market, which includes branches of agricultural production, processing and supply to consumers, as well as provide the processing industry with means of production. The purpose of this study is to analyze the management of the agro-industrial complex. As part of the study, the authors will consider the experience of foreign countries in state support and regulation of the agro-industrial complex, study the innovative policy of the state in the field of agriculture and answer the question about the possibility of determining priorities for the development of the agro-industrial complex.

The paper selects the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, provides indicators and factors influencing them. Since quantitative and qualitative analysis must be carried out in accordance with a number of factors, methods of economic analysis were used to solve this problem.

The value of the study lies in the fact that it demonstrates the possibility of assessing the East Kazakhstan region using regression models based on analysis. This technique can be used not only in the field of agriculture, but also in any other field.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).11
ӘОЖ 338.1
ҒТАМР 06.52.13.

Н.Б. Беккайров[*]**,** PhD докторанты
Л.А. Бимендиева, э.ғ.к., доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: nbekkayyrov@mail.ru

FMOLS ӘДІСТЕМЕСІ БОЙЫНША СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІН АНЫҚТАУ

Сыбайлас жемқорлық 30 жылдан астам уақыт бойы зерттеушілердің назарын аударғанына қарамастан, қазіргі уақытта көптеген мемлекеттерде ең маңызды саяси мәселелердің бірі болып қала беруде. Сыбайлас жемқорлық үкіметтердің заңдылығына нұқсан келтіруі және саяси тұрақсыздыққа ықпал етуі мүмкін. Ал, «дамушы» деңгейдегі Қазақстанға сыбайлас жемқорлық қатысты зерттеулер оның елдің саяси тұрақтылығы мен басқару құрылымдарына тәуекел деңгейін төмендетуге әсер етеді. Сыбайлас жемқорлық шетелдік инвестицияларға, іскерлік операцияларға және экономикалық өсуге айтарлықтай экономикалық әсер етуін ескере отырып, мақалада Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықтың ауқымы мен сипатына, шетелдік сыбайлас жемқорлықпен күресу жолдарына талдау жасалынды. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықтың экономикаға әсерін зерттеудің эволюциясық өзгерісі қарастырылды.

Мақалада сыбайлас жемқорлық индексін анықтаудағы әртүрлі тәсілдердің кең анықтамалық ақпараты мен коррупцияны қабылдау индексінің негізгі экономикалық өсу көрсеткіштерінің арасындағы (ЖІӨ, шетелдік инвестиция, инфляция және мемлекеттің сенімділік дәрежесі) арасындағы байланыс деңгейі анықталды.

Зерттеуде Eviews12 бағдарламасы арқылы FMOLS моделі бойынша талдау жасалынды. (ИПЦ) сыни бағасы қазірдің өзінде белгілі және кең таралған көрсеткіштерге баса назар аударылады. Сонымен қатар, зерттеудің эмпирикалық нәтижелері сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің экономикалық өсуіне келтіретін кедергілері анықталды. Мақалада зерттеу және талдау нәтижесіне сәйкес, сыбайлас жемқорлық және оның экономикаға әсерімен күресудің кешенді жолы ұсынылады.

Кілт сөздер: *сыбайлас жемқорлық көрсеткіштері; мемлекеттік басқару; экономикалық өсу көрсеткіштері; өңірлік талдау; шетелдік инвестиция; инфляция, тұрақты өсу.*

Ключевые слова: *показатели коррупции; государственное управление; показатели экономического роста; региональный анализ; иностранные инвестиции; инфляция, устойчивое развитие.*

Keywords: *corruption indicators; public administration; economic growth indicators; regional analysis; foreign investment; inflation, sustainable development.*

JEL classification: D 73

Кіріспе. Сыбайлас жемқорлықтың экономикаға және экономикалық өсуге әсері туралы эмпирикалық әдебиеттердің көбеюіне қарамастан, кейбір жағынан бұл әдебиеттер әлі де шектеулі. Эмпирикалық зерттеулердің көпшілігі сыбайлас жемқорлықтың экономикалық өсу, инфляция және инвестиция сияқты айнымалылардың шағын тобына әсерін қарастырады.Эмпирикалық зерттеулерге сәйкес, сыбайлас жемқорлықтың бірлікке артуы ЖІӨ-ні 0,15-1,5% - ға төмендетеді. Инвестициялар мен орта білім беру деңгейінің артуы жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің едәуір өсуіне және сыбайлас жемқорлықтың экономикалық өсуге зиянды әсерінің төмендеуіне алып келетіні көрсетілген.

Сыбайлас жемқорлық парақорлықпен, жағымпаздықпен және ашықтықтың болмауымен сипатталатын белгісіз бизнес ортасын құру арқылы инвесторлардың сеніміне нұқсан келтіреді. Сыбайлас жемқорлық пен экономикалық өсу арасындағы байланысты анықтайтын зерттеулер инвесторлардың шешімдері туралы хабардар ете алады және оларды сыбайлас жемқорлық тәуекелі төмен аймақтарға немесе салаларға бағыттай алады. Қазақстан шетелдік және тұрақты инвестицияға тәуелді болғандықтан, сыбайлас жемқорлықпен күресу жолдарын терең зерттеу өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – шетелдік сыбайлай жемқорлыққа қарсы саясаттың іс-шараларына талдау жасай отырып, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықтың экономикалық көрсеткіштерге әсерін анықау. Зерттеу мақсаты келесідей міндеттерді анықтады:

– Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі (CPI) Transparency International (TI) және пара алу индексі (BPI), Дүниежүзілік Банктің сыбайлас жемқорлықты бақылау индексі (CCI), халықаралық елдік тәуекелдер жөніндегі нұсқаулық (ICRG) әдістемелеріне талдау жасау;

– Сыбайлас жемқорлықтың экономикалық көрсеткіштерге әсерін зерттеу.

Зерттеу мақсатына сәйкес, мақалада FMOLS эконометрикалық әдістері қолданылады. FMOLS моделі бір мезгілде себеп-салдарлық байланысқа байланысты ықтимал ауытқуларды түзету үшін айнымалылардың артта қалған мәндерін пайдалана отырып, эндогенділікті ескереді. Ол автокорреляция, гетероскедастика және эндогендік сияқты ықтимал мәселелерді қарастыра отырып, айнымалылар арасындағы ұзақ мерзімді қатынастарды көрсететін коэффициенттерді (β) бағалауға бағытталған.

Мақалада сыбайлас жемқорлықтың салдары ЖІӨ-ге, шетелдік инвестицияға, инфляция мен мемлекеттің сеніміділік деңгейіне әсерін талдауда 2012-2022 жылдар аралығындағы көрсеткіштер қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Көптеген эмпирикалық зерттеулер сыбайлас жемқорлық табыс теңсіздігін тудырады деген қорытынды жасайды [1]. Сыбайлас жемқорлық жаңа өнімдерге тарату және жылжыту арналарына инвестиция салатын жеке тұлғалар немесе ұйымдар үшін кедергі болады деп көрсетті [2]. Бұл зерттеулерге сәйкес сыбайлас жемқорлықты болжауға болатын кезде оның инвестицияларға әсері олай болмаған кездегіден аз болғаны байқалды.

Тікелей шетелдік инвестициялар елге шетелдік инвестициялардың жалпы көлемі негізінде ЖІӨ-нің пайызымен есептеледі. Экономикалық орта сыбайлас жемқорлыққа толы болған кезде, компаниялар мен үкіметтер аз жемқор аймақтарға немесе секторларға инвестиция салуға тырысады және басқа да қауіпсіз аймақтарды іздейді. Осылайша, сыбайлас жемқорлық тікелей инвестициялармен теріс байланысты қалыптастырады [3, 4]. Бұл процесс елдерді қаржыландыру тұрғысынан әлсіз етеді.

Экономикалық теория сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі үкімет ұсынатын тауарлар мен қызметтердің төмен сапасымен байланысты деп болжайды. Негізгі себеп-ресурстарды олардың әкімшілері өз пайдасына қолданады және соңғы пайдаланушыға жетпейді [5, 6].

Әлемде жыл сайын сыбайлас жемқорлық көріністеріне, оларға қарсы іс-қимыл әдістері, құралдары мен тәсілдеріне түрлі зерттеулер жүргізіледі. Экономика көріністерінің бір түрі ретінде зерттейтін экономикалық ғылым өкілдерінің материалдарын пайдаланды, М.Л. Альпидовская, М.В. Вилисов, А.Н. Дегтярев, М.Ослон, А.Ослунд, С.М.Проставы, С.Роуз-Аккерман, Э. Де Сото жұмысында шенеуніктердің бизнес өкілдерімен қарым-қатынасы және олардың арасындағы сыбайлас жемқорлық байланыстарының себептері мәселесі ерекше маңызды болды. Сыбайлас жемқорлықты билік үшін күрес құралдарының бірі ретінде қарастыратын саяси ғылымдар аясында Г.Н. Ахметшин, А.Ю. Вагин, С.Вебра, М. Дювергер, А.П. Любимов, Н.С. Федоркин, А.Хайденхаймер, С.Хантингтон қоғамның саяси ұйымының сипатына сыбайлас жемқорлықтың әсері, сыбайлас жемқорлықтың таралу дәрежесінің саяси мәдениет пен азаматтық қоғам институттарының даму деңгейінен арақатынасына байланысты зерттеулер жүргізді [7].

Дамушы елдерде кәсіпкерлер (негізінен шағын және орта бизнес өкілдері) бюджетке салынатын салықтардан басқа, әртүрлі мемлекеттік құрылымдардың өкілдеріне ақша төлеуге мәжбүр болған жағдайлар кездеседі. Бұл төлемдер осы мемлекеттік құрылымдар тікелей көрсететін кейбір күмәнді қызметтер үшін төлем ретінде, олармен байланысты коммерциялық фирмалардың қызметтеріне ақы төлеу ретінде немесе көбінесе қарапайым пара ретінде рәсімделуі мүмкін [8]. Мамандандырылған зерттеулерде әсерді білім беру, денсаулық сақтау, инфрақұрылым және әскери шығындар ретінде қарастырады.

Жүргізілген зерттеулердің көптігіне қарамастан, әлемддік деңгейде жемқорлықпен күресу мәселесі өте өзекті болып отыр, оның ішінде жемқорлық детерминаттарын анықтау, жемқорлыққа қарсы стратегияның сенімділік деңгейін бағалау және оның нақты салаларға әсері анықтау бойынша зерттеулер әлі де жеткіліктісіз болып отыр.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлықты өлшеудің көптеген әдістемелері бар. Олардың ішіндегі ең маңыздысы-Economist Intelligence Unit құрастырған және әртүрлі елдердегі сыбайлас жемқорлық деңгейін бағалауды қамтитын халықаралық бизнес индексі; жыл сайын political Risk Services Inc жариялайтын ICRG.; WGI және Дүниежүзілік банк (ДБ) жыл сайын жариялайтын CCI сыбайлас жемқорлықты өлшеуі; қоғамдық зерттеу болып табылатын жаһандық

сыбайлас жемқорлық барометрі (GCB) және мемлекеттік сектордағы болжамды сыбайлас жемқорлық деңгейін өлшейтін TI жариялайтын CPI [9].

1-кестеде зерттеушілер қолданатын әртүрлі экономикалық өсу үлгілері мен олардың айнымалылары мен бастапқы нәтижелерімен ұсынылады.

1-кесте

Сыбайлас жемқорлықтың экономикаға әсерін зерттеудің эволюциялық өзгерісі

Автор	Мемл. саны	Жылдар	Зерттуе объектісі	Әдістеме	Қорытынды
Mo, 2001	54	1970-1985	Сыбайлас жемқорлықтың экономикалық өсуге және оны беру арналарына әсері	CPI	Сыбайлас жемқорлық деңгейінің 1% - ға артуы өсу қарқынын шамамен 0,72% - ға төмендетеді.
Li et al., 2000	46	1980-1992	Сыбайлас жемқорлық және оның кірістердің қысқаруы мен экономикалық өсуге әсері	ICRG	Сыбайлас жемқорлық экономикалық өсуді баяулатады. Алайда, бұл әсер Mauro (1995) жұмысында табылғаннан гөрі айқын емес.
Gupta et al., 2002	38	1980-1997	Сыбайлас жемқорлықтың табысқа, табыс теңсіздігіне және кедейлікке әсері	ICRG	Сыбайлас жемқорлық деңгейінің бір оңтүстікке ұлғаюы табыстың өсу қарқынын жылына 4,7% - ға төмендетеді.
Meon & Sekkat, 2005.	63-71	1970-1998	Сыбайлас жемқорлықтың экономикалық өсу мен инвестицияларға әсері арасындағы байланыс	CPI, CCI	Сыбайлас жемқорлық экономикалық өсуге зиян тигізеді. Бұл әсерлер басқару сапасына байланысты өзгереді.
Mendez & SepOlveda, 2006.	40-85	1960-2000	Сыбайлас жемқорлық, экономикалық өсу және саяси режимдер	ICRG, CPI	Сыбайлас жемқорлық саяси бостандықтың төмен деңгейінде экономикалық өсуді қолдайды және жоғары деңгейде зиян келтіреді.
Aidt et al., 2008	120	1970-2000	Басқару режимдері, сыбайлас жемқорлық және экономикалық өсу.	CPI, CCI	Сыбайлас жемқорлық тиімділікті арттырады, өйткені бұл жеке тұлғаларға ең маңызды институционалдық кемшіліктерді айналып өтуге мүмкіндік береді.
Mocan, 2008	49	1975-1995	Сыбайлас жемқорлық өсуге тікелей әсер ете ме?	CPI, CCI, ICRG	Сыбайлас жемқорлық индекстері экономикалық өсудің маңызды детерминанттары болып табылмайды.
Anokhin & Schulze, 2009	64	1996-2002	Кәсіпкерлік, инновация, сыбайлас жемқорлық және Еңбек өнімділігі	CCI	Сыбайлас жемқорлықты тиімдірек бақылау инновациялар мен кәсіпкерлік есебінен еңбек өнімділігінің өсуімен байланысты.
Kunieda et al., 2014	109	1985-2009	Сыбайлас жемқорлық, капитал қозғалысы және экономикалық өсу	ICRG	Үкіметтегі сыбайлас жемқорлық пен қаржылық ашықтық экономикалық өсуге теріс айтарлықтай әсер етеді.
Menard к Weill, 2016	71 Developing	1996-2009	Экономикалық өсу арқылы көмек пен сыбайлас жемқорлық арасындағы байланысты түсіну	CCI	Айнымалылар арасында маңызды себеп-салдарлық байланыс жоқ.
Cieslik к Goczek, 2018	142	1994-2014	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, Халықаралық инвестициялар және экономикалық өсу.	CPI, ICRG	Эмпирикалық нәтижелер сыбайлас жемқорлықтың инвестицияларды шектеу арқылы экономикалық өсуге кедергі келтіретінін растайды.

Shittu et al., 2018	5 SSA Developing	1990-2015	Сыртқы қарыз арасындағы байланыс, сыбайлас жемқорлық және экономикалық өсу	ICRG	Бұл елдердегі сыбайлас жемқорлық өндіріс деңгейін жоғарылатады.
Chakravorty, 2018	91-98	2000-2011	Жаңартылатын энергия көздерін тұтынуға қаржылық дамудың әсері	ICRG, CPI	ТБИ кейбір жағдайларда экономикалық өсумен айтарлықтай және теріс корреляцияланады, МКРГ шамалы.

**[9] әдебиет негізінде автормен құрастырылған*

Кестеден көріп отырғанымыздай, сыбайлас жемқорлықтың мәнін құрайтын көрсеткіштердің негізгі айырмашылығын объективті және субъективті көрсеткіштер ретінде анықтауға болады. Негізгі айырмашылық субъективті көрсеткіштер арқылы қабылдауды және объективті көрсеткіштер арқылы дәлелденген сыбайлас жемқорлық туралы нақты сенімді деректерді өлшеу болып табылады. Бұл қайшылық қабылдау проблемасы деп аталатын мәселеге әкелді. Бұл көзқарас әлеуметтанушылардың әл-ауқат көрсеткіштері бойынша зерттеулерінен туындайды. Жоғарыда аталған зерттеушілер өлшенетін шамаларды субъективті және объективті, ал тиісті өлшеу әдістерін объективті және субъективті деп бөледі.

Бұл зерттеуде FMOLS әдісімен сыбайлас жемқорлықты талдау үшін нақты деректер тізімін жасау (ең кіші квадраттардың толық өзгертілген әдеттегі әдісі) сыбайлас жемқорлықты қабылдау индикаторлары, сондай-ақ экономикалық факторларды білдіретін тиісті айнымалылар таңдалды (кесте 2).

Сыбайлас жемқорлықты қабылдау көрсеткіштері: Transparency International (CPI) сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі: Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықтың болжамды деңгейін өлшейтін жыл сайынғы деректер.

Экономикалық айнымалылар: жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ), инфляция деңгейі.

Қосымша факторлар: саяси тұрақтылық индексі: Қазақстандағы саяси жүйенің тұрақтылығын көрсететін көрсеткіш.

2-кесте

FMOLS моделі бойынша талдауға қажетті Қазақстан бойынша экономика көрсеткіштері

Жыл	**Сыбайлас жемқорлықты қабылдау көрсеткіші**	**ЖІӨ, млн теңге**	**ТШИ, млрд. АҚШ доллары**	**Инфляция**	**Саяси тұрақтылық индексі**
	y	x_1	x_2	x_3	x_4
2013	26	32 896 601,0	24,0	100,4	-0,62
2014	29	36 651 572,2	23,8	100,6	-0,08
2015	28	38 783 900,4	15,3	101,1	-0,15
2016	29	44 337 585,5	21,3	100,7	-0,14
2017	31	51 195 859,3	20,9	100,6	-0,07
2018	31	57 706 553,3	24,2	100,4	-0,04
2019	34	64 681 604,8	24,4	100,4	0,07
2020	38	66 828 235,1	17,1	100,6	0,11
2021	37	79 096 070,3	23,8	100,7	0,03
2022	36	96 367 515,5	28,0	101,6	0,14
2023	39	119 261 200,0	23,4	100,9	0.15

**Қазақстан Республикасының Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері мен ranking.kz мәліметтері негізінде жасалған*

Зерттеу үшін EViews-статистикалық пакет негізінен уақыт қатарларының эконометрикалық деректерін талдауға, панельдік деректерді талдауға және модельдеуге, регрессиялық модельдерді құруға арналған бағдарламасы қолданылды. Зерттеу нәтижесі келесі көрсеткіштерді көрсетті.

Тәуелді айнымалы: Y

Әдіс: толық өзгертілген ең кіші квадрат әдісі (FMOLS)

Үлгі (түзетілген): 2013-2023 енгізілген бақылаулар: 10 түзетулерден кейін коинтеграциялық теңдеуді анықтау: ұзақ мерзімді ковариация ұпайымен (Бартлетт ядросы, Нью-Уэсттің тұрақты өткізу қабілеті = 3,0000).

3-кесте

FMOLS моделі бойынша талдау нәтижелері

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X4	2.607767	3.079511	0.846812	0.4357
X3	-3.656171	1.267922	-2.883594	0.0344
X2	-1.62E-10	1.35E-10	-1.197760	0.2847
X1	1.93E-07	3.99E-08	4.822975	0.0048
C	393.1394	127.3371	3.087390	0.0272
R-squared	0.915879		Mean dependent var	31.90000
Adjusted R-squared	0.848582		S.D. dependentvar	4.121758
S.E. of regression	1.603877		Sum squared resid	12.86211
Long-run variance	1.458619			

** EViews бағдарламасының көмегімен автормен құрастырылған*

Кестеге сәйкес нәтижені талдау және қорытындылау:

X4 (айнымалы коэффициент: 2,607767): Коэффициент X4-тің тәуелді y айнымалысына болжамды әсерін көрсетеді, алайда t-Статистика 0,846812 және жоғары p-мәні 0,4357 бұл коэффициент әдеттегі деңгейлерде статистикалық маңыздылыққа ие емес (әдетте $p < 0,05$), бұл X4 y-дегі өзгерістерді шамалы түсіндіре алады деп болжанады.

X3 (айнымалы коэффициент: -3,656171): X3 коэффициенті y-ге теріс әсер етеді, t-статистикасында -2,883594 және p-мәні 0,0344 (0,05-тен төмен) X3 статистикалық маңызды. Бұл X3-тегі өзгерістер Y-дегі өзгерістерге байланысты екенін көрсетеді және бұл байланыс мағынасы бар.

X2 (айнымалы коэффициент: -1,62 E-10): X2 коэффициенті нөлге өте жақын және 0,2847-ге тең жоғары p мәнінде статистикалық маңызы жоқ, бұл X2-дегі өзгерістер бұл модельде Y-ге айтарлықтай әсер етпейтінін көрсетеді.

X1 (айнымалы коэффициент: 1,93 E-07): X1 коэффициенті 4,822975 t-статистикасымен және 0,0048 төмен p-мәнімен статистикалық маңызды, бұл X1-дегі өзгерістер Y-дегі өзгерістермен байланысты және бұл қатынас маңызды.

Ұстау: C (тұрақтылық коэффициенті: 393,1394): ұстау модельдегі тұрақты мүшені білдіреді. T статистикасында 3,087390 және p мәні 0,0272 (0,05-тен төмен) бұл статистикалық маңыздылықты көрсетеді, тіпті барлық тәуелсіз айнымалылар нөлге тең болса да, Y шамамен 393,1394 болады деп күтілуде.

R-квадрат (түзетілген R-квадрат): 0,915879-ға тең R-квадрат (түзетілген R-квадрат: 0,848582) Y вариациясының шамамен 91,6% - ы модельдегі тәуелсіз айнымалылармен түсіндірілетінін көрсетеді, бұл күшті сәйкестікті болжайды.

Нәтиже X3 және X1 Y-дегі өзгерістерді түсіндіруде статистикалық тұрғыдан маңызды болып көрінеді, бұл айнымалылар y-ге айтарлықтай әсер етуі мүмкін деп болжайды.

Сонымен, сыбайлас жемқорлық бюрократиялық тиімсіздіктің жоғары деңгейі инвестициялар мен экономикалық өсуге кедергі келтіруі мүмкін және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды басқа ақпарат беру арналары арқылы тікелей немесе жанама түрде қабылдау қажет. Зерттеуде еліміздегі сыбайлас жемқорлық экономикалық өсуге кедергі келтіретін бірнеше арналар анықталды. Оларға ішкі инвестициялар, тікелей шетелдік инвестициялар, мемлекеттік шығындар, мемлекеттік шығындарды білім беру, денсаулық сақтау және инфрақұрылымға қызмет көрсету бағытында бөлу, сондай-ақ манипуляциялар мен парақорлыққа көбірек мүмкіндіктер беретін тиімділігі төмен мемлекеттік жобалар кіреді. Зерттеуде сыбайлас жемқорлыққа қатысты шетелдік авторлардың еңбектері зерттеліп, оның деңгейін анықтау бойынша халықаралық тәжірибе қарастырылды. Зерттеуде FLOMS моделі арқылы еліміздегі сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің экономикалық көрсеткіштерге әсері бағаланды. Нәтижесі бойынша, сыбайлас жемқорлықтың инфляция мен ЖІӨ-ге үлкен әсері бар екенін, алайда шетелдік инвестициялар мен мемлекеттік басқарудығы сенімділік деңгейіне әсеренің әлсіз екені анықталды.

Толық өзгертілген ең кіші квадрат әдістерін (FMOLS) қолдана отырып талдау тәуелді "Y" айнымалысы мен тәуелсіз X1, X2, X3 және X4 айнымалылары арасындағы байланыс туралы құнды ақпарат берді. X3 және X1 у-ге әсер ететін статистикалық маңызды факторлар ретінде әрекет етеді. X3 үшін теріс коэффициент Y-ге айтарлықтай теріс әсер етеді, ал X1 үшін оң коэффициент у-мен оң байланысты көрсетеді. Керісінше, X4 және X2 осы модель шеңберінде Y - ге айтарлықтай әсер етпейді.

Модельдің өнімділігі: Модель 0,915879-ға тең жоғары r-квадрат мәнін көрсетеді, бұл Y-дегі дисперсияның шамамен 91,6% - ы енгізілген айнымалылармен түсіндіріліп, сенімді сәйкестікті көрсетеді. Алайда, әрі қарай зерттеу кейбір айнымалылардың маңыздылығын және осы талдауда ескерілмеген ықтимал күрделіліктерді ескере отырып, модельдің болжау қабілетін арттыра алады.

Салдары: X3 (инфляция) пен X1(ЖІӨ) мен Y (сыбайлас жемқорлықты қабылдау көрсеткіші) арасындағы анықталған қатынастар осы факторлардың Y-ге түсіну және ықтимал әсер ету үшін маңыздылығын көрсетеді, мақсатты араласудың немесе саяси ойлардың мүмкіндіктерін көрсетеді.

Қорытынды. Инфляцияны төмендету және ЖІӨ-ні арттыру мақсатында сыбайлас жемқорлықпен күресу құқықтық, институционалдық және құрылымдық реформалардың жиынтығын жүзеге асыруды көздейді. Сыбайлас жемқорлық және оның экономикаға әсерімен күресудің келесідей кешенді жолы ұсынылады:

Антикоррупциялық стратегия қалыптастыру: жергілікті өзін-өзі басқарудың әр элементін мемлекеттік, облыстық, қалалық/аудандық деңгейде сыбайлас жемқорлықпен күресудің жолдарын қарастыра отырып, өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып стратегиялық жоспар құру. Жауапты тұлғаны белгілеу.

Краудсорсингтік платформаларды қолдану, бұл азаматтарға сыбайлас жемқорлық туралы хабарлауға және интернет немесе телефон арқылы жеке тәжірибелерімен бөлісуге мүмкіндік береді. Краудсорсингтік платформалар адамдарға олардың құқықтары мен сыбайлас жемқорлықтың заңсыздығы туралы білім беру арқылы халықтың хабардарлығын арттыра алады.

Ашықтық пен есеп беруге ықпал ету: мемлекеттік процестердегі, мемлекеттік сатып алулардағы және қаржылық операциялардағы ашықтықты арттыру. Ашық деректер бастамалары, мемлекеттік ақпаратқа жұртшылықтың қол жетімділігі және мемлекеттік қызметкерлердің активтерді міндетті түрде жария етуі сияқты шараларды жүзеге асыру.

Электрондық үкіметтің шешімдерін енгізу: шенеуніктер мен азаматтар/кәсіпорындар арасындағы тікелей өзара әрекеттесуді азайту үшін мемлекеттік қызметтер, сатып алулар және төлемдер үшін цифрлық жүйелер мен онлайн платформаларды енгізу. Себебі, автоматтандырылған процестер сыбайлас жемқорлықты азайтудың бірден бір тиімді жолы болып табылады.

Этикалық көшбасшылықты дамыту мектептерін ашу, атап айтақнда көшбасшылық, оқу бағдарламалары және мінез-құлық кодекстері арқылы мемлекеттік қызметкерлер арасында адалдық пен этикалық мінез-құлық мәдениетін терең насихаттау және сақталуын қатаң қадағалау.

Осы шараларды жан-жақты және дәйекті түрде жүзеге асыра отырып, елдер сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресе алады, бұл өз кезегінде инфляциялық қысымды төмендетуге және тиімділікті, бәсекеге қабілеттілікті және инвесторлардың сенімін арттыру арқылы экономикалық өсуді ынталандыруға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Anokhin S., Schulze W.S. Entrepreneurship, innovation, and corruption //Journal of business venturing. – 2009. – Т. 24. – №. 5. – P. 465–476. https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.06.001

2. Mauro P. Corruption and the composition of government expenditure //Journal of Public economics. – 1998. – Т. 69. – №. 2. – P. 263–279. https://doi.org/10.1016/S0047-2727(98) 00025-5.

3. Jain A. K. Corruption: A review //Journal of economic surveys. – 2001. – Т. 15. – №. 1. – P. 71–121. https://doi.org/10. 1111/1467-6419.00133.

4. Tanzi V., Davoodi H. Corruption, public investment, and growth //The Welfare State, Public Investment, and Growth: Selected Papers from the 53 rd Congress of the International Institute of Public Finance. – Springer Japan, 1998. – P. 41–60. https://doi.org/10.1007/978-4-431-67939-4_4.

5. Rose-Ackerman S. Corruption: A study in political economy. – NewYork Academic press, 2013. – P. 417–427.

6. Shleifer A., Vishny R. W. Corruption //The quarterly journal of economics. – 1993. – Т. 108. – №. 3. – P. 599–617.

7. Мальцев В.В. Актуальные проблемы противодействия коррупции //Актуальные проблемы юриспруденции. – 2017. – С. 81-89.

8. Svensson J. Who must pay bribes and how much? Evidence from a cross section of firms //The quarterly journal of economics. – 2003. – Т. 118. – №. 1. – P. 207–230.

9. Blackburn K., Bose N., Haque M. E. The incidence and persistence of corruption in economic development //Journal of Economic Dynamics and control. – 2006. – Т. 30. – №. 12. – P. 2447–2467.

10. Shittu W. O., Hassan S., Nawaz M. A. The nexus between external debt, corruption and economic growth: evidence from five SSA countries //African Journal of Economic and Management Studies. – 2018. – Т. 9. – №. 3. – P. 319–334.

11.Қазақстан Республикасының Ұлттық Статистика бюросы URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry/161/statistic/8.

12.Жемқорлықты қабылдау индексі URL: https://ranking.kz/reviews/world/chut-huzhe-chem-v-tanzanii-chut-luchshe-chem-v-malavi-kakoe-mesto-zanimaet-kazahstan-soglasno-indeksu-vospriyatiya-korruptsii.html.

REFERENCES

1. Anokhin S., Schulze W. S. Entrepreneurship, innovation, and corruption //Journal of business venturing. – 2009. – Т. 24. – №. 5. – P. 465–476. https://doi.org/10.1016/). jbusvent.2008.06.001

2. Mauro P. Corruption and the composition of government expenditure //Journal of Public economics. – 1998. – Т. 69. – №. 2. – P. 263–279. https://doi.org/10.1016/S0047-2727(98) 00025-5

3. Jain A.K. Corruption: A review //Journal of economic surveys. – 2001. – Т. 15. – №. 1. – P. 71–121. https://doi.org/10. 1111/1467-6419.00133

4. Tanzi V., Davoodi H. Corruption, public investment, and growth //The Welfare State, Public Investment, and Growth: Selected Papers from the 53 rd Congress of the International Institute of Public Finance. – Springer Japan, 1998. – P. 41–60. https://doi.org/10.1007/978-4-431-67939-4_4

5. Rose-Ackerman S. Corruption: A study in political economy. – NewYork Academic press, – 2013. – P. 417–427.

6. Shleifer A., Vishny R. W. Corruption //The quarterly journal of economics. – 1993. – Т. 108. – №. 3. – P. 599–617.

7. Mal'cev V.V. Aktual'nye problemy protivodejstvija korrupcii [Current problems of combating corruption] //Aktual'nye problemy jurisprudencii. – 2017. – S. 81–89. [in Russian]

8. Svensson J. Who must pay bribes and how much? Evidence from a cross section of firms //The quarterly journal of economics. – 2003. – Т. 118. – №. 1. – P. 207–230.

9. Blackburn K., Bose N., Haque M. E. The incidence and persistence of corruption in economic development //Journal of Economic Dynamics and control. – 2006. – Т. 30. – №. 12. – P. 2447–2467.

10.Shittu W.O., Hassan S., Nawaz M.A. The nexus between external debt, corruption and economic growth: evidence from five SSA countries //African Journal of Economic and Management Studies. – 2018. – Т. 9. – №. 3. – P. 319–334.

11. Qazaqstan Respublikasynyn Ulttyq Statistika bjurosy [Jelektrondy resurs] [National Status Fund of the Republic of Kazakhstan] URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry/161/statistic/8 [in Kazakh].

12. Zhemqorlyqty qabyldau indeksi [Jelektrondy resurs] [Corruption Perception Index] URL: https://ranking.kz/reviews/world/chut-huzhe-chem-v-tanzanii-chut-luchshe-chem-v-malavi-kakoe-mesto-zanimaet-kazahstan-soglasno-indeksu-vospriyatiya-korruptsii.html [in Kazakh].

Беккайров Н.Б., Бимендиева Л.А.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЛИЯНИЯ КОРРУПЦИИ НА ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПО МЕТОДИКЕ FLOMS

Аннотация

Несмотря на то, что коррупция привлекала внимание исследователей более 30 лет, в настоящее время она остается одной из самых важных политических проблем во многих штатах. Коррупция может подорвать легитимность правительств и способствовать политической нестабильности. А исследования, касающиеся коррупции в Казахстане на» развивающемся " уровне, повлияют на его политическую стабильность и снижение уровня риска для управленческих структур страны. Учитывая значительное экономическое влияние коррупции на иностранные инвестиции, деловые операции и экономический рост, в статье проведен анализ масштабов и характера коррупции в Казахстане, путей борьбы с иностранной коррупцией. Кроме того, была рассмотрена эволюционная трансформация изучения влияния коррупции на экономику.

В статье выявлен уровень взаимосвязи между Широкой справочной информацией различных подходов к определению индекса коррупции и основными показателями экономического роста индекса восприятия коррупции (ВВП, иностранные инвестиции, инфляция и степень надежности государства).

В исследовании был проведен анализ модели FLOMS с помощью программы Eviews12. Критическая оценка (ИПЦ) подчеркивает уже известные и широко распространенные показатели. Кроме того, эмпирические результаты исследования выявили барьеры, с помощью которых коррупция приводит к экономическому росту государства. Согласно результатам исследования и анализа, в статье предлагается следующий комплексный способ борьбы с коррупцией и ее влиянием на экономику.

Bekkairov N., Bimendieva L.

DETERMINING THE IMPACT OF CORRUPTION ON ECONOMIC GROWTH INDICATORS USING THE FLOMS METHODOLOGY

Annotation

Despite the fact that corruption has attracted the attention of researchers for more than 30 years, it currently remains one of the most important political issues in many states. Corruption can undermine the legitimacy of Governments and contribute to political instability. And research on corruption in Kazakhstan at the "developing" level will affect its political stability and reduce the level of risk to the country's management structures. Taking into account the significant economic impact of corruption on foreign investment, business transactions and economic growth, the article analyzes the scale and nature of corruption in Kazakhstan, ways to combat foreign corruption. In addition, the evolutionary transformation of the study of the impact of corruption on the economy was considered.

The article reveals the level of interrelation between the Broad background information of various approaches to determining the corruption index and the main indicators of economic growth of the corruption perception index (GDP, foreign investment, inflation and the degree of reliability of the state).

The study analyzed the FLOMS model using the Eviews12 program. The Critical Assessment (CPI) highlights already well-known and widespread indicators. In addition, the empirical results of the study revealed the barriers through which corruption leads to economic growth of the state. According to the results of the research and analysis, the article suggests the following comprehensive way to combat corruption and its impact on the economy.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).12
УДК 338.1
ГРНТИ 06.52.13

Р.С. Сарбасова, докторант PhD[1]
Б.Т. Аймурзина*, д.э.н., профессор[1]
М.Ж. Каменова, д.э.н., профессор[2]
Г.А. Мауина, к.э.н., ассоц.профессор[3]
Евразийский национальный университет имени Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Университет Туран-Астана, г. Астана, Казахстан[2]
НАО "Казахский агротехнический исследовательский университет имени С.Сейфуллина", г. Астана, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aimurzina@mail.ru

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АПК КАЗАХСТАНА

Авторами проанализированы расходы республиканского бюджета на сельское, водное, лесное и рыбное хозяйства за период с 2019 по 2023 годы, а также представлены целевые показатели развития АПК.

В данной работе показано, что стратегическая значимость и уникальные характеристики сельского хозяйства требуют создания особых подходов к его финансированию и инвестированию, что обуславливает необходимость разработки системных решений в рамках поддержки аграрного сектора и обеспечения продовольственной безопасности.

Рекомендовано пересмотреть направления государственной финансовой поддержки аграрного малого и среднего бизнеса с учетом развития механизма государственно-частного партнерства, внедрения современных форм и методов организации производства путем объединения мелких товаропроизводителей в кооперативы.

Определено, что важным фактором стимулирования экономического роста сельского хозяйства должна стать государственная кредитная политика, развитие лизинговой деятельности, оказание содействия инвесторам в получении инвестиционных преференций, создание объектов инфраструктуры, модернизация и перевооружение производства через развитие институциональной и промышленной инфраструктуры, финансовых, страховых, информационных институтов, усиление государственного контроля за целевым расходованием средств бюджета, расширение практики страхования и гарантирования поддерживаемых государством инвестиционных проектов.

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс (АПК), валовый выпуск продукции, государственное регулирование, финансовая поддержка, финансовый механизм, сельское хозяйство, расходы, бюджет, кредиты, инвестиции, лизинг.*

Кілт сөздер: *агроөнеркәсіп кешені (АӨК), жалпы өнім, мемлекеттік реттеу, қаржылық қамтамасыз ету, қаржылық механизм, ауыл шаруашылығы, шығындар, бюджет, несиелер, инвестициялар, лизинг.*

Key words: *agro-industrial complex (AIC), gross output, government regulation, financial support, financial mechanism, agriculture, expenses, budget, loans, investments, leasing.*

Введение. Агропромышленный комплекс играет ключевую роль в развитии экономики, также и в укреплении финансовой устойчивости как регионов, так и субъектов хозяйствования в аграрном секторе. Эффективное развитие агропромышленных регионов напрямую связано с состоянием сельского хозяйства и смежных отраслей, поэтому привлечение инвестиций становится важным инструментом решения как экономических, так и социальных проблем.

Одной из главных задач государственной экономической политики является усиление финансовой поддержки аграрного сектора. Однако анализ текущего состояния показывает, что механизмы оказания помощи малому и среднему бизнесу в данной сфере требуют совершенствования. Основные проблемы связаны с отсутствием системного подхода и недостаточной координацией усилий, что снижает общую эффективность мер поддержки. Кроме того, сезонный характер сельскохозяйственного производства повышает нестабильность данной сферы.

Для устойчивого развития АПК государство должно внедрить эффективные инструменты регулирования воспроизводственных процессов. Это включает определение приоритетных направлений помощи малому и среднему бизнесу с учетом взаимосвязей между различными отраслями.

В связи с изложенным, возрастает актуальность и важность теоретико-методологического и научно-практического обоснования разработки и реализации политики повышения инвестиционной привлекательности агропромышленных предприятий, определения приоритетных направлений решения вопросов координации и интенсификации производственной и финансовой деятельности всех хозяйствующих субъектов, эффективного использования средств государственной поддержки и привлечения источников частного финансирования с целью достижения устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

Целью данного исследования является обоснование теоретических основ и разработка практических предложений, направленных на совершенствование финансового механизма устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- определить особенности формирования финансовой стратегии субъектов хозяйствования в сельском хозяйстве;

- провести анализ существующих методов финансирования и наметить пути повышения эффективности сельскохозяйственного производства, а также предложить подходы к выбору источников финансирования, стимулирующие экономическую активность субъектов аграрного сектора.

В ходе работы использовались как общенаучные, так и специальные методы исследования, включая экспертный анализ, статистический подход и математические модели.

Обзор литературы. В современных условиях вопросы финансового обеспечения сельскохозяйственных предприятий и повышения их финансовой устойчивости остаются недостаточно изученными и дискуссионными, что подчеркивает необходимость расширения границ научных исследований в этой области. Практическая и теоретическая значимость таких исследований заключается в поиске оптимальных решений в вопросах финансирования субъектов хозяйствования аграрного сектора, а также в совершенствовании финансового механизма в целях обеспечения их устойчивости.

Так, Закирова Э.Р. отмечает, что важной частью корпоративной финансовой политики сельскохозяйственных предприятий является стратегия формирования источников финансирования ресурсной базы [1]. Хабалов Т.Х. подчеркивает необходимость государственного регулирования посредством наиболее эффективных инструментов, учитывающих корреляционные связи между отраслями аграрного сектора. Он также подчеркивает важность создания благоприятных условий для финансово-кредитных институтов и страховых компаний, поддерживающих инновации и страхующих риски, связанные с их внедрением в сельскохозяйственное производство [2].

Несмотря на признание существующих научных достижений, неоднозначность восприятия финансового механизма устойчивого развития, глобальный характер его формирования, а также необходимость более глубокого анализа финансового обеспечения сельского хозяйства требуют дальнейшего изучения. Это необходимо для разработки стратегических программ отраслевого развития и создания эффективной институциональной поддержки, что становится особенно важным в условиях трансформации экономики [3].

Ильинова О.В. и Сутыгина А.С. считают, что совершенствование механизмов государственного регулирования малого и среднего агробизнеса и оптимизация использования ограниченных бюджетных ресурсов могут стимулировать экономический рост [4,5]. Кроме того, проблемами государственного регулирования агропромышленного комплекса занимаются такие экономисты, как Акимбекова Г.У. [6], Байкин А.К. [7], Сагинова С.А. [8], Каменова М.Ж. [9], однако вопросы оптимизации механизмов финансовой поддержки сельскохозяйственных предприятий все еще требуют доработки.

Таким образом, актуальность дальнейших исследований в области совершенствования финансовых механизмов устойчивого развития АПК диктуется необходимостью повышения его эффективности и устойчивости в условиях современных экономических вызовов.

Основная часть. Аграрный сектор Казахстана демонстрирует значительные перспективы, обусловленные его экспортным потенциалом и инновационной направленностью. В рамках реализации Концепции и плана мероприятий по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы был задан курс на модернизацию и устойчивое развитие отрасли. Несмотря на наблюдаемый в последние годы рост сельскохозяйственного производства, уровень эффективности остаётся недостаточным для реализации полного потенциала сектора.

Стратегической целью к 2030 году является не только удовлетворение внутренних потребностей страны в качественных продуктах питания, но и укрепление международного имиджа Казахстана как крупного поставщика сельскохозяйственной продукции. Для достижения этих целей необходимы меры по совершенствованию финансового механизма, направленного на повышение эффективности сельского хозяйства. Эти направления стратегически важны для укрепления позиций аграрного сектора в национальной экономике и на международном рынке. Однако, несмотря на предпринимаемые усилия, текущая ситуация свидетельствует о низкой доле сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте, что что указывает на необходимость решения ряда системных проблем, таких как (рис. 1):

Рисунок 1 – **Проблемы, препятствующие устойчивому развитию сельского хозяйства РК**
**составлено авторами*

В рыночных условиях система государственного регулирования сельского хозяйства строится на основе комплексных программ, включающих: безвозвратное финансирование (например, дотации и субсидии), выделение средств на возвратной основе (в том числе предоставление техники на условиях лизинга или закупка зерна для пополнения запасов).

В современной ситуации роль государства в развитии аграрного сектора Республики Казахстан заключается в формировании общей стратегии отрасли, создании благоприятных условий для ее функционирования, а также решении основных инфраструктурных проблем, определяющих успешную работу отрасли.

Основные направления государственных инвестиционных приоритетов включают в себя:

- институциональное развитие: укрепление организационной базы агропромышленного комплекса;
- стимулирование кредитования аграрного сектора в форме предоставления доступа к финансовым ресурсам производителей сельскохозяйственной продукции;
- информационное обеспечение: развитие информационно-маркетинговой системы поддержки участников аграрного рынка;
- решение инфраструктурных задач, например: обеспечение качественными семенами, создание благоприятных фитосанитарных и эпизоотических условий, развитие селекционной и ветеринарной деятельности;
- повышение эффективности орошаемого земледелия и повышение плодородия почв.

Меры государственного воздействия на развитие аграрного производства можно расположить в следующей последовательности: финансирование, кредитование, инвестирование, налогообложение и страхование (рис. 2).

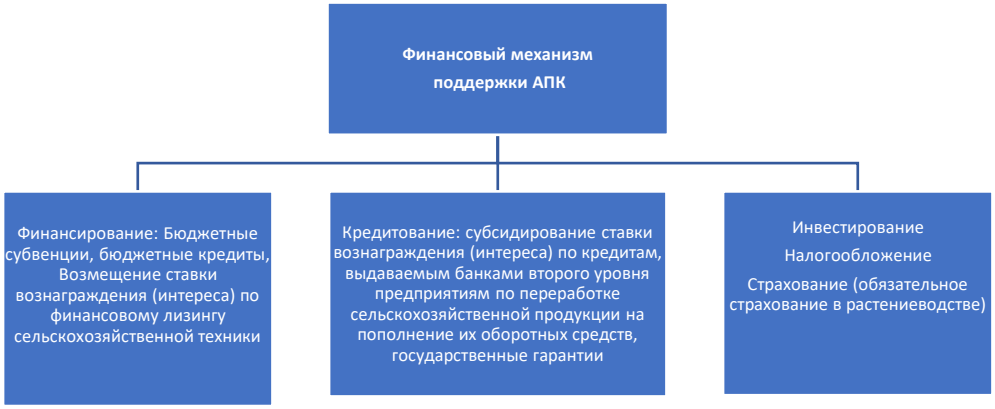

Рисунок 2– **Механизм финансовой поддержки АПК**

**составлено авторами*

Одним из ключевых направлений развития стала реализация программ государственной финансовой поддержки. Эти программы, в частности, улучшили условия доступа фермеров к кредитным ресурсам и современному техническому оборудованию. Однако, несмотря на достигнутые успехи, как мы отметили выше, все еще остаются нерешенные проблемы, влияющие на стабильность и устойчивость отрасли. Для их устранения потребуется реализация системного подхода, включающего:

- оптимизацию экономических и производственных процессов;
-дальнейшее развитие механизмов государственной финансовой поддержки;
- усиление интеграции инноваций в сельскохозяйственное производство.

Постоянное внимание к этим аспектам обеспечит устойчивое развитие агропромышленного комплекса Казахстана, повысит его конкурентоспособность на мировом рынке и создаст основу для экономической стабильности страны в будущем.

Устаревание технических средств и технологий производства, а также высокий износ машин и оборудования (средний показатель износа составил 43,9% за период с 2018 по 2023 годы) остаются ключевыми факторами снижения эффективности сельскохозяйственного производства в Казахстане. Это приводит к росту затрат на обслуживание устаревшей техники, ухудшению качества продукции и снижению конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции на внутреннем и внешнем рынках. Для преодоления этих проблем необходимо сосредоточить усилия на обновлении технической базы сельского хозяйства, внедрении современных технологий производства и переработки сырья. Активное внедрение инновационных агротехнологий и планомерное обновление машинно-тракторного парка станут важными шагами для повышения конкурентоспособности и устойчивости аграрного сектора. Эти меры не только снизят издержки, но и позволят Казахстану укрепить свои позиции на мировом агропродовольственном рынке. Необходимо уделить огромное внимание развитию лизинга. Для материально-технического обеспечения и обслуживания субъектов хозяйствования аграрного сектора необходимо функционирование предприятий агросервиса и машинно-технологических станций, действующих на лизинговой основе. Защита интересов аграрного сектора настоятельно требует участия в этом процессе банковских учреждений, промышленных предприятий-изготовителей**,** специализированных лизинговых компаний, дилерских организаций, непосредственно функционирующих на рынке лизинговых услуг.

Проблема сельскохозяйственного производства также заключается в недостаточном поступлении инвестиций из-за его сезонности и высокой рискованности для инвесторов: 70% инвестиций осуществлено за счет собственных средств, 5% за счет кредитов банков и 24% за счет других источников. Расходы республиканского бюджета на развитие АПК за период с 2019-2023 годы составили – 2035,5 млрд. тенге, при этом расходы в 2019 году по сравнению с 2023 годом остались почти на том же уровне, с предыдущим периодом снизились на 122,1 млрд. тенге или 24,2% (рисунок 3).

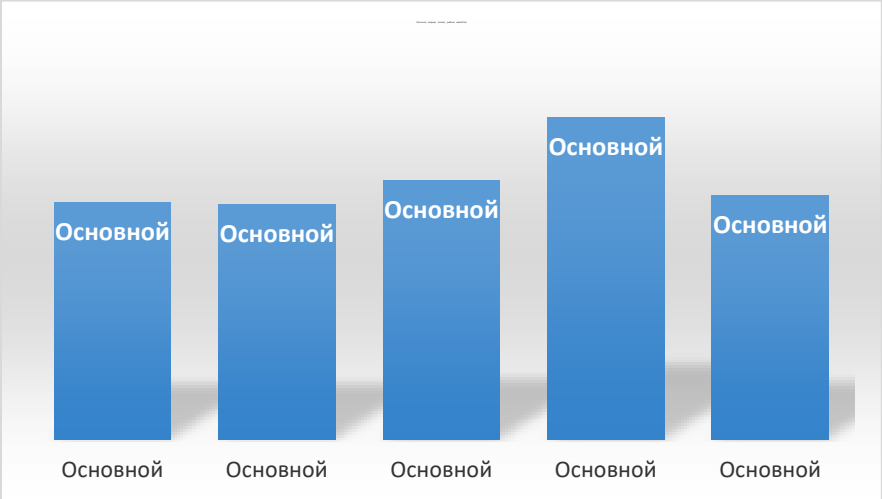

Рисунок 3- **Расходы Республиканского бюджета на развитие АПК за 2019-2023 годы, млн. тенге**

**составлено по источнику [10]*

Основными целевыми показателями развития агропромышленного комплекса, обозначенные в государственных программах, являются следующие критерии: доля валовой продукции в ВВП, объем валовой продукции сельского хозяйства, инвестиции в основной капитал сельского хозяйства, экспорт переработанной сельскохозяйственной продукции, импорт и производительность труда на 1 занятого в сельском хозяйстве (таблица 1).

Таблица 1 –

Основные показатели развития АПК Казахстана за 2015-2023 годы

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Доля валовой продукции в ВВП,%	8	7,8	7,6	7,4	7,5	9,0	9,0	8,1	6,4
объем валовой продукции сельского хозяйства, млрд. тенге	3321,7	3701,4	4 092,3	4497,6	5177,9	6 334,7	7 549,8	8 407,5	7 625,2
объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства, млрд. тенге	163,9	253,7	348,5	365,0	494,9	565,4	772,5	850,3	904,3
объем экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции, млн. долл.	2957,8	2676,5	3012,9	3094,6	3287,4	3490,0	3689,0	3890,0	3967,0
объем импорта, млн. долл.	945,1	978,2	1081,0	1133,5	1107,1	1200,0	1239,0	1305,0	1456,0

Производительность труда на 1 занятого в сельском хозяйстве, млн. тенге	1,2	1,4	1,7	2,1	2,4	2,6	2,8	2,8	2,9

*составлено по данным источника [10]

Данные таблицы 1 показывают, что валовая продукция сельского хозяйства увеличилась (к уровню 2015 года) почти в 2,3 раза;

- объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства (к уровню 2015 года) вырос почти в 5,5 раза;
- объем экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции (к уровню 2015 года) увеличился в 1,3 раза;
- объем импорта переработанной сельскохозяйственной продукции (к уровню 2015 года) увеличился в 1,5 раза;
- производительность труда на 1 занятого в сельском хозяйстве (к уровню 2015 года) возросла в 2,4 раза.

Но, несмотря на рост основных показателей развития АПК доля валовой продукции в ВВП снизилась с 8 до 6,4%. В этих целях для обеспечения агропродовольственной безопасности нашей республики необходимо проведение государственной политики, показывающей приоритетность аграрной отрасли. Исходя из задач стабилизации и дальнейшего устойчивого развития сельскохозяйственного производства, необходимо принимать меры государственной поддержки сельскохозяйственного производства с учетом соответствия правилам Всемирной торговой организации. Не последнее место должно занимать решение вопросов совершенствования финансовых рычагов поддержки и развития сельскохозяйственного производства.

Мероприятиями по содействию привлечения инвестиций в экономику области должны стать оказание содействия инвесторам в получении инвестиционных преференций, создание объектов инфраструктуры (индустриальных зон, бизнес-инкубаторов, технопарков, центров инжиниринга) с целью привлечения потенциальных инвесторов.

Создание и развитие сельской кооперации и крупных фермерских хозяйств. В этом направлении должны быть осуществлены следующие мероприятия: содействие объединению мелких товаропроизводителей в кооперативы путем предоставления государством льготных кредитов на приобретение специального технологического оборудования, транспортных средств, миницехов по первичной переработке животноводческой продукции и сырья, участие в субсидировании стоимости комбикормов, вовлечении отрасли животноводства в лизинговую программу для технического и технологического переоснащения.

Заключение. Дальнейшая стабилизация в сельском хозяйстве во многом зависит от уровня его финансового обеспечения. Необходимы модернизация и перевооружение производства через развитие институциональной и промышленной инфраструктуры, финансовых, страховых, информационных институтов, а также обеспечение безопасности и качества продукции в соответствии с международными стандартами. Используемые в Казахстане формы и виды вложения инвестиций должны активно дополняться эффективными инструментами финансового механизма. Для «разгрузки» бюджетных расходов надо активнее применять механизмы государственно-частного партнерства.

Инвестиционный механизм в аграрном секторе должен предусматривать последовательную децентрализацию инвестиционного процесса, увеличение доли собственных средств предприятий, усиление государственного контроля за целевым расходованием средств бюджета, направленных на инвестиции, расширение практики страхования и гарантирования поддерживаемых государством инвестиционных проектов, стимулирование иностранных инвестиций.

Государственная поддержка, как бюджетная, так и внебюджетная, должна включать не только предоставление льгот, но и создание равных экономических условий для субъектов агропромышленного комплекса по сравнению с другими отраслями экономики. Кредитная

политика должна быть неотъемлемой частью государственной поддержки, необходимо создание специального аграрного банка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закирова Э.Р. Формирование финансовой политики и инвестиционной привлекательности агропромышленных предприятий: монография / М-во науки и высшего образования Рос. Федерации, Уральский государственный экономический университет. - Екатеринбург: Изд-во Уральского государственного экономического университета – 2018. – 240 с.

2. Т.Х. Хабалов, М.Х. Балкизоов, И.Р. Микитаева. Формирование целевых программ развития сельского хозяйства в РФ /Известия ФГБОУ ВПО «Горский ГАУ». – 2013. – №50/4. – С.237–241.

3. Передериева С. А., Кизлик Т.А. Анализ отдельных индикаторов устойчивого развития АПК /Научный вестник Луганского государственного аграрного университета». – Луганск: ГОУ ВО ЛНР ЛГАУ. – 2023. – № .1/2. – С. 185 – 195.

4. Ильинова О.В., Пронская О.Н. Кооперация в производстве, переработке и сбыте про дукции как механизм регулирования малого и среднего бизнеса в АПК / Экономика и предпринимательство. – 2018. – № 9 (98). – С.1215– 1218.

5. Сутыгина А.С**.** Инклюзивный подход к развитию национальной агропродовольственной системы/ Экономика сельского хозяйства России. – 2021. – № 4. – (Агропродовольственный рынок). – С. 40-45. DOI 10.32651/214-40.

6. Акимбекова Г.У., Никитина, Г.А. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Проблемы агрорынка – 2020. - №4. - С.13-23. https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01

7. Байкин А.К., Амантаева Р.К., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З.Ж. Мировой опыт интеграции принципов экономики замкнутого цикла в агропромышленные системы / Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №3(56). – С. 397–407. DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).44

8. Сагинова С.А., Тлеулин Ч.М., Алпысбаева А.К. Тенденции развития АПК сельских территорий в условиях модернизации экономики Казахстана/ Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №2(55). – С. 145–151. DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).18

9. Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Карыбаев А.А., Кожахметов Р.М. Методы регулирования деятельности сельскохозяйственных предприятий на современном этапе / Государственный аудит. –2019.– №2(43) – С.38–47

10.Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. https://stat.gov.kz (дата обращения 26.10.2024)

REFERENCES

1. Zakirova Je.R. Formirovanie finansovoj politiki i investicionnoj privlekatel'nosti agropromyshlennyh predprijatij: monografija [Formation of financial policy and investment attractiveness of agro-industrial enterprises]. M-vo nauki i vysshego obrazovanija Ros. Federacii, Ural'skij gosudarstvennyj jekonomicheskij universitet. - Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta. –2018. – 240 s. [in Russian]

2. Habalov T.H., Balkizoov M.H., Mikitaeva I.R. Formirovanie celevyh programm razvitija sel'skogo hozjajstva v RF [Formation of target programs for the development of agriculture in the Russian Federation]. Izvestija FGBOU VPO «Gorskij GAU». – 2013. – №50/4. – S.237–241. [in Russian]

3. Perederieva S.A., Kizlik T.A. Analiz otdel'nyh indikatorov ustojchivogo razvitija APK [Analysis of individual indicators of sustainable development of the agro-industrial complex]. Nauchnyj vestnik Luganskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta». – Lugansk: GOU VO LNR LGAU. – 2023. – № .1/2. – S. 185 – 195. [in Russian]

4. Il'inova O.V., Pronskaja O.N. Kooperacija v proizvodstve, pererabotke i sbyte pro dukcii kak mehanizm regulirovanija malogo i srednego biznesa v APK [Cooperation in production, processing and marketing of products as a mechanism for regulating small and medium-sized businesses in the agro-industrial complex]. Jekonomika i predprinimatel'stvo. – 2018. – № 9 (98). – S.1215 – 1218. [in Russian]

5. Sutygina A.S. Inkljuzivnyj podhod k razvitiju nacional'noj agroprodovol'stvennoj sistemy [An inclusive approach to the development of the national agri-food system]. Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. – 2021. – № 4. – (Agroprodovol'stvennyj rynok). – S. 40-45. DOI 10.32651/214-40. [in Russian]

6. Akimbekova G.U., Nikitina G.A. Prioritetnye napravlenija razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority areas for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Problemy agrorynka – 2020. – №4. – S.13–23. https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01 [in Russian]

7. Bajkin A.K., Amantaeva R.K., Zhusupov R.S., Kenzhegalieva Z.Zh. Mirovoj opyt integracii principov jekonomiki zamknutogo cikla v agropromyshlennye sistemy [Global experience in integrating circular economy principles into agro-industrial systems]. Vestnik KazUJeFMT. – 2024. – №3(56). – S. 397–407. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).44 [in Russian]

8. Saginova S.A., Tleulin Ch.M., Alpysbaeva A.K. Tendencii razvitija APK sel'skih territorij v uslovijah modernizacii jekonomiki Kazahstana [Trends in the development of the agro-industrial complex of rural areas in the context of modernization of the economy of Kazakhstan]. Vestnik KazUJeFMT. – 2024. – №2(55). – S. 145–151. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).18 [in Russian]

9. Aimurzina B.T., Kamenova M.Zh., Karybaev A.A., Kozhahmetov R.M. Metody regulirovanija dejatel'nosti sel'skohozjajstvennyh predprijatij na sovremennom jetape [Methods of regulation of agricultural enterprises at the present stage]. Gosudarstvennyj audit. – 2019.– №2(43). – S.38–47 [in Russian]

10.Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] https://stat.gov.kz (data obrashhenija 26.10.2024) [in Russian]

Сарбасова Р.С., Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Мауина Г.А.

ҚАЗАҚСТАН АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ МЕХАНИЗМІ

Аңдатпа

Авторлар 2019 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңге арналған республикалық бюджеттің ауыл, су, орман және балық шаруашылығына шығыстарын талдап, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың нысаналы индикаторларын ұсынды.

Бұл жұмыс ауыл шаруашылығының стратегиялық маңыздылығы мен бірегей сипаттамалары оны қаржыландыру мен инвестициялаудың ерекше тәсілдерін құруды талап ететінін көрсетеді, бұл аграрлық секторды қолдау және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша жүйелі шешімдерді әзірлеуді қажет етеді.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік механизмін дамытуды, шағын тауар өндірушілерді кооперативтерге біріктіру арқылы өндірісті ұйымдастырудың заманауи нысандары мен әдістерін енгізуді ескере отырып, ауыл шаруашылығы шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржылық қолдаудың бағыттарын қайта қарау ұсынылады. .

Ауыл шаруашылығындағы экономикалық өсуді ынталандырудың маңызды факторы мемлекеттік несие саясаты, лизингтік қызметті дамыту, инвесторларға инвестициялық преференциялар алуға жәрдемдесу, инфрақұрылымды құру, институционалдық және институционалды дамыту арқылы өндірісті жаңғырту және қайта жарақтандыру болуы тиіс екені анықталды. өндірістік инфрақұрылым, қаржы, сақтандыру, ақпараттық институттар, бюджет қаражатының мақсатты жұмсалуына мемлекеттік бақылауды күшейту, сақтандыру тәжірибесін кеңейту және мемлекет тарапынан қолдау көрсетілетін инвестициялық жобаларға кепілдік беру.

Sarbassova R., Aimurzina B., Kamenova M., Mauina C.

FINANCIAL MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Annotation

The authors analyzed the expenditures of the republican budget on agriculture, water, forestry and fisheries for the period from 2019 to 2023, and also presented target indicators for the development of the agro-industrial complex.

This work shows that the strategic importance and unique characteristics of agriculture require the creation of special approaches to its financing and investment, which necessitates the development of systemic solutions in the framework of supporting the agricultural sector and ensuring food security.

It is recommended to revise the areas of state financial support for agricultural small and medium-sized businesses, taking into account the development of a public-private partnership mechanism, the introduction of modern forms and methods of organizing production by uniting small producers into cooperatives.

It has been determined that an important factor in stimulating economic growth in agriculture should be state credit policy, development of leasing activities, assistance to investors in obtaining investment preferences, creation of infrastructure facilities, modernization and re-equipment of production through the development of institutional and industrial infrastructure, financial, insurance, information institutions, strengthening state control over the targeted spending of budget funds, expansion of the practice of insurance and guaranteeing state-supported investment projects.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).13
УДК 330.322
ГРНТИ 06.71:06.58.45

Н.Н. Жанакова, к.э.н., ассоц. профессор[1]
А.А. Маукенова*, к.э.н., доцент[2]
Р.О. Сутбаева, PhD, и.о. ассоц. профессор[3]
Б.С. Саубетова, и.о. ассоц. профессор[3]
Институт экономических исследований,
г. Астана, Казахстан[1]
Казахский национальный медицинский университет
имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан[2]
Yessenov University, г. Актау, Казахстан[3]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: maukenova.a@kaznmu.kz

ОСОБЕННОСТИ ОТРАСЛЕВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

В статье проводится анализ инвестиций в основной капитал и прямых иностранных инвестиций в экономику Казахстана. Представлен анализ соотношения темпов роста инвестиций в основной капитал и темпов роста экономики страны, в результате характеризуемый, как экстенсивный тип роста экономики страны, когда развитие экономики происходит за счет роста используемых ресурсов, а не за счет повышения эффективности их использования или внедрения новых технологий.

Выявлены приоритетные направления использования инвестиций в основной капитал РК в отраслевом разрезе. В результате выявлено, что инвестиции стали направляться не только в нефтяной сектор, но и в те сектора, которые многие годы находились в упадке из-за низких тарифов, устанавливаемых государственными органами.

Проведен анализ прямых иностранных инвестиций, в результате которого выявлена значительная доля инвестиционных вложений в горнодобывающий сектор экономики, требующего диверсифицированного подхода в направлении вложений для отхода от избыточной зависимости от ресурсных доходов.

Диверсификация инвестиционных вложений позволит снизить риски, связанные с колебаниями мировых цен на сырье, и обеспечить устойчивый рост других секторов экономики, таких как переработка, технологии и услуги. Это создаст более сбалансированную экономическую структуру, способную адаптироваться к изменениям внешней конъюнктуры и способствующей инновационному развитию страны.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиции в основной капитал, прямые инвестиции, отрасли экономики, дифференциация экономики, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат.*

Кілт сөздер: *инвестициялар, негізгі капиталға инвестициялар, тікелей инвестициялар, экономика салалары, экономиканы саралау, инвестициялық қызмет, инвестициялық климат.*

Keywords: *investments, investments in fixed assets, direct investment, economic sectors, economic differentiation, investment activity, investment climate.*

JEL Classification: E22

Введение. Инвестиции выступают ключевым фактором в экономическом развитии любой страны, и Казахстан не является исключением. В последние годы усилия страны направлены на диверсификацию экономики и на привлечение иностранных и отечественных инвестиций в различные сектора и отрасли экономики. Стратегические инициативы правительства, направленные на создание благоприятного инвестиционного климата, а также уникальные ресурсы и географическое положение выявили особенности отраслевых инвестиций в Казахстане.

В этой связи основной целью настоящей статьи является проведение анализа отраслевых инвестиционных тенденций и выявление приоритетных направлений инвестиционных вложений в различные сектора экономики страны.

Для достижения поставленной цели авторами статьи проанализирована система показателей, измеряющих инвестиции в отрасли экономики. Проведен анализ инвестиций в основной капитал, в том числе в отраслевом и региональном разрезах. Это позволило выявить преобладающую роль инвестиций в основной капитал в нефтяном секторе, за исключением крайнего анализируемого года, где сектор транспорта и электроснабжения получили больше финансирования, чем ранее.

Проведен анализ динамики и направлений прямых инвестиций, где за более, чем десятилетний период наблюдается преобладающая доля прямых инвестиций в горнодобывающий сектор по сравнению с обрабатывающим. Выявлено, что в экономике страны важно придерживаться диверсификации направлений инвестиционных вложений в сторону обрабатывающих секторов экономики и развития сферы услуг.

Для достижения поставленных целей в исследовании применялся диалектический подход, позволяющий глубже анализировать экономические явления и процессы. Это подразумевает систематическое выявление динамично изменяющихся закономерностей, тенденций и взаимосвязей.

Методология исследования основывается на системном и логическом подходах, а также включает статистические методы, методы сравнения и количественной оценки.

В качестве исходных данных использовались официальные вторичные данные и статистические сборники, предоставленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также аналитические отчеты и информация из интернет-ресурсов.

Обзор литературы. Теоретические аспекты инвестиций основаны на общепризнанных оценочных метриках, таких как общая стоимость активов и основные капитальные вложения [1], а также восстановительная стоимость активов [2], предполагающие комплексный аналитический подход с применением широкого спектра профилей к анализу инвестиций.

Дальнейшие исследования вопросов прямых инвестиций нашли продолжение во взаимосвязи с различными аспектами на основе использования различных методологий. Прямые инвестиции рассматриваются во взаимосвязи с урбанизацией [3], через проявление инвестиционных рисков [4], развитие чартерных городов [5]. При этом, прямые инвестиции оказывают влияние на экономический рост как в положительной, так в отрицательной зависимости [6], а наличие таких факторов, как высокий процент женщин в общей численности населения, концентрация богатства в стране назначения, а также степень урбанизации способствуют повышению эффективности привлечения ПИИ [7]. Результатом всех этих исследований является выявление многоуровневого воздействия прямых инвестиций на развитие экономики, и зависимости их эффективности от различных факторов.

Изучение влияния инвестиций в основной капитал на экономику связывают с льготной налоговой политикой [8], корпоративными инвестициями в финансовые активы [9], а также необходимостью их переоценки, в том числе в кризисные периоды [10].

Как продолжение взглядов имеющихся научных исследований по вопросам инвестиций и капитальных вложений, настоящее исследование стремится продолжить предыдущие, исследуя общие тенденции и приоритетные направления инвестиционных вложений через углубленный анализ ключевых показателей, влияющих на инвестиции и их динамику, в том числе в отраслевом разрезе.

Основная часть. Экономика Казахстана в течение многих лет подвержена значительным изменениям в инвестиционной динамике, что, в первую очередь, связано с проциклической бюджетной политикой, выраженной в экспансионистской фискальной политике и использовании трансфертов из Национального фонда РК. Проведение такой политики позволило нарастить инвестиции в основной капитал, которые достигнули рекордных показателей в 2018 году в размере 17,5%, а в 2023 году они составили 11,2% (рисунок 1).

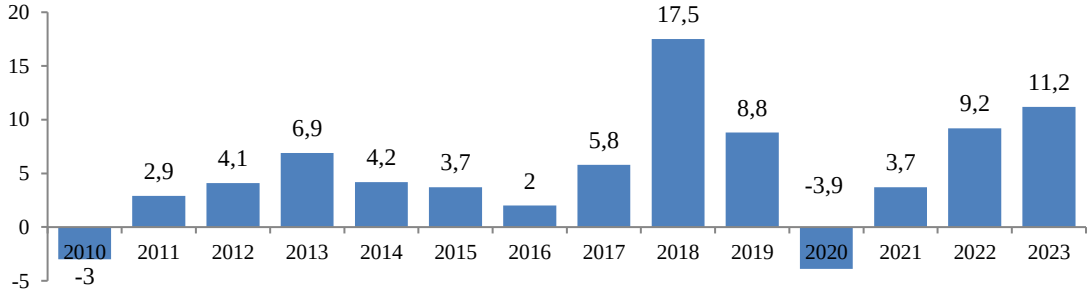

Рисунок 1 – **Инвестиции в основной капитал РК в 2019-2023 годы, %**

**составлено по источнику [11].*

При этом важно отметить, что экономический рост Казахстана в течение многих лет зависит от темпов роста инвестиций. Это подтверждается тем, что темпы роста инвестиций превышали темпы роста экономики страны, разрыв между которыми составил в среднем за период 2010-2023 годы 1,4 раза. Это, в свою очередь означает, что казахстанской экономике характерен экстенсивный тип экономического роста, когда развитие экономики происходит за счет увеличения объемов ресурсов и их использования, а не за счет повышения производительности и внедрения новых технологий (рисунок 2).

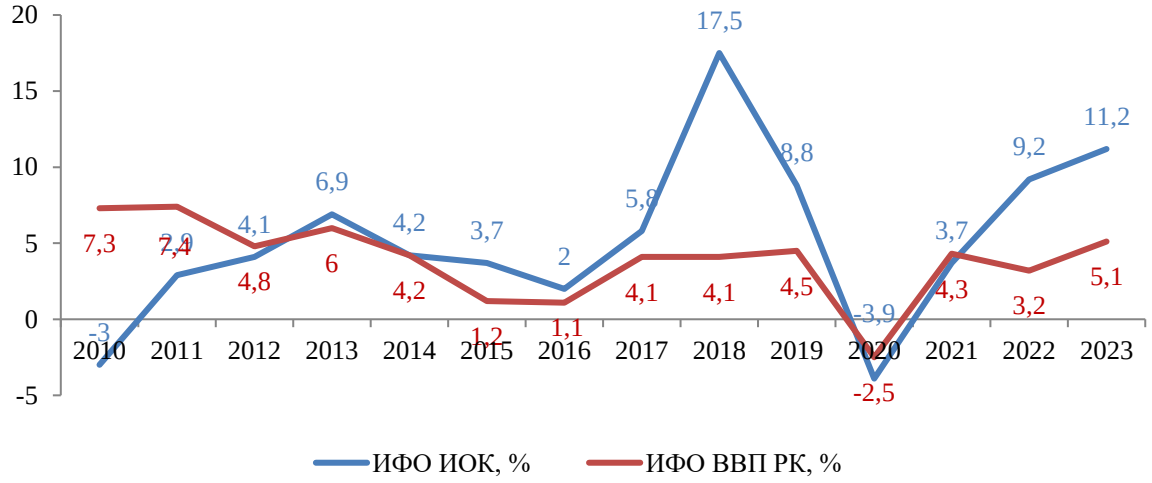

Рисунок 2 – **Динамика темпов роста экономики и инвестиций РК, % к предыдущему году**
** составлено и рассчитано по источнику [11,12]*

В отраслевом разрезе инвестиции в течение анализируемого периода направлялись в нефтяной сектор, а также в деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания со средним темпом роста 49,0%, информации и связи – 25,8%, здравоохранения – 20,6%. Но в 2023 году инвестиции наблюдаются, прежде всего, в тех секторах, которые многие годы деградировали из-за низких тарифов, устанавливаемых государством. К таким секторам, прежде всего, относятся «Транспорт» (рост в 2023 году на 34,0 п.п. по сравнению с 2022 годом) и «Электроснабжение» (рост на 42,3 п.п.).

Стоит также отметить большой объем инвестиций в 2023 году в сфере информации и связи (рост на 96,1 п.п. по сравнению с 2022 годом), научно-технической деятельности (на 60,6 п.п.), услуг по проживанию и питанию (на 37,1 п.п.). При этом, инвестиции в основной капитал горнодобывающей отрасли сократились в 2023 году на 17,5 п.п. по сравнению с предыдущим годом (рисунок 2).

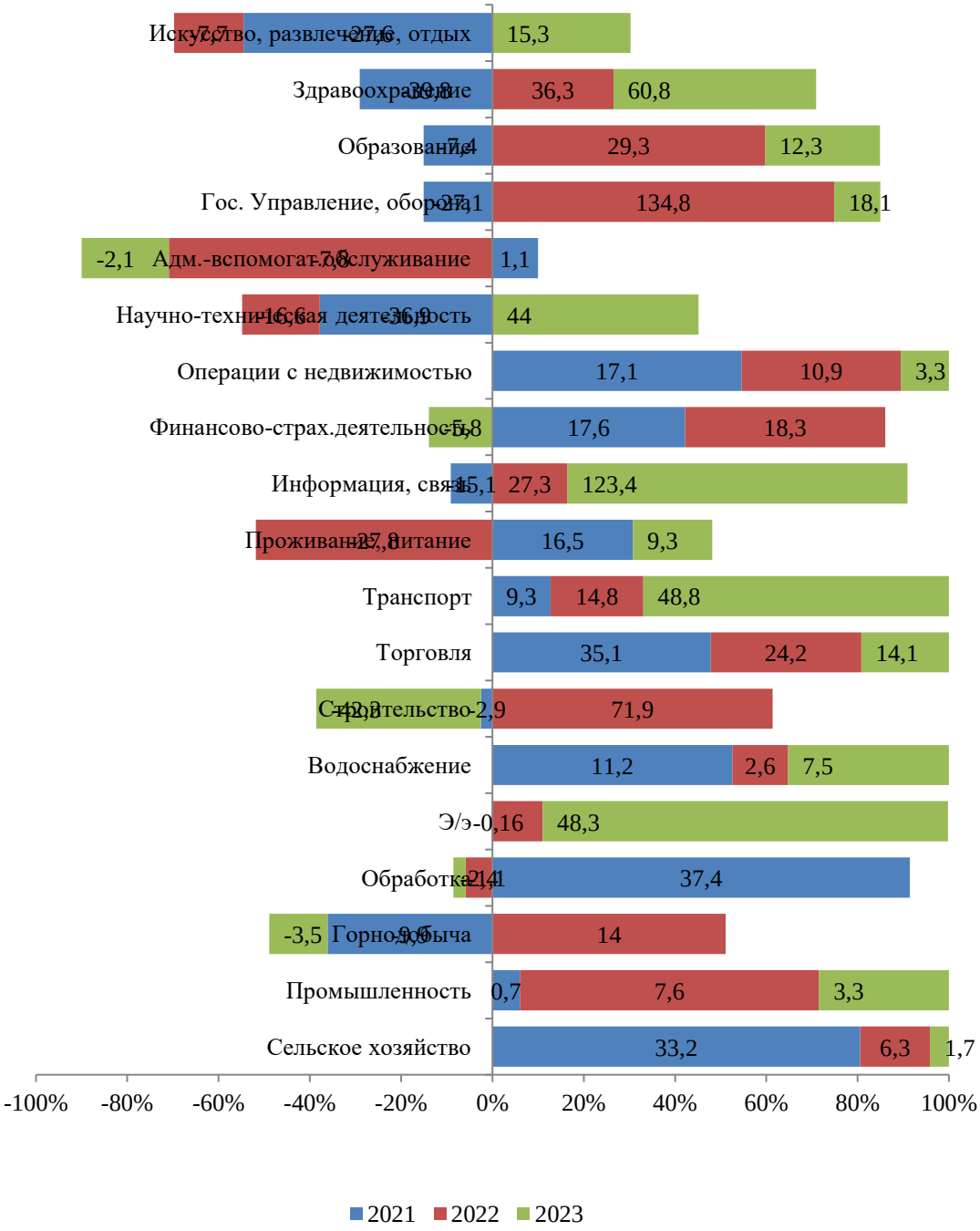

Рисунок 2 - **Инвестиции в основной капитал РК по направлениям использования, %**

**составлено и рассчитано по источнику [11].*

В региональном разрезе за последние пять лет наибольший объем инвестиций наблюдается в Туркестанской области (со средними темпами роста 24,3%), Карагандинской области (16,5%), Восточно-Казахстанской области (14,7%), Мангистауской (13,8%), Акмолинской (13,4%) (рисунок 3).

Наименьший объем инвестиций за пять лет поступил в Атыраускую область (в среднем (-7,2%), Западно-Казахстанскую область (6,2%), г.Астана (6,9%), Кызылординскую (8,6%), Павлодарскую (9,9%).

Из числа новых областей, образовавшихся в 2022 году, наибольшие инвестиции поступили в область Жетісу (в среднем 21,8%), область Абай (14,5%), наименьшие – в область Ұлытау (8,1%).

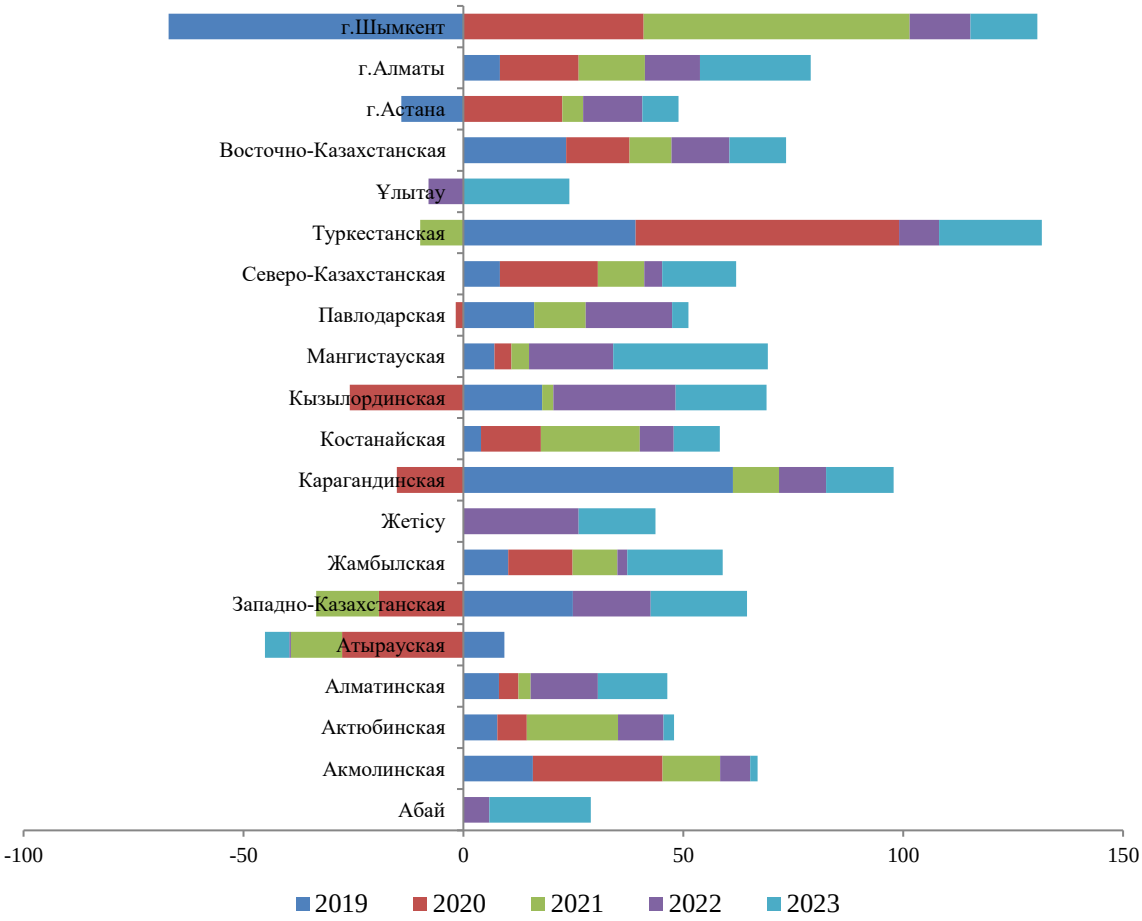

Рисунок 3 – **Инвестиции в основной капитал регионов РК, %**
**составлено по источнику [11]*

Приток прямых иностранных инвестиций за последние более, чем десять лет, значительно сократился (в 6,5 раза), что связано, прежде всего с падением мировых цен на нефть. В течение многих лет прямые иностранные инвестиции направлялись преимущественно в горнодобывающий сектор экономики страны, доля которого составила 40% за период 2013-2023 годы в общей структуре прямых инвестиций по направлениям использования. При этом, доля обрабатывающего сектора составила 7,3%. Необходимо подчеркнуть значительную долю прямых инвестиций в профессиональную, научно-техническую деятельность (37,6%), сектор строительства (8,2%), торговли (9,8%). Наименьшая доля прямых инвестиций принадлежит сектору информации и связи (0,1%), отрасли водоснабжения (0,2%), сектору услуг по проживанию и питанию (0,2%), отраслей сельского хозяйства (0,3%) [13].

Важно отметить преобладающую долю прямых инвестиций за более, чем десятилетний период в Атыраускую область с общей долей 69% от всех ивестиций в разрезе регионов Казахстана, в г.Алматы - 15%, г.Астана – 5%. 2%-ная доля прямых инвестиций от всех инвестиций, направленных в регионы Казахстана, наблюдается в Алматинской области (г.Конаев), Карагандинской, Костанайской, Кызылординской областях, область Ұлытау (г.Жезказган).

Заключение. Проциклличность бюджетной политики, выраженная в экспансионистской фискальной политике со значительной долей государственных расходов, финансируемых из трансфертов Национального фонда РК, позволила значительно нарастить инвестиции в основной капитал за последние годы. При этом, в 2023 году инвестиции в основной капитал сменили траекторию направления из нефтяного в ненефтяной сектор, что является благоприятным трендом в отраслевом развитии страны. В свою очередь, прямые инвестиции распределяются главным образом в горнодобывающий сектор экономики страны, что означает необходимость проведения диверсификации направления инвестиционных вложений, что, в свою очередь, повлечет снижение зависимости от колебаний мировых цен на нефть. Это создает условия для устойчивого роста и

развития других секторов, таких как переработка, сельское хозяйство и услуги. Политика, направленная на привлечение инвестиций на основе двусторонних инвестиционных договоров возможно приведут к увеличению притока капиталовложений, развитию новых технологий и созданию рабочих мест, что в конечном итоге будет способствовать устойчивому экономическому росту и улучшению жизненного уровня населения. Кроме того, такие соглашения могут способствовать обмену знаниями и лучшими практиками, что также будет способствовать диверсификации и модернизации национальной экономики.

Таким образом, изменения в структуре инвестиций способствуют не только укреплению экономической базы, но и повышению общей конкурентоспособности страны на международной арене. В долгосрочной перспективе это может привести к созданию новых рабочих мест и улучшению качества жизни населения, что в целом положительно скажется на социально-экономическом развитии Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Boundi-Chraki F., Perrotini-Hernández I. Revisiting the Classical Theory of Investment: An Empirical Assessment from the European Union // Journal of Quantitative Economics. – 2024. – №22. – P. 63–89. – https://doi.org/10.1007/s40953-024-00385-y

2. Livdan D., Nezlobin A. Investment, capital stock, and replacement cost of assets when economic depreciation is non-geometric // Journal of Financial Economics. – 2021. – №142 (3). – P. 1444–1469. – https://10.1016/j.jfineco.2021.05.021

3. Luo Y., Wang C., Chen Ch., Ding K., Zeng W.Total Investment in Fixed Assets and the Later Stage of Urbanization: A Case Study of Shanghai // Sustainability. – 2021. – №13 (7). – P. 3661–3669. – https://doi.org/10.3390/su13073661

4. Caliendo M., Cobb-Clark D., Obst C. and Uhlendorff A. Risk preferences and training investments // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2023. – № 205. – P. 668–686. - https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.11.024

5. Forere M. Towards Foreign Direct Investment for Development in the Host State? Revisiting Charter Cities // The Journal of World Investment & Trade. – 2024. – №25 (1). – P. 58–92. – doi.org/10.1163/22119000-12340318

6. Navarro B., Eduardo C., Álvarez-Quiroz. V. Foreign Direct Investment and Exports Stimulate Economic Growth? Evidence of Equilibrium Relationship in Peru // Economies. – 2022. – №10 (10). – 234 p. – https://doi.org/10.3390/economies10100234

7. Wanke P., Tan Y., Antunes J., Emrouznejad A. Foreign direct investment performance drivers at the country level: a robust compromise multi-criteria decision-making approach // Technological and Economic Development of Economy. – 2024. – №30 (1). – P. 148–174. – doi.org/10.3846/tede.2024.19532

8. Dong Y., Leung Ch., Cai D. What Drives Fixed Asset Holding and Risk- Adjusted Performance of Corporates in China? An Empirical Analysis // International Real Estate Review, Global Social Science Institute. – 2012. – №15 (2). – P. 141–164.

9. Jin X., Mai Y., Cheung A. Corporate financialization and fixed investment rate: Evidence from China // Finance Research Letters. – 2022. - № 48. – 102898 p. – doi.org/10.1016/j.frl.2022.102898

10. Cho H., Chung, J., Kim Y. Fixed asset revaluation and external financing during the financial crisis: Evidence from Korea // Pacific-Basin Finance Journal. – 2021. – № 67. – 101517 p. – doi.org/10.1016/j.pacfin.2021.101517

11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика инвестиций. Динамические ряды. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/

12. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Национальные счета. Динамические ряды. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/

13. Прямые инвестиции по направлению использования. Национальный банк Республики Казахстан. Чистый поток прямых инвестиций (в динамике). Чистый приток прямых инвестиций в Казахстан по видам экономической деятельности резидентов. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya

REFERENCES

1. Boundi-Chraki F., Perrotini-Hernández I. Revisiting the Classical Theory of Investment: An Empirical Assessment from the European Union // Journal of Quantitative Economics. – 2024. – №22. – P. 63–89. – https://doi.org/10.1007/s40953-024-00385-y

2. Livdan D., Nezlobin A. Investment, capital stock, and replacement cost of assets when economic depreciation is non-geometric // Journal of Financial Economics. – 2021. – №142 (3). – P. 1444–1469. – https://10.1016/j.jfineco.2021.05.021

3. Luo Y., Wang C., Chen Ch., Ding K., Zeng W. Total Investment in Fixed Assets and the Later Stage of Urbanization: A Case Study of Shanghai // Sustainability. – 2021. – №13 (7). – P. 3661–3669. – doi.org/10.3390/su13073661

4. Caliendo M., Cobb-Clark D., Obst C. and Uhlendorff, A. Risk preferences and training investments // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2023. – № 205. – P. 668–686. – doi.org/10.1016/j.jebo.2022.11.024

5. Forere M. Towards Foreign Direct Investment for Development in the Host State? Revisiting Charter Cities // The Journal of World Investment & Trade. – 2024. – № 25 (1). – P. 58-92. – doi.org/10.1163/22119000-12340318

6. Navarro B., Eduardo C., Álvarez-Quiroz. V. Foreign Direct Investment and Exports Stimulate Economic Growth? Evidence of Equilibrium Relationship in Peru // Economies. – 2022. - №10 (10). –234 p. –doi.org/10.3390/economies10100234

7. Wanke P., Tan Y., Antunes J., Emrouznejad A. Foreign direct investment performance drivers at the country level: a robust compromise multi-criteria decision-making approach // Technological and Economic Development of Economy. – 2024. - №30 (1). – P. 148–174. – https://doi.org/10.3846/tede.2024.19532

8. Dong Y., Leung Ch., Cai D. What Drives Fixed Asset Holding and Risk- Adjusted Performance of Corporates in China? An Empirical Analysis // International Real Estate Review, Global Social Science Institute. – 2012. – №15 (2). – P. 141–164.

9. Jin X., Mai Y., Cheung A. Corporate financialization and fixed investment rate: Evidence from China // Finance Research Letters. – 2022. – № 48. – 102898 p. – doi.org/10.1016/j.frl.2022.102898

10. Cho H., Chung J., Kim Y. Fixed asset revaluation and external financing during the financial crisis: Evidence from Korea // Pacific-Basin Finance Journal. – 2021. – № 67. – 101517 p. – doi.org/10.1016/j.pacfin.2021.101517

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika investicij. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Investment statistics. Dynamic series]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/[in Russian].

12. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Nacional'nye scheta. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. National accounts. Dynamic series]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/[in Russian].

13. Prjamye investicii po napravleniju ispol'zovanija. Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. Chistyj potok prjamyh investicij (v dinamike). Chistyj pritok prjamyh investicij v Kazahstan po vidam jekonomicheskoj dejatel'nosti rezidentov [Direct investments in the direction of use. The National Bank of

the Republic of Kazakhstan. Net direct investment flow (in dynamics). Net inflow of direct investments into Kazakhstan by type of economic activity of residents.]. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya [in Russian].

Жанакова Н.Н., Маукенова А.А., Сутбаева Р.О., Саубетова Б.С.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА САЛАЛЫҚ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада негізгі капиталға инвестициялар мен Қазақстан экономикасына тікелей шетелдік инвестициялар талданады. Негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны мен ел экономикасының өсу қарқынының арақатынасын талдау ұсынылған, нәтижесінде экономиканың дамуы оларды пайдалану тиімділігін арттыру немесе жаңа технологияларды енгізу есебінен емес, пайдаланылатын ресурстардың өсуі есебінен болатын ел экономикасының өсуінің экстенсивті түрі ретінде сипатталады.

Салалық бөліністе ҚР негізгі капиталына инвестицияларды пайдаланудың басым бағыттары анықталды. Нәтижесінде инвестициялар тек мұнай секторына ғана емес, мемлекеттік органдар белгілеген төмен тарифтерге байланысты көптеген жылдар бойы құлдырап келе жатқан секторларға да бағыттала бастағаны анықталды.

Тікелей шетелдік инвестицияларға талдау жүргізілді, нәтижесінде экономиканың тау-кен өндіру секторына инвестициялық салымдардың едәуір үлесі анықталды, бұл ресурстық кірістерге шамадан тыс тәуелділіктен бас тарту үшін салымдар бағытында әртараптандырылған тәсілді талап етеді.

Инвестициялық салымдарды әртараптандыру шикізаттың әлемдік бағасының ауытқуымен байланысты тәуекелдерді азайтуға және қайта өңдеу, технологиялар және қызметтер сияқты экономиканың басқа секторларының тұрақты өсуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл сыртқы жағдайдың өзгеруіне бейімделе алатын және елдің инновациялық дамуына ықпал ететін теңдестірілген экономикалық құрылымды жасайды.

Zhanakova N., Maukenova A., Sutbayeva R., Saubetova B.

FEATURES OF SECTORAL INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The paper analyzes investments in fixed assets and foreign direct investment in the economy of Kazakhstan. The analysis of the ratio of the growth rate of investments in fixed assets and the growth rate of the country's economy is presented, as a result, characterized as an extensive type of economic growth of the country, when economic development occurs due to the growth of resources used, and not due to increasing the efficiency of their use or the introduction of new technologies.

The priority directions of using investments in fixed assets of the Republic of Kazakhstan in the sectoral context have been identified. As a result, it was revealed that investments began to be directed not only to the oil sector, but also to those sectors that had been in decline for many years due to low tariffs set by government agencies.

An analysis of foreign direct investment has been carried out, as a result of which a significant proportion of investments in the mining sector of the economy has been identified, which requires a diversified approach to investments in order to move away from excessive dependence on resource revenues.

Diversification of investments will reduce the risks associated with fluctuations in global commodity prices and ensure sustainable growth in other sectors of the economy, such as processing, technology and services. This will create a more balanced economic structure capable of adapting to changes in the external environment and contributing to the innovative development of the country.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).14
ӘОЖ 33.334.01
ҒТАМР 06.71. 57

А.Қ. Есім*, PhD докторанты[1]
Р. Шохан, э.ғ.к., қауым.профессор[1]
Қ.Б. Тукибаева, PhD, доцент м.а.[1]
Д.Д. Есимова, п.ғ.к., қауым.профессор[2]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан[1]
Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан[2]
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: ayana_esimova99@mail.ru

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мақалада қазіргі жағдайдағы Павлодар облысының туризм саласын дамытудың мүмкіндіктері талданып, саланы одан әрі дамытудың болашағы бағаланды. Туризм секторы – мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағынан қарағанда жоғары маңыздылыққа ие салаларының бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда туризм индустриясы дамыған және дамушы елдер экономикасында маңызды орынға ие болып отыр. Себебі қазіргі кездегі экономиканы әртараптандырудың талаптарына сәйкес мемлекеттің экономикалық өсімін қамтамасыз етуде қызмет көрсету нарығын дамытуға басымдық беріліп отыр. Қазақстан Республикасында туризм саласын дамыту үшін қажетті туристік-рекреациялық ресурстардың болуы, мемлекет тарапынан аталмыш саланы дамытуға басымдық беруі, туристердің жергілікті жерлерге қызығушылықтарының артуы туризм саласының маңыздылығын көрсетіп отыр. Туризм саласының дамуы жұмыспен қамту, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, жаңа жұмыс орындарын құру мен қосымша табыс көзін қалыптастыруға әсер етеді.

Мақалада Павлодар облысындағы туризм саласы индикаторлары ішкі және келу туризмінің көрсеткіштері, Баянауыл курорттық аумағында туризмнің даму көрсеткіштері, қонақ үй кәсіпорындарының көрсеткіштері, спорт және демалысты ұйымдастыру бойынша қызметтер көрсеткіштерінің өзгеріс қарқыны талданып, тұжырымдар жасалған. Өңірде туристік қызметті ұйымдастыруға және дамытуға мүмкіндік беретін физикалық-географиялық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени-тарихи факторлардың жиыны қарастырылған. Мақалада библиографиялық әдістің көмегімен отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне шолу жасалынып, салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық талдау әдістері, жалпылау әдісі қолданылды.

Сонымен қатар, туризм саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрсетілген басым болатын туристік бағыттарды Павлодар облысында дамытудың мүмкіндіктері ұсынылған.

Кілт сөздер: *туризм, сала, экономика, туристік ресурстар, фактор, аумақ, туристік дестинация.*
Ключевые слова: *туризм, отрасль, экономика, туристские ресурсы, фактор, территория, туристская дестинация.*
Keywords: *tourism, sector, economy, tourist resources, factor, territory, tourist destination.*

JEL classification: O1, O2, O21, P11, P21

Кіріспе. Туризм саласы – бұл экономиканың ең ірі ғана емес, қарқынды даму деңгейіне ие болып отырған сала, оның өсу қарқыны экономиканың басқа да салаларынан екі есеге жоғары. Туризм саласын инвестициялық салымдардың тиімділігі бойынша мұнай өндіру саласымен салыстыруға болады. Туризм саласының әлемдегі өсу қарқыны пандемияға дейін жоғары болды. Бірқатар әлем елдерінде туризм жұмыс орындарын ұйымдастыру, қызметті экспорттау және инфрақұрылымды дамыту арқылы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының жетекші күшіне айналып отыр.

Бүгінгі таңда туризм индустриясы дамыған және дамушы елдер экономикасында маңызды орынға ие болып отыр. Себебі қазіргі кездегі экономиканы әртараптандырудың талаптарына сәйкес мемлекеттің экономикалық өсімін қамтамасыз етуде қызмет көрсету нарығын дамытуға басымдық беріліп отыр. Қазақстан Республикасында туризм саласын қалыптастырудың және дамытудың оңтайлы тетіктерін ұйымдастырудың алғышарттары анықталған. Әлемдік экономикалық кеңістіктің артуы жағдайындағы Қазақстанның туризм саласын тиімді ұйымдастыру мен

дамытудың әлеуетті бағыттарын анықтау қажеттілігі туындауда. Мемлекетте туризм саласын дамытуға мүмкіндік беретін табиғи-туристік және рекреациялық әлеует бар.

Мақаланың мақсаты. Павлодар облысындағы туризмнің дамуына талдау жүргізе отырып, Павлодар облысында туризм дамуының қазіргі жай-күйін сипаттау және туризмді дамытудың мүмкіндіктерін айқындау болып табылады.

Мақаланың міндеті. Павлодар облысының жоғарыда аталған факторларын зерттеу арқылы жергілікті жердегі туризм бағытын дамытудың мүмкіндіктерін анықтау болып табылады.

Зерттеу әдістері: библиографиялық әдістің көмегімен отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне шолу жасалынды. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық талдау әдістері, жалпылау әдісі қолданылды. Графикалық әдістің көмегімен сандық көрсеткіштер өңделді.

Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросының статистикалық көрсеткіштері бастапқы дерек көзі ретінде қолданылды.

Әдебиеттік шолу: соңғы уақытта көптеген мемлекеттер туризмнің дамуына көп көңіл бөлуде. UNWTO мәліметтеріне жүгінетін болсақ, есептік жылдың алғашқы үш айында әлем бойынша 235 миллион турист саяхаттаған, бұл көрсеткіш 2022 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда екі еседен артық. Халықаралық туристік келу көрсеткіші 2023 жылдың бірінші тоқсанында пандемияға дейінгі деңгейдің 80 %-на жетті [1]. Халықаралық туризм 2023 жылдың бірінші тоқсанында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 86 %-ға өсті, есептік жылдың басынан бері тұрақты өсімді көрсетіп отыр.

Туризмнің тиімді дамуына әсер ететін факторларды төмендегідей жіктеуге болады [2]: туристік-рекреациялық ресурстардың болуы, мәдени -тарихи көрікті жерлер, дамыған туристік инфрақұрылымның болуы, жарнама және әлемдік нарықта туризмді белсенді жылжыту әдістері, инвестицияның қысқа мерзімдегі қайтарымдылығы мен жоғары пайдалылық.

Туризм саласының дамуына әсер ететін факторларды айқындау саланың қазіргі даму жағдайын талдауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде қонақжайлылық индустриясын дамытудың маңыздылығы Досалиев және т.б [3] зерттеулерінде атап өтілген. Осы саясаттың келешегін анықтау үшін республикада туризмді дамытуды мемлекеттік қолдау шараларына кезеңді түрде талдау жүргізіп отырады [4], сондай – ақ туризмді дамытудың тиімділігін бағалау туризм саласындағы аймақтық саясат [5]. Интегралды маркетинг әдістерін қолдану негізінде тұрақты туризмнің тұжырымдамалық тәсілдер әзірленуде [6]. Ғалымдар туризмді елдің әлеуметтік – мәдени дамуының драйвері ретінде қарастырады [7]. Туризм саласының мәселелерін қарастырған ғалымдар, аталмыш саланың маңыздылығымен қатар, экономиканы қозғаушы тетіктердің бірі ретіндегі рөліне назар аударған. Бұл осы саланың аспектілерін зерттеудің қажеттілігін көрсетуде.

Негізгі бөлім. Табысты 2023 жылдан кейін халықаралық туризм 2024 жылы пандемияға дейінгі деңгейге қайта оралды.

UNWTO-ның биылғы бірінші дүниежүзілік туристік барометріне сәйкес, халықаралық туризм 2023 жылы пандемияға дейінгі деңгейдің 88 % деңгейінде UNWTO-ның соңғы мәліметтері де қалпына келтірудің экономикалық әсерін көрсетеді.

2023 жылы халықаралық туризмнен түсетін табыс 1,4 триллион долларға жетті, бұл 2022 жылы дестинациялар тапқан 1,5 триллион доллардан 93 пайызға көп.

Туризм экспортының жалпы кірісі (жолаушылар көлігін қоса санағанда) 2023 жылы 1,6 триллион АҚШ долларына бағаланды, бұл 2022 жылы тіркелген 1,7 триллион АҚШ долларының 95 %-ға жуығы.

Тікелей туризмнің жалпы ішкі өнімімен өлшенетін туризмнің экономикалық үлесін алдын ала бағалау 2023 жылы 3,3 триллион АҚШ долларын немесе әлемдік ЖІӨ-нің 3 % құрайды. Бұл күшті ішкі және халықаралық туризмнен туындаған пандемия алдындағы қалпына келтіруді көрсетеді.

Туризм саласына әсер ететін факторларды үш топқа топтастыруға болады. Олар: физикалық-географиялық факторлар; әлеуметтік-экономикалық факторлар және мәдени-тарихи факторлар. Осы топтастыруларға сәйкес Павлодар облысында туризмнің дамуының қазіргі жай - күйін сипаттап көрейік.

Физикалық-географиялық фактор. Павлодар облысы-республиканың солтүстік-шығысында орналасқан ірі өнеркәсіп орталығы. Аумақтың рельефі негізінен жазық. Облыс Ресей

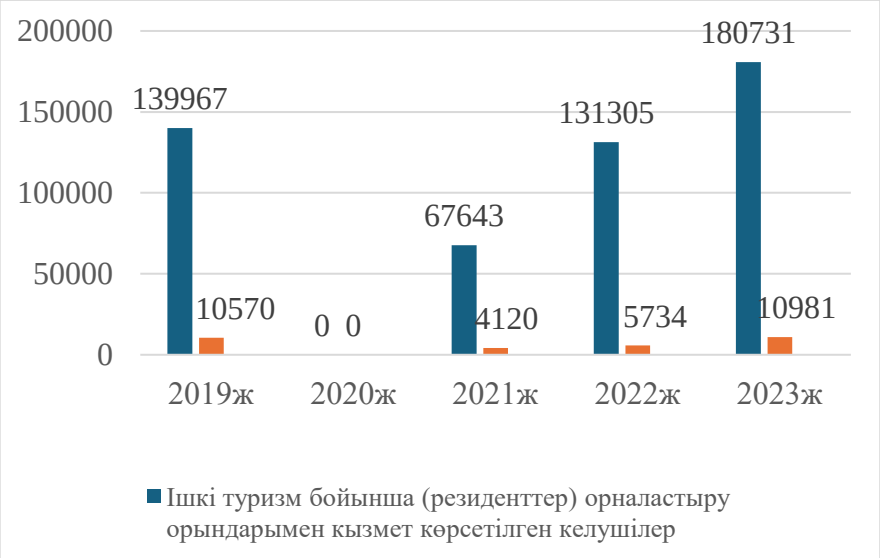
Федерациясының бірнеше елді мекендерімен (солтүстігінде Омск облысымен; солтүстік-шығысында Новосибирск, шығысында Алтай өлкесімен) сонымен қатар республиканың Шығыс-Қазақстан, Қарағанды (оңтүстігінде); Ақмола және Солтүстік Қазақстан (батысында) облыстарымен шекаралас. Облыстың аумағы 124,8 мың шаршы метрді құрайды. Облыс аумағының оңтүстік-батыс бөлігін Сарыарқаның шағын шоқылары мен Баянауыл, Ақбет, Қызылтау, Желтау сынды таулар алып жатыр. Ертіс алқабында сулы шалғындар бар. Баянауыл тауларында қарағайлы орман мен көлдер тізбегі (Жасыбай, Торайғыр, Сабындыкөл) кездеседі. Баянауыл ұлттық табиғи паркі ұйымдастырылған [9]. Республика аумағынының туристік -рекреациялық әлеуетін анықтайтын «Туристендіру картасында» Баянауыл курорттық аймағы- республикалық деңгейдегі туристік дестинациялардың тізіміне енгізілген [10].

Облыс аумағында республикалық және халықаралық маңызы бар мемлекеттік табиғи - қорық қорының геологиялық, геоморфологиялық және гидрологиялық объектілері орналасқан. Олар ерекше экологиялық, ғылми және мәдени құндылықтар нысаны әрі ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға жатқызылады. Республикалық маңызы бар нысандарға: Драверт үңгірі, Құмыра үңгірі, Әулие үңгірі, Қоңырәулие үңгірі, Әулиебұлақ бұлағы, Телеубұлақ бұлағы, Айманбұлақ шатқалы, Тас ғажайыптар шатқалы, Рахай шатқалы, Үшсала шатқалы жатады.

Туристік дестинация орналасқан табиғи орта, туристердің демалыс орындарын таңдауға әсер ететін маңызды фактор. Туристер географиялық- климаттық ерекшеліктерге байланысты туристік қызметтің түрін (белсенді, енжар туризм түрлерін) таңдауды, баратын туристік дестинацияны анықтауды, маусымдық өзгерістердің жағдайын бақылауды, демалыс маусымын анықтауды жүзеге асырады. Табиғаттың ерекшелігі мен туристік дестинация орналасқан жердегі табиғи ескерткіштердің болуы туристік қызметке сұранысты қалыптастыратын факторлардың құрамына кіреді. Сонымен, физикалық-географиялық ресурстар қолайлы туристік қызметке сұранысты туғызып ғана қоймай, туристік дестинацияға туристердің келу жилілігін арттыруға мүмкіндік туғызады.

Әлеуметтік-экономикалық факторлар. Туристік саланың дамуына әлеуметтік-экономикалық факторлардың ықпалы бірқатар жағдайлармен анықталады. Біріншіден, туристердің туристік дестинацияны таңдауына әсер етеді. Екіншіден, қызмет көрсету саласының, қонақжайлылық пен қонақ үй бизнесінің дамуына негіз болады. Үшіншіден, сала инфрақұрылымына инвестициялық салымдарды тартуға әсер етеді. Төртіншіден, жұмыс орындарының ұйымдастырылуы мен жұмысбастылық мәселелеріне ықпал етеді.

Павлодар облысы бойынша туризм саласының қазіргі жағдайына статистикалық мәліметтер негізінде талдау жасайтын болсақ (сурет 1).

Сурет 1 – **Павлодар облысы бойынша туристік ағындардың өзгерісі, (2019-2023 жж, адам)***

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Статистикалық көрсеткіштерге сәйкес ішкі туризм ағыны бойынша орналастыру орындарымен қызмет көрсетілген келушілердің саны 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 29,1 пайызға өсіп, 180731 адамға қызмет көрсетілген. Ал, кіру туризмі ағымы бойынша резидент емес келушілердің қарқыны 2023 жылы 2019 жылға қарағанда 3,9 пайызға жоғарылап, 10981 адамға жеткен. 2023 жылғы көрсеткіштердің өзгерісі бойынша туристік қызметтерді тұтынудағы Павлодар облысының республикадағы үлесі ішкі туризмде 2,8 пайызды, кіру туризмінде 1,3 %-ды құрайды.

Туристік дестинация ретінде талдау жасалып отырған Павлодар облысында республикалық деңгейдегі туристендіру картасына енген Баянауыл ұлттық табиғи паркі шеңберінде, Баянауыл курорттық аймағының қызметі ұйымдастырылған. Аталмыш курорттық зонадағы туристік саланың дамуы мен қазіргі жағдайына сандық көрсеткіштер арқылы бағалау жүргізетін болсақ, келесідей көрсеткіштерді аламыз (кесте 1).

Кесте 1 –

Баянауыл курорттық аумағында туризмнің даму индикаторлары*

Көрсеткіш	2019ж	2020ж	2021ж	2022ж	2023ж	Өсу қарқыны 2019-2023 жж, %	Өзгеруі, 2019-2023жж., (+өсу, -төмендеу
Кіру және ішкі келушілер саны, адам Оның ішінде:	177789	13977	91636	190574	218968	123,2	41179
Орналастыру орындарында тоқтағандар	47655	8053	35436	73835	81245	170,5	33590
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға барғандар	130134	5924	56200	116739	120134	92,3	-10000
«Өздігінен ұйымдастырылған» кіру және ішкі келушілер саны	19854	13448	17428	15023	16756	84,4	-3098

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Баянауыл курорттық дестинациясы бойынша кіру және ішкі келушілер саны 2019-2023 жылдар аралығында 123,2 пайызға өскен немесе 41179 адамға артқан. Курорттық аумақтағы қонақ үй кәсіпорындарының қызметін тұтынушылар саны 170,5 пайызға немесе 33590 адам өскен. Ал, ерекше қорғалатын табиғи аумақта ұйымдастырылған туристік қызметті тұтынушылар керісінше азайған. Туризмнің «өздігінен ұйымдастырылған» типі бойынша дестинацияның қызметін тұтынушылардың саны 65,5 пайызға немесе 5946 адамға артқан.

Курорт аумағында 54 демалыс үйінің қызметі ұйымдастырылған. Өңірдің туристік инфрақұрылымын дамыту бойынша Баянауыл және Торайғыр ауылдары абаттандырылыған, жол тораптарына жөндеу жұмыстары жүргізілген, Сабындыкөл, Торайғыр және Жасыбай көлдерінде жағажайлар абаттандырылған, жарықтандыру және бейнебақылау жүргізу жүйелері орнатылған [11].

Талдауға алынған жылдар ішінде Баянауыл курорттық өңірінің туристік-рекреациялық әлеуетін туризм мақсатында қолдану қарқыны өскен.

Өңірдегі қонақжайлылық индустриясының дамуы мен қонақ үй кәсіпорындарының қызметін ұйымдастыруда да оң өзгерістер байқалады (кесте 2).

Кесте 2 –

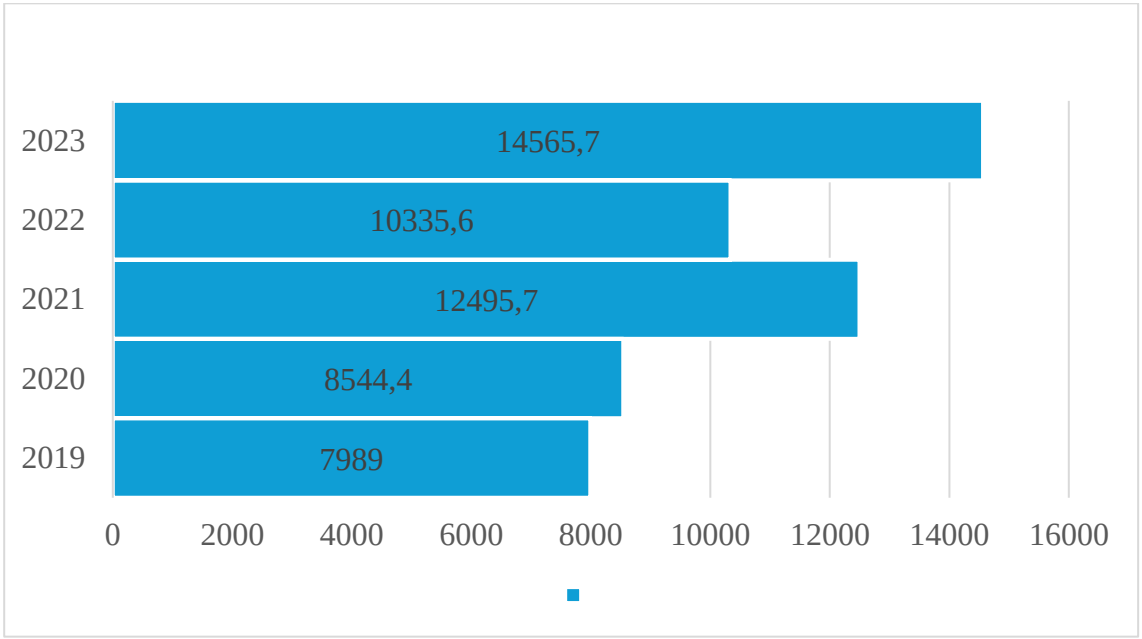
Қонақ үй кәсіпорындарының қызметі туралы көрсеткіштер*

Мекен	2019ж	2020ж	2021ж	2022ж	2023ж
Орналастыру орындарының саны, бірлік					
ҚР	3322	3592	3514	3686	3965
Павлодар	97	112	114	111	134
Орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілердің саны, адам					
ҚР	5526864	6266563	3581340	5474971	7335162
Павлодар	150537	163450	71763	137039	191712
Қонақ үйлердің толтырылымдылығы (төсек-тәулік), %					
ҚР	23,2	23,7	17,3	22,0	24,8
Павлодар	29,6	26,5	12,8	19,5	23,1
Орналастыру орындары көрсеткен қызметтер көлемі, мың теңге					
ҚР	103948256,9	120527162,1	66860328,5	109027262,7	182865265,7
Павлодар	1138760,3	1248953,5	1344993,3	2 369 328,3	3574006,6

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Мәселен, 2-кестедегі статистикалық көрсеткіштерге сәйкес республика аумағында 2023 жылы 3965 бірлік қонақ үй кәсіпорны жұмыс істеген болса, оның 3,4 % пайызы немесе 134 бірлігі Павлодар облысының аумағында тіркелген. Орналастыру орындарының қызметін 191712 адам пайдаланған. Өңірдегі қонақ үй кәсіпорындарының номерлік қорының толтырымдылығы орташа есеппен 23,1 %. Бұл жалпы қонақ үй кәсіпорындарының қуаттылығы толық қолданылмайтындығын көрсетіп отыр. Қонақжайлылық саласы кәсіпорындарының көрсеткен қызметтер көлемі 3574006,6 мың теңгені құрады. 2019-2023 жылдар аралығында орналастыру орындары көрсеткен қызметтер көлемі 3,1 есеге өскен.

Павлодар облысы бойынша демалысты ұйымдастыру бағытында көрсетілген қызметтердің көлемі 2019 жылмен салыстырғанда 2023 жылы 82,3 пайызға жоғарылаған (сурет 2).

Сурет 2 –. **Павлодар облысы бойынша спорт және демалысты ұйымдастыру бойынша қызметтердің көлемі, млн. теңге***

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

2019 жылы спорт, анимация және демалыс саласында жұмыс істейтін кәсіпорындар жалпы көлемі 7989 млн. теңгенің қызметін көрсетсе, бұл көрсеткіш 2020 жылы 6,9 %-ға, 2020 жылы 46,2 %-ға жоғарылап, 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда -17,3 %-ға төмендеп, ал 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 40,9 %-ға өскен. Демалыс саласында жұмыс істейтін кәсіпорындардың қызметіне сұраныс тұрақты деңгейде сақталып отырғанын көрсетеді.

Туризм саласының қалыпты жұмыс істеуі инвестициялық салымдардың көлеміне тікелей байланысты. Себебі, қызмет көрсету саласын ұйымдастыру қажетті инфрақұрылым объектілерінің болуын талап етеді. 2023 жылдың 9 айында туризм саласына тартылған инвестиция көлемі 404,8 млрд теңге болса, өсім 44 % -ды құраған. Ал, инвестицияны тарту бойынша өңірлер бөлінісіне талдау жасайтын болсақ, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Ақтөбе және Алматы облыстары жетекші өңірлер қатарына еніп отыр [13].

Павлодар облысы аумағындағы туристік саланың дамуын әлеуметтік-экономикалық факторлар тобына кіретін көрсеткіштер негізінде жасаған талдау нәтижелері талдауға алынған жылдар ішінде өңірлік туризмнің дамуы қарқыны қалыпты екенін көрсетіп отыр.

Мәдени-тарихи факторлар. Павлодар облысы- заманауи өнеркәсіптік және мәдени өңір, мұнда туристік ресурс ретінде санауға болатын мәдени, тарихи және сәулет өнері ескерткіштері мен қатар саябақтар, мұражайлар, мәдени іс-шаралар ұйымдастырылатын орталықтар қызметі ұйымдастырылған. Сібір «көпестер» стиліндегі ескі үйлер; Мәшһүр Жүсіп атындағы мешіт, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының кесенесі, Благовещенск соборы, Қоңыр Әулие үңгірі, Жасыбай батыр қабірі, Исабек ишан кесенелер кешені, Әулиекөл сәулет кешені, Баянауыл ауданындағы Ақкелін тарихи-мемориалдық кешені және Павлодар қаласындағы Сұлтанбет сұлтанның ордасы тәрізді туристік объектілер бар [13]. Аталмыш объектілердің негізінде өңірде туризм түрлерін атап айтқанда танымдық туризмді, мәдени туризмді, және қала туризмін ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Павлодар облысында туризмді дамыту орталығы ретінде танылып отырған «Баянауыл» курорттық аумағына 2030 жылдарға қарай келетін туристердің саны 460 мыңға дейін, туристік саланың табысы 16 млрд теңгеге дейін өседі деген болжам жасалған [14]. Курорттық аумақтың туристік-рекреациялық әлеуеті эко-мәдени туризмді, шытырман оқиғалы – спорттық демалысты және жағажай демалысын дамытуға бағытталмақ.

Туризм - көптеген мемлекеттер үшін экономикалық құраушы ғана емес, әлеуметтік-экономикалық маңызға ие салалардың бірі болып отыр. Аталмыш саланың дамуы бірқатар қызмет көрсету салаларының да дамуына негіз болады. Атап айтсақ, тамақтандыру саласы, тасымалдау саласы, қонақ үй саласы, сауда және бөлшек сауда жүйесі, байланыс саласы, қаржы саласы, тамақ өнеркәсібі, құрылыс және т.б. экономика салаларының жанама дамуына мүмкіндік береді. Сондықтан, экономиканы әртараптандыру саясатын жүзеге асырып жатқан қазіргі уақытта туризм және қонақжайлылық саласын дамытуға назар аударылу керек. Бұл жергілікті жерлердегі жұмысбастылықты арттыруға, шағын және орта бизнес қызметін жандандыруға, жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік туғызады [15].

Қорытынды. Қазақстан Республикасында туризм саласын дамытудың 2023- 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы дайындалып, қабылданғаны белгілі. Осы құжатқа сәйкес республикада экологиялық туризм, агротуризм, этнографиялық туризм және қолөнер, кемпингтік туризм және автокеруен, балалар-жасөспірімдер туризмі, емдеу-сауықтыру және медициналық туризм түрлерін дамытуға басымдық беріліп отыр. Осы орайда, талдауға негіз болып отырған Павлодар облысында оның ішінде негізгі туристік дестинация ретінде танылып отырған Баянауыл курорттық аумағында тұжырымдама да басымдық берілген туризм түрлерінің ішінен агротуризмді, экологиялық туризмді, кемпингтік туризмді, этнографиялық туризмді дамытуға мүмкіндік бар. Оны жоғарыдағы талдаулар көрсетіп отыр.

Павлодар облысында ішкі туризм ағыны бойынша орналастыру орындарымен қызмет көрсетілген келушілердің саны 2023 - 2019 жылдар аралығында артуы өңірдегі туристік инфрақұрылымның дамуын көрсетеді, мысалы, Баянауыл және Торайғыр ауылдары абаттандырылып, жол тораптарына жөндеу жұмыстары жүргізілген, Сабындыкөл, Торайғыр және Жасыбай көлдерінде жағажайлар абаттандырылған, жарықтандыру және бейнебақылау жүргізу жүйелері орнатылған. Талдауға алынған жылдар ішінде Баянауыл курорттық өңірінің туристік-рекреациялық әлеуетін туризм мақсатында қолдану қарқыны өскен.

Өңірдегі қонақ үй кәсіпорындарының номерлік қорының толтырымдылығы орта деңгейде. Бұл Павлодар өңіріндегі жалпы қонақ үй кәсіпорындарының қуаттылығы толық қолданылмайтындығын көрсетіп отыр.

Павлодар облысы бойынша демалысты ұйымдастыру бағытында көрсетілген қызметтердің көлемі 2019 жылмен салыстырғанда 2023 жылы жоғарылаған. Бұл демалыс саласында жұмыс істейтін кәсіпорындардың қызметіне сұраныс тұрақты деңгейде сақталып отырғанын көрсетеді.

Туризм саласының қалыпты жұмыс істеуі инвестициялық салымдардың көлеміне тікелей байланысты. Себебі, қызмет көрсету саласын ұйымдастыру қажетті инфрақұрылым объектілерінің болуын талап етеді. Павлодар өңірінде 2023 жылдың 9 айында туризм саласына тартылған инвестиция көлемі 404,8 млрд теңге болса, өсім 44 % -ды құраған.

Дегенмен, өңірде туризмді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін туристік-рекреациялық ресурстардың болуына қарамастан, салада қалыптасып отырған мәселелер бар. Олар: туристік өнімнің сапасы мен қызмет ассортиментінің тарлығы, саланы сандық жүйеге көшірудің жеткіліксіз деңгейі; туристік дестинациядағы инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, тасымалдау саласының қолжетімді дамуының әлсіздігі, орналастыру орындарының жеткіліксіздігі және салада жұмыс істейтін мамандардың жетіспеушілігі немесе жеткілікті білім деңгейін игермеуі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex – 2023. – URL: https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2023.21.1.2?role=tab&journalCode=wtobarometereng

2 Кутяшова Е.В. Факторы, влияющие на высокие темпы развития туризм: сборник статей международного профессионально-исследовательского конкурса // Экономист года. – 2020. – С.175–184.

3 Досалиев У.К., Уразбаева Г.Ж., Абишова А.У., Утемисова Г.Т. Развитие индустрии гостеприимства как одного из приоритетных направлений развития туризма в Республике Казахстан // Экономика Центральной Азии. – 2017. – Том 1. – № 2. – С. 91-100. – doi: 10.18334/asia.1.2.38228.

4 Петренко Е.С., Даулетова А.М., Мажитова С.К., Шабалтина Л.В. Анализ мер государственной поддержки по развитию туризма в Республике Казахстан // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 2677-2692. – doi: 10.18334/eo.9.4.41427.

5 Яковчук А.А. Оценка эффективности региональной политики в сфере туризма // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 3103-3114. – doi: 10.18334/eo.9.4.41232.

6 Дагман С. Концептуальные подходы к устойчивому туризму на основе использования интегральных методов маркетинга // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 3115-3128. – doi: 10.18334/eo.9.4.41297.

7 Кузнецова О.П., Косьмин А.Д., Кузьменко А.А., Кузнецов В.В., Кузнецова С.В., Самохвалова О.М. Туризм как драйвер социально-экономического и социокультурного развития страны // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 3. – С. 2165–2178. – doi: 10.18334/eo.9.3.40705.

8 Economic Impact Research – 2023. – URL: https://wttc.org/research/economic-impact.

9 География Павлодарской области. – URL: https://visitkazakhstan.kz.

10 Об утверждении карты туристификации : [Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 27 октября 2021 года № 332]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024950.

11 Туристские дестинации Павлодарской области. – URL:http://surl.li/qoqdt.

12 Ұлттық статистика бюросының мәліметтері. – URL:https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/.

13 ҚР Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы: Дорожные карты по развитию ТОП-20 приоритетных туристских территорий утвердят в РК. – URL: http://surl.li/qoqed.

14 Баянауыл курорттық аймағы жоба. – URL: http://surl.li/qoqdz.

15 Баймбетова А.Б., Дулатбекова Ж.А., Садыков Ж.А. Туризм саласындағы туристік кәсіпорындар қызметін қолдау шараларын жетілдіру. // ҚазЭҚХСУ Жаршысы –2024. (2). – Б. 74–81. – doi 10.52260/2304-7216.2024.2(55).9

REFERENCES

1 UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex – 2023. – URL: https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2023.21.1.2?role=tab&journalCode=wtobarometereng

2 Kutyashova E.V. Faktory, vlijashie na visokie tempy razvitia turizm: sbornik statei mejdunarodnogo professionalno-issledovatelskogo konkursa [Factors influencing high rates of tourism development: collection of articles from an international professional research competition] // Economist of the Year magazine, –2020. –P. 175–184 [in Russian]

3 Dosaliev U.K., Urazbaeva G.Zh., Abishova A.U., Utemisova G.T. Razvitie industrii gostepriimstvo kak odnogo iz prioritetnjx napravlenii razvitia turizma v Kazakistan [Development of the hospitality industry as one of the priority areas of tourism development in the Republic of Kazakhstan] // Economy of Central Asia. – 2017. – Volume 1.– № 2. – Pp. 91–100. – doi: 10.18334/asia.1.2.38228 [in Russian]

4 Petrenko E.S., Dauletova A.M., Mazhitova S.K., Shabaltina L.V. Analiz mer gosudarstvennoi podderjki po razvitiy turizma v Respublike Kazakistan [Analysis of government support measures for tourism development in the Republic of Kazakhstan] // Economic relations. – 2019. – Volume 9. – № 4. – Pp. 2677–2692. – doi: 10.18334/eo.9.4.41427 [in Russian]

5 Yakovchuk A.A. Osenka effectivnosti regionalnoi politiki v sfere turizma [Evaluation of the effectiveness of regional policy in the field of tourism] // Economic relations. – 2019. – Volume 9. – № 4. – Pp. 3103–3114. – doi: 10.18334/eo.9.4.41232 [in Russian]

6 Dagman S. Konseptualnie podxody k ustoishivomu turizmu na osnove ispolzovania integralnyk metodov marketinga [Conceptual approaches to sustainable tourism based on the use of integrated marketing methods] // Economic relations. – 2019. – Volume 9. – № 4. – Pp. 3115–3128. – doi: 10.18334/eo.9.4.41297 [in Russian]

7. Kuznetsova O.P., Kosmin A.D., Kuzmenko A.A., Kuznetsov V.V., Kuznetsova S.V., Samokhvalova O.M. Turizm kak draiver socialno-economisheskogo I sociokulturnogo razvitia strany [Tourism as a driver of socio-economic and socio-cultural development of the country] // Economic relations. – 2019. – Volume 9. – № 3. – Pp. 2165–2178. – doi: 10.18334/eo.9.3.40705 [in Russian]

8 Economic Impact Research. – 2023. – URL: https://wttc.org/research/economic-impact.

9 Geografija Pavlodarskoj oblasti [Geography of Pavlodar region]. – URL: https://visitkazakhstan.kz [in Russian]

10 Ob utverzhdenii karty turistifikacii. Prikaz Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan ot 27 oktjabrja 2021 goda № 332. [On approval of the map of touristification. Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan from October 27, 2021 № 332.]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024950 [in Russian]

11 Turistskie destinacii Pavlodarskoj oblasti [Tourist destinations of Pavlodar region]. – URL: http://surl.li/qoqdt [in Russian]

12 Ūlttyq statistika bürosynyñ mälımetterı [Data from the National Bureau of Statistics]. – URL: https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/ [in Kazakh]

13 QR Premer-Ministrınıñ resmi aqparattyq resursy: Dorojnye karty po razvitiu TOP-20 prioritetnyh turistskih teritori utverdät v RK [Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan: Roadmaps for the development of TOP-20 priority tourist territories will be approved in the RK]. – URL: http://surl.li/qoqed [in Kazakh]

14 Baianauyl kurorttyq aimağy joba [Bayanaul resort area project]. – URL:http://surl.li/qoqdz [in Kazakh]

15 Baimbetova A.B., Dulatbekova Zh.A., Sadykov Zh.A. Turizm salasyndagi turistik rasiporindar kyzmetin koldau sharalaryn getildiru [Improving measures to support the activities of tourism enterprises in the field of tourism] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. –2024 (2). –S. 74–81. – doi 10.52260/2304-7216.2024.2(55).9 [in Kazakh]

Есім А.Қ., Шохан Р., Тукибаева Қ.Б., Есимова Д.Д.

ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние туристической отрасли Павлодарской области, оценены возможности дальнейшего развития отрасли. Сектор туризма является одним из наиболее важных секторов с социально-экономической точки зрения. Сегодня индустрия туризма занимает важное место в экономике развитых и развивающихся стран. Это связано с тем, что в соответствии с требованиями текущей диверсификации экономики приоритет отдается развитию рынка услуг в целях обеспечения экономического роста государства. Наличие туристско-рекреационных ресурсов, необходимых для развития туристической отрасли в Республике Казахстан, приоритет, отдаваемый государством развитию этой отрасли, показывают важность туристической отрасли. Развитие туристического сектора влияет на занятость населения, развитие малого и среднего бизнеса, создание новых рабочих мест и формирование дополнительного источника дохода. В статье рассмотрены работы отечественных и зарубежных авторов с использованием библиографического метода, использованы сравнительный анализ, методы экономико-статистического анализа, метод обобщения.

В статье рассмотрены показатели туристической отрасли Павлодарской области, показатели внутреннего туризма и въездного туризма, показатели развития туризма в курортной зоне Баянаула, показатели гостиничных предприятий, темпы изменения услуг по организации спортивно-оздоровительного отдыха в г. Проанализированы 2019-2023 годы и сделаны выводы. Предусмотрен комплекс физико-географических, социально-экономических и культурно-исторических факторов для организации и развития туристической деятельности в регионе. Кроме того, представлены возможности развития приоритетных туристских направлений Павлодарской области, указанных в концепции развития туризма на 2023-2029 годы.

Yessim A., Shokhan R., Tukibaeva K., Yessimova D.

POSSIBILITIES OF TOURISM DEVELOPMENT IN PAVLODAR REGION

Annotation

In the article, the current state of the tourism industry of Pavlodar region was analyzed, and the opportunities for further development of the industry were assessed. The tourism sector is one of the most important sectors from the socio-economic point of view. Today, the tourism industry occupies an important place in the economy of developed and developing countries. This is because, in accordance with the requirements of the current economic diversification, priority is given to the development of the service market in order to ensure the economic growth of the state. The availability of tourist and recreational resources necessary for the development of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan, the priority given by the state to the development of this industry, show the importance of the tourism industry. The development of the tourism sector affects employment, development of small and medium-sized enterprises, creation of new jobs and formation of an additional source of income. The article reviews the works of domestic and foreign authors using the bibliographic method, and uses comparative analysis, economic and statistical analysis, and generalization methods.

In the article, indicators of the tourism industry in Pavlodar region, indicators of domestic tourism and inbound tourism, indicators of tourism development in the resort area of Bayanaul, indicators of hotel enterprises, the rate of change of sports and recreation organization services in 2019-2023 were analyzed and conclusions were made. A set of physical-geographical, socio-economic and cultural-historical factors is provided for the organization and development of tourism activities in the region. In addition, the possibilities of development of priority tourist destinations in Pavlodar region indicated in the concept of tourism development for 2023-2029 are presented.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).15
UDC 338.24:336.6
SRSTI 06.73.55

A. Dutta*, PhD student
R. Doszhan, PhD, associate professor
L. Kuanova, PhD, associate professor
Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
* – main author (author for correspondence)
e-mail: dutta_amit@live.kaznu.kz

MANAGEMENT OF THE FINTECH INNOVATIONS IN BANKING

The management of fintech innovations in banking during the COVID-19 pandemic refers to the specific strategies, responses, and oversight mechanisms employed by banks and financial institutions to leverage, integrate, and adapt financial technologies during a time of global crisis. The pandemic not only disrupted traditional banking operations but also accelerated the need for digital financial solutions. As a result, the management of these innovations during this period took on unique characteristics and urgencies. The main purpose of the article is to analyze the management strategies and innovations characteristics in fintech to understand whether these innovations are destructive in nature or will phase out with time in post Covid era. Inductive research approach used to examine the characteristics of innovations that influenced the management strategies of fintech innovations during the pandemic. Mixed methods, qualitative and quantitative research methods carried out on this research. Authors focus on primary data collection by secondary data from various sources to understand and interpret innovation management strategies by examining the non-numerical data and analyzing the statistical data.

Keywords: *fintech, banking, management strategies, financial services, innovations, digital economy, COVID-19 pandemic.*
Кілт сөздер: *финтех, банктік қызмет, басқару стратегиялары, қаржылық қызметтер, инновациялар, цифрлық экономика, COVID-19 пандемиясы.*
Ключевые слова: *финтех, банковская деятельность, стратегии управления, финансовые услуги, инновации, цифровая экономика, пандемия COVID-19.*

Introduction. The management of fintech innovations in banking during the COVID-19 pandemic refers to the specific strategies, responses, and oversight mechanisms employed by banks and financial institutions to leverage, integrate, and adapt financial technologies during a time of global crisis. The pandemic not only disrupted traditional banking operations but also accelerated the need for digital financial solutions. As a result, the management of these innovations during this period took on unique characteristics and urgencies.

With physical branches either closed or operating with reduced hours, there was an immediate need to accelerate digital banking solutions to serve customers. Banks had to quickly deploy and scale digital tools, platforms, and services, often at speeds they were unaccustomed to. Many customers were using digital banking tools for the first time. Banks had to provide resources, tutorials, and support to help them navigate these platforms. With an increased volume of digital transactions and queries, banks enhanced their digital customer support through chatbots, helplines, and online FAQs. The surge in online banking activities meant that IT infrastructures were tested. Banks had to ensure their systems were robust, scalable, and resilient. For bank employees, there was a need for secure remote working solutions, including VPNs, collaboration tools, and cybersecurity measures.

The shift to digital and the chaos of the pandemic provided an opportune moment for cybercriminals. Banks had to bolster their cybersecurity frameworks. With phishing scams on the rise, banks took initiatives to educate customers about potential threats and safe online banking practices. As banking operations shifted online, there was a need to ensure regulatory compliance in a new environment. Banks engaged more closely with regulatory bodies to understand, adapt to, and even shape evolving regulations pertinent to the pandemic-driven landscape. With cash handling becoming a concern, banks promoted and sometimes launched new digital payment solutions. The pandemic underscored the importance of financial inclusion. Banks leveraged fintech to reach and serve marginalized populations. Banks had to envisage and plan for multiple scenarios given the uncertainty of the pandemic. Fintech solutions were central to contingency plans, from contactless payment solutions to AI-driven customer support tools.

In essence, the management of fintech innovations in banking during the COVID-19 pandemic was about agility, resilience, and rapid response. It entailed not just the integration of technology, but also the foresight to anticipate challenges, the flexibility to adapt, and the commitment to serve customers in unprecedented times.

Managing fintech innovations in banking post-pandemic requires a careful combination of proactive strategy, agility, and adaptability to the changing financial landscape. The banking sector underwent a rapid transformation during the COVID-19 pandemic, driven by fintech innovations and changing customer needs. While these innovations presented significant opportunities, they also came with associated risks. Effective management and forward-thinking strategies were crucial for navigating these challenges and leveraging the potential of fintech innovations.

The main purpose of the article is to analyze the management strategies and innovations characteristics in fintech to understand whether these innovations are destructive in nature or will phase out with time in post Covid era.

Inductive research approach used to examine the characteristics of innovations that influenced the management strategies of fintech innovations during the pandemic. Mixed methods, qualitative and quantitative research methods carried out on this research. Authors focus on primary data collection by secondary data from various sources to understand and interpret innovation management strategies by examining the non-numerical data and analyzing the statistical data.

Literature review. Inducing innovation in the banking sector during the COVID-19 pandemic has been crucial to adapt to the rapidly changing landscape and meet the evolving needs of customers. The pandemic accelerated the adoption of digital banking services. The COVID-19 pandemic prompted significant innovation in the banking sector, driven by the need to adapt to new challenges and customer expectations. These innovations have not only improved the resilience of the banking industry but also paved the way for a more digitally connected and customer-centric future.

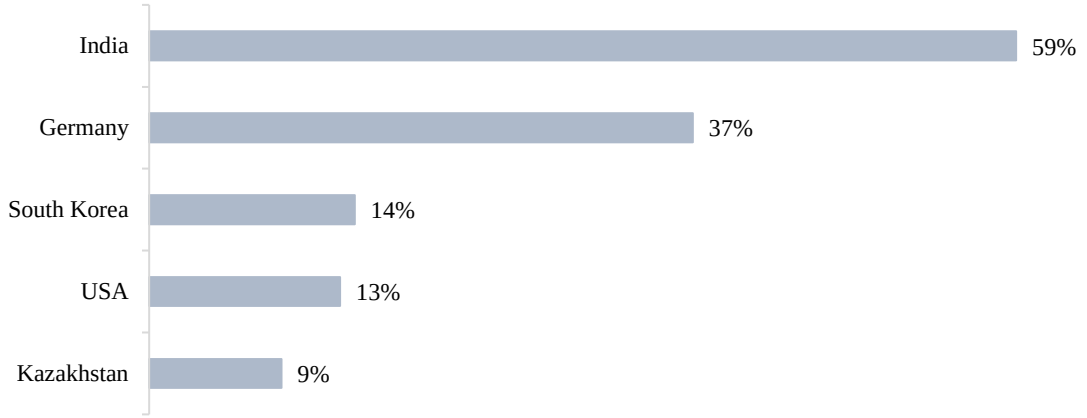
The COVID-19 pandemic accelerated digital transformation in the banking sector, pushing financial institutions to adapt to the changing landscape and meet customer demands for contactless and online services. Banks enhanced their digital banking services, including mobile apps and online platforms, to provide customers with access to their accounts and banking services from the safety of their homes. Virtual customer service options, such as chatbots and video conferencing, were introduced to assist customers remotely and maintain personalized interactions. Many banks expedited the development of digital onboarding processes to allow customers to open accounts and access financial products without visiting physical branches [1]. AI-driven solutions were used to analyze customer data, personalize offerings, detect fraud, and optimize customer experiences [2]. The use of contactless payment methods, such as mobile wallets and contactless cards, surged, reducing the need for physical cash and in-person transactions. With increased digital transactions, banks invested in strengthening cybersecurity measures to protect customer data and transactions from evolving threats [3]. Banks collaborated with fintech companies to leverage their innovative solutions, facilitating the introduction of new payment methods, lending platforms, and digital wallets. Banks played a crucial role in the distribution of government-backed economic stimulus programs by providing loans and grants to individuals and businesses affected by the pandemic. Cloud computing solutions were adopted to ensure scalability and flexibility for the increased digital demand and remote work scenarios [4]. Kazakhstan's fintech sector, though emerging, demonstrates promising potential due to growing investments, government support, and increasing consumer interest [5], [6]. In Kazakhstan, digital innovations like those offered by Kaspi.kz were particularly transformative. The integration of digital technologies not only enhanced customer engagement through user-friendly mobile applications and payment systems but also helped sustain economic activities during the pandemic. The Kaspi App model, for instance, demonstrated the importance of combining various financial services into a single, easily accessible platform, fostering rapid growth in digital transactions [7].

During the COVID-19 pandemic, fintech played a pivotal role in helping banks navigate economic challenges, manage risk, and maintain essential banking services. Researchers identified in their works the digital transformation in the banking sector. In this article authors tried to analyze banks comprehensive digital transformation strategies which helped to adapt to the new normal and remain competitive in a rapidly evolving financial landscape.

Results and Discussion. Financial technologies have witnessed significant innovations in the banking sector, especially in response to the challenges posed by the COVID-19 pandemic. The COVID-19 pandemic ushered in a new era of innovation in the fintech and banking sectors. These innovations have

played a crucial role in ensuring the continuity of financial services while adapting to the new normal. To determine whether fintech innovations are destructive in nature or simply temporary trends that might fade in the post-COVID era, needs to analyze some of the main strategies and innovations that emerged or accelerated during the pandemic.

Banks played a crucial role in implementing economic relief programs during the COVID-19 pandemic to support individuals and businesses facing financial hardships. These programs involved providing loans, grants, and other financial assistance to mitigate the economic impact of the pandemic (Figure 1).

India – 1.7 trillion, Germany – 1,4 trillion, Korea – 200 billion, USA – 3 trillion, Kazakhstan – 14 billion

Figure 1 – **Government support as a result of Covid as a share of 2019 GPD**

**Completed by author according to KPMG and Deloitte data [8, 9]*

These programs aimed to provide financial stability, maintain employment, and stimulate economic recovery in the face of unprecedented disruptions.

In the table 1 some strategies and approaches that banks have adopted to foster innovation during the COVID-19 pandemic is shown.

Table 1 –

Strategies, inducing innovation in the banking sector*

Digital transformation acceleration The pandemic accelerated the shift towards digital banking. Banks expedited the development of contactless payment options, online account opening, and virtual customer service.
Remote work solutions Banks adopted remote work technologies and solutions to ensure business continuity. This included the rapid deployment of secure remote access and collaboration tools.
Data analytics and AI Banks leveraged data analytics and artificial intelligence to understand changing customer behaviors and offer personalized financial advice. These technologies also helped improve fraud detection and credit risk assessment.
Economic relief programs Many banks collaborated with governments to facilitate the disbursement of economic relief funds to individuals and businesses. They developed digital platforms for processing loan applications and payments quickly.
Cybersecurity enhancements Banks invested in strengthening cybersecurity measures to protect against the increased threat of cyberattacks during the pandemic. This included advanced threat detection and employee cybersecurity training.

**summarized by the authors in accordance with the performed analysis*

The World Bank's Global Findex Database shows the emphasizing the global shift towards digital banking due to the pandemic (Figure 2).

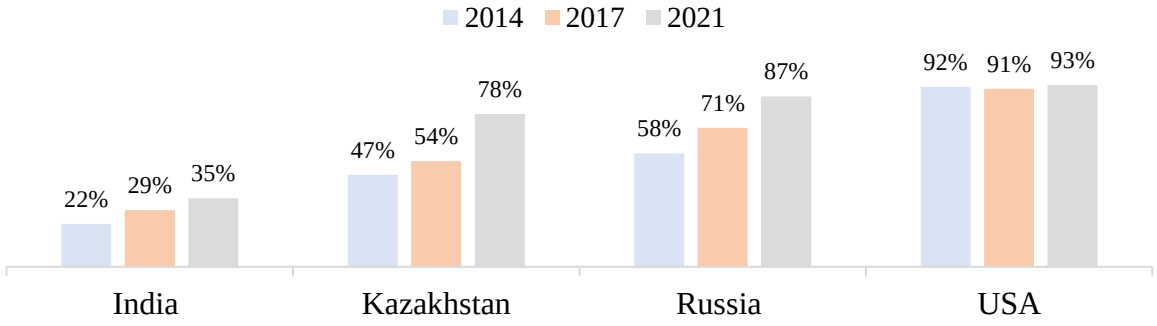

Figure 2 – **Made or received a digital payment (% age 15+)**
**completed by author according to World Bank's Global Findex Database [10]*

According to the analysis, electronic payment in Kazakhstan three times increased comparing with 2017 (Figure 3).

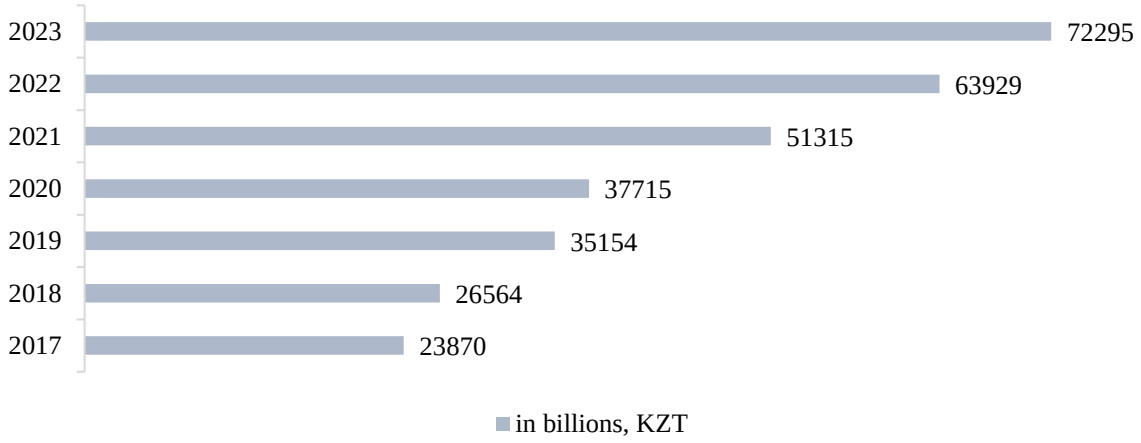

Figure 3 – **Electronic payment statictics in Kazakhstan**
completed by author according to data from the National Bank of Republic of Kazakhstan [11]

Every country in a survey by eMarketer was reported to have experienced an increase in mobile contactless adoption between 2019 and 2021. China is the leader when it comes to mobile payments, with 87.3% of the population reported to use contactless payment methods. However, the US saw the greatest increase in adoption within the two years of period, rising from 29% to 43.2% and overtaking India (Figure 4).

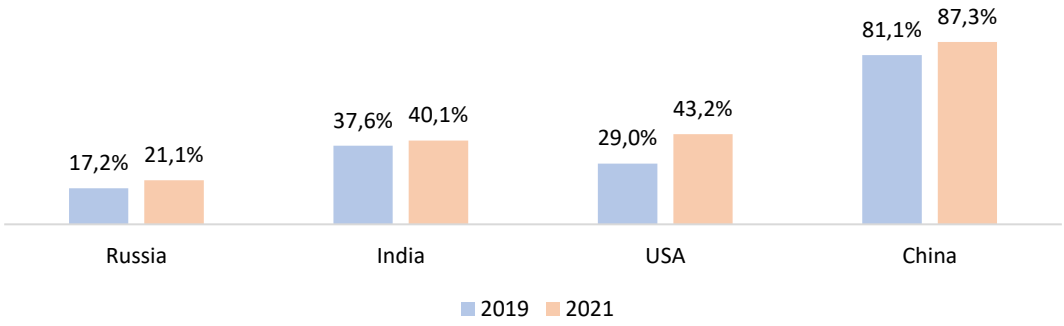

Figure 4 – **Mobile contactless payments in 2019 and 2021**
**completed by author according to the data from eMarketer.com*

The management of financial technologies during the Covid-19 pandemic was pivotal in sustaining economies, businesses, and individual lives. Financial institutions, fintech startups, and governments had to rapidly adapt and evolve to meet changing customer behaviors, preferences, and needs during the crisis.

Banks and financial institutions have been on a digital transformation journey for years. The pandemic simply expedited this shift. Many banks fast-tracked their digital transformation strategies, focusing on providing customers with a seamless online experience. Banks intensified their focus on providing comprehensive online services, as physical branch visits became limited. This is not a temporary change. The convenience, efficiency, and global reach provided by digital platforms are too substantial to be reversed.

The demand for and adoption of contactless payment solutions soared as people preferred touch-free transactions to minimize virus transmission. To minimize physical contact, there was a marked shift towards contactless payment methods, such as mobile wallets and contactless cards. Contactless payments are not only hygienic but also offer unparalleled convenience. They reduce the time of transaction and also decrease the physical infrastructure (like POS machines) needed. Given their convenience, it's likely that contactless payments will continue to grow, even in the post-COVID era.

The need for social distancing pushed banks to adopt digital onboarding processes, which allowed customers to open accounts and access services without visiting a branch. Digital onboarding processes, including remote identity verification tools, became essential to continue acquiring new customers. It reduces paperwork, speeds up processing times, and provides customers with instant access to financial products. This trend is expected to persist given the clear advantages in efficiency and customer experience.

With physical branches less accessible, many banks integrated AI-driven chatbots for 24/7 customer service. AI-powered chatbots became more prominent to handle customer inquiries around the clock, especially when call centers were overwhelmed or under-staffed. These chatbots were vital in ensuring uninterrupted customer support. AI solutions can handle a vast number of simultaneous inquiries. Their cost-effectiveness and scalability ensure that AI-powered solutions will continue to be integral in fintech.

With increased digital activities, there was a parallel rise in cyber threats, prompting fintech solutions to focus on bolstering cybersecurity. With an uptick in digital banking activities, cybersecurity measures were bolstered to protect against an increase in cyber threats and fraud. With the rise of digital transactions, cybersecurity becomes paramount to protect user data and maintain trust. As digital interactions increase, the focus on cybersecurity will only intensify.

The pandemic led to a surge in demand for loans and credit. There was a push for digital-first loan application and processing, especially for pandemic-related relief efforts. Many banks adopted fintech solutions for faster loan processing, especially relevant for the distribution of pandemic-related relief funds. Fintech platforms offered digital lending solutions, enabling customers to apply for loans and receive approvals online. Digital loans, especially microloans, provide quick solutions for users in need of funds. Their automated risk assessment often speeds up approval times. Their convenience ensures they'll likely continue, although there might be more regulatory scrutiny to ensure fair lending practices.

As consumers faced financial strains, fintech innovations centered around tools and apps to help users track, manage, and optimize their finances. Personal financial management tools provide users with insights into their spending habits, investments, and savings, promoting financial literacy. As consumers become more finance-savvy, these tools will likely persist and evolve.

The need for transparent, secure, and swift cross-border transactions led to heightened interest in blockchain solutions during the pandemic. Blockchain provides a transparent, immutable ledger, making transactions more secure and traceable. While blockchain has applications beyond fintech, its adoption within fintech will continue, especially in areas like cross-border payments.

Adoption of cloud technologies surged, allowing banks to be more resilient and agile in their operations and service delivery. Cloud technologies offer scalability, flexibility, and cost-saving advantages over traditional IT infrastructure. The shift to cloud is a strategic move and will continue as institutions look for efficient operational models.

Fintech has significantly transformed the activities of banks, reshaping their operations and customer interactions. These technologies have enhanced service delivery by introducing digital platforms such as mobile banking apps, online payments, and digital mortgages, providing customers with seamless and user-friendly experiences.

Fintech has driven the evolution of new business models, with banks becoming comprehensive service providers through digital ecosystems. These innovations have boosted competitiveness, allowing banks to

meet evolving customer expectations and effectively compete with fintech startups. The role of regulatory support and partnerships with technology providers is critical in strengthening this competitiveness.

Conclusion. The COVID-19 pandemic significantly influenced fintech innovations in the banking sector. The urgency to meet changing consumer needs and the challenges posed by the pandemic environment fostered rapid advancements in technology, prioritizing digital solutions, and enhancing cybersecurity. These innovations have not only helped banks adapt to the challenges of the pandemic but also laid the foundation for a more digitally-driven and customer-centric banking industry. The COVID-19 pandemic accelerated many trends that were already emerging in fintech and banking. The industry's focus became primarily centered on providing safe, secure, and efficient services in an increasingly digital world.

Most fintech innovations that gained traction during the COVID-19 pandemic have foundational benefits that are likely to ensure their longevity. They aren't merely reactionary measures to the pandemic but are rather aligned with the long-term trajectory of the financial industry towards digital, efficient, and customer-centric solutions.

However, challenges remain, including customer readiness, high investment costs, and cybersecurity risks. Addressing these challenges requires ongoing innovation, robust regulatory frameworks, and enhanced customer education. Fintech's integration into banking continues to reshape the sector, enhancing efficiency, accessibility, and innovation while presenting new complexities in the financial landscape.

While it's termed "disruptive", this doesn't imply destructiveness in a negative sense. Instead, fintech innovations disrupt traditional banking models by introducing more efficient, customer-friendly alternatives. Given their inherent advantages, it's unlikely that these innovations will phase out in the post-COVID era. Instead, they'll likely evolve and further integrate into the mainstream financial ecosystem.

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant “Investing the impact of macroeconomic, political, and digital processes on financial sustainability of Kazakhstan” No. AP19674948).

References

1. Pandey D.K., Hassan M.K., Kumari V., Zaied Y.B., Rai V.K. Mapping the landscape of FinTech in banking and finance: A bibliometric review // Research in International Business and Finance, 2024. – Vol. 67. – Part A. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.102116.

2. Ahmed Sh., Alshater M.M., Ammari A.E., Hammami H. Artificial intelligence and machine learning in finance: A bibliometric review // Research in International Business and Finance, 2022. – Vol. 6. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101646.

3. Jafri J.A., Amin S.I.M., Rahman A.A., Nor S.M. A systematic literature review of the role of trust and security on Fintech adoption in banking // Heliyon, 2024. – Vol. 10. – Issue 1. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22980.

4. Javaheri D., Fahmideh M., Chizari H., Lalbakhsh P., Hur L. Cybersecurity threats in FinTech: A systematic review // Expert Systems with Applications, 2024. – Vol. 241. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122697.

5. Керимбек Г.Е., Ниязбек А.Б., Досжан Р.Д. Опыт развития финтех-технологий в банковском секторе зарубежных стран в сравнении с опытом Казахстана // Вестник Атырауского университета имени Халела Досмухамедова, 2023. – №71(4). – С. 106–113. https://doi.org/10.47649/vau.2023.v.71.i4.10.

6. Копбаева Л.Т., Нурпеисова Л.С., Саймагамбетова Г.А., Естурлиева А.И. Цифровые технологии в финансовой сфере Казахстана // Вестник университета «Туран», 2024. – № 101(1). – С. 227–240. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-227-240.

7. Gumar N.A., Zhanibekova G.K., Imramziyeva M.Y., Kabdeshova A.A., Issaeva A.T. The Impact of Digital Technologies on the Efficiency of Banking. // Economy: strategy and practice, 2023. – Vol. 18(3). – P. 241–250. https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-241-250.

8. KPMG. Impact of COVID-19 on the key economic sectors of Kazakhstan: Opinion of market players [Electronic resource]. https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/kz/pdf/2020/05/Impact-of-COVID-19-on-the-key-economic-sectors-of-Kazakhstan.pdf

9. Deloitte. Weathering COVID-19: Impact on Banking in India. [Electronic resource]. https://www2.deloitte.com/in/en/pages/financial-services/articles/weathering-the-covid19.html

10. World Bank. The Global Findex Database. [Electronic resource].

https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Data

11. National Bank of Republic of Kazakhstan. Statistics of payment instruments. [Electronic resource]. https://www.nationalbank.kz/en/news/statistika-po-platezhnym-instrumentam?page=1.

References

1. Pandey D.K., Hassan M.K., Kumari V., Zaied Y.B., Rai V.K. Mapping the landscape of FinTech in banking and finance: A bibliometric review // Research in International Business and Finance, 2024. – Vol. 67. – Part A. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.102116.

2. Ahmed Sh., Alshater M.M., Ammari A.E., Hammami H. Artificial intelligence and machine learning in finance: A bibliometric review // Research in International Business and Finance, 2022. – Vol. 6. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101646.

3. Jafri J.A., Amin S.I.M., Rahman A.A., Nor S.M. A systematic literature review of the role of trust and security on Fintech adoption in banking // Heliyon, 2024. – Vol. 10. – Issue 1. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22980.

4. Javaheri D., Fahmideh M., Chizari H., Lalbakhsh P., Hur L. Cybersecurity threats in FinTech: A systematic review // Expert Systems with Applications, 2024. – Vol. 241. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122697.

5. Kerimbek G.E., Nijazbek A.B., Doszhan R.D. Opyt razvitija finteh-tehnologij v bankovskom sektore zarubezhnyh stran v sravnenii s opytom Kazahstana [The experience of the development of fintech technologies in the banking sector of foreign countries in comparison with the experience of Kazakhstan] // Vestnik Atyrauskogo universiteta imeni Halela Dosmuhamedova, 2023. – №71(4). – S. 106–113. https://doi.org/10.47649/vau.2023.v.71.i4.10 [in Russian].

6. Kopbaeva L.T., Nurpeisova L.S., Sajmagambetova G.A., Esturlieva A.I. Cifrovye tehnologii v finansovoj sfere Kazahstana [Digital technologies in the financial sector of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan», 2024. – № 101(1). – S. 227–240. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-227-240 [in Russian].

7. Gumar N.A., Zhanibekova G.K., Imramziyeva M.Y., Kabdeshova A.A., Issaeva A.T. The Impact of Digital Technologies on the Efficiency of Banking. // Economy: strategy and practice, 2023. – Vol. 18(3). – P. 241–250. https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-241-250.

8. KPMG. Impact of COVID-19 on the key economic sectors of Kazakhstan: Opinion of market players [Electronic resource]. https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/kz/pdf/2020/05/Impact-of-COVID-19-on-the-key-economic-sectors-of-Kazakhstan.pdf

9. Deloitte. Weathering COVID-19: Impact on Banking in India. [Electronic resource]. https://www2.deloitte.com/in/en/pages/financial-services/articles/weathering-the-covid19.html

10. World Bank. The Global Findex Database. [Electronic resource]. https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Data

11. National Bank of Republic of Kazakhstan. Statistics of payment instruments. [Electronic resource]. https://www.nationalbank.kz/en/news/statistika-po-platezhnym-instrumentam?page=1.

Дутта А., Досжан Р.Р., Куанова Л.А.

БАНК ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ФИНТЕХ ИННОВАЦИЯЛАРЫН БАСҚАРУ

Аңдатпа

COVID-19 пандемиясы кезінде банк ісіндегі финтех инновацияларын басқару жаһандық дағдарыс кезінде қаржылық технологияларды пайдалану, біріктіру және бейімдеу үшін банктер мен қаржы институттары пайдаланатын нақты стратегияларды, әрекет етуді және қадағалау тетіктерін білдіреді. Пандемия дәстүрлі банк операцияларын бұзып қана қоймай, цифрлық қаржылық шешімдерге деген қажеттілікті арттырды. Нәтижесінде, осы кезеңде инновацияларды басқару бірегей сипаттамалар мен өзектілікке ие болды. Мақаланың негізгі мақсаты – бұл инновациялардың жойқын сипатқа ие екендігін немесе Ковидтен кейінгі дәуірде жойылып кететінін түсіну үшін қаржылық технологиялар секторындағы инновацияларды басқару стратегиялары мен сипаттамаларын талдау. Индуктивті зерттеу әдісі пандемия кезінде финтех инновацияларды басқару стратегияларына әсер еткен инновациялық сипаттамаларды зерттеу үшін қолданылды. Бұл зерттеуде аралас әдістер, сапалық және сандық зерттеу әдістері қолданылды. Авторлар сандық емес деректерді зерттеу және статистикалық деректерді талдау арқылы инновацияларды басқару

стратегияларын түсіну және түсіндіру үшін әртүрлі көздерден бастапқы деректер мен қосымша деректерді жинауға назар аударады.

Дутта А., Досжан Р.Р., Куанова Л.А.

УПРАВЛЕНИЕ ФИНТЕХ-ИННОВАЦИЯМИ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Управление финтех-инновациями в банковской сфере во время пандемии COVID-19 относится к конкретным стратегиям, мерам реагирования и механизмам надзора, используемым банками и финансовыми учреждениями для использования, интеграции и адаптации финансовых технологий во время глобального кризиса. Пандемия не только нарушила традиционные банковские операции, но и усилила потребность в цифровых финансовых решениях. В результате управление этими инновациями в этот период приобрело уникальные характеристики и актуальность. Основная цель статьи – проанализировать стратегии управления и характеристики инноваций в сфере финансовых технологий, чтобы понять, носят ли эти инновации деструктивный характер или со временем исчезнут в постковидную эпоху. Индуктивный исследовательский подход использован для изучения характеристик инноваций, которые повлияли на стратегии управления финтех-инновациями во время пандемии. В ходе данного исследования проводились смешанные методы, качественные и количественные методы исследования. Авторы сосредотачивают внимание на сборе первичных данных и вторичных данных из различных источников, чтобы понять и интерпретировать стратегии управления инновациями, изучая нечисловые данные и анализируя статистические данные.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).16
УДК 338.43
ГРНТИ 06.71.07

Г.Б. Тулешова, к.э.н., ассоц.профессор [1]
У.Е. Шукеев*, д.э.н., ассоц.профессор[2]
С.К. Байдыбекова, к.э.н, профессор[1]
Жетысуский университет имени И. Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
email: shukeev.u@esil.edu.kz

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕРАБОТКИ ПОБОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В статье отмечено, что аграрный сектор относится к одной из основных секторов экономики обеспечивающий все население страны и регионы необходимыми и доступными продуктами питания и сырьем для пищевой, легкой, кожевенной промышленностей. Устойчивое развитие и совершенствование аграрной отрасли является приоритетной задачей всех стран оказывающей огромное влияние на уровень продовольственной и национальной безопасности.

В работе особое внимание уделено животноводству в связи с тем что данная сфера деятельности является одной из основных отраслей сельского хозяйства продукция которой составляет 43,1% от общего объема производства аграрной отрасли. В процессе исследования определена основная цель исследования, которая заключалась в проведении анализа современного состояния животноводства в стране, а также регионов, сохранение и рациональное использование побочной продукции животноводства. Выявлено что одной из глобальных проблем в животноводстве является рост побочной продукции в отрасли, для решения которой необходимо особое внимание уделять сохранности и переработке животноводческой продукции. В процессе исследования определено что в настоящее время возникают такие ситуации когда многие предприятия не используют побочную продукцию а просто ее утилизируют в основном выбрасывая их в полигонах для захоронения в результате которого возникают риски для окружающей среды, что становится в последние годы наиболее актуальной и насущной проблемой. В связи с этим выявлено, что необходимо усилить требования по использованию побочных продуктов животноводства: постоянный контроль за процессом хранения, переработки, обработки, транспортировки, реализации и использования продукции. В ходе исследования были использованы методы анализа и синтеза, обобщения, методы сравнения на основании статистических данных.

По результатам проведенных исследований определены основные проблемы в увеличении количества и качества животноводческой продукции, а также вопросы сохранения и рационального использования побочной продукции и получения хозяйствующими субъектами дополнительного дохода, а также укрепления финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: *сельскохозяйственная продукция, устойчивое развитие, рентабельность производства, переработка продукции, сохранность продукции, эффективность производства, качественное сырье.*

Кілт сөздер: *ауыл шаруашылығы өнімі, тұрақты даму, өндірістің рентабельділігі, өнімді қайта өңдеу, өнімнің сақталуы, өндірістің тиімділігі, сапалы шикізат.*

Keywords: *agricultural products, sustainable development, profitability of production, processing of products, safety of products, production efficiency, high-quality raw materials.*

JEL Classification: Q13

Введение. Животноводство является одной из основных отраслей сельского хозяйства. Казахстанский рынок мяса и мясопродуктов в Казахстане и регионах в последние годы динамично развивается. В процессе производства животноводческой продукции (крупного рогатого скота, овец, коз и др.) помимо основной продукции, занимающую большую долю производимой продукции хозяйствующие субъекты получают побочную продукцию, доля которой может составлять до 30-40 процентов. К побочной продукции относят такие виды как: шкуры, шерсть, жиры и другие, использование которых в первоначальном виде в большинстве случаев представляется невозможным [1].

Основная *цель* исследования заключается в отражении реального положения животноводства, раскрытие основных путей повышения эффективности мясного производства за счет комплексного использования побочных продуктов животноводства, которые составляют до 40% от общего объема материалов, получаемых при убое и разделке крупного, мелкого рогатого скота и свиней. Одной из основных проблем в животноводческой отрасли является большой объем выхода побочной продукции, в частности шерсть, шкура животных, которые не используется сельскохозяйственными производителями, а просто утилизируются и выбрасываются тем самым причиняя угрозу окружающей среде и экологии [2].

Для достижения поставленной цели поставлены следующие *задачи:*

1. Изучение реального состояния животноводческой отрасли в стране, а также в регионах. На основании статистических данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан рассмотреть и изучить состояние животноводческой отрасли, динамику изменения объемов производства продукции, а также сохранности и использования побочной продукции;
2. Изучение трудов ведущих ученых, занимающихся проблемами развития аграрной отрасли, в частности вопросы сохранения и использования побочной продукции животноводства;
3. Изучение зарубежного опыта хранения и использования побочной продукции животноводства;

Основная *гипотеза* исследования заключается в изучении современного состояния животноводства в стране и в регионах, в частности производства мяса, а также влияние увеличения качественной побочной продукции на эффективность животноводческой отрасли.

Основные проблемы сохранения и использования животноводческой продукции:

- *Недостаточная разработанность технологий переработки побочных продуктов*: В Казахстане большинство мясоперерабатывающих предприятий не используют все возможные способы переработки.

- *Отсутствие экономических обоснований:* Существующие исследования редко касаются экономических аспектов переработки побочной продукции, особенно в условиях казахстанских реалий.

- *Отсутствие комплексного подхода*: Хотя отдельные аспекты переработки побочных продуктов исследовались и производятся, но системного подхода к оптимизации этого процесса в Казахстане недостаточно разработаны.

Обзор литературы. Проблемы развития и совершенствования аграрного сектора экономики рассмотрены в научных работах многих отечественных и зарубежных ученых.

В своих исследованиях Hossain M., Park S., Shahid S. огромное внимание уделяли вопросам устойчивого развития сельского хозяйства для решения которой рекомендовали экономные инновации. В работе они предлагали следующие экономные инновации: бережливость, которая позволила бы справиться с недостаточностью ресурсов, внедрение современных эффективных технологии, которые обеспечивают экологическую безопасность [3]. Немаловажную роль в развитии и совершенствовании аграрной отрасли является применение новейших современных технологии, которые позволили бы увеличить объем производства сельскохозяйственной продукции без значительных потерь, а также их сохранности [4].

В своей работе российские ученые Шагайда Н.И., Узун В.Я., Терновский Д.С., Шишикина Е.А. особое внимание уделили проблеме оценки экономической доступности в России в контексте продовольственной безопасности в целом по стране и регионам. Решение данной проблемы позволит пересмотреть ситуацию с продовольственной безопасностью страны и регионов[5].

Ученые Карлова Н.А., Паюрова Е.Н., Галактионова Е.А. в своих исследованиях рассмотрели проблему потери сельскохозяйственной продукции на каждом этапе производства. Также были изучены и определены последствия от потерь продукции сельского хозяйства и влияние на продовольственную безопасность и экологическую устойчивость страны в целом [6].

Одним из основных путей роста объемов и качества сельскохозяйственной продукции является дальнейшее совершенствование сельскохозяйственных кооперативов так как они играют огромную роль в формировании специализированных высокотехнологичных зон по производству сельскохозяйственной продукции [7].

Казахстанские ученые Акимбекова Г.У., Никитина Г.А. в своей работе рассмотрели основные приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана, в частности увеличение выпуска и качества, а также сокращение отходов сельскохозяйственной продукции [8].

Камысбаев М.К.,Молдашев А.Б.,Бердикулова Г.М. в своих исследованиях большое внимание уделили вопросам диверсификации агропромышленного производства в Казахстане как основного приоритетного направления развития аграрной отрасли [9].

Несмотря на то, что в последние годы развитию животноводческой отрасли в нашей стране придается большое внимание необходимо изучение опыта развитых стран, где данная отрасль поставлена на более высокий уровень.

Основная часть. Особое внимание заслуживает использование таких видов побочной продукции как: шерсть и шкура сельскохозяйственных животных. В последние годы растет количество как крупного (КРС), так и мелкого скота (овцы и козы) в связи, с чем растет количество шкур и шерсти, которые являются ценным сырьем и могут используются в легкой, текстильной, кожевенной промышленности. Но можно сказать о том, что в настоящее время данная побочная продукция не востребована и полностью не используется. Так, по статистическим данным только 15 процентов шкур крупного рогатого скота проходит переработку и в дальнейшем используется для производства продукции. Шкуры мелкого рогатого скота практически не проходят переработку и таким образом она остается невостребованной, и данная продукция практически полностью утилизируется. В связи с этим проблема сохранности, использования и переработки побочной продукции, в частности шкур и шерсти на сегодняшний день остается актуальной и насущной[10].

Такая же ситуация обстоит и со шкурами мелкого рогатого скота которая также является ценным продуктом. Можно отметить, что на шерсть также нету спроса и она остается на сегодняшний день невостребованной. Основная причина не востребованности как шерсти так шкур заключается в низком качестве сырья. Основными поставщиками шкур являются сельскохозяйственные предприятия, частные лица, содержащие личные подворья (более 50 процентов). При забое скота сельчане в основном не соблюдают технологию заготовления шкур скота, т.е. все производится без соблюдения требований и стандартов при котором на шкурах остаются порезы, колотые раны что влияет на качество сырья и не соответствует заводским стандартам и соответственно остается невостребованной. Хотя можно сказать, что шкуры и шерсть во многих странах считается ценным сырьем, которая перерабатывается и используется в таких отраслях как: текстильная, кожевенная. Качественная шкура одной взрослой овцы соответствующая всем необходимым стандартам и требованиям на рынке стоит около 100 долларов.

Такая же ситуация наблюдается и с шерстью, которую получают от содержания мелкого рогатого скота. Качество шерсти зависит от разных условий: от природно-климатических условий, условий содержания, условий кормления, породы животных и т.д. В личных подсобных подворьях не всегда соблюдаются эти условия, что отражается на качестве и выходе шерсти [11].

На примере рассмотрим основные показатели выхода основной и побочной продукции овцеводства.

Выход чистого мяса и побочной продукции у овец и коз

Мясо и субпродукты используются и реализуются сельскохозяйственными производителями. Кроме этого остается также побочная продукция к одним из которых относятся шерсть и шкуры овец и коз, которые также в мире относятся к ценному сырью переработав которую можно использовать в легкой и текстильной промышленности.

Основными продуктами овцеводства являются мясо, привес, приплод животных. Основной продукцией овцеводства является мясо. Выход чистого мяса у овец варьируется в пределах 64-70 процентов от общего веса животного, т.е. если общий вес животного составляет 100 кг., тогда как чистый выход мяса в среднем равен 25-35 кг. с одной овцы.

Убойная масса одной овцы в среднем колеблется в пределах 40-50 чистого веса т.е. около 10 процентов составляют субпродукты (сердце, печень, язык и др.)

Подсчитаем примерно какую сумму может получить фермер сдавая шерсть в перерабатывающие предприятия, но основным условием является соответствие сырья предъявляемому качеству и стандартам. Прежде чем сдавать сырье на переработку фермер должен вложить свои средства на приобретение необходимого оборудования которые используются для мойки и очистки шерсти. В среднем от одной овцы получают от 5 до 30 кг. шерсти, но это зависит от породности животных. На рынке стоимость одного килограмма чистой очищенной шерсти составляет примерно 1 000 тенге, т.е. если средний выход чистой шерсти составляет примерно 15 килограмм с одной овцы фермер может получить 15 000 тенге. Данный расчет примерный так выход шерсти с одной головы овцы колеблется в зависимости от возраста, породы и других особенностей.

На основании расчетов можно отметить, что если фермер сдаст в среднем 2000 килограмм чистой очищенной шерсти он получит 2000 000 тенге дополнительного дохода, которые может направить на пополнение поголовья или другие цели.

Сельскохозяйственные производители, фермерские и крестьянские хозяйства должны быть заинтересованы в улучшении качества такого сырья как шерсть так как если сырье соответствует требованиям и стандартам его можно реализовать и получить дополнительный доход. Качественное сырье можно сдавать перерабатывающим предприятиям, которые переработав сырье могут использовать его в легкой и текстильной промышленности.

Но можно отметить, что переработка шерсти в нашей стране развита не на должном уровне основной причиной которого является несоответствие качества шерсти предъявляемым требованиям и стандартам. То есть для переработки шерсти необходимым условием является соблюдение всех технологии при выращивании овец и коз, условия содержания и кормления, правильная стрижка животных [12].

На основании данных Бюро Национального бюро статистики Республики Казахстан в таблице 1 отражена численность овец в стране по состоянию на 1 октября 2023 и 2024 годы.

Таблица – 1

Численность овец по состоянию на 1 октября 2023 и 2024 годы, голов

	сельхозпредприятия			индивидуальные предприниматели и крестьянские или фермерские хозяйства			Хозяйства населения		
	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023
Республика Казахстан	1363 774	1336 908	102,0	11315655	9 581 791	118,1	8 275 735	7 942 854	104,2
Абай	58 928	63 463	92,9	725 949	608 465	119,3	391 487	308 203	127,0
Акмолинская	86 328	92 344	93,5	103 119	92 244	111,8	369 202	353 884	104,3
Актюбинская	83 198	80 372	103,5	625 015	621 504	100,6	346 525	353 485	98,0
Алматинская	107 152	103 567	103,5	1 765 348	1 424 654	123,9	718 118	630 351	113,9
Атырауская	27 106	32 860	82,5	254 201	244 248	104,1	203 303	198 585	102,4
З.Казахстанская	102 221	95 983	106,5	639 524	553 946	115,4	517 168	432 442	119,6
Жамбылская	70 484	69 475	101,5	2384 774	1 922 866	124,0	1 279 749	1 051 773	121,7
Жетысу	108 718	128 936	84,3	918 865	694 956	132,2	686 474	657 414	104,4
Карагандинская	55 364	54 029	102,5	335 363	276 137	121,4	184 452	144 811	127,4
Костанайская	34 071	31 320	108,8	137 937	137 396	100,4	223 400	250 842	89,1
Кызылординская	24 968	29 762	83,9	442 220	339 802	130,1	206 155	191 581	107,6
Мангистауская	7 704	6 229	123,7	121 082	108 752	111,3	100 051	111 924	89,4
Павлодарская	35 551	29 832	119,2	251 487	224 352	112,1	300 238	253 111	118,6
С.-Казахстанская	47 404	37 761	125,5	53 719	57 192	93,9	249 111	281 420	88,5
Туркестанская	489 366	454 402	107,7	2 171 373	1 839 517	118,0	2 047 963	2 313 082	88,5
Улытау	8 140	9 219	88,3	151 756	185 623	81,8	42 074	63 299	66,5
В.-Казахстанская	15 353	12 265	125,2	227 665	238 61	95,4	287 188	288 246	99,6
г. Астана	924	830	111,3	-	-	-	637	813	8,4
г. Алматы	-	-	-	-	-	-	791	1 030	76,8
г. Шымкент	794	4 259	18,6	6 258	11 519	54,3	121 649	56 558	215,1

*****составлено авторами на основании источника [13]*

На основании данных таблицы 1 можно увидеть, что численность овец в стране сосредоточено в сельскохозяйственных предприятиях, крестьянских и фермерских хозяйствах и хозяйств населения. Наибольшее количество овец сосредоточено в крестьянских и фермерских хозяйствах, т.е. на 1 октября 2023 и 2024 годах составила 8 581 791 и 11 315 655 голов соответственно, где

наглядно видно увеличение поголовья на 1 733 568 голов или на 18,1 процентов, что является положительной тенденцией. Также значительная часть поголовья овец сосредоточено в хозяйствах населения, которая за последние два года соответственно 8 275 735 и 7 942 854 голов, т.е. увеличение составило 332 881 голов или 4,2 процента. В сельскохозяйственных предприятиях поголовье овец на 1 октября 2023 и 2024 годы составила соответственно 1 336 908 и 1 363 774 голов соответственно т.е. увеличение составило 26 866 голов или 2,0 процента.

Наибольшее количество овец по официальным данным наблюдается в таких регионах как: Туркестанская, Жамбылская, Жетысуская, Алматинская. Наибольшее количество овец за последние годы наблюдается как в крестьянских и фермерских хозяйствах, так и в хозяйствах населения. Так, в крестьянских и фермерских хозяйствах таких регионов как: Туркестанская, Жамбылской, Алматинской, Жетысуской областях сосредоточено наибольшее количество овец. Такая же ситуация наблюдается хозяйствах населения[13].

По данным 1 таблицы можно сделать вывод о численности овец по отдельным категориям сельскохозяйственных предприятий, где наглядно можно увидеть, что поголовье овец сосредоточено в крестьянских и фермерских хозяйствах и хозяйствах населения. Одной из основных видов побочной продукции является шерсть овец динамику изменения на 1 октября 2023 и 2024 годы можно увидеть в таблице 2.

Таблица – 2

Производство шерсти в Казахстане, тонн

	сельхозпредприятия			индивидуальные предприниматели и крестьянские или фермерские хозяйства			Хозяйства населения		
	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г.	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г.	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г.
Республика Казахстан	1 541,3	1 668,6	92,4	16 533,8	15 303,7	108,0	17 319,5	18703,3	92,6
Абай	17,8	14,8	120,3	1 249,0	1 211,9	103,1	745,7	768,2	97,1
Акмолинская	56,1	56,1	100,0	144,3	132,6	108,8	784,9	759,4	103,4
Актюбинская	165,7	150,0	110,5	1 265,9	1 235,1	102,5	1 117,5	1121,1	99,7
Алматинская	92,4	131,8	70,1	2 672,7	3 052,9	87,5	1 447,0	1588,9	91,1
Атырауская	10,2	27,2	37,5	341,0	341,0	100,0	360,0	360,0	100,0
З.Казахстанская	81,2	77,3	105,0	948,9	937,5	101,2	845,5	837,5	101,0
Жамбылская	102,8	171,3	60,0	2 042,7	2 002,7	102,0	2 759,0	2719,3	101,5
Жетысу	268,9	273,7	98,2	1 636,9	1 603,0	102,1	1 665,7	1624,7	102,5
Карагандинская	63,4	54,5	116,3	525,3	512,8	102,4	483,0	476,2	101,4
Костанайская	10,5	10,2	102,9	111,5	102,4	108,9	291,9	312,7	93,3
Кызылординская	6,6	8,7	75,9	231,5	222,4	104,1	391,4	391,8	99,9
Мангистауская	3,3	0,9	366,7	262,2	255,3	102,7	295,5	308,5	95,8
Павлодарская	27,0	22,4	120,5	343,6	347,3	98,9	486,6	514,7	94,5
С.Казахстанская	11,4	9,6	118,8	81,9	81,7	100,2	557,1	556,0	100,2
Туркестанская	608,5	643,8	94,5	3 638,5	2 243,1	162,2	3 940,2	5278,5	74,6
Улытау	12,7	16,3	77,9	492,4	487,8	100,9	230,0	229,8	100,1
В.Казахстанская	0,2	-	-	541,0	529,5	102,2	763,2	700,7	108,9
г. Астана	0,3	-	-	-	-	-	0,4	0,3	133,3
г. Алматы	-	-	-	-	-	-	0,8	1,0	80,0
г.Шымкент	2,3	-	-	4,5	4,7	95,7	154,1	154,0	100,1

*****_составлено авторами на основании источника [13]_

На основании данных таблицы 2 можно увидеть количество настриженной шерсти за последние два года в стране и регионах. Наибольшее количество настриженной шерсти в стране наблюдается по таким категориям как: хозяйства населения – 18 703,3 и 17 319,5 тонн соответственно и у индивидуальных предпринимателей и крестьянских хозяйствах- 15 303,7 и 16 533,7 тонн. Наибольшее количество настриженной шерсти по регионам выглядит следующим образом: в крестьянских и фермерских хозяйствах данный показатель в Туркестанской области составляет – 2 243,1 и 3 638,5 тонн соответственно, Алматинской области – 3 052,9 и 2 672,7 тонн, Жамбылской области – 2 002,7 и 2 042,7 тонн соответственно, Жетысуской области – 1 603,0 и 1 636,9 тонн. В хозяйствах населения наибольшее количество настриженной шерсти можно увидеть в таких регионах как: Туркестанская -5 278,5 и 3 940,2 тонн соответственно, Жамбылская -2 719,3 и 2 759,0 тонн, Жетысуская – 1 624,7 и 1 665,7 тонн. Увеличение количества настриженной шерсти связано в основном ростом численности животных [13].

Наряду с получением шерсти одной из побочных видов продукции являются шкуры мелкого и крупного рогатого скота.

В таблице 3 отражены данные по получению шкур мелких по состоянию на 1 октября 2023 и 2024 годы по различным категориям сельскохозяйственных предприятий.

Таблица – 3

Производство шкур мелкого рогатого скота в Казахстане, штук

	сельхозпредприятия			индивидуальные предприниматели и крестьянские или фермерские хозяйства			Хозяйства населения		
	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г	2024г.	2023г.	2024 г. в % к 2023г
Республика Казахстан	147 473	93 088	158,4	1 232 700	1 200 909	102,6	2940 952	3 312 325	88,8
Абай	1 747	1 595	109,5	230 253	186 071	123,7	145 933	110 300	132,3
Акмолинская	2 071	2 303	89,9	9 244	11 328	81,6	81 250	98 217	82,7
Актюбинская	15 095	15 893	95,0	93 926	83 758	112,1	211 048	213 646	98,8
Алматинская	385	908	42,4	153 085	123 499	124,0	271 383	273 155	99,4
Атырауская	1 597	41	3 895,1	14 649	14 707	99,6	32 772	29 567	110,8
З.Казахстанская	4 845	4 038	120,0	125 226	118 358	105,8	154 181	158 950	97,0
Жамбылская	9 294	16994	54,7	142 410	185 395	76,8	373 403	363 200	102,8
Жетысу	4 247	4 073	104,3	81 164	96 557	84,1	291 864	342 525	85,2
Карагандинская	8 069	4 224	191,0	67 025	68 321	98,1	124 914	126 167	99,0
Костанайская	1 078	210	513,3	1 170	1 144	102,3	18 223	19 885	91,6
Кызылординская	616	578	106,6	10 912	7 703	141,7	75 029	79 816	94,0
Мангистауская	433	292	148,3	14 832	15 899	93,3	30 807	32 286	95,4
Павлодарская	1295	2 075	62,4	54 311	74 563	72,8	89 336	93 070	96,0
С.Казахстанская	260	49	530,6	11 783	10 697	110,2	99 991	88 309	113,2
Туркестанская	96 352	39 601	243,3	87 119	69 812	124,8	736 888	1 062 360	69,4
Улытау	63	214	29,4	54 507	53 035	102,8	52 869	55 940	94,5
В.Казахстанская	26	-	-	79 783	78 764	101,3	136 280	150 705	90,4
г. Астана	-	-	-	-	-	-	139	147	94,6
г. Алматы	-	-	-	-	-	-	11	10	110,0
г.Шымкент	-	-	-	1 301	1 298	100,2	14 631	14 070	104,0

*****_составлено авторами на основании источника [13]_

На основании проведенного анализа данных таблицы 3 можно сделать следующий вывод: наибольшее количество полученных шкур в целом в стране наблюдается в хозяйствах населения- 3 312 325 и 2 940 952 шкур мелких соответственно, т.е. произошло снижение количества шкур на 371 373 штук или на 11,2 процента.

По официальным данным можно отметить, что выход шерсти за последние два года колеблется как в сторону увеличения, так и уменьшения по всем категориям сельскохозяйственных предприятий. Наибольший выход шкур можно увидеть в Туркестанской области – 1 062 360 и 736 888 щтук т.е. произошло снижение количества на 325 472 штук или на 30,6 процентов. В Жамбылской области выход шкур составил 363 200 и 373 403, т.е. произошло увеличение на 10 203 штук или на 2,8 процента [13].

Снижение или увеличение шкур мелких может быть связано в основном снижением или ростом поголовья овец динамику изменения которого отражено в таблице 1. В основном наметилась такая тенденция, что по отдельным видам продукции животноводства объем производства продукции в основном снижался.

Результаты, обсуждение. По результатам проведенного исследования можно отметить что, несмотря на то, что наблюдается рост поголовья сельскохозяйственных животных в стране все еще существует глобальная проблема по получению и сохранению побочной продукции в виде шкур и шерсти, которые во всем мире считаются ценным продуктом.

И здесь надо отметить, что ритмичная работа перерабатывающих предприятий зависит от наличия качественного сырья, а основным поставщиком являются сельскохозяйственные предприятия, крестьянские и фермерские хозяйства, индивидуальные предприниматели, хозяйства населения. В связи с этим одним из основных резервов для повышения количества и качества животноводческой продукции является использование побочной продукции (шкур и шерсти) для реализации и получения дополнительного дохода сельскохозяйственными предприятиями [14].

На основании проведенных исследований определены основные проблемы сохранности и использования шерсти и шкур в мясном животноводстве:

- несоответствие качества сырья (шкур и шерсти) предъявляемым требованиям и стандартам;
- ухудшение породных качеств животных, что приводит к повреждениям и порче сырья;
- вследствие ухудшения качества сырье остается невостребованным и по истечении определенного времени подлежит утилизации и сжиганию;
- несмотря на то, что в Казахстане за последние годы построены заводы по переработке сырья из за низкого качества сырья они остаются не полностью загруженными.

Заключение. На основании проведенных исследований предложен комплекс мер, которые будут способствовать увеличению объема производства и качества животноводческой продукции:

- совершенствование породности животных. Для этого основным направлением является дальнейшая работа по развитию селекции применяя современные инновационные методы;
- улучшение условий содержания животных. Строительство закрытых помещений для содержания овец и коз в жаркий и суровый периоды времени, которое оказывает непосредственное влияние на увеличение веса животных, а также улучшению кожного покрова животных, тем самым улучшая качество шерсти;
- улучшение условий кормления животных. Для того чтобы качество животноводческой продукции повышалось необходимым условием является полноценное питание, применение различных кормовых добавок и витаминов, способствующие увеличению веса животных, а также качеству шерстяного покрова.
- создание логистической системы для сбора, транспортировки и хранения сельскохозяйственной продукции и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Меңдикул Е.Т., Кенес Г.К., Басшиева Ж.К., Балапанова Э.С., Айтманбетова Р.К. Агропромышленный комплекс и его роль в обеспечении конкурентоспособности национальной экономики // Вестник «Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2023. – № 6 (406). – С.483–500 DOI: https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.645

2. Сатыбалдин А.А., Тлеубердинова А.Т., Кулик К.В. Концептуализация развития сельских территорий //Economics: the strategy and practice.–2021. – №16(3). – С.6–21 https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21 DOI: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21

3. Hossain M., Shahid S. Frugal innovation for sustainable rural development / M. Hossain S. Park, S. Shahid // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier.– 2023. – №193.–122662 p. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122662

4. McDonagh J.Rural futures and the future of the rural / J.McDonagh //Sustainability. – 2022. –№14 (11). – 6381 p. DOI: https://doi.org/10.3390/su14116381

5. Шагайда Н.И.,Узун В.Я.,Терновский Д.С., Шишикина Е.А. Оценка экономической доступности продовольствия в России в контексте продовольственной безопасности // Вопросы экономики.– 2024.– № 6.–С.73–95 DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2024-6-73-95

6. Карлова Н.А.,Паюрова Е.Н.,Галактионова Е.А. Потери продукции в сельском хозяйстве России: последствия для продовольственной безопасности и экологической устойчивости // Вопросы экономики. – 2024. – №11.–С.76–89. DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2024-11-76-89

7. Моисеева О.А. Сельскохозяйственные кооперативы и их роль в формировании специализированных высокотехнологичных зон по производству сельскохозяйственной продукции // АПК: Экономика, управление. – 2023. – №10. – С.49-56. DOI: https://doi.org/10.33305/2310-49

8. Акимбекова Г.У., Никитина Г.А.Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2020. – №4. – С.13-23. DOI: https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01

9. Камысбаев М.К.,Молдашев А.Б.,Бердикулова Г.М. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития// Проблемы агрорынка. – 2022. – №3. – С.13-20. DOI: https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.01

10. Молдашев А.Б., Федорова Е.Я.,Джамбаева Г.А. Продовольственное обеспечение в условиях дестабилизации мировой экономики // Проблемы агрорынка. – 2024. – №1.– С.13-26. DOI: https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.01

11. Карлова Н.А.,Паюрова П.Н.,Галактионова Е.А. Оценка потерь продовольствия на этапе сельскохозяйственного производства в Российской Федерации // Вопросы экономики.–2023.–№5. – С.91-105. DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2023-5-91-105

12. Уколова Н.В., Дозоров А.С., Голубева А.А., Новикова Н.А. Крестьянские (фермерские) хозяйства в системе аграрного производства страны // АПК: Экономика, управление. – 2024. – №5. – С.68–76. DOI: https://doi.org/10.33305/245-68

13. Официальный интернет-ресурс Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. Stat.gov.kz. DOI:https://stat.gov.kz/ru/ (дата обращения 24.11.2024).

14. De Boni., Ottomano Palmisano G., De Angelis M., Minervin F. Challenges for a sustainable food supply chain: A revive on food losses and waste //Sustainabillity. – 2022. – Vol.14. – article 16764. DOI: http://dx.doi.org/10.3390/su142416764

REFERENCES

1. Меңdikul E.T., Kenes G.K., Basshieva Zh.K., Balapanova Je.S., Ajtmanbetova R.K. Agropromyshlennyj kompleks i ego rol' v obespechenii konkurentosposobnosti nacional'noj jekonomiki // Vestnik «Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. – 2023. – № 6 (406). – S.483–500 DOI: https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.645 [in Russian].

2. Satybaldin A.A., Tleuberdinova A.T., Kulik K.V. Konceptualizacija razvitija sel'skih territorij //Economics: the strategy and practice.–2021.– №16(3). – S.6–21. DOI: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21 [in Russian].

3. Hossain M., Shahid S. Frugal innovation for sustainable rural development / M. Hossain S. Park, S. Shahid // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier.– 2023. – №193.–122662 p. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122662

4. McDonagh J.Rural futures and the future of the rural / J.McDonagh //Sustainability. – 2022. –№14 (11). – 6381 p. DOI: https://doi.org/10.3390/su14116381

5. Shagajda N.I.,Uzun V.Ja.,Ternovskij D.S., Shishikina E.A. Ocenka jekonomicheskoj dostupnosti prodovol'stvija v Rossii v kontekste prodovol'stvennoj bezopasnosti // Voprosy jekonomiki.– 2024.– № 6.– S.73–95 DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2024-6-73-95 [in Russian].

6. Karlova N.A.,Pajurova E.N.,Galaktionova E.A. Poteri produkcii v sel'skom hozjajstve Rossii: posledstvija dlja prodovol'stvennoj bezopasnosti i jekologicheskoj ustojchivosti // Voprosy jekonomiki. – 2024. – №11. – S.76–89. DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2024-11-76-89 [in Russian].

7. Moiseeva O.A. Sel'skohozjajstvennye kooperativy i ih rol' v formirovanii specializirovannyh vysokotehnologichnyh zon po proizvodstvu sel'skohozjajstvennoj produkcii // APK: Jekonomika, upravlenie. – 2023. – №10. – S.49–56. DOI: https://doi.org/10.33305/2310-49 [in Russian].

8. Akimbekova G.U., Nikitina G.A.Prioritetnye napravlenija razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Problemy agrorynka. – 2020. – №4. – S.13-23. DOI: https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01 [in Russian].

9. Kamysbaev M.K.,Moldashev A.B.,Berdikulova G.M. Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazahstana: voprosy diversifikacii kak prioritetnogo napravlenija razvitija// Problemy agrorynka. – 2022. – №3. – S.13–20. DOI: https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.01 [in Russian].

10. Moldashev A.B., Fedorova E.Ja.,Dzhambaeva G.A. Prodovol'stvennoe obespechenie v uslovijah destabilizacii mirovoj jekonomiki // Problemy agrorynka. – 2024. – №1.– S.13–26. DOI: https://doi.org/10.46666/2024-1.2708-9991.01 [in Russian].

11. Karlova N.A., Pajurova P.N.,Galaktionova E.A. Ocenka poter' prodovol'stvija na jetape sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v Rossijskoj Federacii // Voprosy jekonomiki. –2023.–№5. – S.91–105. DOI: https://doi.org/10.32609/0042-8736-2023-5-91-105 [in Russian].

12. Ukolova N.V., Dozorov A.S., Golubeva A.A., Novikova N.A. Krest'janskie (fermerskie) hozjajstva v sisteme agrarnogo proizvodstva strany // APK: Jekonomika, upravlenie. – 2024. – №5. – S.68–76. DOI: https://doi.org/10.33305/245-68 [in Russian].

13. Oficial'nyj internet-resurs Nacional'nogo bjuro statistiki Agentstva Respubliki Kazahstan po strategicheskomu planirovaniju i reformam. Stat.gov.kz. DOI:https://stat.gov.kz/ru/ (data obrashhenija 24.11.2024). [in Russian].

14. De Boni., Ottomano Palmisano G., De Angelis M., Minervin F. Challenges for a sustainable food supply chain: A revive on food losses and waste //Sustainabillity. – 2022. – Vol.14. – article 16764. DOI: http://dx.doi.org/10.3390/su142416764

Тулешова Г.Б., Шөкеев Ө.Е., Байдыбекова С.К.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЖАНАМА ӨНІМДІ ҚАЙТА ӨҢДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада аграрлық сектор елдің барлық халқын және өңірлерді азық-түлік, жеңіл, былғары өнеркәсібі үшін қажетті және қолжетімді азық-түлік өнімдерімен және шикізатпен қамтамасыз ететін экономиканың негізгі секторларының біріне жататынын атап өтті. Аграрлық саланы орнықты дамыту және жетілдіру азық-түлік және Ұлттық қауіпсіздік деңгейіне зор әсер ететін барлық елдердің басым міндеті болып табылады.

Жұмыста мал шаруашылығына ерекше назар аударылды, себебі бұл қызмет саласы ауыл шаруашылығының негізгі салаларының бірі болып табылады, оның өнімі аграрлық сала өндірісінің жалпы көлемінің 43,1% құрайды. Зерттеу барысында зерттеудің негізгі мақсаты анықталды, ол елдегі, сондай-ақ өңірлердегі мал шаруашылығының қазіргі жай-күйіне талдау жүргізу, мал шаруашылығының жанама өнімдерін сақтау және ұтымды пайдалану болды.

Мал шаруашылығындағы жаһандық проблемалардың бірі саладағы жанама өнімдердің өсуі болып табылады, оны шешу үшін мал шаруашылығы өнімдерінің сақталуы мен қайта өңделуіне ерекше назар аудару қажет. Зерттеу барысында қазіргі уақытта көптеген кәсіпорындар жанама өнімдерді пайдаланбайтын жағдайлар бар екендігі анықталды, бірақ олар негізінен оларды көму үшін полигондарға тастау арқылы жойылады, нәтижесінде қоршаған ортаға қауіп төнеді, бұл соңғы жылдары ең өзекті және өзекті мәселеге айналады. Осыған байланысты мал шаруашылығының жанама өнімдерін пайдалану бойынша талаптарды күшейту қажет екені анықталды: өнімді сақтау, өңдеу, өңдеу, тасымалдау, өткізу және пайдалану процесін тұрақты бақылау. Зерттеу барысында талдау және синтездеу, жалпылау әдістері, статистикалық мәліметтер негізінде салыстыру әдістері қолданылды.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бойынша мал шаруашылығы өнімдерінің саны мен сапасын арттырудағы негізгі проблемалар, сондай-ақ қосалқы өнімді сақтау және ұтымды пайдалану және

шаруашылық жүргізуші субъектілердің қосымша табыс алуы, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығын нығайту мәселелері айқындалды.

Tuleshova G., Shukeyev U., Baidybekova S.

PROBLEMS OF PROCESSING BY-PRODUCTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article notes that the agricultural sector is one of the main sectors of the economy that provides the entire population of the country and regions with necessary and affordable food and raw materials for the food, light, and leather industries. The sustainable development and improvement of the agricultural sector is a priority for all countries, which has a huge impact on the level of food and national security.

The work pays special attention to animal husbandry due to the fact that this field of activity is one of the main branches of agriculture, the products of which account for 43.1% of the total production of the agricultural sector. In the course of the research, the main purpose of the study was determined, which was to analyze the current state of animal husbandry in the country, as well as regions, conservation and rational use of by-products of animal husbandry. It has been revealed that one of the global problems in animal husbandry is the growth of by-products in the industry, which requires special attention to the preservation and processing of livestock products. In the course of the study, it was determined that currently there are situations when many enterprises do not use by-products, but simply dispose of them, mainly by throwing them into landfills for burial, which results in risks to the environment, which has become the most urgent and urgent problem in recent years. In this regard, it was revealed that it is necessary to strengthen the requirements for the use of by-products of animal husbandry: constant monitoring of the process of storage, processing, processing, transportation, sale and use of products. The research used methods of analysis and synthesis, generalization, and comparison based on statistical data. Based on the results of the conducted research, the main problems in increasing the quantity and quality of livestock products, as well as issues of conservation and rational use of by-products and obtaining additional income by economic entities, as well as strengthening the financial stability of agricultural enterprises, have been identified.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).17
УДК 330.322
ГРНТИ 06.58.45

А.Р. Тұрсын, докторант PhD,
А.С. Тулеметова*, к.э.н., доцент,
И.А. Сулейменова, магистр, старший преподаватель
А.Б. Мухамедханова, PhD, старший преподаватель
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,
г.Шымкент, Казахстан
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Aygul.tul.76@mail.ru

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА

В статье проанализированы данные о динамике инвестиций в основной капитал и потоках прямых инвестиций, большая часть из которых направлена в горнодобывающий сектор страны, что подтверждает зависимость экономики от сырьевых ресурсов. Определены ключевые виды экономической деятельности, привлекающие прямые иностранные инвестиции, такие как наука, архитектура и геологическая разведка, в основном, из США, Нидерландов, России, Кипра, ОАЭ, Италии.

Выявлены такие виды экономической деятельности, на которые направлены казахстанские инвестиции, как финансовая и страховая деятельность, транспорт и складирование, а также строительство, в основном, в Россию, Нидерланды, Каймановы (Британские) острова, Кипр.

Оценены ключевые реформы, осуществленные в Казахстане, такие как упрощение регистрации бизнеса и налоговые реформы, которые способствуют улучшению бизнес-среды. Выявлены критерии, влияющие на инвестиционный климат, включая прозрачность системы ведения бизнеса, уровень доверия к государству, и наличие коррупционных проявлений.

Проведен анализ текущей инвестиционной деятельности Казахстана, который показал сохраняющуюся зависимость экономики от сырьевых ресурсов, что ограничивает возможности диверсификации и делает экономику уязвимой к внешним шокам.

Предложено продолжать внедрение структурных реформ, направленных на создание благоприятных условий для инвестиций в приоритетные области. Устранение коррупционных проявлений и повышение прозрачности ведения бизнеса также останутся важными задачами для укрепления доверия инвесторов.

В статье использованы эмпирический и статистический методы исследования, методы сравнения и количественной оценки, системного и логического подходов к исследованию.

Ключевые слова: инвестиции, прямые инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиции в основной капитал, инвестиционная деятельность, инвестиционная активность, инвестиционный климат.

Кілт сөздер: инвестициялар, тікелей инвестициялар, тікелей шетелдік инвестициялар, негізгі капиталға инвестициялар, инвестициялық қызмет, инвестициялық белсенділік, инвестициялық ахуал.

Keywords: investments, direct investments, foreign direct investments, investments in fixed assets, investment activity, investment activity, investment climate.

JEL Classification: E22

Введение. Инвестиционная деятельность является ключевым фактором экономического роста и устойчивого развития страны. Обладая значительными природными ресурсами и стратегическим географическим положением, Казахстан стал центром привлечения инвестиций в центральноазиатском регионе. Предпринятые руководством страны активные шаги для улучшения инвестиционного климата, включая внедрение реформ, направленных на упрощение процедур ведения бизнеса и защиту прав инвесторов, стимулируют инвестиционную деятельность и создают благоприятные условия для отраслевого развития экономики, что, в свою очередь, способствует стабильному развитию страны и укрепляет ее позиции на международной арене.

Однако, несмотря на достигнутые успехи, Казахстан сталкивается с такими вызовами, как волатильность глобальных рынков, необходимость диверсификации экономики и развитие новых секторов. В данной статье будет проведён анализ текущей инвестиционной деятельности Казахстана, включая оценку инвестиционных потоков, секторальную структуру и влияние государственной политики на привлечение инвестиций. Основное внимание будет уделено тому, как текущие тенденции и проблемы могут формировать будущее инвестиционного ландшафта страны.

В этой связи основная цель настоящей статьи заключается в комплексном анализе текущей инвестиционной деятельности Казахстана, выявлении ключевых отраслей, в которые привлекаются иностранные инвестиции, а также оценке влияния государственных реформ на инвестиционный климат страны.

Для достижения поставленной цели авторами статьи проанализирована система показателей, измеряющих инвестиции. Проведен анализ инвестиций в основной капитал, а также исследуется распределение потоков этих инвестиций в разрезе отраслей.

Проведен анализ динамики потоков прямых инвестиций, в том числе в разрезе видов экономической деятельности и ключевых стран-инвесторов, в результате которого выявлена преобладающая доля в общей структуре прямых инвестиций в экономику РК горнодобывающей промышленности, а также профессиональных научных исследований, что, с одной стороны, указывает на значительный уровень доверия инвесторов, с другой, на существенную сырьевую зависимость экономики и недостаточную диверсификацию инвестиционных направлений. При этом, приток прямых инвестиций во-много раз превышает их отток, что свидетельствует о положительном инвестиционном климате в стране.

Для достижения поставленных задач авторами применяется эмпирический и статистический методы исследования, включающие сбор и анализ данных о текущих инвестиционных потоках. Этот подход позволил выявить ключевые тенденции и проблемы, с которыми сталкивается Казахстан в сфере привлечения инвестиций. Для анализа использованы официальные вторичные данные и статистические материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

На основе применения методов сравнения и количественной оценки далее проведена оценка влияния государственных программ на инвестиционный климат в стране, что позволило выявить преимущества и недостатки в системе государственного регулирования инвестиционной деятельности в стране.

С применением системного и логического подходов на основании полученных результатов сформулированы рекомендации для улучшения инвестиционной деятельности, способствующие устойчивому экономическому росту и развитию страны в долгосрочной перспективе.

Обзор литературы. Анализ развития инвестиционной деятельности выявляет положительные изменения в привлечении капитала в экономику стран, особенно в условиях глобального кризиса [1]. Это связано с рядом факторов, включая рост объемов кредитования, создание благоприятной денежно-кредитной политики [2], а также активное внедрение инвестиционных грантов [3]. Эти меры способствуют повышению доступности финансовых ресурсов и создают стимулы для инвесторов.

При этом, оптимальное распределение инвестиций между отраслями экономики демонстрирует прямую зависимость от таких факторов, как темпы роста ВВП страны [4], поддержка новых направлений инвестирования [5], степень открытости экономики [6], и влияние внешней среды, включая политические и экономические условия. Особенно важную роль играют инструменты, направленные на привлечение иностранного капитала, такие как снижение административных барьеров и налоговые преференции [7].

Изучив вышеотмеченные научные труды, данное исследование является продолжением существующих научных идей об инвестициях и капитальных вложениях, сосредотачиваясь на детализированном анализе ключевых показателей, определяющих общие тенденции и приоритетные направления в инвестиционной сфере, включая отраслевую специфику, так как эффективность инвестиций значительно варьируется в зависимости от сектора. Полученные результаты могут быть использованы для разработки стратегий оптимизации инвестиционной политики, что особенно актуально для казахстанской экономики.

Основная часть. Текущая инвестиционная деятельность Казахстана демонстрирует положительные тенденции, требующие постоянного анализа и адаптации к изменяющимся условиям с учетом волатильности мировых рынков и нестабильности геополитической ситуации. Внедрено множество законодательных изменений, направленных на упрощение процедур ведения бизнеса, введены программы поддержки малых и средних предприятий, усилены меры по защите прав инвесторов, включающие механизмы разрешения споров и соблюдение обязательств, что в целом создало более безопасную среду для иностранных инвесторов.

Тем не менее, зависимость экономики от сырьевых ресурсов, ограничивающих диверсификацию и развитие других секторов, и, следовательно, уязвимость от нестабильной геополитической ситуации и волатильности мировых цен на энергоресурсы, а также ряд внутренних проблем, усложняют реализацию эффективных стратегий роста, основанных на привлечении инвестиций в приоритетные сектора экономики.

В этом контексте складывающаяся текущая инвестиционная деятельность Казахстана демонстрирует положительные тенденции в росте инвестиций в основной капитал как в номинальном, там и относительном выражениях. В номинальном выражении инвестиции в основной капитал выросли в 1,4 раза в 2023 году по сравнению с 2019 годом, в относительном значении – на 2,4 п.п. Только в 2020 году инвестиции в основной капитал сократились на 2,4% в номинальном значении по сравнению 2019 годом, в относительном – на 12,7 п.п. (рисунок 1).

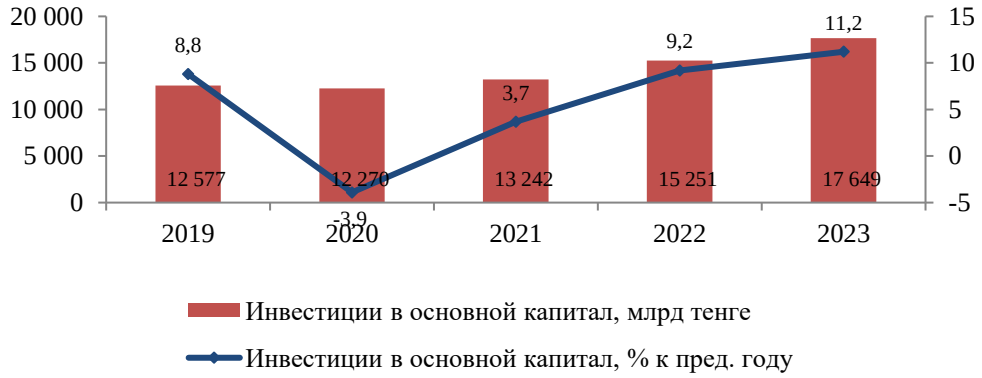

Рисунок – 1. **Инвестиции в основной капитал РК, млрд тенге, % к пред.году**
**составлено по источнику [8].*

На протяжении многих лет инвестиционные потоки в основной капитал преимущественно направлялись в горнодобывающую промышленность, объем которых за двадцатилетний период увеличился в 8 раз в номинальном выражении. При этом доля инвестиций в горнодобывающий сектор составила 32% от общего объема отраслевых инвестиций в основной капитал. Значительный объем инвестиций в основной капитал в номинальном выражении за этот период направлялся также в операции с недвижимым имуществом (рост почти 40 раз), сферу транспорта (15,4 раза), у которых доля инвестиций в основной капитал составил в среднем 14% в общей структуре ИОК.

Казахстан в течение многих лет, активно расширяя горизонты своего инвестиционного климата не только на развитие основного капитала, но и на привлечение прямых иностранных инвестиций как внутренних, так и зарубежных в различные сектора экономики, включая добывающую промышленность, торговлю и другие сферы. В 2023 году объем прямых иностранных инвестиций (ПИИ) занял большую долю ВВП страны, демонстрируя увеличивающийся интерес инвесторов, что подтверждает положительные изменения в инвестиционном климате.

Прямые иностранные инвестиции направлялись в основном в горнодобывающий сектор, где 36,1% всех ПИИ были направлены в добычу сырой нефти и природного газа. Кроме того, 36,7% всех ПИИ направлено в науку, 35,2% - архитектуру и инженерные изыскания, 32,7% - геологическую разведку (таблица 1).

Таблица –1

Доля ПИИ по видам экономической деятельности РК за 2013-2024 годы, % от всех ПИИ

Виды экономической деятельности с наибольшей долей ПИИ (≥ 30% от всех ПИИ)	*Доля, %*
Горнодобывающая промышленность	39,2
Научно- техническая деятельность	36,7
Добыча сырой нефти, природного газа	36,1
Архитектура, инженерные изыскания	35,2
Геологическая разведка и изысканий	32,7
Виды экономической деятельности со средней долей ПИИ (2%≥29% от всех ПИИ)	*Доля, %*

Торговля	11,5
Строительство	7,5
Финансовые услуги	5,9
Финансово-страховая деятельность	5,1
Продукты химической промышленности (производство)	2,9
Металлические руды (добыча)	2,6
Пищевые продукты, напитки и табачные изделия (производство)	2,0
Резиновые и пластмассовые изделия, прочая неметаллическая минеральная продукция (производство)	2,0
Деятельность головных компаний	1,8
Кокс и продукты нефтепереработки (производство)	1,7
Виды экономической деятельности с наименьшей долей ПИИ (≤1% от всех ПИИ)	*Доля, %*
Горнодобывающая промышленность (технические услуги)	0,8
Транспортные средства и оборудование (производство)	0,7
Прочее производство	0,5
Основные фармацевтические продукты и препараты (производство)	0,4
Складское хозяйство	0,4
Машины и оборудование (производство)	0,3
Электрическое оборудование (производство)	0,3
Проживание и питание (оказание услуг)	0,3
Информация, связь	0,3
Сельское хозяйство	0,3
Деревянные и бумажные изделия (производство)	0,2
Водоснабжение и канализация	0,1
Транспорт: воздушный	0,1
Издательское дело	0,1

**составлено* авторами по источнику [9].

ПИИ больше всего поступают из США (46,2% ПИИ от всех ПИИ за более, чем десятилетний период), Нидерландов (28,5%), России (10%), Кипра (3,7%), ОАЭ (2,6%), Италия (2,2%) [9].

Прямые инвестиции, направленные Казахстаном в зарубежные страны, имеют нисходящий тренд. Больший объем прямых казахстанских инвестиций за рубеж было направлено в финансовую и страховую деятельность (3,6 млрд долл. за более, чем десятилетний период), сферу транспорта и складирования (2,6 млрд долл.), строительства (1,1 млрд долл.) [9].

В страновом разрезе больше всего инвестировано в экономику России (2,7 млрд долл. за более, чем десятилетний период), Нидерландов (1,9 млрд. долл.), Каймановых (Британских) островов (1,9 млрд. долл.), Кипра (1 трлн. долл.) [9].

В целом, разрыв между притоком и оттоком ПИИ составляет 21 раз за более, чем десятилетний период, где приток ПИИ в экономику РК составил 61,8 трлн тенге, отток -2,9 трлн тенге за этот период. Это свидетельствует о благоприятном инвестиционном климате и интересе зарубежных инвесторов к экономике страны.

Достижения Казахстана в привлечении инвестиций стали возможными благодаря реализуемым государственным реформам, которые направлены на улучшение инвестиционного климата и поддержку бизнес-среды. Усилия по упрощению административных процедур и повышению прозрачности деловой среды укрепили сотрудничество между государством и бизнесом, что положительно сказалось на доверии инвесторов и стимулировало дальнейший рост инвестиционной активности. Однако, наличие коррупционных проявлений снижает конкурентоспособность Казахстана, в том числе на мировой арене, где активно ведется борьба за привлечение иностранного капитала. Только при условии стабильной и предсказуемой бизнес-среды возможно сохранить и укрепить позиции на мировой инвестиционной арене.

Заключение. Текущая инвестиционная деятельность Казахстана отражает сохраняющуюся зависимость от сырьевого сектора, что делает экономику уязвимой. Несмотря на предпринятые государственные меры по улучшению инвестиционного климата и привлечению иностранных инвесторов, сырьевая зависимость усложняет процесс диверсификации экономики и снижает ее адаптивность к глобальным изменениям.

Основной объем инвестиций продолжает поступать в горнодобывающую отрасль, что повышает риски, связанные с волатильностью цен на энергоресурсы и сложившейся

геополитической ситуацией. Поэтому для казахстанской экономики важно развивать альтернативные отрасли экономики, к числу которых, в первую очередь, относятся сельское хозяйство и агропромышленный комплекс, возобновляемая энергетика, информационные технологии и цифровая экономика, туризм.

Для этого важно подойти к решению данного вопроса комплексно, охватывая вопросы интеграции государства и бизнеса с привлечением научно-академического и образовательного сообщества, в результате формируя структурные изменения в экономике страны, направленные на создание благоприятных условий для инвестиций без различного рода коррупционных и иных проявлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dipakbhai B.S. Risk Management in Residential Construction Project: A Comparative Dynamic Assessment // Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. – 2024. – 45(04). – P. 780–787. – URL: https://10.52783/tjjpt.v45.i04.8184

2. Špak M., Mandičák T., Spišáková M., Verčimák D. Risk Management on Concrete Structures as a Tool for the Control of Construction Efficiency // Sustainability. – 2023. – 15. - 9577. – P. 1–15. – URL: https://doi.org/10.3390/su15129577

3. Xue Y. Empirical research on household carbon emissions characteristics and key impact factors in mining areas // Journal of Cleaner Production. – 2020. – 256. – 120470. – P.1–17. – URL: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120470

4. Bormpotsialou O., Antonios R. Housing construction as a leading economic indicator // Studies in Business and Economics. – 2019. - № 14(3). – P. 33-49. - URL: https://10.2478/sbe-2019-0041

5. Yildirim M., Polat H. Building Information Modeling Applications in Energy-Efficient Refurbishment of Existing Building Stock: A Case Study // Sustainability (Switzerland). – 2023. – №15. - 13600. – P. 1–19. - URL: https://doi.org/10.3390/su151813600

6. Dmitriev A.N., Vladimirova I.L., Kallaur G.Yu., Tsygankova A.A. Approaches to classifying building innovations while implementing information modeling and project management // Journal of Engineering Science and Technology Review. – 2019. – № 12 (2). – P.143–151. – URL: https://10.25103/jestr.122.20

7. Alekseyenko L., Tulai O., Petrushenko Y., Kuznietsov A., Derkash J. Affordable housing for internally displaced persons: The priorities for investment and development in Ukraine // Investment Management and Financial Innovations. – 2021. – № 18(1). – P. 101–113. – URL: http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.09

8. Sang R., Alexander W.R.J., Anwar S. Policy Drivers of Inter-Regional Investment in China // Economies. – 2023. – № 11(5). – 150. – P.1–23. - URL: https://doi.org/10.3390/economies11050150

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика инвестиций. Динамические ряды. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/

10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика строительства. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/182366/

11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика цен. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/dynamic-tables/

12. Национальный банк Республики Казахстан. Статистический бюллетень НБК. 2010-2024. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskiy-byulleten/rubrics/2205

13. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Труд и доходы. Занятость и безработица. Динамические таблицы. - URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117692/

REFERENCES

1. Dipakbhai B.S. Risk Management in Residential Construction Project: A Comparative Dynamic Assessment // Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. - 2024. - 45(04). – P. 780-787. - URL: https://10.52783/tjjpt.v45.i04.8184

2. Špak M., Mandičák T., Spišáková M., Verčimák D. Risk Management on Concrete Structures as a Tool for the Control of Construction Efficiency // Sustainability. – 2023. – 15. – 9577. – P. 1–15. – URL: https://doi.org/10.3390/su15129577

3. Xue Y. Empirical research on household carbon emissions characteristics and key impact factors in mining areas // Journal of Cleaner Production. – 2020. – 256. – 120470. – P.1–17. – URL: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120470

4. Bormpotsialou O., Antonios R. Housing construction as a leading economic indicator // Studies in Business and Economics. – 2019. – № 14(3). – P. 33–49. - URL: https://10.2478/sbe-2019-0041

5. Yildirim M., Polat H. Building Information Modeling Applications in Energy-Efficient Refurbishment of Existing Building Stock: A Case Study // Sustainability (Switzerland). - 2023. – №15. – 13600. – P. 1–19. – URL: https://doi.org/10.3390/su151813600

6. Dmitriev A.N., Vladimirova I.L., Kallaur G.Yu., Tsygankova A.A. Approaches to classifying building innovations while implementing information modeling and project management // Journal of Engineering Science and Technology Review. – 2019. – №12 (2). – P.143–151. – URL: https://10.25103/jestr.122.20

7. Alekseyenko L., Tulai O., Petrushenko Y., Kuznietsov A., Derkash J. Affordable housing for internally displaced persons: The priorities for investment and development in Ukraine // Investment Management and Financial Innovations. – 2021. – № 18(1). – P. 101-113. –URL: http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.09

8. Sang R., Alexander W.R.J., Anwar S. Policy Drivers of Inter-Regional Investment in China // Economies. – 2023. – №11(5). – 150. – P.1–23. - URL: https://doi.org/10.3390/economies11050150

9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika investicij. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Investment statistics. Dynamic series]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/ [in Russian].

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika stroitel'stva. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Construction Statistics. Dynamic Tables.]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/182366/ [in Russian].

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika cen. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Price Statistics. Dynamic Tables]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/dynamic-tables/ [in Russian].

12. Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. Statisticheskij bjulleten' NBK. 2010-2024 [National Bank of the Republic of Kazakhstan. NBK Statistical Bulletin. 2010-2024.]. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskiy-byulleten/rubrics/2205 [in Russian].

13. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Trud i dohody. Zanjatost' i bezrabotica. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Labor and Income. Employment and Unemployment. Dynamic Tables]. - URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117692/ [in Russian].

Тұрсын А.Р., Тулеметова А.С., Сулейменова И.А., Мухамедханова А.Б.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒЫМДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада негізгі капиталға инвестициялардың динамикасы және тікелей инвестициялар ағындары туралы мәліметтер талданады, олардың көпшілігі елдің тау-кен секторына бағытталған, бұл экономиканың шикізат ресурстарына тәуелділігін растайды. Негізінен АҚШ, Нидерланды, Ресей, Кипр, БАӘ, Италиядан ғылым, сәулет және геологиялық барлау сияқты тікелей шетелдік инвестицияларды тартатын негізгі экономикалық қызмет түрлері анықталды.

Қаржылық және сақтандыру қызметі, көлік және қоймалау, сондай-ақ негізінен Ресейге, Нидерландыға, Кайманов (Британ) аралдарына, Кипрге құрылыс сияқты қазақстандық инвестициялар бағытталған экономикалық қызметтің түрлері анықталды.

Қазақстанда жүзеге асырылған бизнес-ортаны жақсартуға ықпал ететін бизнесті тіркеуді оңайлату және салық реформалары сияқты негізгі реформалар бағаланды. Бизнес жүргізу жүйесінің ашықтығын, мемлекетке деген сенім деңгейін және сыбайлас жемқорлық көріністерінің болуын қоса алғанда, инвестициялық ахуалға әсер ететін критерийлер анықталды.

Нәтижесінде Қазақстанның ағымдағы инвестициялық қызметін талдау экономиканың шикізат ресурстарына тәуелділігін көрсетті, бұл әртараптандыру мүмкіндіктерін шектейді және экономиканы сыртқы күйзелістерге осал етеді.

Тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу үшін Қазақстан басым салаларға инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған құрылымдық реформаларды енгізуді жалғастыруы қажет. Сыбайлас жемқорлық көріністерін жою және бизнесті жүргізудің ашықтығын арттыру инвесторлардың сенімін нығайту үшін де маңызды міндет болып қала береді.

Мақалада эмпирикалық және статистикалық зерттеу әдістері, салыстыру және сандық әдістер, зерттеудің жүйелік және логикалық тәсілдері қолданылады.

Tursyn A., Tulemetova A., Suleimenova I., Mukhamedkhanova A.

ANALYSIS OF CURRENT INVESTMENT ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyzes data on the dynamics of investments in fixed assets and direct investment flows, most of which are directed to the mining sector of the country, which confirms the dependence of the economy on raw materials. The key economic activities attracting foreign direct investment, such as science, architecture and geological exploration, mainly from the USA, the Netherlands, Russia, Cyprus, the UAE, and Italy, have been identified.

The types of economic activities targeted by Kazakh investments, such as financial and insurance activities, transport and warehousing, as well as construction, mainly to Russia, the Netherlands, the Cayman Islands, Cyprus, have been identified.

The key reforms implemented in Kazakhstan, such as simplification of business registration and tax reforms, which contribute to improving the business environment, are evaluated. The criteria influencing the investment climate, including the transparency of the business system, the level of trust in the state, and the presence of corruption, have been identified.

As a result, an analysis of Kazakhstan's current investment activity has shown the continuing dependence of the economy on raw materials, which limits the possibilities of diversification and makes the economy vulnerable to external shocks.

In order to achieve sustainable economic growth, Kazakhstan needs to continue implementing structural reforms aimed at creating favorable conditions for investments in priority areas. Eliminating corruption and increasing the transparency of doing business will also remain important tasks to strengthen investor confidence.

The article uses empirical and statistical research methods, methods of comparison and quantitative assessment, systematic and logical approaches to research.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).18
ӘОЖ 378.1
ҒТАМР 06.71.45

С.В. Беспалый*, э.ғ.к., профессор[1]
Р.А. Жасарова, э.ғ.к., қауымд. профессор[2]
А.Ж. Мусина, э.ғ.к., PhD[1],
Р.Д. Берназарова, PhD докторанты[3]
Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан[1]
Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен қ., Қазақстан[2]
Esil University, Астана қ., Қазақстан[3]
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: sergeybesp@mail.ru

КӨШБАСШЫЛЫҚТЫ БАСҚАРУ АРҚЫЛЫ ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫН ІЛГЕРІЛЕТУДЕГІ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ РӨЛІ

Мақалада тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізу құралы ретінде университеттерде тұрақты көшбасшылықты енгізудің өзекті мәселесі қарастырылады. Тұрақты көшбасшылық университеттердің жергілікті қауымдастықтармен өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға, тұрақты дамуға бағытталған білім беру мәдениетін нығайтуға және университеттердің жаһандық және жергілікті міндеттерге қосқан үлесін күшейтуге қабілетті механизм ретінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты-Қазақстан университеттерінде тұрақты көшбасшылықты енгізудің негізгі аспектілерін, кедергілері мен перспективаларын анықтау, сондай-ақ оларды еңсеру үшін ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу шеңберінде білім беру ортасындағы орнықты көшбасшылықтың халықаралық тәжірибесіне талдау жүргізілді, оны Қазақстан университеттерінде қолданудың негізгі кедергілері мен перспективалары анықталды. Көшбасшыларға тұрақты даму қағидаттарын енгізу үшін қажетті негізгі қасиеттер мен құзыреттер қарастырылды. Мақсатқа жету үшін сауалнама, университет оқытушыларымен терең сұхбат және статистикалық деректерді талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелері: көшбасшылықтың инклюзивті стилі Қазақстанның университеттерінде басым болып табылатыны анықталды, бұл ЖОО-лардың ТДМ-ға қол жеткізгені үшін ұжымдық жауапкершілікке дайындығын көрсетеді. Әдістемелік қолдаудың жоқтығын, ресурстардың шектеулі болуын және нақты стратегияның жоқтығын қоса алғанда, тұрақты көшбасшылықты енгізудің негізгі кедергілері анықталды. Осы кедергілерді еңсеру тетіктері ұсынылды: орнықты даму орталықтарын құру, тәлімгерлік бағдарламалар, жергілікті қоғамдастықтармен өзара іс-қимылды күшейту және университеттің орнықты даму стратегияларын әзірлеу.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы университеттерге тұрақты көшбасшылықты енгізу үшін құралдар мен ұсыныстар беру болып табылады, бұл олардың ТДМ іске асыруға қосқан үлесін күшейтуге, білім беру сапасын арттыруға және тұрақты білім беру экожүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: *университеттердегі көшбасшылық, тұрақты даму, тұрақты даму мақсаттары, білім беру стратегиялары, тұрақтылық кедергілері, инклюзивті көшбасшылық, тұрақты көшбасшылық, тұрақты даму орталықтары.*

Ключевые слова: *лидерство в университетах, устойчивое развитие, цели устойчивого развития, образовательные стратегии, барьеры устойчивости, инклюзивное лидерство, устойчивое лидерство, центры устойчивого развития.*

***Keywords*:** university leadership, sustainable development, sustainable development goals, educational strategies, barriers to sustainability, inclusive leadership, sustainable leadership, sustainable development centers.

JEL classification: O1, O2, O4, C83, A22, I23, I26

Кіріспе. Университеттер 2030 жылға дейінгі кезеңге тұрақты даму саласындағы күн тәртібін ілгерілетуде шешуші ұстанымға ие. Олар мамандарды даярлау платформасын ұсынып қана қоймай, стратегияларды әзірлеу және тұрақты даму принциптерін енгізу арқылы әлеуметтік өзгерістердің драйвері ретінде әрекет етеді. Бұл үдерістегі негізгі тетіктердің бірі көшбасшылықты басқару болып табылады, бұл білім беру бағдарламаларын тиімді жүзеге асырып қана қоймай, барлық мүдделі тараптарды трансформация процесіне тартуға мүмкіндік береді.

Көшбасшылықты басқару мәселелері ТДМ қол жеткізу контекстінде ерекше өзекті болып отыр. Университеттердегі көшбасшылық жаһандық сын-қатерлер мен жергілікті ерекшеліктерді ескеретін тұрақты басқару құрылымдарын құруды талап етеді. Бұл тұрақты даму мақсаттарын білім беру, ғылыми және әлеуметтік процестерге біріктіруге бағытталған стратегияларды әзірлеуді қамтиды. Бұл тәсіл тек ұйымдастырушылық өзгерістерді ғана емес, сонымен қатар басқару мен көшбасшылыққа деген көзқарастарды өзгертуді талап етеді, бұл бұл тақырыпты Қазақстан үшін ерекше маңызды етеді.

Зерттеудің мақсаты-Қазақстан университеттерінде тұрақты көшбасшылықты енгізудің негізгі аспектілерін, кедергілері мен перспективаларын анықтау, сондай-ақ оларды еңсеру үшін ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

- үздік тәжірибелер мен трендтерді анықтау үшін университеттердегі тұрақты көшбасшылық саласындағы әлемдік тәжірибе мен ғылыми тәсілдерге шолу жасау;
- оқытушылардың сауалнамасы мен терең сұхбаттарын пайдалана отырып, білім беру ортасындағы орнықты даму көшбасшыларына қажетті стильдерді, құзыреттіліктер мен дағдыларды зерделеу;
- Қазақстан университеттерінде тұрақты көшбасшылықты енгізу үшін негізгі кедергілерді және олардың ТДМ іске асыруға әсерін айқындау;
- тұрақты даму орталықтарын құруды және тәлімгерлік бағдарламаларын енгізуді қоса алғанда, анықталған кедергілерді жою бойынша практикалық ұсынымдар мен тетіктерді әзірлеу;
- ТДМ-ға қол жеткізуге қосқан үлесін арттыру үшін Қазақстан университеттерінің тұрақты көшбасшылықты интеграциялау саласындағы әлеуетін бағалау.

Бұл мақсаттар мен міндеттер университеттердің басқару және білім беру стратегияларына тұрақты көшбасшылық тұжырымдамасын біріктіруге бағытталған жүйелі зерттеу тәсілін көрсетеді.

Әдебиеттік шолу. Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру контекстіндегі университеттердегі көшбасшылық тұрақты білім беру жүйелерін құрудың негізгі аспектісі болып табылады. Университеттер көшбасшылық құзыреттілікті қалыптастыру платформасына айналуда. Проблематика көшбасшылық тәсілдерді, басқару стратегияларын, сондай-ақ ТДМ-ға қол жеткізу құралдарының бірі ретінде тұрақты дамуға білім беруді (ЖБР) енгізуді зерттеуді қамтиды.

Брундтланд комиссиясының пікірінше, тұрақты даму қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерінің тепе-теңдігіне негізделген. Осы парадигма шеңберінде көшбасшылық күрделі жүйелерді басқарудың және экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мақсаттар арасындағы қақтығыстарды жеңудің маңызды құралына айналады [1].

Ғалымдар ТДМ-ны университеттердің білім беру стратегиясына интеграциялаудың жүйелі тәсілінің қажеттілігін атап көрсетеді, сондай-ақ трансформациялық көшбасшылықтың рөлін және білім беру бағдарламалары арқылы ТДМ-ны іске асыруға университеттерді тартуды атап көрсетеді [2]. Кейбір ғалымдар университетке пәнаралық бағдарламалар мен серіктестіктер арқылы трансформациялық көшбасшылықты қалыптастыру стратегияларын ұсына отырып, өзгеріс агенті ретінде назар аударады [3]. Leal Filho зерттеулері университеттердің инновациялық білім беру модельдерін әзірлеу және халықаралық бастамаларға қатысу арқылы тұрақты көшбасшылықты енгізу құралы бола алатынын көрсетеді [4]. Соңғы жылдардағы әдебиет университеттердегі көшбасшылықтың екі аспектісіне бағытталған:

1. Басқару топтарының рөлі. Жоғары оқу орындарының көшбасшылары жүйелі ойлау құзыретіне, инновациялар мен стратегиялық жоспарлау қабілетіне ие болуы тиіс [5]. Профессорларды оқыту және зерттеу қызметі арқылы тұрақты даму процестеріне тарту маңызды міндет болып табылады [6].

2. Студенттерді тұрақты дамудың көшбасшылары ретінде дамыту. Университеттер студенттерді жүйелі және креативті ойлауға, сондай-ақ ынтымақтастық дағдыларына үйрету арқылы жаһандық тұрақтылық мәселелерін шешуге дайындауда шешуші рөл атқарады [7,8].

Университеттерде тұрақтылықты ілгерілетуде айтарлықтай жетістіктерге қарамастан, үлкен кедергілер бар. Олардың ішінде қызметкерлерде тұрақты даму туралы білімнің болмауы, басшылық тарапынан шектеулі қолдау және оқу бағдарламаларының шамадан тыс жүктелуі [9, 10, 11,12,13,14] бар.

Осылайша, Қазақстан үшін ТДМ интеграциясы және көшбасшылық құзыреттерді қалыптастыру өзекті міндеттер болып қала береді.

Материалдар мен әдістері. Зерттеудің мақсаты университеттерде басқарудың тиімділігін арттыру үшін проблемаларды анықтауға және ұсыныстар жасауға баса назар аудара отырып, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен басшыларының тұрақты даму саласындағы көшбасшылыққа деген көзқарастары мен тәжірибесін зерттеу болды. Осы мақсатқа жету үшін екі негізгі сұрақ тұжырымдалған:

а) университеттерде тұрақты дамуға ықпал ету үшін көшбасшылардың қандай қасиеттері мен құзыреттері болуы керек?

б) Қазақстанның жоғары оқу орындарында орнықты даму саласындағы көшбасшылықты енгізу үшін қандай негізгі кедергілер бар?

Зерттеу университеттің, Инновациялық Еуразия университетінің және Шығыс Қазақстан техникалық университетінің өкілдері арасында жүргізілді. Серікбаева. Қатысушылар университет ортасында ТДМ-нің кейбір бағыттарын жүзеге асырумен таныс мамандар болды. Зерттеуге барлығы 25 адам қатысты. Сауалнама екі негізгі бөлімнен тұрды:

1. Көшбасшылардың сипаттамалары: сұрақтар көшбасшылық стильдерге, жеке қасиеттерге, ТДМ-ны жүзеге асыру үшін қажетті дағдылар мен білімге қатысты болды.

2. Мәселелер мен кедергілер: тұрақты даму көшбасшылығын сәтті жүзеге асыруға кедергі келтіретін ұйымдастырушылық, гендерлік және әдіснамалық қиындықтар бағаланды.

Деректерді талдау үшін сипаттамалық статистика қолданылды: жабық сұрақтарға жауаптардың жиілігін бөлу және ашық сұрақтарға мазмұнды талдау.

Негізгі бөлім. 1. Үлгіні талдау және тұрақты даму міндеттемесі. Қатысушылардың көпшілігі үш жылдан астам уақыт бойы жетекші лауазымдарда болды, бұл оларды тұрақты даму үшін көшбасшылық контекстінде Құзыретті респонденттер ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Университеттердің тұрақтылыққа деген міндеттемесін бөлу келесідей болды:

45% - ы тұрақтылық олардың университет саясатының басты тақырыптарының бірі екенін атап өтті;

35% - ы олардың жоғары оқу орындары тұрақты даму бойынша жобаларды іске асыру бойынша жұмыс істеп жатқанын, бірақ жүйелі емес екенін атап өтті;

20% - ы әзірге тұрақты даму саласында нақты стратегиясы жоқ екенін мойындады.

Тұрақтылық стратегияларын жүзеге асырудағы негізгі кедергілер ресурстардың жетіспеушілігімен және басшылықтың жеткіліксіз қатысуымен байланысты болды.

2. Өзін-өзі бағалау және тұрақты даму көшбасшылығына қойылатын талаптар. Көшбасшылық стильдері. Көшбасшылық стилі туралы сұраққа:

- Респонденттердің 70% - ы ынтымақтастық пен қатысудың маңыздылығын көрсете отырып, өздерін инклюзивті көшбасшылар ретінде сипаттады;
- Олардың 50% - ы олардың стилі көрнекі екенін атап өтті;
- 35% шығармашылық басқару стилін таңдады;

Көшбасшылардың негізгі дағдылары. Респонденттер тұрақты дамудың табысты көшбасшылары келесі дағдыларға ие болуы керек екенін атап өтті:

- 60% қиындық пен жаңашылдық қабілетінің маңыздылығын көрсетті;
- оның 50% - ы күрделілікті басқару қабілетіне баса назар аударды;
- 40% ұзақ мерзімді ойлау қажеттілігін атап өтті.

Көшбасшылардың білімі. Білімнің ең маңызды бағыттары:

- әлеуметтік, экономикалық және экологиялық салалардың өзара байланысын түсінуге байланысты пәнаралық байланыстар (65%);
- ұйымдық ықпал ету (40%);
- жаһандық мәселелер мен дилеммаларды білу (35%).

Бұл деректер күрделі жүйелерді басқаруға дайын көшбасшылардың құзыреттерін дамыту қажеттілігін растайды, бұл әсіресе қазақстандық жағдайларда өзекті.

3. Университеттердегі өзгерістерге қойылатын талаптар. Респонденттердің пікірінше, тұрақты дамуды сәтті енгізу үшін университеттер:

- оқу бағдарламаларына өзгерістер енгізу (80%);
- тұрақты даму үшін білім беруді қаржыландыруды ұлғайту (75%);
- мамандандырылған тұрақты даму кеңселерін құру (60%);
-жобалар арқылы жергілікті қауымдастықтармен өзара әрекеттесу (55%).

Сонымен қатар, респонденттер зерттеулерде тұрақтылықты қалыптастыру, ашықтықты арттыру және тұрақты инфрақұрылымды дамыту маңызды бағыт болып табылатынын атап өтті.

4. Гендерлік мәселелер. Гендерлік теңдікке қатысты мәселелер тұрақты даму саласындағы көшбасшылық контекстінде талқылау үшін өзекті болып шықты. Респонденттер арасында мынадай нәтижелер алынды:

5. Тұрақты даму көшбасшылығының алдында тұрған қиындықтар. Респонденттер айтқан негізгі қиындықтар 1-кесте:

1. Қаржылық ресурстар: қатысушылардың 80% - ы тұрақты даму жобалары үшін қаржыландырудың жетіспеушілігі негізгі кедергі екенін атап өтті.

2. Әкімшіліктің қолдауы: 54% басшылықтың тұрақтылық процестеріне жеткіліксіз қатысуын көрсетті.

3. Академиялық қоғамдастықтың қызығушылығы: респонденттердің 52% - ы оқытушылардың тұрақты даму стратегияларын іске асыруға жеткілікті түрде тартылмағанын атап өтті.

4. Білім мен материалдардың жетіспеушілігі: 48% – ы сараптаманың жетіспеушілігін, ал 32% - ы сапалы ресурстарға қол жетімділіктің шектеулі екендігін көрсетті.

Респонденттер тұрақты даму стратегияларын іске асыру үшін университеттер, жергілікті қауымдастықтар және мүдделі тараптар өзара іс-қимыл жасайтын біртұтас тәсілді қалыптастыру қажеттігін атап өтті.

1 - кесте

Қиындықтарды жеңуге арналған әрекеттер*

Мәселе	Ұсынылған әрекеттер	Респонденттердің пайызы
Қаржыландырудың жетіспеушілігі	Нысаналы субсидияларды ұлғайту	80%
Әкімшілік қолдаудың болмауы	Мамандандырылған кеңселер құру	64%
Қызметкерлердің аз қатысуы	Оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламалары	52%
Шектеулі ресурстар	Халықаралық серіктестіктер құру	48%

** авторлармен құрастырылған*

Университеттер білімді қалыптастыру, көшбасшыларды тәрбиелеу және инновациялық тәсілдерді енгізу орталықтары болып табылады, бұл оларды іске асырудың негізгі субъектілеріне айналдырады. Университеттердің тұрақты дамуға деген ұмтылысы мүмкіндік береді:

- Студенттерде экология, экономика және әлеуметтік процестерге қатысты күрделі мәселелерді шешуге қажетті жүйелі ойлау мен дағдыларды қалыптастыру.
- Тұрақты даму саласындағы жобаларды іске асыру үшін халықаралық гранттар мен инвестицияларды тарту.
- Серіктестік жобаларды жүзеге асыру және сыртқы мүдделі тараптармен өзара іс-қимыл жасау арқылы жергілікті қоғамдастықтардың тұрақтылығына ықпал ету.
- Халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілік үшін маңызды инновациялық және әлеуметтік жауапты мекеме ретінде университеттің беделін арттыру.

Сонымен қатар, тұрақтылық стратегияларын жүзеге асыру назар аударуды қажет ететін бірқатар кедергілерге тап болады.

Талқылау. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның университеттерінде орнықты даму саласындағы көшбасшылық ТДМ іске асыру үшін стратегиялық маңызды аспект болып табылатынын көрсетті. Дегенмен, жоғары оқу орындарының басқару және білім беру практикасына тұрақты дамуды интеграциялау процесін баяулататын айтарлықтай кедергілер бар. Бұл нәтижелерді талқылау негізгі мәселелерді анықтап қана қоймай, оларды шешудің тетіктерін де ұсынады.

Жоғары оқу орындарының тұрақты дамуға бейілділігін талдау. Деректер көрсеткендей, университеттер тұрақты дамуды өз стратегияларына толық интеграцияламайды.

Халықаралық тәжірибелермен салыстыру. Еуропалық университеттерде мемлекеттік және жеке гранттық бағдарламалар тарапынан қолдау есебінен орнықты дамудың интеграциясының жоғары дәрежесі байқалады. Көшбасшылардың рөлі және олардың құзыреттері. Деректер зерттелетін

университеттердегі көшбасшылықтың ең танымал стилі инклюзивті стиль екенін көрсетті, бұл ынтымақтастық пен қатысуға деген ұмтылысты көрсетеді. Көшбасшыларға тұрақты дамудың өзара байланысы туралы жүйелі білім жетіспейді, бұл олардың стратегиялық ойлау қабілетін шектейді. Күрделілікті басқару және ұзақ мерзімді жоспарлау бойынша жеткіліксіз дайындық.

Гендерлік аспектілер. Респонденттердің едәуір бөлігі әйелдер көшбасшылығын қолдауға арналған арнайы бағдарламалардың жоқтығын көрсетті. Тұрақты дамуды жүзеге асырудағы қиындықтар. Қаржылық және ұйымдастырушылық шектеулер тұрақты даму стратегияларын жүзеге асыруда негізгі кедергілер болып қала береді.

Нәтижелерді талқылау қазіргі кедергілерге қарамастан, зерттеліп жатқан қазақстандық университеттердің орнықты дамуды интеграциялау үшін елеулі әлеуеті бар екенін көрсетті.

Әрі қарай әрекет етудің негізгі бағыттары:

1. Университеттердің көшбасшылық рөлін күшейту: тұрақты даму стратегияларын қалыптастыру және көшбасшылардың құзыреттерін дамыту.

2. Әйелдер көшбасшылығын қолдау: тәлімгерлік және оқыту бағдарламаларын енгізу.

3. Қаржылық тұрақтылық: халықаралық гранттарды тарту және сенімгерлік қорларды құру.

4. Әлеуметтік өзара іс-қимыл: аймақтық жобаларға және жергілікті қауымдастықтармен серіктестіктерге белсенді қатысу.

Осы мақсаттарға қол жеткізу Қазақстан университеттеріне орнықты дамудың жаһандық мақсаттарын іске асыруға елеулі үлес қосуға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелерді практикалық пайдалану мүмкіндіктері.

1.Университеттерде инклюзивті көшбасшылық стилін енгізу. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның жоғары оқу орындарының әкімшілік және педагогикалық персоналын оқыту және біліктілігін арттыру бағдарламаларын қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін. Инклюзивті көшбасшылық стилін практикалық қолдану:

- ТДМ-ға қол жеткізу үшін ұжымдық жауапкершілік мәдениетін қалыптастыру;

- оқытушылар, студенттер және сыртқы мүдделі тараптар арасындағы өзара іс-қимылды күшейту;

- білім беру процесіне қатысушылардың барлығын тұрақты даму жобаларына тартуды арттыру.

2. Тұрақты көшбасшылықты жүзеге асырудағы кедергілерді жою. Тұрақты даму орталықтарын құру, тәлімгерлік бағдарламалары және жергілікті қауымдастықтармен интеграциялау стратегиялары сияқты ұсынылған механизмдер университеттердің ұзақ мерзімді жоспарларына енгізілуі мүмкін. Бұл мүмкіндік береді:

- оқытушылар мен басқарушы персоналды даярлау деңгейін арттыру;

- ТДМ-ға қол жеткізуге ықпал ететін жобаларды іске асыру үшін жағдайлар жасау;

- Қазақстан университеттерінің тұрақты дамуға қосқан үлесі есебінен халықаралық рейтингтердегі позицияларын күшейту.

3. Мақсатты білім беру бағдарламаларын әзірлеу. Тұрақты даму көшбасшыларының анықталған негізгі қасиеттері мен құзыреттері магистратураның оқу жоспарларына және кәсіптік қайта даярлау курстарына біріктірілуі мүмкін. Бұл білім беру саласындағы тұрақты даму жобаларын тиімді басқаруға қабілетті мамандарды даярлауға ықпал етеді.

4. Тұрақты даму саласындағы мемлекеттік саясатты қолдау. Зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындарында тұрақты көшбасшылықты дамыту жөніндегі мемлекеттік стратегияны қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін, соның ішінде:

- тұрақты даму орталықтарын қаржыландыру; - үздік тәжірибелерді енгізу үшін гранттық бағдарламалар құру;

- білім беру ұйымдары үшін тұрақты көшбасшылық стандарттарын белгілеу.

Әрі қарайғы ғылыми зерттеулердің бағыттары.

1. Көшбасшылық стильдерінің іске асырудың сәттілігіне әсерін зерттеу. Университеттердегі ТДМ. Болашақ зерттеу көшбасшылық стильдер (мысалы, трансформациялық, үлестірілген) мен білім беру ортасындағы тұрақты даму жобаларының нәтижелері арасындағы байланысты талдауға бағытталуы мүмкін. Бұл Қазақстан университеттері үшін қандай тәсілдер тиімді екенін нақтылауға көмектеседі.

2. Тұрақты көшбасшылықтың ұзақ мерзімді әсерін талдау. Тұрақты көшбасшылық университеттердегі институционалдық өзгерістерге, соның ішінде академиялық мәдениетке, стратегиялық жоспарлауға және халықаралық ынтымақтастыққа қалай әсер ететінін зерттеу қажет.

3. Тұрақты көшбасшылық бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеу және сынақтан өткізу. Тұрақты даму көшбасшыларын даярлау үшін курстарды құруға және тестілеуге бағытталған зерттеулер жүргізілуі керек. Бұл бағдарламалар Қазақстанның білім беру мекемелеріне бағытталған практикалық кейстерді қамтуы тиіс.

4. Тұрақты көшбасшылықты жүзеге асырудағы аймақтық айырмашылықтарды зерттеу. Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі университеттерді салыстырмалы талдау жергілікті әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың орнықты көшбасшылықты енгізуге және ТДМ-ға қол жеткізуге қалай әсер ететінін айқындауға мүмкіндік береді.

5. Тұрақты көшбасшылықты енгізудің экономикалық тиімділігін бағалау. Тұрақты көшбасшылықтың университет жұмысының экономикалық аспектілеріне, соның ішінде ресурстарды оңтайландыруға, қаржыландыруды тартуға және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға қалай әсер ететінін қарастырыңыз.

Ұсыныстарды практикалық іске асыру және одан әрі зерттеулер Қазақстанның университеттеріне ғылыми және әлеуметтік өзгерістер орталығы ретіндегі рөлін нығайта отырып, орнықты дамудың жаһандық және жергілікті міндеттеріне қол жеткізуде белсенді қатысушы болуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Зерттеу Қазақстанның университеттерінде ТДМ іске асырудың негізгі элементі ретінде тұрақты көшбасшылықтың маңыздылығын атап өтті. Негізгі кедергілер анықталып, оларды жою тетіктері ұсынылды, бұл орнықты дамуда өз рөлін нығайтуға ұмтылатын жоғары оқу орындары үшін практикалық маңызы бар. Зерттеу нәтижелері инклюзивті көшбасшылық стилі тұрақтылыққа бағытталған университет мәдениетін құру үшін ең кең таралған және ең қолайлы екенін анықтады.

Әлемдік тәжірибе мен үрдістерді қарау қазақстандық контекстке көзқарастарды бейімдеуге мүмкіндік берді, бұл жоғары оқу орындарының стратегиялық дамуына негіз болды. Жиналған мәліметтер негізінде басқару мен білім беру процесінің барлық деңгейлерінде тұрақты көшбасшылықты біріктіруді қамтамасыз ететін практикалық ұсыныстар мен одан әрі зерттеу бағыттары тұжырымдалады.

1. Көшбасшылық стилі басым. Қазақстанның көптеген университеттерінде анықталған инклюзивті стиль ынтымақтастық мәдениетін құруға, мүдделі тараптарды тартуға және ТДМ-ға қол жеткізу үшін ұжымдық жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл стиль білім беру ортасындағы тұрақты өзгерістерге негіз бола алады. Ұсынылған: барлық мүдделі тараптарды тарту үшін деректерді талдау технологияларын қолдана отырып, ұжымдық шешім қабылдау әдістерін қолдану.

2. Кедергілерді анықтау. Негізгі кедергілер құзыреттіліктің болмауы, ресурстардың шектеулі болуы және тұрақты көшбасшылыққа біртұтас көзқарастың болмауы болды. Бұл кедергілер тұрақты даму стратегияларын жүзеге асыруға кедергі келтіреді. Ұсынылды: білім беру және практикалық бастамаларды біріктіретін тұрақты даму орталықтарын құру.

3. Көшбасшылардың негізгі құзыреттері. Деректерді талдау негізінде стратегиялық ойлауды, инновация қабілетін және тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын қамтитын тұрақты даму көшбасшысының профилі қалыптастырылды. Ұсынылды: Осы құзыреттерді оқытушылар мен әкімшілік қызметкерлерді даярлау бағдарламаларына енгізу.

4. Кедергілерді жоюдың ұсынылған механизмдері. Тұрақты даму орталықтарын, тәлімгерлік бағдарламаларды енгізу және жергілікті қоғамдастықтармен өзара іс-қимылды күшейту бойынша ұсынымдар әзірленді. Ұсынылған: тұрақты бастамаларды үйлестіру және үздік әлемдік тәжірибелерді біріктіру үшін цифрлық платформаларды пайдалану.

5. Көшбасшылыққа жүйелі көзқарас. Зерттеу университетті басқарудың барлық деңгейлерінде тұрақты көшбасшылықты біріктіру ұзақ мерзімді өзгерістер үшін қажетті шарт екенін растады. Ұсынылды: өңірлік ерекшеліктер мен әлемдік үрдістерді ескере отырып, жоғары оқу орындары үшін әмбебап стратегияларды құру.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан университеттерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, олардың жаһандық міндеттерді шешуге қосқан үлесі және тұрақты болашақты қалыптастыру құралы ретінде тұрақты көшбасшылықты енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Ұсынылған тәсілдерді іске асыру ЖОО-ларға олардың әлеуметтік және білім беру рөлін нығайта отырып, ТДМ-ға қол жеткізуге елеулі үлес қосуға мүмкіндік береді.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы (ЖТН AP19677552) аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Беспалый С.В., Колесников Ю.Ю., Кашук Л.И., Капцов А.А. Тұрақты дамудың мақсаттарын іске асыру үшін университеттерді басқару: әлемдік үрдістер // Вестник Торайгыров университета. – 2024. –№ 4. – С. 120–134. –doi.org/10.48081/UDOG5321

2. Husic D.W. Reframing sustainability initiatives in higher education // Sustain Earth Reviews. – 2024. – №7. – P. 5–25. –doi.org/10.1186/s42055-024-00076-9.

3. Goyal N., Tripathy M., Singh V. et al. Transformative Potential of Higher Education Institutions in Fostering Sustainable Development in India // Anthr. Sci. – 2023. –№ 2. – P. 112–122. – doi.org/10.1007/s44177-023-00061-5

4. Leal W., Vargas V.R., Salvia A.L., Brandli L.L., Pallant E., Klavins M., Ray S., Moggi S., Maruna M., Conticelli E. et al. The role of higher education institutions in sustainability initiatives at the local level // J. Clean. Prod. – 2019. – № 233. - P. 1004–1015.

5. Zeb-Obipi I., Okeah M. I. N. Sustainable Development Goals (SDGS): Content, Importance, Implementation Challenges and the Roles of the Management Scientist // Nigerian Academy of Management Journal. – 2023. –№18(1). – P. 139–148.

6. Kvelde A., Odina I. The Notion of Sustainable Team Management in Educational Institution // TO BE OR NOT TO BE A GREAT EDUCATOR. –2023. – №57. – P. 800–347. – doi.org/10.22364/htqe.2022.57.

7. Mogaji I. M., Newton P. School leadership for sustainable development: A scoping review // Journal of Sustainable Development. – 2020. – № 13(5). – P. 15–30.

8. Price E.A.C., White R.M., Mori K. et al. Supporting the role of universities in leading individual and societal transformation through education for sustainable development // Discov Sustain. – 2021. – № 2. – 49. – doi.org/10.1007/s43621-021-00058-3.

9. Maiorescu I., Sabou G. C., Bucur M., Zota R. D. Sustainability barriers and motivations in higher education – a student's perspective // Amfiteatru economic, - 2020. - № 22(54), - P. 362-375.

10. Xu Y., Yu H., Wan X. et al. Strategies for sustainable development in university education: Breaking barriers and cultivating awareness // Educ Inf Technol. – 2024. – № 29. – P. 22567–22608. – doi.org/10.1007/s10639-024-12727-7.

11. Muralidharan E., Pathak S. Sustainability, Transformational Leadership, and Social Entrepreneurship // Sustainability. – 2018. – №10. – P. 567.

12. Friman M., Mutanen A., Schreiber D. et al. Common features of sustainable higher education sector according to an international sustainability ranking data // Sustain Sci. – 2022. – №17. – P. 2143–2153. – doi.org/10.1007/s11625-022-01134-x .

13. Haidar N.H. Gender Leadership and Excellence: The Case of Higher Education in Lebanon // Adm. Sci. – 2018. – № 8. –78 p.

14. Linner BO, Wibeck V. Drivers of sustainability transformations: leverage points, contexts and conjunctures // Sustain Sci. –2021. – №16. - P. 889–900. - doi.org/10.1007/s11625-021-00957-4

REFERENCES

1. Bespalyj S.V., Kolesnikov YU.YU., Kashuk L.I., Kapcov A.A. Тұрақты дамудың мақсаттарын іске асыру үшін университеттерді басқару: әлемдік үрдістер // Vestnik Torajgyrov universiteta. – 2024. –№ 4. – S. 120–134. –doi.org/10.48081/UDOG5321 [in Russian].

2. Husic D.W. Reframing sustainability initiatives in higher education // Sustain Earth Reviews. – 2024. – №7. – P. 5–25. – doi.org/10.1186/s42055-024-00076-9.

3. Goyal N., Tripathy M., Singh V. et al. Transformative Potential of Higher Education Institutions in Fostering Sustainable Development in India // Anthr. Sci. – 2023. – № 2. – P. 112–122. – doi.org/10.1007/s44177-023-00061-5

4. Leal W., Vargas V.R., Salvia A.L., Brandli L.L., Pallant E., Klavins M., Ray S., Moggi S., Maruna M., Conticelli E. et al. The role of higher education institutions in sustainability initiatives at the local level // J. Clean. Prod. – 2019. – № 233. – P. 1004–1015.

5. Zeb-Obipi I., Okeah M. I. N. Sustainable Development Goals (SDGS): Content, Importance, Implementation Challenges and the Roles of the Management Scientist // Nigerian Academy of Management Journal. – 2023. – № 18(1). – P. 139–148.

6. Kvelde A., Odina I. The Notion of Sustainable Team Management in Educational Institution // TO BE OR NOT TO BE A GREAT EDUCATOR. –2023. –№ 57. –P. 800–347. – doi.org/10.22364/htqe.2022.57.

7. Mogaji I. M., Newton P. School leadership for sustainable development: A scoping review // Journal of Sustainable Development. – 2020. – № 13(5). – P. 15–30.

8. Price E.A.C., White R.M., Mori K. et al. Supporting the role of universities in leading individual and societal transformation through education for sustainable development // Discov Sustain. – 2021. – № 2. – 49. –doi.org/10.1007/s43621-021-00058-3.

15. Maiorescu I., Sabou G.C., Bucur M., Zota R. D. Sustainability barriers and motivations in higher education – a student's perspective // Amfiteatru economic. – 2020. – № 22(54). – P. 362–375.

16. Xu Y., Yu H., Wan X. et al. Strategies for sustainable development in university education: Breaking barriers and cultivating awareness // Educ Inf Technol. – 2024. – № 29. – P. 22567–22608. – doi.org/10.1007/s10639-024-12727-7.

17. Muralidharan E.; Pathak S. Sustainability, Transformational Leadership, and Social Entrepreneurship // Sustainability, - 2018. – №10. –567 p.

18. Friman M., Mutanen A., Schreiber D. et al. Common features of sustainable higher education sector according to an international sustainability ranking data // Sustain Sci. – 2022. – №17. – P. 2143–2153. –doi.org/10.1007/s11625-022-01134-x .

19. Haidar N.H. Gender Leadership and Excellence: The Case of Higher Education in Lebanon // Adm. Sci. – 2018. – № 8. –78 p.

20. Linner BO, Wibeck V. Drivers of sustainability transformations: leverage points, contexts and conjunctures // Sustain Sci. – 2021. – №16. – P. 889–900. - doi.org/10.1007/s11625-021-00957-4

Беспалый С.В., Жасарова Р.А., Мусина А.Ж., Берназарова Р.Д.

РОЛЬ УНИВЕРСИТЕТОВ В ПРОДВИЖЕНИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЧЕРЕЗ УПРАВЛЕНИЕ ЛИДЕРСТВОМ

Аннотация

В статье рассматривается актуальная проблема внедрения устойчивого лидерства в университетах как инструмента достижения Целей устойчивого развития (ЦУР). Устойчивое лидерство рассматривается как механизм, способный повысить эффективность взаимодействия университетов с местными сообществами, укрепить образовательную культуру, ориентированную на устойчивое развитие, и усилить вклад вузов в глобальные и локальные задачи.

Цель исследования — определить ключевые аспекты, препятствия и перспективы для внедрения устойчивого лидерства в университетах Казахстана, а также разработать рекомендации для их преодоления.

В рамках исследования проведен анализ международного опыта устойчивого лидерства в образовательной среде, выявлены основные барьеры и перспективы его применения в университетах Казахстана. Рассмотрены ключевые качества и компетенции, необходимые лидерам для внедрения принципов устойчивого развития. Для достижения цели использовались методы анкетирования, глубинных интервью с преподавателями университетов и анализа статистических данных.

Основные результаты исследования: установлено, что инклюзивный стиль лидерства является преобладающим в университетах Казахстана, что свидетельствует о готовности вузов к коллективной ответственности за достижение ЦУР. Определены ключевые барьеры внедрения устойчивого лидерства, включая недостаток методической поддержки, ограниченные ресурсы и отсутствие четкой стратегии. Предложены механизмы для преодоления данных барьеров: создание центров устойчивого развития, менторские программы, усиление взаимодействия с местными сообществами и разработка университетских стратегий устойчивого развития.

Практическая значимость исследования заключается в предоставлении университетам инструментов и рекомендаций для внедрения устойчивого лидерства, что позволит усилить их вклад в реализацию ЦУР, повысить качество образования и сформировать устойчивую образовательную экосистему.

Bespalyy S., Zhasarova R., Mussina A., Bernazarova R.

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH LEADERSHIP MANAGEMENT

Annotation

The article discusses the current problem of implementing sustainable leadership in universities as a tool for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). Sustainable leadership is seen as a mechanism that can enhance the effectiveness of universities' interaction with local communities, strengthen an educational culture focused on sustainable development, and strengthen the contribution of universities to global and local challenges.

The purpose of the study is to identify key aspects, obstacles and prospects for the implementation of sustainable leadership in universities in Kazakhstan, as well as to develop recommendations for overcoming them.

The study analyzes the international experience of sustainable leadership in the educational environment, identifies the main barriers and prospects for its application in universities in Kazakhstan. The key qualities and competencies necessary for leaders to implement the principles of sustainable development are considered. To achieve this goal, the methods of questionnaires, in-depth interviews with university professors, and statistical data analysis were used.

The main results of the study: it was found that an inclusive leadership style is predominant in universities in Kazakhstan, which indicates the readiness of universities to take collective responsibility for achieving the SDGs. Key barriers to implementing sustainable leadership have been identified, including lack of methodological support, limited resources, and lack of a clear strategy. Mechanisms for overcoming these barriers are proposed: the creation of sustainable development centers, mentoring programs, increased interaction with local communities, and the development of university strategies for sustainable development.

The practical significance of the research lies in providing universities with tools and recommendations for implementing sustainable leadership, which will strengthen their contribution to the implementation of the SDGs, improve the quality of education and form a sustainable educational ecosystem.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).19
УДК 332.142.2
ГРНТИ 06.61.01

Г.Ж. Каримбаева*, к.э.н., ассоц. профессор[1]
К. Кашкинбаева, магистр, старший преподаватель[1]
З.М. Амишева, магистр, старший преподаватель[2]
Ж.С. Утегенова, PhD, и.о. ассоц.профессора[3]
Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, г. Астана, Казахстан[1]
Esil Univercity, г. Астана, Казахстан[2]
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Казахстан[3]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e–mail: karimbaewagul@mail.ru

НЕРАВНОМЕРНОСТЬ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Неоднородность развития регионов является одной из проблем устойчивого развития региона и экономики страны. Эту проблему можно рассматривать как фактор, замедляющий развитие казахстанского общества в целом, т.к. дифференциация общества ведет к внутренней и внешней миграции, оттоку молодежи, социальным конфликтам, росту заболеваний и другим негативным последствиям.

Учитывая сильное влияние состояния экономики на социальный, экологический, инфраструктурный и другие аспекты развития регионов, в статье проанализирована равномерность развития регионов Казахстана с точки зрения динамики Валового регионального продукта на душу населения регионов Казахстана.

Авторами был проведен сравнительный анализ динамики Валового регионального продукта на душу населения по регионам Казахстана, учитывая, что это важнейший показатель уровня экономического благосостояния, а также рассчитано отклонение от среднего показателя по Казахстану, выделены основные аспекты. В работе использованы данные Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. При написании статьи применялись общенаучные методы исследования, а также статистический анализ с использованием среднеквадратичного отклонения. Авторами проанализирован период с 2008 по 2023 гг.

Ключевые слова: *регионы, Казахстан, неравномерность, развитие, валовый региональный продукт на душу населения, экономика, среднеквадратичное отклонение*.
Кілт сөздер: *аймақтар, Қазақстан, біркелкі емес, даму, жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім, экономика, орташа квадраттық ауытқу.*
Keywords: *regions, Kazakhstan, unevenness, development, gross regional product per capita, economy, standard deviation.*

JEL classification: R11.

Введение. Равномерное развитие регионов представляет собой важную задачу, которая нацелена на достижение баланса в экономическом, социальном и инфраструктурном развитии регионов любой страны. Этот процесс основывается на принципе обеспечения равных возможностей и преодолении неравенства, а также создания благоприятной среды для жизни и развития всех ее жителей. Более того, как экономическая проблема неравномерное развитие регионов является одной из причин, сдерживающих устойчивое развитие в целом всей страны, ведущей к социальной нестабильности и сдерживанию темпов экономического роста.

Цель данного исследования – проанализировать, насколько равномерно развиваются регионы Казахстана в экономическом аспекте. Как известно, основным показателем экономического состояния страны является Валовый внутренний продукт, соответственно, региона - Валовый региональный продукт. Рост данного показателя, в свою очередь, влияет на все другие показатели развития регионов, куда можно включить стимулирование инвестиций и создание рабочих мест; социальное развитие, включающее необходимость обеспечения равного доступа к качественным услугам и социальной инфраструктуре во всех регионах, развитие образования, здравоохранения, культуры и социальной защиты; инфраструктурное развитие, связанное с устранением разрывов в доступности транспорта, энергии, водоснабжения и доступа к современным информационным технологиям по всем регионам Казахстана и др.

Методологической основой данного исследования являются общенаучные методы, такие как абстракция, анализ и синтез, сравнение и аналогия. Для расчета неравномерности развития регионов Казахстана использовался количественный статистический анализ по данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан в динамике за период 2008-2023 гг.

Обзор литературы. Данной проблеме уделяется внимание многими отечественными и зарубежными исследователями.

Так, N. K. Nurlanova, A. A. Satybaldin, N. Zh. Brimbetova, A. A. Kireyeva дают оценку социально-экономического развития регионов Казахстана, рассматривая теоретические концепции инклюзивного развития применительно к пространственному контексту. Ими были рассчитаны комплексные и интегральные индексы за 2012-2017 гг. по ряду показателей, адаптированных к условиям Казахстана полученные индексы и результаты их ранжирования предложены для разработки региональных программ преодоления диспропорций между уровнями экономического и социального развития регионов, а также диспропорций между республиканским и региональным уровнями их развития [1].

Гончаренко В.Е. и Коробова В.Ф. *для оценки неравномерности развития регионов РФ разработали на основе статистических данных систему интегральных показателей ресурсных составляющих социально-экономического потенциала регионов* [2].

Anna Bufetova исследовала проблему с точки зрения процесса пространственной концентрации экономической активности регионов России (2001-2014). По ее мнению, наличие на начальной стадии высокой дифференциации регионов по экономическому развитию препятствует выравниванию регионов и ведет к дальнейшей поляризации, поэтому более целесообразно регулирование, способствующее конкурентному сотрудничеству регионов [3].

Концептуальные подходы к вопросу эффективности региональной политики рассмотрены и Christopher A Hooton [4].

A. T. Uskelenova, N. Nikiforova рассмотрели вопросы регионального развития Казахстана в историческом контексте, подчеркивая необходимость сглаживания дифференциации территорий в социально-экономической сфере и поиска эффективных методов управления ими [5].

U. Sermagambet, Z. Satpayeva, G. Smagulova, W. Urban, R. Yessenzhigitova, анализируя дифференциацию развития регионов Казахстана (2011-2019), основными полюсами роста выделяют гг. Алматы и Нур-Султан (Астана), Караганда и Восточный Казахстан. Низкий уровень социально-экономического развития показали Акмолинская и Северо-Казахстанская области [6].

Актуальность проблемы устойчивого развития регионов в целом подчеркивают и авторы Балгарина Л.А., Джумабаев С.А. Шокаманов Ю.К. Рассматривая вопросы прогнозирования развития регионов, они отмечают такие недостатки, как отсутствие внимания на экологические характеристики региона, миграционные потоки и др. [7]. Исходя из этого по*лагаем, что проблема устойчивого развития регионов в целом, и диспропорций в их развитии, в частности, требуют продолжения исследования в следующих публикациях.*

Основная часть. Важность проблемы неравномерного развития регионов обусловила написание данной статьи. В работе проанализирован временной промежуток 15 лет – с точки зрения авторов, более длительный промежуток времени дает более объективную оценку. *ВРП на душу населения является важнейшим индикатором экономического состояния региона, поэтому для анализа использовался данный показатель. Были рассчитаны отклонения показателей регионов в сравнении с данными Казахстана в целом и выявлены регионы с высоким и низким темпом роста.*

Анализ проведен с использованием среднеквадратичного стандартного отклонения *за 2008-2023 гг.* на основании выборочной дисперсии (формула 1):

$$S = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(xi - x)^2} \qquad (1)$$

где:

x – ВРП на душу населения Казахстана,

x_i – ВРП на душу населения i-го региона,

n – число регионов в каждом году,

S – среднеквадратичное стандартное отклонение.

Число регионов n менялось в зависимости от изменения территориальной структуры (разделения г. Шымкент и Туркестанской области, появления областей Ұлытау, Абай, Жетісу и т.д.).

По данным национальной статистики с 2008 по 2023 гг. ВРП на душу населения в целом в Казахстане вырос с 1 024,2 до 6 020,4 тыс. тг., т.е. в 5,9 раз. При этом выше темпы роста были в Восточно-Казахстанской (10,1 раз – с 627,9 до 6 362,80 тыс. тг.), Алматинской (8,4 раза – с 409,2 до 3 437,10 тыс. тг.), Жамбылской (7,9 раз - с 316,9 до 2 500,50 тыс. тг.), Акмолинской (7,6 раз – с 641,4 до 4 899,00 тыс. тг.), Северо-Казахстанской (7,4 раза – с 619,0 до 4 565,30 тыс. тг.) и Костанайской (7,1 раза – с 789,7 до 5 609,20 тыс. тг.) областях. В то же время существенно низкие темпы роста наблюдались в Мангистауской (2,2 раза – с 2 631,0 до 5 754,20 тыс. тг.), Кызылординской (2,9 раза – с 1 075,9 до 3 091,30 тыс. тг.) [8].

В 2023 г. разница в уровне ВРП между максимальным и минимальным значением составила 10,8 раз, в 2008 г. – 11,7 раз.

Несмотря на это, согласно проведенным расчетам по формуле 1, уровень отклонения ВРП на душу населения вырос за анализируемые годы в 4,5 раза (со значения 932 до 4214) (см. рисунок 1).

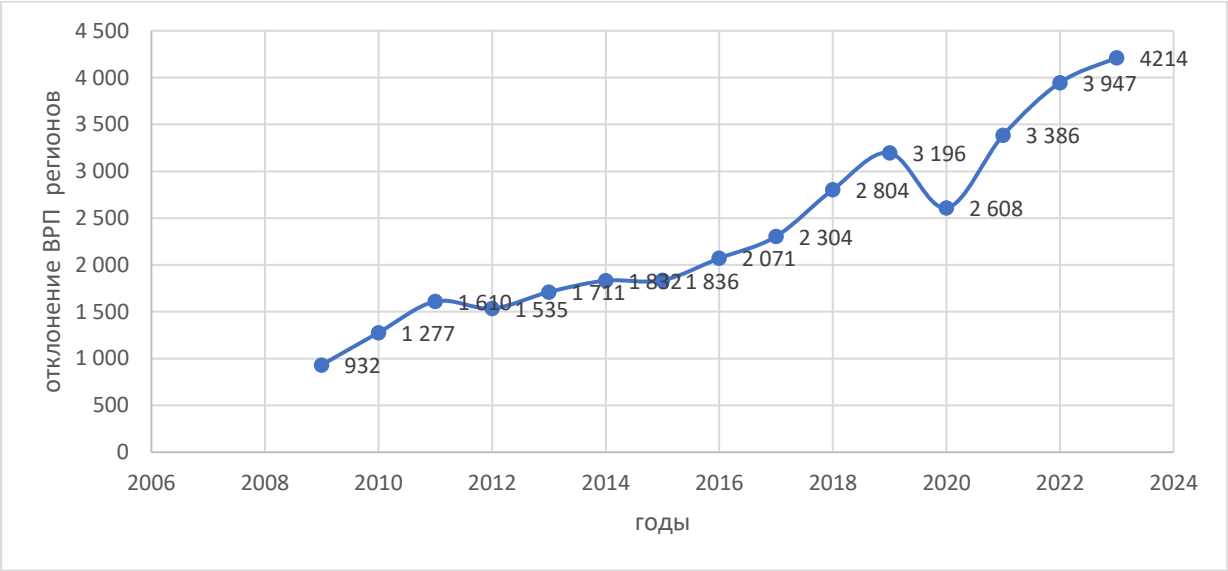

Рисунок – 1. **Неравномерность развития регионов Казахстана (2008-2023).***

**рассчитано авторами по формуле 1 на основе данных [8].*

Сам по себе рост значения показателя означает, что проблема неравномерности усугубилась. Нельзя указать абсолютное значение оптимального уровня, однако, степень неравномерности должна неуклонно снижаться. Это будет показывать, что экономическое благосостояние жителей различных регионов Казахстана выравнивается. Анализ же показывает обратное.

К факторам, вызвавшим усугубление проблемы неравномерности развития регионов Казахстана, можно отнести прежде всего:

- Неравномерное распределение запасов ресурсов, т.к. большая часть экономически значимых природных ресурсов сосредоточена в нескольких регионах (в западных регионах – нефть, в центральных регионах – металлы). Это создает диспаритет в развитии и экономическом потенциале территорий. Так, в абсолютном значении в 2023 г. наибольшее значение ВВП на душу населения наблюдается в Атырауской области (20 509,2 тыс. тг.), специализирующейся на добыче нефти и газа. При этом минимальное значение в Туркестанской области (1 902,6 тыс. тг.) при среднем значении по Казахстану составило 6 020,4 тыс. тг.
- Миграция населения и нехватка трудовых ресурсов, когда в поисках лучших условий жизни и работы многие жители отдаленных и менее развитых регионов мигрируют в крупные города (Астана, Алматы), что приводит к деградации сельскохозяйственных регионов и перенаселению крупных городов. По данным таблицы 1 ВВП на душу населения в г. Алматы (11

340,6 тыс. тг.) и г. Астана (9 279,6 тыс. тг.) значительно превышает значение по Туркестанской области (1 902,6 тыс. тг.) и области Жетісу (2 444,9 тыс. тг.).

- Недостаточная инфраструктура. Так, в некоторых отдаленных районах Казахстана недостаточно развита транспортная, энергетическая, коммунальная и социальная инфраструктура, что затрудняет доставку товаров и услуг, а также доступность образования и здравоохранения для местного населения. На развитие инфраструктуры влияет и плотность населения: наибольшая плотность населения в г. Алматы - 3131 чел./км², наименьшее значение в области Ұлытау - 1,25 чел./км².
- Недостаточная региональная поддержка малого и среднего бизнеса. Так, согласно статистическим данным, доля занятых в малом и среднем предпринимательстве от общего числа занятых по Казахстану на конец 2022 г. занимает в областях Жетісу – 2,4%, Абай – 2%, Ұлытау – 0,7%, тогда как в г. Алматы – 21,1%, г. Астана – 11,9%. А доля численности занятых в малом и среднем предпринимательстве в экономически активном населении: в областях Жетісу – 31,3%, Абай – 32,9%, Ұлытау – 29,4%, тогда как в г. Алматы – 82,4%, г. Астана – 74,4% [9]. В регионах Казахстана часто отсутствует финансовая поддержка и инфраструктура для развития малых и средних предприятий, что препятствует созданию новых рабочих мест и развитию несырьевых отраслей в регионах.
- Доля инвестиций на охрану окружающей среды в 2022 г. составила лишь 0,5% от общего объема инвестиций, при этом за последние 5 лет стабильный высокий уровень загрязнения атмосферного воздуха наблюдался в Астане, Карагандинской области и области Ұлытау [10]. Для промышленных регионов, таких как Павлодарская и Восточно-Казахстанская области остро стоят проблемы, связанные с выбросами промышленных отходов. Жетісу, Абай и Северо-Казахстанская области имеют проблемы, связанные с засолением почв, деградацией земли, загрязнением водных ресурсов и последствиями ядерного полигона, что также вызывает отток трудовых ресурсов.

Решение этих и других проблем требует комплексного подхода, обеспечивающего более равномерное распределение ресурсов, развитие инфраструктуры, поддержку малого бизнеса, обучение и подготовку кадров, а также охрану окружающей среды. Это позволит обеспечить более справедливое и устойчивое развитие всех регионов Казахстана.

На решение задачи равномерного развития территорий направлен Национальный проект «Сильные регионы – драйвер развития страны» (2021-2025). Однако, в проекте одним из ожидаемых экономических эффектов является рост ВРП и без того достаточно развитых городов Астана, Алматы, Шымкент, что, с нашей точки зрения, лишь усугубляет проблему неравномерности развития регионов [см. источники 3,6].

Заключение. Равномерное развитие регионов Казахстана является важным стратегическим направлением для обеспечения устойчивого социально-экономического развития всей страны.

Проведенные расчеты показывают неравномерность социально-экономического развития регионов Казахстана. Причем, степень неравномерности растет, показатель отклонения вырос в 4,5 раза, что показывает нарастание негативных тенденций.

Несомненно, решение данной проблемы требует долгосрочной и целенаправленной политики государства на поддержку экономически отстающих регионов; ресурсных вложений и партнерства между правительством, бизнесом и обществом. Кроме того, активная вовлеченность местного населения в принятие решений, планирование и реализацию развития является ключевым фактором для успешной реализации данной концепции. Диверсификация экономики, развитие инфраструктуры и человеческого капитала, региональное планирование и укрепление регионального управления также будут способствовать решению проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Nurlanova N.K., Satybaldin A.A., Brimbetova N.Zh., Kireyeva A. A. Reduction of Economic Disparities in the Regions of Kazakhstan Based on Inclusive Development // Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2019. – Vol 6. – No. 2. – Pp. 299–307. – DOI 10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.299

2. Гончаренко В.Е., Коробова В.Ф. Оценка неравномерности развития регионов РФ по социально-экономическим ресурсным составляющим // Статистика и Экономика. – 2019. – том 16. – №4. – С. 54-72. doi.org/10.21686/2500-3925-2019-4-54-72

3. Bufetova A. Spacial Aspects of Economic Activity Concentration in Russia // Spatial Economics. – 2016. – № 3(47). – P. 38–56. – DOI:10.14530/se.2016.3.038-056

4. Hooton Christopher A. Reframing spatial policy through targeting diagnostic tools: potential and deprivation // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. – 2022. – Volume 15, Issue 1. – P. 57–74. –doi.org/10.1093/cjres/rsab032

5. Uskelenova A.T., Nikiforova N. Regional development of Kazakhstan: Theoretical premises and reality // Regional Science Policy & Practice. – 2024. –Volume 16. Issue 3. – 12616. – Doi.org/10.1111/rsp3.12616.

6. Sermagambet U., Satpayeva Z., Smagulova G., Urban W., Yessenzhigitova R. Socio-economic inequality in Kazakhstani regions: Assessment and impact on regional development management // Problems and Perspectives in Management. – 2022. – No. 20(3). – P. 487–500. – Doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.39.

7.Балгарина Л.А., Джумабаев С.А. Шокаманов Ю.К. Прогнозирование социально-экономического развития регионов в Казахстане: принципы, особенности и недостатки. // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – № 17(4). – С. 76–91.

8.Валовый региональный продукт на душу населения [Электронный ресурс] / Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – 2023. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/

9.Основные показатели деятельности субъектов МСП // Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – 2023. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/6344/

10.В каких городах Казахстана самый грязный воздух? – 2023. – URL: https://ranking.kz/reviews/industries/v-kakih-gorodah-kazahstana-samyj-gryaznyj-vozduh.html

REFERENCES

1. Nurlanova N. K., Satybaldin A. A., Brimbetova N. Zh., Kireyeva A. A. Reduction of Economic Disparities in the Regions of Kazakhstan Based on Inclusive Development. Journal of Asian Finance, Economics and Business. 2019, Vol. 6., no. 2. –Pp. 299–307.

2. Goncharenko V.E., Korobova V.F. Ocenka neravnomernosti razvitija regionov RF po social'no-jekonomicheskim resursnym sostavljajushhim [Assessment of uneven development of Russian regions by socio-economic resource components]. Statistika i Jekonomika [Statistics and Economics]. – 2019. –tom 16. – No. 4. – Pp. 54–72. [in Russian].

3. Bufetova A. Spacial Aspects of Economic Activity Concentration in Russia. Spatial Economics. – 2016. – No. 3(47). –Pp. 38–56.

4. Hooton Christopher A. Reframing spatial policy through targeting diagnostic tools: potential and deprivation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society.* 2022, Volume 15. – No. 1. –Pp. 57–74.

5. Uskelenova A.T., Nikiforova N. Regional development of Kazakhstan: Theoretical premises and reality. Regional Science Policy & Practice. – 2024. Volume 16, Issue 3, –12616. – Doi.org/10.1111/rsp3.12616

6. Sermagambet U., Satpayeva Z., Smagulova G., Urban W., Yessenzhigitova R. Socio-economic inequality in Kazakhstani regions: Assessment and impact on regional development management. Problems and Perspectives in Management. 2022. – No. 20(3). – Pp. 487–500.

7.Balgarina L.A., Dzhumabaev S.A. Shokamanov Ju.K. Prognozirovanie social'no-jekonomicheskogo razvitija regionov v Kazahstane: principy, osobennosti i nedostatki. [Forecasting socio-economic development of regions in Kazakhstan: principles, peculiarities and shortcomings]. Jekonomika: strategija i praktika [Economics: strategy and practice]. – 2022. – No. 17(4). – Pp. 76–91. [in Russian].

8.Valovyj regional'nyj produkt na dushu naselenija. [Gross regional product per capita]. Bjuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/ [in Russian].

9.Osnovnye pokazateli dejatel'nosti sub#ektov MSP. [Key performance indicators of SMEs]. Bjuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of

Kazakhstan]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/6344/ [in Russian].

10.V kakih gorodah Kazahstana samyj grjaznyj vozduh? [Which cities in Kazakhstan have the dirtiest air?]. – URL: https://ranking.kz/reviews/industries/v-kakih-gorodah-kazahstana-samyj-gryaznyj-vozduh.html [in Russian].

Кәрімбаева Г.Ж., Кашкинбаева К., Амишева З.М., Утегенова Ж.С.

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫН ДАМЫТУДЫҢ БІРТЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Аймақтық дамудың біркелкі еместігі аймақ пен ел экономикасының тұрақты дамуының мәселелерінің бірі болып табылады.

Бұл мәселені жалпы қазақстандық қоғамның дамуын тежейтін фактор ретінде қарастыруға болады, өйткені қоғамның сарапануы ішкі және сыртқы көші-қонға, жастардың кетуіне, әлеуметтік қақтығыстарға, аурулардың көбеюіне және басқа да келеңсіз салдарларға әкеледі.

Мақалада осы экономика жағдайының аймақтық дамудың әлеуметтік, экологиялық, инфрақұрылымдық және басқа да аспектілеріне күшті ықпалын ескере отырып, Қазақстан өңірлерінің жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім динамикасы тұрғысынан аймақтардың даму біркелкілігі талданған.

Авторлар бұл экономикалық әл-ауқат деңгейінің аса маңызды көрсеткіші екенін ескере отырып, жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің динамикасына салыстырмалы талдау жүргізді, сондай-ақ Қазақстан бойынша орташа көрсеткіштен ауытқу деңгейін есептеп, негізгі аспектілерін бөліп қарастырды.

Жұмыста Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері пайдаланылды. Мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми зерттеу әдістері, сондай-ақ стандартты ауытқу арқылы статистикалық талдау қолданылды. Авторлар 2008-2023 жылдар аралығын талдаған.

Karimbayeva G., Kashkinbaeva K., Amisheva Z., Utegenova Zh.

UNEVEN DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

The heterogeneity of regional development is one of the problems of sustainable development of the region and the country's economy. This problem can be considered as a factor slowing down the development of Kazakhstan society as a whole, since the differentiation of society leads to internal and external migration, outflow of young people, social conflicts, growth of diseases and other negative consequences.

Given the strong influence of the state of the economy on social, environmental, infrastructural and other aspects of regional development, the article analyses the uniformity of development of Kazakhstan's regions in terms of the dynamics of Gross Regional Product per capita of Kazakhstan's regions.

The authors conducted a comparative analysis of the dynamics of Gross Regional Product per capita by regions of Kazakhstan, given that this is the most important indicator of the level of economic well-being, and calculated the deviation from the average indicator for Kazakhstan, highlighted the main aspects. The data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan were used in the work. When writing the article, general scientific methods of research were used, as well as statistical analysis using standard deviation. The authors analysed the period from 2008 to 2023.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).20
UDC 338.482
SRSTI 06.71.57

B. Taipakova*, PhD student
K. Mussina, c.e.s., assoc. professor
Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan
* – main author (author for correspondence)
e-mail: bayana81@mail.ru

ANALYSIS OF THE IMPACT OF KEY FACTORS DEVELOPMENT OF MICE TOURISM ON THE FREQUENCY OF EVENTS

In this research the author conducted a survey and examined the impact of the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism, the level of development of destination marketing on the frequency of international-level MICE tourism events in the capital.

This study used the method of one-phase analysis of variance (ANOVA analysis), as well as the method of analyzing contingency tables (χ2 test of independence (Pearson's chi-squared test) using the SPSS program. The study sample includes 50 respondents directly related to the development of tourism in Astana. The results of this analysis indicate that the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development does not affect the frequency of MICE tourism events with p-value 0.961> 0.05 The second result of the analysis showed that the level of development of destination marketing affects the frequency of MICE tourism events, with p-value 0.046 < 0.05. And finally, the last result of the analysis indicates that the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism also does not affect the frequency of MICE tourism events, with a p-value 0.209 > 0.05.

Keywords: *MICE tourism, tourist, destination marketing, public-private partnership, event tourism, urban environment, destination, urban tourism, tourism business, digital environment.*

Кілт сөздер*: MICE туризм; турист; мақсатты маркетинг; мемлекеттік-жекешелік әріптестік, event-туризм, қала ортасы, дестинация, қалалық туризм, туристік бизнес, сандық орта.*

Ключевые слова: *MICE-туризм, турист, маркетинг направления, государственно-частное партнерство, event-туризм, городская среда, дестинация, городской туризм, туристский бизнес, цифровая среда.*

JEL classification: L 83

Introduction. The purpose of this study is to research the influence of key factors in the development of MICE tourism in the capital of Kazakhstan.

The MICE industry, based on meetings, incentive trips, conventions and exhibitions [1, 2, 3, 4, 5], has grown rapidly over the past few years decades. The MICE industry is known not only as a service industry, but also as one of the fastest growing sectors of the tourism industry [1]. The MICE industry brings together various sectors such as trade, transport, travel, leisure, accommodation, food and beverage, venues, information technology and finance, which are described as multi-faceted industries that are mainly focused on the development of the Getz events industry [6].

Today Astana is at the beginning of the development of events and festivals. Most events are related to MICE, are governmental or political; and leisure events are mainly aimed at local residents. There are no statistics on the number of all business and leisure events held in the city. In this regard, the most reliable method of investigating this issue is the processing of expert survey data using the IBM SPSS Statistics program.

Being predominantly a MICE destination, Astana has good quality MICE facilities. The city has 113 MICE halls in hotel establishments, which can accommodate 12,287 participants. Additionally, Astana has 20 other facilities for MICE, exhibitions and events, which can accommodate 83,307 participants, of which 20% are pure MICE.

For example, in 2016 About 20 major MICE events and 19 leisure events were held. Most MICE events are organized in March-May and September-November. MICE sites actually host many more events, but there are no official statistics regarding events, organizers and number of participants. 3 ICCA events were held in Astana in 2016, 6 confirmed ICCA events for 2017 and 1 for 2018. At the Palace of Peace and

Reconciliation in 2016 160 events were held (70% private/corporate and 30% public), and the Independence Palace hosted 80 events (mostly political and government) in the same year.

Literature review. Key factors for the development of MICE tourism are of great importance, which need to be studied both separately and in dependence on each other. MICE means meetings, incentives, conferences or congresses, as well as conventions and exhibitions. Business tourism includes all aspects of the experience of travelers staying at least one night away from their permanent residence [7]. MICE as a business travel can have the characteristics of any other type of travel. The World Tourism Organization (UNWTO) official definition of tourism suggests that people who travel for business or professional reasons are also considered tourists [8].

The International Congress and Convention Association (ICCA) definition is "relatively more comprehensive and defines business tourism as "a series of activities aimed at providing accommodation and services to millions of delegates at meetings, congresses, exhibitions, business events and incentive trips." Accepting With all this taken into account, one comprehensive and complete definition of business tourism can be given, in which there are business reasons and participation in meetings, congresses, conventions, exhibitions, conferences and incentive trips, where business travelers enjoy the full range of tourism services and major tourism products within tourist destinations [8].

Getz and Page describe MICE tourism as business events [3].

The MICE sector requires conference centers and exhibition halls, including numerous small private parties and events held in restaurants, hotels or resorts. Sports also require special facilities, including sports parks, arenas and stadiums. Festivals and other cultural events are less dependent on infrastructure and can be held in parks, streets, theaters, concert halls and all other public or private venues. Entertainment events such as concerts are typically produced by the private sector and use many types of venues.

The main part. The research hypothesis is central to all research endeavors, "whether qualitative or quantitative, exploratory or explanatory. At its core, a research hypothesis defines what the researcher expects to find - it is a preliminary answer to the research question that guides the entire study." However, developing testable research hypotheses requires skill along with careful attention to how the proposed research method is to develop and test hypotheses [9].

The research model proposed by the author includes the influence of the main factors of MICE tourism development on each other, as well as on the frequency of international MICE tourism events in the capital. Based on the formulation of the problem, goals and in accordance with the model created in this study, the following hypotheses can be formulated (Figure 1).

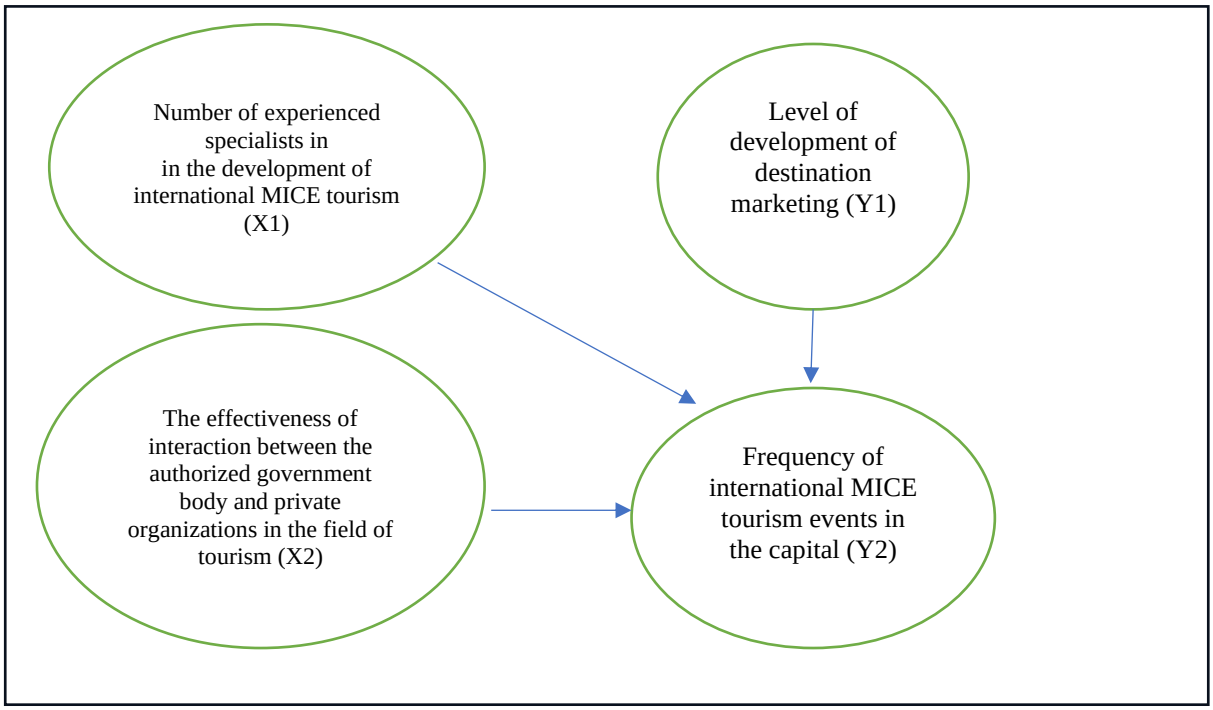

Figure –1. **Research model**

**Compiled by authors*

H1 - It is assumed that the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development influences the frequency of MICE tourism events.

H2 - It is assumed that the level of marketing development of a destination influences the frequency of MICE tourism events.

H3 - It is assumed that the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism affects the frequency of MICE tourism events.

The empirical data of this study was collected through a paper-based survey in Astana. Specifically, a questionnaire was used to collect data to test the hypotheses. Tourism stakeholders representing travel agents, tour operators, restaurant owners, event organizers, hoteliers, government officials, and academics were interviewed as the study population. A total of 50 responses were collected from the survey and coded for analysis.

The largest share fell on representatives of private organizations in the field of tourism 25 people - 50% (25), followed by persons representing bodies of state and quasi-state structures - (15 people, 30.0%), and persons representing the scientific field (5 doctoral students and 5 university teachers, 20%).

In order to explore the connections between the key factors in the development of MICE tourism in the capital of Kazakhstan, special attention is paid to the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism, the level of development of destination marketing, and the frequency of international level MICE tourism events in the capital. This study used the method of one-phase analysis of variance (ANOVA analysis), as well as the method of analyzing contingency tables ($\chi 2$ test of independence (Pearson's chi-squared test) using the SPSS program (Table 1). The normality of the data can be checked as one of the assumptions when using the Levene's test. For test $\chi 2$, the author checked that the sample size is sufficient, and no more than 20% of the expected frequencies are less than 5, as this may affect the validity of the test.

Table –1

General coded data obtained through questionnaires

№	X1	Y2	№	X1	Y2	№	X1	Y2	№	X1	Y2
1	2	1	14	15	2	27	28	2	40	16	1
2	9	1	15	9	2	28	14	3	41	15	2
3	6	2	16	8	1	29	16	2	42	22	2
4	11	2	17	9	3	30	17	1	43	13	2
5	9	1	18	6	3	31	18	2	44	15	2
6	9	1	19	8	3	32	14	2	45	17	2
7	5	3	20	17	3	33	19	2	46	17	3
8	7	1	21	18	1	34	14	1	47	18	2
9	7	2	22	9	3	35	15	2	48	19	2
10	14	3	23	11	1	36	24	2	49	14	2
11	4	2	24	15	1	37	14	1	50	15	2
12	6	1	25	16	3	38	13	3			
13	7	1	26	10	3	39	10	2			

** Compiled by authors*

To test the first hypothesis (H1), the one-way analysis of variance (ANOVA) method was used.

H1 – It is assumed that the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development (X1) influences the frequency of MICE tourism events (Y2).

Anova test data suggests that the null hypothesis cannot be rejected since the value is 0.961, which is greater than the value of 0.05, that is, the null hypothesis is true and should not be rejected (Table 2).

Table –2

ANOVA regarding number of experienced specialists

	Sum of squares	St.sv.	Middle square	F	Significance
Between groups	5,570	18	0,309	0,451	0,961
Within groups	21,250	31	0,685		
Total	26,820	49			

** Compiled by the authors*

Therefore, we can conclude that there is no connection between the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development and the frequency of MICE tourism events, this can also be seen in the graph.

Based on the results of the study, we can conclude that the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development does not affect the frequency of MICE tourism events.

To test the second hypothesis (H2), the method of analyzing contingency tables was used ($\chi 2$ test of independence (Pearson's Chi-square).

H2- It is assumed that the level of development of destination marketing (Y1) (low -1, medium -2, high - 3) affects the frequency of international MICE tourism events in the capital of Kazakhstan (Y2) (up to 10 times a year -1, from 10 to 50 times a year - 2, more than 50 times a year - 3). General coded data obtained through questionnaires are given in Table 3.

Table –3

General coded data obtained through questionnaires

№	Y1	Y2	№	Y1	Y2	№	Y1	Y2	№	Y1	Y2
1	1	1	14	2	2	27	3	2	40	2	1
2	2	1	15	2	2	28	1	3	41	2	2
3	1	2	16	1	1	29	1	2	42	3	2
4	2	2	17	1	3	30	2	1	43	2	2
5	1	1	18	3	3	31	1	2	44	2	2
6	2	1	19	1	3	32	2	2	45	2	2
7	1	3	20	2	3	33	1	2	46	2	3
8	1	1	21	2	1	34	1	1	47	2	2
9	2	2	22	1	3	35	2	2	48	2	2
10	2	3	23	1	1	36	3	2	49	2	2
11	3	2	24	2	1	37	1	1	50	2	2
12	1	1	25	2	3	38	2	3			
13	1	1	26	1	3	39	3	2			

** Compiled by the authors*

The Pearson Chi-square indicator has a not insignificant value of 9.698, and the significance does not exceed 0.05 (0.046), which also confirms the presence of a relationship between our variables (Table 4).

Table – 4

Chi-square tests

	Meaning	St.St.	Asymptotic significance (2-sided)
Pearson chi-square	9.698a –	4	0,046
Likelihood ratios	11,482	4	0,022
Line-to-linear connection	0,876	1	0,349
Number of valid observations	0,50		

a. For a number of cells of 4 (44.4%), a value less than 5 is assumed. The minimum expe is 1.44.cted number

** Compiled by the authors*

Thus, based on the analysis, we can conclude that the level of development of destination marketing influences the frequency of MICE tourism events.

To test the fourth hypothesis (H3), the method of analysis of contingency tables was applied (χ2 test of independence (Pearson's Chi-square).

H3- It is assumed that the effectiveness of interaction between authorized government bodies and private organizations in the field of tourism (X2) (on a scale from 1 to 10) affects the frequency of MICE tourism events (Y2) (up to 10 times a year -1, from 10 to 50 times a year -2, more than 50 times a year - 3). General coded data obtained through questionnaires are given in Table 5.

Table – 5

General coded data obtained through questionnaires

№	X2	Y2	№	X2	Y2	№	X2	Y2	№	X2	Y2
1	4	1	14	9	2	27	9	3	40	1	2
2	8	2	15	2	2	28	4	1	41	2	2
3	10	1	16	8	1	29	1	1	42	9	3
4	1	2	17	2	1	30	4	2	43	2	2
5	5	1	18	1	3	31	2	1	44	3	2
6	2	2	19	4	1	32	8	2	45	10	2
7	9	1	20	3	2	33	3	1	46	2	2
8	4	1	21	6	2	34	3	1	47	3	2
9	3	2	22	2	1	35	2	2	48	3	2
10	9	2	23	8	1	36	3	3	49	10	2
11	10	3	24	1	2	37	1	1	50	2	2
12	3	1	25	4	2	38	4	2			
13	8	1	26	10	1	39	4	3			

** Compiled by the authors*

The Pearson's Chi-square indicator has a value of 20.244, and the significance significantly exceeds 0.05 (0.209), which also confirms the absence of a relationship between the variables.

Based on the results of the analysis, we can conclude that the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism does not affect the frequency of MICE tourism events.

The results of this analysis indicate that the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development does not affect the frequency of MICE tourism events, while Levene's test for homogeneity of variances with a significance of 0.231, and p-value 0.961> 0.05.

The second result of the analysis showed that the level of development of destination marketing affects the frequency of MICE tourism events, with the independence criterion χ2 equal to 9.698, degree of freedom 4, and p-value 0.046 < 0.05.

And finally, the last result of the analysis indicates that the effectiveness of interaction between the authorized government body and private organizations in the field of tourism also does not affect the frequency of MICE tourism events, while the Pearson's Chi-square is 20.244, the degree of freedom is 16, with a p-value 0.209 > 0.05 (Figure 2).

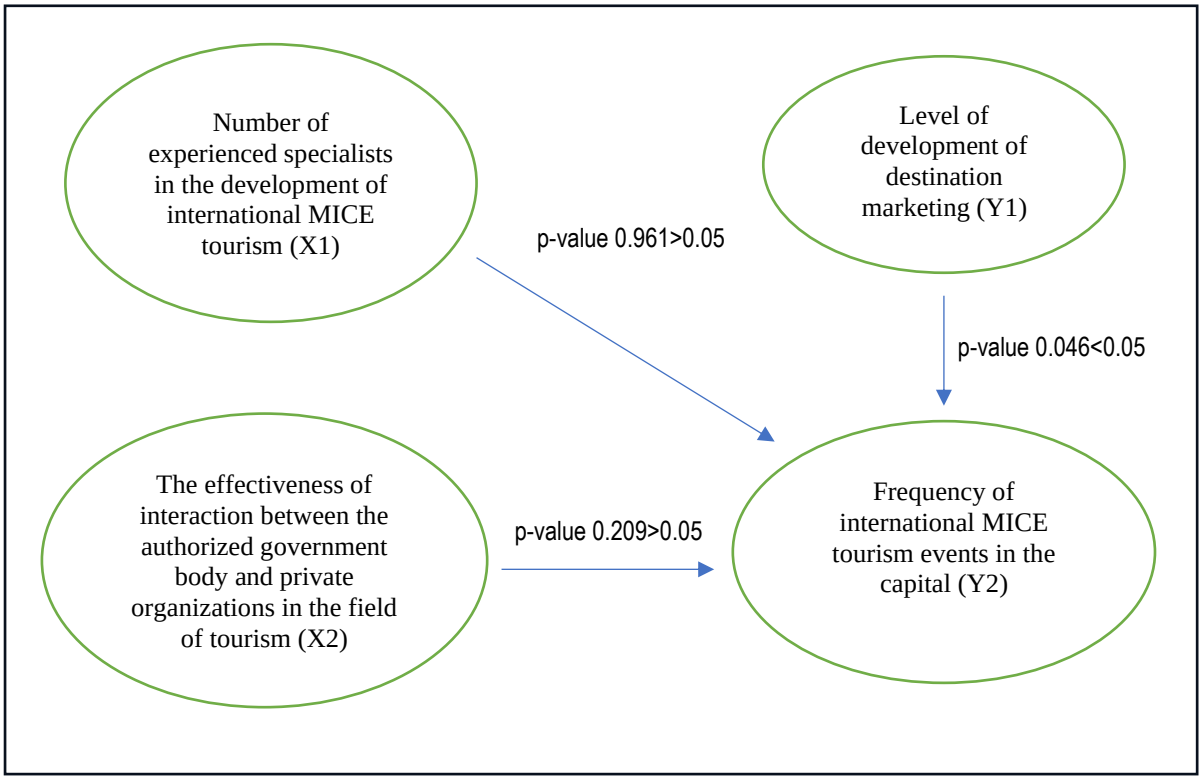

Figure – 2. **Research model**
** Compiled by the authors*

Conclusions. It is expected that stakeholders in the development of MICE tourism need increase the number of experienced specialists in the field of MICE tourism development through trainings (including the following sections: introduction to the international MICE market, funds and trends; specifics of international association markets and how to sell a city/association property; specifics of international corporate markets and how to sell destinations / corporate property; market research and lead generation; bidding methods; how to organize an inspection site and FAM trip; customer relationship management; sales and presentation skills; negotiation methods; participation fairs; working with intermediaries), and it is also necessary for specialists to undergo international CMP certification: Certified Meetings Professional, CSEP : Certified Special Events Professional, CMM Certification in Meeting Management , DMCP : Destination Management Certified Professional .

The MICE industry, especially international branded hotels, can join forces and contacts with government agencies in order to create faster outreach to corporate clients. This means that through already established networks, international hotels have connections around the world and it is possible to attract customers in key markets and grow business potential for Astana.

It is necessary to introduce an “Ambassador” program in the MICE industry, which is associated with a person - a citizen of Kazakhstan, who is an internationally recognized person, has a certain status in an international association or international corporation and is willing to work with various government bodies and local stakeholders, both local and foreign to attract congresses and meetings in Astana. An “ambassador” can lead local associations and societies (president, general secretary), can be in certain positions in international associations (president, board members, committee members) or director of a local office (CEO, CFO) and actively work and contribute to attracting international congresses and meetings in the capital. Representatives of government agencies need to gather individual people: tourism professionals, diplomats, politicians, businessmen, teachers, doctors (representatives of the academic and business environment), since they are on the list of the most important candidates for the role of representative of Astana. It is important to understand that the role of the ambassador is based more on an informal basis (lobbying, opinion and decision leaders, etc.), while the government agency and the meeting industry takes care of all tender and logistics issues.

In the absence of the influence of experienced specialists on the frequency of MICE events, the development of this area of tourism in the capital will experience stagnation and regression, which will

lead to a direct decrease not only in the economic indicators of tourism, but also to a decrease in the image and rating of the destination of Astana in the world as a whole.

It is expected that a future researcher can study the factors influencing the development of MICE in the capital, so that he can expand and detail other indicators.

REFERENCES

1. Taipakova B. Analysis of the interaction of MICE tourism development factors (the case of Astana city in Kazakhstan) // GeoJournal of Tourism & Geosites. – 2023. – № 3(51). – P. 1600-1609. – DOI: 10.30892/gtg.514 spl01-1156

2. Campiranon K., Arcodia C. Market segmentation in time of crisis: A Case study of the MICE sector in Thailand // Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2008. – №2(41). – P. 151–161. – DOI: 10.1300/J073v23n02_12

3. Getz D., Page S.J. Progress and prospects for event tourism research // Tourism Management. – 2016. – № 4(52). – P. 593–631. – DOI: 10.1016/j.tourman.2015.03.007

4. McCartney G. The CAT (Casino Tourism) and the MICE (Meetings, Incentives, Conventions, Exhibitions): Key Development Considerations for the Convention and Exhibition Industry in Macao // Journal of Convention & Event Tourism. – 2008. – № 9. – P. 293–308. –DOI: 10.1080/15470140802493380

5. Rogerson C. Conference and exhibition tourism in the developing world: The South African experience // Urban Forum. – 2005. – № 2(16). – P. 176–196.

6. Vardopoulos I. et al. Smart ‘tourist cities’ revisited: culture-led urban sustainability and the global real estate market // Sustainability. – 2023. – №5(15) – P. 4313–4326. – DOI: 10.3390/su15054313

7. Xu J., Hui C. K. T., Chan E. A. H. Hong Kong’s destination image in the eyes of residents // Journal of China Tourism Research. – 2015. – №11(4). – P. 440–460. – DOI: 10.1080/19388160.2015.1111182

8. Avraham E. Destination marketing and image repair during tourism crises: The case of Egypt //Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2016. – № 28. – P. 41–48. – DOI: 10.1016/j.jhtm.2016.04.004

9. Godovykh M., Tasci A. D. A. The influence of post-visit emotions on destination loyalty // Tourism Review. – 2021. – № 1(76). – P. 277-288. – DOI: 10.1108/TR-01-2020-0025

REFERENCES

1. Taipakova B. Analysis of the interaction of MICE tourism development factors (the case of Astana city in Kazakhstan) // GeoJournal of Tourism & Geosites. – 2023. – № 3(51). – P. 1600-1609. – DOI: 10.30892/gtg.514 spl01-1156

2. Campiranon K., Arcodia C. Market segmentation in time of crisis: A Case study of the MICE sector in Thailand // Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2008. – №2(41). – P. 151–161. – DOI: 10.1300/J073v23n02_12

3. Getz D., Page S.J. Progress and prospects for event tourism research // Tourism Management. – 2016. – № 4(52). – P. 593–631. – DOI: 10.1016/j.tourman.2015.03.007

4. McCartney G. The CAT (Casino Tourism) and the MICE (Meetings, Incentives, Conventions, Exhibitions): Key Development Considerations for the Convention and Exhibition Industry in Macao // Journal of Convention & Event Tourism. – 2008. – № 9. – P. 293–308. –DOI: 10.1080/15470140802493380

5. Rogerson C. Conference and exhibition tourism in the developing world: The South African experience // Urban Forum. – 2005. – № 2(16). – P. 176–196.

6. Vardopoulos I. et al. Smart ‘tourist cities’ revisited: culture-led urban sustainability and the global real estate market // Sustainability. – 2023. – №5(15) – P. 4313–4326. – DOI: 10.3390/su15054313

7. Xu J., Hui C. K. T., Chan E. A. H. Hong Kong’s destination image in the eyes of residents // Journal of China Tourism Research. – 2015. – №11(4). – P. 440–460. – DOI: 10.1080/19388160.2015.1111182

8. Avraham E. Destination marketing and image repair during tourism crises: The case of Egypt //Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2016. – № 28. – P. 41–48. – DOI: 10.1016/j.jhtm.2016.04.004

9. Godovykh M., Tasci A. D. A. The influence of post-visit emotions on destination loyalty // Tourism Review. – 2021. – № 1(76). – P. 277-288. – DOI: 10.1108/TR-01-2020-0025

Тайпакова Б.М., Мусина К.П.

ІС-ШАРАЛАР ЖИІЛІГІНІҢ MICE-ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНА НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада автор сауалнама жүргізу арқылы, уәкілетті мемлекеттік орган мен туризм саласындағы жеке ұйымдардың өзара іс-қимылы тиімділігінің, дестинациялық маркетингтің даму деңгейінің елордада халықаралық деңгейдегі туристік MICE-іс-шараларды өткізу жиілігіне әсерін талдады. Атаулы зерттеуде SPSS бағдарламасын қолдана отырып, бір фазалы дисперсиялық талдау әдісі (ANOVA-талдау), сондай-ақ конъюгация кестесін талдау әдісі (χ2 - тәуелсіздік критерийі (Пирсон хи-квадрат критерийі) қолданылды. Зерттеу үдерісіне Астанада туризмнің дамуына тікелей қатысы бар 50 респондент қатысты. Осы талдаудың нәтижелері MICE-туризмді дамыту саласындағы тәжірибелі мамандардың саны p-мәні 0,961>0,05 болатын MICE-туристік іс-шараларды өткізу жиілігіне әсер етпейтінін көрсетеді. Талдаудың екінші нәтижесі дестинациялық маркетингтің даму деңгейі MICE-туристік іс-шараларды өткізу жиілігіне әсер ететіндігін көрсетті, бұл ретте p мәні 0,046 < 0,05. Сонымен қатар, талдаудың соңғы нәтижесі туризм саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган мен жеке ұйымдардың өзара іс-қимылының тиімділігі p 0,209 > 0,05 мәніндегі MICE туристік іс-шараларының жиілігіне әсер етпейтіндігі туралы мәлімет береді.

Тайпакова Б.М., Мусина К.П.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ КЛЮЧЕВЫХ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ MICE-ТУРИЗМА ОТ ЧАСТОТЫ МЕРОПРИЯТИЙ

Аннотация

В данной статье автор провел опрос и исследовал влияние эффективности взаимодействия уполномоченного государственного органа и частных организаций в сфере туризма, уровня развития маркетинга дестинации на частоту проведения туристических MICE-мероприятий международного уровня в столице. В данном исследовании использовался метод однофазного дисперсионного анализа (ANOVA-анализ), а также метод анализа таблиц сопряженности (критерий χ2 независимости (критерий хи-квадрат Пирсона) с использованием программы SPSS. В выборку исследования вошли непосредственно 50 респондентов связанных с развитием туризма в Астане. Результаты данного анализа свидетельствуют о том, что количество опытных специалистов в сфере развития MICE-туризма не влияет на частоту проведения MICE-туристских мероприятий с p-значением 0,961>0,05. Второй результат анализа показал, что уровень развития маркетинга дестинации влияет на частоту проведения MICE-туристических мероприятий, при этом значение p 0,046 < 0,05.И, наконец, последний результат анализа свидетельствует о том, что эффективность взаимодействия уполномоченного государственного органа и частных организаций в сфера туризма также не влияет на частоту проведения туристических мероприятий MICE со значением p 0,209 > 0,05.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).21
ӘОЖ 330.322
ҒТАМР 06.54.51

Н.А. Аманкелді*, PhD, қауымд. профессор[1]
Р.С. Парманова, э.ғ.к., қауымд. профессор[1]
А.С. Елубаева, э.ғ.м., аға оқытушы[2]
М.Ж. Сарсембаева, сеньор-лектор[3]
Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан[1]
Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университеті
Алматы қ., Қазақстан[2]
Алматы технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан[3]
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: namankeldy@mail.ru

ЖЕРГІЛІКТІ ҚОҒАМДАСТЫҚТАРДЫ ДАМЫТУДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТЕТІКТЕРІ

Мақалада цифрлық технологияларды пайдалану есебінен ресурстардың шектелуі жағдайында жергілікті қауымдастықтардың дамуын қаржыландыру механизм тетіктіктерін жетілдіру мәселесі қаралды. Механизмнің құрылымы өзара байланысты субъектілер, қаржыландыру көздері, әдістері, мақсаттары және техникалық инфрақұрылымы түрінде ұсынылған. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары басқарушы субъект болып табылады. Қаржыландыру тәсіліне байланысты қаржы ресурстарының қолжетімділігіне әсер ететін факторлар ресурстардың көлемі, заңнама мен құқықтық модельдердің реттілігі, қаржыландыру субъектілерінің қаржылық мүмкіндіктері мен мүдделері болып табылады. Қол жетімділік пен күрделілік факторларын анықтау бүкіл қаржыландыру механизміндегі әлсіз жақтарды анықтауға мүмкіндік береді. Қаржыландыру механизмінің теориялық тұжырымдамасын оның әмбебаптығына, қаржылық ресурстардың қол жетімділік факторларына және осы негізде анықталған техникалық инфрақұрылымның кемшіліктеріне байланысты сипаттау зерттелетін мәселені шешуге мүмкіндік берді. Нәтижесінде техникалық инфрақұрылым бөлігінде жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігін жетілдіру бағыттары айқындалды. Сондай-ақ шешім қабылдау, жергілікті қауымдастықтардың қажеттіліктерін болжау және краудфандингті дамыту үшін жасанды интеллект, үлкен деректер, блокчейн және токенизация технологияларын пайдалану ұсынылады.

Кілт сөздер: жергілікті қоғамдастықтар, дамыту, қаржыландыру тетігі, болжау, инфрақұрылым, несие, тұрақты даму
Ключевые слова: местные сообщества, развитие, механизм финансирования, прогноз, инфраструктура, кредит, устойчивое развитие
Keywords: local communities, development, financing mechanism, forecasting, infrastructure, credit, sustainable development

Кіріспе Жергілікті даму - бұл белгілі бір аумақта қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жүйенің өзгеру процесі. Бұл процесс экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, саяси, мәдени аспектілерді қамтиды және осы аумақта өмір сүретін қоғамның-аумақтық қауымдастықтың әлеуметтік тұрғыдан анықталған принциптері мен құндылықтарымен тығыз байланысты. Түрлі қауымдастықтар географиялық шоғырлану, жергілікті халықтың принциптері мен құндылықтары әртүрлілігімен ерекшеленеді. Бұл жергілікті дамудың біркелкі еместігін қалыптастырады [1]. Тұрақты даму болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру қажеттілігін ескере отырып, қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандырудан тұрады. Тұрақты даму, егер ол жергілікті ресурстарды ұлттық немесе жаһандық ресурстармен үйлестіре отырып, ұлттық даму күш-жігеріне қол жеткізу үшін пайдаланса, жергілікті болып саналады.

Орталықсыздандырудың арқасында жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіне көбірек қаржылық ресурстар мен өкілеттіктер беріледі, бұл аумақтық қауымдастықты дамыту үшін қаражатты тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді. Осылайша, жергілікті қоғамдастықтардың оларды дамыту және өз ресурстарын басқару мәселелері бойынша шешім қабылдаудағы тәуелсіздігі мен жауапкершілігі деңгейінің артуы байқалады. Алайда, жергілікті билік әртүрлі себептерге байланысты қаржылық ресурстарға қол жетімділіктің шектеулі болуына жиі тап болады. Жергілікті қоғамдастықтардағы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу басқару, әлеуметтік және бизнес-

процестерде цифрлық технологияларды дәйекті енгізумен тығыз байланысты. Қаржы саласында үлкен деректер, биометрия және жасанды интеллект технологиялары белсенді түрде қолданыла бастады. Жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландырудың методологиялық әдістерінде цифрлық технологияларды қолдануды кеңейту бірқатар себептерге байланысты ғылыми қызығушылық тудырады. Біріншіден, цифрлық технологиялар ақпараттық асимметрияны азайту және транзакциялық шығындарды азайту арқылы экономикалық жүйелердің тиімділігін қамтамасыз етеді. Олардың белсенді цифрлық трансформациясы арқылы халықтың қаржылық және мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін кеңейту азаматтардың, үкіметтің және бизнестің өзара әрекеттесу тәсілдерінің өзгеруіне және осы қатынастардағы ашықтықтың артуына әкелді. Екіншіден, цифрлық технологиялар қаражат жинау және краудфандинг сияқты қаржыландырудың инновациялық әдістерінің пайда болуына ықпал етті.

Сондықтан жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру мәселесі кешенді тәсілді қажет етеді. Бір жағынан, даму стратегиясында қаржылық менеджментті жетілдіру, экономикалық инфрақұрылымды дамыту, кәсіпкерлікті дамыту шаралары қамтылуы керек. Екінші жағынан, бұл шаралардың негізгі мақсаты қаржылық ресурстардың қажетті көлемін тарту және оларды тиімді пайдалану болып табылады. Бұл қолданыстағы тиімділікті арттыруға және жергілікті деңгейде қаржыландырудың қосымша инновациялық әдістерін қолдануға мүмкіндік беретін негізгі құрал бола алатын цифрлық технологиялар. Осылайша, жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру әдістерінде цифрлық технологияларды енгізуді зерттеу өзекті болып табылады.

Мақаланың мақсаты. Зерттеу жұмысының мақсаты - цифрлық технологияларды қолданумен байланысты жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру көздерін негіздеу. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

– жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру механизмінің құрылымдық-функционалдық тұжырымдамасын сипаттау;

– жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігі шеңберінде қаржыландыру әдісіне байланысты қаржы ресурстарының қол жетімділігінің өзгеруін анықтау;

– цифрлық технологияларды қолдану негізінде жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігін жетілдіру бағыттарын ұсыну.

Зерттеу материалдары мен зерттеу әдістері. Зерттеудің негізгі гипотезасы цифрлық технологияларды қолдануда іске асырудың негізгі құралы болып болжанады. Осының арқасында жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігін жетілдіруге болады. Жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігінің құрылымдық-функционалдық тұжырымдамасын сипаттауға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын тұрақты дамытуда салыстыру және талдау контекстінде анықтауға жүйелі тәсіл қолданылды. Қаржы ресурстарының қолжетімділігіндегі өзгерістерді тежеу қаржыландыруды талдау мен жүйелеуге негізделген. Техникалық құрылымның артықшылықтары мен кемшіліктері әлеуметтік-техникалық тәсіл арқылы анықталады.

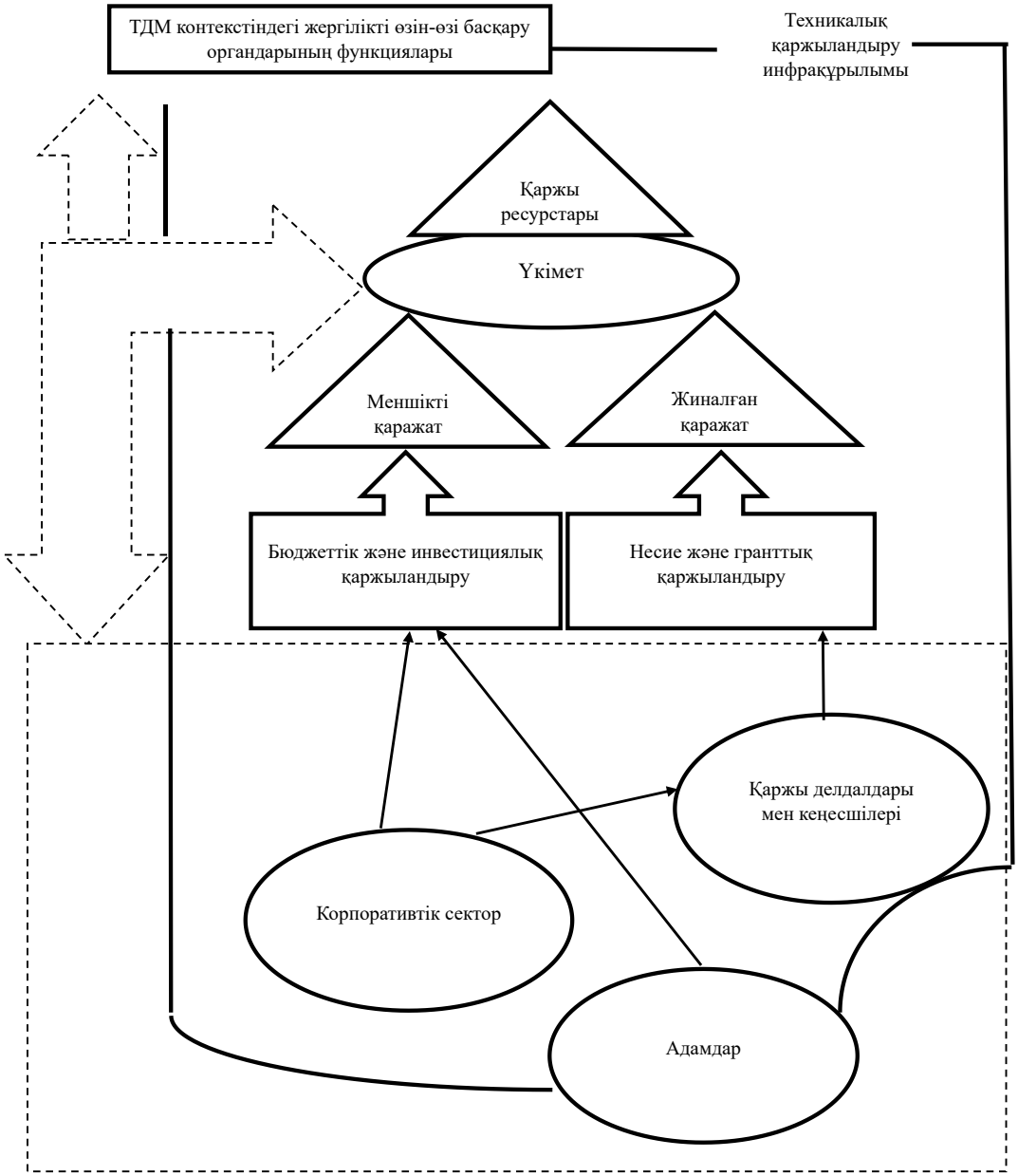
Әдебиеттік шолу. Бюджеттік қайта қаржыландыру көздерінің шектеулілігі немесе жетіспеушілігі жағдайында азаматтардың қатысуы мен мемлекеттік-жекеменшік серіктестікке негізделген жергілікті коммуникацияларды дамытуды қаржыландыру әдістері шешуші мәнге ие болады. [2] әдебиетте тұрақты дамудың жаһандық мақсаттары жергілікті билік органдарының күнделікті жұмысымен байланысты екенін, сондықтан олар жаһандық мақсаттарды жергілікті қауымдастықтармен байланыстыра алатын басқару деңгейі екенін атап көрсетеді. Жергілікті билік органдары азаматтардың бюджеттік процестерге қатысуын қамтамасыз ететін институционалдық ортаны әр түрлі қатысу арналарын құру немесе үнемі пайдалану арқылы құруы керек. Алайда, [3] цифрлық технологияларға негізделген қаржыландыру әдістеріне талдау жасалмаған, дегенмен қоғамның қатысу арналары әлеуметтік желілерді пайдалануды жанама түрде болжауы мүмкін. Шетел тәжірибиесін қолдану мақсатында, Ақш-тағы жергілікті инфрақұрылымды қаржыландырудың балама құралдарын қарастыру кезінде, олардың өзектілігі бюджеттік қаржы ресурстарының жетіспеушілігімен негізделген. Қаржыландырудың мұндай баламалы құралдарына «жасыл» облигациялар немесе әлеуметтік әсер ету облигациялары, мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктер және жекешелендіру жатады. Нәтижесінде осы құралдарды қолдануға байланысты факторлар құралдың сипаты мен түріне байланысты екені анықталды [4].

[5] жұмыста мемлекеттік-жекеменшік серіктестікті үкімет пен бизнес құрылымдарының өзара іс-қимылының тиімді тетігі ретінде қарастыруға бағытталған. Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік

жобаларын жүзеге асырудың негізгі бағыттары электр және жылу энергиясын өндіру, суды тазарту, қалдықтарды басқару, жолдар, денсаулық сақтау және демалыс болып табылатындығын анықтады. Қоғамдық краудфандинг құбылысын жергілікті өзін-өзі басқарудың жеке және әкімшілік тұрғыдан нені білдіретінін Осылайша, жұмыс [6] дереккөзден қоғамдық краудфандинг құбылысын жергілікті өзін-өзі басқарудың жеке және әкімшілік тұрғыдан нені білдіретінін қайта қарастыруға мүмкіндік беретін жаңа технология ретінде қарастырады.

Ғылыми зерттеулердің шолуымыздың нәтижелері олардың қаржыландыру механизмінің мәні мен оның құрылымы туралы жергілікті коммуникацияларды дамыту мақсаты тұрғысынан түсінігінің жоқтығын көрсетеді. Сондай-ақ, қаржыландыру тетігі шеңберінде оның технологиялық құрамдас бөлігін ескере отырып, қаржы ресурстарының қолжетімділігі жеткілікті түрде зерттелмеген күйінде қалып отыр. Осы себептерге байланысты жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігінің жұмысын жақсарту бағыттарын жүйелеу өте қиын. Бұл цифрлық технологияларды қолдану негізінде шектеулі бюджеттік ресурстар жағдайында жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігін талдау үшін зерттеу жүргізу орынды деп айтуға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім. *Жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру механизмінің құрылымдық-функционалдық тұжырымдамасын сипаттау.* Мақала тақырыбын зерттеу барасында жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігі заңнамада айқындалған, өз аумағында өзін-өзі басқару мәртебесі мен өкілеттіктері бар жеке әкімшілік-аумақтық бірлік шеңберінде тұрақты даму мақсаттарына жету үшін қаржы ресурстарын алу мен пайдалануға қатысты әлеуметтік қатынастар жүйесін білдіреді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл қаржыландыру механизмін оның ішкі құрылымы арқылы жүйені құраушы факторлардың өзара байланысты жиынтығы - жүйенің қызметі мен құрылымы ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Механизмнің құрылымы Сурет 1 көрсетілген. Ол келесі компоненттерді: қаржыландыру субъектілері, қаржыландыру көздері, қаржыландыру әдістері, объектілерді қаржыландыру, техникалық қаржыландыру инфрақұрылымын қамтиды. Қаржыландыру субъектілері жергілікті өзін-өзі басқару органдары, халық, корпоративтік мөлшерлеме секторы, қаржы делдалдары болып табылады. Қаржыландыру көздері жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз қарамағында алатын меншікті және қарыз қаражаты болып табылады. Қаржыландыру әдістері - бұл белгілі бір ережелерге негізделген қаржы ресурстарын тарту және бөлу әдістері.

Сурет – 1. **Жергілікті қоғамдастықтарды қаржыландыру механизмінің құрылымы**
**[2] Әдебиет негізінде жасалынды*

Сурет 1 көрсетілген құрылымның маңызды ерекшелігі - жүйелік тәсіл тұрғысынан басқарудың ішкі жүйесін қаржыландыру механизмінің құрылымындағы спецификация болып табылады. Менеджменттің ішкі жүйесі-бұл басқаруды жүзеге асыратын, яғни жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру, ынталандыру және бақылауды жүзеге асыратын қаржыландыру субъектісі.тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған функцияларды орындау үшін қаржы ресурстарын сатып алу және пайдалану. Бұл пән жергілікті өзін-өзі басқару органдары болып табылады, өйткені олардың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге өкілеттігі бар, атап айтқанда [7]:

- аумақтық жоспарлау;
- есеп беретін және ашық шешім
- жасау;
- жер пайдалануды басқару;
- келісім-шартты басқару;
- ашық және ұтымды сатып алулар;
- азаматтармен және жеке құрылымдармен тікелей өзара әрекеттесу;

- қолайлы нормативтік-құқықтық ортаны құру;
- қоғамдық инфрақұрылымды құру (білім беру, денсаулық сақтау, тұрғын үй, жасыл желек, көлік, мәдениет);
- маркетингтік іс-шаралар және кеңістіктің немесе орынның болжамды құндылығы туралы хабардарлықты арттыру.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басқарудың ішкі жүйесіндегі өкілеттіктері, олардың мәні бойынша, жергілікті қоғамдастықты дамыту мақсаттарына жету үшін қаржыландыру механизмінің басқа субъектілерінің мінез-құлқын қалыптастыратын басқарушылық ықпал болып табылады.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басқару ішкі жүйесіндегі өкілеттіктері, мәні бойынша, жергілікті қоғамдастықтың мақсаттарына жету үшін қаржыландыру механизмінің басқа субъектілерінің мінез-құлқын қалыптастыратын басқарушылық ықпал болып табылады (Сурет 1). Жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен халықтың өзара іс-қимылы (нүктелі көрсетілген) жергілікті тұрғындардың қажеттіліктері тұрғысынан даму мақсаттарын анықтауға жатады. ТДМ-ны, жергілікті тұрғындардың қажеттіліктерін және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін салыстыру контекстінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын қалыптастыруға мүмкіндік береді (Кесте 1).

Кесте – 1

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функциялары

№	Тұрақты даму мақсаттары	Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функциялары
1.	Кедейлікті жеңу	Жергілікті жерде табысы төмен адамдарды анықтау және олармен жұмыс істеу, жұмыс орындарын құруға жәрдемдесу, қоғамдастықтардың тұрақтылығын нығайту
2.	Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және тамақтануды жақсарту, тұрақты ауыл шаруашылығының дамуына ықпал ету	Табиғи ресурстарды (жер, су және т.б.) басқару.), ауыл шаруашылығын қолдау, көлік инфрақұрылымын және жергілікті жеткізу тізбегін дамыту, аз қамтылған және осал үй шаруашылықтарының азық-түлік қажеттіліктерін қамтамасыз ету
3.	Салауатты өмір салтын қамтамасыз ету және кез-келген жастағы адамдардың әл-ауқатын арттыру	Халықты таза сумен және санитарлық-гигиеналық қызметтермен қамтамасыз ету, табиғи ресурстардың ластану деңгейін төмендету, салауатты өмір салтын насихаттау, жазатайым оқиғалардан болатын өлім-жітімнің алдын алу шаралары
4.	Инклюзивті және барлығына қолжетімді сапалы білім беруді қамтамасыз ету және үздіксіз оқу мүмкіндіктерін құруға жәрдемдесу	Халықтың барлық топтары мен топтары үшін білім беру саласына және оған қол жетімділікке тікелей жауапкершілік
5.	Гендерлік теңдікке қол жеткізу және барлық әйелдер мен қыздардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту	Қоғамдық орындарды құру және күтіп ұстау, қоғамдық тәртіпті сақтау, зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге көмек көрсету, әйелдердің жұмыспен қамтылуын кеңейту
6.	Барлығы үшін су ресурстары мен санитарияның қолжетімділігі мен тұрақты басқарылуын қамтамасыз ету	Судың сапасын жақсарту, сумен жабдықтау және кәріз инфрақұрылымын дамыту бойынша табиғи ортаны қорғау шаралары
7.	Барлығына қолжетімді, сенімді, орнықты және заманауи энергия көздеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету	Ғимараттардың энергия тиімділігін арттыру, экологиялық таза энергия көздерін дамыту, "ақылды қалалар" тұжырымдамасын іске асыру
8.	Үздіксіз, инклюзивті және тұрақты экономикалық өсуге, толық және нәтижелі жұмыспен қамтуға және барлығына лайықты жұмыс істеуге ықпал ету	Жұмыспен қамтуды ресімдеуге жәрдемдесу, балалар еңбегін пайдалануға жол бермеу, жұмысшылардың құқықтарын қорғауға жәрдемдесу, қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз ету, туризмді дамыту
9.	Тұрақты инфрақұрылымды дамыту, кешенді және тұрақты индустрияландыруға жәрдемдесу және	Елді мекендердің инфрақұрылымын дамыту және қолдау, жергілікті өнеркәсіптің дамуына жәрдемдесу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қол жеткізудегі

	инновацияларды енгізу	кемшіліктерді жою және жою
10.	Елдер ішіндегі және олардың арасындағы теңсіздікті азайту	Теңсіздікті азайту, азаматтық белсенділікті дамыту, кемсітусіз сапалы мемлекеттік қызметтерді көрсету, жұмыспен қамтуды қолдау және халықтың табысын арттыру үшін қажетті ресурстарды басқару

**[2] Әдебиет негізінде жасалынды*

Кесте 1, көрсетілген функциялардың орындалуын қамтамасыз ететін жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігінің жұмыс істеуінің мақсаты болып табылады. Сондықтан оның құрылымында жергілікті билік басты рөл атқарады.

Жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру әдістерін талдау.

Жоғарыда сурет 1 жергілікті қауымдастықтардың қаржыландыру механизмінің құрылымында, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ішкі жүйесі бақыланатын еркін басқаруды жүзеге асырылуы бейнеленген. Дәл осы көрсеткіштен жергілікті қауымдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігінің басқарылатын ішкі жүйесі қаржыландыру әдістері болып табылады. Оларға бюджеттік, инвестициялық, несиелік және гранттық әдістер жатады. Осылайша, бұл жұмыста қаржыландыру әдісі жергілікті даму мақсаттары үшін қаражатты тарту және бөлу әдістерін білдіреді.

Қаржыландыру механизмінің тиімділігі қаржылық ресурстардың болуына және қаржыландыру әдістерінің күрделілігіне байланысты. Күрделілік, белгілі бір мағынада, жергілікті өзін-өзі басқаруды құрайтын адамдардың біліктілігіне байланысты субъективті сипаттама болып табылады. Қаржы механизмін сипаттайтын алынған параметр - бұл қажетті қаржылық ресурстарды игеру уақыты. Қаржыландыру механизмінің тиімділігі аумақтық қоғамдастықтың даму динамикасына тікелей әсер етеді, Өйткені 1-Кестеде көрсетілген функциялардың жетілдірілуі қажетті қаржылық ресурстарды алу жылдамдығы мен уақтылығына байланысты. Сондықтан қаржыландыру әдістерін олардың күрделілігі тұрғысынан талдау жергілікті қауымдастықтардың дамуындағы кедергілерді түсінудегі маңызды қадам болып табылады. Кесте 2 жергілікті қауымдастықтардың дамуын олардың күрделілігі мен қаржылық ресурстардың қол жетімділігі тұрғысынан қаржыландыру әдістерінің сипаттамалары келтірілген.

Кесте – 2

Жергілікті дамуды қаржыландыру әдістері

Қаржыландыру әдісі	Қаржыландыру әдісінің қысқаша сипаттамасы	Қаржы ресурстарының қолжетімділігіне әсер ететін факторлар	Әдістің күрделілігі
Бюджеттік (меншікті көздерден түсетін кірістер -жергілікті билік органдары жинауға уәкілеттік берілген салықтар мен алымдар; орталық үкіметтен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына бюджетаралық бюджеттік аударымдар)	1. Бюджеттік жоспарлау. 2. Бюджеттің атқарылуы. 3. Бақылау	1. Алынған салықтар мен алымдар сомалары. 2. Алынған бюджетаралық трансферттердің көлемі. 3. Жоспарланған шығындар	Бюджеттік заңнаманың реттілігімен анықталады
Инвестициялар (акционерлеу; теріс әсерді өтеу; мемлекеттік-жекешелік әріптестік)	1. Жергілікті даму жобасын әзірлеу. 2. Жобаны іске асырудың қол жетімді құқықтық модельдерін талдау және оңтайлы модельді таңдау. 3. Құқықтық модельді құжаттау.	1. Механизмді қолданудың құқықтық модельдерінің болуы және түсінікті болуы. 2. Жеке сектордың қаржылық мүмкіндіктері мен мүдделері. 3. Жергілікті биліктің	Құқықтық модельдердің реттілігі мен механизмді іске асыру үшін қажетті дағдылар мен білімге ие персоналдың

	4. Жобаны іске асыру	қаржылық мүмкіндіктері мен мүдделері	болуымен анықталады
Несие (банктік несие)	1. Жергілікті даму жобасын әзірлеу. 2. Несие алуға өтініш беру. 3. Несиелік мекемемен келіссөздер. 4. Кредиттік ресурстармен қамтамасыз ету. 5. Жобаны іске асыру. 6. Іске асыруды бақылау	1. Бұл әдісті қолдануға заңды шектеулер бар. 2. Қаржы институтының жобаға қойылатын талаптары. 3. Несиелік ресурстардың құны. 4. Қарызға қызмет көрсету қабілеті	Қаржы институтының рәсімдерінің реттілігімен мен механизмді іске асыру үшін қажетті дағдылары мен білімі бар персоналдың болуымен
Несие (облигациялар)	1. Облигациялар шығару қажеттілігі туралы шешім қабылдау. 2. Облигацияларды шығаруға және орналастыруға қажетті құжаттарды дайындау. 3. Облигацияларды шығару және бастапқы орналастыру. 4. Қор нарықтарындағы облигациялардың айналымын қамтамасыз ету	1. Эмитенттің қызметін қаржылық-экономикалық бағалау. 2. Механизмді пайдалануға заңды шектеулер бар. 3. Коммуналдық облигацияларды шығару және орналастыру тәртібінің күрделілігі мен ұзақтығы. 4. Білікті заң және қаржылық кеңесшінің қажеттілігі. 5. Қарызға қызмет көрсету мүмкіндігі	Жергілікті облигацияларды шығару және орналастыру процедурасының күрделілігі мен ұзақтығымен және механизмді жүзеге асыру үшін қажетті дағдылары мен білімі бар персоналдың болуымен анықталады
Грант (халықаралық техникалық көмек; халықаралық донорлардың гранттары; корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік жобалары; краудфандинг)	1. Жергілікті даму қажеттіліктерін анықтау (жұмыстар, тауарлар, қызметтер). 2. Грантқа өтінімді дайындау. 3. Конкурстық іріктеуге қатысу. 4. Қаржыландыру немесе жұмыстар, тауарлар, қызметтер алу. 5. Пайдалану туралы есеп анықталады	1. Грант немесе техникалық көмек көрсету шарттары туралы хабардар болу. 2. Гранттық өтінімдерді дайындауға қабілетті персоналдың болуы	Грант берушінің қаражат беру тәртібінің реттілігі мен әдісті жүзеге асыру үшін қажетті дағдылары мен білімі бар персоналдың болуымен анықталады

** [8] әдебиет негізінде жасалынды*

Кесте 2 қаржы ресурстарының қолжетімділігі нақты әдіс шеңберінде айқындалады. Қол жетімділік - бұл белгілі бір қаржыландырудың бастамашысы, мақұлдау өкілеттігі бар, ресурсты әдісте анықталған ережелерге сәйкес пайдалана алады. Сонымен бірге ресурстарды күту уақытын осы ережелерді талдау арқылы анықтауға болады. Қаржыландыру әдісінің күрделілігі бастамашының күтілетін нәтижеге жету үшін жұмсауы тиіс күш-жігерін бағалау арқылы анықталады. Операциялық шығындар мен қаржыландыру процедураларының уақыты, тәуекелдер сияқты параметрлерге байланысты, жауапты персоналдың дағдылары және оларды жұмысқа орналастыру, процестерді автоматтандыру немесе цифрландыру деңгейіне негізделген. Осылайша, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының көзқарасы бойынша қаржыландырудың бюджеттік әдісі ең реттелген болып табылады, өйткені осы әдіс арқылы алынған қаражатты басқару олардың негізгі өкілеттіктерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, бюджеттік әдіс арқылы қаражат жинау процесі жүйеленген. Қаржыландырудың басқа әдістері өзін-өзі басқару органдарының көбірек күш-жігерін қажет етеді. Инвестициялық механизм жеке серіктес табуды және қатынастардың құқықтық модельдерін түсінуді көздейді.

Осылайша, жергілікті дамуды қаржыландыру әдістері қаржы ресурстарының қолжетімділігі нақты әдіс шеңберінде көрініс тапты. Қаржыландыру көздері, қаржы ресурстарының қолжетімділігіне әсер ететін факторларды талдау барысында ең тиімді әдісі айқындалды.

Цифрлық технологияларды қолдану негізінде жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігін жетілдіру бағыттарын ұсыну.

Жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігін жетілдірудің негізгі бағыттары цифрлық технологияларды қолданумен байланысты. Бұл шектеулі қаржылық ресурстар жағдайында қаржыландыру тетігі аясында жасалған операциялардың әлеуметтік-техникалық сипатымен түсіндіріледі [8]. Сондықтан жергілікті қоғамдастықтардың дамуын қаржыландыру тетігі осылайша өзгертілуі керек.

1. Қаржыландырудың бюджеттік әдісінің бірыңғай техникалық жүйесін құру, оның әр түрлі компоненттерін біріктіретін болады. Бюджеттерді әзірлеу, жоспарлау және орындау үшін бірыңғай платформаны пайдалану процестерді біріздендіруге және қаржылық менеджменттің дәлдігі мен ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді.

2. Даму мақсаттарына жету үшін қаржылық әдістерді қолдану үшін жауапты мемлекеттік және жеке субъектілерді оқыту және қолдау арқылы хабардарлық пен білім беруді арттыру.

3. Жасанды интеллект, үлкен деректер, блокчейн және токенизация технологиялары негізінде қаржыландыру субъектілері арасындағы өзара әрекеттесуді оңтайландыру. Мұндай оңтайландырудың мақсаты шешім қабылдау процесін және ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру болып табылады.

4. Жергілікті қауымдастықтардың қажеттіліктерін болжау, қаржылық ресурстарды тиімді бөлу және жобалардың тиімділігін бағалау үшін деректерді талдау және жасанды интеллект жүйесін енгізу. Әртүрлі қаржылық әдістерді қолдана отырып, жиналған және жұмсалған қаражатты бақылаудың бірыңғай электрондық жүйесін құру және енгізу, бұл есептерді шығаруды жеңілдетеді және деректерді кеңейтілген талдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

5. Ресурстарды үйлестіруді, коммуникациялауды және тиімді пайдалануды жеңілдететін электрондық жобалық басқару жүйесін құру және енгізу.

Қоғамдық краудфандинг пен қаражат жинауды дамыту жағдайында блокчейн технологиясын қолдану ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені ол қаржылық ресурстарды басқарудың ашықтығын, қауіпсіздігін және тиімділігін қамтамасыз ете алады. Сондай-ақ, цифрлық активтер шығарылымын жергілікті даму жобаларының меншікті капиталын көрсету үшін пайдалануға болады, бұл әлемнің кез келген нүктесінен инвесторларды тартуға және жобаның бір бөлігінің меншік иесінің ауысуын жеңілдетуге мүмкіндік береді. Ақылды келісімшарттар қаражатты бөлуді автоматтандыру және қаражатты бөлу туралы шешімдер қатысушылардың дауыс беруімен немесе даму мақсатына қол жеткізілгеннен кейін қабылданатын декреттелген бюджет жүйесін әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Қорытынды. Жергілікті қоғамдастықтардың даму қарқынын төмендету үшін қаржыландыру тетігінің тұжырымдамасы жергілікті қоғамдастық аумағында тұрақты даму мақсаттарына жету үшін қаржы ресурстарын алу мен пайдалануға қатысты әлеуметтік қатынастар жүйесі ретінде ұсынылған. Бұл қаржыландыру тетігінің құрылымын өзара байланысты компоненттер түрінде анықтауға мүмкіндік берді, оның құрамына қаржыландыру субъектілері, қаржыландыру көздері, қаржыландыру әдістері, қаржыландыру объектілері, қаржыландырудың техникалық инфрақұрылымы кіреді.

Қаржыландыру әдістері қаржыландыру механизмінің басқарылатын ішкі жүйесі ретінде танылады. Қаржыландыру әдістерінің ерекшелігі қаржыландыру принциптері, ережелері мен процедуралары қаржыландыру көздеріне (бюджет қаражаты, инвестор қаражаты, несие қаражаты немесе грант қаражаты) байланысты жіктеуге мүмкіндік береді. Жергілікті қоғамдастықтарды дамытуға инвестициялардың құқықтық режимдерінің қол жетімділігі мен айқындылығы, жеке сектордың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық мүмкіндіктері мен мүдделері инвестициялық қаржылық ресурстардың қол жетімділігіне әсер етеді. Несиелік әдісті қолданудағы заңды шектеулер, қаржы институтының талаптары, несиелік ресурстардың құны және қоғамның қарызға қызмет көрсету қабілеті әсер етеді.

Жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды қаржыландыру тетігін жетілдіру бағыттары цифрлық технологияларды қолдануды одан әрі кеңейтуге қатысты. Қаржыландырудың бюджеттік әдісінің

бірыңғай техникалық жүйесін құру тұрақты даму мақсаттарына жету үшін қаржыландыру әдістерін қолдану бойынша қаржыландыру субъектілерін қолдауды кеңейту қажет. Шешім қабылдау процесін оңтайландыру, қаржылық ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру және жасанды интеллект, үлкен деректер, блокчейн және токенизация технологиялары негізінде lo-cal қауымдастықтарының қажеттіліктерін болжау мүмкіндігі артады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Пайк А., Родригес А., Томани Дж. Какой тип местного и регионального развития и для кого? Региональные исследования. 41 (9). – 2017. – С.1253–1269. – doi.org/10.1080/00343400701543355

2. Ширалкар К., Бонгале А., Кумар С., Бонгале А.М. Интеллектуальный метод выбора финансирования цепочки поставок с использованием сегментации поставщиков: подход портфеля рисков платежей. Более чистая логистика и цепочка поставок. 8. – 2023. – С.97–101. https://doi.org/10.1016/j.clscn.2023.100115

3. Ердавлетова Ф.К., Супугалиева Г.И., Бабажанова Ж.А., Иғалиева Л.Н. Қазіргі жағдайдағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациялау мәселелері// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – № 1. – С. 8–14. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1

4. Ромео Л. Децентрализация для развития: потенциал развития местной автономии и пределы реформ децентрализации, обусловленных политикой. Рабочие документы. 8. – 2018. – 345с.

5. Чон О., Шин Х. Стратегия устойчивого местного самоуправления: являются ли правительства с участием более эффективными, действенными и справедливыми в бюджетном процессе? Устойчивость. 11 (19). – 2019. – 531 с. https://doi.org/10.3390/su11195312

6. Булавинец В., Карпишин Н. Финансовый потенциал территориальных громад: современное состояние и перспективы. Свет Финансов. 4 (61). – 2019. – С. 96–110. http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1276/1279.

7. Майер М. Исследовательский взгляд на рост и успех краудфандинга в общественном пространстве. Обзор государственного и местного самоуправления. 51 (3). – 2019. – С.187–196. https://doi.org/10.1177/0160323x20915590

8. Гельманова З.С., Мажитова С.К. Оценка вклада цифровизации в экономический рост// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли – 2022. – № 1. – С. 100 –112. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).13

REFERENCES

1. Pajk A., Rodriges-Pose A., Tomani, Dzh. Kakoj tip mestnogo i regional'nogo razvitija i dlja kogo? [What is the type of local and regional development and for whom?] Regional studies 41 (9). – 2017. – P.1253–1269. https://doi.org/10.1080/00343400701543355

2. Shiralkar K., Bongale A., Kumar S., Bongale A.M. Intellektual'nyj metod vybora finansirovanija cepochki postavok s ispol'zovaniem segmentacii postavshhikov: podhod portfelja riskov platezhej. Bolee chistaja logistika i cepochka postavok. [An intelligent method for choosing supply chain financing using supplier segmentation: a payment risk portfolio approach. Cleaner logistics and supply chain.] 8. – 2023. – P.97 – 101 100115. https://doi.org/10.1016/j.clscn.2023.100115

3. Erdavletova F.K., Supugalieva G.I., Babajanova J.A., Igalieva L.N. Қazirgi jarđaidaғi kəsiporindardiң cifrliқ transformaciyalau məseleleri [Problems of digital transformation of enterprises in modern conditions] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2024. – № 1. – S. 8– 14. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1 [In Kazakh]

4. Romeo L. Decentralizacija dlja razvitija: potencial razvitija mestnoj avtonomii i predely reform decentralizacii, obuslovlennyh politikoj. [Decentralization for development: the potential for local autonomy development and the limits of policy-driven decentralization reforms.] Working documents. 8. – 2018. – 345 p. https://ideas.repec.org/p/ess/wpaper/id12486.html

5. Chon O., Shin H. Strategija ustojchivogo mestnogo samoupravlenija: javljajutsja li pravitel'stva s uchastiem bolee jeffektivnymi, dejstvennymi ispravedlivymi v bjudzhetnom processe? [Sustainable Local Government Strategy: Are participatory governments more effective, efficient, and fair in the budget process?] Stability.11 (19). – 2019. – 531p. https://doi.org/10.3390/su11195312

6. Bulavinec V., Karpishin N. Finansovyj potencial territorial'nyh gromad: sovremennoe sostojanie i perspektivy. [Financial potential of territorial communities: current state and prospects.] The Light of Finance. 4 (61). – 2019. – P. 96–110. Доступно по адресу: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1276/1279.

7. Majer M. Issledovatel'skij vzgljad na rost i uspeh kraudfandinga v obshhestvennom prostranstve. [A research perspective on the growth and success of crowdfunding in the public space.] Overview of state and local government. 51 (3). – 2019. – P.187–196. https://doi.org/10.1177/0160323x20915590

8. Gelmanova Z.S., Mazhitova S.K. Ocenka vklada cifrovizacii v jekonomicheskij rost [Assessing the contribution of digitalization to economic growth] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2022. – № 1. – S. 100–112. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).13 [In Russian]

Аманкелді Н.А., Парманова Р.С., Елубаева А.С., Сарсембаева М.Ж.

МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МЕСТНЫХ СООБЩЕСТВ

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос совершенствования механизмов финансирования развития местных сообществ в условиях ограничения ресурсов за счет использования цифровых технологий. Структура механизма представлена в виде взаимосвязанных субъектов, источников финансирования, методов, целей и технической инфраструктуры. Руководящим субъектом являются органы местного самоуправления. Факторами, влияющими на доступность финансовых ресурсов в зависимости от способа финансирования, являются объем ресурсов, последовательность законодательных и правовых моделей, финансовые возможности и интересы субъектов финансирования. Выявление факторов доступности и сложности позволяет выявить слабые места во всем механизме финансирования. Описание теоретической концепции механизма финансирования в силу его универсальности, факторов доступности финансовых ресурсов и выявленных на этой основе недостатков технической инфраструктуры позволило решить исследуемую проблему. В результате определены направления совершенствования механизма финансирования развития местных сообществ в части технической инфраструктуры.

Amankeldi N., Parmanova R., Yelubaeva A., Sarsembayeva M.

MECHANISMS FOR FINANCING THE DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES

Annotation

The article considers the issue of improving financing mechanisms for the development of local communities in conditions of limited resources through the use of digital technologies. The structure of the mechanism is presented in the form of interrelated entities, sources of financing, methods, goals and technical infrastructure. The governing entity is the local government bodies. The factors influencing the availability of financial resources, depending on the method of financing, are the amount of resources, the sequence of legislative and legal models, financial capabilities and interests of financing entities. The identification of accessibility and complexity factors makes it possible to identify weaknesses in the entire financing mechanism. The description of the theoretical concept of the financing mechanism due to its universality, the factors of availability of financial resources and the shortcomings of the technical infrastructure identified on this basis made it possible to solve the problem under study. As a result, the directions for improving the financing mechanism for the development of local communities in terms of technical infrastructure have been identified.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).22
ӘОЖ 631.1
ҒТАМР 68.01

А.Б. Тулаганов*, PhD[1]
Р.Ә. Есберген, э.ғ.к., қауымд. профессор[2]
Т.С. Даркенбаев, PhD[3]
Қ.Қ. Байгабулова, э.ғ.к.[3]
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан[1]
ҚР Президентінің жанындағы МБА Ақтөбе облысы
бойынша филиалы, Ақтөбе қ., Қазақстан[2]
Қырғызстан Республикасы Халықаралық университеті,
Бішкек қ., Қырғызстан[3]
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: Tulaganov22@mail.ru

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДА СУДЫ ПАЙДАЛАНУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Мақала тақырыбының өзектілігі ғаламдық су тапшылығы жағдайында әлем елдерінің ұзақ мерзімді басымдықта алдында тұрған негізгі міндеттер ұлттық экономиканың барлық салаларының, оның ішінде стратегиялық маңызды сала ауыл шаруашылығының тиімді әрекет етуі үшін қолайлы жағдайлар жасау, оның ішінде сумен кепілді қамтамасыз ету, су ресурстарын сарқылудан және ластанудан қорғау, олардың сандық және сапалық ұдайы өндірілуінде. Осыған байланысты Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін және тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз етуде ауыл шаруашылығы саласында су ресурстарын дамыған елдерде тиімді басқарудың бай тәжірибесін пайдалану ерекше маңызға ие. Мақалада ауыл шаруашылығының суды көп тұтынатын стратегиялық маңызды сала ретінде суды тиімді пайдалануды мемлекеттік басқарудың әлемдік тәжірибесіне шолу жасалады және үздік шетелдік тәжірибелерді Қазақстан жағдайында пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады. Соған байланысты су ресурстарының ауыл шаруашылығындағы маңызын, осы бағытта тиімді басқарып отырған елдердің заманауи үлгілерін зерделеу жүргізілді. Ғылыми мақаланы жазу барысында ғылыми зерттеудің талдау - бірқатар елдерде ауыл шаруашылығында суды пайдалану тәжірибесі, синтез – ол тәжірибені Қазақстанда пайдалану сияқты әдістері басшылыққа алынды. Мақаланың зерттеу материалдары ретінде су ресурстарына қатысты халықаралық ұйымдар мен Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация Министрлігінің, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтері алынды. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласында суды тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар беріледі.

***Кілт сөздер**: ауыл шаруашылығы, суды пайдалану, су менеджменті, су ресурстары, басқару, су үнемдеу, халықаралық тәжірибе*
***Ключевые слова:** сельское хозяйство, водопользование, водный менеджмент, водные ресурсы, управление, водосбережение, международный опыт*
***Keywords:** agriculture, water use, water management, water resources, management, water conservation, international experience*

Q28, O13, R5

Кіріспе. Агроөнеркәсіп кешені көптеген мемлекеттердің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, халық шаруашылығының басқа салаларын шикізатпен қамтып отырады. Ұлттық экономиканың кез-келген саласы суды пайдаланбай әрекет етуі мүмкін емес. Су ресурстарын тиімді пайдалану экономикалық өсуге, сонымен қатар халық үшін азық-түліктің экономикалық қолжетімділігіне ықпал етеді. Су шаруашылығының рөлі халық шаруашылығының барлық салаларын қажетті мөлшерде және тиісті сапада сумен қамтамасыз ету болып табылады. Агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың жұмысының тиімділігі көбінесе қажетті мөлшерде, нормативтік сапада, қажетті қысыммен үздіксіз сумен қамтамасыз етуге тікелей тәуелді болып келеді.

Ғылыми мақаланың жаңашылығы су тапшылығы жағдайында Қазақстан Республикада жүргізіліп отырған аграрлық және экономикалық реформалар сумен қамтамасыз ету проблемаларын қозғайды, бұл елдің су шаруашылығын ұтымды пайдалану мәселесін түбегейлі қайта қарауды талап етеді. Ауыл шаруашылығының қажеттіліктері мен мұқтаждарына ауыл

шаруашылығы дақылдарын өсіруге, оларды суаруды, мал шаруашылығын дамытуды, балық өсіруді қоса алғанда, сонымен қатар тұқым шаруашылығы, сортты сынау, өсімдіктердің карантині және қорғау, топырақ құнарлылығын сақтау және арттыру, асыл тұқымды дайындау, ветеринария, мелиорация, ауыл шаруашылығы өндірісін жетілдіру саласындағы қызмет үшін су маңыздылығы жатады.

Ғылыми мақалада ауыл шаруашылығында суды тиімді пайдалануды мемлекеттік басқарудың әлемдік тәжірибесіне шолу жасау арқылы заманауи озық тәжірибелерді Қазақстан жағдайында пайдалану мүмкіндіктерін қарастыру мақсаты көзделді. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін су ресурстарының ауыл шаруашылығындағы маңызына, су ресурстарын халық шаруашылығында тиімді басқарып отырған елдердің үздік үлгілеріне талдау жасалды.

Бұл зерттеуде ауыл шаруашылығы саласын сумен қамту тәжірибесін талдау үшін әдебиеттерге жүйелі шолу жүзеге асырылды. Шолу бірқатар дереккөздерге, ғылыми зерттеулерге сүйенеді. Осы зерттеуде жүйелілік пен диалектикалық логиканы пайдалану Қазақстанның аграрлық саласында су ресурстарын пайдалануды кешенді зерттеуге ықпал етті. Жалпылау әдістері ұлттық экономиканың басты секторларында суды тиімді пайдалану қажеттігі жағдайында елдің аграрлық саясатының негізгі бағдарларын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Сумен қамту және пайдалану бойынша әрекет етуші тенденциялар мен үздік әлемдік тәжірибелерді талдау ауыл шаруашылығын сумен жабдықтауды дамытуға жүйелі көзқарас ауыл тұрғындары үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуге, ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуіне және қоршаған ортаны қорғауға қажеттігін және ықпал ететіндігін көрсетеді. Ауыл шаруашылығы сумен жабдықтауды басқарудағы мемлекеттік мүдделер елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азық-түлік тауарлары мен ауыл шаруашылығы шикізаты экспортының үлесінен валюта ағынын арттыру, аграрлық секторды мемлекеттік қолдау көлемін азайту, табиғи және энергетикалық ресурстарды ұтымды пайдалану болып табылады.

Әдебиетке шолу. Ғылыми мақаланы жазу барысында ғылыми зерттеудің талдау, синтез, салыстыру сияқты кең танымал әдістері басшылыққа алынды. Шетелдік Abdulla F.A, Al-Shareef A.W. авторлар Йордания мысалында сумен жабдықтау көздерін көбейтудің көптеген әдістері ұсынады[1]. Жүйелік ойлау алдымен су жүйесінің қалай жұмыс істейтіні туралы ұжымдық түсінікті жақсартуға Wan Rosely W.I.H., Voulvoulis N. өз тәсілдерін ұсынады [2]. Отандық С.Б. Ахметжанова С.Б. Кузгибекова М.Б., т.б. Қазақстанда сумен жабдықтау және су бұру жүйесін басқару нысандары өзгерген кезде мемлекеттің, халықтың мүдделерін сақтау мақсатында сала мен өңірлердің ерекшеліктерін зерделеу қажеттігін атап өткен жөн санайды [3]. Ракишева А.Б., Искакова М.С., т.б. ғалымдардың Қазақстан Республикасының аграрлық секторын дамыту үшін стратегиялық маңызы бар ауыл шаруашылығы өндірісін басқару тиімділігін арттыру бойынша ғылыми зерттеулері басшылыққа алынды [4]. Есполов Т.И., Тиреуов К.М., Керимова У. сияқты авторлардың пікірінше, Қазақстанда су шаруашылығы салаларын мемлекеттік қолдаудың тиімді тетіктерін әзірлеу қажет [5]. Орловский Н.С., Зонн И.С., Бекниязов М.К., Попова К.Ю. бірқатар дамыған мемлекеттердегі су ресурстарын басқару тәжірибесін зерттеген [6,7].

Алайда, отандық және шетелдік тәжірибе мысалында ауыл шаруашылығындағы су ресурстары мәселелерін зерттеуге әртүрлі ғылыми көзқарастардың алуан түрлілігіне қарамастан, Қазақстанның ауыл шаруашылығын сумен қамту және пайдалану тиімділігі мәселелері өз деңгейінде шешімін таппаған. Осыған байланысты осы тақырыпты одан әрі зерделеу, атап айтқанда саланы отандық экономикада қолдану мүмкіндігімен мемлекеттік басқарудың шетелдік тәжірибесін зерделеу қажеттілігі туындады. Зерттелген еңбектер ауыл шаруашылығы секторында суды пайдаланудың шетелдік тәжірибесі туралы қолда бар білімді жүйелеуге және осы саладағы негізгі тенденциялар мен одан әрі зерттеу бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізі шетелдік және отандық ғалымдардың су ресурстарымен қамтамасыз етілуін және олардың ауыл шаруашылығында тиімді пайдаланылуын бағалау жөніндегі іргелі және қолданбалы жұмыстары, сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау және орнықты даму саласындағы жаһандық, өңірлік және ұлттық проблемаларды шешу жөніндегі халықаралық ұйымдардың зерттеулері (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Біріккен ұлттарұйымы және т.б.), Қазақстан Республикасының су шаруашылығын дамыту жөніндегі 2024-2030 жылдарға арналған концепциясы, т.б. болып табылды. Су мәселесімен айналысатын, сол мәселелерді қарастыратын халықаралық ұйымдардың, Қазақстан Республикасының Су ресурстары және

ирригация Министрлігінің, сонымен қатар Ұлттық статистика бюросының ресми сайттарынан алынған мәліметтер ақпараттық база құрады.

Негізгі бөлім. Әлемді азық-түлікпен қамтамасыз етудің негізгі көзі ауыл шаруашылығы болып табылады. Егіннің көп бөлігі жаңбырмен суарылады және барлық өңделген жерлердің бестен бірінде ғана суару жүйелері бар. Алайда, қазірдің өзінде Біріккен ұлттар ұйымы деректері бойынша әлемде тұщы суды іріктеудің жалпы көлемінің 70% егіс алқабының 17% суару үшін пайдаланылады, онда әлемдік ауыл шаруашылығы өнімінің 40%-дан астамы өндіріледі. Алдағы 30 жылда суды тұтынудың 14% артуы болжануда, бұл халықты ауыл шаруашылығы мен басқа тұтынушылар арасында қиын таңдау жасауға мәжбүр етеді[8].

Климаттың жылынуы мен демографиялық өсу жағдайында суды тиімді пайдалану, әсіресе ауыл шаруашылығы саласында – ауыл шаруашылығының суды тұтыну үлесі жалпы су тұтынудың 60% құрайтындығына байланысты мәселе шиеленісе түсуде.

Орнықты даму саласындағы күн тәртібі аясында Орнықты даму мақсаттарына қол жеткізуге назарды күшейту үшін 2018-2028 жылдар кезеңі «Орнықты даму үшін су» халықаралық іс-қимыл онжылдығы болып жарияланған болатын. Онжылдықтың мақсаты әлеуметтік-экономикалық және табиғатты қорғау міндеттерін шешу үшін су ресурстарының тұрақты дамуына және оларды кешенді басқаруға, су ресурстарымен байланысты, оның ішінде 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Орнықты даму саласындағы күн тәртібіндегі тиісті бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыруға назарды күшейту болып табылады. Бүгінгі таңда су менеджменті әртүрлі деңгейлерде, атап айтқанда мемлекетаралық, мемлекеттік, бассейндік, аумақтық, сонымен қатар суды тұтынушылар деңгейінде қарастырылады.

Заманауи әлемдік тәжірибе үлгісіне сәйкес, су менеджментінің үздік тәжірибесі алты негізгі бағыттарды қамтитын интеграцияланған тәсілді пайдаланудан көрініс табады:

- бассейн деңгейінде басқару;
- су мен жер ресурстарын бірге басқару;
- әлеуметтік, экономикалық және экологиялық әсерлерді ескеру;
- жоспарлау барысында жерүсті және жерасты су қорларын есепке алу;
- жоспарлау кезінде қоғамға ашықтықты қатысуы арқылы қамтамасыз ету;
- шешім қабылдау процесінде ашықтық пен есеп берушілік[9].

Дүниежүзілік су Кеңесі, жаһандық су серіктестігі және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) суды үнемдеу және ағынды суларды тазарту технологияларын мемлекеттік реттеу және қолдаудың төмендегідей құралдарын қарастырады:

1) тарифтер - су секторында су инфрақұрылымын қолдау, суды үнемдеу және инвестицияларды тарту үшін қажетті технологиялар мен қаржыландыруды ынталандырудың маңызды көзі болып табылады;

2) салықтар, көптеген елдерде салықтар су жүйесін бюджеттік қаржыландырудың инновациялар мен инвестициялардың негізгі көздерінің бірі болып табылады;

3) трансферттер және техникалық көмек сияқты қаржыландырудың көзі халықаралық ұйымдар мен түрлі коммерциялық емес қорлар болуы мүмкін;

4) даму банктері де қоғамдық маңызы бар инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландырудың қарқынды дамып келе жатқан көздерінің бірі;

5) коммерциялық банктер - әдетте тек коммерциялық тартымды жобалармен шектеледі;

6) облигациялардың (бондтардың) әртүрлі түрлерінің ішінде қазіргі таңда «жасыл бондтар» танымал бола бастады, оларды жүзеге асырудан түскен қаражат экологиялық бағыттағы нақты жобаларды орындауға бағытталады;

7) институционалдық инвесторлар және жеке инвестициялық қорлар;

8) венчурлік қорлар бүгінгі таңда әлемдегі су секторын осы қаражат көзінің көмегімен қаржыландыру төмен, бірақ ол суды пайдалану саласындағы инновацияларды дамытуда және оның тиімділігін арттыруда шешуші рөл атқара алады;

9) халықаралық қаржы институттары инфрақұрылымдық жобаларға және тұтастай алғанда су пайдалану саласына инвестициялардың маңызды көзі болып табылады;

10) экспорттық кредиттерді бірқатар елдер инфрақұрылымдық және инновациялық жобаларға, оның ішінде өз экспортын ынталандыру мақсатында береді;

11) климаттық қорлар, климаттың өзгеруімен күрес пен бейімделудің халықаралық жүйелерінің дамуына орай су секторы үшін қаражат көзі мәнді артады деп болжамдануда;

12) концессиялар және мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің басқа да формалары арқылы тартылатын жеке инвестициялар[10].

Суға қатысты тарифтік саясат сумен қамтуды реттеудің нарықтық механизмдері арқылы су ресурстарын сақтауға ықпал ету, сонымен қатар сумен жабдықтауды жүзеге асыратын мекемелер үшін экономикалық негізделген табысты қамтамасыз ету үшін маңызды. Жалпыға мәлім экономикалық құралдардың мақсаты суды үнемді пайдалануға және су ресурстарының ластану көлемін азайтуға қаржылық тұрғыдан ынталандыру болып табылады. Тұтынушылар су ресурстарын пайдаланғаны және олардың ластануы үшін бюджетке немесе экологиялық қорларға олардың әртүрлі төлемдерін ғана емес, сонымен қатар су пайдаланушылардың мемлекет тарапынан экологиялық жауапкершілікті арттыру әдістерін де көздейді.

Ауыл шаруашылығындағы ирригация – әлемдік тәжірибеде суды қайта пайдаланудың негізгі бағыты. Дамыған елдерде ландшафттарды суару тазартылған ағынды суларды қолданудың екінші саласы болып табылады. Осы мақсатта суды қайта пайдалану муниципалды, коммерциялық және үй шаруашылығы деңгейінде жүзеге асырылады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының моделіне сәйкес суару үшін су жеткізу қызметтерін қаржыландыру үш қаржы көзіне негізделеді: тарифтер, салықтар, трансферттер (субсидиялар).

Халықаралық тәжірибеде бірқатар елдердің су заңнамасы су ресурстарын пайдалану және қорғау бағытында мемлекеттік реттеуді мақсат етеді. Осыған байланысты қоғамның мүдделерін негізге ала отырып, су пайдалану саласындағы қатынастарды реттеу функциялары жүктелген мемлекеттік су шаруашылығы органдары құрылды. Су пайдаланушылардың ерекшеліктерін басшылыққа ала отырып, су объектілерін қолдануға рұқсат беру тәртібінің маңыздылығына ерекше көңіл бөлініп келеді.

Алдыңғы қатарлы елердің көбінде ластану деңгейін азайту және су ресурстарының сарқылуын болдырмау үшін су объектілерін кешенді пайдалану мен қорғаудың ұзақ мерзімді бағдарламаларын жасақтау заңмен қатаң реттеледі. Мысалы, бүгінгі күні әлем бойынша ауыл шаруашылығының су тұтыну көрсеткіші 70-90% құраса, ал Израильдің агроөнеркәсіптік кешені елдің барлық су ресурстарының 58% ғана тұтынады. Израиль мемлекеті ауыл шаруашылығы секторында суды барынша үнемді пайдалану, атап айтқанда шашырату, компьютерлік және автоматтандырылған басқару жүйелерімен тамшылатып суару, тұщы суды қайта пайдалану және ағынды суларды қайта өңдеу арқылы суару әдістерін технологиялық жетілдіре отырып қамтамасыз етіп отыр. Автоматты түрде сумен жабдықтау жүйелерін жаңарту суаруды бұрын суармалы суда ерітілген тыңайтқыштармен бірге біріктіруге мүмкіншілік берді. Ал компьютерлендіру суару барысында өзгермелі климаттық ахуалды, ауыл шаруашылық жерлерінің рельефін және өсімдіктің фенологиялық фазасын ескереді. Бұл кешенді шаралар Израильдің ауыл шаруашылығының «дәл егіншілік» деңгейіне өтуіне ықпал етті.

Израильде халық санының өсуін және өмір сүру деңгейінің күтілетін өсуін, жаһандық климаттың өзгеруін, урбанизация нәтижесінде жер асты сулы қабатына судың инфильтрациясын төмендетуді, көрші мемлекеттерге су беруді ұлғайтуды ескере отырып, ұзақ мерзімді бас жоспарға негізделген су секторын дамытудың 2050 жылға дейінгі бағдарламасы әзірленген.

Израильде суды үнемдейтін технологияларды дамытуды қолдау мен ынталандырудың мемлекеттік бағдарламасы бар. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп тазартылған судың шамамен 70% пайдаланады, бұл әлемдегі ең жоғары көрсеткіш. Инновациялық тұзсыздандыру технологияларын өз қажеттіліктері үшін пайдаланудан басқа, Израиль өзінің ноу-хау және технологияларын су тапшылығы бар басқа елдерге экспорттайды. Бүгінде Израильде агроөнеркәсіптік кешен пайдаланатын барлық судың жартысынан астамы «қалпына келтірілген» болып табылады және бұл үлесті жыл сайын ұлғайту жоспарлануда.

Израильдегі шектеулі су ресурстарын бөлу жүйесінің негізі суды тұтынуды нормалау болып табылады. Елдің көптеген аймақтары «су беруді нормалау аймақтары» деп жарияланды, яғни суды тұтыну белгіленген нормалармен шектеледі. Сондықтан ауыл шаруашылығы суын тұтыну және өнімділік, жан басына шаққандағы коммуналдық тұрмыстық су тұтыну және өнеркәсіптік су тұтыну нормалары белгіленген.

Израильдің үздік, заманауи және тиімді суды сақтау және өндіру технологиясы сумен қамтамасыз етуде күрделі және шиеленісіп келе жатқан мәселелері бар мемлекеттерге жақсы

тәжірибелік мүмкіндіктер береді. Оған ауыл шаруашылығы саласында суару мақсатында ағынды суларды ауқымды мелиорациялаудағы жаңашылдықтар, пайдалану тиімділігін арттыратын технологиялық, селекциялық және әдістемелік ноу-хаулар, тиімді су менеджменті саясатындағы көптеген жаңа технологиялар және тұзсыздандыру қондырғыларының жоғары экономикалық пайдалану шығындары жатады. Израиль мемлекеті суды пайдалану тиімділігін оңтайландыру үшін елдер арасында ақпарат пен технологиялар алмасуды қолдайды.

Еуропалық Одақта 2000 жылдан бастап су менеджменті мәселелері бойынша басты құжатнама – Еуропалық одақ елдерінің барлығы орындауға тиісті «Су бойынша негіздемелік директива» қабылданып, белсенді қолданысқа енгізіліп отыр [8]. Су директивасы екі негізгі мақсатты басшылыққа алады. Біріншіден, еуропалық су шаруашылығының ұйымдастырушылық аясын қалыптастыру және еуропалық өзендердің, көлдер мен теңіздердің «қанағаттанарлық экологиялық жағдайын» қамтамасыз ету.

Жаһандық ауқымда Еуропалық Одақ комиссиясы мен Еуропалық Одақ елдері жыл сайын су ресурстарын басқару жобаларына шамамен 1,5 миллиард еуро жұмсайды және бұл инвестицияларды пайдалану тиімділігін арттыру айтарлықтай нәтиже беруі мүмкін. Су бойынша негіздемелік директива барлық су объектілерін қорғауды, жақсартуды және қалпына келтіруді қамтамасыз ету, олардың жай-күйі мен пайдаланылуын зерттеу қажеттілігін бірінші орынға қояды, яғни өз су ресурстарына ұқыпты қарау мұқият көрсетіледі.

Еуропалық Одақ елдерінің су секторындағы қызметтерді мемлекет 80% қамтамасыз етеді. Олар жоғары сапалы сумен қамтамасыз ету, су төлемдері, су қызметтерінің сапасы, еуропалық су нарығындағы бірнеше трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) үстемдігі мәселелеріне басым көңіл бөледі.

Еуропа құрлығында тазартылған суды қайта пайдалану бойынша Испания көшбасшы болып табылады. Испания мемлекеті Еуропадағы, Америкадағы және Таяу Шығыстағы тұщыландырылған судың негізгі өндірушісі, тұщыландыру қондырғыларының қуаты бойынша тәулігіне 3 млн $м^3$/тәулік өндіріп, әлемде төртінші орында тұр. Егер әлемде 20 тұщыландыру және қайта өңдеу технологияларын өндіруге маманданған компания болса, соның 7 испандық компаниялар болып табылады.

Сингапур қазіргі таңда су ресурстарын интеграцияланған басқару жөнінде әлем елдерінің ішінде үздік және су технологиялары бойынша тәжірибе алмасудың ғаламдық орталығы деп саналады. Сингапурда ақаба суларды тұщыландыру және қайта өңдеу технологияларын жасақтауға мамандандырылған 25-тен аса ғылыми-зерттеу институттары қызмет етеді.

Германия индустриалды дамыған мемлекеттер арасында суды ең аз тұтыну көлемімен сипатталады. Суды тұтыну деңгейінің төмендеуі тұтынушылардың іс-әрекетінің үнемдеу бойынша өзгеруіне, жаңа техниканы пайдалануға, өндірістік процестерде суды бірнеше мәрте қайта қолдануға байланысты қамтамасыз етілді.

Германияның суды қорғау жөніндегі орталық федералды заңы 1957 жылғы «Су шаруашылығын ұйымдастыру туралы» Заң, ол бойынша «сулар табиғаттың құрамдас бөлігі болып табылады және жануарлар мен өсімдіктердің тіршілік кеңістігі ретінде қорғалады» деп бекітілген. Германияның федералдық жүйесіне сәйкес, су менеджменті бағытында мемлекеттік міндеттер мен қызметтерді федералды үкімет, 16 жер және коммуналар жергілікті өкілеттіктерге сәйкес жүзеге асырады.

Франция су ресурстарына бай мемлекет, бірақ оның ел аумағы бойынша бөлінуі біркелкі емес. Францияның су саласындағы нормативтік-құқықтық базасы әлемдегі ең дамығандардың бірі болып саналады, оған сәйкес су мемлекеттік меншік болып табылады. Францияда экономикалық құралдардың маңызы зор. Олар екі мақсатта қолданылады: пайдаланушылардың шығындарын өтеу және экономикалық ынталандыруды қалыптастыру, соның ішінде су ресурстарын дамытуға бағытталған жобаларды қолдау. Бұл екі құралды да Франциядағы ең ірі өзендердің бассейндерін бақылайтын су агенттіктері қолданады. Олардың тарапынан субсидиялар көлемі жылына 2 млрд. евродан асады. Бұл қаражат суға төгілген ластаушы заттар үшін айыппұлдар сомасынан және пайдаланушылар тұтынатын су ақысынан алынады.

Көптеген елдермен салыстырғанда Америка Құрама Штаттары су ресурстарына бай мемлекет. Алайда штаттар жиі құрғақшылық, су тасқыны, көнерген инфрақұрылым, жағалаудағы қоршаған орта мен экожүйелерге кері ықпал ету қаупі, суды пайдаланудың әртүрлі түрлеріне қатысты

қақтығыстар және бүгінгі таңдағы қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қатысты жаңа мәселелерге тап болып отыр.

Америка құрама штаттарындағы су ресурстарын пайдаланудың мақсатқа сайлылығы (ұтымдылығы) және басқа «су құқықтарын» сақтау сұрақтары сот тәртібінде тексеріліп отырады. Жерүсті суларын қолдануды реттеуде суды пайдалануға рұқсат беру жүйесі басты назарда болады.

Осылайша, дамыған елдердегі мемлекет пен жеке су пайдаланушылардың қаражаты су шаруашылығы мәселелеріне қалай тартылатыны, қандай көлемдер мен пропорциялар құрылатыны, қандай қатынастар қалыптасатыны, суды ұтымды басқару және оны үнемді пайдалану тәсілдері, табиғаттың қажеттіліктері қалай ескерілетіні сөзсіз қызығушылық тудырады.

Су ресурстарын басқарудың тиімді механизмін қалыптастыру өте күрделі және көп деңгейлі процесс. Суды пайдаланудың әлемдік тәжірибесі оның бірегейлігі мен әртүрлілігімен құнды. Суды мақсатқа сай басқару үшін мемлекеттік басқару органдары су шаруашылығы саясатында мақсаттар айқындау және қажетті әлеуетті дамыту арқылы бастаманы қолға алуы тиіс. Бұл бағытта азаматтық қоғам мен жеке сектордың белсенді қатысуына айрықша мән беріп ынталандыру қажет. Себебі су тапшылығы сұрағын үкіметтің өзі ғана шеше алмайды, бұл әлемдік тәжірибеде дәлелденіп отыр. Дамыған елдерде тиімді су менеджменті жүйесін дамыту тәжірибесі бір елдегі суды басқару жүйелерінің тұжырымдамаларын бүкіл әлемдегі сумен қамту сұрақтарын шешу үшін басқа елдерде енгізуге болатын үлгілерден іс-әрекетке көшу құралына айналады.

Тұтастай алғанда, осы тәжірибенің негізінде Қазақстан өзінің ұлттық жүйесін жетілдіріп, жергілікті ерекшелігін, еліміздің су шаруашылығының ерекшеліктерін ескере отырып әзірленген табысты шетелдік мысалдарды да, өзінің қазақстандық ұсыныстарын да жүйелі түрде жинақтауы қажет. Қазақстанда бүгінгі күні сумен қамту және пайдалануды басқару және қорғау, халықты, қоршаған орта және экономика салаларын сумен қамтамасыз ету бойынша қызметтері орталық мемлекеттік органдардың құзыретінде болып табылады. Атап айтқанда, Қазақстанның су ресурстары және ирригация министрлігі су қорын пайдалану және қорғау, ирригация, елді мекендерден шалғай аудандарда ауызсумен жабдықтау, гидрологиялық мониторинг бағытында мемлекеттік саясатты жасақтайды және іске асырады.

Қазақстанның су ресурстары бірқатар елдермен салыстырғанда шектеулі. Жаңартылатын көздерден алынатын тұщы судың жан басына шаққандағы көлемі жөнінен Қазақстан кейбір аграрлық және өнеркәсіптік елдерден, мысалы, Үндістан мен Қытай Халық Республикасынан көш алда, алайда ол Ресей Федерациясы, Бразилия және Канададан артта болып отыр. Жаңартылатын су ресурстарының жалпы көлемі жан басына шаққанда Үндістанда – 1,5, Қытайда – 2,1, Қазақстанда – 6,0, Ресейде – 31,4, Бразилияда – 41,1, Канадада – 83,2 млн $м^3$ құрайды.

Қазақстанда халық шаруашылығының салалары мен халық қажеттілігіне су пайдалану 2020 жылы 24,6 $км^3$, 2021 жылы 24,5 $км^3$, 2022 жылы 24,9 $км^3$ және 2023 жылы 24,4 $км^3$ құрады. Суды тұтыну қарқыны тұрақты деңгейде, бірақ Батыс Қазақстанның мұнайгаз индустриясында және Орталық Қазақстанның тау-кен өнеркәсібі саласындағы даму қарқынына орай оның көлемі өсуі мүмкін.

Коммуналдық-тұрмыстық қажеттілікке шамамаен 2020 жылдан 2023 жылға дейін барлық алынған судың 4,3% пайдаланылды, оның 60,5% жерүсті су көзінен, ал 39,5% жерасты қорынан қамтамасыз етілді. Коммуналдық-тұрмыстық бағыттағы шығындардың 2020 жылғы 15,8%-дан 2023 жылы 15,4%-ға дейін төмендеуі көрініс табады. Ауыз су мақсатында 10-50 мың $м^3$/тәул. қоры бар 201 су көзі барланған (орта есеппен 23,8 мың $м^3$/тәул.).

Жалпы статистика бойынша Қазақстанда суды пайдаланудың 23,5% өнеркәсіпке тиесілі, оның 94,7% жерүсті көздерінен және 5,3% жерасты сулары есебінен алынады. Өнеркәсіп саласы жалпы алған судың 75% нормативтік тазартылып, су объектілеріне қайта ағызылады. Шығындардың артуы су пайдаланудың өсуіне сәйкес болады. Айналымды сумен қамту 9,3 $км^3$, ал қайталама сумен қамту деңгейі – 1,1 $км^3$ құрайды. Әрекет етуші кәсіпорындар дамыған немесе жаңалары құрылған жағдайда, айналымды және қайталама сумен жабдықтау көлемін одан әрі арттыра алады.

Қазақстанның аграрлық секторының су тұтынуында көп үлесті су жемшөп өндіру үшін лиманды суаруға, жайылымдарды суландыруға және ауыл халқы мен малды сумен жабдықтауға жұмсалатын тұрақты суармалы егіншілік алады. Тұрақты суару жерүсті су қорымен қамтамасыз етіледі және республиканың оңтүстігінде және оңтүстік шығысында – Сырдария, Іле, Шу, Талас,

Ертіс өзендерінің бассейнінде қарқынды жүзеге асырылады. Лиманды суару Жайық, Торғай, Тобыл және басқа да өзендердің көктемгі ағыны негізінде қамтамасыз етіледі.

Жалпы су қабылдаудағы аграрлық сектордың суды тұтыну үлесі 60% құрайды. Орташа есептегенде 2020 жылдан 2023 жылға дейін ауыл шаруашылығының қажеттілігіне су алу 20,8 км^3 құрады, оның 77%, яғни 1,18 млн га алқапта үнемі суаруға пайдаланылды, ал қалған 3,61 км^3 жайылма суару, шабындықтарды көлдетіп суару, ауыл шаруашылық сумен жабдықтау және жайылымдарды суландыру болды. 98,8% су алу жерүсті көздерінен алынған. Ауыл шаруашылығында 2023 жылдан бастап суаруға және суармалы жерлерге су алу деңгейінің төмендеуі орын алып отыр.

АӨК үшін жарамды жердің 75% -ның 30% пайдаланылады, оның тек 6% суарылады (23,4 млн гектардың 1,4 млн гектары). Сонымен бірге, бір гектар жердің өнімділігі ЕО-ға қарағанда екі есе төмен, пайдаланылатын судың тиімділігі 6-8 есе төмен, өйткені инфрақұрылымның тозуына байланысты шамамен 40% жоғалады. Бұл ретте, БҰҰ Даму банкі мәліметтері бойынша, Қазақстан климаттың жылынуына байланысты бидай өнімділігін екі есе төмендету және 2050 жылға қарай судың ЖІӨ-нің 6%-на дейін қысқаруына байланысты жоғалту қаупі бар, өйткені экономиканың барлық дерлік секторлары су ресурстарына тәуелді.

Кесте – 1

Қазақстан Республикасында 2019-2023 жж. суды пайдалану тиімділігі

	Көрсеткіш	Өлшем бірлігі	2019	2020	2021	2022	2023
Пайдаланылған тұщы су							
1	Тұщы судың жалпы қол жетімді көлемі	млн. м³	20 955	20 307	19 999	20 443	20 480
	оның ішінде салаларда:						
2	үй шаруашылықтарымен	млн. м³	792	800	867	1125,6	908
3	ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық аулауға	млн. м³	13 201	12 361	11 743	11 546	11 547
3.1	оның ішінде ауыл шаруашылығы ирригациясы мақсатында пайдаланылған	млн. м³	10 300	9 413	9 209	9 312	9 463
4	өнеркәсіп	млн. м³	4 813	5 600	5 685	5 753	5 806
5	өзге қызмет түрлері	млн. м³	2 267	1 362	1 461	1 636	1 965

**ҚР Су ресурстары және ирригация Министрлігінің деректері https://stat.gov.kz/green-economy-indicators/200/*

Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация Министрлігінің деректері бойынша елімізде «Жасыл экономика» құру жағдайында суды пайдалану тиімділігі көрсеткіштері ретінде пайдаланылған тұщы судың жалпы көлемі, оның ішінде салалар бойынша және ЖІӨ бірлігіне шаққанда жалпы су тұтыну үлесі қарастырылған. Соңғы 5 жылдың көрсеткіштері суды пайдалану көлемі артуын байқауға болады. Ал салалар бойынша қарайтын болсақ, Қазақстанда суды негізгі пайдаланушы ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық аулау болып табылады, 2019 жылы оның жалпы суды пайдаланудағы үлесі 62,86%, 2023 жылы 56,47% құрады. Бұл ауыл шаруашылығы саласында тамшылап суару сияқты су үнемдеу технологияларын пайдаланумен байланысты. Дегенмен судың жартысынан көбін ауыл шаруашылығы пайдаланады[11].

Қазақстанда ауыл шаруашылығы саласында су ресурстарын тиімді пайдалану бойынша шараларды қабылдауды қиындататын фактор әлеуметтік-экономикалық және климаттық жағдайлардың өзгеруінің су шаруашылығы кешеніне, әсіресе соңғы онжылдықтарда әсерін жеткіліксіз зерттеу болып табылады.

Қазақстанда су ресурстарын тиімсіз пайдаланудың себептері төмендегілер болып табылады:

- суды көп тұтынатын, қажет ететін көнерген өндірістік технологиялар;
- жер каналдары арқылы тасымалдау кезінде жоғары су шығыны-жоғалтулар;
- сумен байланысты құрылыстарда суды есепке алу жүйелерімен жеткіліксіз жарақтандыру;

- бизнесті өндірістің алдыңғы қатарлы су үнемдеу технологияларын, айналымды және қайталама сумен жабдықтау жүйелерін белсенді енгізуге және судың шығындарын қысқартуға ынталандыратын экономикалық механизмдердің жоқтығы.

Өзен ағындарының (трансшекаралық және жергілікті) ресурстары төмендеуінің болжамы жағдайында ауыл шаруашылығында суды ысырап етіп пайдалану мәселесі де бар[12].

Осылайша, агроөнеркәсіптік кешен секторында суды пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында үш негізгі мәселе туындайды.

Біріншіден, суару жүйесін жетілдіру қажет. Қазақстан Республикасының Су ресурстарын басқарудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында суды тұтыну және тиімсіз шығындар деңгейі бойынша статистиканы талдау суармалы егіншілік секторындағы ең үлкен шығынды көрсететіні атап өтілді, өйткені 11 900 км авариялық арналардың тек 30% ғана қалпына келтірілді.

Қалпына келтірілген арналардың сапасына назар аудару маңызды. «Қазсушар» РМК деректері бойынша 3 308 мың шақырым каналдың 2 996 мың шақырымы жер және 994 мың шақырымы ғана бетон болып табылады. Жұмыс жоспарында тағы 6 001 мың км канал жүргізу көзделген, оның ішінде 3 851 мың км жер және 2 149 мың км бетон. Сонымен қатар, бетонға көшу әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылады, өйткені жер құрылымдары суды өткізеді және тиімсіз.

Екіншіден, топырақты жақсарту және мелиорация мәселелеріне де назар аудару қажет. Бүгінгі таңда деградацияланған жерлер 180 миллион гектар аумақты алып жатыр және ел аумағының 66% алып жатыр, топырақтың тұздануы жердің деградациясының негізгі факторларының бірі болып табылады. Мелиорацияның болмауы эрозияның таралуын күшейтеді, ал эрозияға ұшыраған топырақта суару арналарын жүргізу мүмкін емес.

Үшіншіден, су тасқыны топырақтың батпақтануының қосымша факторына айналады және ауылшаруашылық кешеніндегі жағдайды қиындатады. Жыл сайынғы су тасқыны тұрғындар мен бюджетке зиян келтіреді, инфрақұрылымды бұзады, сонымен бірге су ресурстарын жинауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты су тасқынына дайындық мемлекеттік органдардың мұқият назарын талап етеді: қар жинау, ағынды суларды орнату, таязdануға бейім су қоймаларына су ағызу, суды сақтауға арналған резервуарлар құру болып табылады, бұл да суды пайдаланудағы халықаралық үрдістердің бір бөлігі болып табылады.

Республикада перспективада халық санының, мал басының және өнеркәсіптік өндірістің артуы болжамдануда, осыған байланысты су алу және пайдалану көлемі де артады. Бұл республиканың экономика салалары су тұтынуының үлестік көлемі негізінде сумен жабдықтаудың қайтарымды жүйелерін енгізуді, желіде ысыраптарды төмендету есебінен суды үнемдеуді және су үнемдейтін технологияларды енгізуді талап етеді[13].

Әлемдегі суды тиімді пайдаланудың заманауи технологиялары қолда бар су ресурстарының көлемін ұлғайту жағына қарай жақсартуға арналған стратегиялық нұсқаулар жинағын қамтиды:

- су тасқыны, мұздықтардың еруі, жоғары қарқындылықтағы нөсер сияқты төтенше климаттық құбылыстар кезінде жаңбыр суы мен суды жинақтауға және сақтауға арналған, болашақта жиілігі төмен болатын, жер асты суларының қорын толықтыруға арналған құрылыстардың барлық түрлері. Бұл бағыт Үндістанда, Голландияда, Канадада, Оңтүстік Африкада және т.б. кеңінен қолданылады.;

- суару үшін ағынды суларды пайдалану. Дамушы елдерде барлық суармалы жерлердің шамамен 10% осы ресурсты пайдаланады. Бұл су тапшылығынан зардап шегетін фермерлерге тікелей пайда әкеледі. Ағынды суларды пайдаланудағы кедергі оларды тазарту мен суды дайындаудың жетілмегендігі мен қымбаттығы. Әлемде суды тазартудың көптеген әдістері жасалғанына қарамастан, олардың энергия сыйымдылығы дамушы елдерге оларды кеңінен қолдануға мүмкіндік бермейді;

- аз көлемді суарумен (тамшылатып, ұсақ дисперсті, аралас) жаңа буын суару жүйелерін, дренажды-ағызылатын суларды тазарту және кондиционерлеу жөніндегі технологиялық тораптары бар су айналымы жүйелерін құру. Бұл суаруға 20% дейін таза табиғи суды үнемдейді.

- су ресурстарын ұтымды басқару. Тиімді басқарудың негізгі принциптеріне мыналар жатады: барлық мүдделі тараптардың қатысуы, ашықтық, әділеттілік, есеп беру, жедел әрекет ету қабілеті, интеграция және этикалық ойлар. Бұл процесс әлемде баяу жүріп жатқанымен, реформаларды жүргізу үрдістері байқалды: қалыпты басқару қажеттілігін түсіну; су ресурстарын тұрақты дамыту үшін тиісті заңнамалар мен реттеу шараларын қабылдау; су ресурстарын интеграцияланған басқару тәсілін енгізу;

- су ресурстарын қорғау мен арттырудың ғылымисыйымды технологияларын жасақтау[14].

Осы мәселелерді шешу мақсатында мемлекеттік-жекешелік әріптестікті нығайту үшін халықаралық тәжірибеде суарудың инновациялық технологияларына көшу мақсатында мемлекеттік-жеке меншік әріптестік бағдарламаларын қолдау әдістерін кеңінен қолдану қажет. Бұған суару технологияларының лизингі, техникаға қызмет көрсету және жөндеу, дақылдардың жаңа түрлеріне тұқым беру, фермерлерді оқытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ кеңес беру қызметтері кіреді. Білім беру саласын және кадрлық әлеуетті күшейтуде қолданбалы инженерлік және гидротехникалық пәндерге қажеттілікті арттыру, өндірісте оқу сағаттары мен практика санын көбейту, гранттар санын жоғарылату өзекті.

Қорытынды. Агроөнеркәсіптік кешенде суды пайдаланудың шетелдік тәжірибесі су ресурстарын басқарудың әртүрлі тәсілдерін қарастырады.

Ең алдымен су ресурстарын ұтымды пайдалану. Су тапшы елдер тамшылап суару, «ақылды технологиялар» арқылы суды үнемді пайдалануды қарастырады.

Сонымен қатар суды қайта өңдеу және қайталама пайдалану. Ауыл шаруашылығы мақсатында суды, жаңбыр суын қайта өңдеу жүйесін Сингапур, АҚШ елдері пайдаланады.

Дамбалар мен су қоймалары жүйесін дамыту бұл су көлемін реттеуде кең тараған әдістердің бірі болып табылады. Жасыл технологиялар су ресурстарына теріс әсерді төмендетуді көздейді.

Халық шаруашылығындағы басты су пайдаланушылардың су тұтыну көлемін бәсеңдету, сонымен қатарр экономиканың өнеркәсіп, агроөнеркәсіптік кешен және коммуналдық шаруашылықта тұщы суды тұтынуды азайту және үнемді пайдалану үшін прогрессивті технологияларды пайдалану жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруды көздеу, сонымен қатар өзен ағынын реттеу, су ресурстарын дұрыс аумақтық бөлу есебінен пайдалану үшін қолда бар су ресурстарын реттеу ұсынылады. Халық шаруашылығының барлық салаларында жаңа су үнемдеу технологияларын енгізу; суды тарату және пайдалану бойынша барлық үрдістерді басқарудың автоматтандырылған жүйелерін кеңінен тарату; суларды мемлекеттік және бастапқы есепке алуды басшылыққа алу, трансшекаралық су ағындарының су ресурстарын бірге тиімлі пайдаланудың құқықтық және экономикалық тетіктерін жолға қою маңызды.

Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласында суды пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында суару жүйесін жаңарту; мелиорация жүргізу және топырақ сапасын арттыру; тамшылатып суаруға көшу; құрғақшылыққа төзімді дақылдарды өсіруді кеңейту қажет. Аталған ұсыныстарды Қазақстан Республикасының аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы саласында суды тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге негіз бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Abdulla F., Al-Shareef A. Roof rainwater harvesting systems for household water supply in Jordan. Desalination. – 2009. - №243 (1). - 195 p. https://doi.org/10.1016/j.desal.2008.05.013

2. Wan Rosely W., Voulvoulis N. System Thinking for Sustainable Water Management: The Use of System Tools in Sustainability Transitions //*Water Resour Manage*. – 2024. – №38. – P. 1315–1337. – doi.org/10.1007/s11269-023-03723-6

3. Ахметжанова С.Б., Кузгибекова С.Б., Тусупбеков М.Б., Базилова Ж.К. Опыт зарубежных стран в реформировании форм управления системой водоснабжения и водоотведения Республики Казахстан // Вестник университета Туран. – 2014. – №4 (64). – С. 169-174.

4. Ракишева А.Б., Искакова М.С., Асилов Б.Ө., Саймагамбетова Г.А. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың қазіргі жағдайы //ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2024. - №3. – Б. 380-387 –doi.org/10.52260/2304-7216.2024.3(56).42

5. Есполов Т.И., Тиреуов К.М., Керимова У.К. Водные ресурсы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: взгляд ученых на рациональное использование, перспективы и управление. //Проблемы агрорынка. – 2022. - №3. – С. 155–163. – doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17

6. Орловский Н.С., Зонн И.С. Водные ресурсы Израиля: опыт освоения // Проблемы постсоветского пространства. – 2018. – №5 (1). – С. 8-36. – doi.org/10.24975/2313-8920-2018-5-1-8-36

7. Бекниязов М.К. Опыт управления водными ресурсами в развитых странах.- URL: https://isca.kz/ru/analytics-ru/2361

8. Попова К.Ю. Экономические аспекты водопользования в аграрном секторе Франции // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2020. – №7 (64). – С. 158-162. – doi.org/10.33938/207-158.

9. Прохоренко О.С., Попов К.Ю. Эффективность адаптаций к климатическим изменениям и инновационные подходы в водопользовании// Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2022. – №9 (91). – С. 129-137. – doi.org/10.33938/229-129.

10. Эффективное управление водными ресурсами в АПК в условиях засушливости региона. – URL: https://kisi.kz/ru/effektivnoe-upravlenie-vodnymi-resursami-v-apk-v-usloviyah-zasushlivosti-regiona/

11. Кизяев Б.М., Исаев С.Д. К вопросу о сельскохозяйственном водоснабжении // Мелиорация и водное хозяйство. – 2020. – №3. – С. 17-22.

12. «Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы №66 қаулысы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066

13. Несипбеков Е.Н., Аппакова А.Н., Сейтбеков С.Т. Оптимизация использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Казахстана: проблемы и перспективы // Устойчивое развитие общества: новые научные подходы и исследования: Сборник научных трудов по материалам VI Международной научно-практической конференции, Москва. - 2024. – С. 190-194.

14. Шевченко В.А., Исаева С.Д., Дедова Э.Б. Модель принятия решений в инновационных проектах развития сельскохозяйственного водопользования // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2022. – №2 (386). – С. 124-128. – doi.org/10.55186/25876740_2022_65_2_124.

REFERENCES

1. Abdulla F., Al-Shareef A. Roof rainwater harvesting systems for household water supply in Jordan. Desalination. – 2009. - №243 (1). - №195. https://doi.org/10.1016/j.desal.2008.05.013

2. Wan Rosely W., Voulvoulis N. System Thinking for Sustainable Water Management: The Use of System Tools in Sustainability Transitions //Water Resour Manage. – 2024. – №38. – P. 1315–1337. – doi.org/10.1007/s11269-023-03723-6

3. Ahmetzhanova S., Kuzgibekova S., Tusupbekov M., Bazilova Zh. Opyt zarubezhnyh stran v reformirovanii form upravlenija sistemoj vodosnabzhenija i vodootvedenija Respubliki Kazahstan [The experience of foreign countries in reforming the forms of management of the water supply and sanitation system of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta Turan/ [Bulletin of the University of Turan]. – 2014. – №4 (64). – S. 169–174. [In Russian]

4. Rakisheva A., Iskakova M., Asilov B., Sajmagambetova G. Қазақстан Respublikasynda auyl sharuashylyғy өndirisin damytudyң қazirgi zhaғdajy. [The current state of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan]//ҚazEҚHSU Zharshysy. Vestnik KazUEFiMT. [KazUEFIT]. – 2024. - №3. – B. 380-387 – doi.org/10.52260/2304-7216.2024.3(56).42 [In Kazakh]

5. Espolov T., Tireuov K., Kerimova U. Vodnye resursy v sel'skom hozjajstve Respubliki Kazahstan: vzgljad uchenyh na racional'noe ispol'zovanie, perspektivy i upravlenie [Water resources in agriculture of the Republic of Kazakhstan: scientists' view on rational use, prospects and management] //Problemy agrorynka/ [Problems of the agricultural market]. – 2022. - №3. – S. 155-163. – https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17 [In Russian]

6. Orlovskij N., Zonn I. Vodnye resursy Izrailja: opyt osvoenija [Israel's water resources: the experience of development] //Problemy postsovetskogo prostranstva/ Problems of the post-Soviet space. – 2018. – №5 (1). – S. 8-36. –doi.org/10.24975/2313-8920-2018-5-1-8-36[In Russian]

7. Beknijazov M. Opyt upravlenija vodnymi resursami v razvityh stranah [Experience in water resources management in developed countries]. – URL: https://isca.kz/ru/analytics-ru/2361 [In Russian]

8. Popova K. Jekonomicheskie aspekty vodopol'zovanija v agrarnom sektore Francii [Economic aspects of water use in the agricultural sector of France] // Jekonomika, trud, upravlenie v sel'skom

hozjajstve/ [Economics, labor, management in agriculture]. – 2020. – №7 (64). – S. 158-162. – doi.org/10.33938/207-158. [In Russian]

9. Prohorenko O., Popova K. Jeffektivnost' adaptacij k klimaticheskim izmenenijam i innovacionnye podhody v vodopol'zovanii [The effectiveness of adaptation to climate change and innovative approaches in water use] // Jekonomika, trud, upravlenie v sel'skom hozjajstve/ [Economics, labor, management in agriculture]. – 2022. – №9 (91). – S. 129–137. – doi.org/10.33938/229-129. [In Russian]

10. Effektivnoe upravlenie vodnymi resursami v APK v usloviyah zasushlivosti regiona [Effective management of water resources in agriculture in conditions of aridity of the region]. – URL: https://kisi.kz/ru/effektivnoe-upravlenie-vodnymi-resursami-v-apk-v-usloviyah-zasushlivosti-regiona/ [In Russian]

11.Kizjaev B., Isaeva S. K voprosu o sel'skohozjajstvennom vodosnabzhenii [On the issue of agricultural water supply]// Melioracija i vodnoe hozjajstvo/ [Land reclamation and water management]. – 2020. – №3. – S. 17–22. [In Russian]

12. «Qazaqstan Respublikasynyñ su resurstaryn basqaru jüiesın damytudyñ 2024-2030 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasy» Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2024 jylğy 5 aqpandağy №66 qaulysy. [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated February 5, 2024 №66 "Concept for the development of the water resources management system of the Republic of Kazakhstan for 2024-2030"]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066 [In Kazakh]

13.Nesipbekov E., Appakova A., Sejtbekova S. Optimizacija ispol'zovanija vodnyh resursov v sel'skom hozjajstve Kazahstana: problemy i perspektivy [Optimization of water resources use in agriculture in Kazakhstan: problems and prospects]// Ustojchivoe razvitie obshhestva: novye nauchnye podhody i issledovanija: Sbornik nauchnyh trudov po materialam VI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, Moskva [Sustainable development of society: new scientific approaches and research: A collection of scientific papers based on the materials of the VI International Scientific and Practical Conference, Moskow]. – 2024. – S. 190–194. [In Russian]

14. Shevchenko V., Isaeva S., Dedova Je. Model' prinjatija reshenij v innovacionnyh proektah razvitija sel'skohozjajstvennogo vodopol'zovanija [A decision-making model in innovative projects for the development of agricultural water use // Mezhdunarodnyj sel'skohozjajstvennyj zhurnal/ [International Agricultural Journal]. – 2022. – №2 (386). – S. 124–128. – https:// doi.org/10.55186/25876740_2022_65_2_124. [In Russian]

Тулаганов А.Б., Есберген Р.Ә., Даркенбаев Т.С., Байгабулова Қ.Қ.

МИРОВОЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Актуальность темы статьи заключается в основных задачах, стоящих перед странами мира в долгосрочном приоритете в условиях глобального дефицита воды, в создании благоприятных условий для эффективного функционирования всех отраслей национальной экономики, в том числе стратегически важной отрасли сельского хозяйства для гарантированного водоснабжения, защиты водных ресурсов от истощения и загрязнения, в их количественном и качественном воспроизводстве. В этой связи особое значение в обеспечении продовольственной безопасности Казахстана и устойчивого экономического роста имеет использование богатого опыта эффективного управления водными ресурсами в развитых странах в сфере сельского хозяйства. Целью научной статьи является обзор мировой практики государственного управления водопользованием сельского хозяйства как стратегически важной отрасли и определение возможностей использования лучших зарубежных практик в условиях Казахстана. Задачи изучение значения водных ресурсов в сельском хозяйстве, современных моделей стран, эффективно управляющих в данном направлении. При написании научной статьи руководствовались такими методами научного исследования, как анализ - опыт использования воды в сельском хозяйстве в ряде стран, синтез – использование этого опыта в Казахстане. В качестве материалов исследования статьи взяты данные международных организаций по водным ресурсам, Министерства водных ресурсов и ирригации Республики Казахстан, Бюро национальной статистики Агентства

Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. На основе международного опыта даны рекомендации по эффективному использованию воды в сельскохозяйственной отрасли Казахстана.

Tulaganov A., Yesbergen R., Darkenbayev T., Baigabulova K.

WORLD EXPERIENCE OF PUBLIC WATER MANAGEMENT IN THE FIELD OF AGRICULTURE

Annotation

The relevance of the topic of the article lies in the main tasks facing the countries of the world in the long-term priority in the context of global water scarcity, in creating favorable conditions for the effective functioning of all sectors of the national economy, including the strategically important branch of agriculture for guaranteed water supply, protection of water resources from depletion and pollution, in their quantitative and qualitative reproduction. In this regard, the use of rich experience in effective management of water resources in developed countries in the field of agriculture is of particular importance in ensuring Kazakhstan's food security and sustainable economic growth. The purpose of the scientific article is to review the global practice of public management of agricultural water use as a strategically important industry and to identify opportunities for using the best foreign practices in Kazakhstan. The objectives are to study the importance of water resources in agriculture, modern models of countries that effectively manage in this area. When writing the scientific article, we were guided by such scientific research methods as analysis - the experience of using water in agriculture in a number of countries, synthesis – the use of this experience in Kazakhstan. The research materials of the article are data from international organizations on water resources, the Ministry of Water Resources and Irrigation of the Republic of Kazakhstan, the Bureau of National Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms. Based on international experience, recommendations on the effective use of water in the agricultural sector of Kazakhstan are given.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).23
UDC 339.13.025
SRSTI 77.01.75, 77.01.39

A. Balkibayeva, c.e.s., assoc. professor[1]
T. Kuangaliyeva, c.e.s., assoc. professor[1]
Zh. Yerzhanova*, c.e.s., acting associate professor[2]
A. Razakova, master[1]
Academy of Physical Education and Mass Sports, Astana, Kazakhstan[1]
Zhangir Khan University, Uralsk, Kazakhstan[2]
* – main author (author for correspondence)
email: ganar_000@mail.ru

OVERVIEW OF MASS SPORT DEVELOPMENT POLICY

The article provides an overview on the foreign mass sport policy, and examines the development of this process in Kazakhstan. The purpose of the article is to review the international policy methods and measures in the field of mass sports aimed at involving all segments of the population, and to develop recommendations. Kazakhstan, post soviet, an independent country since 1991 has been just starting to create a sports culture and habits firstly by supporting elite sport. In recent years, Kazakhstan began to pay attention to the development of physical culture and sports. The Kazakh nation has unique sports and recreation activities that are left as legacy from their ancestors in the 15th century but it has not developed into mass habits and everyday lifestyle. Promoting mass sport only through elite sport cannot be enough. As the Norwegian case suggests there might be other actions involved, such as organizing the work of local clubs and regional associations, affordable facilities, education for coaches and leaders of sport clubs, and targeted programs for a special category of population. The key to success for these sports facilities lies in encouraging the public to participate in sports and entertainment activities. By attracting more people to use the facilities and spend money there, synergy between venues and mass sports, leading to mutual growth and sustainability can be created. The 2011 Asian Games became a catalyst for the development of mass sports in Kazakhstan. They increased interest in sports, stimulated investments in sports infrastructure, and also strengthened the prestige of Kazakhstani sports on the international arena. However, there were downsides as well such as uneven number of sport facilities between regions. economic difficulties and insufficient funding. Research methods used in this article include content analysis and statistical analysis.

Keywords: *Kazakhstan, sport management, mass sport economics, sport services, international economics of sports, government support for sports, motivation for sports*
Кілт сөздер: *Қазақстан, спорт менеджменті, бұқаралық спорт экономикасы, бұқаралық спорттық қызметтер, халықаралық спорт экономикасы, спортты мемлекеттік қолдау, спортқа ынталандыру*
Ключевые слова: *Казахстан, спортивный менеджмент, экономика массового спорта, спортивные услуги, международная экономика спорта, государственная поддержка спорта, мотивация к спорту*

JEL classification: M31, Z21

Introduction. The purpose of the paper is to overview international mass sport policy aimed at involvement of all ranges of citizens and make recommendations to Kazakhstan sport policy makers. Research methods include content analysis and statistical analysis of data on sports services and policies gathered from national statistics, official websites of government bodies, and academic publications. Kazakhstan, as a post-Soviet country, is just beginning to form a sports culture, starting with the support of elite sports.

However, in recent years, the country has been paying significant attention to the development of physical culture and mass sports. Mass sports policy in Kazakhstan is based on historical heritage and requires adaptation of working methods in line with historical stages, national policy, and global trends. This is reflected in government programs such as the Law on Physical Culture and Sports, the Concept of Physical Culture and Sports Development for 2023-2029, and the National Project «Healthy Nation» [1]. At the present stage, the main goal is to adapt society to a healthy lifestyle and involve more people in mass physical culture [2].

As part of the National Healthcare Project, the plan is to improve infrastructure and increase the proportion of the population leading a healthy lifestyle, which will create additional opportunities for the development of mass sports [3].

Literature review. International experience of mass sport policy varies from country to country. One way of developing mass sport is hosting world competitions, such as Olympic Games, World Cup and others. For example, China's experience in holding Olympic Regatta Sailing, 2008 in Qingdao showed that public interest in sport increased and a wealth of sport facilities were built thanks to investments from state, sponsors, society, lotteries. New outdoor fitness centers, stadiums, swimming pools and paths have appeared. Plethora of sport events for populations were organized by state and businesses. One of the initiatives was a Mass Sport Instructors project aimed to exercise public under professional consulting with further development to the Association of mass sport instructors and skyrocketing the number of instructors [4].

In Norway, the policy implemented by the Norwegian Olympic Committee (also known as NIF - the Norwegian Olympic and Paralympic Committee and Confederation of Sports) is outlined in the Sports Policy Document, which is approved at the general assembly for a four-year period. It is important to note that the policy carried out by the Olympic Committee aligns with the national sports policy, with its main goal being the creation and maintenance of an open and inclusive sports movement. «Elite sports» in Norway refers to the highest level in the hierarchy of organizations engaged in sports activities, focused on achieving high athletic performance. National sports federations and Olympiatoppen (an organization within the Norwegian Olympic and Paralympic Committee and Confederation of Sports) create the necessary conditions for Norwegian athletes (including those with disabilities) to meet the highest international standards. The main qualitative goal for Olympiatoppen and national federations is to provide youth athletes with the opportunity to realize their ambitions and showcase their sports skills in all sports at the highest international level [5].

States develop and prioritize elite sport over mass and community sport. However, elite sport events, such as the Olympic Games and others stimulate mass participation, as evidenced from China’s example, the Norwegian case.

The UK develops mass sport through youth within school curriculum and outside it as well as community sport activities. The 2012 London Olympic has not benefited amateur sport clubs in the UK meaning that such events do not necessarily form sport legacy [6].

The shift from a closed to a more open sports policy in this country was made due to national leadership from Mao Zedong to Deng Xiaoping. After the 2008 Beijing Olympics and the 2010 Asian Games in Guangzhou in China it was the rise of tennis in China that exemplifies a broader transformation in the nation's athletic landscape. This shift moves away from prioritizing success solely in the Olympics, and embraces a strategy of achieving overall excellence in sports.

China's rise in tennis became a way to show its growing importance on the world stage. For urban Chinese people, tennis offered access to a network of international tournaments, locations, and organizations, signifying their place among the global elite [7].

Promoting mass sport only through elite sport cannot be enough. As the Norwegian case suggests there might be other actions involved, such as organizing the work of local clubs and regional associations, affordable facilities, education for coaches and leaders of sport clubs, and targeted programs for a special category of population. To illustrate, the Norwegian biathlon case shows that the promoting link between elite and mass sport is explained through the economy of sport management, priorities chosen by governing authorities of the Norwegian biathlon Association which is the central body for developing elite and mass biathlon [8].

Despite controversial opinions that elite sport promotes mass sport, there is a common understanding that synergy between both sports should be developed and balanced sustain [9].

In Brazil the mass sport involvement started after weakening the Military Regime in the mid-1970s with the launching Sport for All Campaign, enactment of Law No. 6.251, National Plan of Physical Education and Sports, National Policy of Physical Education and Sports. Non-formal sport, as the term was created in relation to mass sport, and leisure time activities started to get attention [10].

There are some drawbacks with built sport facilities for mass events such as National Games. To illustrate, in Xi'an, China many single-functional sports facilities built or renovated for n the 14th National Games struggled financially. Because they have a small number of regular users and are expensive to run, they're mostly owned by the government. This situation makes it even more important for the government

and relevant departments to take a big-picture approach (macro management) to plan for their development and ensure their sustainability.

Cities with thriving entertainment scenes can bring in more revenue through events like concerts and plays. In comparison, some multi-functional sports venues located in small or far distance from commuting don't have enough events of this nature, and not enough people use them regularly. This makes it difficult to cover their daily expenses. To solve this, there needs to be a bigger focus on promoting local mass sports activities. By getting more people involved in sports, these venues can be used more frequently and become financially sustainable.

The key to success for these sports facilities lies in encouraging the public to participate in sports and entertainment activities. By attracting more people to use the facilities and spend money there, synergy between venues and mass sports, leading to mutual growth and sustainability can be created [11].

Anyway, there is a common understanding that a bottom-up approach meaning mass population involvement in sport and cooperation between voluntary, state/public, for-profit sport organizations at local level is an obvious trajectory for sport and health agenda.

Main part. Mass sport in Kazakhstan can be characterized as emerging but not quite at a sufficiently developed level. Kazakhstan is hardly a sporting country. According to the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, only 38.5%, or 7.6 million people, systematically engage in physical education. And if we consider that almost half of them are children who attend physical education classes at school (3.3 million people), only 4.3 million citizens will come out. If we subtract students and professional athletes, there will be even less. By 2029, the state intends to bring the overall indicator of «sportiness» of Kazakhstanis to 50%. The Concept for the development of physical education and Sports of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029 indicates that every year the level of involvement in mass sports will increase by at least 2%.

In regional terms, the most sports-active city is Shymkent, where 42.1% of residents engage in running, push-ups, wrestling, and sweating in fitness centers. The second place in this sports ranking goes to the Kostanay region, with a rate of 41.9%. The bronze medal is awarded to the North Kazakhstan region with 40.2%. The outsider with a significant gap is the Ulytau region, where only 32.1% of residents engage in regular physical activities [12].

Government Initiatives: The Ministry of Culture and Sports plays a key role. A 2021 program launched free sports sections for children, were continued in 2022 and 2023 by using per capita funding meaning that each child has funds which can be spent on the sport they chose to do. Their parents sign up for them on special websites to make choices on type of sport and available places to go. This indicates a shift towards making sports more accessible [13].

Focus on Infrastructure: Building sports facilities is another area of emphasis. Investment is seen in places like North Kazakhstan, where sports complexes are being built to promote sports participation. Increased facilities provide more opportunities for people to get involved [14].

There are 43.1 thousand sports facilities in Kazakhstan, or only 50% of demand. Over the past year, they have increased by only 1.3%. The majority (61.5%) are so—called planar objects - outdoor sports grounds, outdoor football fields, courts, gym complexes, bike paths, etc. There are only 16.6 thousand capital structures with roofs and walls, or 38.5%.

There are about 3.2 thousand private sports facilities in Kazakhstan.

The existing sports infrastructure of youth sports does not meet the criteria for training athletes of international level. There is a lack of participation and disinterest of the necessary organizations in the implementation of sports programs [15].

Over the next six years, the agency plans to order the construction of 113 new sports facilities and an indefinite number of low-budget planar sports facilities.

Participation Numbers: There are positive signs. Over 1.5 million people participated in sports events in 2021, with a significant portion (900,000) from rural areas. This suggests that sports are reaching a wider audience. However, the share is still much lower than countries with sustainable sport experience.

School and universities involvement: School sports are a crucial area. More than 2 million Kazakhstani schoolchildren are involved in physical education and sports programs. 30.3% of students were members of sports sections in 2022. This early exposure can nurture lifelong habits.

The figure 1 depicted that sport and leisure activities were not so popular, except for 2021, when the state started to implement a per capita funding program for sport and other activities for school children.

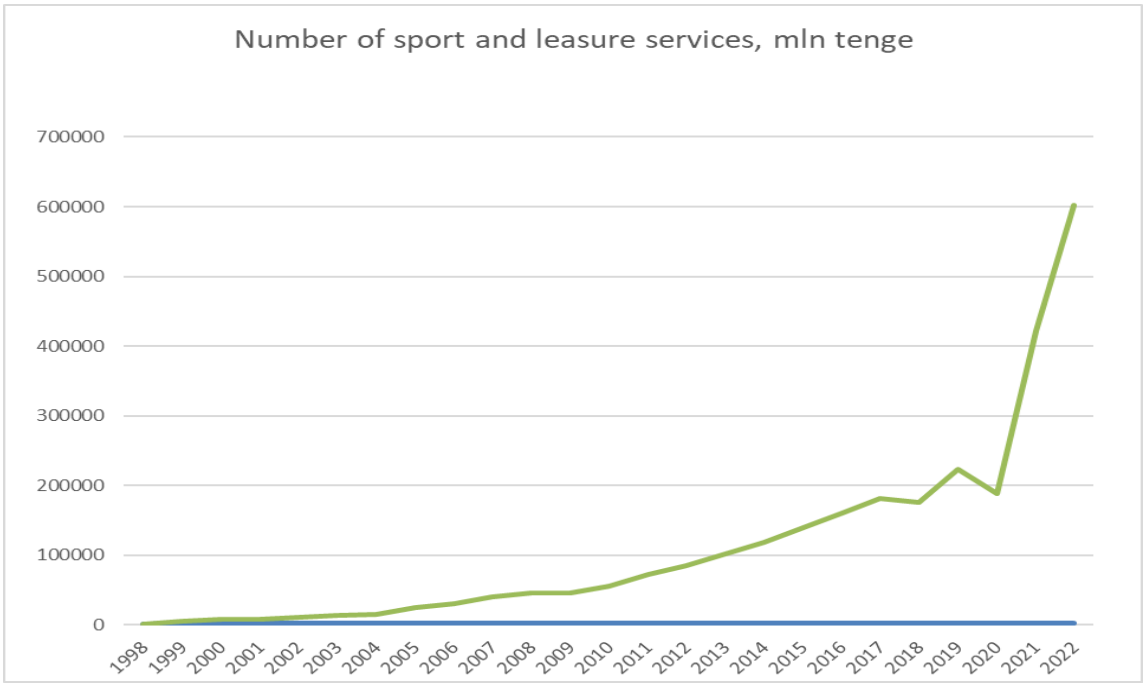

Figure – 1. **Number of sport and leisure services rendered in Kazakhstan, mln KZT***

***** Compiled by the authors based on the stat.gov

In terms of cost incurred for sport and leisure the table 1 illustrates data which states the following. The amount of money spent is increasing, including the finance of citizens from 20% in 2020 to 60% in 2021 and 2022.

Table – 1

Sport and leisure services rendered in 2020-2023 by type of source funding, mln KZT*

Distribution of funding	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
total	237 843,77	399 239,7	589 647,3	754 862,5
including, expense of the population	48 360,5	239 071,5	357 102	427 130,1

***** Compiled by the authors based on the stat.gov

Regarding Kazakhstan's experience on elite mass sport events and their influence on stimulating mass to sport, in 2011 Asian Games were hosted in two big cities of Kazakhstan, Almaty and Astana.

In general, the 2011 Asian Games became a catalyst for the development of mass sports in Kazakhstan. They increased interest in sports, stimulated investments in sports infrastructure, and also strengthened the prestige of Kazakhstani sports in the international arena. However, there were downsides as well. The development of sports infrastructure was concentrated mainly in large cities.This has led to some unevenness in the development of mass sports between regions. After the 2011 Asian Games, the pace of development of mass sports slowed down somewhat. This is due to a number of factors, such as economic difficulties and insufficient funding.

Nevertheless, Kazakh nation has unique sports and recreation activities that are left as legacy from their ancestors in the 15th century but it has not developed into mass habits and everyday lifestyle.

Conclusion. The Kazakh nation has unique sports and recreation activities that are left as legacy from their ancestors in the 15th century but it has not developed into mass habits and everyday lifestyle. Promoting mass sport only through elite sport cannot be enough. As the Norwegian case suggests there might be other actions involved, such as organizing the work of local clubs and regional associations, affordable facilities, education for coaches and leaders of sport clubs, and targeted programs for a special category of population. The key to success for these sports facilities lies in encouraging the public to

participate in sports and entertainment activities. By attracting more people to use the facilities and spend money there, synergy between venues and mass sports, leading to mutual growth and sustainability can be created.

REFERENCES

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 251. «Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы» – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000251

2. Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 228-V «О физической культуре и спорте» – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000228

3. Нацпроект «Здоровая нация» утвержден в Казахстане от 28 октября 2021. – URL: https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/5088542

4. Wang W, Theodoraki E. Mass sport policy development in the Olympic City: the case of Qingdao — host to the 2008 sailing regatta // Journal of the Royal Society for the Promotion of Health. – 2007. – №127 (3). – P. 125–132. doi:10.1177/1466424007077345.

5. Платонов В., Павленко Ю., Томашевский В. Система олимпийской подготовки спортсменов в Норвегии // Наука в олимпийском спорте. – 2018. – №1. – С. 73-83. https://www.researchgate.net/publication/325127361_Sistema_olimpijskoj_podgotovki_sportsmenov_v_Norvegii

6. Chris Mackintosh & Joyce Liddle. Emerging school sport development policy, practice and governance in England // Big Society, autonomy and decentralization, Education 3–13. – 2015. – №6. – P. 603–620. doi:10.1080/03004279.2013.845237

7. Rick, Oliver James Collard, and Longxi Li. Global Sports and Shifting Focus: Sport Policy, Investment, and the Inter-Olympic Period. - Global Sports and Contemporary China: Sport Policy, International Relations and New Class Identities in the People's Republic // Cham: Springer International Publishing. – 2023. – P. 75–94. – URL:https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-18595-3_4

8. Dag H., Eivind A. Does Elite Sport Develop Mass Sports? // Scandinavian Sport Studies Forum. – 2010. – №1. – P. 51–68. – URL: https://nih.brage.unit.no/nih-xmlui/ bitstream/handle/11250/ 170845/Hanstad%20ScandSportSciForum%202010.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Jinming Zheng, Shushu Chen, Tien-Chin Tan & Patrick Wing Chung Lau. Sport policy in China (Mainland) // International Journal of Sport Policy and Politics. – 2018. – №10 (3). – P. 469–491. – doi: 0.1080/19406940.2017.1413585.

10. Rodrigo Tramutolo Navarro, Michaël Attali & Marcelo Moraes e Silva. Sport for All in Brazil in the 1970s: The Institutionalisation of a Government Policy for Mass Sport // The International Journal of the History of Sport. – 2023. – №40 (13). – P. 1180–1195. – doi: 10.1080/09523367.2023.2298674

11. Zhang Long. Study on the Development Mode of Public Service Resources on Mass Sports in Xi'an after the National Games // Adult and Higher Education. - Clausius Scientific Press. – Canada. – 2023. – №5 (8). – URL:https://www.clausiuspress.com/assets/default/article/2023/05/30/article_1685504872.pdf

12. Лишь 39% казахстанцев занимаются спортом. Не хватает спортивных центров, площадок и… желания. – URL: https://ranking.kz

13. В Министерстве культуры и спорта рассмотрели основные итоги работы за 2021 год. – URL: https://primeminister.kz

14. Kazakhstan plans seven new sports facilities to promote athletics – The Astana Times. – URL: https://astanatimes.com

15. Орынбасарова Е.Д., Абдрасилов А.М. Развитие спорта в Карагандинской области на основе создания спортивного кластера // Вестник КазУЭФиМТ. – 2023. – №4 (53). – С. 414–422. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.4(53).50

REFERENCES

1. Postanovlenie Pravitel'stva RK «O koncepcii razvitiya fizicheskoj kultury i sporta Respubliki Kazahstan na 2023 – 2029 gody» ot 28 marta 2023 goda №251 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On approval of the Concept of Development of physical culture and sports of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029» dated March 28, 2023, №251] // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000251 [in Russian].

2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 goda №228-V «O fizicheskoy kul'ture i sporte» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 №228-V. «On physical culture and sports»]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000228 [in Russian]

3. Nacproekt «Zdorovaja nacija» utverzhden v Kazahstane ot 28 oktjabrja 2021 goda [The national project «Healthy Nation» for the development of domestic healthcare until 2025. – URL: https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/5088542 [In Russian].

4. Wang W, Theodoraki E. Mass sport policy development in the Olympic City: the case of Qingdao — host to the 2008 sailing regatta // Journal of the Royal Society for the Promotion of Health. – 2007. – №127 (3). – P. 125–132. doi:10.1177/1466424007077345.

5. Platonov V., Pavlenko J., Tomashevskij V. Sistema olimpijskoj podgotovki sportsmenov v Norvegii // Nauka v olimpijskom sporte [The Olympic training system for athletes in Norway // Science in Olympic Sports]. – 2018. – №1. – S. 73-83. – URL: https://www.researchgate.net/publication/ 325127361_ Sistema_olimpijskoj_podgotovki_sportsmenov_v_Norvegii [In Russian].

6. Chris Mackintosh & Joyce Liddle. Emerging school sport development policy, practice and governance in England // Big Society, autonomy and decentralization, Education 3-13. – 2015. – №6. – P. 603–620. – doi:10.1080/03004279.2013.845237

7. Rick, Oliver James Collard, and Longxi Li. Global Sports and Shifting Focus: Sport Policy, Investment, and the Inter-Olympic Period. - Global Sports and Contemporary China: Sport Policy, International Relations and New Class Identities in the People's Republic // Cham: Springer International Publishing. – 2023. – P. 75–94. – URL:https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-18595-3_4

8. Dag Vidar Hanstard, Eivind A. Does Elite Sport Develop Mass Sports? // Scandinavian Sport Studies Forum. – 2010. – №1. – P.51–68. – URL:https://nih.brage.unit.no/nihxmlui/bitstream/ handle/11250/170845/Hanstad%20ScandSportSciForum%202010.ce=1&isAllowed=y

9. Jinming Z., Shushu C., Tien-Chin T., Patrick W. Sport policy in China (Mainland) // International Journal of Sport Policy and Politics. – 2018. – №10 (3). – P. 469-491. – doi: 0.1080/19406940.2017.1413585.

10. Rodrigo T., Michaël A. & Marcelo M. Sport for All in Brazil in the 1970s: The Institutionalisation of a Government Policy for Mass Sport // The International Journal of the History of Sport. – 2023. – №40 (13). – P. 1180–1195. – doi: 10.1080/09523367.2023.2298674

11. Zhang L. Study on the Development Mode of Public Service Resources on Mass Sports in Xi'an after the National Games // Adult and Higher Education. - Clausius Scientific Press. - Canada. – 2023. – №5 (8). – URL: https://www.clausiuspress.com

12. Lish' 39% kazahstancev zanimajutsja sportom. Ne hvataet sportivnyh centrov, ploshhadok i… zhelanija [Only 39% of kazakhstanis are engaged in sports. There is a lack of sports centers, playgrounds and … desire]. – 2023. – URL: https://ranking.kz [in Russian]

13. V Ministerstve kul'tury i sporta rassmotreli osnovnye itogi raboty za 2021 god [Ministry of Culture and Sports reviews main results of work for 2021 - Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. –URL: https://primeminister.kz [In Russian].

14. Kazahstan planiruet postroit' sem' novyh sportivnyh ob#ektov dlja populjarizacii legkoj atletiki [Kazakhstan plans seven new sports facilities to promote athletics]. – URL: https://astanatimes.com [In Russian].

15. Orynbasarova E., Abdrasilov A. Sport development in Karagandin oblast on the basis of construction of sport cluster. // KazUEFIT Herald. – 2023. – №4 (53). – P. 414–422. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.4(53).50

Балкибаева А.М., Куангалиева Т.К., Ержанова Ж.К., Разакова А.М.

БҰҚАРАЛЫҚ СПОРТТЫ ДАМЫТУ САЯСАТЫНА ШОЛУ

Аңдатпа

Мақалада бұқаралық спорт саласындағы шетелдік саясатқа шолу жасалады, сондай-ақ Қазақстандағы осы процестің дамуы қарастырылады. Мақаланың мақсаты-халықтың барлық топтарын тартуға бағытталған бұқаралық спорт саласындағы халықаралық саясаттың әдістері мен шараларын қарастыру және ұсынымдар әзірлеу. Қазақстан, посткеңестік, тәуелсіз ел 1991 жылдан бастап спорттық мәдениет пен әдеттерді қалыптастыра бастады, ең алдымен жоғары жетістіктер спортын қолдай бастады. Соңғы жылдары Қазақстанда дене шынықтыру мен спортты дамытуға баса назар аударыла бастады. Қазақ халқының XV ғасырда ата-бабаларынан қалған бірегей спорт және демалыс түрлері бар, бірақ олар бұқаралық әдеттерге және күнделікті өмір салтына айналмады. Тек элиталық спорт арқылы бұқаралық спортты насихаттау жеткіліксіз болуы мүмкін. Норвегия мысалында көрсетілгендей, жергілікті клубтар мен аймақтық қауымдастықтардың жұмысын ұйымдастыру, қол жетімді Нысандар, жаттықтырушылар мен спорт клубтарының басшыларын оқыту, халықтың ерекше санатына арналған мақсатты бағдарламалар сияқты басқа да шаралар қолданылуы мүмкін. Мұндай спорт нысандарының табысқа жетуінің кілті - халықты спорттық-ойын-сауық іс-шараларына қатысуға тарту. Нысандарды пайдалануға және оларға ақша жұмсауға көбірек адамдарды тарту объектілер мен бұқаралық спорт арасындағы синергияны құруға мүмкіндік береді, бұл өзара өсу мен тұрақтылыққа әкеледі. 2011 жылғы Азия ойындары Қазақстанда бұқаралық спортты дамытудың катализаторы болды. Олар спортқа деген қызығушылықты арттырып, спорттық инфрақұрылымға инвестицияларды ынталандырды, сондай-ақ қазақстандық спорттың халықаралық аренадағы беделін нығайтты. Дегенмен, әртүрлі аймақтардағы спорт нысандарының біркелкі емес саны, экономикалық қиындықтар және қаржыландырудың жеткіліксіздігі сияқты жағымсыз жақтар болды. Осы мақалада қолданылған зерттеу әдістеріне мазмұнды талдау және статистикалық талдау кіреді.

Балкибаева А.М., Куангалиева Т.К., Ержанова Ж.К., Разакова А.М.

ОБЗОР ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ МАССОВОГО СПОРТА

Аннотация

В статье представлен обзор зарубежной политики в области массового спорта, а также рассмотрено развитие этого процесса в Казахстане. Цель статьи - рассмотреть методы и меры международной политики в области массового спорта, направленные на вовлечение всех слоев населения, и выработать рекомендации. Казахстан, постсоветская, независимая страна с 1991 года, только начинает формировать спортивную культуру и привычки, в первую очередь поддерживая спорт высших достижений. В последние годы в Казахстане стали уделять внимание развитию физической культуры и спорта. У казахского народа есть уникальные виды спорта и отдыха, оставшиеся в наследство от предков в XV веке, но они не переросли в массовые привычки и повседневный образ жизни. Продвижение массового спорта только через элитный спорт не может быть достаточным. Как показывает пример Норвегии, могут быть задействованы и другие меры, такие как организация работы местных клубов и региональных ассоциаций, доступные по цене объекты, обучение тренеров и руководителей спортивных клубов, целевые программы для особой категории населения. Ключ к успеху таких спортивных объектов - в привлечении населения к участию в спортивно-развлекательных мероприятиях. Привлечение большего количества людей к использованию объектов и трате денег на них позволяет создать синергию между объектами и массовым спортом, ведущую к взаимному росту и устойчивости. Азиатские игры 2011 года стали катализатором развития массового спорта в Казахстане. Они повысили интерес к спорту, стимулировали инвестиции в спортивную инфраструктуру, а также укрепили престиж казахстанского спорта на международной арене. Однако были и отрицательные стороны, такие как неравномерное количество спортивных объектов в разных регионах, экономические трудности и недостаточное финансирование. Методы исследования, использованные в данной статье, включают контент-анализ и статистический анализ.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).24
ӘОЖ 338.31:553.04 (574)
ҒТАМР 06.75

Р.С. Якудина, PhD докторанты
А.А. Курманалина, э.ғ.к., доцент
А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, қауым. профессор
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе қ., Қазақстан
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aslandelo@mail.ru

ЕАЭО ЕЛДЕРІНДЕ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Мақалада Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан және Арменияны қоса алғанда, Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеудің салыстырмалы талдауы ұсынылған. Азық-түлік қауіпсіздігі аграрлық сектордың орнықты дамуын, сонымен бірге сыртқы және ішкі тәуекелдерді барынша азайтуды қамтамасыз ететін ұлттық қауіпсіздіктің негізгі элементі ретінде қарастырылады. Мақалада жаһандық экономикалық және климаттық сын-қатерлер жағдайында азық-түлік тәуелсіздігі мен тұрақтылыққа қол жеткізу үшін түрлі елдер пайдаланатын тұжырымдамалар мен тетіктер зерттелді. Ұлттық стратегияларға талдау жүргізілді, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәсілдеріндегі, оның ішінде азық-түліктің физикалық және экономикалық қолжетімділігіндегі айырмашылықтар анықталды.

АвторларменЕАЭО елдерінде аралығында өзіндік өндіріс арқылы ауыл шаруашылығы өнімдерімен және азық-түлікпен қамтамасыз етілу деңгейіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Жүргізілген салыстырмалы талдау барысында авторлар ЕАЭО елдерінің көпшілігінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің қамтамасыз етілу деңгейі мен азық-түліктің өзіндік өндірісі деңгейінің ауытқуы байқалатынын анықтады.

ЕАЭО елдері импортқа тәуелділік және климаттық тәуекелдер сияқты жалпы сын-қатерлермен бетпе-бет келетіні, бірақ бұл ретте бірегей ресурстар мен стратегияларға ие екені көрсетілген.

Мақаланың тұжырымдары азық-түлік тәуелсіздігін арттыру және өңірдің орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін ЕАЭО шеңберінде аграрлық саясатты үйлестіру мен ықпалдастыруды күшейту қажеттігіне назар аударады. Бірлескен азық-түлік компанияларын құруды, трансшекаралық ынтымақтастықты дамытуды және инновациялық технологияларды енгізуді қоса алғанда, ынтымақтастықты жетілдіру бойынша ұсынымдар берілді.

Кілт сөздер: *азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік тәуелсіздігі, физикалық қолжетімділік, экономикалық қолжетімділік, агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлік нарығы, азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеу, Еуразиялық экономикалық одақ.*

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, продовольственная независимость, физическая доступность, экономическая доступность, агропромышленный комплекс, продовольственный рынок, государственное регулирование продовольственной безопасности, Евразийский экономический союз.*

Keywords: *food security, food independence, physical accessibility, economic accessibility, agro-industrial complex, food market, government regulation of food security, Eurasian Economic Union.*

Кіріспе. Азық-түлік қауіпсіздігі – бұл ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі және экономиканың аграрлық секторын дамытудың шешуші бағыты. Азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық экономикалық қауіпсіздік тұжырымдамасының бір бөлігі ретінде әрекет етеді, оның мәні адамдардың сапалы және қолжетімді азық-түлік тауарларына қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға мүмкіндік беретін экономикалық өсудің деңгейі мен сапасын қамтамасыз етуден тұрады.

Тұтастай экономикалық қауіпсіздікті толық қамтамасыз етіп алмай ішкі экономикалық және әлеуметтік міндеттерді шешу, елдің мемлекеттік мүдделерін қорғай отырып, болып жатқан әлемдік процестерге ықпал ету мүмкін емес. Сол себепті азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін қазіргі уақытта азық-түлік және аграрлық секторда атқарылып жатқан мемлекеттік реформалармен тығыз байланыста қарастыру керек.

Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан және Арменияны қоса алғанда, Еуразиялық экономикалық одақ (бұдан әрі – ЕАЭО) мемлекеттері азық-түлік қауіпсіздігі саласында түрлі сын-

қатерлерге тап болуда. Әлемдегі азық-түлік ресурстарының тапшылығы, стратегиялық маңызы бар өнім түрлеріне бағаның өсуі жағдайында Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша өзара келісілген агроөнеркәсіптік саясатты дамыту объективті қажеттілікке айналуда.ЕАЭО елдерінде азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеудің өзектілігіұлттық мүдделерді қорғау, ауыл шаруашылығының орнықты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігіне негізделген.

Жүргізілген зерттеу жұмысының мақсаты - ЕАЭО елдерінің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуіне бағытталған мемлекеттік саясаттың тетіктерін зерттеп, реттеу тәсілдерінің ерекшеліктерін анықтау және интеграциялық одақ шеңберінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді жетілдірудің ықтимал жолдарын ұсыну.

Аталған мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер айқындалды:

- ЕАЭО-ның әрбір еліндегі азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамаларының негізгі ерекшеліктерін айқындау;
- ЕАЭО елдерінің агроөнеркәсіп кешені мен азық-түлікті қамтамасыз ету аумағын мемлекеттік реттеудің нормативтік-құқықтық базасы мен тетіктерін талдау;
- Одақ елдерінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты негізгі мәселелерді анықтау;
- ЕАЭО шеңберінде интеграциялық процестерді ескере отырып, азық-түлік қауіпсіздігі саясатын жетілдіру үшін ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысы барысындыкелесідей жалпы ғылыми әдістер қолданылды: азық-түлік өнімдерін өндіру, тұтыну үрдістерін динамикада зерделеуге және оларды жылдар бойынша салыстыруға мүмкіндік беретін статистикалық әдістер, талдау және синтез, салыстырмалы талдау, жалпылау, сандық және сапалық талдау әдістері.

Әдебиеттік шолу. Қазақстандық және шетелдік ғалымдар елдегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі негізгі проблемаларды зерттеді. Зерттеулер азық-түлік саласының ағымдағы жай-күйіне ғана емес, сондай-ақ тамақ өнімдерінің жалпы қолжетімділігіне байланысты мәселелерді қамтиды.

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде танылып, субсидиялар мен жеңілдікті несие беру арқылы импортты алмастырудың және АӨК-ні мемлекеттік қолдаудың маңыздылығына назар аударылады.

Стефан Вергеннің пікірінше азық – түлік қауіпсіздігі белсенді және салауатты өмір сүру үшін кез келген уақытта адамзаттың диеталық қажеттіліктері мен тағамдық артықшылықтарын қанағаттандыру мақсатында жеткілікті, қауіпсіз және пайдалы тағамға физикалық, әлеуметтік және экономикалық қол жеткізе алатын жағдайымен сипатталады [1].

Кейбір ғалымдар азық – түлік қауіпсіздігін қарастырған кезде ел халқы үшін азық-түлікке қолжетімділік деңгейіне назар аударуға ұсынады [2].

Хелен Волстың көзқарасы тұрғысынан азық-түлік қауіпсіздігі бұл азық-түлік қауіпсіздігін де, дұрыс тамақтануды да қамтиды, сонымен қатар азық-түлікке, қол жетімділікке, пайдалануға және тұрақтылыққа қатысты мәселелердің кең ауқымын қамтиды [3].

Зайцев А. және басқа ғалымдардың зерттеулерінде ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі егжей-тегжейлі стратегиялық жоспарлау жүргізу қажеттігін айқындайды [4].

М.Г. Прокопьев пікіріне сәйкес, мемлекет азық-түлік жүйесіне тікелей немесе жанама әсер ететін экономикалық саясаттың әртүрлі құралдарын пайдалана отырып, ауыл шаруашылығының даму деңгейіне және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етеді [5].

Пягай А. және басқа отандық ғалымдар жұмысының нәтижесі бойынша Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйі Орталық Азия елдері бойынша орташа деңгейден асып түсетіні анықталған. Авторлардың пайымдауынша, азық-түлік қауіпсіздігі деңгейіне қол жеткізу үшін жаһандық сын-қатерлер мен сыртқы экономикалық бағдарлардың жылдам ауысуы жағдайында индустриялық-инновациялық негізде аграрлық саланың басым бағыттарын кешенді іске асыру қажет [6].

Алайда, Саханова Г. және басқа зерттеушілер атап өткендей, Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік өндірісінің жеткіліксіздігімен және бірқатар азық-түлік түрлерінің импортына тәуелділігімен байланысты мәселелер бар, сондай-ақ Қазақстанның ауылдық аудандарынан

қалаларға жеткізудің логистикалық тізбектерінің тиімсіз болуы да азық-түлік қауіпсіздігін қиындата түседі [7].

Аталып өткен авторлардың жұмыстарында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері жеткілікті дәрежеде баяндалған. Көптеген зерттеушілер азық-түлік қауіпсіздігін ауыл шаруашылығымен байланыстырады. Алайда, ЕАЭО елдері үшін ортақ азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қалыптастыратын мемлекеттік қолдауға бағытталған ғылыми зерттеулер тым аз.

Әдебиетке шолу нәтижесі азық-түлік қауіпсіздігі ЕАЭО елдері үшін өзекті әрі көп қырлы мәселе болып табылатындығын көрсетті. Мәселен, ЕАЭО елдерінің азық-түлік қауіпсіздігінің ұлттық деңгейінде әзірленген тұжырымдамасының жалпы ұқсас екендігіне қарамастан, одақ елдерінде оны қамтамасыз ету тәсілдері айтарлықтай ерекшеленеді. Одаққа мүше елдердің ерекшелігін ескеретін азық-түлік нарығын реттеуге бағытталған бірыңғай ортақ стратегияның болмауы өңірдің агроөнеркәсіптік кешенінің даму перспективасын тежеуі мүмкін.

Біздің пікірімізше, ортақ ұжымдық азық-түлік нарығын мемлекеттік реттеу ЕАЭО елдері арасында тиімді экспорттық-импорттық қарым-қатынастың дамуына, импортқа тәуелділікті азайтуға, азық-түлік қол жетімділігін нығайтуға және агроөнеркәсіптік кешеннің орнықтылығын арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл мүмкіндіктердің ролі ЕАЭО-дағы аграрлық азық-түлік саясатының тәжірибесінде әлі толық ескерілмеген. Сондықтан ЕАЭО агроөнеркәсіптік кешенін орнықты дамытуға және өңірдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін тиімді мемлекеттік әдіс-тәсілдерді әзірлеу осы тақырыптағы одан әрі терең зерттеулерді қажет етеді.

Негізгі бөлім. Дүниежүзілік азық-түлік саммитінде 1996 жылы азық-түлік қауіпсіздігінің келесі анықтамасы қабылданды: «Азық-түлік қауіпсіздігі барлық адамдар кез-келген уақытта салауатты өмір салтын ұстану үшін олардың тағамдық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жеткілікті қауіпсіз және құнарлы тағамға физикалық және экономикалық тұрғыдан қол жеткізгенде орын алады» [8].

ЕАЭО елдерінің ұлттық деңгейінде әзірленген азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамаларының кейбір айырмашылықтарына қарамастан, жалпы әлемдік тұжырымдамаға ұқсас [8].

Біріншіден, барлық тұжырымдамалар халық үшін азық-түліктің экономикалық және физикалық қолжетімділігінің базалық шартын қамтиды және дүниежүзілік саммит декларациясында берілген халықаралық практикада неғұрлым кең таралған анықтамаға сәйкес келеді.

Екіншіден, одақтың барлық елдерінде ұлттық азық-түлік тәуелсіздігі тұжырымдамасы пайдаланылады, ол өзіне тән агроклиматтық жағдайларды ескере отырып, осы елдерде жаппай өндірілуі мүмкін АӨК өнімдерінің базалық түрлері бойынша 80-95% деңгейінде өзін-өзі қамтамасыз етуді болжайды.

Үшіншіден, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктері ретінде мыналар айқындалады: ішкі агроөнеркәсіптік кешенді дамыту, мемлекеттік азық-түлік резервтерін қалыптастыру, халықтың табысы неғұрлым төмен және осал топтары үшін азық-түлік өнімдерінің экономикалық қолжетімділігін арттыру.

ЕАЭО деңгейінде 2019 жылы ЕАЭО-ға мүше елдердің ұжымдық сипаттағы азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамасының жобасында ұжымдық азық-түлік қауіпсіздігі «өмір сүру деңгейінің жоғары критерийлеріне сәйкес келетін, негізінен ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлігін өз өндірісі есебінен, АӨК ресурстық әлеуетін ұтымды пайдалану, салаларды инновациялық дамыту, мемлекетаралық кооперацияегізінде жүзеге асырылатын мүше мемлекеттердің халқы үшін азық-түлік өнімдерінің саны мен сапасына физикалық және экономикалық қолжетімділігінің жеткілікті деңгейін қамтамасыз ету қабілеті» ретінде айқындалған. Бұл Концепцияның қабылданбағанына қарамастан, оның көптеген ережелері одақ елдері үшіназық-түлік қауіпсіздігін нығайту және аграрлық саясатты жүргізу жөніндегі практикалық қызметіне негіз болды [9].

ЕАЭО барлық елдері үшін азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздікті қамсыздандырудың ең негізгі бағыттарының бірі. Сондықтан Одақтың әрбір елінде азық-түлік қауіпсіздігі мен тәуелсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік реттеуге үлкен мән беріледі.

Қазақстан.Елдің ішкі әрі сыртқы қауіпсіздігіне әсер ететін саяси-экономикалық санат ретінде мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелеріне қазақстандық заңнамада айрықша мән беріледі.

Азық-түлік қауіпсіздігі туралы нормаларды қамтитын басты нормативтік құжат «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» ҚР-ның Заңы болып табылады [10]. Бұл құжатта азық-түлік қауіпсіздігі мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде анықталады.

Сонымен қатар, елімізде азық-түлік қауіпсіздігін дамытудың түйінді негізі ретінде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік реттеу ретінде әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың қызметі арқылы агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ірі өнеркәсіптік жобалар жүзеге асырылуда.

Осылайша, ҚР-ның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласы осы мәселеге қатысты нормативтік-құқықтық актілердің орындалуымен жүзеге асырылады. Алайда, мемлекетімізде елдегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, мемлекеттік реттеуге байланысты барлық құқықтық қатынастарды реттейтін азық-түлік қауіпсіздігі туралы заң жоқ.Сондай-ақ, Қазақстанда, басқа мемлекеттерге қарағанда, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігіне жауапты нақты бір мемлекеттік орган жоқ, бұл азық-түлікті мемлекеттік реттеудің негізгі кемшілігі болып табылады.

Қырғызстан.Қырғызстанда мемлекеттік азық-түлік саясатының негізгі бағыттары мен тетіктері мемлекеттің тиісті нормативтік-құқықтық актілерінде қамтылған.«Қырғыз Республикасының азық-түлік қауіпсіздігі туралы» Заңы Қырғыз Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың стратегиялық мақсаты халықтың қажеттіліктерін отандық шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірісі есебінен негізгі азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету болып табылатынын көздейді [11].

Азық-түлік қауіпсіздігін реттеу мәселелері Қырғыз Республикасының 2018-2040 жылдарға арналған ұлттық даму стратегиясында да көрініс тапқан, бұл құжаттааауыл шаруашылығы саласындағы негізгі саясат - бұл халықты сапалы азық-түлікпен қамтамасыз ету және саланы әлемдік және өңірлік нарықтарға сапалы экологиялық таза, органикалық өнім жеткізушіге айналдыру екендігі атап көрсетілген [12]. «Қырғыз Республикасының ауыл шаруашылығын дамыту туралы» Заңы да аграрлық саясаттың негізгі мақсаты азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылатынын көрсетеді.Бірақ ауыл шаруашылығын дамытуды реттейтін аталған негізгі нормативтік актілерде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің нақты кезеңдері мен тетіктері көзделмеген.

Ресей. Ресейдің тәжірибесі көрсеткендей, соңғы жылдары азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйіне пандемия (қатаң оқшаулау саясаты, логистикалық тізбектегі және тауар айналымындағы іркілістер), санкциялық қысым сияқты сыртқы факторлар зор әсер етті. 2022-2023 жылдары Ресейдің жаңа аумақтарын интеграциясына байланысты жаңа сын-қатерлер қосылды. Осы факторлардың барлығы елдің азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеудің жаңа форматын талап етеді.

Ел халқын тамақ өнімдерімен тұрақты қамтамасыз етуге, агроөнеркәсіптік кешендерін дамытуға, осы салаларда импортты алмастыруға бағытталған экономикалық саясаттағы басты бағдар - РФ Президентінің 2020 жылғы 21 қаңтардағы Жарлығымен бекітілген Ресейдің азық-түлік қауіпсіздігі доктринасы, ол мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі нормативтік-құқықтық актілерді одан әрі әзірлеу үшін бастапқы құжат болып табылады [13].

Ресейдің азық-түлік қауіпсіздігі Докторинамен қатар, келесідей бағдарламалар мен стратегияға сүйенеді: ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, оның ішінде «Салаларды дамыту және агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жаңғырту» бағдарламасы, «Көкөніс және картоп шаруашылығын дамыту» жаңа федералдық жобасы (2023 жылдан бастап). Жақында РФ Үкіметі санкциялық қысым үрдісін ескере отырып, «Агроөнеркәсіптік және балық шаруашылығы кешендерінің 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын» жаңартты. Стратегияның басты мақсаты - саланың жылына 3% -ға тұрақты өсуі.

Армения. 2011ж. мамырда Армения Республикасы Президентінің өкімімен Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жаңа тұжырымдамасыбекітілді. Армения Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 13 қазандағы № 1522-Н шешімімен жоғарыда көрсетілген Тұжырымдама талаптарының орындалуын қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар жоспары мақұлданды [14].

2018ж. қаңтарда 2030 жылға дейінгі орнықты даму саласындағы күн тәртібі шеңберінде әзірленген Армения Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің және тамақтануды жақсартудың ұлттық стратегиясы жарияланды.

Тоқсан сайын Арменияның Статистикалық комитеті «Кедейлік және азық-түлікпен қамтамасыз етілу» бюллетенін шығарады, ол азық-түліктің болуына, тұтыну бағаларына, тамақ өнімдерін тұтынуға, үй шаруашылықтарында жеткілікті мөлшерде ресурстардың болуына байланысты жағдайды сипаттайтын әлеуметтік-экономикалық ахуал туралы статистикалық деректерді қамтиды.

Беларусь. Беларусь Республикасының Министрлер Кеңесі 2017 жылғы 15 желтоқсанда 2030 жылға дейінгі Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі доктринасын бекітті. Осы уақытқа дейін Беларусь Республикасы Министрлер Кеңесінің 2004 жылғы 10 наурыздағы қаулысымен мақұлданған Беларусь Республикасының ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамасы жұмыс істеді, оның негізгі мақсаттары мен көрсеткіштеріне едәуір дәрежеде қол жеткізілді [14].

Беларусь елі өзінің тамақ өнімдеріне деген қажеттілігін толық қамтамасыз етеді, тұтыну нормаларына іс жүзінде барлық тамақ өнімдері бойынша қол жеткізілді. Қазіргі уақытта Беларусь азық-түлік қауіпсіздігі міндеттерін шешудің жаңа деңгейіне шығуда. Халық үшін тамақтың жоғары сапасын, сыртқы нарықтарда беларусь өніміне сұраныстысын, әлемдік азық-түлік нарығына ықпалдасуды қамтамасыз ету көзделуде.Осылайша, мүше мемлекеттердің әрқайсысында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ұлттық басым бағыттары мен тетіктері нақтыланған, азық-түлік қауіпсіздігін бағалаудың және мониторингінің меншікті жүйелері жұмыс істейді.

Алайда, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасын оның кешенді сипатына байланысты жеке әр елдің өзіндік бағдарламаларын іске асыру арқылы ғана емес, ЕАЭО шеңберінде де қарау қажет. ЕАЭО-ның азық-түлік қауіпсіздігінің мәнін көрсететін негізгі құжат –2021 жылы қабылданған «Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жалпы қағидаттары мен тәсілдері» болып табылады. Аталған құжатодақтың ортақ аграрлық нарығында кемсітушілікке жол бермеуге, сондай-ақ мүше мемлекеттердің ұлттық мүдделері мен одақтың мақсаттарын үйлестіру, мүше мемлекеттердің агроөнеркәсіптік кешендері мен ортақ аграрлық нарығының орнықты дамуын қамтамасыз ету және азық-түлік қауіпсіздігін бағалау кезінде халықаралық тәжірибені ескеру қажеттігіне назар аударады.

Қазіргі уақытта ЕАЭО-ның бірыңғай аграрлық нарығының құқықтық және нормативтік базасы белсенді қалыптасуда. ЕАЭО барлық мемлекеттері үшін бірыңғай өнімнің сәйкестік регламенттері, тамақ өнімдеріне арналған стандарттар, бақылау нормалары әзірленіп, бекітілуде. Бұл құжаттардың барлығы азық-түліктің ЕАЭО аумағы бойынша кедергісіз қозғалысын қамтамасыз ететін, логистика мен өнімді сатуға жұмсалатын шығындарды төмендететін бірыңғай құқықтық шеңберді құрайды [14].

ЕАЭО өзінің қысқа тарихына қарамастан, экономикалық ауқаттылығын көрсетіп отыр. Одақтың барлық елдерінде дерлік ЕАЭО-ға кіруден экономикалық әсерлер байқалады. Бұған Еуразиялық экономикалық одақ пен оған мүше мемлекеттердің қамтамасыз етілуі мониторингінің кейбір көрсеткіштерінің салыстырмалы талдауы дәлел. 1-кестеде ЕАЭО елдерінде өзіндік өндірістің ауыл шаруашылығы өнімдерімен және азық-түлікпен қамтамасыз етілу деңгейлері туралы деректер ұсынылған, %.

Кесте –1

ЕАЭО елдерінде 2020-2022 жылдар аралығында өзіндік өндіріс арқылы ауыл шаруашылығы өнімдерімен және азық-түлікпен қамтылу деңгейі,%

ЕАЭО елдері	2020	2021	2022	2020	2021	2022
	Астық			Ет және ет өнімдері		
Армения	37.2	32.2	39.2	64.59	64.4	61.9
Беларусь	107.6	89.6	92.3	135.9	133.8	130.69
Қазақстан	150.1	138.4	178.6	82.1	82.4	84.5
Қырғызстан	92.3	68.2	79.8	85.5	80.8	80.4
Ресей	165.3	148.3	185.4	99.8	99.7	102.1
ЕАЭО	156.6	140.4	173.4	99.8	99.3	101.2
	Сүт және сүт өнімдері			Қант		
Армения	82.3	87.1	82.7	27.9	25.4	44.2
Беларусь	256.6	262.9	263.7	176.1	154.4	151.5
Қазақстан	91.5	93.7	92.3	10.3	6.5	50.8
Қырғызстан	112	108.2	108.8	55.6	54.7	37.9
Ресей	84	84.3	85.7	101.8	100.5	103.2
ЕАЭО	96.2	96.9	97.8	96.9	94	98.9
	Өсімдік майлары			Картоп		
Армения	0.9	0.6	0.1	107.2	91.8	89.5
Беларусь	232.5	228.2	287	100	99.8	100.6
Қазақстан	108.9	101.3	150.1	102.5	104.7	104.2

Қырғызстан	12.9	9.9	11.2	102.6	99.7	94.4
Ресей	200.7	182	211.1	89.4	89.1	93.7
ЕАЭО	188.9	173.1	204.5	93	92.9	95.9
	Жұмыртқа			Көкөністер, бақша дақылдары		
Армения	100.5	98.8	99.5	105.5	102.8	101.5
Беларусь	128.3	127.6	127.2	105.5	101.8	102.1
Қазақстан	98.7	98.6	99	109	112.8	104.7
Қырғызстан	89.6	85.6	81.3	96.9	96.6	95.6
Ресей	97.1	98.2	99	84	88	88.1
ЕАЭО	98.7	99.6	100.1	92.5	95.9	94.2
	Жемістер, жидектер			Орташа деңгей		
Армения	103.1	111.9	103.7	68.1	66.6	68.5
Беларусь	68.1	57.2	69.2	96.4	94	95.7
Қазақстан	40.2	34.1	31.3	80.3	79.4	84.2
Қырғызстан	133.8	110.9	89.1	81.4	77.2	74.4
Ресей	41.4	44.4	44.9	88.4	89.3	90.1
ЕАЭО	47.7	48.1	48.7	91.6	91.8	92.8

Ескерту: авторлармен [15] негізінде құрастырылды

Кестенің деректері бойынша, ЕАЭО елдерінің көпшілігінде өз өндірісінің ауыл шаруашылығы өнімдерімен және азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейінің ауытқуы байқалады. Мысалы, Арменияда астықпен қамтамасыз ету деңгейі 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 37,2%-дан 32,2%-ға төмендеді, бірақ 2022 жылы қайта өсімді байқауға болады - 39,2%. Ең жоғары тұрақтылық Ресейде, онда көптеген көрсеткіштердің өсімі байқалады немесе алдыңғы жылдарға жақын көрсеткіштерге ие.

Астық бойынша Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы өзін-өзі қамтамасыз ету шегінен едәуір асып түседі, 2022 жылы 170% -дан астам. Ет өнімдері бойынша Беларусь көшбасшы болып қала беруде - 2022 жылы 130,69%, ал Армения барлық кезеңде ең төмен көрсеткіштерге ие– 2020 ж.-64,59%; 2021ж. - 64.4% және 2022 жылы 61,9%.Сүт өнімдері бойынша Беларусь 250% қамтамасыз етуден асатын абсолютті көшбасшы болып табылады.Қант бойынша Беларусь пен Ресей жоғары нәтижелер көрсетуде, ал Қазақстан 2022 жылға дейін импортқа өте тәуелді болды.Өсімдік майлары бойынша,ең жоғары өзін-өзі қамту көрсеткіштері Беларусь пен Ресейде - 200% -дан астам.Жемістер-жидек өнімдеріне келер болсақ, Қазақстан мен Ресейдеөзін-өзі қамту көрсеткіштері ең төмен, яғни 50% -дан кем, бұл импортқа тәуелділіктің жоғары екенін білдіреді.

Қорыта келгенде, ЕАЭО елдері арасында 2022 жылы Беларусь ең жоғары орташа қамтамасыз ету деңгейіне ие болды – 95,7%, ал Армения мен Қырғызстан - ең төмен, тиісінше 68.5% және 74.4%. Ал жалпы, ЕАЭО бойынша азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі оң динамикаға ие: 2020 жылы 91.6%, 2021 жылы 91.8% және 2022 жылы 92.8%.

ЕАЭО елдері бойынша азық-түлік өнімдерін жан басына шаққандағы тұтыну көрсеткішін талдасақ, ЕАЭО арасында бірнеше ерекшеліктерді атап өтуге болады:Қазақстанда нан өнімдерін тұтыну жыл сайын азайып келеді,2020 жылы 140 кг болса, 2022 жылы 128 кг-ға түскен. Алайда басқа елдермен салыстырғанда, Қазақстанда нан өнімдерін тұтыну көлеміеңжоғары [15].

Қазақстанда картоп тұтыну көлемі де 2020 жылғы 50 кг-дан 2022 жылы 45 кг-ға дейін төмендеген. Бұл тенденция Қырғыз Республикасы мен Арменияда да байқалады, ал Ресей мен Беларусьте тұтыну салыстырмалы түрде тұрақты. Көкөністерді тұтыну Қазақстанда тұрақты түрде 2020 жылғы 100 кг-нан 2022 жылы 91 кг-ға дейін төмендеген. Беларусь пен Ресейде де аздаған өзгерістер бар, бірақ Қырғыз Республикасында тұрақтылық байқалады. Жалпы көкөністерді тұтынудың азаюы тұтынушылық қолжетімділіктің төмендеуін көрсетуі мүмкін [15].

Ет өнімдерін тұтынудың төмендеуі Қазақстанда, Беларусь және Армения сияқты елдерде де байқалады. Сүт өнімдеріне тоқталсақ, Қазақстандағы сүт өнімдерін тұтыну айтарлықтай төмендеген: 2020 жылы 259 кг-нан 2022 жылы 226 кг-ға дейін. Бұл тренд басқа елдерде байқалмайды, мысалы, Беларусьте сүт өнімдерін тұтыну тұрақты түрде жоғары.

Жалпы алғанда, Қазақстанда және ЕАЭС елдерінде көптеген азық-түлік түрлерін тұтынудың төмендеу тенденциясы байқалады. Бұл экономикалық жағдайлар, азық-түлік бағасының өсуі немесе тұтынушылық әдеттердің өзгеруімен байланысты болуы мүмкін. Нан және сүт өнімдерін тұтыну бойынша Қазақстан алда болғанымен, жалпы жан басына шаққандағы орташа тұтыну көлемі төмендеп келеді.

Қорытынды. ЕАЭО елдері азық-түлік қауіпсіздігін толық қамтамасыз ету үшін айтарлықтай әлеуетке ие, алайда табиғи-климаттық жағдайлардағы, мемлекеттік қолдау деңгейіндегі айырмашылықтар мүмкіндіктер мен сын-қатерлерді тудырады. Азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізудің басты кепілі жалпы ЕАЭО-ға қатысушы елдердің ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өнімдерінің ішкі өндірісінің тұрақтылығы болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігін арттырудың перспективалары мен негізгі бағыттарын бағалау кезінде Одаққа мүше мемлекеттерінің табиғи-өндірістік әлеуетін, сонымен қатар, бірыңғай көлік инфрақұрылымын барынша ескеру қажет. Тұрақты азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу үшін Одақ мүшелері шеңберінде ортақ жобаларды дамыту, озық тәжірибелермен алмасу және ұлттық және өңірлік деңгейлерде ауыл шаруашылығын дамытуға инвестициялар салу қажет.

ЕАЭО мүше елдердің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді жетілдірудің келесідей ықтимал жолдарын ұсынуға болады:

- ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік өндірісінің озық әлемдік стандарттарына қол жеткізу мақсатында, сәйкесінше, азық-түлік өндірісінің өнім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін мүше мемлекеттердің экономикасына ноу-хау, инновациялық технологиялар, инвестициялар тартуға нормативтік-құқықтық жағдайлар жасау;
- ЕАЭО елдерінің аумағында экономика мен ғылымды біріктіруге қабілетті халықаралық инновациялық кластерлерді қалыптастыру және жоғары ақы төленетін жұмыс орындарын генерациялайтын қосылған құны жоғары өнім шығару;
- трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту бағытындағы азық-түлік өнімдерінің қолжетімділігін арттыру үшін ЕАЭО ішіндегі логистикалық тізбектерді жеңілдету.

Осылайша зерттеу жұмысының нәтижесінде ЕАЭО елдерінің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуіне бағытталған мемлекеттік саясаттың ерекшеліктері мен тетіктері зерттеліп, негізгі мәселелері анықталды; сонымен қатар, азық-түлік нарығының жай-күйі талданды және интеграциялық одақ шеңберінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бағыттары ұсынылып, жалпы зерттеу өз міндеттеріне қол жеткізді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Stephen K. Food security in the Russian Federation // Routledge (Taylor & Francis). – 2013. – №54. – P. 21–41.

2. Hwalla N. Nutrition security is an integral component of food security // Frontiers in Life Science. – 2016. – №10. – P. 167–172.

3. Helen W. Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible // Global Food Security. – 2019. – №4. – P. 69–71.

4. Зайцев А.А., Дмитриев Н.Д., Родионов Д.Г. Инструментарий диагностики продовольственной безопасности территории как составляющей ее ресурсного потенциала //Международный сельскохозяйственный журнал. – 2024. – №2 (398). – С. 144–148.DOI:10.55186/25876740_2024_67_2_144

5. Прокопьев М.Г. Продовольственная безопасность и самообеспеченность продовольствием: методические аспекты // Проблемы рыночной экономики. – 2021. – No 3. – С. 117–130. DOI:10.33051/2500-2325-2021-3-117-130

6. Пягай А.А., Беспаева Р.С., Наукенова Б.Н. Продовольственная безопасность Республики Казахстан: критерии и индикаторы // Проблемы агрорынка. – 2023. – №4. – С. 13–26. – DOI:10.46666/2023-4.2708-9991.01

7. Саханова Г.Б., Садыкова Ж.Е., Залучёнова О.М., Кыдырхан М.А. Актуальные вопросы обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2023. – №1. – С. 63–75. – DOI:10.46914/1562-2959-2023-1-1-63-75

8. Винокуров Е. Продовольственная безопасность и раскрытие агропромышленного потенциала Евразийского региона. Доклады и рабочие документы 23/1. Алматы: Евразийский банк развития. – 2023. – URL:https://eabr.org/analytics/special-reports/

9. Концепция коллективной продовольственной безопасности государств–членов Евразийского экономического союза (проект) – URL:https://docs.eaeunion.org/pd/ru-ru/0123907/pd_28062019_att.pdf

10. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Қазақстан Республикасының Заңы (20.08.2024 жылғы толықтырулармен). – URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527

11. Закон КР «О продовольственной безопасности Кыргызской Республики» от 30 июля 2013 года №175. – URL:http://cbd.minjust.gov.kg.

12. Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 гг. от 31 октября 2018 года УП №221: Указы Президента КР. – URL:http://cbd.minjust.gov.kg.

13. Указ Президента РФ от 21.01.2020 №20 «Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации».– URL: https://base.garant.ru/73438425/

14. Методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах СНГ, 2019. – URL: https://new.cisstat.org/documents/

15. Статистика Евразийской экономической комиссии. Сельское хозяйство. Динамические ряды. – URL:https://eec.eaeunion.org/comission/department/dep_stat/union_stat/current_stat/agriculture/series/.

REFERENCES

1. Stephen K. Food security in the Russian Federation // Routledge (Taylor & Francis). – 2013. – №54. – P. 21–41.

2. Hwalla N. Nutrition security is an integral component of food security // Frontiers in Life Science. – 2016. – №10. – P. 167–172.

3. Helen W. Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible // Global Food Security. – 2019. – №4. – P. 69–71.

4. Zajcev A., Dmitriev N., Rodionov D. Instrumentarij diagnostiki prodovolstvennoi bezopasnosti territorii kak sostavljajushhej ee resursnogo potenciala [A diagnosis tool of food security of a territory as a component of its resource potential]// Mezhdunarodnyi selskohozjaistvennyi zhurnal. – 2024. – №2 (398). – S. 144–148. – DOI: 10.55186/25876740_2024_67_2_144 [in Russian].

5. Prokopyev M. Prodovolstvennaja bezopasnost i samoobespechennost prodovolstviem: metodicheskie aspekty [Food security and self-sufficiency in food: methodological aspects // Market economy problems]// Problemy rynochnoi jekonomiki. – 2021. – №3. – S. 117–130. – DOI: 10.33051/2500-2325-2021-3-117-130 [in Russian].

6. Piagai A., Bespaeva R., Naukenova B. Prodovolstvennaia bezopasnost Respubliki Kazakhstan: kriterii i indicatory [Food security of the Republic of Kazakhstan: criteria and indicators] // Problemy agrorynka. – 2023. – №4 – S. 13–26. – DOI: 10.46666/2023-4.2708-9991.01 [in Russian].

7. Sakhanova G., Sadykova Zh., Zaluchenova O., Kydyrkhan M. Aktual'nyye voprosy obespecheniya prodovol'stvennoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [Topical issues of food security of the Republic of Kazakhstan] //Bulletin of "Turan" University. – 2023. – №1. – S. 63–75. – DOI: 10.46914/1562-2959-2023-1-1-63-75 [in Russian].

8. Vinokurov E. Prodovolstvennaja bezopasnost i raskrytie agropromyshlennogo potenciala Evraziiskogo regiona [Food Security and Agro-Industrial Potential of the Eurasian Region.] Doklady i rabochie dokumenty 23/1. – 2023. – Almaty: Evrazijskij bank razvitija. – URL:https://eabr.org/analytics/special-reports/ [in Russian].

9. Koncepcija kollektivnoj prodovolstvennoj bezopasnosti gosudarstv–chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza (proekt)[Concept of Collective Food Security of the Member States of the

Eurasian Economic Union(projekt)]. – URL:https://docs.eaeunion.org/pd/ru-ru/0123907/pd_28062019_att.pdf

10.«Qazaqstan Respwblikasinin ulttiq qawipsizdigi turaly» 2012 jılgı 6 qantardagı № 527-IV Qazaqstan Respwblikasinin Zani (20.08.2024 jilgy tolıqtırwlarmen) [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 №527-IV On the national security of the Republic of Kazakhstan] – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527 [in Kazakh].

11.Zakon KR «O prodovolstvennoj bezopasnosti Kyrgyzskoj Respubliki» ot 30 iulia 2013 goda №175.[Law of the Kyrgyz Republic "On food security of the Kyrgyz Republic" dated July 30, 2013 №175.] – URL: http://cbd.minjust.gov.kg. [in Russian].

12.Nacionalnaja strategija razvitija Kyrgyzskoj Respubliki na 2018-2040 gg. ot 31 oktiabria 2018 goda UP №221: Ukazy Prezidenta KR. [National development strategy of the Kyrgyz Republic for 2018-2040. dated October 31, 2018 UP №221: Decree of the President of the KR.] – URL: http://cbd.minjust.gov.kg. [in Russian].

13.Ukaz Prezidenta RF ot 21 yanvaria 2020 goda №20 «Ob utverzhdenii Doktriny prodovolstvennoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii» [Decree of the President of the Russian Federation of January 21, 2020 №20 «On approval of the Doctrine of Food Security of the Russian Federation»] // https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/73338425/ [in Russian].

14.Metodologicheskie rekomendacii po sisteme pokazatelej dlia ocenki sostojania prodovolstvennoj bezopasnosti v stranah SNG [Methodological recommendations on the system of indicators for assessing the state of food security in the CIS countries], 2019. – URL: https://new.cisstat.org/documents/ [In Russian].

15.Oficial'naya stranica Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii [Official page of the Eurasian Economic Commission]. – URL: https://eec.eaeunion.org [in Russian].

Якудина Р.С., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СТРАНАХ ЕАЭС

Аннотация

В статье представлен сравнительный анализ государственного регулирования продовольственной безопасности в странах Евразийского экономического союза, включая Россию, Казахстан, Беларусь, Кыргызстан и Армению. Продовольственная безопасность рассматривается как ключевой элемент национальной безопасности, обеспечивающий устойчивое развитие аграрного сектора и минимизацию внешних и внутренних рисков. В статье исследуются концепции и механизмы, используемые различными странами для достижения продовольственной независимости и стабильности в условиях глобальных экономических и климатических вызовов.

Проведён анализ национальных стратегий, выявлены различия в подходах к обеспечению продовольственной безопасности, включая физическую и экономическую доступность продовольствия.

Авторами проведен сравнительный анализ уровня обеспеченности сельхозпродукцией и продовольствием через собственное производство в странах ЕАЭС. В ходе проведенного сравнительного анализа авторами выявлено, чтов большинстве стран ЕАЭС наблюдается колебание уровня обеспеченности сельскохозяйственной продукцией и продовольствием собственного производства.Показано, что страны ЕАЭС сталкиваются с общими вызовами, такими как зависимость от импорта и климатические риски, но при этом обладают уникальными ресурсами и стратегиями.

Выводы статьи акцентируют необходимость усиления координации и интеграции аграрной политики в рамках ЕАЭС для повышения продовольственной независимости и обеспечения устойчивого развития региона. Предложены рекомендации по совершенствованию сотрудничества, включая создание совместных продовольственных компаний, развитие трансграничного сотрудничества и внедрение инновационных технологий.

Yakudina R., Kurmanalina A., Tasmaganbetov A.

COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE REGULATION OF FOOD SECURITY IN EAEU COUNTRIES

Annotation

The article presents a comparative analysis of state regulation of food security in the countries of the Eurasian Economic Union, including Russia, Kazakhstan, Belarus, Kyrgyzstan and Armenia. Food security is seen as a key element of national security, ensuring the sustainable development of the agricultural sector and minimizing external and internal risks.

An analysis of national strategies was carried out, differences in approaches to ensuring food security, including physical and economic accessibility of food, were identified. Particular attention is paid to mechanisms to support the agricultural sector, such as subsidies, infrastructure development and measures to stimulate domestic production.

The authors conducted a comparative analysis of the level of provision of agricultural products and food through their own production in the EAEU countries. In the course of the comparative analysis, the authors revealed that in most EAEU countries there is a fluctuation in the level of provision of agricultural products and food of their own production.It is shown that the EAEU countries face common challenges, such as import dependence and climate risks, but at the same time have unique resources and strategies.

The conclusions of the article emphasize the need to strengthen coordination and integration of agricultural policy within the EAEU to increase food independence and ensure sustainable development of the region. Recommendations were proposed to improve cooperation, including the creation of joint food companies, the development of cross-border cooperation and the introduction of innovative technologies.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).25
ӘОЖ 338.4
ҒТАМР 06.81.23

З.К. Есымханова, э.ғ.к., қауымд. профессор[1]
Т.Б. Бирмагамбетов, э.ғ.к[2]
А.Б. Алибекова, PhD[3]
Ж.А. Тойжигитова, э.ғ.к[1]
Esil University, Астана қ., Казахстан[1]
Alem University, Астана қ., Казахстан[2]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Казахстан[3]
- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯҒА САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНЕ ЦИФРЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ӘСЕРІ

Мақалада Қазақстандағы салық жүйесін дамытудың қазіргі кезеңіндегі электрондық коммерцияға салық салудың жаңа тенденциялары қарастырылады. Мақалада еуразиялық кеңістік елдерінде электрондық коммерцияға салық салуды енгізу мерзімдері туралы ақпарат берілген. Электрондық коммерция нарығының көлемін талдау негізінде Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салудың кейбір үрдістері анықталды.

Мақалада макроэкономикалық көрсеткіштерге және жалпы халықтың әл-ауқатының деңгейіне тікелей әсер ететін цифрлық өзгерістер және Қазақстанның қаржы жүйесінің ағымдағы "қайта жүктелуі" жағдайында елдегі электрондық коммерцияға салық салуды одан әрі жетілдіруге бағытталған жаңа аспектілер қарастырылады. Атап айтқанда, еліміздің салық қатынастары жүйесіндегі цифрландырудың маңызды аспектілері мен тенденциялары зерттелуде.

Сондай-ақ мақалада Қазақстанда электрондық коммерцияны жүзеге асыру кезіндегі төлем инфрақұрылымының көрсеткіштері қарастырылған.

Осы зерттеуді жүргізу үшін біз жалпы ғылыми және нақты әдістер кешенін қолдандық: логикалық әдіс, индукция және дедукция әдісі, сипаттамалық әдіс, статистикалық салыстыру әдісі, экономикалық талдау әдістері және т. б.

Зерттеу салықтық қатынастар бойынша қолда бар ғылыми және әдістемелік әдебиеттерге теориялық шолуларға негізделген жетекші ғалым-экономистердің пікірлерін ескереді.

Жүргізілген зерттеу Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салуды дамытудың шекарасын белгілеуге, оны жүргізудің ерекшелігін айқындауға, жүргізіліп жатқан цифрлық трансформация контекстінде электрондық коммерцияға салық салуды дамытудың қазіргі заманғы ерекшеліктерін салықтық қатынастар жүйесі субъектілерінің түсінуін тереңдетуге мүмкіндік береді. Демек, зерттеу нәтижесінде біз Цифрлық шындықты ескере отырып, елімізде электрондық коммерцияға салық салуды одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар ұсындық.

***Кілт сөздер**: салық, цифрлық салық салу, цифрлық салығы, онлайн сауда, маркетплейс, электрондық коммерция, электрондық сауда.*

***Ключевые слова:** налог, налогообложение электронной коммерции, налог на цифровой майнинг, онлайн-торговля, маркетплейс, электронная коммерция, электронная торговля.*

***Keywords:** tax, e-commerce taxation, digital mining tax, online commerce, marketplace, e-commerce, electronic trading.*

JEL classification: J 21, L 86, C 88

Кіріспе. Ел экономикасының цифрлық өзгерістері жағдайында «электрондық төлемдер», «онлайн қызметтер», «электрондық сауда» және т.б. процестер күшейтілуде. Қазақстанда 2017 жылдың аяғынан бастап қабылданған, елдегі цифрландырудың бес негізгі бағытынан тұратын «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы цифрлық технологияларды қолдану негізінде еліміздің азаматтарының экономикалық өсуін жеделдетуге және өмір сүру деңгейін одан әрі арттыруға ықпал етеді.

Кәсіпкерлік субъектілерінің сыртқы экономикалық қызметін кеңейтетін Қазақстанда электрондық коммерция бойынша операциялар мен көлемдердің белсенді өсуі жағдайында оларға салық салуды жетілдіру мәселелері туындайды. Бұл ретте елімізде бөлшек электрондық сауданың

көлемі де өсуде. Жоғарыда аталған барлық ережелер электрондық коммерция жүйесінде тиімді салық салу қажеттілігіне әкеледі.

Жоғарыда аталған барлық ережелер біздің еліміздегі электрондық коммерция жүйесінде тиімді салық салу қажеттілігіне алып келеді. Осыған байланысты 2022 жылдан бастап Қазақстан Республикасының (ҚР) салық заңнамасында елеулі өзгерістер болды және электрондық коммерцияға салық салуға қатысты қосымша нормалар мен режимдер енгізілді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының жаңа Салық Кодексінің жобасында электрондық коммерцияға алого салық салу жүйесіне, олардың салық салынатын базасын кеңейту бөлігінде өзгерістер енгізілетін болады.

Осы зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі уақытта Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу мәселелеріне ерекше назар аударылатындығымен және елдегі онлайн-қызметтер мен электрондық коммерцияның белсенді дамуы жағдайында үлкен қызығушылық тудыратындығымен алдын-ала анықталған.

Бұл зерттеудің мақсаты бар проблемаларды анықтау негізінде Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салу процесін қарастыру болып табылады. Зерттеу мақсатына сәйкес мынадай міндеттер шешіледі: электрондық коммерцияға салық салу процесінің теориялық аспектілерін қарау; Қазақстандағы электрондық коммерция нарығы үлесінің көлемін бағалау; цифрландыру процестерінің Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салуды дамытуға әсерін айқындау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрлық трансформация жағдайында Қазақстанның электрондық коммерция нарығын одан әрі дамыту сатысында электрондық коммерцияға салық салу процесін теориялық қорытудан және электрондық коммерцияға салық салудың қазіргі заманғы проблемаларын бағалаудан тұрады.

Қазақстандағы электрондық коммерция нарығы қызметінің негізгі көрсеткіштеріне тиімді бағалау жүргізу мәселелері ғылыми зерттеулер және әртүрлі тәсілдер мен әдіснамалық негіздерді пайдалану негізінде тұжырымдалған.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі уақытта отандық зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу қызметінің жаңа тенденциялары, қазіргі кезеңдегі цифрлық салықтың проблемалары мен күтілетін салдары жеткілікті түрде қамтылмаған. Қазақстандағы электрондық коммерция нарығына салық салу проблемаларына Избасарова Л.Б., Қадырбергенова А.К., Кулубеков М.Т., Искакова М.С., Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жуманазаров К.Б. және т. б. сияқты отандық ғалым-экономистер мен практик-мамандардың еңбектерінде тікелей немесе жанама әсер етті [1-2].

Қазақстандық ғалымдардың қолда бар зерттеулері электрондық коммерцияның бизнес-модельдерді әртүрлі нысандарда дамытуға әсер ету дәрежесі туралы мәселелерді қозғайды. Сонымен зерттеушілер Избасарова Л.Б. және басқалары маңыздылығын қарастырады цифрлық технологиялар инновациялық белсенділік контекстінде электрондық коммерцияны одан әрі жүзеге асыру [1].

Отандық зерттеушілер өздерінің ғылыми еңбектерінде электрондық коммерцияның жай-күйі мен дамуын негізінен институционалдық жағынан, атап айтқанда Қазақстандағы маркетплейстердің және электрондық коммерция нарығының басқа да қатысушыларының қызметін қарастырады (А.Б. Жанбозова, Т.А. Азатбек, Д.Т. Байтенизов, К.Б. Жұманазаров) [2].

Қазіргі уақытта Қазақстанда электрондық коммерция көлеміне салық салу жүйесіне арналған зерттеулер іс жүзінде жоқ, соңғы жылдары электрондық коммерцияның белсенді өсуіне байланысты бұл проблема өзекті болып отыр және практикалық та, зерттеушілік те үлкен қызығушылық тудыруы мүмкін.

Электрондық коммерцияның дамуы туралы О.Кобелева, Балобанов, А. Грехов, М. Климчен және басқалар сияқты ресейлік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен жарияланды [2].

Сонымен қатар, шетелдік зерттеушілердің бірқатар қызықты жұмыстарын атап өткен жөн. Шетелдік ғалымдар Эдидионг Басси, Эмер Муллиган, Адегбойега Оджо өз еңбектерінде экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) зерттеу деректеріне сүйенеді, онда сауалнамаға қатысқан елу тоғыз салық әкімшілігінің 80% - ы деректерді талдау құралдарын пайдаланады, 75% - маш Машиналық оқыту мүмкіндіктері бар, ал 50% - "цифрлық көмекші құралдар бар, ең алдымен" чат- боттар" [3].

Матье Беллон, Дабла-Норрис дәуірі, Сальма Халид, Фредерико Лима сандық салықтық әкімшілендірудің тұжырымдамалық негізіне назар аударады. Бұл, әрине, жүйенің жалпы салық

салуға цифрлық трансформациясы жағдайында, атап айтқанда сәйкестікті тексеруді жақсарту және автоматтандыру үшін маңызды [4].

Осыған байланысты Джейн Фрекналл хьюздің зерттеулері қызығушылық тудырады, Кит Глейстер, бұл салық заңнамасын сақтауды жақсарту үшін цифрландыру процестерінің әсерін көрсетеді (Перудағы ҚҚС бойынша электронды есеп айырысу нәтижелерінің мысалында) [5].

Эмпирикалық зерттеу Хосеп М. Аргилес-Бош, Антонио Сомоза, Диего Равенда, Хосеп Гарсия-Бландон сонымен қатар Еуропа елдерінің мысалында электрондық коммерцияның салық төлеуден жалтаруға әсерін қарастырады [6].

Жоғарыда аталған авторлар зерттеу тақырыбындағы жазбаларында негізінен электрондық коммерция процестерінің елдегі экономикалық өсуге әсері туралы болды. Айта кету керек, электрондық коммерцияға салық салу процестері мен оларды жетілдіру тетіктеріне арналған жұмыстар жеткіліксіз. Осыған байланысты, біз жүргізген зерттеу еліміздің салық салу жүйесіндегі жоғарыда аталған мәселелерді қамтиды.

Негізгі бөлім.Қазақстанда пандемияға дейін нарық жаһандық қарқынмен өсті, жылына шамамен 14%. Бірақ 2021 жылы, Қазақстанда интернет-коммерцияның әртүрлі форматтары белсенді түрде пайда бола бастаған кезде, өсу қарқыны 40% - ға дейін өсті. 2022 жылы Қазақстанда онлайн бизнес белсенді дамуды жалғастырды және елдің ЖІӨ өсуіне елеулі үлес қоса отырып, 25% - ға өсті. 2023 жылы өсім аздап төмендейді деп болжануда, бірақ ол әлі де әлемдегі ең жоғары көрсеткіштердің бірі болып қала береді, 23%.

Сондай-ақ, ЕурАзЭҚ елдерінде цифрлық салықты енгізу: Ресей Федерациясы (2017ж.); Беларусь Республикасы (2018ж.); Өзбекстан Республикасы (2020 ж.) және Қазақстан Республикасы (2022ж.).

Бұған дейін авторлар Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салу кезінде салық жүктемесі есептелген осы мәселе бойынша зерттеу жүргізген болатын. Алынған нәтижелер мынадай үрдісті көрсетті: біздің елімізде электрондық коммерция көлемі өскен сайын электрондық саудаға қатысушыларға салық жүктемесі де өсуде, бұл да салық міндеттемелерінің өсуіне әкеледі. Авторлар ҚҚС-ты кейбір елдерде қолданылатын айналым салығына ішінара ауыстыру нұсқасын қарастыруды ұсынады ("әдебиеттерге шолу" бөлімінде біз кейбір шет елдердің тәжірибелерін қарастырдық). Бұл шара электрондық коммерцияға салық салуды есептеуді жеңілдетуге көмектеседі, өйткені қазіргі уақытта қолданыстағы салықты есептеу (электрондық нысанда тауарлармен немесе қызметтермен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде резидент емес шетелдік компаниялар үшін ҚҚС) күрделірек.

Қазақстан ері электрондық қатысу деңгейі бойынша әлемде 15-ші және EGDI электрондық үкіметін дамыту бойынша 28-ші орынды иеленді. Мемлекеттік қызметтердің онлайн форматқа көшуі және Бизнестің электрондық алаңдарды пайдалану ыңғайлылығы, нарықтағы маркетплейстерді дамыту бойынша үздіксіз жұмысы саудагерлердің көбеюіне, тауарлар санаттарының кеңеюіне және бөлшек электрондық коммерцияның одан әрі өсуіне ықпал етеді.

Өз кезегінде тұтынушылар тауарлар мен қызметтерді онлайн сатып алудың мінез-құлық үлгісін қалыптастырды, бұл да экономиканың драйвері болып табыладыұлтта цифрландыруды одан әрі дамыту (Кесте 1) [7].

1 – кесте

ҚР-дағы 2019-2023 жылдарға арналған электрондық коммерция көлемі*

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023**
Электрондық коммерция көлемі (бөлшек сауда), млрд. теңге	206,2	476,6	481,9	1963,5	2439,8
Бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық сауданың үлесі, %	1,8	4,1	3,6	12,5	12,7
Электрондық коммерция (қызмет) көлемі, млрд. теңге	121,1	209,1	349,9	1186,5	1602,6

**Дереккөз:*

1. https://www.gov.kz [7].

*2.**2023 жылғы статистикалық деректер маркетплейстерді ескере отырып қалыптастырылды*

Қазақстандықтар көбінесе сауда орындарынан сатып алады Kaspi, Lamoda, Aliexpress, Wildberries, Ozon және т.б. Сандық салықтың әлеуетті төлеушілеріне Facebook, Amazon, Apple, Netflix, Alibaba және Google сияқты ірі технологиялық компаниялар оларды осы тізімге енеді деп болжануда.

1-кестенің деректерінен Қазақстандағы бөлшек сауданы қоса алғанда, электрондық коммерция көлемі 2019 жылдан 2023 жылға дейін оң үрдіске ие екені анық. Қазақстанда электрондық коммерция көлемінің айтарлықтай өсуі 2022 жылы орын алып, 1963,5 млрд.теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 1481,6 млрд. теңгеге (шамамен 3 есе) жоғары. Ал 2023 жылы бұл көрсеткіш 2439,8 млрд. теңгені құрады және 2022 жылмен салыстырғанда 476,3 млн.теңгеге өсті. Ағымдағы 2024 жылы өткен жылдармен салыстырғанда электрондық коммерция көлемінің өсу үрдісі байқалады.

Бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық сауданың пайыздық үлесі де өсу үрдісіне ие. Осылайша, бұл көрсеткіш 2022 жылы 12,5% -. құрады және 2021 жылмен салыстырғанда 8,9% - ға өсті.

Қазақстанда электрондық коммерция (қызметтер) көлемі де жыл сайын өсіп келеді. Электрондық коммерция (қызмет) көлемінің айтарлықтай өсуі 2022 жылы орын алып, 1186,5 млрд.теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 836,6 млн. теңгеге (шамамен 2,5 есе) жоғары. Ал 2023 жылы бұл көрсеткіш - 1602,6 млрд. теңгені құрады және 2022 жылмен салыстырғанда 416, млн.теңгеге өсті. Ағымдағы 2024 жылы электрондық коммерция (қызмет) көлемінің өсу үрдісі де сақталып отыр.

2022 жылдан бастап жаңа өзгерістердің енгізілуіне байланысты, атап айтқанда, электрондық коммерцияға салық салу жүйесінде 12 пайыздық мөлшерлемемен (цифрлық салық деп аталатын) электрондық нысанда тауарлармен немесе қызметтермен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде резидент емес шетелдік компаниялар үшін қосылған құн салығы (ҚҚС) енгізілді. Айта кету керек, өткен 3 жыл ішінде осы салық бойынша жетекші маркетплейстерден түсетін түсімдер жыл сайын өсіп келеді, осылайша Қазақстан бюджетіне "цифрлық салықтар"деп аталатындардан 36 млрд.теңгеден астам түсім түсті.

2-кестенің деректерінен 2019-2023 жылдар арналған ҚР Республикасының бюджетіне электрондық коммерциядан түскен салықтың (Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызмет көрсететін тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде шетелдік интернет-компаниялардан ҚҚС) көлемің көруге болады.

2 – кесте

Электрондық коммерциядан үшін төлемақы Қазақстан Республикасының 2019-2023ж. мемлекеттік бюджетіне түскен салықтың көлемі*

Көрсеткіштер	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	Өзгеріс, 2023ж./ 2019ж.
Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызмет көрсететін тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде шетелдік интернет-компаниялардан ҚҚС, млрд. теңге*	8,5	9,4	9,8	10,47	24,4	15,9

***Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігінің деректері бойынша [8].*

2-кестенің деректерінен 2019-2023 жылдары электрондық саудадан салық түсімдерінің серпіні оң серпінге ие екендігі айқын көрінеді. Мәселен, 2019 жылы бұл көрсеткіш – 8,5 млрд.теңгені құрады, 2023 жылдан бастап айтарлықтай өсім болды және – 24,4 млрд. теңгені құрады.

Өткен жылы 2024 жылғы 1 желтоқсанда Қазақстанда тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру, Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде шетелдік интернет компаниялардан қосылған құн салығының сомасы-34.9 млрд. теңгені құрады, жоспар бойынша 15,5 млрд. теңге және 225% - ға орындалды, бұл біздің елімізде электрондық сауданың белсенді өскенін көрсетеді.

Электрондық коммерция саласында төлемді жүзеге асыру үшін төлем инфрақұрылымы маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн, өйткені бұл қолма-қол ақшасыз нысанда орын алады.

3-кестенің деректерінен қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып, Интернет арқылы Қазақстаннан тыс жерде жүргізілген транзакциялардың саны мен көлемі оң үрдіске ие екені анық.

3 - кесте

Қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып, Интернет арқылы Қазақстаннан тыс жерлерде жүргізілген транзакциялардың саны мен көлемі*

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023*
Транзакция саны, млн. бірлік	17,0	36,3	53,0	55,4	108,9
Транзакция сомасы, млрд. теңге	192,9	298,3	472,9	781,0	1354,6
оның ішінде тауарлар мен қызметтер үшін төлемдер (трансшекаралық *электрондық сауда*)					
Саны, млн. бірлік	*16,3*	*32,4*	*48,1*	*48,0*	*104,8*
Сомасы, млн. теңге	*175,9*	*247,9*	*386,0*	*521,8*	*1185,0*

** ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша [9].*

Айта кету керек, 2019 жылы электрондық сауда карточкалары бойынша транзакция саны 16,3 млн.бірлікті құрады, 2021-2022 жылдары шамамен 48,0 млн. бірлікке жетті, ал 2023 жылы 104,8 млн. бірлікті құрады.

Осы кезеңдердегі транзакция сомасына келетін болсақ, электронды сауданың осы көрсеткіштері бойынша да айтарлықтай өсім байқалады. Мәселен, 2019 жылы электрондық сауда карточкалары бойынша трансакция сомасы 175,9 млрд.теңгені құрады, 2021-2022 жылдары тиісінше 386,0 млрд. теңгеге және 521,8 млрд. теңгеге жетті. 2023 жылы бұл көрсеткіш айтарлықтай өсіп, 1185,0 млрд.теңгені құрады.

Электрондық төлемдердің қорғалу дәрежесін арттыру мәселелерін шешу қажет электрондық төлемдердің қорғалу дәрежесін арттыру, бұл пайдаланушылардың онлайн-сатып алуларға деген сенімінің артуына тікелей байланысты, атап айтқанда электрондық төлемдерді қорғауға деген сенім.

Біздің елімізде 2021 жылы «E-Salyq Business» мобильді қосымшасын пайдалана отырып, пилоттық жоба сынақтан өтті және «E-Salyq Business» мобильді қосымшасын қолдану ережелері бекітілді.

Бұған дейін авторлар Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салу кезінде салық жүктемесі есептелген осы мәселе бойынша зерттеу жүргізген болатын. Алынған нәтижелер мынадай үрдісті көрсетті: біздің елімізде электрондық коммерция көлемі өскен сайын электрондық саудаға қатысушыларға салық жүктемесі де өсуде, бұл да салық міндеттемелерінің өсуіне әкеледі. Авторлар ҚҚС-ты кейбір елдерде қолданылатын айналым салығына ішінара ауыстыру нұсқасын қарастыруды ұсынады ("әдебиеттерге шолу" бөлімінде біз кейбір шет елдердің тәжірибелерін қарастырдық). Бұл шара электрондық коммерцияға салық салуды есептеуді жеңілдетуге көмектеседі, өйткені қазіргі уақытта қолданыстағы салықты есептеу (электрондық нысанда тауарлармен немесе қызметтермен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде резидент емес шетелдік компаниялар үшін ҚҚС) күрделірек.

Қорытынды. Сонымен қатар, электрондық коммерцияның дамуына электрондық коммерцияның негізгі артықшылықтарын тудыратын әртүрлі технологиялық, демографиялық және экономикалық факторлар әсер етеді-дұрыс құрылған процестер арқылы қанағаттандырылуы мүмкін жоғары сұраныс.

«E-Salyq Business» мобильді қосымшасын пайдалану бойынша пилоттық жоба 2021 жылы енгізілгенін атап өткен жөн тиісті контрагенттер арасындағы салықтық қатынастар жүйесінде оң нәтиже берді.

Қазіргі уақытта электрондық сауданы (тауарларды өткізу және қызметтер көрсету) электрондық нысанда жүргізетін шетелдік резидент емес компаниялар ретінде ҚҚС бойынша тіркеу кезінде арнайы талаптар қолданылады. Айта кету керек, бұл ереже еліміздегі электрондық коммерция нарығына қатысушылардың одан әрі кеңеюіне ықпал етті.

Елімізде салық салу жүйесі қаншалықты жақсы жолға қойылған және жұмыс істеп тұр, оның ұйымдастыру принциптеріне қаншалықты сәйкес келеді 2017 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Салық кодексінің қабылданып, қолданысқа енгізілуімен салық жүйесі бұрынғыдан да тиімді әрі тиімді бола түсті. Бұған Қазақстан Республикасының салық жүйесінің негізгі құрамдас бөліктері жетілдірілген Қазақстан Республикасының Салық кодексінің қабылдануымен енгізілген заңнамаға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар дәлел.

Осылайша, Қазақстандағы электрондық коммерцияның ерекшеліктерін былайша қорытындылауға болады: e-com ел нарығы қазір сауданың ең перспективалы салаларының бірі болып табылады. Бірақ бұл нарықта табысты бизнес құру үшін оның әлсіз жақтарын нақты түсініп, тұтынушылар үшін қосымша құндылық тудыратын шешімдерді, соның ішінде салық салу жүйесін табу үшін процестер мен серіктестіктерді құру қажет.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салу жүйесін жетілдіру бойынша мынадай шараларды ұсынамыз. Сонымен, жанама салық салудың одан әрі дамуына байланысты айналым салығы (айналым салығы) деп аталатын енгізу орын алады, өйткені бұл салықты алу механизмі жеңілдетілген (белгіленген пайыз электрондық сауда айналымынан алынады).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Избасарова Л.Б., Қадырбергенова А.К., Кулубеков М.Т., Искакова М.С. Электронды коммерцияның инновациялық формадағы бизнес модельдердің дамуына ықпалы. // Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №54 (1). – Б. 182–192. – DOI: 0.52260/2304-7216.2024.1(54).23.

2. Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жуманазаров К.Б. Оценка состояния и тенденции развития институциональной среды электронной коммерции в Казахстане. // Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №55 (2). – С. 218–227. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.2(55).28.

3. Edidiong B., Emer M., Adegboyega O. A conceptual framework for digital tax administration. A systematic review // Government Information Quarterly. – 2022. – №4 (39). – 101754 p. – URL: https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101754

4. Jane H., Keith G. Electronic Commerce and International Taxation: A Square Peg in a Round Hole? // European Management Journal. – 2001. – №6 (19). – P. 651–658. – URL: https://doi.org/10.1016/S0263-2373(01)00090-1

5. Josep M., Antonio S., Diego R., Josep G. An empirical examination of the influence of e-commerce on tax avoidance in Europe // Journal of International Accounting, Auditing and Taxation. – 2020. – №41. – 100339 p. – URL: https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2020.100339

6. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика Бюросының ресми сайты – URL: https://www.gov.kz/-memleket/ entities/stat?lang=kk

7. Официальный сайт Министерства Финансов Республики Казахстан – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/768953?lang=ru.

8. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi.

REFERENCES

1. Izbasarova L., Qadyrbergenova A., Kulubekov M.T., Iskakova M.S. Jelektrondy kommercijanuң innovacijalyқ formadaғy biznes model'derdiң damuyna yқpaly. // Vestnik KazUJeFMT. – 2024. – №54 (1). – B. 182–192. – DOI: 0.52260/2304-7216.2024.1(54).23. [in Kazakh].

2. Zhanbozova A., Azatbek T., Bajtenizov D., Zhumanazarov K. Ocenka sostojanija i tendencii razvitija institucional'noj sredy jelektronnoj kommercii v Kazahstane. // Vestnik KazUJeFMT. – 2024. – №55 (2). – S. 218–227. –DOI: 10.52260/2304-7216.2024.2(55).28. [in Russian].

3. Edidiong B., Emer M., Adegboyega O. A conceptual framework for digital tax administration. A ystematic review // Government Information Quarterly. – 2022. – №4 (39). – 101754 p. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101754

4. Jane Frecknall Hughes, Keith Glaister. Electronic Commerce and International Taxation: A Square Peg in a Round Hole? // European Management Journal. – 2001. – №6 (19). – P. 651-658. – https://doi.org/10.1016/S0263-2373(01)00090-1

5. Josep M., Antonio S., Diego R., Josep G. An empirical examination of the influence of e-commerce on tax avoidance in Europe // Journal of International Accounting, Auditing and Taxation. – 2020. – №41. – 100339 p. – https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2020.100339

6. KR Strategijalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyk statistika Bjurosynyn resmi sajty [Official website of the Bureau of national statistics of the agency for Strategic Planning and reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://www.gov.kz/-memleket/ entities/stat?lang=kk. [in Kazakh].

7. Oficial'nyj sajt Ministerstva Finansov Respubliki Kazahstan [Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan]. – URL:https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/ documents/details/768953?lang=ru. [in Russian].

8. Oficial'nyj sajt Nacional'nogo banka Respubliki Kazahstan [Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi. [in Russian].

Есымханова З.К., Бирмагамбетов Т.Б., Алибекова А.Б., Тойжигитова Ж.А.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ПРОЦЕССОВ НА СИСТЕМУ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются новые тенденции в налогообложении электронной коммерции на современном этапе развития налоговой системы в Казахстане. В статье представлена информация о сроках введения налогообложения электронной коммерции в странах евразийского пространства. На основе анализа объема рынка электронной коммерции выявлены некоторые тенденции в налогообложении электронной коммерции в Казахстане.

В статье рассматриваются новые аспекты, направленные на дальнейшее совершенствование налогообложения электронной коммерции в стране в условиях цифровых изменений и текущей «перезагрузки» финансовой системы Казахстана, которые напрямую влияют на макроэкономические показатели и уровень благосостояния населения в целом. В частности, изучаются наиболее важные аспекты и тенденции цифровизации в системе налоговых отношений нашей страны.

Также в статье рассмотрены показатели платежной инфраструктуры при осуществлении электронной коммерции в Казахстане, в частности количество и объем транзакций, проведенных за пределами Казахстана через Интернет с использованием платежных карточек казахстанских эмитентов.

Для проведения данного исследования мы применяли комплекс общенаучных и специфических методы: логический метод, метод индукции и дедукции, описательный метод, метод статистического сравнения, методы экономического анализа и др.

В исследовании учтены мнения ведущих ученых-экономистов, основанные на теоретических обзорах имеющейся научной и методической литературы по налоговым отношениям.

Проведенное исследование позволяет установить границы развития налогообложения электронной коммерции в Казахстане, определить специфику ее проведения, углубить понимание субъектами системы налоговых отношений современных особенностей развития налогообложения электронной коммерции в контексте происходящей цифровой трансформации. Следовательно, в результате проведенного исследования нами предложены рекомендации по дальнейшему развитию налогообложения электронной коммерции в нашей стране с учетом цифровых реалий.

Yessymkhanova Z., Birmagambetov T., Alibekova A., Toizhigitova Z.

IMPACT OF DIGITAL PROCESSES ON E-COMMERCE TAXATION SYSTEM IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers new aspects aimed at further improvement of taxation of e-commerce in the country in the context of digital changes and the current “reset” of the financial system of Kazakhstan, which directly affect macroeconomic indicators and the level of welfare of the population as a whole. In particular, the most important aspects and trends of digitalization in the system of tax relations of our country are studied.

The article considers new aspects aimed at further improvement of taxation of e-commerce in the country in the context of digital changes and the current “reset” of the financial system of Kazakhstan, which directly affect macroeconomic indicators and the level of welfare of the population as a whole. In particular, the most important aspects and trends of digitalization in the system of tax relations of our country are studied.

The article also considers the indicators of payment infrastructure in the implementation of e-commerce in Kazakhstan, in particular, the number and volume of transactions conducted outside of Kazakhstan via the Internet using payment cards of Kazakhstani issuers.

To conduct this research we used a set of general scientific and specific methods: logical method, method of induction and deduction, descriptive method, method of statistical comparison, methods of economic analysis and others.

The study takes into account the opinions of leading academic economists based on theoretical reviews of available scientific and methodological literature on tax relations.

The conducted research allows us to establish the boundaries of the development of taxation of e-commerce in Kazakhstan, to determine the specifics of its implementation, to deepen the understanding of the subjects of the system of tax relations of modern features of the development of taxation of e-commerce in the context of the ongoing digital transformation. Consequently, as a result of the study we have proposed recommendations for further development of taxation of e-commerce in our country taking into account digital realities.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).26
УДК 338.001.36
ГРНТИ 06.81.23

Л.Т. Байтуова*, PhD[1]
Л. Хуаныш, DBA, и.о. доцента[2]
Д.М. Айкупешева, к.э.н., ассоц. профессор[1]
К.Т. Байтуова, магистр, старший преподаватель[1]
НАО «Казахский агротехнический исследовательский университет имени С.Сейфуллина», г. Астана, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: 1701.86@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье проведен анализ ключевых компонентов механизма формирования, развития и реализации инновационного потенциала сотрудников с учетом развития динамических способностей организации. Определены ключевые элементы: инновационная корпоративная культура, движущая сила в лице управленческих кадров, ориентированных на внедрение инноваций, и система развития человеческих ресурсов. Рассмотрены проблемы развития человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики, акцент сделан на роль человеческого, трудового и инновационного потенциалов. Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных исследователей на структуру и показатели человеческого капитала. Выделены основные факторы, влияющие на развитие инновационного человеческого капитала и успешное внедрение инноваций в организациях. Подчеркнута значимость оценки качественных и количественных характеристик человеческих ресурсов, таких как профессиональная подготовка, креативность и адаптивность. Показано, что для успешного функционирования предприятий необходима регулярная оценка степени восприимчивости сотрудников к инновациям. Проанализированы проблемы развития инновационного потенциала в Республике Казахстан, выявлены недостатки в подготовке кадров с инновационным мышлением. Представлены рекомендации по созданию оптимальной модели формирования инновационного потенциала для повышения конкурентоспособности кадров и эффективного использования инвестиций в образование и человеческие ресурсы.

Ключевые слова: *инновационный потенциал, человеческий капитал, развитие человеческих ресурсов, конкурентоспособность, инновационная экономика, Казахстан, управление персоналом, профессиональная подготовка.*
Кілт сөздер: *инновациялық әлеует, адами капитал, адами ресурстарды дамыту, бәсекеге қабілеттілік, инновациялық экономика, Қазақстан, персоналды басқару, кәсіптік даярлық.*
Keywords: *innovation potential, human capital, human resource development, competitiveness, innovative economy, Kazakhstan, personnel management, professional training.*

Введение. Прогресс в различных областях оказывает серьезное влияние на мировую экономику, неизбежно затрагивая и экономику Казахстана. Эти изменения способствуют эволюции подходов к управлению. Если раньше основное внимание уделялось созданию сырьевой, материальной и технической базы, то сегодня акцент смещается на человеческий капитал, который стал основой инновационного развития компаний. В результате трансформируются организационные структуры: создаются новые отделы, внедряются современные технологии управления и совершенствуются внутренние процессы. Однако переход от устаревших моделей управления к современным происходит медленно, что сдерживает развитие ряда отраслей и внедрение инноваций, необходимых для долгосрочного экономического роста и устойчивого развития страны [1]. Одной из наиболее острых проблем становится дефицит квалифицированных и компетентных специалистов среди молодежи в возрасте 15-25 лет. Это требует от государства усиленного внимания к развитию системы профессиональной подготовки кадров, как в колледжах, так и в вузах. Безусловно, инновационная активность человеческого капитала выступает ключевым механизмом повышения конкурентоспособности. Недостаток высококвалифицированных сотрудников препятствует компаниям в достижении их стратегических целей как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе, что создает значительные риски для экономики [2]. Таким образом, развитие человеческого капитала, включая его подготовку и стимулирование

инновационного потенциала, играет решающую роль в экономическом росте Казахстана. Устранение кадрового дефицита укрепит конкурентные позиции страны на мировом рынке и обеспечит успешную реализацию стратегий казахстанских компаний, адаптированных к новым вызовам и потребностям современности.

Обзор литературы. К примеру, И. Ершова в своих работах подчеркивает, что человеческие ресурсы можно рассматривать как определенные потенциальные способности человека в сфере трудовой, интеллектуальной или физической деятельности [3]. Сегодня для развития индустриально-инновационной экономики востребованы специалисты, которые обладают креативностью, нестандартным мышлением и творческим потенциалом [4]. П. Лёвенбергер рассуждает о том, что все человеческие ресурсы обладают определенным набором качеств, тем или иным видом потенциала, и их необходимо развивать [5].

Таким образом, следует отметить, что этот тип развития делает акцент на обеспечении и формировании процесса научения, чтобы организация смогла достичь стратегических целей как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. Цель достигается путем совершенствования навыков и умений, расширения объема знаний, повышения компетентности, способности к обучению и энтузиазма сотрудников на всех уровнях организации [6].

А. Акаев в своих исследованиях подчеркнула, что для обеспечения развития человеческих ресурсов и раскрытия потенциала каждого сотрудника руководство организации должно, прежде всего, организовать обучающие мероприятия [7]. К таким мероприятиям могут относиться: направление сотрудников на стажировку, где они смогут приобрести новые навыки и выявить свои способности (которые не всегда можно раскрыть на текущем месте работы) [8]. проведение профессиональных конкурсов; обучающие тренинги и другие подобные мероприятия [9].

Основная часть. На основе изучения множества публикациий по данной теме авторы сделали вывод, что ключевыми элементами механизма формирования, развития и реализации инновационного потенциала сотрудников, с учетом развития динамических способностей организации, выступают: инновационная корпоративная культура; наличие движущей силы в лице управленческих кадров, нацеленных на внедрение инноваций; система развития человеческих ресурсов, основанная на технологиях и процессах, которые обеспечивают инновации. Данные компоненты механизма управления инновационным потенциалом человеческих ресурсов способствуют вовлечению и реализации инновационных способностей сотрудников, что ускоряет развитие организации и повышает ее конкурентоспособность. Создание эффективной системы формирования динамических способностей может быть сильно ограничено отсутствием любого из перечисленных компонентов.

Развитие человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики, и проблемы, связанные с ним, рассмотрим через призму нескольких видов потенциала, которыми обладают или могут обладать человеческие ресурсы: человеческий, трудовой, инновационный, поскольку именно они и помогают определить степень развития человеческих ресурсов на разных этапах. В своем учебном пособии «Управление персоналом: осовремененный подход», Н.В. Болдырева подчеркивает, что в современном мире человеческий ресурс рассматривается как значимый интенсивный фактор производства, способствующий экономическому развитию. Его главная цель заключается в обеспечении прогресса общества и семьи, включая квалифицированную часть трудовых ресурсов, обладающих накопленными знаниями, умениями и навыками. Совокупность человеческих навыков, знаний и способностей — это человеческий ресурс - так, в своей работе отметил Г. Беккера. Л. Тауэр отмечает, что человеческий ресурс может проявляться как способность производить определенный продукт в заданных условиях, используя доступные ресурсы в их текущем объеме и составе. Подобный подход к определению автор поддерживает. В ходе анализа различных взглядов, как отечественных, так и зарубежных исследователей, автор пришел к выводу, что структура человеческого капитала включает в себя индивидуальные характеристики личности, такие как коммуникативные навыки, стрессоустойчивость, креативность, умение управлять временем и адаптивность. Таким образом, можно утверждать, что качественные и количественные параметры человеческого капитала тесно связаны с инновационным потенциалом общества и темпами модернизации экономики.

Капитал можно подразделить на две составляющие, такие как: материальный капитал и нематериальный. То есть, второй тип включает человеческие знания и обучение. В связи с этим, можно сделать вывод, что, вкладывая инвестиции в систему образования, мы находимся на

правильном пути развития, что в дальнейшем позволит достичь высоких темпов производства и затем длительный период времени поддерживать полученные результаты. Человеческий ресурс, как правило, формируется за счет вкладываемых в него инвестиций. Инвесторами могут быть как государство, так и фирма или физическое лицо, реализующее социальную политику. В условиях возрастающего влияния инноваций на потенциал человеческих ресурсов возникает необходимость обратить внимание на их качество. И. Ершова в своей работе подчеркивает: «Многие ученые, изучив эту тему, пришли к выводу, что трудовой потенциал — это совокупность демографических, социальных, духовных, интеллектуальных и других характеристик трудоспособного населения или отдельного работника, которые могут быть реализованы в процессе труда».

Кроме того, необходимо учитывать количественные характеристики, чтобы обеспечить полноценный и всесторонний анализ, когда речь идет об оценке трудового потенциала человеческих ресурсов на практике. Например, уровень заболеваемости может служить косвенным средством оценки состояния здоровья, а уровень профессиональной подготовки может быть оценен с помощью показателей скорости выполнения задач и других аналогичных показателей. Для того, чтобы полностью понять потенциал человеческих ресурсов и оценить влияние инноваций на его рост, необходимо учитывать условия и элементы, которые формируют его уровень и обеспечивают эффективность использования.

И. Ершова в своей работе подчеркнула, что при изучении трудового потенциала предприятия важно учитывать предельную степень возможного вовлечения работников в производственный процесс. Для этого необходимо оценить психофизиологические характеристики, уровень профессиональной подготовки, накопленный опыт и необходимые организационно-технические условия. Г. Тогаева в своей работе выделила множество различных компонентов трудового потенциала, но авторы статьи выбрал основные из них. Рассмотрев сущность трудового потенциала человеческих ресурсов, следует перейти к исследованию понятия инновационного потенциала.

Сотрудники представляют собой значимый инновационный ресурс компании, а их инновационный потенциал определяется способностью генерировать собственные идеи и успешно воплощать как их, так и проекты, предложенные другими коллегами. Одной из ключевых задач управления персоналом становится развитие инновационного потенциала человеческих ресурсов, особенно с учетом необходимости ускорения инновационных процессов в экономической сфере. Как утверждает П. Лёвенбергер, «инновационный потенциал человеческих ресурсов можно трактовать как совокупность возможностей как отдельного сотрудника, так и всего коллектива». В рамках психологии и социологии традиционно выделяют категории сотрудников, обладающих инновационными характеристиками.

П. Лёвенбергер выделяет несколько групп таких качеств, но автор статьи выбрал наиболее важные и представил их наглядно на Рисунке 1.

Рисунок -1. **Группы качеств работника, обладающие инновационным характером***

**Составлено авторами на основании источника [10]*

Важно отметить, что для успешного функционирования предприятия его руководству необходимо активно использовать в повседневной деятельности навыки сотрудников с наиболее выраженными инновационным потенциалом. Эти навыки основаны на возможностях человеческих ресурсов и направлены на создание и реализацию новых идей, которые лежат в основе новых проектов. Для оценки степени восприимчивости сотрудников к инновациям руководителю следует регулярно проводить оценку их готовности к нововведениям и новым разработкам, учитывая соответствующие критерии.

На практике выделяют различные факторы, которые способны оказывать различное воздействие на развитие инновационного человеческого капитала. Основные же факторы, как правило, подразделены на группы. Наглядно мы их представим на Рисунке 2. Проведение оценки для определения эффективности использования человеческого капитала в инновационном процессе, требуется проводить на постоянной основе.

Факторы, снижающие ИЧК	Факторы, повышающие ИЧК
• низкий образовательный уровень персонала, особенно в инновационной сфере; • отсутствие программ обучения, профессиональной переподготовки и повышения квалификации в области инноваций; • недостаток информации о новых технологиях; • неопределенность экономических выгод от использования информации.	• регулярность программ повышения квалификации, профессиональной переподготовки в области инноваций; • персонал высокого уровня с уникальным базовым образованием в области инноваций; • наличие программ развития человеческого капитала, соответствующих комплексным программам инновационного развития не только предприятий, но и регионов; • наличие и внедрение практик управления талантами, изобретательской деятельности.

Рисунок - 2. **Факторы, оказывающие воздействие на развитие ИЧК***

**Составлено авторами на основании источника [11]*

На практике при оценке человеческого капитала обычно учитывает затраты, связанные с поиском работы и получением требуемого уровня квалификации. Возраст работника также оказывает влияние на стоимость человеческого капитала: по мере достижения пенсионного возраста и выхода на пенсию стоимость человеческого капитала снижается до нуля.

Негативный климат для инноваций	Факторы, препятствующие инновационной	Факторы, поддерживающие новаторов	Факторы, способствующие инновациям
- неопределенность функций; - недостаточный интерес к инновационной деятельности персонала в целом и руководителей всех уровней; - ограничения в системе коммуникации, отсутствие открытости и доверия; - недостаточная компетентность менеджеров; - неспособность организовать межличностные отношения; - автократическое принятие решений.	- недоверие менеджеров к новым идеям, выдвигаемым снизу; - необходимость большого количества согласований новых идей; - вмешательство других отделов в оценку предложений, немедленная критика и угрозы; - увольнения из-за ошибок; - закулисное принятие решений по инновационному предложению; - передача инструкций нижестоящим руководителям, сопровождаемая угрозами.	- обеспечение необходимой свободы для инноваций; - обеспечение новаторов необходимыми ресурсами и оборудованием; - поддержка со стороны высшего руководства; - ведение дискуссий и обмен идеями; - поддержание эффективной коммуникации с коллегами, другими кафедрами, университетами и внешними научными организациями.	- создание возможностей для саморазвития и профессионального роста; - сочетание специальных знаний и междисциплинарной подготовки в системе обучения; - свободное выражение собственного мнения о вносимых изменениях; - поощрение совмещения профессий, ротации персонала; - преодоление барьеров и «стирание границ» между различными видами работы и функциональными обязанностями.

Рисунок- 3. **Факторы успешного внедрения и реализации инноваций в организациях***

**Составлено авторами на основании источника [12]*

Следовательно, можно заключить, что применение системы показателей для оценки инновационного человеческого капитала предоставляет возможность анализировать эффективность его использования и инвестиций, направленных на развитие инновационной активности. Это, в свою очередь, способствует повышению конкурентоспособности экономических систем на различных уровнях. Для реализации инновационного потенциала сотрудников важно создать благоприятные условия, которые стимулируют генерацию оригинальных идей, их последующую оценку и, в случае положительных результатов, успешное воплощение. В связи с этим, важно акцентировать свое внимание и на факторах, которые представлены на Рисунке 3.

Итак, следует отметить, что на предприятиях на территории Республики Казахстан, развитию способностей человеческих ресурсов и раскрытию их потенциала уделяется недостаточно внимания, так как основной акцент делается на систему материального стимулирования. Руководители должны создать позитивную атмосферу в коллективе, обеспечить сотрудникам современное оборудование и способствовать развитию их психологической готовности к внедрению инноваций, чтобы сотрудники могли реализовать себя как профессионалы, так и генераторы новых идей.

Решение о внедрении инновационного потенциала человеческих ресурсов во многом зависит от работы самой организации. Компании, которые регулярно обновляют свои ресурсы и технологии, также быстрее осваивают современные методы управления и чаще внедряют новшества. Это обычно наукоемкие компании с большим инновационным потенциалом. Руководители, тем не менее, редко уделяют внимание развитию навыков своих сотрудников.

Инновационный человеческий капитал, включая способность применять знания, информацию и инновации, выступает не только стратегическим ресурсом для промышленных предприятий, но и ключевым фактором повышения их конкурентоспособности, что в свою очередь, влияет на развитие региона, в котором они работают.

Авторы статьи пришли к выводу, что современный кадровый инновационный потенциал должен быть способен генерировать инновационные идеи и реализовывать крупные технологические обновления, а также создавать новые технологии и оборудование. Они также изучили различные точки зрения, касающиеся возможностей современного кадрового инновационного потенциала.

В настоящее время наблюдается низкая гражданская активность и безразличие населения к инновациям. Также подчеркивается, что акцент делается на двух ключевых характеристиках сотрудников: стаже и опыте работы, а также уровне формальной профессиональной подготовки. Исходя из этого, можно заключить, что специалисты в Казахстане недостаточно проявляют такие значимые качества, как креативность и способность к новаторству. Это указывает на то, что инновационная деятельность в стране практически лишена кадров, обладающих инновационным типом мышления и способных выполнять широкий спектр производственно-хозяйственных задач, включая те, что связаны с созданием интеллектуальных продуктов. Если такие кадры и есть, то их процент очень низкий по сравнению с общей численностью населения Республики Казахстан. Многие ученые отмечают, что в настоящее время в большинстве стран наблюдается острый дефицит высококвалифицированного человеческого капитала, который обладает не только хорошей образовательной подготовкой, но и энтузиазмом, новаторскими устремлениями и мотивацией для овладения новыми знаниями и управления инновационными процессами. В связи с этим можно сделать вывод, что в настоящее время в регионах Республики Казахстан наблюдается недостаточное развитие в области управления кадровым инновационным потенциалом. Этот потенциал может быть использован для повышения эффективности подготовки, переподготовки и формирования инновационного мышления, которое необходимо для современных производственных и научных условий.

Таким образом, представляется возможность оценить уровень развития инновационного потенциала человеческого капитала в регионе как в настоящее время, так и в долгосрочной перспективе.

Такие проблемные места по результатам проведенной оценки представлены наглядно на Рисунке 4.

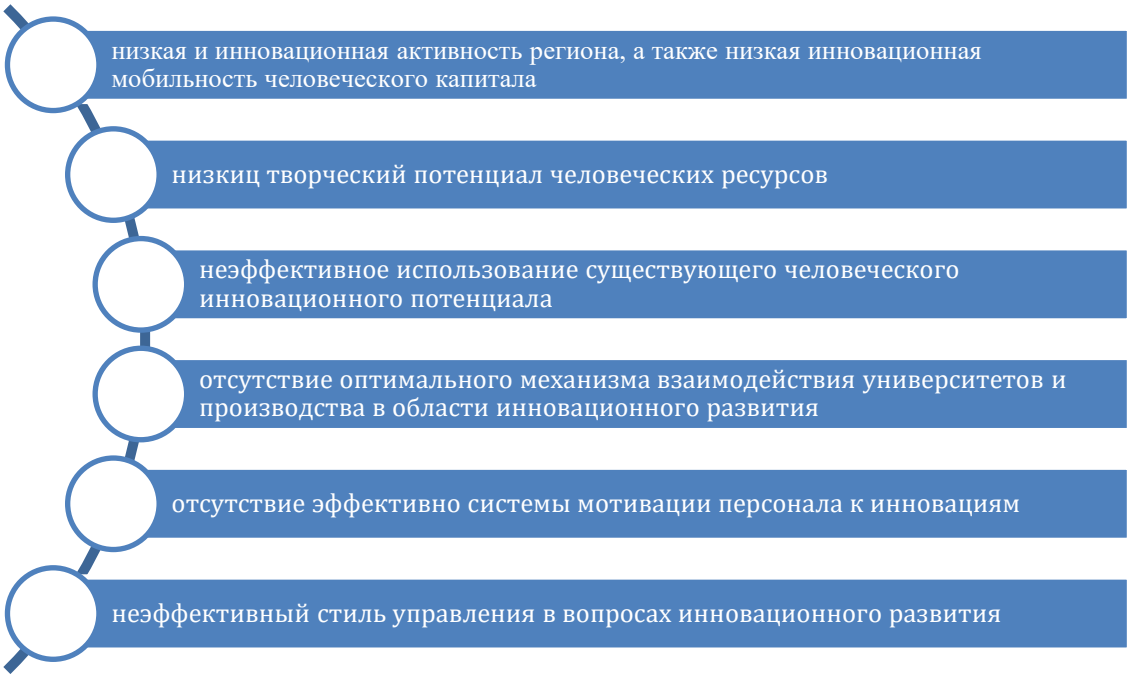

Рисунок – 4. **Проблемные места уровня инновационности кадрового потенциала в регионе***

**Составлено авторами на основании источника [13]*

После того, как специалисты определят препятствия в развитии инновационного потенциала кадров в регионе, необходимо создать оптимальную модель формирования и развития. Это позволит увеличить количество людей, которые будут участвовать в исследованиях и разработках в регионах страны. В контексте реализации Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан, направленной на достижение высокого уровня экономического роста за счет диверсификации отраслей экономики и снижения зависимости от сырьевого сектора, современная рабочая сила с новаторским потенциалом приобретает особую значимость для развития производства. Ее значение становится более важным, чем внедрение новейших технологий и техники. Для обеспечения выпуска качественной и доступной продукции специалисты активно стремятся к дальнейшему интеллектуальному и профессиональному развитию. Безусловно, одним из наиболее важных критериев является качество человеческого потенциала. Если хотим быть конкурентоспособными, мы должны максимально использовать свой человеческий потенциал. Чтобы добиться этого, необходимо вложить значительные инвестиции в образование и здравоохранение.

Для того, чтобы индустриально-инновационная экономика в Республике Казахстан приносила свои плоды, руководителям предприятий и организаций, внедряющих и работающих с инновациями, при подборе качественных человеческих ресурсов необходимо во внимание принимать качества потенциальных сотрудников. На Рисунке 6 представлен результат оценки качеств претендента, которыми должен обладать, претендуя на должность руководителя отдела внедрения инноваций.

Оценка качеств претендента проводилась по 10-ти балльной шкале, где 10 баллов - максимально важное качество для выполнения своих трудовых обязанностей, 1 балл - для данной работы показатель не имеет высокой важности. По данной методике оцениваются как работники занятые непосредственно осуществлением производственной деятельности, так и руководители. В связи с этим, оценка и результаты будут различны.

Рисунок – 5. **Приоритетные качества сотрудников, работающих в условиях работы с инновациями, принимаемые руководителями во внимание при отборе***

**Составлено авторами на основании источника [13]*

По данным рисунка 5 видно, что многие качества имеют весьма важное значение, но, в то же время, менеджеры отмечают какие из показателей могут иметь не высший балл, а допустимый. И так они проводят оценку всех потенциальных сотрудников, вне зависимости, претендент ли это на руководящую позицию, или простой рабочий. Инвестирование в человеческие ресурсы стимулирует казахстанские компании создавать уникальные условия для формирования компетенций сотрудников нового инновационного формата, способных генерировать новаторские идеи и предлагать нестандартные решения для развития своей деятельности. Это связано с тем, что Республика Казахстан сегодня идет по пути развития индустриально-инновационной экономики. В настоящее время все чаще можно встретить оценки, ориентированные на современные показатели, такие как трансформация ролей в команде, занятость всех ролей по модели Белбина, совпадение целей компании с целями сотрудников, уровень скиллсета сотрудников, готовность к инновациям и уровень вовлеченности сотрудников в инновации. Эти показатели показывают вовлеченность сотрудников в трудовой процесс, в отличие от традиционных оценок, которые показывают производительность труда, выручку, текучесть человеческих ресурсов. Таким образом, можно прийти к выводу, что уровень мотивации будет иметь решающее значение. В результате необходимо разработать модель, которая учитывает конечный результат деятельности организации и учитывает количество замотанных и немотивированных человеческих ресурсов.

В условиях развития индустриально-инновационной экономики, стоит рекомендовать властям Республики Казахстан, позаботиться о том, чтобы выпускники колледжей и ВУЗов были конкурентоспособными как на рынке Казахстана, так и за рубежом. Таким образом, качество профессиональных кадров, уровень конкурентоспособности, социализация и кооперативность становятся все более важными факторами современной инновационной экономики. Раскрытие профессиональных и творческих способностей сотрудников, повышение эффективности и результативности работы на основе заинтересованности в результатах труда и повышение вовлеченности сотрудников в решение задач, поставленных компанией, является частью инновационного развития компании. В настоящее время формирование инновационного потенциала для повышения конкурентоспособности работников является одной из необходимых задач, стоящих перед современными обществами и предприятиями.

Успех в организации бизнеса и экономическом развитии зависит от управления и развития человеческих ресурсов. К примеру, для достижения максимального результата недостаточно только использования современной технологии; также необходимо иметь достаточно квалифицированных сотрудников.

Авторы статьи, изучая труды разных авторов, относительно показателей развития инновационного потенциала человеческих ресурсов, пришли к выводу, что для понятия каким потенциалом человеческих ресурсов обладает Республика Казахстан, требуется провести анализ основных показателей, а именно: численности выпускников колледжей, ВУЗов, численности магистрантов, докторов наук, по данным официальной статистики. Также необходимо провести анализ показателей труда и занятости населения Республики Казахстан.

Заключение. Проведенный анализ показал, что успешное развитие инновационного потенциала человеческих ресурсов требует системного подхода, включающего формирование инновационной корпоративной культуры, активное участие управленческих кадров и внедрение комплексной системы подготовки сотрудников. Основными факторами являются профессиональная подготовка, креативность, адаптивность и способность генерировать новые идеи. В Республике Казахстан выявлены проблемы недостаточной ориентации кадров на инновационную деятельность, низкий уровень подготовки специалистов и слабая мотивация сотрудников к генерации идей.

Для их устранения рекомендуется.

1. Инвестиции в образование и переподготовку: необходимо увеличить финансирование программ подготовки кадров с акцентом на развитие инновационного мышления и адаптивности. Это позволит готовить специалистов, способных внедрять современные технологии и идеи.

2.Оптимизация управления человеческими ресурсами: внедрение систем оценки инновационного потенциала позволит более эффективно распределять кадры внутри организаций, учитывая их способности и готовность к изменениям.

3. Разработка мотивационных программ: разработать как материальные, так и нематериальные стимулы для сотрудников. Это могут быть карьерное продвижение, участие в инновационных проектах, премии за внедрение инноваций.

4.Поддержка наукоемких предприятий: Государственная поддержка инновационных компаний и предприятий позволит им более активно развивать кадровый потенциал и внедрять передовые методы управления персоналом.

5. Регулярный мониторинг эффективности: важно систематически оценивать внедренные меры по развитию кадрового потенциала с целью корректировки программ и повышения их эффективности.

Эти меры создадут благоприятные условия для повышения инновационной активности, увеличения числа квалифицированных кадров и внедрения новых технологий. В долгосрочной перспективе они позволят Казахстану укрепить свои позиции в сфере инноваций и обеспечить устойчивый экономический рост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Akhmetshin E. Motivation of personnel in an innovative business climate. European Research Studies Journal. – 2018. – № 21 (1). – P. 352-361.

2. Akhmetshin E. Modern theoretical and methodological approaches to personnel management in manufacturing enterprises. Espacios. – 2018. – № 39 (31). –P. 11-13.

3. Ershova I. Scale and role of human capital in the socio-economic development of the region. Social Science, Education and Human Science. – 2020. – P. 337-343.

4. Amanova G., Turysbekova G., Tazhibayeva R., Izatullaeva B., Kaltayeva S. Human capital as a determining factor of increasing the competitiveness. Revista Espacios. – 2017. – №38 (42). – P. 27-30.

5. Loewenberger P. Human resource development, creativity and innovation. Human Resource Management, Innovation and Performance. – 2016. – P. 48-65.

6. Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Бакей А. Современное состояние человеческих ресурсов в условиях индустриально-инновационной экономики в РК//Вестник КазНУ. – 2022. – №1 (139) – С. 98-109. – doi.org/10.26577/be.2022.v139.i1.09

7. Акаев А., Садовничий В. Математические модели для расчета динамики развития в Эпоху цифровой экономики//Математика. – 2018. – № 98 (2). – С. 526-531. – doi.org/10.1134/S106456241806011X

8. Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобашова Д.Ф., Глазунова С.Б. Показатели измерения человеческого капитала в контексте инновационого развития компании // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – № 3 (48). – С. 191-197. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).24

9. Than S., Le P., Le T. The impacts of high-commitment HRM practices on exploitative and exploratory innovation: The mediating role of knowledge sharing. Journal of Information and Knowledge Management Systems. – 2021. – P. 17-24.

10. Stepanova Y., Morkovina S., Petrov D., Ivanova A., Kuznetsov S. The innovative potential of the regional system: research, evaluation and management. 36th IBIMA Conference. – 2020. – P. 4-5 – URL:https://ibima.org/university/voronezh-state-university-of-forestry-and-technologies-russia/

11. Baituova L., Shaukerova Z., Aikupesheva D., Doskalieva B. Development of human resources in the conditions of the industrial innovation-driven economy of Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2018. – № 9 (6). – P. 31-37.

12. Bozhko L., Naizabekov A. Challenges of securing the human resources for implementation of industry innovative projects in Kazakhstan. Energy Procedia. –2017. – P. 406-410.

13. Lei H., Khamkhoutlavong M., Le P. Fostering exploitative and exploratory innovation through HRM practices and knowledge management capability: the moderating effect of knowledge-centered culture. Journal of Knowledge Management, February. – 2021. – P. 46-51.

REFERENCES

1. Akhmetshin E. Motivation of personnel in an innovative business climate. European Research Studies Journal. – 2018. – № 21 (1). – P. 352-361.

2. Akhmetshin E. Modern theoretical and methodological approaches to personnel management in manufacturing enterprises. Espacios. – 2018. – № 39 (31). –P. 11-13.

3. Ershova I. Scale and role of human capital in the socio-economic development of the region. Social Science, Education and Human Science. – 2020. – P. 337-343.

4. Amanova G., Turysbekova G., Tazhibayeva R., Izatullaeva B., Kaltayeva S. Human capital as a determining factor of increasing the competitiveness. Revista Espacios. – 2017. – №38 (42). – P. 27-30.

5. Loewenberger P. Human resource development, creativity and innovation. Human Resource Management, Innovation and Performance. – 2016. – P. 48-65.

6. Bajtuova L., Huanysh L., Bakej A. Sovremennoe sostojanie chelovecheskih resursov v uslovijah industrial'no-innovacionnoj jekonomiki v RK [The current state of human resources in the context of the industrial and innovative economy in the Republic of Kazakhstan]//Vestnik KazNU. – 2022. – №1 (139) – S. 98–109. – doi.org/10.26577/be.2022.v139.i1.097 [in Russian].

7. Akaev A., Sadovnichij V. Matematicheskie modeli dlja rascheta dinamiki razvitija v Jepohu cifrovoj jekonomiki [Mathematical models for calculating development dynamics in the Digital Economy Era]//Matematika. – 2018. – № 98 (2). – S. 526–531. – doi.org/10.1134/S106456241806011X [in Russian].

8. Bekzhanova T., Eshpanova D., Tobashova D., Glazunova S. Pokazateli izmerenija chelovecheskogo kapitala v kontekste innovacionogo razvitija kompanii [Human capital measurement indicators in the context of the company's innovative development]// Vestnik KazUJeFMT. – 2022. – №3 (48). – S. 191–197. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).24 [in Russian].

9. Than S., Le P., Le T. The impacts of high-commitment HRM practices on exploitative and exploratory innovation: The mediating role of knowledge sharing. Journal of Information and Knowledge Management Systems. – 2021. – P. 17-24.

10. Stepanova Y., Morkovina S., Petrov D., Ivanova A., Kuznetsov S. The innovative potential of the regional system: research, evaluation and management. 36th IBIMA Conference. – 2020. – P. 4-5 – URL:https://ibima.org/university/voronezh-state-university-of-forestry-and-technologies-russia/

11. Baituova L., Shaukerova Z., Aikupesheva D., Doskalieva B. Development of human resources in the conditions of the industrial innovation-driven economy of Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2018. – № 9 (6). – P. 31–37.

12. Bozhko L., Naizabekov A. Challenges of securing the human resources for implementation of industry innovative projects in Kazakhstan. Energy Procedia. –2017. – P. 406–410.

13. Lei H., Khamkhoutlavong M., Le P. Fostering exploitative and exploratory innovation through HRM practices and knowledge management capability: the moderating effect of knowledge-centered culture. Journal of Knowledge Management, February. – 2021. – P. 46–51.

Байтуова Л.Т., Хуаныш Л., Айкупешева Д.М., Байтуова К.Т.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН ДАМЫТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада ұйымның динамикалық қабілеттерін дамытуды ескере отырып, қызметкерлердің инновациялық әлеуетін қалыптастыру, дамыту және іске асыру механизмінің негізгі компоненттеріне талдау жасалды. Негізгі элементтер анықталды: инновациялық корпоративтік мәдениет, инновацияларды енгізуге бағытталған басқарушы кадрлар тұлғасындағы қозғаушы күш және адам ресурстарын дамыту жүйесі. Индустриялық-инновациялық экономика жағдайында адам ресурстарын дамыту мәселелері қаралды, адами, еңбек және инновациялық әлеуеттердің рөліне баса назар аударылды. Отандық және шетелдік зерттеушілердің адами капиталдың құрылымы мен көрсеткіштері туралы көзқарастары талданды. Инновациялық адами капиталдың дамуына және ұйымдарда инновацияларды табысты енгізуге әсер ететін негізгі факторлар айқындалды. Кәсіби дайындық, шығармашылық және бейімделу сияқты адам ресурстарының сапалық және сандық сипаттамаларын бағалаудың маңыздылығы атап өтілді. Кәсіпорындардың сәтті жұмыс істеуі үшін қызметкерлердің инновацияларға бейімділік дәрежесін үнемі бағалау қажет екендігі көрсетілген. Қазақстан Республикасында инновациялық әлеуетті дамыту проблемалары талданды, инновациялық ойлауы бар кадрларды даярлаудағы кемшіліктер анықталды. Кадрлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және білім беру мен адам ресурстарына инвестицияларды тиімді пайдалану үшін инновациялық әлеуетті қалыптастырудың оңтайлы моделін құру бойынша ұсыныстар ұсынылған.

Baituova L., Khuanysh L., Aikypesheva D., Baituova K.

PROBLEMS OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INDUSTRIAL-INNOVATIVE ECONOMY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyses the key components of the mechanism of formation, development and implementation of innovative potential of employees taking into account the development of dynamic capabilities of the organization. The key elements are defined: innovative corporate culture, driving force in the person of managerial personnel oriented to the introduction of innovations, and the system of human resources development. The problems of human resources development in the conditions of industrial-innovative economy are considered, the emphasis is made on the role of human, labor and innovation potentials. The views of domestic and foreign researchers on the structure and indicators of human capital are analyzed. The main factors influencing the development of innovative human capital and successful implementation of innovations in organizations are highlighted. The importance of assessing the qualitative and quantitative characteristics of human resources, such as professional training, creativity and adaptability, is emphasized. It is shown that the successful functioning of enterprises requires regular assessment of the degree of employees' receptivity to innovations. The problems of innovation potential development in the Republic of Kazakhstan are analyzed, and the shortcomings in the training of personnel with innovative thinking are revealed. Recommendations for creating an optimal model of innovative potential formation to improve the competitiveness of personnel and effective use of investments in education and human resources are presented.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).27
УДК 331.538
ГРНТИ 06.77.64

Г.И. Абаева*, к.э.н., ассоц. профессор[1]
К.М. Кужукеева, магистр[1]
Ж.Н. Кажикова, магистр[1]
М.Т. Даниярова, к.э.н., доцент[2]
Костанайский региональный университет
имени А. Байтурсынова, г. Костанай, Казахстан[1]
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[2]
*- основной автор (автор корреспондент)
e-mail: gul.a.2023@mail.ru

ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Настоящая статья посвящена вопросам влияния развития цифровых информационных технологий на рынок труда и занятости населения. Авторами проведен обзор литературы отечественных и зарубежных исследователей на предмет установления влияния цифровизации на рынок труда, который показал, что цифровизация по-разному отражается на занятость в зависимости от уровня жизни и безработицы на определенной территории. В статье проведен анализ производительности труда, уровня безработицы средней заработной платы специалистов в сфере информационных технологий, рассмотрены данные по регионам Казахстана. В ходе исследования авторами представлены риски, которые могут возникнуть при цифровых трудовых отношениях, определены позитивные и негативные проявления последствий на занятость. В результате исследования авторами были выделены два основных последствия, проявляющие себя под влиянием развития интернет-технологий на сферу занятости. В статье авторами сделан акцент на изменение характера труда и форм трудовой деятельности, требований к профессиональным умениям, навыкам и компетенциям. В рамках исследования даны рекомендации по улучшению защиты работников в условиях гибкой занятости и дистанционной работы. В статье использованы методы сравнения, синтеза, наблюдения и системного анализа.

Ключевые слова: *занятость, цифровая экономика, рынок труда, риски, Цифровой Казахстан, экономика, производительность труда, цифровые технологии, интернет, человеческий капитал*
Кілт сөздер: *жұмыспен қамту, цифрлық экономика, еңбек нарығы, тәуекелдер, Цифрлық Қазақстан, экономика, еңбек өнімділігі, цифрлық технологиялар, интернет, адами капитал*
Keywords: *employment, digital economy, labor market, risks, Digital Kazakhstan, economy, labor productivity, digital technologies, internet, human capital*

Введение. Цифровизация экономики является важным и неотвратимым процессом, который оказывает глубокое влияние на все сферы общественной жизни, включая социальные и трудовые отношения. В последнее десятилетия быстрые технологические изменения и внедрение инновационных решений в сфере информационно-коммуникационных технологий радикально трансформирую рынки труда, создавая как новые возможности, так и новые вызовы для работников, работодателей и государства. Развитие цифровых платформ, автоматизация производства, переход к гибким формам занятости и дистанционному труду – все эти изменения требуют осмысления существующих моделей труда и социальной защиты, а также адекватной реакции со стороны государственных структур и предпринимательского сектора.

В этом контексте проблема трансформации трудовых отношений в условиях цифровизации становится все более актуальной. Существует ряд нерешенных вопросов, таких как неравномерный доступ к цифровым технологиям в разных регионах, влияния цифровизации на неформальный сектор, социальное неравенство и проблемы, возникающие при переходе к удаленной и гибкой занятости. Несмотря на наличие ряда исследований, которые охватывают различные аспекты цифровой трансформации труда, остается недостаточно внимания уделено многим важным проблемам, таки как социальная защита удаленных работников, цифровое неравенство между регионами.

Целью исследования является определение степени влияния цифровизации на занятость населения. Методология исследования построена на методах сравнения, синтеза, наблюдения и системного анализа, которые позволили раскрыть вопросы влияния цифровизации на сферу занятости. Исследование проведено на основание статистических данных БНС АСПиР Республики Казахстан.

Обзор литературы. Цифровизация экономики является важной темой для современных исследований в области экономики, социальной политики и трудовых отношений. В последние десятилетия многие ученые сосредоточились на анализе влияния цифровых технологий на рынок труда, производственные процессы и социальные структуры.

Обзор литературы показал, что вопросы взаимосвязи занятости и цифровой экономики обсуждается как отечественными, так и зарубежными экономистами. Так, экономисты Линь Л.Х. и Ван К., в своих исследованиях рассматривают взаимосвязь между качеством человеческого капитала, уровня занятости и цифровизации, которые влияют на рост талантов среди занятых [1]. В работах Скарано Г., Колфер Б. обращается внимание на формы занятости и трансформации человеческого капитала в условиях цифровизации, посредством инструментов карьерной ориентации, профилирования и подбора работы [2]. Исследования Ли П. свидетельствуют о том, что цифровая экономика по разному влияет на занятость в разных регионах, отраслях и социальных группах, привносящие новые возможности и вызовы на рынок труда [3]. В целом, тенденцией последних лет является широкое внедрение цифровых технологий в разные сферы человеческой деятельности, рынка труда и занятости не исключение.

Научные работы Ванкевич А. посвящены основным тенденциям изменения управлением человеческих ресурсов в условиях цифровизации, росту платформенной занятости [4]. На сегодняшний день большое количество работников выбирают платформенную занятость в качестве альтернативы стандартной занятости. Однако, несмотря на гибкость платформенной занятости, она сопровождается рисками в виде небезопасных условий труда, подрывая завоеванные трудовые и социальные гарантии работников.

Исследования зарубежных авторов подчеркивают, что автоматизация и внедрение искусственного интеллекта могут привести к исчезновению традиционных рабочих мест, но также создают спрос на специалистов в сфере информационных технологий и анализа данных. К примеру, изменения, вызванные новым технологическим укладом, неизменно трансформирует образ жизни, культуру и формирует новую систему ценностей, которая может привести к неравности [5]. Также развитие цифровой экономики может снизить затраты на поиск информации, производство и прочее [6].

В Казахстане проблема цифровой трансформации занятости активно обсуждаются в рамках национальных инициатив и программ. Следует отметить исследование Иманова С., который в своей работе рассматривает влияние новых технологий на трудовые отношения в стране, подчеркивая важность переподготовки кадров и развития цифровых навыков [7].

Таким образом, цифровизация трансформирует рынок труда, требуя от работников адаптации к новым условиям и активного освоения цифровых технологий.

Основная часть. В условиях цифровизации экономики реформирование социально-трудовых отношений тесно связаны с направлениями, стадиями проведения и процессом трансформации. Изучение взаимосвязей трансформации экономики позволило выделить два процесса цифровизации. Во-первых, цифровизация – это процесс, создающий информационные и цифровые платформы, который также включает в себя операторов на разных уровнях экономики, сопровождающие преобразование информационных технологий во всех сферы жизни общество. Во-вторых, цифровизация в экономике – это процесс, связанный с преобразованием производственных и экономических отношений, которые характеризуют изменения в производственных силах и факторах после внедрения новых технологий.

Трансформация экономики в цифровую экономику подразумевает кардинальные изменения в социально-трудовых отношениях, оказывая влияние на трудовой процесс [8]. На каждом этапе цифровизации возникают последствия для трансформации социально-трудовых отношений. Данные последствия способствуют росту социальных и экономических рисков, увеличивают количество угроз в процесс цифровой трансформации [9].

Проблема занятости в современной цифровой экономике – это задача, решение которой не может лежать на плечах отдельных людей или бизнеса. Необходима большая степень

взаимодействия между государство, бизнесом и индивидами [10]. В эпоху цифровых технологий искусственный интеллект значительно повысил возможность замещения человеческого труда. Это, в свою очередь, привело к увеличению требований к межличностному общению, уровню креативности, быстро обучаемости и гибкости людей. Во-первых, на трудовом рынке преимущества будут иметь те кадры, обладающие перечисленными преимуществами. Во-вторых, цифровизация требует максимальной открытости от персонала при поиске общих точек соприкосновения и активного участия во время взаимодействий между группами, организациями и цифровыми платформами. В-третьих, наличие многообразных форм занятости предлагают большое количество индивидуальных вариантов и требует от персонала высокого уровня самоуправления и контроля при стремлении достижению собственных интересов.

Высокий интерес к цифровым талантам, разнообразие форм занятости и изменение корпоративной культуры компании перед собой ставят новые задачи по управлению кадровым потенциалом [11]. В связи с этим, компаниям необходимо выявить разрыв среди цифровых талантов, обеспечивать непрерывный процесс повышения квалификации персонала, и стремится к быстрой адаптации сотрудников к реалиям цифровой трансформации.

С учетом новых тенденций в сфере занятости необходимо реализовывать меры оптимизации в цифровой экономике по следующим направлениям:

- Создание комплексной системы поддержки в области финансирования. Государству необходимо усилить финансовую поддержку субъектам бизнеса из-за роста инноваций и быстрых темпов развития предпринимательства в условиях цифровизации. В качестве инструментов поддержки можно использовать предоставление льготного кредитования по инновационным проектам и налоговые льготы субъектам социального предпринимательства.

- Создание цифровой системы социального управления и цифрового кредитования, которые обеспечат создание прозрачных, безопасных и надежных цифровых платформ, а также предотвратят факты мошенничества и несправедливости в сфере занятости на данных платформах.

- Разработка системы инновационных услуг в сфере социальной защиты и налогового учета, которая позволит повысить гибкость удаленной работы и получать социальные льготы платформенных занятых, обеспечивая социальную защиту.

Продуктивность труда в Казахстане в 2023 году выросла на 3,2%. Данные о росте производительности труда обновляются ежеквартально, среднегодовой темп роста составил 3,0% [12]. За 9 месяцев 2024 года производительность труда составило 102,3%. Наивысший показатель индекса производительности труда был зафиксирован в 2002 году на уровне 109,8%, а наименьший – в 2020 году 97,5% (рисунок 1).

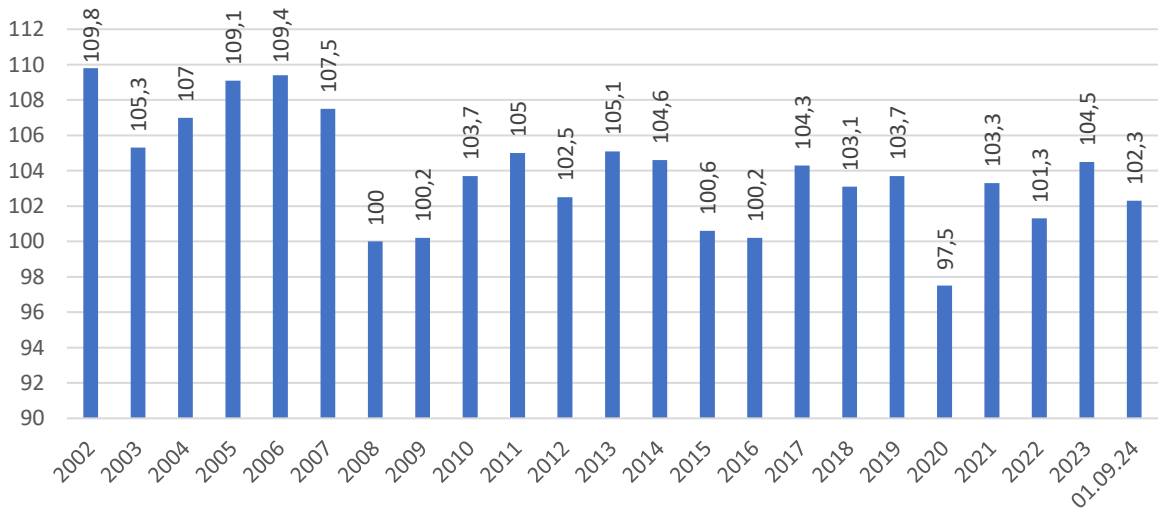

Рисунок – 1. **Индекс производительности труда в Казахстане, в %***

**составлено авторами на основании источника [12]*

По итогам 2023 года численность населения Казахстана составила 20014,6 тыс. человек. Уровень безработицы составил 4,7% или 452,2 тыс. человек. Средняя заработная плата составила 322845 тенге. Доля населения, живущая ниже прожиточного минимума, составляет 5,1%.

В таблице систематизированы последствия от цифровизации на рынке труда. Представленные последствия влияют на уровень благосостояния общества, повышая и снижая их.

Таблица – 1

Последствия цифровизации на рынке труда*

Положительные	Негативные
Увеличение производительности труда, экономия времени	Сокращение рабочих мест, вытеснение живого труда за счет автоматизации
Рост оплаты труда как высоко, так и низко квалифицированных работников	В результате автоматизации рост технологической безработицы
Создание новых рабочих мест с благоприятными трудовыми условиями, возникновение новых профессий	Поляризация занятости, доходов и социального статуса работников по оценочному критерию доступа к цифровым технологиям
В условиях растущего спроса на высококвалифицированных сотрудников повышать уровень образования и квалификации	Цифровая пропасть между интернет имущими и неимущими, маргинальность работников из развивающихся стран
Увеличение гибкости занятости	Снижение уровня социального обеспечения
Сокращение времени поиска работы	Возникновение трудностей в планирование деловой карьеры и прогнозирования на рынке труда

**составлено авторами*

С учетом вышеприведенных последствий по результатам воздействия цифровизации на рынок труда, целесообразно провести оценку возможностей и угроз, которые цифровизация экономики несет для населения в рамках занятости. Влияние цифровизации на рынок труда и занятости можно рассматривать в двух аспектах:

- когда эффективность взаимодействия между работодателями и работниками в цифровой экономике не зависит от их местоположения;
- когда цифровая экономика заменяет жесткий рабочий график, который присущ индустриальной модели производства, делая использование человеческого капитала более гибким.

Важным моментом является то, что при цифровизации занятости происходит снижение роли географического положения в виде фактора спроса и предложения на рынке труда.

В экономике Казахстана наблюдается значительная разница уровня оплаты труда в регионах, что говорит о значение место проживания работника, которое влияет на трудовые предположения, и соответственно на уровень доходов. На рисунке 2 представлена информация о средней заработной плате в Казахстане за первое полугодие 2024 год в разрезе регионов.

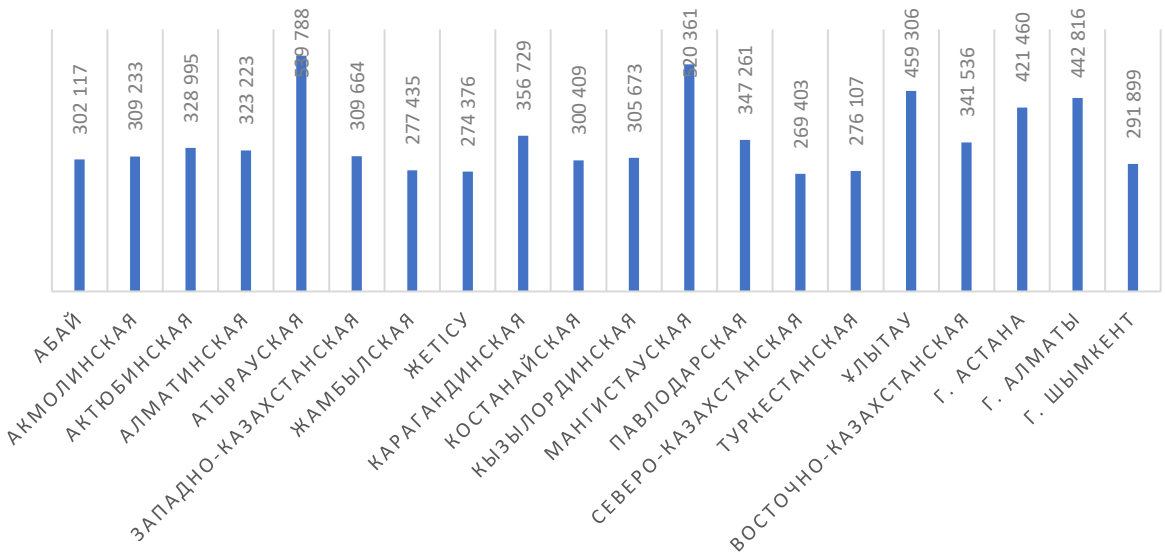

Рисунок –2. **Средняя заработная плата в регионах Казахстана за 6 месяцев 2024г.***

**составлено авторами на основании источника [12]*

Сегодня, развитие интернета вносит изменения в различные сферы экономики. В первую очередь, это касается трудовой деятельности в предпринимательстве, которые носят информационный характер. Деятельность специалистов IT не зависит от их местоположения, поскольку они могут вести профессиональную деятельность дистанционно. На рисунке 3 представлена динамика средней заработной платы специалистов сферы IT, из которого виден динамический рост, увеличение в 2 раза.

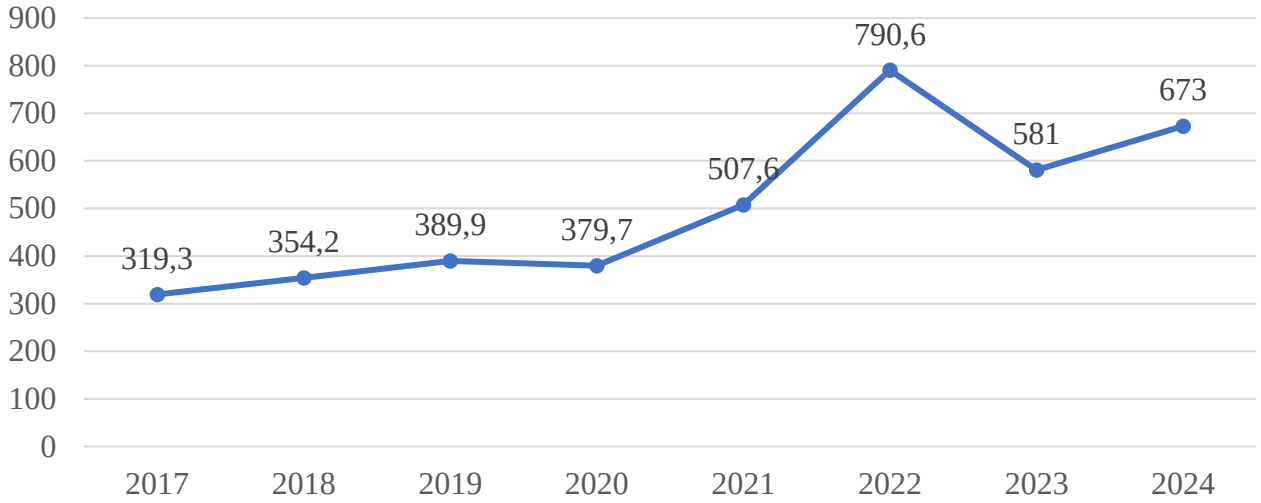

Рисунок –3. **Динамика средней заработной платы IT-специалистов в Казахстане, тыс. тенге***

**составлено авторами на основании источника [12]*

По данным статистики в 2023 году число занятых в сельской местности составляло 3,5 млн. человек, а среднемесячная заработная плата одного работника составляла 304,8 тыс. тенге. По регионам самая высокая заработная плата у работников сельской местности Атырауской области (615,2 тыс. тенге), а самая низкая в селах Северо-Казахстанской области (245,7 тыс.тенге). Для сравнения среднемесячная заработная плата в городах Казахстана составляла 368,3 тыс. тенге, самая высокая заработная плата также в Атырауской области (598,2 тыс.тенге), а самая низкая – в Жетысуйской области (254,1 тыс.тенге). как видно, разрыв в уровне заработных плат работников между городской и сельской местности сокращается, так как последние становятся более конкурентоспособными из-за низкой стоимости рабочей силы. Развитие цифровых платфор позволяют стирать барьеры по найму рабочей силы посредство удаленных форм занятости.

С целью оптимизации расходов часть бизнес процессов переносятся с городской местности в сельскую местность, что также благоприятно влияет на местную занятость. Одним из успешных примеров является бизнес модель китайских деревень «Таобао» [13]. По данной бизнес модели сельские жители Китая могут производить различные товары и продавать их посредством онлайн платформ с использованием логистических сервисов. Это стирает между руководством и персоналом зависимость от физической удаленности посредством цифровых технологий при управленческой деятельности.

Таким образом, на рынке труда цифровые технологии снижают барьеры по входу и выходу из него, которые объясняются географическим положением, что позволяет повышать конкуренцию и сокращать монопольную власть среди редких профессий. Тем самым цифровые технологии оказывают положительноее влияние, повышая качество предлагаемых услуг на рынке труда, способствуя возникновению мотивации у специалистов к повышению производительности труда и саморазвитию. Цифровые технологии в экономике дают возможность предлагать те виды услуг, которые ранее были невозможны или нерентальны в небольших сообществах.

Несмотря на положительные стороны цифровизации в сфере занятости, все же некоторые проблемы могут привести к проявлению социально-экономических рисков. В социально-трудовых отношениях можно отметить следующие риски, которые представлены на рисунке 4.

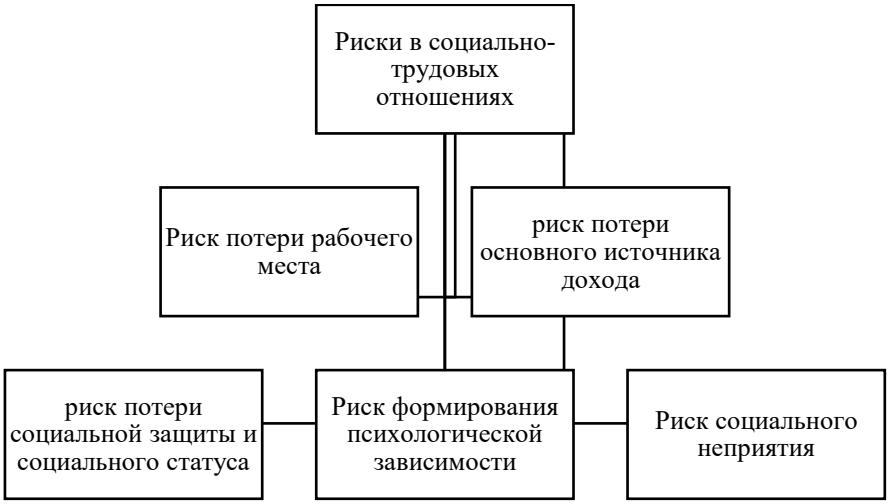

Рисунок – 4. **Риски в социально-трудовых отношениях***
**составлено авторами на основании источника [14]*

Названные риски можно связать с неисполнением обязательств работодателем перед работниками и прекращением трудовых отношений с ними. При нарушении трудового законодательства работодатель переносит часть затрат на самих работников или общество. Нарушение прав работников за собой влечет репутационные риски для работодателя. Среди которых можно назвать негативные отзыва в сети, судебные разбирательства, штрафы и прочее. В большинстве случаев изменение трудовых отношений вызывается стремлением работодателя сэкономить на трудовых расходах и переложить риски.

Таким образом, в условиях цифровой экономики риски на рынке труда возникают при использовании дистанционных технологий в процессе трудовой деятельности, фрагментации задач и удаленной занятости могут привести к потери связи с обществом. Стремление работников защитить себя от представленных условий может стать причиной возникновения трудовых конфликтов.

На основании проведенного исследования вопросов влияния цифровизации на занятость с учетом возможных рисков можно сделать следующие рекомендации:

- Во-первых, усилить государственную поддержку цифрового предпринимательства. В условиях цифровизации особое внимание следует уделить поддержке стартапов, малого и среднего бизнеса, а также социального предпринимательства. Важно создавать и развивать инкубаторы и акселераоры дл стартапов, поддерживающие молодые компании, занимающиеся цифровыми решениями, а также продвигать инициативы по снижению административных барьеров для новых участников рынка.
- Во-вторых, уделить внимание системе переквалификации и повышения квалификации работников. Учитывая угрозу технологической безработицы и потребность в новых квалификациях, важно инвестировать в образовательные программы и курсы повышения квалификации. Особое внимание следует уделить подготовке специалистов в области информационных технологий, анализа данных, а также в области креативных индустрий и цифрового маркетинга. Государству и бизнесу необходимо развивать гибкие образовательные модели, включая онлайн-курсы, стажировки и практики в реальных компаниях, для того чтобы работники могли адаптироваться к изменениям на рынке труда.
- В-третьих, усилить социальную защиту работников в условиях цифровизации. Одна из важных задач – это защита прав работников, которые работают в новых цифровых форматах в виде удаленной работы или фриланса. Создание системы социального обеспечения для работников, занятых в неформальном секторе позволит избежать социального неравенства и даст возможность работникам цифрового сектора быть уверенными в социальной защите.

- В-четвертых, провести оценку и управление социально-экономическими рисками цифровизации. Система мониторинга и оценки рисков, связанных с цифровизацией, позволит своевременно реагировать на негативные последствия, в виде роста безработицы, утраты социальной мобильности и неравенства доступа к новым технологиям. Важно создать институциональные механизмы для управления рисками и их минимизации через проведение анализа и разработки стратегии по преодолению возможных барьеров.

Таким образом, для успешной адаптации трудового рынка к цифровизации необходима комплексная система, учитывающая как положительные, так и отрицательные стороны процесса йифровой трансформации. Это требует общих усилий государственных органов, бизнеса и общества, чтобы обеспечить устойчивый и инклюзивный рост в условиях новой цифровой реальности.

Заключение. Цифровизация экономики влияет на развитие социальных и трудовых отношений, трансформируя как рынок труда, так и трудовой процесс. Развитие информационных технологий способствует росту производительности, улучшению качества работы и созданию новых профессий, однако, сопровождается негативными последствиями, в виде сокращения рабочих мест и роста технологической безработицы. Данные изменения требуют комплексного подхода к управлению занятостью, что невозможно без тесного сотрудничества государства, бизнеса и общества. Вместе с этим, цифровая ирансформация влияет на увеличение гибкости занятости, сокращению зависимости от географического положения, предоставляя возможность дистанцционной работе, открывая границы для поиска работы сельскому населению. Эффективное управление последствиями цифровизации в сфере занятости возможна при создание безопасных и прозрачных цифровых платформ, а также адаптации социальных систем к новым условиям труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lin L., Wang K. Talent Retention of New Generations for Sustainable Employment Relationships in Work 4.0 Era - Assessment by Fuzzy Delphi Method // Sustainability, 2022. – № 14. – doi.org/10.3390/su141811535

2. Scarano G., Colfer B. Linking active labour market policies to digitalisation–a review between remote and automated possibilities. // International Journal of Sociology and Social Policy, 2022. – № 14(42). – P. 98–112. – doi.org/10.1108/IJSSP-02-2022-0050.

3. Peng L. Characteristic, Impact and Countermeasures to Support Employment in The Context of The Digitalization of The Economy. // Journal of Economic Regulation, 2022. – № 13(4). – P. 116 – 124 – doi:10.17835/2078-5429.2022.13.4.116-124

4. Vankevich A. The new trends in human resource management in the context of the economy digitalization. // University Economic Bulletin, 2019. – № 43. – P. 7–12. – doi.org/10.31470/2306-546X-2019-43-7-12

5. Kumisheva Z., Mambetova F. Human capital and employment transformation in the context of digitalisation. // E3S Web of Conferences , 2023. – № 431. – P. 7-32. – doi: 10.1051/e3sconf/202343107032

6. Grabynskyi I., Ukrainians L. The impact of FDI on employment in the conditions of digitalization of the economy: the example of China. // Economic Space, 2024. – № 189. – P. 30-36. – doi.org/10.32782/2224-6282/189-5

7. Иманов С. Цифровизация экономики и занятость. // Вестник Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Экономическая серия. – 2019. –№ 4(122). – С. 75–81.

8. Капышева С.К., Сауранова М.М., Назарова О.И., Сатанбеков Н.А. Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли – 2023. – № 2(51). – С. 109–114. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).14

9. Sanz A., Alfaro M. Social Innovation in universities at the service of sustainability. Circular Society Lab as a case study: Social Innovation in universities at the service of sustainability // European Public & Social Innovation Review, 2020. – № 5(1). – P. 22–36. – URL: https://epsir.net/index.php/epsir/article/view/125

10. Tokunova A., et all. Economic Consequences of Artificial Intelligence and Labor Automation:

Employment Recovery, Transformation of Labor Markets, and Dynamics of Social Structure in the Context of Digital Transformation. // Economic Affairs, 2023. – № 4(68). – P. 2035–2046. – doi: 10.46852/0424-2513.4.2023.15.

11. Khlystova O., Kalyuzhnova Y. The impact of the creative industries and digitalization on regional resilience and productive entrepreneurship. // J Technol Transf, 2023. – № 48. – P. 1654–1695. – doi.org/10.1007/s10961-023-10020-2.

12. Официальный сайт Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК . – URL: https://stat.gov.kz/ru/

13. Pengfei Q., Jianghui D., Chai X. The evolution process and reconstruction of industrial island Taobao villages // World Geography Research, 2024. – № 33(2). – P. 93-107. – doi:10.3969/j.issn.1004-9479.2024.02.2021846.

REFERENCES

1. Lin L., Wang K. Talent Retention of New Generations for Sustainable Employment Relationships in Work 4.0 Era - Assessment by Fuzzy Delphi Method. // Sustainability, 2022 – № 14. – doi.org/10.3390/su141811535

2. Scarano G., Colfer B. Linking active labour market policies to digitalisation–a review between remote and automated possibilities. // International Journal of Sociology and Social Policy, 2022. – № 14(42). – P. 98-112. –doi.org/10.1108/IJSSP-02-2022-0050.

3. Peng L. Characteristic, Impact and Countermeasures to Support Employment in The Context of The Digitalization of The Economy. // Journal of Economic Regulation, 2022. – № 13(4). – P. 116–124 – doi: 10.17835/2078-5429.2022.13.4.116-124

4. Vankevich A. The new trends in human resource management in the context of the economy digitalization. // University Economic Bulletin, 2019. – № 43. – P. 7-12. – doi.org/10.31470/2306-546X-2019-43-7-12

5. Kumisheva Z., Mambetova F. Human capital and employment transformation in the context of digitalisation. // E3S Web of Conferences , 2023. – № 431. – P. 7-32. – doi: 10.1051/e3sconf/202343107032

6. Grabynskyi I., Ukrainians L. The impact of FDI on employment in the conditions of digitalization of the economy: the example of China // Economic Space, 2024. – № 189. – P. 30-36. – doi.org/10.32782/2224-6282/189-5

7.Imanov S. Cifrovizacija jekonomiki i zanjatost'. [Digitalization of the economy and employment] // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Economic Series, 2019. – № 4(122). – S. 75– 81. [in Russian]

8.Kapysheva S., Sauranova M., Nazarova O., Satanbekov N. Problemy formirovanija chelovecheskogo kapitala v sovremennyh uslovijah razvitija jekonomiki Kazahstana [Problems of human capital formation in modern conditions of economic development in Kazakhstan] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2023. – № 2(51). – S. 109-114. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).14 [in Russian]

9. Sanz A., Alfaro M. Social Innovation in universities at the service of sustainability. Circular Society Lab as a case study: Social Innovation in universities at the service of sustainability. // European Public & Social Innovation Review, 2020. – № 5(1). – P. 22–36. – URL: https://epsir.net/index.php/epsir/article/view/125

10. Tokunova A., et all. Economic Consequences of Artificial Intelligence and Labor Automation: Employment Recovery, Transformation of Labor Markets, and Dynamics of Social Structure in the Context of Digital Transformation. // Economic Affairs, 2023. – № 4(68). – P. 2035-2046 – doi: 10.46852/0424-2513.4.2023.15.

11. Khlystova O., Kalyuzhnova Y. The impact of the creative industries and digitalization on regional resilience and productive entrepreneurship. // J Technol Transf, 2023. – № 48. – P. 1654–1695. – https://doi.org/10.1007/s10961-023-10020-2.

12. Official website of Bureau of National statistics Agency for Strategic Planning and Reforms RK. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

13. Qi P., Ding J., Chai X. The evolution process and reconstruction of industrial island Taobao

villages // World Geography Research, 2024. – № 33(2). – P. 93-107. – doi:10.3969/j.issn.1004-9479.2024.02.2021846.

Абаева Г.И., Кужукеева К.М., Кажикова Ж.Н., Даниярова М.Т.

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ

Аңдатпа

Берілген мақала цифрлық ақпараттық технологияларды дамытудың еңбек нарығына және халықты жұмыспен қамтуға әсері мәселелеріне арналған. Авторлар цифрландырудың еңбек нарығына әсерін анықтау тұрғысынан отандық және шетелдік зерттеушілердің әдебиеттеріне шолу жасады, бұл цифрландыру белгілі бір аумақтағы өмір сүру деңгейі мен жұмыссыздық деңгейіне байланысты жұмыспен қамтуға әр түрлі әсер ететіндігін көрсетті. Мақалада еңбек өнімділігіне, Ақпараттық технологиялар саласындағы мамандардың орташа жалақысының жұмыссыздық деңгейіне талдау жүргізілді, Қазақстан өңірлері бойынша деректер қаралды. Зерттеу барысында авторлар цифрлық еңбек қатынастарында туындауы мүмкін тәуекелдерді ұсынды, жұмыспен қамтуға салдардың оң және теріс көріністерін анықтады. Зерттеу нәтижесінде авторлар интернет-технологиялардың дамуының жұмыспен қамту саласына әсер етуімен көрінетін екі негізгі салдарды анықтады. Мақалада авторлар еңбек сипаты мен еңбек формаларын, кәсіби дағдыларға, Дағдылар мен құзыреттерге қойылатын талаптарды өзгертуге баса назар аударады. Зерттеу аясында икемді жұмыспен қамту және қашықтықтан жұмыс істеу жағдайында қызметкерлерді қорғауды жақсарту бойынша ұсыныстар берілді. Мақалада салыстыру, синтездеу, бақылау және жүйелік талдау әдістері қолданылады.

Abayeva G., Kuzhukeyeva K., Kazhikova Zh., Daniyarova M.

EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Annotation

This article is devoted to the impact of the development of digital information technologies on the labour market and employment. The authors conducted a literature review of domestic and foreign researchers to establish the impact of digitalisation on the labour market, which showed that digitalisation has a different impact on employment depending on the standard of living and unemployment in a particular territory. The article analyses labour productivity, unemployment rate of average wages of specialists in the field of information technologies, and considers data on the regions of Kazakhstan. In the course of the study the authors presented the risks that may arise in digital labour relations, identified positive and negative manifestations of the effects on employment. As a result of the study, the authors identified two main consequences that manifest themselves under the influence of the development of Internet technologies on employment. In the article, the authors focus on the changing nature of work and forms of labour activity, requirements for professional skills, skills and competencies. The research provides recommendations for improving the protection of workers in flexible employment and telecommuting. The article uses the methods of comparison, synthesis, observation and system analysis.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).28
УДК 316
ГРНТИ 06.54.31

А.И. Абекешев, PhD, старший преподаватель[1]
Г.К. Курманова, к.э.н., доцент[1]
Б.А. Уразова*, магистр, старший преподаватель[1]
Р.А. Малаева, к.э.н., доцент[2]
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, Казахстан[1]
Казахской Национальной консерватории имени Курмангазы, г. Алматы, Казахстан[2]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: kabdenova.68@mail.ru

ОТ БАРЬЕРОВ К МОСТАМ: ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИНКЛЮЗИВНОСТЬ В МУЗЕЙНОМ МИРЕ

В статье рассмотрены возможности использования цифровых технологий в музеях, что улучшает доступность для людей с ограниченными возможностями. Выявлено, что цифровизация обеспечила возможность открытия сервисов для инклюзивного туризма. Определено, что на современном этапе цифровизация музеев задала тренд интерактивности в их дальнейшем функционировании. Доказано, что цифровизация позволила качественно изменить музейную деятельность при работе с лицами с инвалидностью, став вектором процессов социальной и культурной инклюзии. Проанализировано, как происходит цифровая трансформация музейной деятельности, как сами музеи стали инклюзивной площадкой, новыми цифровыми субъектами цифрового пространства с расширенными функциями. Исследуется диджитализация культуры, позволяющая развивать инклюзивные музейные услуги. Изучены современные тенденции цифровизации объектов культуры, примеры использования цифровых технологий в мировых музеях, представлен анализ текущего состояния цифровой доступности в музеях г.Уральск Западно-Казахстанской области Республики Казахстан. Детализированы элементы реализации и принципы цифровизации в условиях инклюзии. Выявлено, что цифровой проект может стоить ниже, чем создание безбарьерной среды в музеях, относящихся к памятникам архитектуры. Обосновывается вывод, что инклюзивное увеличение технологий в музее – это основа для функционирования доступного общества при ограниченных ресурсах. Результаты исследования расширяют теорию и методологию доступной среды при помощи цифровизации. Отмечено, что стандарты и средства цифровизации на сегодня являются доступными для музеев.

Ключевые слова: *инклюзия, инклюзивный проект, цифровизация, музей, технологии, доступность, цифровая трансформация.*
Кілт сөздер: *инклюзия, инклюзивті жоба, цифрландыру, мұражай, технология, қолжетімділік, сандық трансформация.*
Keywords: *inclusion, inclusive project, digitalization, museum, technology, accessibility, digital transformation.*

JEL O30, O35, O38

Введение. Социокульурная инклюзия стала интенсивно развиваться с 2015 года, когда Республика Казахстан ратифицировала конвенцию ООН по правам людей с инвалидностью [1]. Это повлекло изменения в юридических актах, документах, касающихся регламента работы общественных организаций. Музеям задан вектор создания безбарьерной среды, интеграции лиц с инвалидностью (ЛСИ) в культурную жизнь. Это не только физическая доступность арт-пространства, но и комфортная обстановка, создаваемая на основе понимания потребностей посетителей, т.е. создание и функционирование разных уровней доступности.

Категории «инклюзия», «социальная инклюзия», «культурная инклюзия», «инклюзивный туризм», «цифровизация» отражают глобальные перемены и являются теоретическим концептом в экономических и социологических исследованиях. Востребованы эти категории и в музеологии.

Инклюзия трактуется как вовлечение людей с различными знаниями и практиками (инвалидность, миграция, культурный, образовательный, профессиональный опыт) к сотрудничеству в событиях, которые проводит музей и охватывает различных бенефициаров (лица

с инвалидностью, пожилые, люди «третьего возраста», люди разной религиозной, национальной, этнической принадлежности, кто недавно приехал в страну и не владеет языком этой страны и т.д.).

Цель исследования – изучение цифровизации и ее влияния на доступность музейных услуг. Объект исследования – музеи как инклюзивный социокультурный институт, рассматриваемые с точки зрения цифровизации их деятельности. Предмет исследования – возможности, условия и влияние цифровизации музеев на культурную инклюзию и ее параметры. Рабочая гипотеза исследования основана на предположении о том, что развить культурную инклюзию в условиях цифровизации одномоментно невозможно, требуется время, так как культурная инклюзия является системой изменений.

Использованы абстрактно-логический метод (раскрыты теоретические основы инклюзии, цифровизации), системный подход (обеспечил целенаправленность, конкретность исследования), монографический метод (обоснование использования цифровых технологий в инклюзивном туризме), процессный подход (выявляет приоритеты участников при создании ценности в виде инклюзивной услуги), сравнительный метод (микросравнение музеев).

Выводы основаны на теоретической доказательной базе, концепциях и положениях музейного дела, практическом опыте музеев.

Обзор литературы. Вопросы, рассматриваемые в статье, остаются малоисследованными в отечественной науке. Анализ публикаций казахстанских авторов показал, что рассматриваются отдельные аспекты цифровизации и инклюзивных программ. Территориальной инклюзивности посвящены исследования Сатпаевой З.Т. [2]. Вопросы развития инклюзивных инноваций рассматривает Днишев Ф.М. [3]. Ограниченно рассматривается внедрение инклюзивных программ, особенно в культурных объектах (театры, библиотеки, выставочные залы, музеи). Тогда как зарубежные экономисты подробно анализируют в своих трудах различные теоретико-методологические аспекты цифровизации музеев для развития инклюзивного туризма, демонстрируя алгоритм от разработки и реализации отдельных практик, проектов, программ, мероприятий до комплексной институционализации музейной сферы. Отразили уникальный опыт конкретного музея в преодолении физических и социальных барьеров для посетителей с нарушениями зрения Кортелева М.Э., Щербина Н.А., Кистова А.В. [4]. Содержательные рекомендации по организации инклюзивной среды в учреждениях культуры демонстрируют А.Б.Афонин, Ю.Н.Галагузова, В.В.Колесников, К.В.Чупина [5]. А.В.Хаустов, Д.Р.Халикова, Н.В.Черкасова предлагают практикоориентированные проекты внутри музеев [6]. Шевлягин А.А. обосновывает, что культурная инклюзия отражает субкультурный подход к различным категориям посетителей музея [7].

Одним из факторов развития инклюзии является цифровизация как процесс перевода производственных и управленческих технологий, информационных ресурсов в состояние, пригодное для эффективного применения цифровых технологий, отмечает Хоменко Е.Б. [8]. В Республике Казахстан разработаны программа по цифровизации – е-АПК, Государственная программа «Цифровой Казахстан». Цифровая инклюзия способствует созданию доступной среды, но в цифровом виде.

Музеи имеют большое социальное значение, так как играют важную социальную и культурную роль посредством проведения экспозиций для широкой аудитории. Чтобы достичь своей социальной и культурной ценности, современный музей должен быть устойчивым. Достижение устойчивости достигается посредством цифровизации. [9, 10,11].

Зарубежные авторы обращают свое внимание на тот факт, что оцифровка требует больше ресурсов, опыта и обучения в рамках устоявшегося профессионального дискурса [12].

Цифровизация сектора музеев и наследия, как основных культурно-просветительских организации для человечества является частью политики цифровой трансформации многих государств [13].

Цифровые технологии позволяют создавать новые системы взаимодействия между музеями и посетителями. Музеи заинтересованы в оцифровке своих коллекций не только ради сохранения культурного наследия, но и для того, чтобы сделать информационный контент доступным для широкой публики в привлекательной форме [14].

Основная часть. Музеи отличает высокий уровень социальной ответственности, они хранят культурное наследие человечества. В настоящее время инклюзия стала социальной нормой и музеи эффективно взаимодействуют с разными потребительскими группами.

Музеи не остаются в стороне от внедрения и реализации инклюзивных программ, основанных на мультимедийных технологиях. Способы переноса музейных элементов в цифровой мир можно классифицировать по объему отражаемой информации, сложности реализации, интерактивности, детализации. Предлагаются сенсорные ресурсы (киоски, карты, тач столы), роботы-экскурсоводы, приложения для мобильных устройств, тактильные экспонаты, цифровые изображения и 3D-модели экспонатов, маппинг, «звучащие» картины, онлайн галереи, интерактивные панели, виртуальные туры со сферическими панорамами, «живые» экскурсии с использованием AR-реальности, VR-прогулки, «социальные истории/нарративы», «easy-to-read», активная навигация на полу, прогрессивное диджитал-освещение; ассистивные технологии: лекции с субтитрами и стенограммами, тифлокомментарии, адаптированный язык, тифлосурдопереводчики. Это современные и научно обоснованные средства обеспечения адаптированной среды. Можно назвать их новыми каналами коммуникации между музеем и его аудиторией.

Цифровизация используется практически во всех сферах, музеи не стали исключением во внедрении цифровых возможностей, что масштабировало экспозиции. Цифровизация музеев вызывает проявление положительных эффектов. Для общества это преодоление неравенства в любом его проявлении, повышение качества жизни, создание поликультурной, дружелюбной и безопасной среды, рост толерантности. Для экономики – создание рабочих мест, развитие малого и среднего бизнеса, снижение издержек, рост производительности труда. Факторами, содействующим цифровизации музеев, являются квалифицированные кадры, компьютерная техника, а препятствующими – недостаток финансирования, дефицит кадров с новыми компетенциями, в т.ч. цифровыми, владеющих психолого-педагогическими методами, слабая техническая база.

Рассмотрим основные форматы цифровизации направлений деятельности зарубежных и казахстанских музеев на основе изучения цифровых материалов.

В России с 2017 г. проходит инклюзивная акция «Музей для всех» в рамках проекта «инклюзивный музей», объединяющая более 200 музеев. Новатором, осуществляющим цифровые инклюзивные решения, является Museum Tech.

На сайте vr.arts-museum.ru предложены виртуальные прогулки по Государственному музею изобразительных искусств им.А.С.Пушкина (ГМИИ) 24/7 из любой точки мира, что существенно расширяет географию целевой аудитории. Услуга бесплатная. В режиме технологии виртуальной реальности (VR) можно посетить 24 зала (маркер – человечек на полу). VR-технология обеспечивает 85 точек обзора. При этом можно слушать аудиоэкскурсию (пиктограмма – наушники), а если навести мишень (крестик) на маркер около экспоната, то аудиорассказ о нем. Просмотр данного сайта обеспечивает полноценную виртуальную выставку, понятен благодаря технологичному решению, удобным функциям и интерфейсу, повышает доступ к мировому культурному наследию, увеличивая количество посетителей музея. ГМИИ внедрил технологию «тифлокомментирование». Это аудиоописание экспоната для инвалидов с полной потерей зрения и слабовидящих посетителей, позволяющее посетить выставку, экспозицию. Сотрудники музея осваивают новые формы корректной и продуктивной коммуникации, получают новые компетенции. В Татарстане в музее исламской культуры с помощью интерактивного Корана можно слушать суры по выбору.

Государственный Дарвиновский музей предлагает виртуальный квест «Код жизни», также отсканировано в 3D-модели более 600 экспонатов. Их трехмерные модели можно увидеть на официальном канале Sketchfab. В музее работают люди с инвалидностью, их интеграция в профессиональную среду повышает уровень работы по созданию доступной инфраструктуры. Комплекс «Путешествие с животными» на основе AR позволяет посетителю увидеть оживших животных. «Ничего для нас без нас» – принцип деятельности Российского комитета Международного совета музеев. Люди с инвалидностью работают кураторами, гидами, создают инклюзивные программы. Музей 3D-иллюзий в г. Куала-Лумпур (Малайзия) разработал путешествие с присутствием «живых» динозавров. Музей Средиземноморья в г. Стокгольм (Швеция) отсканировал и визуализировал на тачстоле египетские мумии, поэтому посетители могут рассмотреть детали саркофага.

Музеи становятся значимыми для местного сообщества, этому способствует идеология инклюзии. Культурную инклюзию можно осуществить на основе взаимодействия специалистов из разных сфер. Это искусствоведы, специалисты по социальной реабилитации, психологи, педагоги, культурологи, экскурсоводы, художники, продюсеры цифрового контента, аналитики больших данных, менеджеры онлайн-проектов. Развитие музейных программ для ЛСИ является индикатором

инклюзивной культуры.

Данные о числе музеев по областям РК представлены в таблице 1.

Таблица – 1

Число музеев в Республике Казахстан, ед.

Регион	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2023 г. к 2019 г., %
Республика Казахстан	250	253	264	264	271	108,4
Область Абай	-	-	-	-	8	-
Акмолинская	14	14	15	15	15	107,1
Актюбинская	19	19	19	19	20	105,3
Алматинская	29	30	30	30	16	55,2
Атырауская	17	17	16	16	16	94,1
Западно-Казахстанская	9	9	19	19	19	211,1
Жамбылская	17	17	17	17	17	100,0
Область Жетісу	-	-	-	-	14	-
Карагандинская	22	22	22	22	16	72,7
Костанайская	10	10	9	9	9	90,0
Кызылординская	14	14	14	14	14	100,0
Мангистауская	7	7	7	7	7	100,0
Павлодарская	11	11	12	12	12	109,1
Северо-Казахстанская	13	13	13	13	13	100,0
Туркестанская	27	27	27	27	27	100,0
Область Ұлытау	-	-	-	-	6	-
Восточно-Казахстанская	17	17	17	17	9	52,9
г.Нур-Султан	6	8	9	9	9	150,0
г.Алматы	17	17	17	17	19	111,8
г.Шымкент	×	1	1	1	5	-

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК https://stat.gov.kz.

Количество музеев в стране ежегодно увеличивается: в 1995 г. было 87 музеев, в 2000 г. 147, в 2009 г. 204, в 2015 г. 234, в 2021 г. 264 музея, в 2023 году 271 музеев. Абсолютный рост с 1995 по 2023 гг. составил 184 музеев, относительный рост 311,5%. Положительный тренд свидетельствует, что казахстанские музеи – это динамично развивающаяся общественная институция. Наибольшее количество музеев в 2023 г. в Туркестанской области: 27 или 10,0%, Актюбинской области: 20 или 7,4% от общего количества музеев, Западно-Казахстанской области и в г.Алматы: по 19 или 7,0%. На эти 4 территориальных образования приходится 31,4% всех музеев страны. В 2023 году в Казахстане функционировало 271 музеев, из них: 109 краеведческие (40,2%), 65 мемориальные (24%), 48 исторические (17,7%), 14 заповедники-музеи (5,2%), 11 искусствоведческие (4,1%), 4 естественно-научные (1,5%), 20 другие (7,3%).

На конец 2023 года 267 музеев имеют государственную форму собственности, 4 – частную. В 2023 году музеи посетило 6 097,3 тыс.чел., из них дети 2 174,9 тыс.чел. или 35,7%. За отчетный период проведено 166 801 экскурсий, прочитано 13 554 лекций. Число мероприятий музеев, проведенных в режиме онлайн равно 4 976 единиц. Число посещений мероприятий музеев, проведенных в режиме онлайн равно 5 114 501 единиц. В сельской местности функционирует 140 музеев или 51,6%.

Культурная инклюзия коррелирует с безбарьерной средой. Проблема инклюзивного дискурса: не в каждом музее создана доступная среда. Число зданий (помещений) музеев, доступных для лиц с инвалидностью, в 2021 г. составило 162 из 430 имеющихся или 37,7%.

Электронная база экспонатов позволяет увидеть электронные изображения и вести электронный архив (таблица 2).

Таблица – 2

Число экспонатов основного фонда в электронном формате, ед.

Регион	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2023 г. к 2019 г., %
Республика Казахстан	933 685	1 001 109	1 047 435	1 047 435	2 619 221	280,5

Область Абай	-	-	-	-	125 848	-
Акмолинская	62 605	65 917	67 172	67 172	130 616	208,6
Актюбинская	24 574	26 688	27 961	27 961	96 184	391,4
Алматинская	32 175	31 468	31 202	31 202	20 140	62,6
Атырауская	32 934	37 268	40 073	40 073	85 219	258,8
Западно-Казахстанская	32 279	36 888	37 266	37 266	98 971	306,6
Жамбылская	25 381	57 136	58 633	58 633	117 308	462,2
Область Жетісу	-	-	-	-	22 371	-
Карагандинская	35 326	36 521	40 194	40 194	230 667	653,0
Костанайская	41 369	46 671	46 719	46 719	207 616	501,9
Кызылординская	10 346	10 106	4 193	4 193	93 242	9,1 раза
Мангистауская	18 863	19 846	22 553	22 553	48 066	254,9
Павлодарская	38 956	47 267	60 229	60 229	173 043	444,2
Северо-Казахстанская	15 968	16 780	17 496	17 496	160 024	10 раз
Туркестанская	63 873	75 030	80 846	80 846	143 173	224,2
Область Ұлытау	-	-	-	-	73 178	-
Восточно-Казахстанская	77 014	92 231	100 666	100 666	251 818	326,9
г.Нур-Султан	149 410	123 413	131 680	131 680	148 537	99,4
г.Алматы	271 679	276 886	280 055	280 055	366 245	134,9
г.Шымкент	×	993	497	497	26 955	-

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК https://stat.gov.kz.

Из таблицы 2 видно, что в стране в 2023 г. по сравнению с 2019 г. число экспонатов в электронном формате выросло на 180,5 % и составило 2 619 221 единиц. По показателю лидируют музеи г.Алматы 366 245 ед. (14,0%), Восточно-Казахстанской области 251 818 ед. (9,6%), Карагандинская область 230 667 ед. или 8,8%. Алматинская область имеет крайне низкий показатель 20 140 ед. (0,8%).

За 2023 год число экспонатов основного фонда в электронном формате составило 1 064 423 единиц (40,7%), число экспонатов в цифровом формате составило 447 236 единиц (17,1%).

Характеристики музеев за период с 2019 по 2023 годы отражает таблица 3.

Таблица – 3

Характеристики музеев РК, ед.

Показатель	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2023 г. к 2019 г., %
Экспонаты в цифровом формате	427 780	403 350	429 834	429 834	447 236	104,5
Музеи с доступом в сеть Интернет	224	227	239	239	241	107,6
Компьютеры	2 648	2 823	2 896	2 896	2 948	111,3
Наличие интернет-ресурсов	165	167	170	170	172	104,2

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК https://stat.gov.kz.

Число экспонатов в цифровом формате составило 447 236 в 2023 г. ед., увеличившись по сравнению с 2019 г. на 19 456 единиц или на 4,5%.

Оцифровка музейных фондов расширяет цифровое культурное пространство, обеспечивается доступ к фондам, цифровые копии сохраняют историю и позволяют удаленно посетить музеи. Цифровые копии необходимы для виртуальных туров, мультимедийных экспозиций. Возросло на 2 объекта или на 7,6% число музеев с доступом в сеть Интернет, на 52 ед. или на 11,3% число компьютеров, на 4,2% инернет-ресурсы.

Революционность подхода среди музеев Казахстана демонстрирует Государственный музей искусств РК имени Абылхана Кастеева (ГМИ). Музей-инноватор в этой области осуществил:

– социальный проект «Доступный музей»: тактильные экспонаты изобразительного и прикладного искусства (с 2017 г.) в постоянной экспозиции и текстовые аннотации со шрифтом Брайля 18-и гипсовых экспонатов, аудиогиды с тифлокомментариями на трех языках, доступные по QR-коду;

– аудиодескрипцию более 50 экспонатов (картины, национальные костюмы, предметы прикладного искусства и др.) на казахском и русском языках;

– пополнение цифрового 3D архива 3D-моделями, общее количество в 2022 г. 2000 экспонатов

(ювелирные украшения – кольца и перстни 785 шт., скульптура 165 шт., ДПИ Востока 50 шт.). В 2018 г. в музее создана 3D лаборатория, использующая технологию 3D сканирования;

– создание электронного каталога коллекции музея;

– видео-экскурсии на жестовом языке с субтитрами в рамках бессрочного инклюзивного проекта;

– инклюзивный проект для детей: инклюзивный лагерь «Пионер».

В 2022 г. прошла выставка «Симфония» итальянского художника Алессандро Шараффа в виде звуковой и визуальной инсталляции, преобразующей северное сияние. ГМИ проводит круглые столы, например, в 2022 г. на тему «Обеспечение доступной музейной среды и равноправного участия всех людей в культурной жизни». Действовали онлайн-трансляции рубрик: «Мультимедийные лекции», «Видео-экскурсии», «Виртуальные выставки», «Видео-уроки и творческие мастер-классы», «Документальное кино из видео-фонда музея» и др.

Благотворительный фонд «Дара» с 2021 г. реализует культурный проект, направленный на открытие доступа в музеи РК для посетителей с нарушениями зрения. Для внедрения тифлокомментирования были выбраны музеи: Павлодарский областной художественный музей, Карагандинский областной музей изобразительного искусства, областной музей изобразительных искусств имени семьи Невзоровых в г.Семей, Жамбылский областной историко-краеведческий музей в г.Тараз, Атырауский областной музей художественного и декоративно-прикладного искусства имени Шаймардана Сариева.

Региональные инициативы музеев коснулись изменений технической базы, покупки лицензионного программного обеспечения для создания онлайн-продуктов, обучения музейных работников, размещения материалов на сайте. Посетителям обеспечена физическая и информационная доступность.

В г.Уральск Западно-Казахстанской области осуществляют деятельность Западно-Казахстанский областной историко-краеведческий музей; мемориальный музей имени Маншук Маметовой; музей имени Габдуллы Тукая; музей А.С.Пушкина; музей имени Кадыра Мырзалиева; Народный музей «Старый Уральск»; Западно-Казахстанский музей природы и экологии; музей пожарной части; дом-музей Сакена Гумарова; музей Рухани Жаңғыру; дом-музей Е.Пугачева; музей военной техники под открытым небом.

Областные музеи используют в основном базовые решения, например, частичную цифровизацию: активно взаимодействует с аудиторией дистанционно – продажа билетов «онлайн», виртуальный гид, интерактивные карты, QR-коды, информационные сенсорные киоски, онлайн-галереи.

Существует цифровое неравенство музеев, что проявляется в разном уровне цифровой инфраструктуры, следовательно, различно количество, содержание инклюзивных программ и проектов. В крупных и известных музеях используют комплексы цифровых технологий, в организационной структуре выделяют инклюзивный отдел, отдел онлайн-медиа, но такого отдела нет в небольшой институции. Большие музеи предлагают комфортные условия посещения для нейроотличных людей. Например, визит в музей поздно вечером для лиц, восприимчивых к сенсорным сигналам: мало посетителей, поэтому можно убавить громкость звука, приглушить яркий свет.

Культурная инклюзия – это много направленная и многозадачная деятельность. Элементы реализации цифровизации в условиях культурной инклюзии – национальные проекты, грантовая поддержка, целевые фонды, а принципы – креативность, коллаборация (с государственными и частными музеями, библиотеками, университетами), интеграция в глобальную цифровую экономику, поддержка инноваций, снижение транзакционных издержек, дистанционное управление.

Заключение. Мировая тема инклюзивных технологий затрагивает музеи и позволяет им стать частью единого информационного пространства. Мультимедийные технологии – это созидательные технологии, благодаря которым музеи стали креативным сектором и центром культурной инклюзии. Музеи, являясь сакральной отраслью культуры, активно осваивают цифровое пространство, на основе чего становятся максимально открытыми культурными учреждениями. Происходит цифровое взаимодействие с искусством.

Современные музеи характеризуются использованием традиционных и интерактивных элементов для оказания услуг посетителям. Это музеи нового времени. Инклюзивная деятельность музеев демонстрирует новые модели коммуникации. Происходят реальные изменения и

социальные эффекты в пользу развития инклюзивного общества, социализация лиц с инвалидностью при помощи музейных средств, что позволяет сделать вывод о реабилитационном потенциале музеев.

Улучшение цифровизации музеев — это постоянные усилия по улучшению доступа, вовлеченности и инклюзивности.

Для улучшения цифровизации музеев мы предлагаем использование дополненной реальности и виртуальной реальности. Интеграция таких технологий может оживить объекты и экспонаты способами, которые не могут традиционные экспозиции. Например, виртуальная реальность может позволить посетителям погрузиться в исторические события или исследовать 3D-реконструкции древних мест, создавая иммерсивный опыт. Музеи могут создавать виртуальные туры с использованием технологии видео на 360 градусов, позволяя посетителям исследовать коллекции и экспонаты из любой точки мира.

Музеи могут предлагать цифровые экспонаты на нескольких языках, чтобы удовлетворить потребности разнообразной международной аудитории. Это делает культурное наследие более доступным для людей с разным языковым происхождением. Добавление аудиоописаний для визуального контента и субтитров для видео или аудиогидов гарантирует, что люди с нарушениями зрения или слуха смогут полностью взаимодействовать с материалом.

Оцифровка музейных коллекций с помощью фотографий высокого разрешения и 3D-сканирования гарантирует сохранение ценных артефактов для будущих поколений. Это также делает эти предметы доступными для более широкой аудитории, особенно для тех, у кого может не быть доступа к физическому музею.

Цифровые платформы могут размещать образовательные модули и интерактивные инструменты, которые улучшают обучение с помощью геймификации, викторин и задач. Эти инструменты могут сделать посещение музея более интересным, особенно для молодой аудитории или школьных групп.

Многие посетители получают доступ к музейному контенту со своих смартфонов. Музеи должны оптимизировать свои веб-сайты и цифровые экспонаты для мобильных устройств, обеспечивая бесперебойный доступ к виртуальным турам, базам данных коллекций и образовательному контенту.

Разработка приложений, которые предоставляют такие функции, как экскурсии, дополненная реальность, интерактивные карты или персонализированные расписания, может улучшить опыт посетителей, сделав цифровое взаимодействие более удобным и интересным.

Возможности инклюзии известных музеев и небольших музеев различны, так как есть барьеры в развитии инклюзии – финансовые и человеческие.

Конвенция ООН о правах инвалидов 2006 г. (КПИ) является первым в XXI веке актом о правах человека, в котором обозначен доступ к информационно-компьютерным технологиям. Технологии цифровизации активно развиваются и используются. Цифровые технологии есть во всех сферах, музеи как хранители истории, не стали исключением. В свете достижений научно-технического прогресса цифровой музей становится не только культурным, но и образовательным центром для всех посетителей музея без исключения. Доступность возрастает на высокий уровень с использованием в сфере культуры мультимедийных решений.

Музей XXI века отличает масштабное использование мультимедийных интерактивных технологий. Интерактивные технологии повышают доступность музейной среды, посетитель присутствует в виртуальной реальности, чувствует себя участником исторических событий как далеких, так и недавних, вследствие чего посещение музейной экспозиции становится более зрелищным и насыщенным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 г. № 288-V ЗРК «О ратификации Конвенции о правах инвалидов».

2. Сатпаева З.Т. Территориальная инклюзивность: зарубежный опыт и уроки для Казахстана // Молодой ученый. – 2021. – № 29(371). – С. 84-91.

3. Днишев Ф.М. Развитие инклюзивных инноваций как фактор роста качества жизни / Качество жизни: социально-экономические приоритеты и основные направления роста благосостояния населения / Под ред. Академика НАН РК Сатыбалдина А.А. – Алматы: Институт экономики КН МОК РК, 2021. – С. 56-63.

4. Кортелева М.Э., Щербина Н.А., Кистова А.В. Музейные практики работы с посетителями с нарушениями зрения на примере деятельности Красноярского художественного музея имени В.И.Сурикова. – Красноярск: КАСС, 2021. – 124 с.

5. Организация инклюзивной среды в учреждениях культуры: научно-практическое пособие для сотрудников учреждений культуры / А.Б.Афонин, Ю.Н.Галагузова, В.В.Колесников, К.В.Чупина. – Екатеринбург-Берлин, 2019. – 172 с.

6. Социальные истории и инструменты визуальной поддержки в музеях: методическое пособие / Авт.сост. Е.В.Хилькевич; под общ.ред. А.В.Хаустова, Д.Р.Халиковой, Н.В.Черкасовой. – М.: МГППУ, 2022. – 102 с.

7. Шевлягин А.А. Музеи как центры культурной инклюзии для маломобильных лиц. – С-Пб, 2022. – 189 с.

8. Хоменко Е.Б. Введение в цифровую экономику: потребители, рынки, регионы, отрасли. – Ижевск: Удмуртский университет, 2022. – 114 с.

9. Ahmed Z., Qaed F. and Almurbati N. "Enhancing Museums' Sustainability Through Digitalization," 2020 Second International Sustainability and Resilience Conference: Technology and Innovation in Building Designs (51154), Sakheer, Bahrain, 2020. – P. 1-4. – doi: 10.1109/IEEECONF51154.2020.9319977.

10.Tula G. and Jonathan P. Museums and Digital Culture: New Perspectives and Research (Springer Series on Cultural Computing) 1st ed. 2019 Edition. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-97457-6_2

11. Zollo L., Rialti R., Marrucci A., Ciappei C. Current Issues in Tourism How do Museums Foster Loyalty in Tech-Savvy Visitors? The Role of Social Media and Digital Experience. https://air.unimi.it/bitstream/2434/838453/2/CIT_2021.pdf

12. Joel T. & Laura K. Digitisation, digital interaction and social media: embedded barriers to democratic heritage, International Journal of Heritage Studies, 2017. – № 23(5). – P. 408-420. – DOI: 10.1080/13527258.2016.1171245

13. Han-Teng L., Man Z., Si-Pan S. A Literature Review of Museum and Heritage on Digitization, Digitalization, and Digital Transformation // Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 435. 6th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2020) https://www.atlantis-press.com/proceedings/ichssr-20/125939400

14. Marini C., & Agostino D. Humanized museums? How digital technologies become relational tools. Museum Management and Curatorship, 2022. – № 37(6). – P. 598-615. – https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09647775.2021.1969677

REREFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 20 fevralja 2015 g. № 288-V ZRK «O ratifikacii Konvencii o pravah invalidov» [Law of the RK dated February 20, 2015 No. 288-V LRK "On Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities"] [In Russian].

2. Satpaeva Z. Territorial'naja inkljuzivnost': zarubezhnyj opyt i uroki dlja Kazahstana [Territorial Inclusiveness: Foreign Experience and Lessons for Kazakhstan] // Molodoj uchenyj. – 2021. – № 29(371). – S. 84-91. [In Russian].

3. Dnishev F. Razvitie inkljuzivnyh innovacij kak faktor rosta kachestva zhizni / Kachestvo zhizni: social'no-jekonomicheskie prioritety i osnovnye napravlenija rosta blagososotojanija naselenija / [Development of Inclusive Innovations as a Factor of Quality-of-Life Growth / Quality of Life: Socio-

Economic Priorities and Main Directions of Population Welfare Growth]. Pod red. Akademika NAN RK Satybaldina A.A. – Almaty: Institut jekonomiki KN MOK RK. – 2021. – S. 56-63. [In Russian].

4. Korteleva M., Shherbina N., Kistova A. Muzejnye praktiki raboty s posetiteljami s narushenijami zrenija na primere dejatel'nosti Krasnojarskogo hudozhestvennogo muzeja imeni V.I.Surikova. [Museum practices of working with visually impaired visitors on the example of the Krasnoyarsk Art Museum named after V.I. Surikov] - Krasnojarsk: KASS, 2021. – 124 s. [In Russian].

5. Organizacija inkljuzivnoj sredy v uchrezhdenijah kul'tury: nauchno-prakticheskoe posobie dlja sotrudnikov uchrezhdenij kul'tury [Organization of Inclusive Environment in Cultural Institutions: Scientific and Practical Manual for the Staff of Cultural Institutions] / A.Afonin, J.Galaguzova, V.Kolesnikov, K.Chupina. – Ekaterinburg-Berlin, 2019. – 172 s. [In Russian].

6. Social'nye istorii i instrumenty vizual'noj podderzhki v muzejah: metodicheskoe posobie [Social Stories and Visual Support Tools in Museums: Methodological Manual]/ Avt.sost. E.V.Hil'kevich; pod obshh.red. A.Haustova, D.Halikovoj, N.Cherkasovoj. – M.: MGPPU, 2022. – 102 s. [In Russian].

7. Shevljagin A. Muzei kak centry kul'turnoj inkljuzii dlja malomobil'nyh lic. [Museums as centers of cultural inclusion for persons with limited mobility] – S-Pb, 2022. – 189 s. (In Russian).

8. Homenko E. Vvedenie v cifrovuju jekonomiku: potrebiteli, rynki, regiony, otrasli. [Introduction to the digital economy: consumers, markets, regions, industries] – Izhevsk: Udmurtskij universitet, 2022. – 114 s. [In Russian].

9. Ahmed Z., Qaed F. and Almurbati N., "Enhancing Museums' Sustainability Through Digitalization," 2020 Second International Sustainability and Resilience Conference: Technology and Innovation in Building Designs (51154), Sakheer, Bahrain, 2020. – P. 1-4. –doi: 10.1109/IEEECONF51154.2020.9319977.

10. Tula G. and Jonathan P. Museums and Digital Culture: New Perspectives and Research (Springer Series on Cultural Computing) 1st ed. 2019 Edition. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-97457-6_2

11. Zollo L., Rialti R., Marrucci A., Ciappei C. Current Issues in Tourism 25 (18), 2991-3008. How do Museums Foster Loyalty in Tech-Savvy Visitors? The Role of Social Media and Digital Experience https://air.unimi.it/bitstream/2434/838453/2/CIT_2021.pdf

12. Joel Taylor & Laura Kate Gibson (2017) Digitisation, digital interaction and social media: embedded barriers to democratic heritage, International Journal of Heritage Studies, 2017. – № 23(5). – P. 408-420. – DOI: 10.1080/13527258.2016.1171245

13. Han-Teng L., Man Z., Si-Pan S. A Literature Review of Museum and Heritage on Digitization, Digitalization, and Digital Transformation // Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 435. 6th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2020) https://www.atlantis-press.com/proceedings/ichssr-20/125939400

14. Marini, C., & Agostino, D. Humanized museums? How digital technologies become relational tools. Museum Management and Curatorship, 2022. –№ 37(6). – P. 598-615. – https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09647775.2021.1969677

Абекешев А.И., Курманова Г.К., Уразова Б.А., Малаева Р.А.

КЕДЕРГІЛЕРДЕН КӨПІРЛЕРГЕ ДЕЙІН: МҰРАЖАЙ ӘЛЕМІНДЕГІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИВТІЛІК

Андатпа

Мақалада мүмкіндігі шектеулі жандардың қолжетімділігін жақсартатын мұражайларда цифрлық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады. Цифрландыру инклюзивті туризм үшін сервистерді ашу мүмкіндігін қамтамасыз еткені анықталды. Қазіргі кезеңде мұражайларды цифрландыру олардың одан әрі жұмыс істеуіндегі интерактивтілік трендін белгілегені анықталды. Цифрландыру Әлеуметтік және мәдени инклюзия процестерінің векторына айнала отырып, мүгедек адамдармен жұмыс істеу кезінде мұражай қызметін сапалы өзгертуге мүмкіндік бергені дәлелденді. Мұражай қызметінің цифрлық трансформациясы қалай жүріп жатқаны, мұражайлардың өздері инклюзивті алаңға, кеңейтілген функциялары бар цифрлық кеңістіктің жаңа цифрлық субъектілеріне айналғаны талданды. Инклюзивті мұражай қызметтерін дамытуға мүмкіндік беретін мәдениеттің диджитализациясы зерттелуде. Мәдениет объектілерін цифрландырудың заманауи үрдістері, әлемдік мұражайларда цифрлық технологияларды пайдалану мысалдары зерделенді, Қазақстан Республикасының Батыс Қазақстан облысы Орал қаласындағы

мұражайларда цифрлық қолжетімділіктің ағымдағы жай-күйіне талдау ұсынылды. Инклюзия жағдайында іске асыру элементтері мен цифрландыру принциптері егжей-тегжейлі сипатталған. Сандық жоба сәулет ескерткіштеріне жататын мұражайларда кедергісіз орта құрудан төмен болуы мүмкін екендігі анықталды. Мұражайдағы технологиялардың инклюзивті өсуі шектеулі ресурстармен қол жетімді қоғамның жұмыс істеуінің негізі болып табылады деген тұжырым негізделген. Зерттеу нәтижелері цифрландыру арқылы қол жетімді ортаның теориясы мен әдіснамасын кеңейтеді. Бүгінгі таңда цифрландыру стандарттары мен құралдары мұражайлар үшін қол жетімді екендігі атап өтілді.

Abekeshev A., Kurmanova G., Urazova B., Malayeva R.

FROM BARRIERS TO BRIDGES: DIGITALIZATION AND INCLUSION IN THE MUSEUM WORLD

Annotation

This article explores how digital technology can be used in museums to improve accessibility for people with disabilities. It is revealed that digitalization has provided an opportunity to open services for inclusive tourism. It is determined that at the present stage the digitalization of museums has set the trend of interactivity in their further functioning. It is proved that digitalization has made it possible to qualitatively change museum activities when working with persons with disabilities, becoming a vector of social and cultural inclusion processes. It is analyzed how digital transformation of museum activities takes place, how museums themselves have become an inclusive platform, new digital subjects of digital space with expanded functions. The digitalization of culture, which allows the development of inclusive museum services, is studied. Modern trends in the digitalization of cultural objects, examples of digital technology use in the world's museums are studied, the analysis of the current state of digital accessibility in the museums of Uralsk, West Kazakhstan region of the Republic of Kazakhstan is presented. The elements of implementation and principles of digitalization in the conditions of inclusion are detailed. It is revealed that a digital project can cost less than creating a barrier-free environment in museums belonging to monuments of architecture. It is substantiated the conclusion that inclusive increase of technologies in the museum is the basis for the functioning of an accessible society with limited resources. The results of the study extend the theory and methodology of accessible environment through digitalization. It is noted that the standards and tools of digitalization are currently accessible to museums.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).29
ӘОЖ 338:26
ҒТАМР 06.71.45

А.А. Сактаева*, э.ғ.к., қауымд. профессор
А.А. Апышева, э.ғ.к., қауымд. профессор
М.А. Ордабаева, PhD, қауымд. профессор
А. Жапарова, э.ғ.м., аға оқытушы
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail*:* dgkrivosheev@list.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ДАМЫТУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Экономикалық дамудың инновациялық түрін жүзеге асыратын қазіргі Қазақстанда білім берудің рөлі өте зор. Білім беру саласының ұйымдық құрылымдары қызмет көрсету арқылы қоғамның адамның кәсіби, зияткерлік, қоғамдық-саяси, коммуникативтік және өзге де құзыреттеріне қойылатын талаптарын қанағаттандырады. Қоғам дамуының қазіргі кезеңі білім беру саласындағы түбегейлі жаңа басымдықтардың қалыптасуымен сипатталады, олардың ішіндегі ең маңыздысы білім беру сапасын арттыру болып табылады.

Мақалада Алматы қаласы бойынша білім беру қызметтерін көрсететін мекемелердің жай-күйі мен даму перспективаларын анықтау мақсатында білім беру жүйесінің динамикасы мен рөлі егжей-тегжейлі талданады. Сондай-ақ, эконометрикалық талдау жүргізілген білім беру саласындағы қызметтің қаржылық-экономикалық аспектілері қаралды.

Тақырыпты зерделеу барысында біз ҚР Мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің теориялық-әдіснамалық негізін анықтауға, білім беру саласындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің қаржылық-экономикалық аспектілерін бағалауға, көрсеткіштер динамикасын талдауға және Алматы қаласы мен Әуезов ауданы білім беру саласындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің эконометрикалық моделін әзірлеуге тырыстық, саладағы қызметті дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Эконометрикалық талдау бойынша Алматы қаласының білім беру қызметтерін дамытудағы басты проблема Алматы қаласының мектептерінде білім беру мұғалімдерінің жетіспеушілігі, оқушылар үшін оқу орындарының жетіспеушілігі, мектептерді заманауи техникамен жеткіліксіз жарақтандыру мәселесі болды. Мәселені нақты анықтау мақсатында Алматы қаласының Әуезов ауданындағы білім беру жүйесінің жай-күйі талданды. Соңғы жылдары Әуезов ауданы бойынша білім беру қызметтерінің ақпараты жинақталды, ол бойынша статистикалық талдау, статистикалық салыстыру жүргізілді, сондай-ақ регрессивті талдау әдістері қолданылды.

Кілт сөздер: *білім беру саласы, мемлекет, мемлекеттік басқару, білім беру, мемлекеттік қолдау, реттеу, мемлекеттік саясат, жергілікті өзін- өзі басқару органдары.*

Ключевые слова: *сфера образования, государство, государственное управление, образование, государственная поддержка, регулирование, государственная политика, органы местного самоуправления.*

Keywords: *education, state, public administration, education, state support, regulation, public policy, local self-government bodies.*

JEL A12, G28

Кіріспе. Қоғамдық прогрессте адам факторының маңызы өскен сайын білім беру қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік және рухани қатынастардың жаңа сапасын қалыптастырудың маңызды құралына айналады [1].

ҚР Заңнамасы бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдарында шешілуі керек жергілікті маңызы бар мәселелердің қатарына мыналар жатады:

- ҚР субъектілерінің мемлекеттік билік органдарының өкілеттіктеріне жатқызылған білім беру процесін қаржылық қамтамасыз ету өкілеттіктерін қоспағанда, негізгі жалпы білім беру бағдарламасы бойынша жалпыға қол жетімді және ақысыз бастауыш, негізгі, орта білім беруді ұйымдастыру;

- жергілікті өзін-өзі басқару аумағында қосымша білім беруді және жалпыға қол жетімді тегін мектепке дейінгі білім беруді ұйымдастыру, сонымен қатар демалыс кезінде балалардың демалысын ұйымдастыру [2].

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, мектепке дейінгі және мектептегі білім беру мекемелерінің қызметінде көптеген проблемалар туындайды. Олардың едәуір бөлігі қаржыландырудың жеткіліксіздігімен байланысты, нәтижесінде мектептер заманауи білім беру технологияларын алуға, оқытушылық қызметке тәжірибелі және жоғары білікті мұғалімдерді тартуға, оқушылардың үйлесімді физикалық, зияткерлік және адамгершілік дамуы үшін қажетті жағдайлар жасауға мүмкіндік бермейді [3]. Білім беру саласындағы негізгі бағыттар бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің ерекшеліктерін айқындау қажет.

Зерттеудің мақсаты жергілікті өзін-өзі басқару органдарының білім беру саласындағы өз өкілеттіктерін жүзеге асыруын зерттеу және талдау болып табылады.

Зерттеу міндеттеріне мыналар жатады:

- Алматы қаласының білім беру саласы қызметінің динамикадағы көрсеткіштерін талдау;
- эконометрикалық модельді әзірлеу.

Алынған деректерді талдау нәтижесінде білім беру саласындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Әдебиеттік шолу. Мемлекеттік және жергілікті басқару қажеттілігі табиғи, материалдық, сондай-ақ ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалануға, кірістерді әділ қайта бөлуге және негізгі әлеуметтік құқықтарға кепілдік беруге, қоғамдық тәртіпті сақтауға бағытталған мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз ету қажеттілігінен туындайды.

Білім беру саласындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің мәселелерін Әкімов Н., Құрманов Н., Өскеленова А., Айдаргалиева Н. [4], сондай-ақ Джошкун С., Құрманов Н., Кабдуллина Г., Бакирбекова А., Сабыржан А., Рахимбекова А., Өтегенова З. [5] сияқты қазақстандық ғалымдар зерттеді, олардың ғылыми мақалаларында жекелеген өңірлердегі мұғалімдер тапшылығы проблемалары және жас мамандарды тартуға әсер ететін факторлар. Сонымен, білім беру саласындағы зерттеулер Әкимов Н.Ж. және т. б. [4] және Джошкун С. және т. б. [5] білім беру инфрақұрылымы мен еңбек жағдайларын жақсарту қажеттігін атап көрсетеді бұл Қазақстандағы мектептерді неғұрлым тиімді басқаруға ықпал етуі мүмкін. сондай-ақ, ресейлік Канаш О, Парсяк В, Жукова О, Дыбач И, Корниенко О. [6], ғылыми зерттеулерде мемлекеттік саясаттың білім беру жүйесінің жағдайына әсері, атқарушы органдарға қатысты процедуралар, олардың іс-әрекеттерінің негіздері мен өзара байланысы, оларды рәсімдеу және бекіту әдістері қарастырылды.

Белгілі бір әлеуметтік институт шеңберіндегі білім беру қызметін талдау Пеннинг Т., Форд Дж., Бруссарда С. [7], және шетелдік автордың зерттеуі Ratna Sari Dewi, A. [8] білім беру тұжырымдамаларын, білім беру институтының жеке элементтерін және жалпы білім беру сапасы мен тиімділігін басқару арасындағы байланысты қарастырды.

Отандық ғалымдар Алина Г.Б., Лукпанова Ж. О., Оразбаева А. Г., Алибекова А. Б өздерінің ұжымдық еңбектерінде Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы жағдайында білім беру саласын қаржыландыру жүйесін өзгерту қажеттілігін негіздейді [9]. Алайда, жалақының өсуінің оң тенденцияларына қарамастан, кейбір аймақтар әлі де мұғалімдердің жетіспеушілігімен бетпе-бет келеді, бұл зерттеулермен расталады. Еңбектерде педагогтерді ынталандыру мәселелері мен еңбек жағдайындағы өңірлік айырмашылықтар шешілмеген күйінде қалып отырғаны, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы білім беру дамуының серпіні мен қарқынын зерттейтін зерттеулер жеткіліксіз екені атап өтілді.

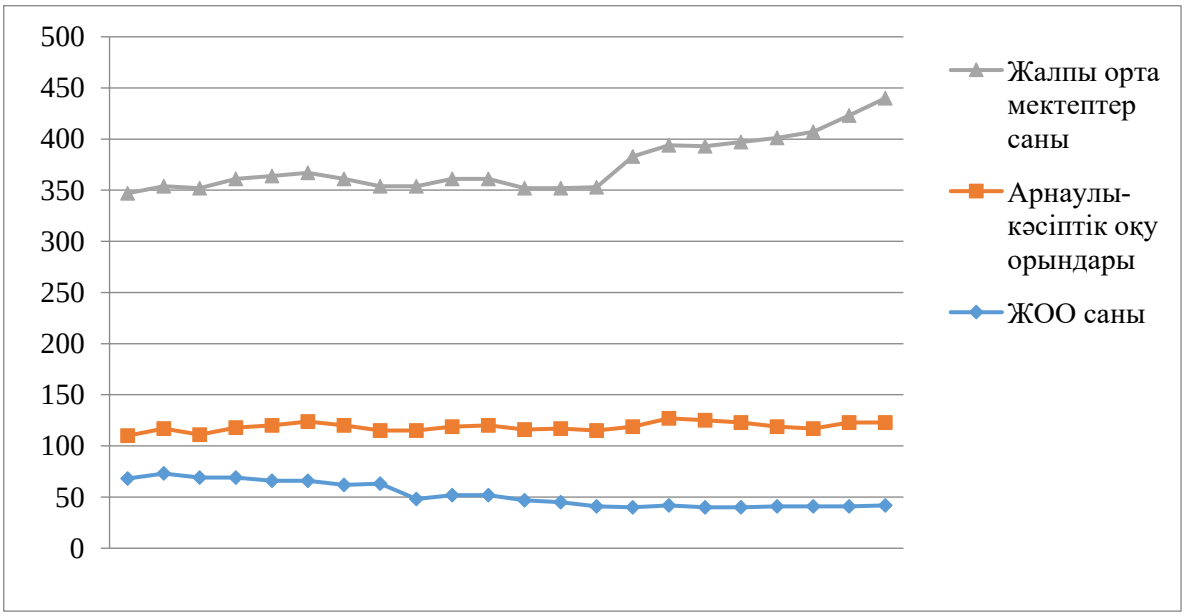
Негізгі бөлім. Зерттеу нысандары ретінде Алматы қаласының барлық негізгі және жалпы білім беретін мекемелері алынды. Зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми деректері қолданылды. Сондай ақ Білім және Ғылым Министрлігінің Алматы қаласы бойынша 2008 және 2023 жылдар аралығындағы жинақталған деректері қолданылды [10].

Бақылау мемлекеттік басқару жүйесінің және оның ұйымдық құрылымының ағымдағы жай-күйінің қажетті деңгей мен стандартқа сәйкес келетіндігін анықтауды, сондай-ақ мемлекеттік органдардың жалпы операцияларының да, басқару органдарының нақты іс-әрекеттерінің нәтижелерін зерттеу мен талдауды және мемлекеттік басқару жүйесі шеңберінде құрылған және ұсынылған коэффициенттерді белгілеуді қамтиды [11]. Қазіргі уақытта елдің мемлекеттік

құрылымындағы тұрақты реформаларды ескере отырып, мемлекеттік реттеу функциясы басым және бірінші кезектегі болып отырғанын атап өтуге болады [12].

Білім беру жүйесін және оның элементтерін зерттеудің өзекті аспектісі «Білім беру қызметі» санатының ғылыми негіздемесі болып табылады, ол қазіргі зерттеулерде субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыру тұрғысынан, сондай-ақ оның түпкілікті тұтынушысы – кәсіпорын, мемлекет тұрғысынан қарастырылады. Егер бірінші жағдайда негізгі элемент әлеуметтік функция болса, ал білім беру ұйымы «адам қызметінің мотивациялық саласын, барлық әлеуметтік өзгерістердің әлеуметтік бағытын анықтайтын» субъект ретінде әрекет етсе, одан бөлек білім беру процесінің маңызды әлеуметтік функциясын қоспағанда екінші жағдайда білім беру қызметін экономикалық категориялар тұрғысынан қарастырады.

Зерттеу жүргізу барысы Қазақстандағы мектептер мен олардың серіктестерінің жалпы білім беру қызметтерін ұсыну процесінде желілік өзара әрекеттесу модельдерін құру мәселелері аз зерттелгенін көрсетті. Авторлар зерттеу жұмысында соңғы жылдағы Алматы қаласы бойынша білім беру қызметін көрсететін оқу орындары туралы жалпы статистикасын алып, білім беру қызмет сапасының қай оқу орынында жоғарылау немесе төмендеу қарқынын анықтады (1-Сурет).

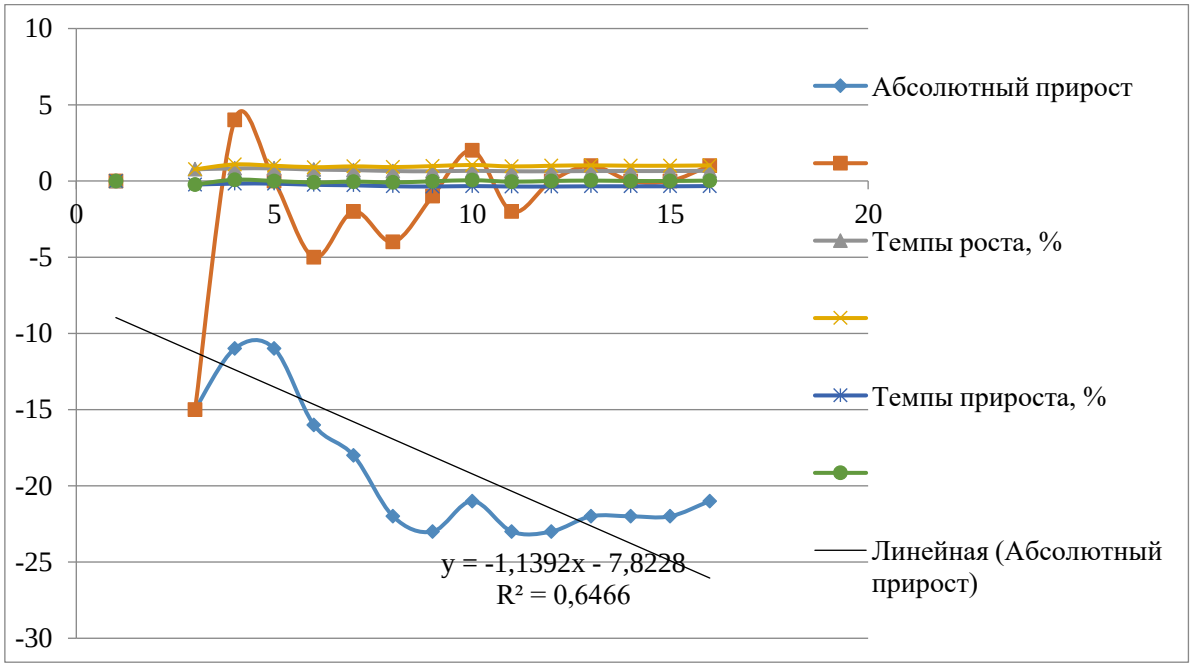

Сурет – 1. **Алматы қаласы бойынша 2001-2023жж. білім беру қызметін көрсететін оқу орындары**

** [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған*

Көрсетілген 1-суреттегі деректерге сәйкес Алматы қаласында 2001-2023 жж. аралығында жоғарғы оқу орындарының саны 2023 жылға қарай төмендеген. Нақтырақ айтатын болсақ 3,8%-ға азайған. Қалада адамдар саны 21 жыл ішінде керісінше өскенін ескеретін болсақ, онда ЖОО санының азаюы теріс нәтиже, яғни сапаның төмендегінін көрсетеді. Арнаулы-кәсіптік оқу орындарының саны ЖОО қарағанда екі есе көбейген. Сондай-ақ жалпы орта мектептер саны 80 мектепке, 2,5%-ға ұлғайған. Алайда орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті орта есеппен 2001 мен 2023 жылдар аралығында 122% құрағанын ескеретін болсақ, аталмыш мектептер саны қазіргі уақытта әлі де жетіспейтінін көрсетеді. Ал бұл өз алдына жалпы білім беру саласындағы қызметтің сапасының төмендігін аңғаруға болады.

Өз кезегінде, 1 - сурет деректерін қолдана отырып, уақыт қатарларына талдау жүргізілген болатын. Microsoft Excel мүмкіндіктерін пайдалана отырып, үлгінің абсолюттік өсу сипаттамалары анықталды, яғни, ағымдағы кезең деңгейінің базистік және цептік кезең деңгейіне қатысты қанша пайыз өсу қарқыны және ағымдағы кезең деңгейінің базалық кезең деңгейінен қанша пайызға артық немесе аз өсу қарқыны деректер график түрінде берілген.

Сурет – 2. **Алматы қаласы бойынша жалпы білім беру саласындағы қызметтер көрсеткіштерінің өсу қарқыны**

** [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған*

2-суретке сәйкес 2001 және 2023 жылдар аралығында Алматы қаласы бойынша жалпы білім беру саласындағы қызмет көрсететін мекемелердің орташа өсу қарқыны -0,02854642 құраған. Ал орташа цептік өсу қарқыны 0,97145358 көрсетеді. 1-кестеде, жалпы білім беру саласындағы қызмет көрсететін мекемелердің есептелген тізбектік орташа абсолютті өсім қарқыны – -1,5-ке тең екенін байқауға болады. Яғни, бұл дегеніміз орташа өсу қарқыны 2001-2023 жылдар аралығындағы кезеңдердегі көрсеткіштің орташа мәні 0,9% өзгергенін көрсетеді.

Кесте – 1

Алматы қаласы бойынша жалпы білім беру саласындағы қызметтер көрсеткіштерінің орташа көрсеткіштері

1	Орташа арифметикалық	45
2	Орташа хронологиялық	40,5
3	Орташа	45
4	Тізбектің орташа абсолютті өсім қарқыны	-1,5
5	Тізбектің орташа өсу қарқыны	0,97145358
6	Орташа өсім қарқыны	-0,02854642

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған

Білім беру ортасын зерттеу, ең алдымен, білім беру мекемесіне өз мақсаттарын талдауға және оларға жету үшін күш-жігерді бағалауға, демек, дамуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім беру ортасын зерделеу нәтижелерін ресімдеу білім алушылар мен олардың ата-аналарына білім беру мекемесі туралы, оның ішінде оны таңдау кезінде сенімді ақпарат алуға мүмкіндік береді. Уақытпен қатар жүру үшін әрбір кәсіби білім беру мекемесі өзінің даму стратегиясын таңдайды. Даму стратегиясын таңдау, ең алдымен, білім беру ұйымының сыртқы ортасы мен әлеуетіне байланысты.

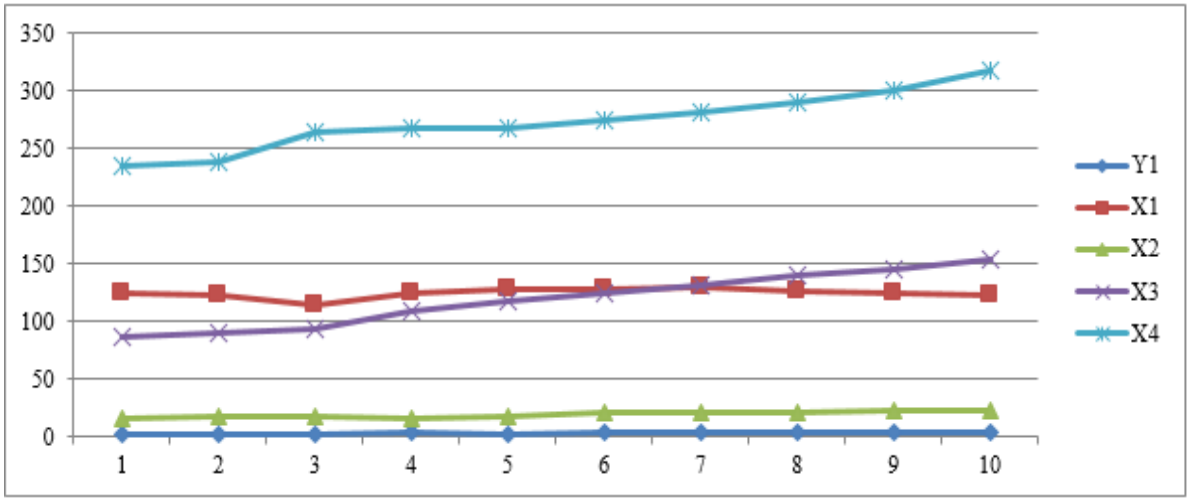
Кесте – 2

Білім беру қызметінің сапасының арттуына әсер ететін факторлар тізімі

Жыл	Біліммен қамтылған адамдар саны, млн	Орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті,%	Жалпы білім беретін мектеп педагогтерінің саны, мың адам	Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны, мың адам	Жалпы білім беретін мектептер саны,бірлік
	Y	X1	X2	X3	X4
2013	2,62	124,84	16	87	235
2014	2,65	122,16	17	89	238
2015	2,62	114,31	17	93	264
2016	2,77	124,83	16	109	267
2017	2,71	127,27	18	118	268
2018	3,08	128,60	20	125	274
2019	3,07	128,95	21	131	282
2020	3,71	125,57	21	139	290
2021	3,5	123,99	23	145	300
2022	3,51	122,11	23	153	317

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған

2-кестеде Алматы қаласының білім беру статистикасы бойынша бастапқы деректерді қолдана отырып ақпаратты факторларға құрылымдық интеграциялау арқылы жалпы факторлық талдау жүргізілді. Төмендегі көрсетілген 3-сурет бойынша таңдамалы айнымалылар арасындағы 1 басты айнымалы (у) және 4 жанама айнымалы (х) алынғанын байқауға болады.

Сурет – 3. **Бастапқы деректер білім бойынша статистика (Алматы қ.)**

** [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған*

3-суретке сүйене отырып, белгілер арасындағы байланыстың тығыздығын бағалау мақсатында корреляциялық талдау жүргізілді.

Айтып өткендей, 5 айнымалы қолданылған болатын:

Y – Біліммен қамтылған адамдар саны, млн

X1 – Орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті,%

X2 – Жалпы білім беретін мектеп педагогтерінің саны, мың адам

X3 – Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны, мың адам

X4 – Жалпы білім беретін мектептер саны,бірлік

Кесте – 3

Білім беру саласындағы қызметтер бойынша сызықтық регрессия кестесі.

Біліммен қамтылған адамдар саны, млн (Y)	Орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті, (X1)	Жалпы білім беретін мектептер саны, (X4)	Y расчет.
2,62	124,84	235	2,504591776
2,65	122,16	238	2,505012178
2,62	114,31	264	2,742383175
2,77	124,83	267	2,943445452
2,71	127,27	268	2,994252727
3,08	128,60	274	3,09678248
3,07	128,95	282	3,211853949
3,71	125,57	290	3,270228888
3,5	123,99	300	3,383401938
3,51	122,11	317	3,588047437

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен (автормен) құрастырылған

3 - кестедегі Y көрсеткіштері мен факторлар арасындағы қатынастың сызықтық моделін құру үшін тек екі факторды қарастыру жеткілікті, бұл білім берумен қамтылған адамдардың саны (млн) және жалпы білім беретін мектептердің саны [13]. Төменде сызықтық регрессиялық модельдің графигін көруге болады. График бойынша біз Y есептелген мәні Y мәнін өте жақсы сипаттайтынын көреміз. Осылайша, қорытынды жасауға болады салынған бірнеше сызықтық регрессия бастапқы деректерді жақсы сипаттайды және оны пайдалануға болады.

Корреляциялық талдау нәтижесінде әр айнымалының басты факторға әсерін талдау арқылы R-квадратын анықтап алған болатынбыз. R-квадраттың нәтижесі үш фактор бойынша да, 50%-дан асты. Демек алынған үш фактордың дұрыстығы және басты фактормен тікелей байланысы бар екенін білдіреді. Осылайша, динамикадағы білім беру қызметтері сапасының өзгеруін байқау білім беру қызметтерінің сапасының қай кезеңде жоғарылайтынын немесе төмендейтінін анықтауға мүмкіндік береді.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының білім беру саласындағы қызметін дамыту үшін:

- білім беруді қаржыландыруды ұлғайту;
- мұғалімдерді даярлау және біліктілігін арттыру жүйесін жетілдіру;
- білім беру сапасын мониторингілеу мен бағалауды күшейту;
- жұртшылықтың қатысуы мен серіктестігін арттыру;
- инновациялар мен технологияларды қолдануға ықпал ету.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қарасты білім беру жүйесін қаржыландыру заңнамаға сәйкес жергілікті өзін-өзі басқару органдары білім беру шығындары мен білім беруді дамытудың тиісті қорлары бойынша жергілікті бюджеттерден бөлінеді. Олар білім беру жүйесін қаржыландырудың жергілікті нормативтерін әзірлейді және қабылдайды, білім беруді дамытуды ынталандыратын қосымша салықтар мен жеңілдіктер белгілейді. Олардың құзыретінде білім беру жүйесіндегі меншік қатынастарын реттеу, яғни білім беру мекемелерінің ғимараттарды, үй-жайларды және өзге де меншік объектілерін жалға алу шарттарын бақылау жатады.

Қорытынды. Соңғы жылдардағы Алматы қаласының (Әуезов ауданы) білім беру қызметтері бойынша деректерді статистикалық талдау, осы деректерді эконометрикалық модель құру арқылы салыстыру нәтижесінде біз білім беру қызметтерін дамытудың басты проблемасы қалалық, ауылдық мектептер мен өңірлер арасындағы білім беру саласындағы алшақтықты ұлғайту болуы мүмкін екенін анықтадық. Білім беру мұғалімдерінің, мектептердің жетіспеушілігі және мектептерді заманауи техникамен жабдықтаудың жеткіліксіздігі байқалады.

Ұсынымдар ретінде біз білім беру саласын дамыту бойынша мемлекеттік қолдау шараларын ұсынамыз:

- ҚР қолданыстағы заңнамасына сәйкес жүргізілген бағалау негізінде ішкі аудит (техникалық және мазмұндық) жүргізу;

- ата-аналардың да, білім алушылардың да білім беру мекемесінің ақпараттық мәдениетін көтермелеу;

- білім беру қызметтерін тұтынушылардың шағымдары мен ұсыныстарына уақтылы ден қою үшін кері байланысты жетілдіру, білім беру қызметтерін тұтынушылар үшін ақпараттық қызметтерді дамыту.

Білім беру саласы қызметінің төмен сапасы әлсіз басқарудың сенімді белгісі болып табылады. Шет елдердің тәжірибесін зерделеу нәтижесінде бір министрлік барлық аумақтарда және барлық білім беру ұйымдарында білім беруді басқара алмайтынын түсінеміз. Сондықтан білім беруді орталықтандырылған басқару принципінің орнына аумақтық басқару принципі қолданылуы керек

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Білім беру саласындағы қызметін жақсарту үшін ұсынымдар ретінде біз экономика мен жергілікті жағдайлардың талаптарына сәйкес қауіпсіз және жайлы оқу ортасын қамтамасыз ету үшін білім беру саласының аумақтық басқару органдарының өкілеттіктерін арттыруды ұсынамыз.

Білім беру саласындағы барлық жауапты шешімдер әрбір аумақта қабылдануы және орындалуы тиіс. Нәтижесінде олар мемлекеттік бағдарламалардың жауапты орындаушыларына айналады, Қазақстанда білім беру саласы жақсарып қана қоймай, дамуға жаңа серпін алады, содан кейін бүкіл өркениетті әлемнен технологиялық және ғылыми ілгерілеу болады.

«Технологиялық прогрестің даму перспективаларын, экономиканың жаһандануын, жүйелік дағдарыстар қаупін, тұрақтылық пен экологиялық жауапкершілікті қамтамасыз етудің маңыздылығын ескере отырып, кадрларды даярлау жүйесі озық әрекет етуі, еңбек нарығының құрылымы мен мазмұнындағы ағымдағы қажеттіліктер мен болашақтағы өзгерістерді қанағаттандыруы тиіс» [14].

Зерттеу материалдарын білім беруді басқару органдары, білім беру ұйымдары мен мекемелері пайдалана алады, бұл ҚР құқығының басым міндеттерінің бірі болып табылады, сондай-ақ заң шығару қызметінде және жоғары кәсіптік білім беру жүйесінің инновациялық процестерін құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі жұмыста пайдаланылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы: 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319 (өтініш берілген күн: 16.09.2024)

2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы 2019 жылғы 27 желтоқсан № 988. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988

3. Акимов Н.Ж., Курманов Н.А., Кулыбеков М.Т., Баймолдаева М.Т. Управление профессиональным развитием педагогических кадров как фактор повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023 – №3 (52). – С. 110–117. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.3(52).13

4. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.

5. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.

6. Kanash O., Parsyak V., Zhukova O., Dybach I., Korniienko O. The impact of government policy on the state of the education system // Journal of Higher Education Theory and Practice. – 2022. – 29 June, Том 22, Выпуск 6. – С. 74-85. – doi: 10.33423/jhetp.v22i6.5230.

7. Penning T., Forde J., Broussard S. Perceptions of formal career achievements in public relations by students, professionals, and employers: Certificate, accreditation, and College of Fellows // Public Relations Review. – 2024. – V. 50. – I. 3. – P. 29-44. – doi: 10.1016/j.pubrev.2024.102458.

8. Ratna Sari Dewi A. Relationship between total quality management in education performance // International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. –№ 7 (2). – P. 14-17.

9. Алина Г.Б., Лукпанова Ж.О., Оразбаева А.Г., Алибекова А.Б. Финансирование сферы образования в условиях устойчивого развития Республики Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023 – №2 (51). – С. 38–44. – doi: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).5

10.Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – URL: https://stat.gov.kz/ (өтініш берілген күн: 15.09.2024)

11.Percy M., Podger A., Vincent S. Policy and Public Administration in Theory and Practice. – 2024. – P. 160

12.Bilim. Expert: Алматының білім беру жүйесін дамыту жөніндегі жол картасы қалай іске асырылуда. – 2022. URL: https://www.bilim.expert/post (өтініш берілген күн: 18.09.2024)

13.Nikolaos–Komninos H. Local Government and Regional Administration. – Oxford University Press. – 2020. – P. 187–202. – URL: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198825104.013.12

14.Качественное образование, доступное каждому. Проект Национального доклада к I Съезду педагогов. – Астана. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/9/27/ 71128e33b6ede7e4525124400ce72a7c_original. 848817.pdf.

REFERENCES

1. «Bilim turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zany [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Education»]: 2007 zhylgy 27 shildedegi № 319. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319 (ötınış berılgen kün: 16.09.2024)

2. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020 – 2025 zhyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasy [state program development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025] 2019 zhylgy 27 zheltoksan № 988. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 (ötınış berılgen kün: 26.09.2024)

3. Akimov N.ZH., Kurmanov N.A., Kulybekov M.T., Bajmoldaeva M.T. Upravlenie professional'nym razvitiem pedagogicheskih kadrov kak faktor povysheniya kachestva obrazovaniya [Management of professional development of teaching staff as a factor in improving the quality of education] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023 – №3 (52). – S. 110– 117. – doi 10.52260/2304-7216.2023.3(52).13 [In Russian].

4. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.

5. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.

6. Kanash O., Parsyak V., Zhukova O., Dybach I., Korniienko O. The impact of government policy on the state of the education system // Journal of Higher Education Theory and Practice. – 2022. – 29 June, Том 22, Выпуск 6. – С. 74-85. – DOI: 10.33423/jhetp.v22i6.5230.

7. Penning T., Forde J., Broussard S. Perceptions of formal career achievements in public relations by students, professionals, and employers: Certificate, accreditation, and College of Fellows // Public Relations Review. – 2024. – V. 50. – I. 3. – P. 29-44. – DOI: 10.1016/j.pubrev.2024.102458.

8. Ratna Sari Dewi A. Relationship between total quality management in education performance // International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. –№ 7 (2). – P. 14-17.

9. Alina G.B., Lukpanova ZH.O., Orazbaeva A.G., Alibekova A.B. Finansirovanie sfery obrazovaniya v usloviyah ustojchivogo razvitiya Respubliki Kazahstan [Financing of education in the context of sustainable development of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023 – №2 (51). – S. 38–44. –doi: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).5 [In Russian].

10.Qazaqstan Respublikasy Strategiialyq josparlau jäne reformalar agenttıgı Ūlttyq statistika bürosy (2023). [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms]. URL: https://stat.gov.kz/ (ötınış berılgen kün: 15.09.2024) [In Kazakh].

11.Percy M., Podger A., Vincent S. Policy and Public Administration in Theory and Practice. – 2024. – P. 160

12. Bilim. Expert: Almatynyŋ bılım beru jüiesın damytu jönındegı jol kartasy qalai ıske asyryluda [How is the roadmap for the development of the education system of Almaty implemented]. – URL: https://www.bilim.expert/post (ötınış berılgen kün: 18.09.2024) [In Kazakh].

13.Nikolaos–Komninos H. Local Government and Regional Administration. – Oxford University Press. – 2020. – P. 187–202. URL: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198825104.013.12

14.Kachestvennoe obrazovanie, dostupnoe kazhdomu [High-quality education, accessible to everyone]. Proekt Nacional'nogo doklada k I S"ezdu pedagogov. – Astana. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/ uploads/2023/9/27/71128e33b6ede7e4525124400ce72a7c_original. 848817. pdf. [In Russian].

Сактаева А.А., Апышева А.А., Ордабаева М.А., Жапарова А.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Роль образования в современном Казахстане, осуществляющем инновационное экономическое развития, огромна. Организационные структуры сферы образования удовлетворяют требованиям общества к профессиональным, интеллектуальным, общественно-политическим, коммуникативным и иным компетенциям человека посредством оказания услуг. Современный этап развития общества характеризуется формированием принципиально новых приоритетов в сфере образования, важнейшим из которых является повышение качества образования.

В статье подробно проанализирована динамика и роль системы образования в целях определения состояния и перспектив развития учреждений, оказывающих образовательные услуги по городу Алматы. Также были рассмотрены финансово-экономические аспекты деятельности в сфере образования, по которым был проведен эконометрический анализ.

В ходе изучения темы, мы попытались определить теоретико-методологическую основу деятельности органов государственного и местного самоуправления РК, оценить финансово-экономические аспекты деятельности органов местного самоуправления в сфере образования, проанализировать динамику показателей и разработать эконометрическую модель деятельности органов местного самоуправления в сфере образования г. Алматы и Ауэзовского района, разработаны предложения по развитию деятельности в сфере.

По эконометрическому анализу, главной проблемой в развитии образовательных услуг города Алматы стала проблема нехватки учителей образования в школах города Алматы, нехватки учебных заведений для учащихся, недостаточного оснащения школ современной техникой. В целях четкого определения проблемы было проанализировано состояние системы образования в Ауэзовском районе города Алматы. Обобщена информация образовательных услуг по Ауэзовскому району за последние годы, по ней проведен статистический анализ, статистическое сравнение, также применены методы регрессивного анализа.

Saktayeva A., Apysheva A., Ordabaeva M., Zhaparova A.

STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The role of education in modern Kazakhstan, which carries out an innovative type of economic development, is huge. The organizational structures of the field of education meet the requirements of society for professional, intellectual, socio-political, communicative and other human competencies through the provision of services. The current stage of society's development is characterized by the formation of fundamentally new priorities in the field of education, the most important of which is to improve the quality of education.

The article analyzes in detail the dynamics and role of the education system in order to determine the state and prospects of development of institutions providing educational services in the city of Almaty. The financial and economic aspects of activities in the field of education were also considered, for which an econometric analysis was carried out.

During the study of the topic, we tried to determine the theoretical and methodological basis of the activities of state and local governments of the Republic of Kazakhstan, assess the financial and economic aspects of the activities of local governments in the field of education, analyze the dynamics of indicators and develop an econometric model of the activities of local governments in the field of education in Almaty and Auezovsky district, developed proposals for the development of activities in the field of.

According to econometric analysis, the main problem in the development of educational services in Almaty has become the problem of a shortage of teachers of education in schools in Almaty, a shortage of educational institutions for students, insufficient equipment of schools with modern technology. In order to clearly identify the problem, the state of the education system in the Auezovsky district of Almaty was analyzed. The information of educational services in the Auezovsky district in recent years has been summarized, statistical analysis and statistical comparison have been carried out on it, and methods of regression analysis have also been applied.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).30
ӘОЖ 330.11; 330.13; 330.15
ҒТАМР 06.73.15

О.М. Несіпбай*, PhD докторанты[1]
М.А. Серикова, PhD, доцент[1]
Г.С. Серикова, э.ғ.к., доцент[2]
Д. Хамитова, э.ғ.к., қауымд. профессор,[3]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан[1]
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан[2]
Казақ ұлттық хореография академиясы,
Астана қ., Қазақстан[3]
*-негізгі автор (хаттар үшін жауапты автор)
e–mail: djolzhik@gmail.com

ЕАЭО САЛЫҚТЫҚ ӘКІМШІЛІГІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Бұл жұмыстың мақсаты 2022-2023 жылдардағы Еуразиялық 4 елдің салық әкімшілігінің макроэкономикалық тұрақтылыққа, тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға және ЖІӨ-нің ныгаюына қосқан үлесіне қатысты салыстырмалы тиімділігін бағалау және салыстырмалы талдау болып табылады. Арнайы CCR деректерді қоршаған ортада талдау шығару бағытындағы модельді қолдану арқылы зерттеліп отырған Еуразия елдерінің салық органдарының жұмыс тиімділігін өлшеу, салыстырмалы тиімділікті бағалау, нәтижелерді бағалау, толық тиімді салық әкімшіліктерін анықтау және тиімділігі төмендерінде нақты жақсарту мүмкіндіктерін анықтау көзделеді. Аңдатпа. Бұл мақалада 2022-2023 жылдардағы Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) төрт еліндегі салықтық әкімшіліктің тиімділігі жан-жақты қарастырылды. Салық органдарының макроэкономикалық тұрақтылыққа, тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға және жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) ныгаюына қосқан үлесі талданды. CCR деректерді қоршау талдау (DEA) моделі қолданылып, салық органдарының тиімділігін бағалау және салыстырмалы талдау жүргізілді. Нәтижесінде, толық тиімді деп танылған салық әкімшіліктері анықталды, ал тиімділігі төмен органдар үшін жақсарту жолдары көрсетілді.

Зерттеуде нақты деректердің маңыздылығы дәлелденді және олардың салық әкімшілігінің тиімділігіне әсері айқындалды. Талдау нәтижелері макроэкономикалық тұрақтылықты арттыру, салықтық саясатты оңтайландыру және инвестициялық тартымдылықты күшейту үшін ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік берді. ЕАЭО елдеріндегі салық әкімшілігінің әлсіз жақтары анықталып, оларды жетілдіру бойынша нақты қадамдар айқындалды. Сондай-ақ, тиімділікті арттыруға бағытталған әдістердің практикалық қолдану мүмкіндіктері көрсетілді.

Осылайша, мақала ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшіліктің тиімділігін арттыруға арналған негізгі әдістемелік тәсілдерді ұсынады және бұл саланы жақсарту үшін нақты ұсыныстар жасайды. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік басқару, экономикалық тұрақтылық және аймақтық интеграция тұрғысынан пайдалы болып табылады.

Кілт сөздер: *салық әкімшілігі, тиімділік, қаптамалық мәліметтерді талдау, жалпы ішкі өнім, салықтар, инвестициялар, макроэкономикалық тұрақтылық.*

Ключевые слова: *налоговое администрирование, эффективность, анализ обволакивающих данных, валовой внутренний продукт, налоги, инвестиции, макроэкономическая стабильность.*

Keywords: *tax administration, efficiency, analysis of enveloping data, gross domestic product, taxes, investments, macroeconomic stability.*

JEL classifications: H21, H31, I38

Кіріспе. Кіріспе. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі "Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм" атты Қазақстан халқына Жолдауында тұрақты салық саясатын жүргізу, қолданыстағы салық жүйесін түбегейлі қайта жүктеу және салық төлеушілерге деген сенімге негізделген салықтық әкімшілендірудің жаңа тәсілін қалыптастыру қажеттігіне ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, салықтық әкімшілендіруді толық цифрландыру, қолайлы бизнес жағдайларын сақтай отырып, салық режимдерін оңтайландыру қажеттігі атап өтілді. Осылайша, салықтық әкімшілендірудің тиімділігін аудиттеу мемлекеттік аудиттің стратегиялық маңызды бағытына айналады. Кәсіпкерлер үшін қолайлы

ағымдағы жағдайларды сақтай отырып, салық режимдерін оңтайландыру маңызды қадам болып табылады.

Тұрақты экономикалық даму мен жаһандану жағдайында салықтық әкімшілендірудің тиімділігі мәселелері Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдері үшін аса өзекті болып отыр. Салықтық саясат пен әкімшілендірудің сапасын арттыру экономикалық тұрақтылық пен инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылады.

Зерттеудің мақсаты. DEA әдістерін қолдана отырып, ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшілендіру тиімділігін жан-жақты және терең бағалау. Бұл әдіс мүше мемлекеттер арасындағы экономикалық интеграцияны ынталандырып, неғұрлым теңгерімді, тиімді және үйлестірілген салықтық шешімдердің негізін қалайды. Талдау нәтижелері салықтық әкімшіліктердің жұмысына қатысты әлсіз тұстарды анықтап, оларды жақсарту үшін нақты ұсыныстар береді.

Зерттеудің міндеттері:

1. DEA үлгілерін пайдалана отырып, ЕАЭО елдерінің салықтық әкімшіліктерінің салыстырмалы тиімділік деңгейін анықтау.
2. Салықтық әкімшілендірудің әлсіз тұстары мен озық тәжірибелерін айқындау.
3. Тиімділігі төмен салық органдары үшін жақсарту стратегияларын ұсыну.
4. Салықтық саясатты оңтайландыруға және өңірлік экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге арналған ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында CCR деректерді қоршау талдау (DEA) моделі қолданылды. Бұл модель әрбір елдің салықтық әкімшілігінің тиімділігін өлшеу және салыстырмалы талдау үшін пайдаланылды. Зерттеу әдістемесі нақты деректерді статистикалық өңдеу және олардың макроэкономикалық тұрақтылыққа әсерін бағалауды қамтиды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелерінің сенімділігін арттыру үшін теориялық және эмпирикалық дереккөздерге сілтемелер жасалды.

Осы зерттеу мүше елдер арасындағы салықтық әкімшілендірудің тиімділігін арттыруға және аймақтық ынтымақтастықты нығайтуға арналған маңызды практикалық ұсыныстарды ұсынады.

Әдебиеттік шолу. Попова, Дрожжина және Масловтың (2011) айтуынша, "ғалымдардың пікірінше, жақсы ұйымдастырылған және жоғары тиімді салық әкімшілендірусіз мемлекеттік салық саясатын толық жүзеге асыру мүмкін емес" [1]. Мишустиннің (2007) анықтамасы бойынша, салық әкімшілендіру — "салық төлеушілер мен мемлекеттік органдар арасындағы қатынастар жүйесін басқару, бұл бюрократияның заңды биліктің ұтымды ұйымдық формасы ретінде жүзеге асырылатын қызметі, салық қатынастарын реттейтін ережелер мен нормалардың сақталуын бақылау және олардың технологияларын басқару" [2].

Еуропалық комиссия салықтарды адал және тиімді қысқартуды басты назарда ұстайды, бұл жеткілікті ресурстар мен салық төлеушілердің тәртібін талап етеді. Салық әкімшілендіруге салық төлеушілерді тіркеу, салық декларацияларын өңдеу, ақпаратты тексеру және бақылау, қарыздарды жинау және шағымдарды қарастыру сияқты функциялар кіреді. Еуропа елдері мен ЭЫДҰ (OECD) мүшелері салық әкімшілендіруде сәйкестік пен тиімділікке басымдық береді. Олар салық органдарының қызметін жақсартуға және салық төлеушілердің міндеттемелерін орындауға ерекше көңіл бөледі.

Салық органдарының қызметін бағалау көрсеткіштері, мысалы, салықтық сәйкестік деңгейі, Майкл Кин мен Ричард Слемродтың еңбектерінде зерттеліп, АҚШ пен Ұлыбританияда кеңінен қолданылған [3].

Салық әкімшілендіру тиімділігін өлшеу бойынша зерттеулер салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Қолда бар зерттеулер негізінен салық сәйкестігіне жұмсалатын шығындарға назар аударады, ал салық органдарының жұмысын тікелей бағалауға аз көңіл бөлінеді (Сэндфорд және т.б., 1989; Слемрод, 1992). Дегенмен, бұл шектеулі зерттеулер салық әкімшілендірудің қызметі мен тиімділігін арттырудың ықтимал жолдары туралы құнды түсініктер береді [4].

Драгойлович және басқалар (2014) 16 ЭЫДҰ еліне 2009 жылы деректерді қоршау талдауын (DEA) қолдана отырып, кірістерге бағытталған, тұрақты масштабты қайтарым (CRS) тәсілін пайдаланып зерттеу жүргізді [5].

Джибрил (2020) 2015/2016 жылдардағы Аддис-Абебадағы 14 шағын және орта салық кеңсесінің техникалық және масштабтық тиімділігін DEA әдісімен талдады. Енгізілген деректерге салық төлеушілердің жалпы саны, кеңсе жалдау шығындары және қызметкерлер саны кірді, ал нәтижелерге тікелей және жанама жиналған салықтар кірді. Зерттеу тиімсіз салық органдарының ресурстарды шамадан тыс пайдалануына және ауқымның үнемсіздігіне тап болғанын көрсетті,

сонымен қатар 75%-ы ауқымның ұлғаюын көрсеткен. Ұсыныстарға операциялық жоспарлауды жетілдіру, үздік тәжірибелерді қабылдау, кеңсе жалдау шығындарын азайту, персоналды оқытуға инвестиция салу және жаңа технологияларды енгізу кірді. Сондай-ақ масштабтық тиімділікті ішкі дамыту арқылы арттыру ұсынылды [6].

Бұл зерттеулер жиынтығы салық әкімшілендірудің тиімділігін бағалауға арналған әртүрлі көрсеткіштер мен әдістердің маңыздылығын көрсетеді және салық саясаты мен басқару тәжірибесін жетілдіруге бағытталған идеяларды ұсынады.

Салық әкімшілендірудің тиімділігін бағалауда қарама-қайшылықтар туындайды: кейбір зерттеулер (мысалы, Драгойлович және т.б., 2014) өнімділікке, ал басқалары (Gemmell et al., 2013) шығындарға бағытталған. Бұл неғұрлым жан-жақты бағалау үшін осы тәсілдерді біріктіру қажеттілігі туралы сұрақты тудырады.

Осы тұрғыдан алғанда, мемлекеттік шығындарды қаржыландырудың негізгі көзі ретінде салық жүйесінің тиімділігі фискалдық саясатта маңызды фактор болып табылады, ал бұл кез келген мемлекеттік басқару әрекетін жүзеге асыру үшін шешуші рөл атқарады. [7] Әдебиетте жүргізілген талдаудан көріп отырғанымыздай, көптеген зерттеулер дәстүрлі DEA модельдерін пайдаланды, бұл модельдер статистикалық қасиеттерге ие емес және нәтижесінде тиімділік туралы қате бағалаулар береді. Сонымен қатар, олар жүйенің кірістері мен шығыстары ретінде дәстүрлі айнымалыларды қолданады, негізінен жалақы шығыстарының деңгейі, қызметкерлер саны, табыс жинау деңгейі сияқты көрсеткіштерді қарастырады. Бұл зерттеулер салық жүйесінің күрделі әкімшілік параметрлерін, мысалы, салық төлеуге жұмсалатын уақыт, салық процестерінің цифрландырылу деңгейі, ақпараттық жүйелерге инвестиция салу шығындары және салық тексерулерінің табыстылығын ескермейді. [8]

Жаһандану және экономикалық тұрақсыздық жағдайында салықтық әкімшілендірудің тиімділігі мәселесі өте өзекті болып қала береді. Онда макроэкономикалық тұрақтылық, шетелдік инвестицияларды тарту және ЖІӨ өсімі мәселелері қарастырылған. Осы саладағы зерттеулерді жалғастыру мыналар үшін маңызды:

— ЕАЭО елдері үшін озық тәжірибелердің анықтамалары.

— Салық жүйелерінің ашықтығын арттыру.

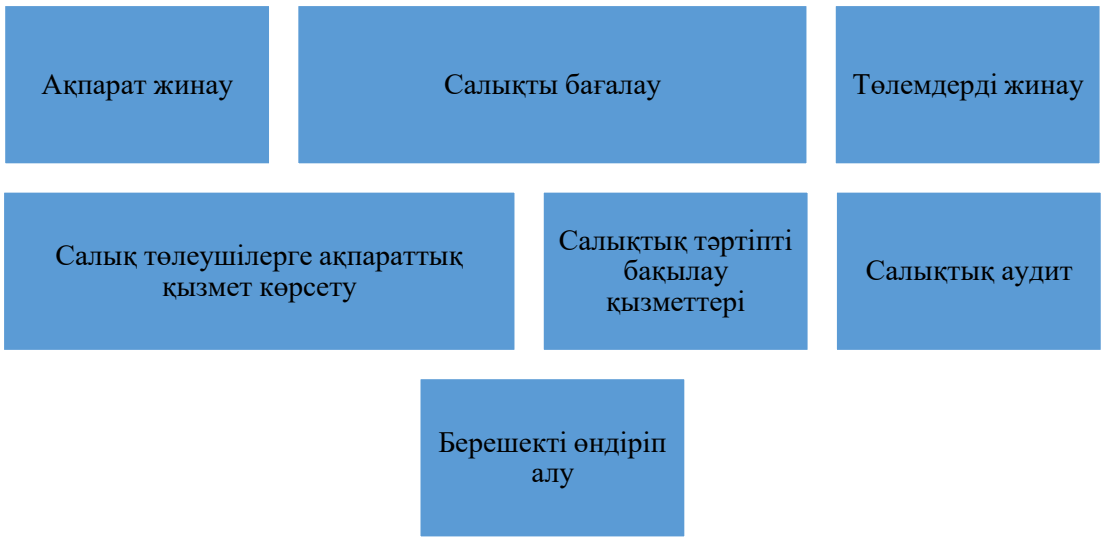
— Сандық технологияларды ескере отырып салық саясатын оңтайландыру.

— Осылайша, бұл зерттеу қазіргі заманғы аналитикалық әдістер мен сәйкес деректерді пайдалана отырып, бар білім кемшіліктерін жоюға бағытталған.

Негізгі бөлім. Салық органдары әдетте ірі және ықпалды ұйымдар болып табылады, олар өздерінің ішкі процестеріне айтарлықтай күш салады. Салық органдарының ішкі процестері келесі 1-суретте көрсетілген:

Сурет – 1

Салық органдарының ішкі процестері

**** [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған***

Салық әкімшілендіру – салықтық қатынастарды басқару жүйесі. Ол салық және басқа да мемлекеттік органдар арқылы жүзеге асырылады. Тар мағынада, салық әкімшілендіру салық заңнамасының орындалуын салық органдары арқылы бақылау ретінде түсіндіріледі.

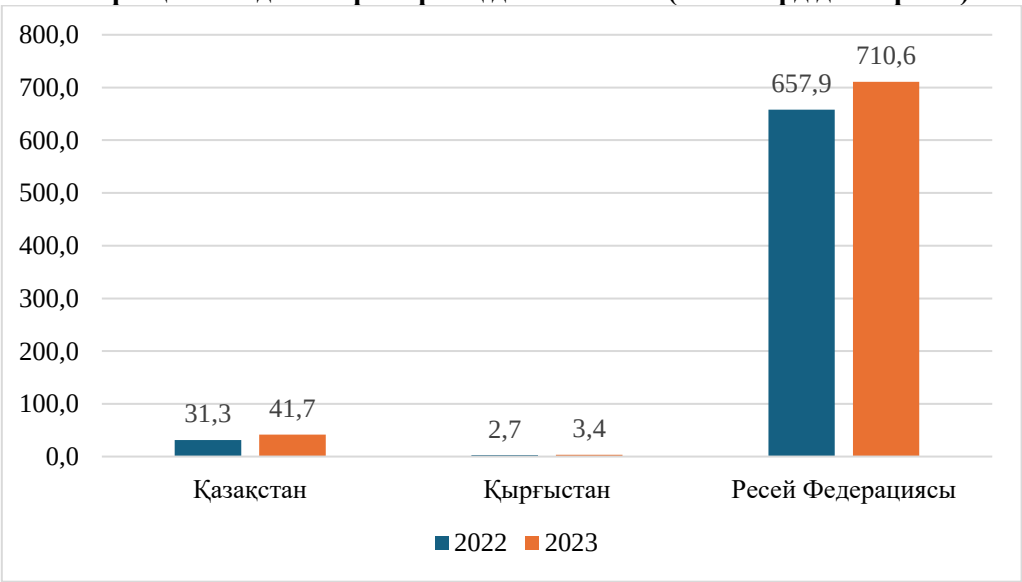
Салық заңдарын сақтау деңгейі – салық әкімшілендіру тиімділігінің маңызды көрсеткіші болып табылады, әсіресе АҚШ пен Ұлыбританияда. Салық және қаржы жүйесіндегі кез келген реформалар салық әкімшілендірудің тиімділігіне оң әсер етуі тиіс (1-сурет).

2-сурет – Бірыңғай бюджет кірістерінің динамикасын бейнелейді. Графиктің х осі уақыт аралығын (әдетте қаржы жылдары немесе тоқсандар бойынша) көрсетеді, ал у осі жиналған кіріс көлемін көрсетеді. Графиктегі динамикалық сызық немесе бағандар кірістер деңгейіндегі өзгерістерді, өсу, ауытқу және үрдістерді визуалды түрде көрсетеді.

Кірістердің өсуі немесе төмендеуі байқалатын негізгі кезеңдер белгіленіп, бюджет өнімділігіне әсер ететін факторлар туралы түсінік береді. Бұл визуалды материал біріктірілген бюджеттің қаржылық жағдайын және оған әсер ететін фискалдық саясатты түсіну үшін маңызды.

Сурет – 2

Бірыңғай бюджет кірістерінің динамикасы (миллиард доллармен).

** [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Ұсынылған деректерге сүйене отырып, ЕАЭО елдерінің көпшілігінде ЖІӨ-нің өсімі байқалады. Ресейдің кірістері $657,9 миллиардтан $710,6 миллиардқа дейін ұлғайып, оның бірыңғай бюджетінің айтарлықтай өскенін көрсетті. Бұл диаграмма аталған елдердің кіріс динамикасын айқын бейнелейді, олардың салыстырмалы қаржылық жағдайы мен бюджет өнімділігіндегі өзгерістерді көрсетеді.

2-сурет бірыңғай бюджет кірістерінің 2023 жылдағы егжей-тегжейлі құрылымын көрсетеді.

Диаграмма (пиесызба, бағанды график немесе аймақтық диаграмма) жалпы бюджетке әртүрлі кіріс көздерінің қосқан үлесін бейнелейді. Әрбір сегмент немесе бағана салықтар, гранттар және басқа қаржылық түсімдер сияқты түрлі кіріс санаттарын көрсетеді.

Әр сегменттің өлшемі оның жалпы кірістегі үлесін білдіреді, бұл кірістердің құрамын визуалды түрде көрсетеді. Бұл құрылым әрбір кіріс көзінің салыстырмалы маңыздылығын және 2023 жылға арналған бірыңғай бюджеттің қаржылық құрылымын түсінуге көмектеседі.

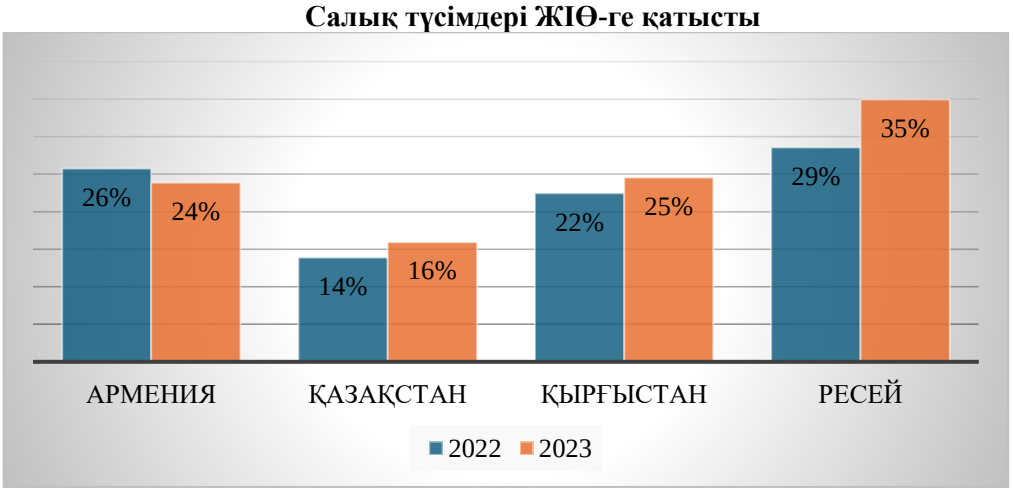
Сурет – 3

** [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

2023 жылы ЕАЭО мүше мемлекеттерінің бюджеттеріне түсетін салық түсімдерінің негізгі үлесі келесідей болды: Арменияда табыс салығы (23%) және ҚҚС (31%); Қазақстанда табыс салығы (25%) және ҚҚС (40,86%); Қырғызстанда ҚҚС (32%); Ресейде табыс салығы (13%) және ҚҚС (20%). (Сурет 3)

Сурет – 4

** [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

2021-2023 жылдар аралығында Армения, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей бойынша ЖІӨ-ге шаққандағы салық түсімдерінің деректері әртүрлі үрдістерді көрсетеді. Арменияда салық түсімдері 2021 жылы ЖІӨ-нің 22,70%-ын құрап, 2022 жылы 25,73%-ға дейін өсті, ал 2023 жылы аздап төмендеп, 23,86%-ды құрады. Қазақстанда ЖІӨ-дегі салық түсімдерінің үлесі 2021 жылы 15,60%-дан 2022 жылы 13,89%-ға дейін төмендеп, 2023 жылы 15,94%-ға дейін қайта өсті. Қырғызстанда салық түсімдері 2021 жылы 20,00%-дан 2022 жылы 22,44%-ға және 2023 жылы 24,56%-ға дейін артты. Ресейде 2021 жылы салық түсімдері ЖІӨ-нің 33,01%-ын құрап, 2022 жылы 28,57%-ға дейін төмендеді, бірақ 2023 жылы 34,95%-ға дейін қайта өсті. (Сурет 4)

Бұл кесте көрсетілген кезең бойынша әртүрлі санаттар немесе секторлар үшін қолданылатын салық мөлшерлемелерін ұсынады.

Кесте –1

Салық мөлшерлемелері

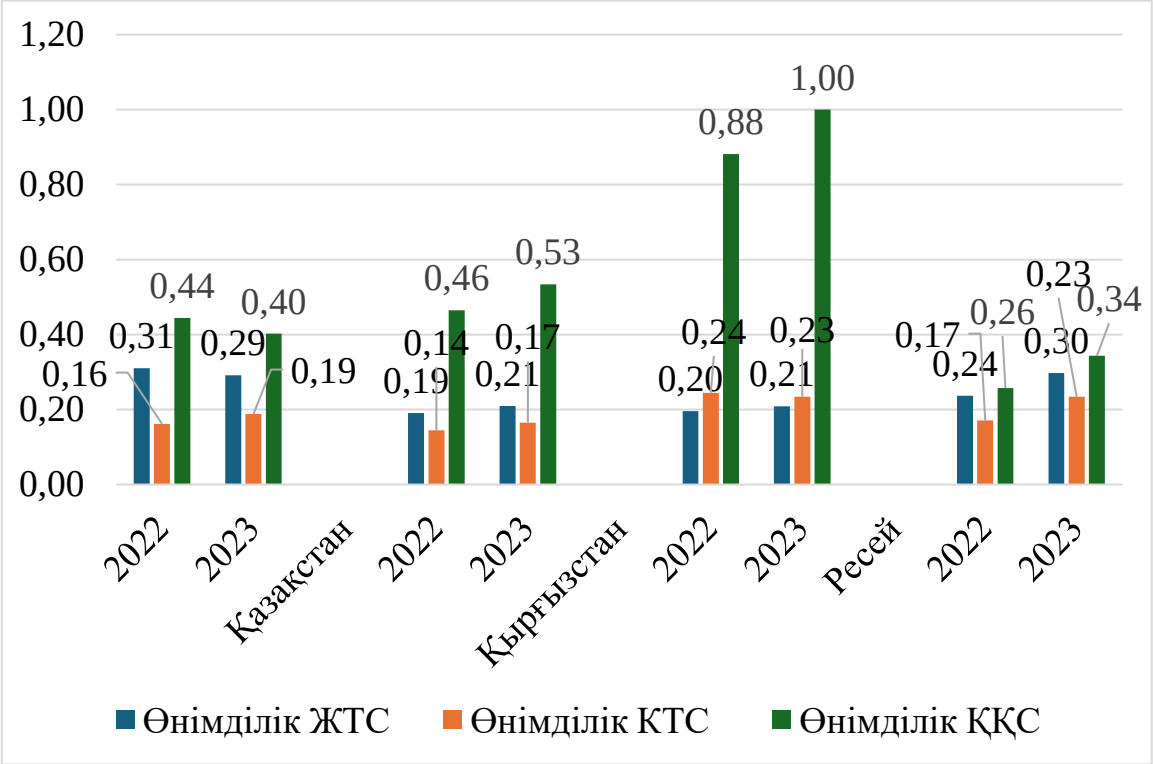
Елдер	Армения	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей
ЖТС	20%	10%	10%	13%
КТС	18%	20%	10%	20%
ҚҚС	20%	12%	12%	20%

** [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Кесте 1 төрт елдегі — Армения, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей — салық мөлшерлемелерін көрсетеді.

Сурет – 5

Салық өнімділігі

** [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

2022 және 2023 жылдардағы талдау негізінде келесідей қорытынды жасауға болады. Арменияда жеке табыс салығының (ЖТС) өнімділігі 0.31-ден 0.29-ға төмендеді, ал қосылған құн салығының (ҚҚС) өнімділігі 0.44-тен 0.40-қа аздап төмендеп, салыстырмалы түрде тұрақты болды. Қазақстанда ҚҚС өнімділігі 0.46-дан 0.53-ке өсті, ал ЖТС өнімділігі 0.19-дан 0.21-ге және корпоративтік табыс салығының (КТС) өнімділігі 0.14-тен 0.17-ге артты. Қырғызстанда ҚҚС өнімділігі 0.88-ден 1.0-ге өсті, ал ЖТС пен КТС өнімділігі тұрақты қалды. Ресейде ЖТС өнімділігі 0.24-тен 0.30-ға артты, КТС өнімділігі 0.24-тен 0.23-ке төмендеді, ал ҚҚС өнімділігі 0.26-дан 0.34-ке өсті.

Бұл кестеде ЕАЭО-ға мүше елдердің 2022 және 2023 жылдардағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) көрсеткіштері берілген. Берілген мәліметтер ЕАЭО елдерінің экономикалық көрсеткіштері мен өсім үрдістерін көрсетеді. Олар осы елдердің экономикалық жағдайларының қалай өзгергенін түсінуге, сондай-ақ аймақтық экономикалық динамиканы талдауға арналған маңызды дереккөз ретінде қызмет етеді. (Сурет 5)

Кесте –2

ЕАЭО елдерінің ЖІӨ

	ЖІӨ 2022	ЖІӨ 2023
Армения	19,5134758	24,212
Қазақстан	225,342034	261,338
Қырғызстан	12,1343866	13,9870112
Ресей	2302,85145	2033,408

** [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Армения 2022 жылы ЖІӨ-нің 19,51 миллиард доллардан 2023 жылы 24,21 миллиард долларға дейін өскенін көрсетті. Қазақстан өз кезегінде осы кезеңде 225,34 миллиард доллардан 261,34 миллиард долларға дейін тұрақты өсім көрсетті. Қырғызстан да экономикалық әлеуетінің артқанын атап өтті, оның ЖІӨ 12,13 миллиард доллардан 13,99 миллиард долларға дейін өсті. Ал Ресей, керісінше, өз экономикасының көлемін 2302,85 миллиард доллардан 2033,41 миллиард долларға дейін азайтты. (2-кесте)

Деректерді қоршай талдау (DEA) біртекті шешім қабылдау бірліктерінің (DMU) бірнеше кірістер мен шығыстармен жұмыс тиімділігін өлшейді (Cooper, 2011). Бұл әдіс бастапқыда Charnes (1978) тарапынан қоғамдық сектордағы коммерциялық емес ұйымдарды бағалау үшін жасалды және содан бері басқа әдістер арқылы оңай анықталмайтын қызметтерді жақсартудың жолдарын анықтайтыны дәлелденді (Sherman және Zhu, 2006).

DEA әдісінің негізгі жұмыс механизмі – қолжетімді ресурстарды пайдалану және түпкілікті қызметтерді қамтамасыз ету негізінде қарастырылып отырған барлық бірліктерді салыстыру. Осылайша, ең тиімді және ең тиімсіз бірліктер анықталады, олардың тиімділігін нақты жақсартуға болады.

Тұрақты қайтарым шкаласы (CRS) немесе CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) моделі бойынша деректерді қамту сызықтық бағдарламалау моделіне сәйкес, бізде n шешім қабылдау бірлігі бар деп болжаймыз (j = 1...n), олардың әрқайсысы m кірістерді (x1j, x2j...xmj) пайдаланады және s шығыстарды (y1j, y2j...ysj) тұрақты қайтарым шкаласы технологиясы арқылы өндіреді. Біздің мақсатымыз – олардың салыстырмалы тиімділігін бағалау (Charnes, 1978). Басқаша айтқанда, әрбір бірлік әртүрлі мөлшерде xij кірістерді тұтынады және yrj шығыстарын өндіреді. Сонымен қатар, xij ≥ 0 және yij ≥ 0, әрбір DMU кем дегенде бір оң кіріс пен шығысқа ие.

Осылайша, DEA әдісі бойынша шешім қабылдау бірлігінің (DMUi) техникалық тиімділігі (TE) сызықтық бағдарламалау есебін шешу арқылы анықталады. Бұл есепте DMUi тиімділігін барынша арттыру қарастырылады, ал басқа DMU-лардың тиімділігі бірліктен аспауы керек. Бұл есептің таңдаулы айнымалылары – DMUi-дің жеке кірістерін топтастыру үшін қолданылатын салмақтар.

Осы шарттар негізінде бірліктердің салыстырмалы тиімділігін бағалау шығыстардың салмақталған сомасының кірістердің салмақталған сомасына қатынасын барынша арттыру арқылы келесі математикалық формула түрінде ұсынылады:

$$\text{Max } h_0=\frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj0}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij0}} \quad (1),$$

Төмендегі шарттармен:

$$\frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj0}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij0}} \leq 1, \ j=1,\ldots..,n, \ r=1,\ldots..s \quad (2),$$

$$u_r, v_j \geq 0, \ i=1,\ldots..,m, \ r=1,\ldots..s \quad (3),$$

Бұл зерттеу 2023 жылы 5 ЕАЭО елдеріндегі салық органдарының тиімділігін деректерді қоршай талдау әдісі арқылы бағалауға негізделген. Атап айтқанда, Ресей, Беларусь, Қазақстан, Армения және Қырғызстан салық органдарының тиімділігін өлшеу және салыстыруға әрекет жасалады. Алғашқы 5 ЕАЭО елін таңдау олардың ЕАЭО-ға қосылуына және одан туындайтын салдарларға, соның ішінде мемлекеттік кірістерді жинау рәсімдері мен салық салу деңгейінде жалпы іс-қимыл стратегиясын әзірлеу тұрғысынан негізделген.

Деректер ресми қоғамдық көздерден (Еуразиялық комиссия, 2024) жиналып, салық органдары қызметінің динамикалық дамуын бағалау үшін жеткілікті деп саналады. Деректерді қоршай талдаудың жобасы тұрақты қайтарым шкаласын қамтамасыз ететін негізгі нәтижеге бағытталған

CCR моделін пайдаланды. Бұл модельде кіріс деректерін арттыру немесе азайту шығыс деректерін сол пропорцияда арттырады немесе азайтады.

Нәтижеге бағытталған деректерді қоршау талдау моделін қолдану себебі – бұл зерттеудің мақсаты ресурстарды үнемдеу емес, салық органдарының қолжетімді ресурстарын пайдалана отырып, нәтижелерді барынша арттыру болып табылады.

Салық әкімшіліктерінің макроэкономикалық тұрақтылыққа қосқан үлесін және ЖІӨ-ні нығайтудағы тиімділігін бағалау үшін DEA моделінде келесі кіріс және шығыс параметрлері таңдалды:

Шығыс деректер:

— Жалпы ішкі өнім (2022, 2023)
— Салық түсімдері (2022, 2023)
— Жалпы ішкі өнімдегі салық түсімдерінің үлесі (2022, 2023)
— Салық құрылымындағы жеке табыс салығының үлесі
— Салық құрылымындағы заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының үлесі
— Салық құрылымындағы қосылған құн салығының үлесі

Кіріс деректер:

— Қосылған құн салығының мөлшерлемесі
— Заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының мөлшерлемесі
— Жеке табыс салығының мөлшерлемесі
— Қосылған құн салығының өнімділігі
— Заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының өнімділігі
— Жеке табыс салығының өнімділігі

Кесте – 3

Салықтық әкімшілендірудің тиімділігі

	2022	2023
Армения	0,6209	0,5859
Қазақстан	0,7829	0,7467
Қырғызстан	0,4745	0,4546
Ресей	1	0,9

** [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

2022 жылы Ресей ең жоғары тиімділікке қол жеткізді, оның көрсеткіші 1-ге тең болды, бұл барлық ықтимал салықтардың жиналғанын көрсетті. Қазақстан 0,7829 көрсеткішімен екінші орында, Армения 0,6209 көрсеткішпен үшінші орында, ал Қырғызстан 0,4745 көрсеткішімен ең төменгі тиімділік деңгейін көрсетті. 2023 жылы барлық елдерде салық әкімшілігінің тиімділігі төмендеді. Ресейдің тиімділігі 0,9-ға, Қазақстанның тиімділігі 0,7467-ге, Арменияның тиімділігі 0,5859-ға, ал Қырғызстанның тиімділігі 0,4546-ға дейін төмендеді (3-кесте).

Қорытынды.Тиімді салықтық әкімшілендіру жүйесін құру макроэкономикалық тепе-теңдікті қамтамасыз ету мен тікелей шетелдік инвестицияларды тартудың маңызды факторларының бірі болып табылады. Бұл тұрғыда тиімді салықтық әкімшілендіру жүйелерін дамытқан елдер үлкен қаржылық тұрақтылық пен жақсы макроэкономикалық көрсеткіштерге қол жеткізеді. Бұл өз кезегінде тікелей шетелдік инвестициялардың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, күшті институттарды құру және инвестиция деңгейінің артуы ел экономикасының көлемі мен халықтың әл-ауқатының жақсаруына ықпал етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты — Еуразиялық экономикалық одақтың бес еліндегі салықтық әкімшілендіруінің тиімділігін макроэкономикалық тұрақтылыққа және тікелей шетелдік инвестицияларды тарту жағдайларын жасауға қосқан үлесі тұрғысынан бағалау болды. Бұл үшін деректерді қоршай талдау әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 2022 жылы зерттелген салық әкімшіліктерінің орташа тиімділігі 41,74% деңгейінде болды. Тек Ресей салық әкімшілігі макроэкономикалық тұрақтылықты нығайту саласында толық тиімді деп танылды.

Бұл зерттеу DEA (Data Envelopment Analysis) әдісін қолдана отырып, ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшілендірудің тиімділігін кешенді бағалауды қамтамасыз етеді. Негізгі мақсат

салықтық әкімшілендірудің тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау және салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар беру болды.

Негізгі қорытындылар:

Салық әкімшілігінің тиімділігі:

Ресейлік салық жүйесі өзінің ең жоғары тиімділігіне 2022 жылы қол жеткізді, бірақ 2023 жылы ЕАЭО-ның барлық елдерінде тиімділік төмендеді. Бұл өзгермелі экономикалық жағдайда салықтық әкімшілендіруді күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Кемшіліктер мен проблемалар:

— Кейбір елдерде (Қырғызстан, Армения) процестерді цифрландырудың әлсіздігі.

— Негізгі салықтардың, әсіресе ҚҚС және корпоративтік табыс салығының тиімділігінің төмендігі.

— ЕАЭО деңгейінде салық органдарын басқарудың бірыңғай стратегиясының болмауы.

ЕАЭО елдері үшін практикалық ұсыныстар:

Салық әкімшілігін цифрландыруды жеделдету:

— Ашықтықты арттыруға және салық есептілігін өңдеуді жеделдетуге мүмкіндік беретін автоматтандырылған мониторинг және деректерді талдау жүйелерін енгізу.

— Салық операцияларын қадағалау және салық төлеуден жалтарудың алдын алу үшін блокчейн технологиясын пайдалану.

— Салық процедураларын оңтайландыру:

— Салық декларациясы мен төлеу тәртібін жеңілдету арқылы салық төлеушілерге әкімшілік жүктемені азайту.

— Салық төлеушілерге қолайлылықты жақсарту үшін декларацияларды алдын ала толтыру жүйесін енгізу.

Салық органдарының кадрлық әлеуетін дамыту:

— Аналитикалық құралдар мен цифрлық технологияларды пайдалану бойынша оқыту бағдарламалары арқылы қызметкерлердің біліктілігін арттыру.

— Қызметкерлерді еңбек тиімділігін арттыруға ынталандыру тетіктерін құру.

ЕАЭО шеңберінде салықтық стратегияларды үйлестіру:

— Салық әкімшілігінің тиімділігін бағалау көрсеткіштерінің бірыңғай жүйесін әзірлеу.

— Қатысушы елдер арасында озық тәжірибелер мен технологиялар алмасуды жүзеге асыру.

— Салық бақылауын күшейту және салық төлеушілердің сенімін арттыру:

— Салық төлеушілермен кері байланыс тетіктерін жетілдіру.

— Бизнесті көлеңкелі сектордан шығару үшін салық амнистиясын немесе ынталандыру бағдарламаларын енгізу.

Осылайша, зерттеу ЕАЭО елдерінде салықтық әкімшілендіруді жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар бере отырып, алға қойылған мақсаттарға қол жеткізілгенін растады. Бұл шаралар салық органдары қызметінің тиімділігін арттыруға, макроэкономикалық тұрақтылықты нығайтуға және экономиканың тұрақты өсуіне жағдай жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Попова Л.В., Дрожжина И.А., Маслов Б.Г. Налоговые системы зарубежных стран: учебно-методическое пособие. — М.: Дело и Сервис, 2008. – 368 с.

2. Мишустин М.В. Информационно-технологические основы администрирования имущественных налогов // Вопросы экономики. — 2008. – №8. – С. 150–152. – doi: 10.32609/0042-8736-2008-8-150-152.

3. Keen M., Slemrod J. Optimal tax administration // National Tax Journal. – 2017. – № 70 (1). – P. 213–232.

4. Gemmell N., Kneller R., Sanz I. The growth effects of tax rates in the OECD // Journal of Economic Surveys. – 2013. – № 27 (4). – P. 746–767. –DOI: 10.1111/joes.12010.

5. Dragojlovic A., Ravelic, P., Duric D., Vidojevic D., Dobrodolac M. Measuring tax administration service levels by using DEA // Economic computation and economic cybernetics studies and research. – 2014. – № 48 (1). – P. 293–308.

6. Sabadoi J., Deveza V., Bausing G., Mohamad J. Measuring efficiency using data envelopment analysis: application on 12 police precincts in Davao City, Philippines // European Journal of Economic and Financial Research. – 2022. – №6 (3). – P. 27–50. – URL: http://www.oapub.org/soc

7. International Monetary Fund. – URL: https://www.imf.org/en/Home

8. Anastasiou A., Kalligosfyris C., Kalamara E. Determinants of tax evasion in Greece: econometric analysis of co-integration and causality, variance decomposition and impulse response analysis // Bulletin of Applied Economics. – 2021. – № 1 (8). – P. 29–57.

9. Khan A., Shireen S. Drivers of financial and operational performance of MFIs: evidence from Eastern Europe and Central Asia region // Benchmarking: An International Journal. – 2020. – № 9 (27). – P. 2679–2697.

10.Magai P., Ilumo M. Revisiting the effect of the EAC customs union on intra-regional trade performance: does it only matter for exports? // Cogent Economics & Finance. – 2024. – № 12 (1). – doi.org/10.1080/23322039.2024.2363458.

11.Khitakhunov A., Mukhamediyev B., Pomfret R. Eurasian Economic Union: present and future perspectives // Econ Change Restruct. – 2017. – № 50. – P. 59–77. – doi.org/10.1007/s10644-016-9182-1.

12.Pomerlyan E., Belitski M. Regional integration and economic performance: evidence from the Eurasian Economic Union // Eurasian Geography and Economics. – 2023. – № 65 (5). – P. 627–655. – doi.org/10.1080/15387216.2022.2163414.

13.Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results //Russian Journal of Economics. – 2017. – №1. – P. 54–70.

14.Евразийская экономическая комиссия. – URL: https://eec.eaeunion.org

15.Sherman D., Zhu J. Benchmarking with quality-adjusted DEA (Q-DEA) to seek lower-cost high-quality service: evidence from a U.S. bank application // Ann Oper Res. – 2006. – № 145. – P. 301–319.

REFERENCES

1. Popova L., Drozhzhina I., Maslov B. Nalogovye sistemy zarubezhnykh stran: uchebno-metodicheskoe posobie [Tax systems of foreign countries: an educational and methodological guide] – M.: Delo i Servis. – 2008. – 368 s. [In Russian].

2. Mishustin M. Informatsionno-tekhnologicheskie osnovy administrirovaniya imushchestvennykh nalogov // Voprosy ekonomiki. [Information technology fundamentals of property tax administration // Economic Issues] – 2008. – № 8. – S. 150–152. – doi: 10.32609/0042-8736-2008-8-150-152. [In Russian].

3. Keen M., Slemrod J. Optimal tax administration // National Tax Journal. – 2017. – №70 (1). – P. 213–232.

4. Gemmell N., Kneller R., Sanz I. The growth effects of tax rates in the OECD // Journal of Economic Surveys. – 2013. – № 27 (4). – P. 746–767. – doi: 10.1111/joes.12010.

5. Dragojlovic A., Ravelic P., Duric D., Vidojevic D., Dobrodolac M. Measuring tax administration service levels by using DEA // Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research. – 2014. – № 48 (1). – P. 293–308.

6. Sabadoi J., Deveza V., Bausing G., Mohamad J. Measuring efficiency using data envelopment analysis: application on 12 police precincts in Davao City, Philippines // European Journal of Economic and Financial Research. – 2022. – №6 (3). – P. 27–50. – URL: http://www.oapub.org/soc

7. International Monetary Fund. – URL: https://www.imf.org/en/Home

8. Anastasiou A., Kalligosfyris C., Kalamara E. Determinants of tax evasion in Greece: econometric analysis of co-integration and causality, variance decomposition and impulse response analysis // Bulletin of Applied Economics. – 2021. – №1 (8). – P. 29–57.

9. Khan A., Shireen S. Drivers of financial and operational performance of MFIs: evidence from Eastern Europe and Central Asia region // Benchmarking: An International Journal. – 2020. – 9 (27). – P. 2679–2697.

10.Magai P., Ilumo M. Revisiting the effect of the EAC customs union on intra-regional trade performance: does it only matter for exports? // Cogent Economics & Finance. – 2024. – № 12 (1). – doi.org/10.1080/23322039.2024.2363458.

11.Khitakhunov A., Mukhamediyev B., Pomfret R. Eurasian Economic Union: present and future perspectives // Econ Change Restruct. – 2017. – №50. – P. 59–77. – doi.org/10.1007/s10644-016-9182-1.

12.Pomerlyan E., Belitski M. Regional integration and economic performance: evidence from the Eurasian Economic Union // Eurasian Geography and Economics. – 2023. – № 5 (5). – P. 627–655. – doi.org/10.1080/15387216.2022.2163414.

13.Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results // Russian Journal of Economics. – 2017. – №1. – S. 54–70.

14.Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. [Eurasian economic commission] – URL: https://eec.eaeunion.org [In Russian].

15.Sherman D., Zhu J. Benchmarking with quality-adjusted DEA (Q-DEA) to seek lower-cost high-quality service: evidence from a U.S. bank application // Ann Oper Res. – 2006. – № 145. – P. 301–319.

Несипбай О.М., Серикова М.А., Серикова Г.С., Хамитова Д.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ ЕАЭС

Аннотация

Цель данной работы – оценить и сравнить относительную эффективность налогового администрирования 4 стран Евразии в 2022-2023 гг. с точки зрения вклада в макроэкономическую стабильность, привлечение прямых иностранных инвестиций и укрепление ВВП. С помощью модели предполагается измерить эффективность работы налоговых органов исследуемых стран Евразии, оценить относительную эффективность, оценить результаты, определить полностью эффективность налогового администрирования, а также определить возможности реального улучшения областей эффективности. в направлении анализа данных в среде специальных данных CCR. Впоследствии для налоговых администраций, считающихся неэффективными, предлагается ряд возможных способов повышения их эффективности за счет конкретных изменений (ослаблений) в уровнях доходов и расходов, которые можно реализовать, чтобы сделать их более эффективными. Также результаты анализа содержат полезную информацию об эффективности налоговых служб, которую их администрациям следует использовать для изменения условий работы с целью повышения эффективности. Кроме того, проверка достоверности позволила сделать полезные выводы о качестве результатов исследования и важной роли реальных данных в относительной эффективности налогового администрирования стран Евразии. Достоверность результатов исследования показала важную роль реальных данных и позволила сделать важные выводы относительно повышения относительной эффективности налогового администрирования. Таким образом, предложенные методы используются для повышения эффективности.

Nessipbay O., Serikova M., Serikova G., Khamitova D.

ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF TAX ADMINISTRATION OF EAEU

Annotation

The objective of this paper is to assess and compare the relative efficiency of tax administration in four Eurasian countries in 2022-2023 in terms of their contribution to macroeconomic stability, foreign direct investment attraction and GDP growth. The model is intended to measure the efficiency of tax authorities in the studied Eurasian countries, assess relative efficiency, evaluate results, determine the overall efficiency of tax administration and identify opportunities for real improvement in efficiency areas. in the direction of data analysis in the CCR special data environment. Subsequently, a number of possible ways to improve the efficiency of tax administrations considered inefficient are proposed for tax administrations that can be implemented through specific changes (relaxations) in revenue and expenditure levels to make them more efficient. The results of the analysis also provide useful information about the efficiency of tax administrations that their administrations should use to change their operating conditions to improve efficiency. In addition, the validation test allowed us to draw useful conclusions about the quality of the research results and the important role of real data in the relative efficiency of tax administration in the Eurasian countries. The reliability of the research results showed the important role of real data and allowed to draw important conclusions regarding the increase of relative efficiency of tax administration. Thus, the proposed methods are used to increase efficiency.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).31
УДК 330.341.1
ГРНТИ 06.75.37

А.Б. Амерханова*, *PhD, и.о.доцента*[1]
А. Сабыржан, *к.э.н., профессор*[2]
Г.А. Кенешева, *PhD, доцент*[3]
Г.С. Тапенова, *PhD*[3],
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский университет имени Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан[2]
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[3]
*- основной автор (автор корреспондент)
e–mail: a_ab85@mail.ru

АНАЛИЗ ФИНАНСИРОВАНИЯ НАУКИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрено текущее состояние финансирования научных исследований и разработок в Казахстане и влияние его на инновационное развитие страны. Проанализирована динамика макроэкономических показателей, международных рейтингов и структуры финансирования науки в период 2021–2023 годов. Выявлены ключевые проблемы, среди которых низкий уровень коммерциализации научных разработок, слабая интеграция науки и бизнеса, высокая зависимость от государственного финансирования, а также недостаточная вовлеченность частного сектора в инновационную деятельность.

Определены основные источники финансирования науки, показано, что ведущую роль играет государственный бюджет, тогда как доля частных инвестиций остается незначительной. Проанализированы международные практики стимулирования НИОКР, выявлена необходимость их адаптации к национальным условиям. Установлено, что для повышения эффективности научной деятельности необходимо усиление государственной поддержки инновационных предприятий, расширение налоговых льгот для бизнеса и развитие механизмов государственно-частного партнерства.

Определены направления дальнейших исследований, включающие детальный анализ эффективности действующих стратегий финансирования науки, оценку их влияния на экономический рост, а также разработку новых подходов, способствующих интеграции научных разработок в реальный сектор экономики. Показано, что модернизация системы финансирования науки является важным условием для повышения конкурентоспособности Казахстана в глобальном инновационном пространстве.

Ключевые слова: *инновационное развитие, финансирование науки, научные исследования и разработки (НИОКР), конкурентоспособность, государственная поддержка, инвестиции в науку, коммерциализация технологий, инновационная экосистема.*

Кілт сөздер: *инновациялық даму, ғылымды қаржыландыру, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар (ҒЗТКЖ), бәсекеге қабілеттілік, мемлекеттік қолдау, ғылымға инвестициялар, технологияларды коммерцияландыру, инновациялық экожүйе.*

Keywords: *innovative development, financing of science, research and development (R&D), competitiveness, government support, investments in science, technology commercialization, innovation ecosystem.*

Введение. Современная экономика характеризуется высокой степенью технологической динамики, в которой инновации становятся ключевым фактором конкурентоспособности стран. В условиях глобальных вызовов Казахстан стремится усилить свою научно-инновационную деятельность, что требует эффективного финансирования, поддержки исследовательской среды и активного вовлечения частного сектора. Однако текущая ситуация показывает наличие ряда структурных проблем, препятствующих развитию национальной инновационной системы. В частности, сохраняется высокая зависимость от государственных источников финансирования науки, низкий уровень коммерциализации научных разработок и недостаточная интеграция науки с бизнесом.

Цель статьи - анализ динамики макроэкономических показателей и инвестиций в научные исследования в Казахстане, выявление ключевых тенденций и проблем в финансировании науки.

Для достижения поставленной цели в работе решаются следующие задачи:

- исследование динамики позиций Казахстана в международных рейтингах конкурентоспособности и инновационного развития;
- анализ объема и структуры финансирования научных исследований и разработок;
- выявление факторов, ограничивающих развитие инновационной деятельности;
- формулирование рекомендаций по повышению эффективности финансирования науки и стимулированию инноваций.

Методология исследования включает анализ научной литературы, статистических данных и международных рейтингов. Используются сравнительный и статистический анализ, позволяющие оценить изменения в финансировании науки. В качестве источников данных рассматриваются научные публикации, отчеты международных организаций, а также официальная статистика Республики Казахстан.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения роли науки и технологий в экономическом развитии Казахстана, что требует комплексного подхода к реформированию системы финансирования НИОКР, стимулированию частных инвестиций и интеграции инновационной деятельности в промышленность. Настоящее исследование позволит предложить практические меры для улучшения инновационной экосистемы и повышения эффективности государственной поддержки науки.

Обзор литературы. Инновационное развитие является одной из ключевых тем современных экономических исследований. В последние годы учёные уделяют значительное внимание анализу факторов, определяющих конкурентоспособность стран, роли инвестиций в НИОКР, а также механизмам финансирования инновационной деятельности.

Исследования показывают, что финансирование науки играет решающую роль в формировании устойчивых инновационных экосистем. По данным исследований [1,2], страны с высоким уровнем инвестиций в НИОКР демонстрируют ускоренные темпы технологического развития и повышение доли наукоемких отраслей в экономике. В частности, авторы подчеркивают значимость частных инвестиций и государственно-частного партнерства для эффективного финансирования науки и коммерциализации научных разработок.

Другие исследователи акцентируют внимание на проблемах интеграции науки и бизнеса. В исследованиях [3,4] рассмотрены барьеры, ограничивающие развитие инновационной активности в развивающихся экономиках, среди которых недостаточное финансирование, слабая институциональная среда и низкий уровень международного сотрудничества. В качестве примера успешной политики авторы приводят опыт Южной Кореи и Германии, где инновационная стратегия строится на тесном взаимодействии академических институтов и промышленных предприятий.

В контексте Казахстана особую актуальность приобретают исследования, посвящённые государственной поддержке научных разработок. В исследованиях [5,6] анализируются эффективность государственных субсидий и налоговых стимулов для повышения инновационной активности в странах с переходной экономикой. Авторы отмечают, что Казахстану следует увеличить объем финансирования науки, но одновременно важно повышать его эффективность через внедрение системы мониторинга результатов научных проектов и их коммерческой ценности.

Проведенный анализ литературы показывает, что Казахстану необходимо развивать систему финансирования научных исследований, улучшать механизмы коммерциализации инноваций и повышать интеграцию науки и бизнеса. Однако остаются нерешённые вопросы, связанные с эффективностью распределения государственных инвестиций, усилением роли частного сектора в инновационной деятельности и разработкой стратегий стимулирования международного сотрудничества.

Основная часть. В современных условиях инновационное развитие является ключевым фактором обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. Казахстан, стремясь к интеграции в глобальное научное и технологическое пространство, активно внедряет меры по стимулированию инновационной активности, улучшению инфраструктуры исследований и расширению финансирования научных разработок. Для лучшего понимания тенденций развития научной и инновационной сферы в Казахстане рассмотрим изменения позиций страны в международных рейтингах конкурентоспособности, динамику инвестиций в научные исследования, а также структуру финансирования НИОКР, что позволит выявить ключевые факторы, влияющие на эффективность проводимой научно-инновационной политики.

Динамика позиций Казахстана в международных рейтингах конкурентоспособности, человеческого и инновационного развития представлена в таблице 1.

Таблица – 1

Динамика позиций Казахстана в международных рейтингах конкурентоспособности, человеческого и инновационного развития*

Индексы	2021	2022	2023
Индекс глобальной конкурентоспособности	35-е место из 64 стран	43-е место из 63 стран	37-е место из 64 стран
Индекс человеческого развития	51-е место из 189 стран	56-е место из 191 страны	67-е место из 193 стран
Глобальный индекс инноваций	79-е место из 132 стран	83-е место из 132 стран	81-е место из 132 стран

** составлено авторами по источнику [7]*

Из данных таблицы 1 видно, что в период с 2021 по 2023 год Казахстан демонстрировал колебания в ключевых международных рейтингах, оценивающих конкурентоспособность, уровень человеческого развития и инновационную активность. Анализ динамики данных показателей позволяет выявить ключевые тенденции и оценить положение страны в глобальном контексте.

В 2021 году Казахстан занимал 35-е место среди 64 стран, однако в 2022 году позиция снизились до 43-го места среди 63 стран, что свидетельствовало о снижении конкурентоспособности страны на фоне глобальных вызовов и макроэкономической нестабильности. Тем не менее, в 2023 году наблюдается восстановление - Казахстан поднялся на 37-е место из 64 стран, что указывает на некоторую стабилизацию и улучшение отдельных аспектов экономической политики и бизнес-среды.

В Национальном докладе по науке отмечается, что одной из причин изменения позиций Казахстана в рейтинге глобальной конкурентоспособности является усиление внимания к инновациям и цифровым технологиям, а также активное развитие инфраструктуры в рамках государственной политики индустриально-инновационного развития [8]. Однако, несмотря на некоторое улучшение в 2023 году, позиции Казахстана остаются ниже уровня 2021 года, что свидетельствует о наличии нерешенных проблем в области конкурентоспособности.

Снижение позиций Казахстана в рейтинге ИЧР с 51-го места (2021) до 67-го места (2023) является наиболее значительным среди всех представленных индексов. Такое изменение указывает на ухудшение социальных и экономических условий, влияющих на качество жизни населения.

Согласно данным Национального доклада по науке [8], снижение ИЧР обусловлено рядом факторов:

- замедленный рост доходов населения на фоне глобальных экономических кризисов и инфляционного давления;
- недостаточное финансирование системы образования и здравоохранения, что сказывается на уровне квалификации рабочей силы и доступности медицинских услуг;
- снижение инвестиций в человеческий капитал, что приводит к оттоку высококвалифицированных специалистов и ученых за рубеж.

Несмотря на относительно высокий уровень индекса (0,802), Казахстан уступает многим развивающимся экономикам и нуждается в системных мерах по улучшению социальной политики, увеличению государственных вложений в образование и здравоохранение, а также созданию благоприятных условий для профессионального развития населения.

Позиции Казахстана в Глобальном индексе инноваций также показывают неустойчивую динамику. В 2021 году страна занимала 79-е место из 132 стран, затем в 2022 году произошел спад до 83-го места, а в 2023 году зафиксировано небольшое улучшение до 81-го места. Однако, в сравнении с 2021 годом, позиции Казахстана в 2023 году остаются ниже, что свидетельствует о сохраняющихся проблемах в развитии национальной инновационной системы.

Как отмечается в Национальном докладе по науке [8], основными причинами слабых позиций Казахстана в ГИИ являются:

- низкий уровень финансирования научных исследований и разработок - доля расходов на НИОКР остается на уровне 0,14% от ВВП, что значительно ниже международных стандартов;
- низкая коммерциализация научных разработок и слабая интеграция науки с бизнесом;
- недостаточный уровень инновационной активности предприятий, из-за чего инновационные технологии слабо внедряются в экономику;
- ограниченное число патентов и низкий уровень публикационной активности казахстанских ученых в ведущих международных научных журналах.

Несмотря на положительные инициативы, направленные на цифровизацию экономики, поддержку стартапов и развитие IT-индустрии, инновационный сектор Казахстана требует более масштабных структурных реформ, включая налоговые льготы для инновационных предприятий, усиление финансирования НИОКР и повышение качества исследований в университетах.

В период с 2021 по 2023 год Казахстан демонстрировал значительные изменения в макроэкономических показателях, а также в объеме инвестиций в НИОКР. Данные таблицы 2 позволяют проанализировать, как изменялись основные экономические параметры страны, а также выявить тенденции финансирования науки.

Таблица – 2

Динамика макроэкономических показателей и инвестиций в научные исследования в Казахстане*

Индикаторы	2021	2022	2023
Объем ВВП, млрд тенге	81 269,2	103 765,5	102 765,5
Затраты на НИОКР, млрд тенге	109,3	122	172,6
Доля затрат на НИОКР в ВВП, %	0,13	0,12	0,14

**составлено авторами по источнику [9]*

Объем ВВП Казахстана демонстрировал заметный рост в 2022 году, увеличившись с 81 269,2 млрд тенге (2021) до 103 765,5 млрд тенге (2022), что эквивалентно приросту в 27,7%. Однако в 2023 году ВВП страны незначительно сократился до 102 765,5 млрд тенге, что связано с влиянием внешнеэкономических факторов, глобальной инфляции, волатильности цен на энергоресурсы и нестабильностью мировых финансовых рынков.

Снижение темпов роста ВВП требует дальнейшего углубленного анализа, поскольку макроэкономическая стабильность является ключевым условием для устойчивого развития инновационной экономики. В Национальном докладе по науке указывается, что высокая зависимость от экспорта сырьевых ресурсов и недостаточное развитие высокотехнологичных отраслей создают дополнительные риски для долгосрочного экономического роста [8].

Важным показателем, характеризующим состояние научно-исследовательского сектора, является объем инвестиций в НИОКР. В 2021 году расходы на НИОКР составили 109,3 млрд тенге, в 2022 году увеличившись до 122 млрд тенге, а в 2023 году достигли 172,6 млрд тенге, что соответствует росту на 58% по сравнению с 2021 годом.

Увеличение финансирования науки следует рассматривать как позитивный сигнал, однако его влияние на общую экономическую эффективность остается ограниченным. Согласно международной практике, эффективное развитие науки требует не только увеличения объемов финансирования, но и роста его эффективности, коммерциализации научных разработок и интеграции науки с бизнесом.

Доля НИОКР в ВВП остается крайне низкой по международным стандартам. В 2021 году показатель составлял 0,13%, в 2022 году снизился до 0,12%, а в 2023 году незначительно вырос до 0,14%.

Для сравнения, развитые страны мира, такие как США, Германия, Южная Корея, инвестируют в НИОКР от 2,5% до 4,5% ВВП, что значительно превышает уровень Казахстана. В Национальном докладе по науке подчеркивается, что для выхода на конкурентоспособные позиции в сфере науки и технологий Казахстану необходимо довести уровень финансирования НИОКР до 1% ВВП к 2026 году [8]. Однако текущие темпы роста данного показателя свидетельствуют о необходимости кардинального пересмотра государственной стратегии поддержки науки и инноваций.

Для понимания причин низкой эффективности финансирования науки в Казахстане важно рассмотреть структуру источников финансирования НИОКР, представленную в Таблице 3.

Таблица – 3

Структура источников финансирования научных исследований и разработок в Казахстане*

Источники финансирования	2021		2022		2023	
	млрд тенге	%	млрд тенге	%	млрд тенге	%
Общие затраты	109,3	100,0	121,6	100,0	172,6	100,0
средства государственного бюджета	64,5	59,0	67,0	55,1	144,0	83,4
собственные средства научных организаций	36,1	33,4	43,0	35,4	12,7	7,3
средства юридических лиц	4,5	4,1	6,5	5,3	8,8	5,1
иностранные инвестиции	2,1	2,1	2,8	2,3	2,9	1,7
займы банков	0,04	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
прочие источники финансирования	2,1	1,5	2,2	1,9	4,1	2,4

**составлено авторами по источнику [9]*

Анализ структуры инвестиций в научные исследования показывает, что в 2023 году основным источником финансирования оставался государственный бюджет, на который приходилось 83,4% всех затрат на НИОКР. В то же время, финансирование за счет собственных средств научных организаций снизилось с 33,4% (2021) до 7,3% (2023), а доля частного сектора (юридических лиц) остается крайне низкой.

Такое распределение финансирования свидетельствует о высокой зависимости научной сферы от государственных дотаций и слабой вовлеченности бизнеса в поддержку инноваций. В международной практике успешные инновационные системы базируются на активном участии частного сектора, который финансирует не менее 50% всех НИОКР. Для Казахстана данный показатель остается значительно ниже, что требует стимулирования государственно-частного партнерства в науке, усиления налоговых льгот для инновационных предприятий и повышения привлекательности казахстанских разработок для международных инвесторов.

Заключение. Результаты исследования показывают, что Казахстан демонстрирует положительную динамику в финансировании научных исследований и разработок, однако сохраняются значительные проблемы, препятствующие развитию национальной инновационной системы. Анализ международных рейтингов конкурентоспособности, человеческого развития и инновационного потенциала свидетельствует о нестабильности позиций страны, что обусловлено недостаточным уровнем инвестиций в науку, низкой коммерциализацией научных разработок и слабой интеграцией науки с бизнесом.

Ключевой вывод заключается в необходимости пересмотра стратегии финансирования НИОКР с акцентом на увеличение доли частных инвестиций, развитие государственно-частного партнерства и внедрение механизмов поддержки технологических стартапов. Достижение устойчивого экономического роста и повышение инновационного потенциала страны возможно при увеличении расходов на НИОКР до 1% ВВП к 2026 году, а также внедрении комплексных мер по стимулированию научной активности в университетах и исследовательских центрах.

Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования для разработки государственных программ в области науки и инноваций, а также в выработке рекомендаций для привлечения инвестиций в высокотехнологичные отрасли. Дальнейшие исследования сосредоточены на изучении факторов, влияющих на эффективность государственных мер поддержки науки, а также на анализе международного опыта по формированию устойчивых инновационных экосистем, применимого к условиям Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mohamed M. M. A., Liu P., Nie G. Causality between technological innovation and economic growth: Evidence from the economies of developing countries //Sustainability. – 2022. – №14(6). – P. 3586. – doi: 10.3390/su14063586

2. Guerrero M., Liñán F., Cáceres-Carrasco F. R. The influence of ecosystems on the entrepreneurship process: a comparison across developed and developing economies //Small Business Economics. – 2021. – №57(4). – P. 1733-1759. - doi: 10.1007/s11187-020-00392-2

3. Truong B. T. T., Nguyen P.V., Vrontis D. Enhancing firm performance through innovation: the roles of intellectual capital, government support, knowledge sharing and knowledge management success //Journal of Intellectual Capital. – 2024. – №25(1). – P. 188-209. - doi: 10.1108/JIC-08-2023-0181

4. Lyytinen K. Innovation logics in the digital era: a systemic review of the emerging digital innovation regime //Innovation. – 2022. – №24(1). – P. 13-34. - 10.1080/14479338.2021.1938579

5. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – №18(3). – P. 7-22. - doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

6. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №12(4). – P. 131-140. - doi: 10.32479/ijeep.13201

7. Исследования стран и регионов. – URL: https://gtmarket.ru/research/country-rankings

8. Национальный доклад по науке. – Астана – Алматы, 2024. – 268 с.

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика образования, науки и инноваций. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Mohamed M. M. A., Liu P., Nie G. Causality between technological innovation and economic growth: Evidence from the economies of developing countries //Sustainability. – 2022. – №14(6). – P. 3586. – doi: 10.3390/su14063586

2. Guerrero M., Liñán F., Cáceres-Carrasco F. R. The influence of ecosystems on the entrepreneurship process: a comparison across developed and developing economies //Small Business Economics. – 2021. – №57(4). – P. 1733-1759. - doi: 10.1007/s11187-020-00392-2

3. Truong B. T. T., Nguyen P. V., Vrontis D. Enhancing firm performance through innovation: the roles of intellectual capital, government support, knowledge sharing and knowledge management success //Journal of Intellectual Capital. – 2024. – №25(1). – P. 188-209. - doi: 10.1108/JIC-08-2023-0181

4. Lyytinen K. Innovation logics in the digital era: a systemic review of the emerging digital innovation regime //Innovation. – 2022. – №24(1). – P. 13-34. - 10.1080/14479338.2021.1938579

5. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – №18(3). – P. 7-22. - doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

6. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №12(4). – P. 131-140. - doi: 10.32479/ijeep.13201

7.Issledovanija stran i regionov. [Country and regional studies]. – URL: https://gtmarket.ru/research/country-rankings [in Russian]

8. Nacional'nyj doklad po nauke. [National Science Report] – Astana – Almaty, 2024. – 268 s. [in Russian]

9. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of education, science and innovation. [Education, science and innovation statistics] Dynamic tables. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Амерханова А.Б., Сабыржан А., Кенешева Ғ. Ә., Тапенова Г.С.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМДЫ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫ ТАЛДАУ

Аннотация

Мақалада Қазақстандағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландырудың ағымдағы жағдайы және оның елдің инновациялық дамуына әсері қарастырылған. 2021-2023 жылдар кезеңіндегі макроэкономикалық көрсеткіштердің, халықаралық рейтингтердің және ғылымды қаржыландыру құрылымының серпіні талданды. Негізгі проблемалар анықталды, олардың ішінде ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың төмен деңгейі, ғылым мен бизнестің әлсіз интеграциясы, мемлекеттік қаржыландыруға жоғары тәуелділік, сондай-ақ жеке сектордың инновациялық қызметке жеткіліксіз тартылуы. Ғылымды қаржыландырудың негізгі көздері анықталды, мемлекеттік бюджет жетекші рөл атқаратыны көрсетілді, ал жеке инвестициялардың үлесі елеусіз қалады. ҒЗТКЖ-ны ынталандырудың халықаралық тәжірибелері талданды, олардың ұлттық жағдайларға бейімделу қажеттілігі анықталды. Ғылыми қызметтің тиімділігін арттыру үшін инновациялық кәсіпорындарды мемлекеттік қолдауды күшейту, бизнес үшін салық жеңілдіктерін кеңейту және мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетіктерін дамыту қажет екені анықталды. Ғылымды қаржыландырудың қолданыстағы стратегияларының тиімділігін егжей-тегжейлі талдауды, олардың экономикалық өсуге әсерін бағалауды, сондай-ақ ғылыми әзірлемелерді экономиканың нақты секторына біріктіруге ықпал ететін жаңа тәсілдерді әзірлеуді қамтитын одан әрі зерттеу бағыттары айқындалды. Ғылымды қаржыландыру жүйесін жаңғырту Қазақстанның жаһандық инновациялық кеңістіктегі бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды шарты болып табылатыны көрсетілген.

Amerkhanova A., Sabyrzhan A., Kenesheva G., Tapenova G.

ANALYSIS OF FINANCING OF SCIENCE AND INNOVATIVE DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the current state of research and development financing in Kazakhstan and its impact on the country's innovative development. The dynamics of macroeconomic indicators, international ratings and the structure of science financing in the period 2021-2023 are analyzed. Key problems have been identified, including the low level of commercialization of scientific developments, weak integration of science and business, high dependence on government funding, as well as insufficient involvement of the private sector in innovation activities. The main sources of funding for science have been identified, and it has been shown that the state budget plays a leading role, while the share of private investment remains insignificant. The international practices of stimulating R&D are analyzed, and the need for their adaptation to national conditions is revealed. It has been established that in order to increase the effectiveness of scientific activity, it is necessary to strengthen state support for innovative enterprises, expand tax incentives for businesses and develop public-private partnership mechanisms. The directions of further research have been identified, including a detailed analysis of the effectiveness of existing science financing strategies, an assessment of their impact on economic growth, as well as the development of new approaches that promote the integration of scientific developments into the real sector of the economy. It is shown that the modernization of the science financing system is an important condition for increasing Kazakhstan's competitiveness in the global innovation space.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).32
УДК 331.52
ГРНТИ 06.77.64

А.Б. Имашев*, PhD[1]
Г.А. Саймагамбетова, к.э.н., асс. профессор[2]
Е.И. Ладаненко, к.э.н., асс. профессора[3]
А.Е. Досмакова, магистр[3]
ТОО «Люкс Инжиниринг», г. Астана, Казахстан[1]
Yessenov University, г. Актау, Казахстан[2]
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, Казахстан[3]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: samruk_ast@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАНЯТОСТЬ МОЛОДЕЖИ: ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Настоящая статья посвящена определению степени влияния образования на уровень занятости молодежи в Казахстане. Исследование было проведено на примере категории NEET-молодежи, число которых имеет динамику роста. Авторами были исследованы труды отечественных и зарубежных авторов в области занятости, молодежной безработицы, уровня образования и степени влияния их на экономику в целом. В ходе исследования авторами были применены методы сравнительного и статистического анализа, которые позволили описать современное состояние исследуемого вопроса. С помощью экономико-математического подхода авторами были определены ряд факторов, влияющих на формирование категории «NEET-молодежи». По результатам корреляционного анализа была выявлена тесная влияние образования на данную категорию молодежи. Особенный вклад авторов заключается в составление регрессионной модели, на основание которой были сделаны прогнозы на изменение числа молодежи под влиянием показателей образования. Авторами были рассмотрены виды государственных программ по обеспечению занятости молодежи, которые реализуются в настоящее время в Казахстане. Результаты исследования позволили авторам определить основные направления развития государственных мер по поддержки вступления молодежи на профессиональный путь, и увеличить показатели занятости в стране.

Ключевые слова: *образование, занятость, рынок труда, NEET-молодежь, моделирование, государственные программы, уровень безработицы*
Кілт сөздер: *білім беру, жұмыспен қамту, еңбек нарығы, NEET-жастар, модельдеу, мемлекеттік бағдарламалар, жұмыссыздық деңгейі*
Keywords: *education, employment, labor market, NEET youth, modeling, government programs, unemployment rate*

Введение. Молодежь является важной частью рынка труда. Уровень образования и квалификация будущих специалистов влияют на показатели экономического роста страны. Несвоевременное вступление молодежи на трудовой путь оборачивается огромными издержками для государства, и экономики в целом. За последние 5 лет выплаты по безработицы выросли с 19,1 млрд. тенге до 88,2 млрд. тенге [1]. В этой связи, государству необходимо содействовать занятости молодежи посредством реализации государственных программ. Однако, эффективная реализация государственных мер по обеспечению занятости среди молодежи требует определение факторов, влияющих на их трудоустройство.

Причины молодежной безработицы различаются в зависимости от страны, однако можно наблюдать общие закономерности. Во-первых, замедленный рост экономики и высокий уровень безработицы в стране, при котором больше всего страдает молодежь; во-вторых, кризис в компаниях, при котором под сокращение попадает в первую очередь молодежь, как это было во время вспышки COVID-19; в-третьих, это - сложность найти работу. Несмотря на то, что молодежь становится более образованной, им трудно трудоустроится из-за отсутствия рабочих мест или несоответствия квалификации. Среди безработной молодежи имеется такая категория, как «NEET-молодежь», которая выбыла из состава рабочей силы или же не торопится к ней присоединится. Сокращение данной категории молодежи могла бы внести свой вклад в развитие экономики.

Целью исследования является определить степень влияния образования на уровень занятости молодежи в Казахстане и меры по их сокращению. Исследование основано на методах сравнительного и статистического анализа, а также экономического моделирования.

Обзор литературы. NEET-молодежь – это часть молодежи, которая не обучается, не работает и не проходит профессиональную подготовку. Данный термин описывает молодежь в возрасте от 15 до 24 лет (в некоторых странах до 29 или 34 лет), не участвующие в образовании и трудоустройстве [2].

Как отмечают исследователи, длительное отсутствие занятости и не участие в образовании может негативно повлиять на благосостояние, уровень жизни и социальную интеграцию молодежи в будущем [3].

Под категорией «NEET-молодежь» скрывается молодежь не вышедшая на рынок труда по разным причинам: недостаточное образование, инвалидность, отсутствие опыта, низкие доходы семьи, ранее рождение детей [4]. Эти причины свойственны не только Казахстану, но и всем странам.

Обзор зарубежных исследований показал, что молодежь при одинаковом уровне образования и интеллекта, а также навыках не всегда проявляют одинаковую производительность, отражающаяся на заработной плате [5]. Следовательно, причинами различий могут быть личностные, эмоциональные и социальные навыки, которые на прямую не влияют на интеллект, но могут способствовать успеху как в учебе, так и в карьере [6].

Российский эксперт Зудина А. изучила влияние некогнитивных навыков на включение молодежи в категорию NEET [7]. В результате ею было определено, что переход в статус NEET или же начало трудовой деятельности не связано с характером молодежи.

Таким образом, переход молодежи к категории «NEET-молодежи» зависит от уровня образования, семейного положения, местности, размера заработной платы и уровня безработицы, а также социально-экономического развития страны.

Основная часть. Молодежь NEET в Казахстане занимает относительно не большую долю в общем числе молодежи, так по состоянию на 01 января 2024 года их доля составила 7,1%. Необходимо отметить, что за 2023 год наблюдается рост числа молодежи категории NEET, одной из причин которой является увеличение возрастного среза с 29 до 34 лет в Казахстане [8]. На рисунке 1 представлена динамика доли NEET-молодежи за 2014-2023 гг.

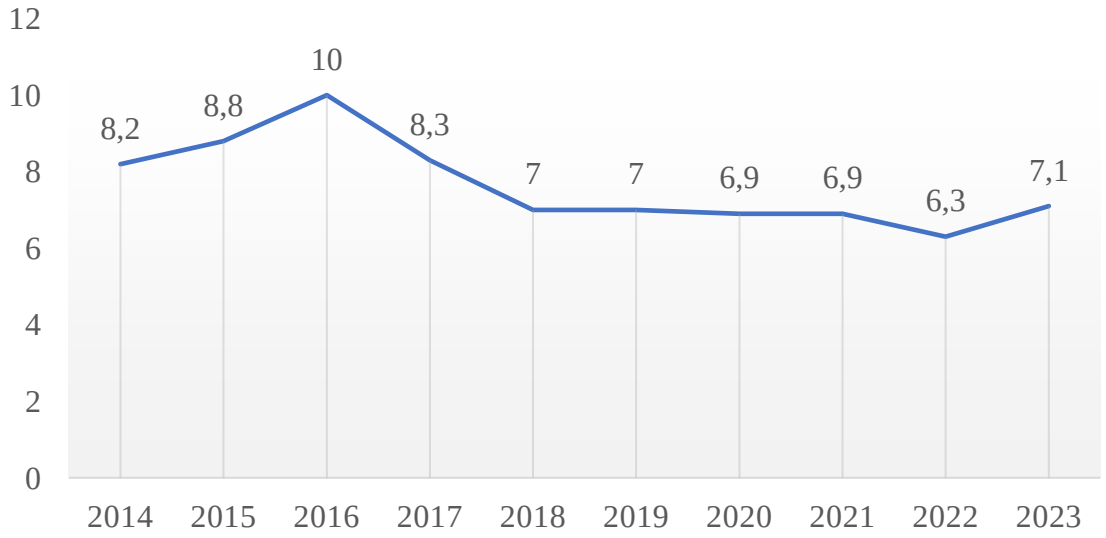

Рисунок – 1. **Доля NEET в общем числе молодежи Казахстана**
**Составлено авторами [9]*

В странах, входящих в ОЭСР, увеличилось число NEET-молодежи до 16,6%, а в США и Канаде данный показатель вырос до 33% и 46% после пандемии [10]. Как видно, уровень NEET-молодежи в Казахстане в 2,5 раза меньше чем в странах ОЭСР.

Необходимо отметить, что в Казахстане NEET-молодежь обладает специфическими характеристики. Результаты исследования НИЦ «Жастар» показали, что категория NEET-молодежи имеет следующие портреты: «временные безработные», «недавние выпускники», «сельские парни» и «молодые мамы» [11]. При этом, один портрет может перетекать в другой. Особенностью NEET-молодежи является то, что многим из них, комфортно находиться в данной категории, и они не стремятся выйти из своего статуса. Большинство представителей удовлетворены своей жизнью несмотря на отсутствие работы и нехватки денежных средств.

По данным НПП «Атамекен» в среднем выпускники университета в среднем тратят на поиск работы 3,3 месяца. Сразу после получения диплома работу находят менее 1% выпускников, после 3-х месяцев трудоустраиваются 39%, через полгода – 58%, более чем шесть месяцев – 2%. В целом, 98% выпускников находят работу в течение первых шести месяцев после выпуска [12].

На число NEET-молодежи могут влиять различные факторы, которые в той или иной степени отражаются на решение молодежи занять себя работой, учебой или же свободно проводить время.

С помощью экономического моделирования можно определить степень влияния различных экономических явлений и процессов. В ходе исследования были выбраны следующие факторы:

1) Уровень молодежной безработицы - поскольку формирование категории NEET-молодежи непосредственно связано с занятостью. Предложение на рынке труда разнится в зависимости от места проживания молодых людей, в этой связи целесообразно будет определить степень тесноты показателей рынка труда согласно городской и сельской местности.

2) Среднемесячная заработная плата - от размера зарплаты зависит вовлеченность человека к труду, чем выше заработная плата, тем большая вероятность привлечения молодежи к работе. В оплате труда наблюдается гендерное неравенство, следовательно необходимо рассмотреть влияние размера заработных плат мужчин и женщин в отдельности.

3) Количество преступлений. Как известно, ни чем не занятая молодежь с отсутствием постоянного заработка может привести к росту количества преступлений.

4) Валовый охват высшим образованием. Как уже отмечалось выше, наличие профессионального образования играет важную роль в формирование NEET-молодежи. Доступность высшего образование, качество обучение и правильный выбор профессии влияют на вступление молодежи в профессиональную деятельность.

С целью построения экономической модели представленные выше факторы обозначим следующим образом:

У – доля количества NEET-молодежи, в %

Х1 – уровень молодежной безработицы в городе, в %

Х2 – уровень молодежной безработицы в селе, в %

Х3 – среднемесячная заработная плата мужчин, тыс. тенге

Х4 – среднемесячная заработная плата женщин, тыс. тенге

Х5 – количество преступлений, тыс. ед.

Х6 – валовый охват высшим образованием, в %

Период наблюдения – 2011-2023 гг.

В таблице 1 представлены исходные данные для экономической модели.

Таблица –1

Исходные данные*

Годы	Доля количества молодежи NEET, %	Уровень молодежной безработицы в городе, %	Уровень молодежной безработицы в селе, %	Среднемесячная заработная плата мужчин, тыс. тенге	Среднемесячная зарплата женщин, тыс. тенге	Количество преступлений, ед.	Валовый охват высшим образованием, в %
2011	7,8	6,8	5,3	106,5	72,4	206,8	53,14
2012	8	6,1	4,5	118,8	82,6	287,7	53,39
2013	8	6,2	4,7	129,4	87,7	359,8	50,9

2014	8,8	5	3,4	144,2	96,5	341,3	48,37
2015	9,5	4,8	3,8	151,7	99,9	386,7	48,44
2016	9,2	4,6	3,5	169,4	116,1	361,7	51,14
2017	8,7	4,4	3,3	179,6	121,8	316,4	54,29
2018	7,9	4,4	3,1	195,9	129	292,3	60,73
2019	7,4	4,2	3,1	222,5	150,8	243,5	66,98
2020	7,1	4,2	3,4	243,5	182,7	162,8	64,07
2021	6,9	4,1	3,2	281,2	220,2	157,9	62,64
2022	6,5	4,2	3,2	355,3	265,8	157,5	59,13
2023	7,3	3,7	3,3	418,8	311,2	140,3	54,38

** составлено авторами на основе [3]*

Как видно из таблицы, в 2023 году уровень молодежной безработицы практически сравнялось между городской и сельской местностью, оба показателя имеют тенденцию на снижение. Также наблюдается разница между заработной платы между мужчинами и женщинами. Среднемесячная заработная плата женщин на 26% ниже чем у мужчин, несмотря на то, что за последние десятилетие идет активный рост. За исследуемый период в Казахстане ежегодно сокращается количество преступлений, что говорит о повышение благосостояния и безопасности общества. В 2023 году высшим образованием было охвачено 54,38% молодежи, которые могут начать профессиональную деятельность. Однако, данный показатель за последние пять лет имеет тенденцию на снижение.

Посредством корреляционного анализа определим тесноту связи между зависимым и независимыми факторами. Результаты корреляции представлены в таблице 2.

Таблица – 2

Корреляционная матрица*

	У	*X1*	*X2*	*X3*	*X4*	*X5*	*X6*
У	1						
X1	0,255	1					
X2	0,171	0,953	1				
X3	-0,649	-0,761	-0,608	1			
X4	-0,678	-0,737	-0,578	0,996	1		
X5	0,896	0,356	0,202	-0,738	-0,769	1	
X6	-0,737	-0,491	-0,477	0,443	0,446	-0,644	1

**составлено авторами на основании исследования*

Корреляционный анализ показал, что между значимым фактором Y и фактором X5 наблюдается взаимосвязь, который показывает R = 0.89, то есть на долю NEET-молодежи на 89,6% влияет уровень преступности. Данная взаимосвязь является положительной, то есть увеличение числа NEET-молодежи порождает рост преступности.

Вместе с этим, наблюдается взаимосвязь между факторами Y и X6, которая отрицательна. При росте уровня охвата молодежи высшим образованием снижается количество NEET-молодежи, что говорит о положительном влияние. Уровень охвата высшим образованием с вероятностью 73,7% может повлиять на формирование категории NEET-молодежи.

Отрицательная теснота связи представлена также и между фактором Y и факторами X3 (R = 64.9), X4 (R = 67.8), то есть при увеличении размера заработной платы как у мужчин, так и женщин снижается доля категории NEET-молодежи.

Для составления регрессионной модели используем парную регрессию Y(X6), которая покажет закономерность между данными факторами и позволит в дальнейшем построить прогноз.

Результаты регрессионного анализа представлены в таблице 3.

Таблица –3

Регрессионный анализ*

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,737
R-квадрат	0,543
Нормированный R-квадрат	0,501
Стандартная ошибка	0,642
Наблюдения	13

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	1	5,391497	5,391497	13,07406	0,004056
Остаток	11	4,536195	0,412381		
Итого	12	9,927692			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	14,07434	1,70839	8,3283	4,94E-06	10,314	17,834
X5	-0,10977	0,03036	-3,6158	0,004056	-0,176	-0,043

**составлено авторами на основании исследования*

Рассмотрим представленную регрессионную модель на ее значимость с помощью t-критерия и F-фишера. Данные критерии позволяют проверить, соответствуют ли экономическая модель экспериментальным данным. По показателям регрессии критическое значение t-критерия при вероятности 0,05 равен $t_{кр} = 2,16$, что выше значения t_{x2}. Критерий F-фишера больше критического значения (F > 4.67), что свидетельствует о значимости регрессионной модели. Уравнение регрессии выглядит следующим образом:

$$Y = 14,07434 - 0,10977 * X6 \quad (1)$$

Следовательно, на основание проведенных тестов, можно утверждать, что составленная регрессионная модель Y = 14,07434 - 0,10977 * X6, является адекватной и надежной.

На основание регрессионной модели составим прогноз. При составлении прогноза представим, что доля охвата высшим образованием молодежи ежегодно будет увеличиваться на 8%, то как это повлияет на число NEET-молодежи в Казахстане. Прогнозные значения количества NEET-молодежи на 2025-2027 гг. будут равны:

2025 год: X6 = 63.43 Y = 7.1
2026 год: X6 = 68.50 Y = 6.6
2027 год: X6 = 73.98 Y = 6.0

На основание проведенных прогнозных расчетов на рисунке 2 построен график прогноза значения Y.

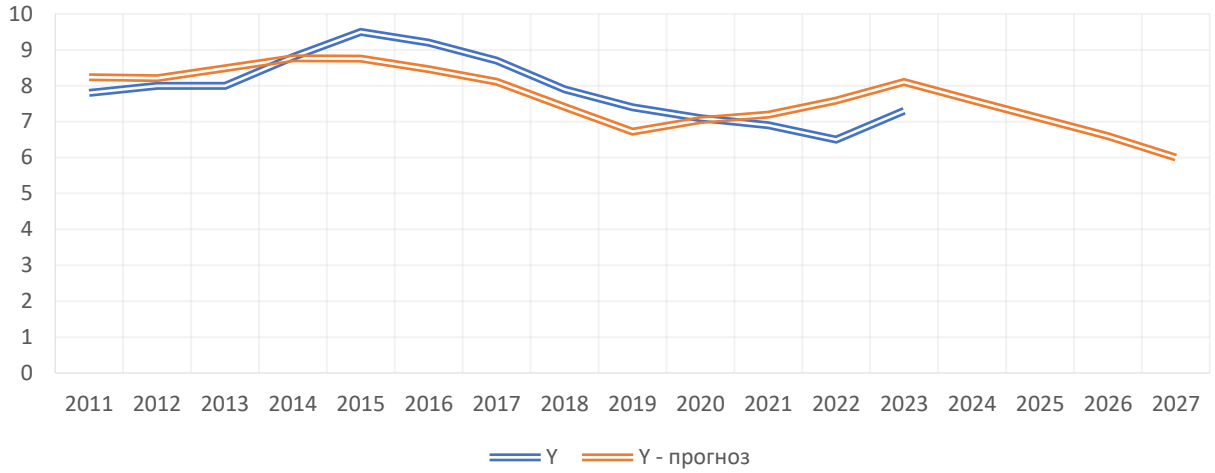

Рисунок – 2. **Прогноз значения доли NEET-молодежи, в %***

**составлено авторами на основании исследования*

Таким образом, если в Казахстане ежегодно будет увеличивать охват молодежи высшим образованием на 8%, то доля числа NEET-молодежи в течение 2025-2027 гг. снизится с 7,3% до 6,0%, то есть на 1,3%. Необходимо отметить, что влияние высшего образование на данную категорию молодежи и их занятость только при высоких темпах роста охвата, при 8% и выше.

Как показало исследование, государству необходимо активизировать меры по вовлечению молодых людей в образование и повышению занятости, так как, несвоевременное реагирование на сокращение категории NEET-молодежи может привести к негативным последствиям в обществе, таким как: рост преступности и снижения безопасности.

На сегодняшний день государство реализует ряд мер, среди которых:

1) Программа «С дипломом в село» по привлечению молодых специалистов в сельскую местность, которая совершенствуется посредством увеличения единовременных выплат;

2) Программа «Серпін», которая дает возможность получить образование молодежи из южных регионов страны и получить работу в северных регионах;

3) Программа «Жас кәсіпкер» предназначена для самозанятой и безработной молодежи внести свой вклад в развитие предпринимательства;

4) Программа бесплатного технического и профессионального образования для желающих получить рабочую профессию;

5) Программа «Молодежная практика», которая помогает пройти профессиональную практику с дальнейшим трудоустройством выпускников ВУЗов.

Однако, не все программы показывают высокую результативность, причиной которой является низка информированность молодежи NEET о мерах государственной поддержки. Также усугубляет проблемы гендерные стереотипы в сфере занятости. Работодатели больше склонны трудоустраивать мужчин, так как высокий спрос наблюдается в отношении технических специальностей. А, как известно, не малую долю NEET-молодежи составляют молодые мамы, которые нуждаются в гибком графике работы. Вместе с этим, наличие образования не всегда гарантирует занятость, это объясняется качеством поученного образования, которое зачастую не соответствует запросам рынка труда. К сожалению, переход к бесплатному профессионально-техническому образованию и повышение спроса на рабочие специальности не привели к росту качества, по данным статистики ежегодно около 20 тыс. вакансий остаются открытыми.

Основываясь на практику различных стран (Япония, Сингапур, Нидерланды), где низкий уровень NEET-молодежи можно предложить следующие направления развития:

- во-первых, инвестиции в дошкольное образование, то есть начинать вкладывать в воспитание и образование человека с раннего возраста, это проявит свою эффективность в долгосрочной перспективе;

- во-вторых, адресные программы на основе научных подходов к решению основных социально-экономических проблем в молодежной среде с учетом индивидуального подхода.

Заключение. В рамках сокращения и поддержки категории NEET-молодежи осуществляются различные образовательные программы, которые разрабатываются с учетом запросов рынка труда.

Результаты исследования показали влияние высшего образования на сокращение категории NEET-молодежи, позволяющие вступить молодежи в профессиональную деятельность. Высокий охват высшим образованием положительно влияет на социально-экономическое развитие страны: сокращает уровень безработицы, повышает благосостояние и качество жизни, увеличивая доходы населения, тем самым вносит вклад в показатели экономического роста.

В качестве рекомендации по результатам исследования предложено:

- рассмотреть практику вложение инвестиций в дошкольное образование, которое позволит с раннего возраста воспитывать ценности жизни и прививать к труду, что проявит свою эффективность в будущем;

- разрабатывать адресные программы с учетом индивидуального подхода к каждой молодежной группе, в том числе категории NEET.

Государству необходимо определить насколько качественным является предоставление бесплатного образования в Казахстане, ее роль в личностном становлении молодого поколения, а также эффективное освоение профессиональных компетенций, которые позволять молодым выпускникам быть конкурентоспособным на рынке труда. Государство работая не только с молодежью, но и с работодателями может создать благоприятные условия для молодежи в их транзитный период.

Статья подготовлена в рамках проекта на тему «Управление конкурентных преимуществ, классификацияя стратегий конкурентоспособности предприятия в рамках выхода на рынке ЕАС (России, Киргизстана, Армении, Белоруссии)», договор на выполнение работ №13/11-2 от 04 ноября 2024 года.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахыт И. Пособие по безработице или сколько в Казахстане платят тем, кто устал работать // Открытая информационная платформа «Ulys Media» – URL: https://ulysmedia.kz/analitika/46367-posobie-po-bezrabotitse-ili-skolko-v-kazakhstane-platiat-tem-kto-ustal-rabotat/

2. Леонидова Г.В., Димони К.О. Трудовой потенциал молодежи: запросы современного рынка труда // Проблемы развития территории. – 2021. – №6(25) – С. 7– 31.

3. Mascherini M., Salvatore L., Meirerkord A. et al. NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. – Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2012. – 171 p.

4. Хусаинова Ж.С., Газизова М.Р., Жартай Ж.М. Особенности сегмента NEET-молодежи в мире и в Казахстане // Экономика и предпринимательство. – 2023. – №8(157). – С. 117-124.

5. Ose S., Jensen C. Youth outside the labour force Perceived barriers by service providers and service users: A mixed method approach // Children and Youth Services Review. – 2017. – №81. – P. 148– 156.

6. Варшавская Е.Я., Стукен Т.Ю. Российская молодежь вне сферы занятости и образования: анализ региональной дифференциации // Регион: экономика и социология. – 2017. – №1. – С. 121–141.

7. Зудина А.А. Не работают и не учатся: NEET-молодежь на рынке труда в России. // Мир России. Социология. Этнология. – 2019. – №1(28). – С. 140-160.

8. Закон РК «О государственной молодежной политике» от 9 февраля -2015 года №285-V ЗРК // Информационно-правовая система НПА РК «Әділет» - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285

9. Молодежь на рынке труда // Официальный сайт Бюро национальной статистики РК – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/

10. Youth not in employment, education or training in Asia and the Pacific: Trends and policy considerations / International Labour Organization. – Geneva, 2022. – 61 p.

11. Аналитический доклад по результатам социологического исследования «Молодежь Казахстана» - Астана: НИЦ «Jastar», 2023. – 132 с.

12. Рейтинг образовательных программ – 2023 // НПП «Атамекен» – URL: https://atameken-rankings.kz/analitika.html

REFERENCES

1.Bahyt I. Posobie po bezrabotice ili skol'ko v Kazahstane platjat tem, kto ustal rabotat' [Unemployment benefits or how much do they pay in Kazakhstan to those who are tired of working] // Open information platform «Ulys Media» – URL: https://ulysmedia.kz/analitika/46367-posobie-po-bezrabotitse-ili-skolko-v-kazakhstane-platiat-tem-kto-ustal-rabotat/ [In Russian].

2.Leonidova G., Dimoni K. Trudovoj potencial molodezhi: zaprosy sovremennogo rynka truda [Youth labor potential: demands of the modern labor market] // Problemy razvitiya territorii. – 2021. – № 6(25). – S. 7– 31. [In Russian].

3.Mascherini M., Salvatore L., Meirerkord A. et al. NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. – Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2012. – 171 p.

4.Husainova Zh., Gazizova M., Zhartaj Zh. Osobennosti segmenta NEET-molodezhi v mire i v Kazahstane [Features of the NEET youth segment in the world and in Kazakhstan] // Economics and entrepreneurship. – 2023. – № 8(157). – S. 117-124. [In Russian].

5.Ose S., Jensen C. Youth outside the labour force Perceived barriers by service providers and service users: A mixed method approach // Children and Youth Services Review. – 2017. – № 81. – P. 148– 156.

6.Varshavskaja E., Stuken T. Rossijskaja molodezh' vne sfery zanjatosti i obrazovanija: analiz regional'noj differenciacii [Russian youth outside the sphere of employment and education: analysis of regional differentiation] // Region: Economics and sociology. – 2017. – №1. – S.121– 141. [in Russian].

7.Zudina A. Ne rabotajut i ne uchatsja: NEET-molodezh' na rynke truda v Rossii [Not working and not studying: NEET-youth on the labor market in Russia] // The world of Russia. Sociology. Ethnology. – 2019. – № 1(28). – S. 140– 160. [in Russian].

8.Zakon RK «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» [About the State youth policy] ot 9 fevralja 2015 goda №285-V ZRK // Information and legal system of NPA RK "Adilet" – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285 [in Russian].

9.Molodezh' na rynke truda [Youth in the labor market] // Official website of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/ [In Russian].

10.Youth not in employment, education or training in Asia and the Pacific: Trends and policy considerations / International Labour Organization. – Geneva, 2022. – 61 p.

11.Analiticheskij doklad po rezul'tatam sociologicheskogo issledovanija «Molodezh' Kazahstana» [Analytical report on the results of the sociological study "Youth of Kazakhstan"] - Astana: NIC «Jastar», 2023. – 132 s. [in Russian].

12.Rejting obrazovatel'nyh programm – 2023 [Rating of educational programs – 2023]// «Atameken» National Chamber of Entrepreneurs - URL: https://atameken-rankings.kz/analitika.html [In Russian].

Имашев А.Б., Саймагамбетова Г.А., Ладаненко Е.И., Досмакова А.Е.

БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУҒА ӘСЕРІ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТӘСІЛ

Аңдатпа

Бұл мақала білім берудің Қазақстандағы жастардың жұмыспен қамту деңгейіне әсер ету дәрежесін анықтауға арналған. Зерттеу өсу қарқынына ие NEET-жастар санатының мысалында жүргізілді. Авторлар жұмыспен қамту, жастар жұмыссыздығы, білім деңгейі және олардың жалпы экономикаға әсер ету дәрежесі саласындағы отандық және шетелдік авторлардың еңбектерін зерттеді. Зерттеу барысында авторлар зерттелетін мәселенің қазіргі жағдайын сипаттауға мүмкіндік беретін салыстырмалы және статистикалық талдау әдістерін қолданды. Экономикалық-математикалық тәсілдің көмегімен авторлар "NEET-жастар" санатының қалыптасуына әсер ететін бірқатар факторларды анықтады. Корреляциялық талдау нәтижелері бойынша білім берудің жастардың осы санатына тығыз әсері анықталды. Авторлардың ерекше үлесі білім беру көрсеткіштерінің әсерінен жастар санының өзгеруіне болжамдар жасалған регрессиялық модельді

құрастыру болып табылады. Авторлар қазіргі уақытта Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан жастарды жұмыспен қамту бойынша мемлекеттік бағдарламалардың түрлерін қарастырды. Зерттеу нәтижелері авторларға жастардың кәсіби жолға түсуін қолдау жөніндегі мемлекеттік шараларды дамытудың негізгі бағыттарын анықтауға және елдегі жұмыспен қамту көрсеткіштерін арттыруға мүмкіндік берді.

Imashev A., Saimagambetova G., Ladanenko Y., Dosmakova A.

THE IMPACT OF EDUCATION ON YOUTH EMPLOYMENT: AN ECONOMIC AND MATHEMATICAL APPROACH

Annotation

This article is devoted to determining the degree of influence of education on the level of youth employment in Kazakhstan. The study was conducted using the example of the NEET category of young people, whose number has a growing trend. The authors have studied the works of domestic and foreign authors in the field of employment, youth unemployment, the level of education and the degree of their impact on the economy as a whole. In the course of the study, the authors applied methods of comparative and statistical analysis, which made it possible to describe the current state of the issue under study. Using an economic and mathematical approach, the authors identified a number of factors influencing the formation of the "NEET youth" category. According to the results of the correlation analysis, the close influence of education on this category of youth was revealed. A special contribution of the authors is the compilation of a regression model, on the basis of which forecasts were made for changes in the number of young people under the influence of educational indicators. The authors reviewed the types of government programs for youth employment that are currently being implemented in Kazakhstan. The results of the study allowed the authors to identify the main directions for the development of government measures to support the entry of young people into the professional path, and to increase employment rates in the country.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).33
ӘОЖ 001.895
FTAMP 06.71.57

Ғ.Р. Даулиева, э.ғ.к., профессор
Д.Н. Ақылбекова*, магистр
Г.К. Андабаева, э.ғ.к., доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
E-mail: danaakylbekova13@gmail.com)

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ БАҒАЛАУ (Шығыс Қазақстан облысы бойынша)

Мақалада Шығыс Қазақстан облысының туризм саласындағы инновациялық әлеуеті бағаланады. Инновациялық әлеует кез келген экономикалық жүйенің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуші фактор ретінде маңызды. Бүгінгі таңда туризм саласы әлемдік деңгейде дамытуға мүдделі мемлекеттің басым бағыттарының біріне айналды. Зерттеу барысында Шығыс Қазақстан облысындағы туризм саласындағы инновациялық әлеуетті бағалау үшін туризм тақырыбына қатысты ақпараттар зерделеніп, соның негізінде облыстың инновациялық әлеуеті бойынша тұжырымдар жасалды. Бұл үдерісті талдау үшін әртүрлі әдістер қолданылды, оның ішінде: абстрактілі-логикалық әдіс, жалпылау, талдау және салыстыру әдістері, зерттеудің экономикалық және статистикалық әдістер бар. Сонымен қатар, инновациялық әлеуетті бағалау негізгі бес көрсеткіштің негізінде жасалынды. Олар: ғылыми-білім беру, кадрлық, инвестициялық, институционалдық және ұлттық байлық. Шығыс Қазақстан облысының ерекше табиғаты осы өңірде туризмнің көптеген түрін дамытуға мүмкіндік береді. Статистикалық деректерге сүйенсек, жыл сайын облыстағы туризм саласының барлық көрсеткіштерінің өсуі байқалады. Бірақ, алынған нәтижелердің негізінде облыс бойынша қызмет көрсету, инфроструктура және тағы басқа маңызды қажеттіліктерді әлі де жетілдіру керектігін байқауға болады. Осыған орай, мақала соңында Шығыс Қазақстан облысының туризм саласындағы инновациялық әлеуетінің деңгейін арттыруға бағытталған ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: *инновациялық әлеует, инновация, туризм, әлеует, экономика, бәсеке, кәсіпорын, бағалау көрсеткіштері.*
Ключевые слова: *инновационный потенциал, инновации, туризм, потенциал, экономика, конкуренция, предприятие, показатели оценки.*
Keywords: *innovation potential, innovation, tourism, potential, economy, competition, enterprise, evaluation indicators.*

JEL classification: O30, O31, O32, O33

Кіріспе. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің біріне айналуы барысында еліміздің стратегиялық маңызды міндетін шешу контекстінде жеке тұлғаның негізгі функционалдық қасиеттері – бастамашылдық, креативті ойлау және стандартты емес шешімдерді табу қабілеті, кәсіби жолды таңдай білу, өмір бойы білім алуға деген ынтасы тұрады [1]. Еліміздің экономикалық деңгейіне әсер ететін маңызды салалардың бірі - туризм. Туризм саласына қазіргі күні барынша көңіл бөлінуде. Туризм - дамудың альтернативті түрі, туризм саласын дамыта отырып, ЖІӨ көлемін арттыру өзекті. Ұлттық байлықты ұлғайту арқылы жұмыс пен жалақы мөлшерін оң жаққа өзгерту бүгінгі уақытта ең өзекті мәселелердің бірі.

Мақаланың мақсаты Шығыс Қазақстан облысы бойынша туризм саласындағы инновациялық әлеуетті бағалау және қазіргі жағдайына талдау жасау болып табылады. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер анықталды: нновациялық әлеует түсінігінің мәнін ашу, факторларын, құрылымын бағдарлау; инновациялық әлеуеттің туризм саласындағы рөлін анықтау; Шығыс Қазақстан облысындағы туризм саласының қазіргі инновациялық әлеует жағдайына талдау жасай отырып, осы саланы жетілдіру үшін инновациялық әлеуетті дамыту жолдарын анықтау.

Инновациялық әлеуеттің туризмге әсерін талдау барысында бірнеше зерттеу әдістері пайдаланды. Оның ішінде ең бірінші инновациялық әлеует туралы ақпарат беретін деректер базасы арқылы салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Шығыс Қазақстан облысының ресми статистикалық деректер ақпарат көздері ретінде алынды. Қойылған мақсатқа жету үшін абстрактілі-

логикалық әдіс, жалпылау, талдау және салыстыру әдістері, зерттеудің экономикалық және статистикалық әдістері қолданылды.

Инновациялық әлеуетті бағалау үшін ғылым және білім беру, кадрлық, инвестициялық, институционалдық және ұлттық байлық сияқты негізгі бес көрсеткіш пайдаланылды. Ғылым және білім беру көрсеткішінде жоғары және орта оқу орындарының ішіндегі туризм секторы үшін кадрлар даярлау мәселесі қарастырылды. Кадрлық әлеует көрсеткіші бойынша облыстың туризм индустриясында жұмыс істейтін жұмысшылардың саны есепке алынып, туризм кадрларын қайта даярлауды, біліктілігін арттыруды және аттестациялауды қаржыландыру көлемі талданды. Инвестициялық әлеует көрсеткішіне жыл сайын облысқа келетін туристік ағынның көлемі мен туристік түсімдердің үлесі зерделенді. Демалыс және туризм саласындағы жобалар саны институционалдық әлеует ретінде қарастырылды. Тарихи ескерткіштер және ұлттық табиғи парктер саны ұлттық байлықтың көрсеткішерінің негізін құрады. Жоғарыдағы көрсеткіштердің жәй-күйін көрсететін статистикалық деректерді талдаудың нәтижесінде туризм саласындағы инновациялық әлеуетті бағалау мүмкін болды.

Әдебиеттік шолу. Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың зерттелетін тақырыпқа байланысты еңбектерін негізге алдық. З. Нургалиева, А.А.Аманбаева, Р.А. Малаева, Ж.А. Бабажанова сияқты зерттеушілердің туризмдегі кәсіпкерлік қызметті дамыту шарттары мен факторларына қатысты еңбегін ерекше атауға болады [2].

ҚазЭҚХСУ хабаршысының онлайн мұрағатындағы мақалаларды саралау барысында туризм саласына және осы салаға қатысы бар ғылымға ден қойған бірнеше отандық зерттеушілердің еңбектерін байқадық. Туризм саласы экологиялық мәдениетпен де тығыз байланысты, осы бағытта зерттеу жүргізген А.Ж. Болатова, К.О. Шайхеслямованың [1] еңбектерін атап өтуге болады. Туризмнің мемлекет экономикасы үшін маңыздылығын зерттей отырып, сол бағытта құнды пікірлерін білдірген шетелдік ғалымдардың қатары көп. Солардың бірі – Della Corte [3], ол туризмді әртүрлі көлемдегі компаниялар жұмыс істейтін өнімдер мен қызметтерден тұратын сектор және ол үнемі кеңейіп, оны бүкіл әлемде үлкен салмағы бар экономикалық секторға айналдырады деп маңыздылығын атап көрсеткен.

Туризм саласының қарқынды және сапалы дамуында инновациялық әлеуеттің алатын орны туралы Bart van Ark [4] зерттеулерінен кездестіруге болады. Олар қызмет көрсету саласындағы инновациялық әлеуеттің маңыздылығы туралы: «Қызмет көрсетудің инновациялық әлеуеті жаңа қызмет түрлерінің тұжырымдамасын, тұтынушылармен жаңа қарым-қатынас үлгілерін және жаңа тарату жүйелерін технологиялық шешімдер ретінде анықтауға болады. Туризм бүкіл әлемде қарқынды түрде дамып келе жатқан, қоғамда маңызды әлеуметтік феноменді құрайды. Ол жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға, жұмыс орындарын құруға, жаңа инвестицияларға қаражаттың болуына, инфрақұрылымды жақсартуға және кеңейтуге және т.б. үлкен үлес қосады және экономикалық және әлеуметтік дамудың құралы ретінде қарастырылады» деп тұжырымдаған.

X. Si, және Z. Tang [5] есімді шетелдік зерттеушілер соңғы уақытта инновациялық әлеуетті туризм саласында қарқынды түрде дамыту экологиялық мәселелерге қатысты екенін айтқан және оның маңыздылығын былай сипаттаған: «Туризмнің қоршаған ортаға әсерін зерттеу әдетте тәуелсіз емес, туристік экономиканың өсуімен байланысты. Басқаша айтқанда, туризмнің қоршаған ортаға әсерін қарастырудың түпкі мақсаты оны тұрақты салаға айналдыру болып табылады». Жоғарыда көрсетілген әдебиеттердің негізінде туризм саласының инновациялық әлеуетін зерттеу мәселесі ғылым саласында актуальды деген қорытынды жасауға болады.

Негізгі бөлім. Қазақстанда туризмді дамыту және реттеу үшін 2024 жылдың наурыз айында 2023-2029 жылдарға арналған туристік саланы дамыту жөніндегі тұжырымдама қабылданды [6]. Тұжырымдама шеңберінде 2029 жылға қарай туристік саланың ұлттық құндылық ретінде қалыптасуы және ел экономикасына қосатын үлесін 8%-ға арттыру міндеті қойылады, бұл Қазақстанның экономикалық дамуының басым бағыты екенін көрсетеді [2].

Инновациялық әлеует – инновациялық қызметтердің қойылған мақсатына жету жолында қажетті функцияларымен сипаты бойынша түрлі болып келетін кәсіпорындардың ресурстарының жалпы жиынтығы [7]. Инновациялық әлеует – кәсіпорындардың дамуы үшін әсер ететін ең маңызды құралдардың бірі. Бүгінгі күні елімізде әр саланың инновациялық әлеуетіне орасан зор көңіл бөлінуде. Оның барлығы тікелей саланың бәсекеге қабілеттілігіне тікелей әсер етеді және шаруашылық субъектілерінің инновациялық белсенділігін анықтайды. Бұл жекелеген

кәсіпорындарға, аймақтарға, салаларға және тұтастай алғанда бүкіл халық шаруашылығына қатысты. Ол инновациялық өсу мүмкіндіктерін және инновациялық жобаларды жүзеге асыру перспективаларын көрсетеді [8].

Туризм саласындағы инновациялық әлеуетін бағалау келесі көрсеткіштерді бағалау негізінде жүзеге асырылады. «Ensuring sustainable development of the industrial enterprise by increasing its innovative potential» [9] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған туризм саласындағы инновациялық әлеуетін бағалау көрсеткіштерін 1-кестеден көруге болады.

Кесте –1

Туризм саласындағы инновациялық әлеуетін бағалау көрсеткіштері *

** Дереккөз: [9] негізінде автормен құрастырылған.*

Инновациялық әлеуетті бағалау барысында ғылыми-білім беру әлеуетінің ішінде жоғары және орта оқу орындарының саны кәсіби білім беру, туризм секторы үшін кадрлар даярлау көрсеткіштеріне баса назар аударылуы керек. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2022-2023 жылғы қорытындылары бойынша «Туризм», «Мәдени-демалыс жұмысы», «Мейрамхана және қонақүй ісі» мамандықтары бойынша 31 адамды бакалавриат дәрежесінде білім алады. Жоғарыдағы мәліметтердің нәтижесінде туризм саласы қазір кәсіби мамандарға өте мұқтаж деген қорытынды жасауға болады. Алайда, биылғы берілген статистикалық мәліметтер өткен жылдардағы мәліметтерге қарағанда біршама жақсарған, нақтырақ айтқанда 1042 адам бакалавр дәрежесіне қабылданған.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 990 қаулысымен қабылданған «Өңірлерді дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» облыстарды дамыту бағдарламалары шеңберінде туристтік орталықтарындағы тұрғындарының, әсіресе жастардың адами капиталын арттыру бойынша қосымша шаралар іске асырылатын болады деп айтылған. Бұл сол аймақтардың жастарының ірі қалалардың еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуына, шекара маңындағы аймақтардан халықтың көшуін тежеу және ол жерлердің тұрғындарының сандарын арттыру бойынша арнайы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Төменде берілген кестеде қызметкерлердің саны және маусымдық қызметкерлердің саны бойынша республикалық және Шығыс Қазақстан облысының 2022-2023 жылғы көрсеткіштерін 2-кестеден көруге болады. Екі жылды салыстыратын болсақ, 2023 жылы өсу қарқыны 2,3% болғаны байқалды. ШҚО-ның көрсеткіштері 2023 жылғы орташа алғандағы қызметкерлердің тізімі бойынша 4,93% үлесін құраса, маусымдық қызметкерлердің саны бойынша 6,7% қамтиды.

Кесте –2

2022-2023 жылғы туризм саласындағы қызметкерлер саны *

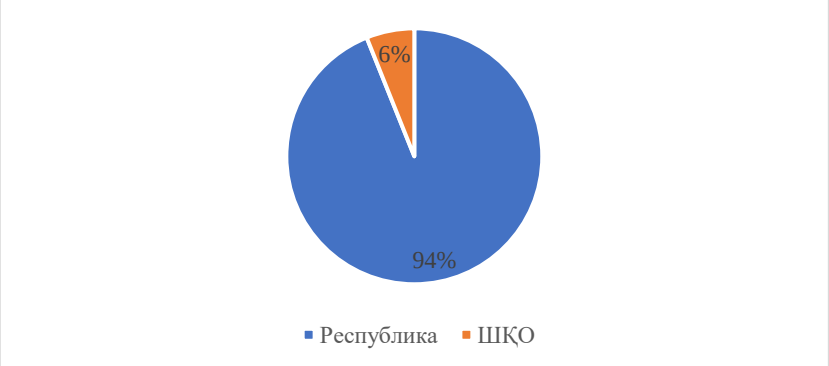
Жыл	Аймақ	Орташа алғанда қызметкерлердің тізімдік саны, адам			Маусымдық қызметкерлер, адам
		Барлығы	Оның ішінде тұрақты жұмысшылар		
			Ерлер	Әйелдер	
2022 жыл	Қазақстан республикасы	28 879	10 315	18 564	397
	Шығыс Қазақстан	1 163	395	768	56
2023 жыл	Қазақстан республикасы	29 787	10 443	19 344	4 092
	Шығыс Қазақстан	1 393	514	879	274

** Дереккөз:[10] негізінде автормен құрастырылған.*

Шығыс Қазақстан облысының әкімшілігінің 2020 жылғы қорытындылары бойынша жыл сайын туризм саласындағы инновациялық әлеуеттің өсу серпіні байқалған, бұған ресми статистикалар дәлел бола алады. Ішкі туризм бойынша келушілер саны 11% - ға артып, 247 266 адамды құрады [10].

Шығыс Қазақстанның туризмді дамыту саласындағы әлеуеті жоғары. Мұнда жалпы аумағы 1 723 072 га, 600-ден астам тарихи ескерткіштер және 100-ден астам туристік ескерткіштер бар. Жалпы республикалық маңызы бар 24 қоршаған ортаны қорғау аймағы шығыс аумағында орналасқан. Ең маңызды туристік орындары ретінде, Катонқарағай мемлекеттік ұлттық табиғи паркі, Батыс Алтай қорығы, Марқакөл қорығы және Белуха тауы, Күршім өзенінің бассейні, сонымен қатар көптеген тарихи және мәдени ескерткіштерін айтуға болады.

Инновациялық әлеуеттің жетілуін тікелей туристтердің қажеттіліктерін қанағаттандырумен бағалауға болады. Оның ішінде, қызмет көрсету саласы, ұсынылатын төсек-орындар саны, тамақ және жеткізу қызметтері маңызды орынға ие. Осы тұста, облыс көлеміндегі келушілерге ұсынылатын төсек-орындар санын тәулік бойынша анықтау жүргізілді. Бұл көрсеткіштен туризм саласындағы инновациялық әлеуеттің жағдайын көруге болады. Республика көлемінде тәулігіне барлығы 9 681 523 төсек-орны ұсынылады (1-сурет). Алғашқы орындарда Алматы қаласы, Астана қаласы және Ақмола облысы иеленген, ал зерттеу нысаны болып отырған ШҚО-ы төртінші орынды иеленген.

Сурет –1. **Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2023 жылғы ұсынылған төсектер саны, тәулік ***

** - сұрау нәтижесі бойынша автормен құрастырылған*

Облыс көлемінде орналастыру орындарының барлық саны 625 822-ді құрады. Республика көлемінде облыстың орналастыру орындарының үлесі 6,46 % құрайды. Бұл облыстың инновациялық әлеуетін айтарлықтай қалыпты деңгейде екенін көрсетеді. 2023 жылғы мәліметтер бойынша туризм және қызмет көрсету саласында 50-ден астам кәсіпкер бары анықталды. Республика көлемінде туризм саласына қаржыландыру қарқынды түрде бөліну үстінде. Нақты Шығыс Қазақстан облысына бюджеттік бағдарлама бойынша туристік қызметті дамытуға 2021 жылы 17 миллион 400 мың теңге, 2022 жылы 23 миллион 200 мың теңге бөлінген [11]. 2023 жылдың соңғы 10 айында Шығыс Қазақстан облысында жолаушылар ағынының тұрақты өсімі байқалды. Яғни, жолаушылар көлігімен 68,2 млн адам тасымалданған, бұл көрсеткіш 2022 жылдың сәйкес

кезеңімен салыстырғанда 25%-ға артық. Қазақстан Алтайының аумағында ерекше назар аударуға тұрарлық аймақ ол – Алтай-Саян экологиялық аймағы. Бірегей ландшафтына және биологиялық әртүрлілігіне байланысты бұл аймақ «WWF Living Planet» халықаралық ұйымы анықтаған 200 басым жаһандық экологиялық аймаққа кіреді. Елдің ішкі жалпы өніміндегі туризмдегі инновациялық әлеуетінің үлесі әлі де аз. Жалпы ішкі өнімдегі тікелей туризмде құрылған жалпы қосылған құнның үлесі 2018 жылы - 1,8 %, ал 2019 жылы - 1,2 %-ды құрады. Әзірге туризм саласы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге қауқарсыз болып отыр. Бүгінгі таңда туристерге қызмет көрсету саласында Қазақстан Республикасының жұмыспен қамтылған азаматтарының жалпы санының 5,8 пайызы ғана жұмыс істейді.

Ресми статистикаға сәйкес туризмді дамытудың өсу динамикасы 2020 жылға дейін жалғасты. 2020 жылы әлемдік пандемияға (коронавирус) байланысты облыс өнеркәсібінің даму көрсеткіштері төмендей бастаған. 2020 жылғы деректер негізінде туристер саны 352355 мың адамды құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда (612689 мың адам) 42,4%-ға төмендегенін көрсеткен.

Өңірлерде туризмді дамыту үшін жұмыс істеу және даму мәселелеріне, сондай-ақ биологиялық әртүрлілікті зерттеуге және аймақтың тарихи мұрасына назар аудару қажет [12]. Айтып өткеніміздей, инновациялық әлеуетті туризм саласында болуын әрбір тұтынушыға инфрастуктура, сапалы қызмет көрсету деңгейінен байқай аламыз. 3-кестеде көрсетілгендей, 2022 және 2023 жылдар бойынша туристік орындаға туристтер қабылдау көрсеткіштері бойынша қай туристік орталыққа жиі баратынын біле аламыз және сол арқылы ол туристік орынның инновациялық әлеуеті басқа орындарға қарағанда әлде қайда жоғары екенін аңғаруға болады.

Кесте – 3

Шығыс Қазақстан облысы туристік объектілерінің туристерді қабылдауы *

Облыс	Кіру және ішкі келушілер саны (адам)	Оның ішінде		
		Орналастыру орындарында тоқтағандар (адам)	Санаториялық-курорттық ұйымдарда демалғандар (адам)	Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға барғандар (адам)
2022 жыл				
Шығыс Қазақстан облысы	380 725	360 319	10 901	9 505
2023 жыл				
Шығыс Қазақстан облысы	392 926	370 054	12 312	10 560

** Дереккөз:[13] негізінде автормен құрастырылған.*

Берілген мәліметтер арқылы келушілердің санының ең үлкен легі 2023 жылы болғанын көреміз. Әсіресе, Самар ауданына қарайтын Сарыбел ауылына жаз мезгілінде 50000-нан астам демалушылар болған. Қазіргі таңда демалу орындарына байланыс және интернет сымдарын орнатуда. Соның нәтижесінде резидент және резидент емес туристтердің саны жыл сайын артуда [14]. Дегенмен, туристтердің бір бөлігі гаджеттер мен қарбалас өмірден демалу үшін келеді. Облыста «Ескі Австрия жолы» кең тараған. Шетелдік жене отандық туристер жол қиындығы бар жерлерді өздері таңдап, арнайы саяхаттауға келеді деген деректер бар.

Шығыс Қазақстан облысы Қазақстан Республикасының басқа аймақтарымен салыстырғанда туристерді орналастыру орындары саны бойынша алғашқы орында. 2020 жылдың деректеріне сүйенетін болсақ, облыста 550 орналастыру орны жұмыс істеді. Қызмет көрсетілген келушілер саны жыл сайын артып келеді және 2020 жылды 2019 жылдың тиісті кезеңімен салыстырса 1,1%-ға артып, 84147 адамды құрады. Шетелдік туризм бойынша келушілер (резидент еместер) саны 25,4%-ға қысқарды және 3962 адамды құрады. Ішкі туризмге келушілер (резиденттер) саны 2,9%-ға өсті, 80185 адамды құрады [15].

Жоғарыдағы мәліметтер мен зерттеу нәтижелерін негізге ала отырып, Шығыс Қазақстан облысындағы туризмнің әлеуетінде даму тенденциясының байқалатынын көруге болады. Туризм

экономикалық дамудың маңызды саласы болғандықтан туристік нысандардың әлеуетін зерттеу және туризмнің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін ғылыми жобаларды қолдау арқылы ғылыми зерттеулер жүргізуге әлі де көңіл бөлу қажет деп тұжырымдаймыз.

Қорытынды. Шығыс Қазақстан облысында статистикалық мәліметтер базасын зерттеу нәтижелері көрсеткендей, облыста туризм белсенді дамып келеді. Жыл сайын туризм саласындағы инновациялық әлеуеттің өсу тенденциясы байқалады, әсіресе уақыт өткен сайын шетелдік туристердің қызығушылықтары артып келеді. Осы мүмкіндіктерді пайдаланып арнайы экономикалық аймақ құру, туристік бағыт бойынша кәсіпкерлікті дамыту, туристік маршрут жасау сол аймақтың әлеуметтік, экономикалық және демографиялық дамуын жоғарылатуға болады.

Шығыс Қазақстан облысында туризм саласындағы инновациялық әлеуетін бағалау нәтижесінде облыстағы инновациялық әлеуеттің кадрлық, институционалдық көрсеткіштерінің төмен екендігі анықталды. Шығыс Қазақстан облысы – өзінің табиғатымен әлемге әйгілі мекендердің бірі, облысқа қарайтын әр ауданға сай туристтік жобаларды дайындау арқылы әлеуетті қазіргі жағдайдан да жоғары деңгейге жеткізе алатыны анық. Осыған орай, Шығыс Қазақстан облысының туризм саласындағы инновациялық әлеуетінің деңгейін арттыруға бағытталған келесі ұсыныстарды беруге болады:

– Инфроқұрылымды жақсарту қажет. Соның ішінде жолдарды жөндеу, көлік қатынасын жетілдіру және туристік нысандарды модернизациялау, яғни заман талабына сай реттеу.

– Цифрлық технологияларды енгізу керек. Облыс бойынша туристік карталар мен мобильді қосымшаларды әзірлеп, іске қосқан жөн. Нысандар туралы ақпараттарды ағылшын, қазақ, орыс тілдерінде ұсынып, брондау және маршрут жоспарлау қызметтерін қосқан тиімді.

– Маркетинг пен халықаралық ынтымақтастықты арттыруға бағытталған жұмыстарды қолға алу керек. Ол үшін шетелдік инвесторларды тарту мақсатында бизнес-форумдар ұйымдастыруға болады.

Осы бағыттағы болашақ зерттеулерді тереңдету мақсатында Шығыс Қазақстан облысындағы нақты бірнеше туризм объектілерін нысанға алып, олардағы туризмді әртараптандыру тәжірибелерін қарастыру қажет деп есептейміз. Мысалы, туристік объектінің маусымдық туризмді дамыту стратегиялары, медициналық және сауықтыру шаралары, ұлттық мәдениетке, яғни этно-туризмге мән беру деңгейі сияқты бағыттарын зерттеу маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Болатова А.Ж., Шайхеслямова К.О. Ключевые компетенции экологической культуры личности // ВЕСТНИК Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2013. – №4. – С. 83–99. – URL:http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/filevestnik/5b84718e9b24d2c5378b302198309ee9.pdf

2. Нургалиева З., Аманбаева А.А., Малаева Р.А., Бабажанова Ж.А. Условия и факторы развития предпринимательской деятельности в Туризме // ВЕСТНИК Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №1(54). – С. 35–42. – doi:10.52260/2304-7216.2024.1(54).5.

3. Della Corte V., Del Gaudio G., Sepe F., Sciarelli F. Sustainable tourism in the open innovation realm: a bibliometric analysis // Sustainability. – 2019. – №11(21). – 6114 p. – doi:10.3390/su11216114

4. Bart van Ark. We are grateful to referees and the editor for valuable comments. – URL: https://www.productivity.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/TPI-working-paper-1-A-concerted-effort-van-Ark-Venables.pdf

5. Si X., Tang Z. Assessment of low-carbon tourism development from multi-aspect analysis: a case study of the Yellow River Basin // China. – 2024. – №14. – 4600 p. – doi:10.1038/s41598-024-55112-7

6. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы» от 28 марта 2023 года № 262. – URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262

7. Кулмаганбетова А.С. Кәсіпорынның инновациялық әлеуетін бағалау (Қазақстан Республикасының шағын және орта бизнес субъектілері материалдарында): монография. Алматы: Adal kitap, 2022. – 154 б.

8. Жатканбаев Е.Б., Абильгазиева А.Б. Инновациалық инфрақұрылымның қалыптасу кезеңдері: дамыған мемлекеттер және Қазақстан тәжірбиесі // ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясы. – 2016. – № 2(2). – 114 б. – URL: https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1509/1452

9. Abdullaeva M. Ensuring sustainable development of the industrial enterprise by increasing its innovative potential // Religación. Revista de ciencias sociales y humanidades. – 2019. – С. 150–153. – URL: https://core.ac.uk/download/pdf/305104713.pdf

10. Шығыс-Қазақстан облысында ішкі туризм қарқынды дамуда. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko/press/news/details/114078?lang=kk

11. «Сколько тратят на развитие туризма в ВКО». – URL: https://tengritravel.kz/my-country/skolko-tratyat-na-razvitie-turizma-v-vko-475826/?ysclid=lpwkbylumv554911969

12. Крыкбаева Р.Н., Челышев А.Н. Труды Катон-Карагайского государственного национального природного парка. – Усть-Каменогорск: ТОО «Профит», 2006. – № 1. – 278 с.

13. Qazstat. Информация по туристскому потоку страны. 13.08.2024. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/

14. Шығыс Қазақстан облысында биыл шетелдік туристер легі 90%-ға артқан. – URL: https://ustinka.kz/vko/ust-kamenogorsk/

15. Шығыс Қазақстан облысының келушілер саны. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko?lang=kk

REFERENCES

1. Bolatova A., Shaikheslyamova K. Klyuchevye kompetentsii ekologicheskoi kultury lichnosti [Key competencies of the ecological culture of personality] // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 2013. – № 4. – S. 83–99. – URL: http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/5b84718e9b24d2c5378b302198309ee9.pdf [in Russian].

2. Nurgalieva Z., Amanbayeva A., Malayeva R., Babazhanova Z. Usloviia I factory razvitiia predprinimatelskoi deiatelnosti v turizme [Conditions and factors of entrepreneurial activity development in Tourism] // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 2024. – № 1(54). – S. 35-42. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).5 [in Russian].

3. Della Corte V., Del Gaudio G., Sepe F., Sciarelli F. Sustainable tourism in the open innovation realm: a bibliometric analysis // Sustainability. – 2019. – № 11(21). – 6114 p. – doi:10.3390/su11216114

4. Bart van Ark. We are grateful to referees and the editor for valuable comments. – URL: https://www.productivity.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/TPI-working-paper-1-A-concerted-effort-van-Ark-Venables.pdf

5. Si X., Tang Z. Assessment of low-carbon tourism development from multi-aspect analysis: a case study of the Yellow River Basin // China. – 2024. – №14. – 4600 p. – doi:10.1038/s41598-024-55112-7

6. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiia turistskoi otrasli Respubliki Kazakhstan na 2023-2029 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029» dated March 28, 2023 № 262]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262 [in Russian].

7. Kulmaganbetova A. Kasiporynnyn innovatsiyalyk aleuetin bagalau (Kazakstan Respublikasynyn shagyn zhane orta biznes subektileri materialdarynda): monografiya [Assessment of the innovative potential of the enterprise (in the materials of small and medium-sized businesses of the Republic of Kazakhstan): monograph]. Almaty: Adal kitap, 2022. – 154 b. [in Kazakh].

8. Zhatkanbayev E., Abilgazieva A. Innovasialyq infraqurylymdy qalyptastyru kezenderı: damygan memleketter men Qazaqstannyn tazhıribesı [Stages of formation of innovative infrastructure: experience of developed states and Kazakhstan] // Kaznu Bulletin. Economy series. – 2016. – №2(2). – 114 b. – URL:https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1509/1452 [in Kazakh].

9. Abdullaeva M. Ensuring sustainable development of the industrial enterprise by increasing its innovative potential // Religación. Revista de ciencias sociales y humanidades. – 2019. – P. 150-153. – URL: https://core.ac.uk/download/pdf/305104713.pdf

10. Şygys-Qazaqstan oblysynda ışkı turizm qarqyndy damuda [Domestic tourism is developing rapidly in East Kazakhstan region]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko/press/news/details/114078?lang=kk [in Kazakh].

11. Skolko tratiat na razvitie turizma v VKO [How much is spent on tourism development in East Kazakhstan region]. – URL: https://tengritravel.kz/my-country/ [in Russian].
12. Krykbaeva R., Chelyshev A. Trudy Katon-Karagaiskogo gosudarstvennogo natsionalnogo prirodnogo parka [Proceedings of the Katon-Karagai State National Natural Park] / - Ust-Kamenogorsk: PROFIT LLP, 2006. – №1. – 278 s. [in Russian].
13. Qazstat. Informatsiya po turistskomu potoku strany [Information on the tourist flow of the country]. 13.08.2024. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/ [in Russian].
14. Şygys Qazaqstan oblysynda biyl şeteldık turister legı 90%-ga artqan. [In the East Kazakhstan region this year foreign tourist flow increased by 90%] – URL: https://ustinka.kz/vko/ust-kamenogorsk/ [in Kazakh].
15. Şygys Qazaqstan oblysynyn keluşıler sany [Number of visitors in East Kazakhstan region] – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko?lang=kk [in Kazakh].

Даулиева Г.Р., Андабаева Г.Н., Ақылбекова Д.К.

ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В СФЕРЕ ТУРИЗМА (по Восточно-Казахстанской области)

Аннотация

В статье оценивается инновационный потенциал Восточно-Казахстанской области в сфере туризма. Инновационный потенциал важен как фактор обеспечения конкурентоспособности любой экономической системы. Сегодня сфера туризма стала одним из приоритетных направлений государства, заинтересованного в развитии на мировом уровне. В ходе исследования была изучена информация по теме туризма для оценки инновационного потенциала в сфере туризма в Восточно-Казахстанской области, на основе которой были сделаны выводы по инновационному потенциалу области. Для анализа этого процесса использовались различные методы, в том числе: абстрактно-логический метод, методы обобщения, анализа и сравнения, экономические и статистические методы исследования. Кроме того, оценка инновационного потенциала была составлена на основе пяти основных показателей. Это: научно-образовательные, кадровые, инвестиционные, институциональные и национальные богатства. Уникальная природа Восточно-Казахстанской области позволяет развивать в этом регионе множество видов туризма. Согласно статистическим данным, ежегодно наблюдается рост всех показателей сферы туризма в области. Но, исходя из полученных результатов, можно заметить, что по области еще предстоит усовершенствовать основные потребности в обслуживании, инфраструктуре и так далее. В этой связи, в конце статьи были даны рекомендации, направленные на повышение уровня инновационного потенциала Восточно-Казахстанской области в сфере туризма.

Daulieva G., Andabayeva G., Akylbekova D.

ASSESSMENT OF INNOVATIVE POTENTIAL IN THE FIELD OF TOURISM (for the East Kazakhstan region)

Annotation

The article evaluates the innovative potential of the East Kazakhstan region in the field of tourism. Innovation potential is important as a factor in ensuring the competitiveness of any economic system. Today, the tourism sector has become one of the priorities of the state, which is interested in global development. During the study, information on the topic of tourism was studied to assess the innovative potential in the field of tourism in the East Kazakhstan region, on the basis of which conclusions were drawn on the innovative potential of the region. Various methods were used to analyze this process, including: abstract-logical method, methods of generalization, analysis and comparison, economic and statistical research methods. In addition, the assessment of innovation potential was based on five main indicators. These are: scientific and educational, human resources, investment, institutional and national wealth. The unique nature of the East Kazakhstan region allows the development of many types of tourism in this region. According to statistics, every year there is an increase in all indicators of the tourism sector in the region. But, based on the results obtained, it can be noted that the basic needs for maintenance, infrastructure, and so on have yet to be improved in the region. In this regard, at the end of the article, recommendations were made aimed at increasing the level of innovative potential of the East Kazakhstan region in the field of tourism.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).34
ӘОЖ 338.4
ҒТАМР 06.71.45

Қ. Қайырбек*, магистрант[1]
С. Кондыбаева, PhD докторы, м.а. доценті[1]
Ш. Болуспаев, PhD, Assistant Professor[2]
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан[1]
Алматы Менеджмент Университеті,
Алматы қ., Қазақстан[2]
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: karakoz1410@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ НАРЫҒЫ: ЖОО БІЛІМ САПАСЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН АНЫҚТАУ

Мақала Қазақстандағы жоғары білім нарығының жағдайы мен жоғары білім беру сапасының көрсеткіштерін зерттеу тақырыбына бағытталған. Бұл жұмыста еліміздегі жоғары оқу орындарындағы білім беру сапасын анықтау көрсеткіштері қарастырылып, олардың педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық (жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейі, сырттай немесе объективті бағалау, профессорлық-оқытушылық құрамды тиімді ынталандыру жүйесі) және техникалық аспектілері келтірілген.

Зерттеу әдістері қазіргі жоғары білім нарығының жағдайы мен маңызды тенденцияларын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін статистикалық анализ, деректерді өңдеу мен интерпретациялау әдістерін қамтиды,оның ішінде: «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасының отандық жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламаларын рейтингілеу статистикалары мен жоғары білім жағдайы тақырыбының аясында жүргізілген шетелдік және отандық жұмыстары.

Жұмыстың негізгі нәтижелері жоғары білім сапасын бағалау әдістерін жетілдіру қажеттілігін көрсетіп, мемлекет, білім беру ұйымдары және жұмыс берушілер арасындағы өзара әрекеттестікті жақсартуға назар аударады.Мақала Қазақстандағы жоғары білім жүйесінің әрі қарай дамуы үшін маңызды, өйткені зерттеу нәтижелері білім беру саясаты саласында жаңа стратегияларды әзірлеу мен Қазақстанның жоғары оқу орындарының халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін негіз бола алады.

Кілт сөздер: *жоғары білім сапасы, жоғары оқу орындары, кәсіби құзіреттілік, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер, техникалық, педагогикалық көрсеткіш, білім беру бағдарламаларын рейтингілеу.*

Ключевые слова: *качество высшего образования, высшие учебные заведения, профессиональная компетентность, социально-экономические показатели, технико-педагогические показатели, рейтинг образовательных программ.*

Keywords: *quality of higher education, higher education institutions, professional competence, socio-economic indicators, technical and pedagogical indicators, rating of educational programs.*

JEL classification: I25

Кіріспе. Жоғары білімнің негізгі қызметі еңбек нарығының әртүрлі сегменттері үшін жас мамандар даярлау ғана емес, сонымен қатар, оның жан-жақты дамыған, ақпараттандырылған және кәсіби дайындығы жоғары құзіретті тұлғаларды қалыптастыру болып табылады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылдың 1 қыркүйегіндегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауынан жоғары білімнің маңызды рөлін аңғаруға болады, яғни «Үшінші бағдар. Ел болашағына арналған стратегиялық инвестиция» бөлімінде «Біздің күшіміз – жастардың білімінде» дей отырып, техникалық және кәсіби білім беретін оқу орындары еңбек нарығының нақты сұранысына бейімді болуы және еліміздің жаңа экономикалық бағдарының міндеттеріне сай болуы керек екендігі атап өтті [1].

Жоғары білім сапасының көрсеткіштерін анықтау - білім сапасын арттыруда маңызды орын алады, себебі ол жоғары оқу орындарын аккредитациялауда, олардың арасында бәсекеге қабілетті қарым-қатынасты орнатуда, студенттерге сапалы білім беруде негізгі және бастапқы қадам. Бұл

зерттеудің мақсаты – статистикалық көрсеткіштер негізінде Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беру ұйымдардындағы білім сапасын анықтайтын көрсеткіштерді талдау. Бұл мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер қойылды: Қазақстандағы жоғары білім нарығының қазіргі жағдайын талдау, еліміздегі жоғары оқу орындарындағы білім сапасын бағалауға арналған параметрлерді әзірлеу және жүйелеу, жоғары білім сапасын жақсарту бойынша ұсыныстар жасау.

Мақалада білім сапасын анықтау көрсеткіштерінің педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық және техникалық аспектілері келтірілген. Жоғары білім нарығындағы білім сапасының мәнін аша отырып, оны отандық жоғары оқу орындарын рейтингілеу ұйымының критерийлері негізінде салыстырмалы талдау жүргізілген.

Зерттеу «Жоғары білім сапасы» тақырыбымен байланысты әдебиеттерді жүйелі түрде талдауға негізделген. Дереккөздер Әлемдік жоғары оқу орындарын рейтингілеу ұйымдары есепке алатын жоғары білім сапасының көрсеткіштері талданған «Scopus» ғылыми жұмыстар базасындағы мақалалар, Қазақстан Республикасының жоғары білім нарығындағы ресми статистикалық мәліметтерін талдау, ресейлік академиялық қоғам (РАҚ) академиктерінің кітаптары мен мақалалары, Google Scholar платформасындағы мақалаларды қамтиды. Зерттеу жалпы ғылыми әдістерді: жүйелі талдау, анализ сияқты тәсілдерді қолданады.

Әдебиеттік шолу. Құзіретті мамандарды даярлап шығару үшін ЖОО ең алдымен сапалы біліммен қамтамасыз етуі тиіс. Олха Хрихораш «Скопус» ғылыми жұмыстар базасындағы «Жоғары білімді мемлекеттік қаржыландыру – оның сапасын қамтамасыз етудегі негізгі фактор: Еуропа елдерінің тәжірибесі» мақаласында жоғары білім арқылы жинақталған адами капитал – маңызды өндіріс факторы деген тұжырымды қарастырып, жоғары білімнің ел экономикасына, ғылыми зерттеулер деңгейіне, технологиялық дамуға, жиынтық өнімділіктің артуына және басқа салаларға оң әсерін көрсетіп, экономиканың негізгі драйверлерінің бірі деген тұжырымды дәлелдеді [2].

Кез-келген субъектті бағалау үшін белгілі бір көрсеткіштер мен критерийлер жиынтығы болады. Ал жоғары оқу орындарындағы сапалы білім түсінігі әр зерттеулерде әрқалай тұжырымдалады. Мәселен, орыс академигі, педагогика ғылымының докторы А.М.Новиковтың пікірінше, “Білім сапасы – нормативті талаптарды, әлеуметтік және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыратын білім нәтижесінің деңгейін анықтайтын көрсеткіштер жүйесі” [3]. Ал, В.П.Панасюк, Н.В.Третьякова әлеуметтік-білім инновациясы туралы жазған мақалада білім сапасына келесідей анықтама берілген: “Жоғары білім сапасы – білім беру қызметі мен білім алушының кәсіби дайындығын, ФМБС (федералды мемлекеттік білім стандарты) білім беру стандарттарына, жеке және заңды тұлғалардың қажеттіліктеріне сәйкестік дәрежесін, оның ішінде білім беру қызметінің мүдделері мен білім беру бағдарламасының жоспарланған нәтижесіне қол жеткізуін көрсететін комплексті сипаттама” [4].

Жоғары оқу орындарындағы білім сапасы туралы жазылған мақалаларда, бұл ұғым келесідей сипатталған: Крысанов А.Б. тұжырымдамасы бойынша, мамандардың даярлану деңгейі мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік жағдайына зор ықпалы бар. Білім сапасының көрсеткіштерін анықтау 3 әртүрлі сипаттағы сұрақтарды шешуден басталады, олар: әлеуметтік-экономикалық, техникалық және педагогикалық. Әлеуметтік-экономикалық тұрғыда, бұл ПОҚ (профессорлық-оқытушылық құрам) тиімді ынталандыру жүйесін құру, ал техникалық тұрғыда, бұл оқу орындарындағы тез шешім қабылдау әрі ашық бақылау мақсатында жүргізілетін жоғары оқу орындарына заманауи АБЖ (автоматты басқару жүйелерін) енгізу, педагогикалық тұрғыда, бұл білімді бағалау әдістемесінің тиімді тәсілдерін қарастыру шараларын қамтиды [5].

Сонымен қатар, әлемдегі жоғары оқу орындарын рейтингілеу ұйымдарының жұмысы білім сапасының көрсеткіштерін анықтау үрдісіне негізделген.

Жоғары оқу орындарын рейтингілеу ең алғаш XX ғасырда бастау алып, әр 5 жыл сайын жарияланып отыратын болды. Алғашында, американдық университеттерді бағалау оқытушылардың зерттеу жұмыстарындағы мәртебесін негізге ала отырып жүзеге асырылса, қазіргі уақытта халықаралық деңгейде әртүрлі критерийлер бойынша бағаланады. Мәселен, Роба Эльбавав «Скопус» ғылыми жұмыстар базасындағы «Университеттерді рейтингілеу және оның мақсаты: кластерлік анализ» (2022) мақаласында QS Әлемдік Университеттерді рейтингілеу 6 индикатор бойынша жүзеге асатынын талдаған: 1) халықаралық студенттер қатынасы; 2) халықаралық факультеттер қатынасы; 3) оқытушы-студенттер қатынасы; 4) факультеттер бойынша дәйексөздер; 5) академиялық беделі; 6) жұмыскерлер беделі [6]. Ал отандық «Атамекен» білім беру

бағдарламалары бойынша ЖОО рейтингілеу критерийлері келесідей 3 негізгі блокқа біріктірілген: түлектердің мансаптық болашағы, білім беру бағдарламаларының сапасы, студенттердің жетістіктері [7].

Сонымен, бұл жұмыста жоғарыдағы көрсеткіштерге талдау жасалына отырып, білім сапасын анықтау көрсеткіштері бағаланады.

Негізгі бөлім. Білім – адамға құйылатын ең басты және маңызды инвестиция. Жоғары оқу орнын аяқтап, өз мамандығын жетік меңгеріп, білікті маман атанған түлектер келесі себептер бойынша экономикалық өсуде жетекші рөл атқарады:

1. Еңбек күші біліктілігінің артуы. Сапалы білім түлектерді қажетті қабілеттер мен дағдылармен қамтамасыз ете отырып, еңбек өнімділігін және тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

2. Инновация және ғылыми зерттеу жұмыстарының дамуы. Сапалы білім ғылыми зерттеу жұмыстарын ынталандыра отырып, жаңа технологиялардың пайда болуына әсер етеді, бұл,сәйкесінше, экономиканың өсу драйверлерінің бірі болуы мүмкін.

3. Инвестицияларды тарту. Инвесторлар білім деңгейі жоғары елдерге ақша құюды көздейді, себебі бұл жоғары білікті кадрлардың болуы мен инновацияның даму потенциалын көрсетеді.

4. Әлеуметтік-экономикалық даму. Сапалы жоғары білім жұмыссыздықтың төмендеуі мен халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға әсер етеді.

5. Жетекші салалардың дамуы. Экономикада маңызды рөл атқаратын ақпарттық технология, медицина, қаржы, инженерия сияқты бірқатар салалар жоғары білікті мамандарды талап етеді. Ал сапалы жоғары білім бұл салалардың дамуы мен әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектеседі.

Ал бәсекеге қабілетті түлектерді оқытып шығару үшін ең алдымен жоғары білім сапасының көрсеткіштерін анықтап, осы көрсеткіштер бойынша жұмыс жасалуы керек. Зерттеу жұмыста жоғары білім сапасын анықтайтын көрсеткіштердің 3 сипаты талданды: әлеуметтік-экономикалық (жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейі, сыртқы немесе объективті бағалау, проффесорлық-оқытушылық құрамды тиімді ынталандыру жүйесі), педагогикалық және техникалық (1-кесте). Сонымен қатар, отандық ЖОО білім беру бағдарламаларын рейтингілеумен айналысатын «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасының рейтингілеу көрсеткіштері анықталды: жұмыспен қамту деңгейі, орташа жалақы мөлшері, орташа жұмыс іздеу уақыты.

Кесте – 1

Жоғары білім сапасын анықтайтын көрсеткіштердің 3 түрлі сипаты

Әлеуметтік-экономикалық			**Педагогикалық**	**Техникалық**
Жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейі	**Сыртқы (объективті)**	**ПОҚ тиімді ынталандыру жүйесі**		
Жоғары оқу орындарының негізгі міндеттерінің бірі – түлектерге қазіргі заман талаптары мен еңбек нарығы қажет ететін құзіретті мамандарды дайындау. Бұл ЖОО бәсекеге қабілеттілігін арттырып, инновация және ғылымды дамытып, сәйкесінше, жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейін жоғарылатуға, кәсіпорындарда/ұйымдарда /шаруашылықтарда тиімді шешімдер қабылдауға әсер етеді. Сондықтан да, жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламаларының мазмұны	Жоғары білім сапасын сыртқы (объективті) бағалау мемлекет тарапынан жүзеге асырылады. Студенттердің жоғары оқу орындарында алған білімдері бойынша тестілеу, бақылау жұмыстары арқылы білімнің игерілген деңгейін таза	Жоғары оқу орындарының тағы бір маңызды міндеттерінің бірі – профессорлық-оқытушылық құрамды тиімді ынталандыру жүйесін енгізу. Бұл комплексті жүйе мәселені 2 тұрғыдан қамтуы керек: материалдық және моральдық. Материалдық тұрғыда, оқытушылардың жалақысын көтеру, мемлекеттік сыйлық	Жоғары оқу орындарын сапалы біліммен қамтамасыз ету - мемлекет тарапынын ғана жүзеге асырылатын іс-әрекеттер емес. Түлектермен тікелей қарым-қатынаста болатын, олардың білім игеруі мен ынталарына, бағалануына жауапты –	ЖОО техникалық дайындығы ның жоғары деңгейі – білім алуда бірқатар мәселелерді оңтайланды рады: білім беру мазмұны-ның қолжетімді-лігі, әділ және объек-тивті бағалану, прак-

мен жұмыс берушілердің талаптарының сәйкес келуі маңызды орын алады. Мәселен, түлек белгілі бір дағдылар жиынтығын игеріп, кәсіби орта жүйесінде икемді болуы, критикалық ойлау қабілеті, автономды түрде жұмыс жасай алу қабілеттері және тағы басқа дағдылары мен қабілеттері қазіргі заманның жұмыс берушілерінің арасында сұранысқа ие талаптардың бірі.	көруге болады. Осылайша, түлектер арасында жоғары білім деңгейі қалыпты мәннен түсіп кетсе, мемлекет оны қолға алып, бірқатар шараларды жүзеге асыра отырып, басқара алады.	бөлу сынды әрекеттерді қамтыса, моральдық тұрғыда, жеке оқытушының жетістіктерін, академиялық беделін көрсету ғылыми-инновациялық жобаларға тарту сияқты әрекеттерді қамтиды.	педагог. Жоғары оқу орындарында білім беретін педагогтар кәсіби құзіреттілігін бірнеше аспектте көрсете алуы керек: методикалық, ұйымдастыру-шылық, психологиялық -педагогика-лық.	тикалық дағдылар-дың қалыпта-суы, жеке оқу жоспарын құрай алу мүмкіндігі, ж.т.б.

**[5] әдебиет негізінде авторлармен құрастырған*

Талданған кесте негізінде келесідей тұжырым алынды: жоғары оқу орындары сапалы біліммен қамтамасыз етсе, жұмыс берушілер түлектердің кәсіби дайындық деңгейімен қанағаттанады. Сонымен қатар, Қазақстандағы түлектердің білімін сырттай бағалау - білім және ғылым министрлігінің жетекшілігімен сырттай тестілеу - білім сапасының деңгейін көрсетеді.

Аталған көрсеткіштер білім сапасының анықтау критерийлерінің жүйесін құрайды. Осы көрсеткіштерді негізге ала отырып, жоғары білім нарығындағы білім сапасын арттыруға, сәйкесінше экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға болады.

Жоғарыдағы анықтамаларды жүйелей келе, жоғары білім сапасы – білім беру үрдісінің жағдайы мен тиімділігі, оның жұмыс берушілердің қажеттіліктері мен күтіміне сәйкестігін анықтау, кәсіби және тұлғалық құзыреттіліктерді қалыптастыру және дамытуын сипаттайтын шама деп қарастырса болады. Жоғарғы оқу орындарында білім беру сапасын қамтамасыз ету жүйесі келесі мақсаттармен жүзеге асырылады:

- білім сапасының жоғары деңгейін және оның тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарының жоғары сапасын қамтамасыз ету және оған сәйкес тәжірибені қалыптастыру үшін студенттерді зерттеуге тарту;
- негізгі мүдделі тараптардың (студенттер, оқытушылар, зерттеушілер, әкімшілік, әлеуетті жұмыс берушілер) қанағаттануының жоғары деңгейін қамтамасыз ету.

Жоғары білім сапасын анықтаудың әлемдік деңгейде бірегей бекітілген стандарты жоқ. Ол әртүрлі елдерде, ЖОО рейтингілеу ұйымдарында әртүрлі көрсеткіштер бойынша анықталады. Ал жоғары оқу орындарының рейтингі экономикада макродеңгейде де (ел экономикасы), микродеңгейде де (жеке жоғары білім беретін мекемелер) айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Мәселен, Америка Құрама Штатындағы Гарвард университеті, Стэнфорд университеті, Массачусетс технологиялық институты жоғары білім және ғылым нарығында жетекші орындарды иелене отырып, көптеген шет ел студенттері мен инвестицияларды тартады, осылайша, тек қана штаттың экономикалық дамуын ғана емес, ел экономикасын дамытуға да үлес қосады.

Тукубаев З.Б. білім сапасының анықтамасына сәйкес, оның көрсеткіштерін келесідей 3 топқа бөледі: әлеуметтік-экономикалық, педагогикалық және техникалық [5].

1. Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер.

а) Жұмыс берушілердің жас түлектермен, олардың кәсіби дайындығымен қанағаттану деңгейі. Жоғары білім сапасының талаптары мен оның мақсатына сәйкестігі, ең объективті критерий – жеке адамдардың, азаматтық қоғамның немесе жұмыс берушілердің қажеттіліктерін қанағаттандырудан туындайды және кез келген талаптар нақты қажеттіліктер негізінде қалыптасады. Талаптар - бұл жеке тұлғалардың, азаматтық қоғам мен жұмыс берушілердің бірдей қажеттіліктері және олар нақтыланған, жалпыланған және Қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің қызметін реттейтін негізгі құжаттарда белгіленген. Жоғарыда көрсетілген тұжырымдамаға сәйкес, келесідей сұрақ туындайды: Жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейін қалай анықтауға болады? Экономикалық теорияға сәйкес, кез-келген тауарлармен немесе қызметтермен қанағаттану деңгейі сол тауарларға немесе қызметтерге деген сұраныспен анықталады. Осылайша, тұтынушы өндірушінің ұсынған

тауарлар немесе қызметтермен қанағаттанғанын не қанағаттанбағанын білдіреді. Білім нарығында тұтынушы ретінде абитуриенттер, ал қызмет көрсету ретінде - ЖОО-дағы білім бағдарламасын ұсыну болып саналады. Осыдан, абитуриенттер санының өсуі – олардың ЖОО-дағы білім сапасымен қанағаттануы, ал төмендеуі, яғни, білім беру қызметіне деген сұраныстың төмендеуі - қанағаттанбауына жауап береді. Алайда, сұраныстың өзгеруі тек қана білім беру сапасымен қанағаттану немесе қанағаттанбау деңгейіне ғана тәуелді емес, бұл тек соған әсер ететін факторлардың бірі деп қарастыру керек. Себебі, ел экономикасының кейбір кезеңдерінде еңбек нарығы аса талап етпейтін мамандықтар да абитуриенттер сұранысына кері әсерін тигізуі мүмкін. Осы сияқты бірқатар факторларды да елемеу дұрыс емес.

Білім беру бағдарламалары бойынша түлектердің кәсіби деңгейін анықтайтын ақырында кәсіпорындар (ұйымдар, шаруашылықтар) болып табылады. Сондықтан, жұмыс берушілердің түлектерге қойылатын талаптары жоғары білім беру бағдарламаларының мазмұнына сәйкес болуы тиіс. Мәселен, практикалық деңгейде дайындықтың жоғары болуы, іргелес салалар облысында білім негізі болуы, ғылыми және жобалық жұмыстарда белгілі бір дағдылар жиынтығы болуы және тағы басқалары.

ә) Білім меңгеру деңгейін тәуелсіз сыртқы тестілеу. Сұраныстың өсуі немесе төмендеуіне байланысты білім бағдарламаларының сапасы – оқу үрдісін тек қана бір тұрғыда, білім беру қызметін жүзеге асырудағы университет жұмысының сапасы жағынан ғана сипаттайды. Сондықтан, білім беру қызметін игерудің сыртқы (объективті) көрсеткіштерімен қатар оның ішкі (субъективті) көрсеткіштерін де ескеру қажет. Білім беру қызметтерін игерудің ішкі көрсеткішіне ЖОО «өте жақсы» және «жақсы» бағаларына бітірген түлектер санының өзгеруі жатады. Студенттердің білім беру қызметтерін игеру сапасын университет оқытушылары анықтайды, сондықтан оны ішкі субъективті сапа көрсеткіштеріне жатқызады. Бұл жағдайда, неліктен «білім беру қызметін жүзеге асыру сапасы» емес, «білім беру қызметінің игерілу сапасы» тіркесін қолданылады? Себебі, мәселе білім беру қызметін жүзеге асыру сапасында емес, білімді игеру сапасында болып табылады. Ал ҚР білімді игеру дәрежесі «Білім туралы» заңнамасында бекітілген және оқытушылар мен Мемлекеттік Комиссия жүйесінің мүшелерімен бағаланады. Ал, білім беру қызметін меңгеру сапасының сыртқы объективті көрсеткіштері ретінде білім меңгеру деңгейін тәуелсіз сыртқы тестілеу нәтижелерін пайдалану ұсынылады. Мәселен, Қазақстан Республикасында 2012 жылдан 2021 жыл аралығында білім игеру сапасын сырттай бағалау үшін ОЖСБ (оқу жетістіктерін сырттай бағалау) тестілеу жүйесі жұмыс жасады. ОЖСБ соңғы курс студенттері үшін жоғары білімнің мемлекеттік жалпыға сай міндетті стандарттарында көзделген оқу пәндерінің көлемін студенттердің меңгеру деңгейін анықтауға мақсатталған болатын. Бірақ, 2021 жылы жоғары оқу орындарында ОЖСБ алынып тасталынды. ҚР бұрынғы (2019-2022) Білім және Ғылым министрі Асхат Аймагамбетовтің пікірінше: “Бұл ең алдымен жоғары оқу орындарының академиялық дербестігінің кеңеюімен және білім беру бағдарламаларын өз бетінше әзірлеу мүмкіндігін қамтамасыз етумен байланысты. Әрбір университет өзінің жеке білім беру бағдарламасын әзірлейтін жағдайда мұндай тестілеуді жүргізу дұрыс емес сияқты» [8].

Алайда, Білім және Ғылым министрінің 2023 жылғы 8 қарашадағы бұйрығымен студенттердің білім деңгейін бақылау тестінің қағидалары мен талаптары бекітілді. Білім деңгейін анықтау – техникалық және кәсіптік, кейінгі оқу орындарының негізінде оқу мерзімі жеделдетілген жоғары оқу орындарының қысқартылған білім беру бағдарламалары бойынша студенттерді қоспағанда, күндізгі оқу нысанындағы бакалавриат студенттері арасында компьютерлік тестілеу түрінде жүзеге асырылады [9].

б) ПОҚ тиімді ынталандыру жүйесі. Білім сапасын, ,ғылыми зерттеу жұмыстарының белсенділігін арттыруда, талантты студенттерді тарту мен ұстауда, халықаралық мәртебені көтеруде, шет ел студенттерін тартуда, академиялық жоғары нәтижелерге қол жеткізуде, университет беделін арттыруда, оның бәсекеге қабілетті болуында профессорлық-оқытушылар құрамының құзыреттілігі айтарлықтай ықпалын тигізеді. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 1 қыркүйегіндегі Халыққа Жолдауында қазіргі кезде жоғары білікті және ынталанған педагогтарға аса мұқтажбыз деп айтып өткен болатын [10]. Осыған байланысты профессорлық-оқытушылық құрамның тиімді ынталандыру жүйесін құру маңызды орын алады, неғұрлым ынталандыру жүйесі тиімді болса, соғұрлым жоғары оқу орындарында құзіретті мамандар білім береді.

Профессорлық-оқытушылар құрамын тиімді ынталандыру жүйесі екі мүдделі тараптың да қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескере отырып жүзеге асырылады. Оқу стандарттарының үздіксіз өзгерістері, «қағаз» жұмыстарының басым болуы сияқты мәселелер ПОҚ ынталандыру жүйесін дамыту қажеттіліктерін төмендетеді. Сол себепті, бұл мәселені шешу үшін оқытушыларды ынталандырудың екі жақты: моральдық және материалдық тұрғыда қамтитын комплексті жүйені енгізу керек.

2. Педагогикалық көрсеткіштер.

Оқытушының оқыту әдісі мен құралдарын дұрыс таңдауы - білім сапасы мен оқу үдерісіндегі игерілген білім сапасын бағалауда көрінеді. Ағымдық бақылау пәннің мазмұны бойынша жүргізіледі және келесі түрлерде өткізіледі: ауызша сұрау,коллоквиум, семинар, тест, зертхана жұмыстары, сынақтар және тағы басқалары. Осындай оқыту мен бағалау әдістерін негізінен пән мұғалімі анықтайды. Сондықтан да, педагогикалық тұрғыдан алғанда, бұл білімге деген қызығушылық деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін оқушылардың білімін бағалау әдістерін дұрыс құрай алу қабілеті.

Осылайша, жоғары білім жүйесіндегі дұрыс қолданылған әдістер мен құралдар жұмыс ортасында күрделі тапсырмаларды орындау алу қабілеті арқылы еңбек күшінің сапасын арттыруда, сәйкесінше еңбек өнімділігі мен экономикалық дамуда маңызды орын алады.

3. Техникалық көрсеткіштер.

Техникалық тұрғыдан алғанда, бұл университетті басқарудың автоматтандырылған жүйесін (АБЖ) әзірлеу. Осы арқылы университет өз жағдайын жедел талдап, нәтижесінде деректерді өңдеп, шешімдер қабылдау үшін объективті бағалай алады. Мәселен, қазіргі таңда Қазақстан Республикасының барлық жоғары оқу орындарының жеке университет жүйелері бар – ол әрбір студенттің білім беру порталында білім беру мазмұнына қол жеткізу мүмкіндігін, тестілеу арқылы аралық және қорытынды бақылаудан өтуді; нақты уақыт режимінде кеңес алу және оқытушылармен асинхронды түрде мамандықтың типтік оқу жоспарын ескере отырып, элективті пәндерді таңдау негізінде жеке оқу жоспарын құруды, және де тағы да басқа пайдалы функциялармен қамтамасыз етеді. Осылайша, университет басшылары заманауи оқыту технологияларын қолдану және білім берудің барлық нысандарындағы үлгерімді басқару арқылы жоғары білім сапасын бақылауды қамтамасыз ете алады.

Сонымен, аталған 3 сипаттағы көрсеткіштер Қазақстанның жоғары оқу орындарындағы білім сапасын анықтауда басты көрсеткіштер деп тұжырымдауға болады.

Енді, жоғарыда тұжырымдалған білім сапасын анықтаудың көрсеткіштерін Қазақстан Республикасындағы жоғары оқу орындарын рейтингілеу ұйымы – «Атамекеннің» көрсеткіштерімен салыстырайық. «Атамекен» - Республикада жұмыс істейтін ЖОО рейтингілеумен айналысатын Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, коммерциялық емес ұйымы болып табылады. Ол Қазақстан Республикасының Үкіметімен және мемлекеттік органдармен бизнестің келіссөздер жүргізу мүмкіндігін күшейту мақсатында құрылған. Осылайша, «Атамекен» ҚР ЖОО арасында бірқатар критерийлер бойынша рейтингілеу жұмысын жүргізеді. Мәселен, төменде Атамекен 2023 жылғы «Экономика» білім беру бағдарламасы бойынша университеттер рейтингі көрсетілген.

Кесте – 2

«Экономика» білім беру бағдарламасы бойынша, 2023 жылғы «Атамекен» ЖОО рейтингі

№	ЖОО атауы	Орташа жұмыс іздеу уақыты, ай	Түлектердің жұмыспен қамтылу деңгейі, %	Түлектердің орташа жалақы мөлшері, теңге
1	КИМЭП университеті (Алматы қ.)	2.30	100%	263723.00
2	М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті (Астана қ.)	2.50	100%	380414.00
3	Қазақстан-Британ Техникалық университеті (Алматы қ.)	2.10	100%	286418.00

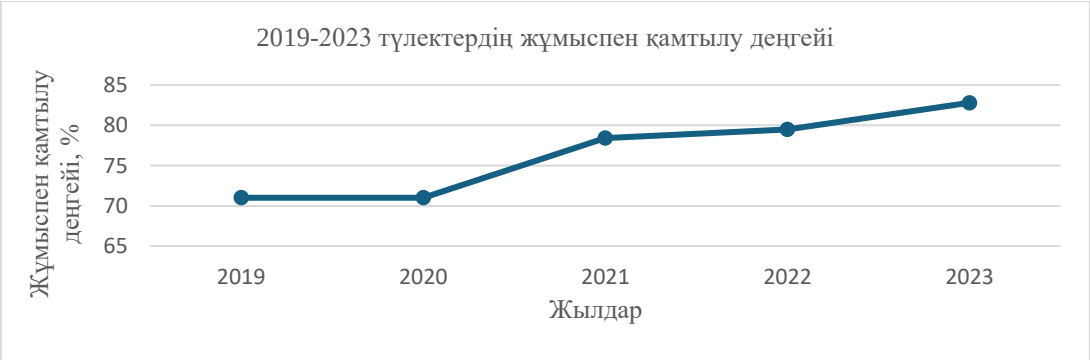
4	Нархоз Университеті (Алматы қ.)	2.70	95%	216834.00
5	Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті (Маңғыстау обл.)	2.40	93%	176558.00
6	Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана қ.)	3.10	86%	163631.00
7	Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қ.)	2.10	92%	157403.00
8	Торайғыров университеті (Павлодар обл.)	1.50	96%	244917.00
9	Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қарағанды обл.)	2.30	88%	179694.00
10	А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті (Қостанай обл.)	2.50	100%	123115.00

** Дереккөз: «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы мәліметтері негізінде құрастырылған*

2023 жылы «Атамекен» ҰКП 2022 жылғы түлектердің деректерін пайдалана отырып, Қазақстан Республикасындағы жоғарғы оқу орындарын 19 критерий бойынша бағалады, олардың негізгілері: жұмыспен қамту деңгейі, орташа жалақы мөлшері, орташа жұмыс іздеу уақыты. Бұл критерийлерді есептеу үшін 2022 жылдың тамыз айынан (барлық түлектер диплом алған кезде) 2023 жылдың шілде айы аралағындағы кезеңде түлектердің ай сайынғы зейнетақы жарналары туралы деректер қолданылған [11].

1) Жұмыспен қамту деңгейі – жоғары оқу орны түлектерінің пайыздық мөлшерде жұмысқа тұру мөлшерін көрсетеді. Бұл фактор, білім сапасын анықтайтын негізгі көрсеткіштердің бірі. Себебі, сапалы білім алып, құзіретті маман атанған түлектер кез-келген еңбек нарығында сұранысқа ие болады.

2023 жылы ҚР ЖОО түлектердің жұмыспен қамтылу деңгейі 3.3% артып, 82.8% құрады, ал 2022 жылы бұл көрсеткіш 79.5% құраған.

Сурет –1. **ҚР ЖОО түлектердің жұмыспен қамтылу деңгейі, % (2019-2023)**

** [11] әдебиет негізінде құрастырылған*

Еңбекпен қамтылу деңгейі мен білім сапасы арасындағы байланысты зерттей келе, келесідей мәселелерді бөлуге болады: заманауи еңбек нарығы маманнан жоғары кәсіби дайындықты талап етеді. Сонымен қатар, жас түлектерге қойылатын талаптар тек академиялық деңгейде ғана емес, дағдылар деңгейінде де көрінеді, мәселен, командамен жұмыс жасай алу, өзгерістерге байланысты тез әрекет ете алу, білімін уақытқа байланысты үнемі жетілдіріп отыру.

2) Атамекен рейтингі бойынша келесі критерий – түлектерге жұмысқа орналасуға кететін уақыт. 2023 жылы оқуды бітіргеннен кейін жұмыс іздеудің орташа уақыты 79 күнді (2.64 айды) құрады.

Сурет –2. **ҚР ЖОО түлектердің жұмысқа орналасуының орташа уақыты (2023 жыл)**
** [12] әдебиет негізінде автормен құрастырылған*

Зерттеу нәтижесінде төмендегідей нәтижелер алынды (1 – сурет):
• Түлектердің 1% оқуды бітіргеннен кейін 6 айдан астам жұмыс іздейді;
• Түлектердің 29% оқу орнын бітіргеннен кейін, 3 айдан 6 айға дейін жұмыс іздейді;
• Түлектердің 70% оқуды бітіргеннен кейін алғашқы 3 айда жұмысқа орналасады.

3) Орташа жалақы мөлшері – «медианалық жалақы», ол барлық жұмысшылардың алған орташа ақша сомасын көрсетеді.

«Атамекен» рейтингілеу ұйымының сауалнамасы бойынша, бұл көрсеткіш 2022 жылмен салыстырғанда (167 577) өзгеріссіз қалды және 168 156 теңгені құрады. Ал 2021 жылы 155 621, 2020 жылы 114 067 теңге деңгейінде болған.

Қазақстан Республикасындағы жоғары білім нарығы соңғы жылдары бірқатар сыртқы және ішкі факторлар әсерінен өзгеріске ұшырауда:

1.Студенттер санының артуы: жылдан жылға жоғары білім алуға деген қызығушылық артып, абитуриенттер мен студенттердің саны көбейіп келеді. Бұл елдегі білім беру қолжетімділігін арттыруға бағытталған мемлекеттік саясатпен тығыз байланысты.

2.Еңбек нарығының талаптарына бейімделу: Жоғары оқу орындары жылдан жылға еңбек нарығының сұраныстарына сәйкес бағдарламаларды қамтамасыз етуде.

3. Жеке жоғары оқу орындарының дамуы: Қазақстанда жеке жоғары оқу орындарының саны артып келеді, олар түрлі сала мамандарына сұранысты қанағаттандыру үшін бәсекеге қабілетті бағдарламалар ұсынады.

Жоғары білім сапасын арттыру комплексті және білім беру үрдісінің әртүрлі аспектілерін қамтитын тәсілдерді қолдануды талап етеді. Бұд әдістерде келесідей мәселелер қарастырылу керек:

1) Жоғары білім беру мазмұны, яғни жоғары оқу орындарында оқытылатын пәндер мен дисциплиналар мазмұны қазіргі заманға сай, нақты еңбек нарығы қажет ететін білім мен дағдыларды меңгеруге бағытталған болуы керек. Сәйкесінше, жұмыс берушілермен тығыз байланысты қолдай отырып, олардың талаптары мен сұраныстарын анықтап, белгілі бір кезең аралығында қайта жаңартылған өзгерістерді енгізу керек;

2) Жоғары білім сапасын сырттай бағалайтын іс-шаралардың адал әрі әділ жүзеге асырылуын қамтамасыз ету;

3) Жоғары оқу орындарының техникалық дайындығын арттыру, яғни, оқу кабинеттерін дербес компьютерлермен, практикалық немесе лабораториялық сабақтарында қолдану керек құрал-жабдықтармен жаппай қамтамасыз ету.

Бұл зерттеу жұмысында жоғары білім сапасын анықтайтын тек дәстүрлі академиялық критерийлерді ғана емес, сондай-ақ білім беру процесіне әлеуметтік-экономикалық орта әсерін және заманауи педагогикалық әрі техникалық инновацияларды енгізудің маңыздылығын атап өтіледі. Мұндай көпқырлы тәсіл жоғары білім сапасын дәлірек және толық бағалауға мүмкіндік береді, бұл

білім беру жүйесін жетілдіру және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға арналған тиімді стратегияларды дамыту үшін маңызды қадам болып табылады.

Қорытынды. Мақала Қазақстандағы жоғары білім сапасын бағалау кешенді көрсеткіштер жүйесінің әлеуметтік-экономикалық, педагогикалық және техникалық аспектілерін қамтиды. Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер келесідей параметрлерді қамтиды: жұмыс берушілердің қанағаттану деңгейі - жоғары білім сапасының маңызды көрсеткіші болып табылады, себебі ол білімнің еңбек нарығының талаптарына қаншалықты сәйкес келетінін көрсетеді. Бұл көрсеткіш жоғары оқу орындарының түлектерінің қажетті дағдылар мен білімдерге ие болу дәрежесін және оларды кәсіби салада табысты жұмыс істеуге дайындығын білдіреді; жұмысқа орналасу және мансаптық өсу - түлектердің жұмысқа орналасу жылдамдығы, алғашқы жылдардағы орташа жалақы деңгейі. Жұмыс берушілердің жоғары қанағаттануы түлектердің жұмысқа оңай орналасып, кәсіби салада табысты дамып жатқанын көрсетуі мүмкін. Ал педагогикалық көрсеткіштер Оқытушылардың кәсібилігі мен құзыреттілігі, білім мен дағдыларды беру қабілеті, заманауи оқыту әдістерін пайдалану деңгейін, оқу құралдары, бағдарламалар, әдістемелік нұсқаулар және басқа да білім беру ресурстарының сапасын қамтиды. Жоғары білім сапасының техникалық аспектілері білім беру процесін жақсарту, оның тиімділігін арттыру және қазіргі заманның талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету үшін заманауи ақпараттық технологияларды енгізу және пайдалану, оның ішінде электрондық оқу материалдары, онлайн курстар, виртуалды зертханалар және қашықтықтан оқыту платформалары, оқу және зертханалық базаның қазіргі заманғы жабдықтармен қамтамасыз етілуі, студенттердің практикалық дағдыларын дамытуға, зерттеулер жүргізуге және зертханалық жұмыстарды орындауға қажетті жоғары сапалы құрал-жабдықтардың болуы сияқты мүмкіндіктерді қамтиды. Қорытындылай келе, бұл мақаланың нәтижелері негізінде Қазақстан Республикасындағы жоғары білімнің сапасын арттыру мақсатында келесі стандарттарды енгізуге болады:

1. Білім беру бағдарламаларының сапасы бойынша стандарттар:

- Еңбек нарығының қажеттіліктерін, жаһандану үрдістерін және заманауи технологиялық жетістіктерді ескеретін білім беру бағдарламаларының нақты стандарттарын әзірлеу және енгізу;
- Білім беру бағдарламаларын студенттердің болашақ кәсіби қызметіне қажетті дағдыларға және құзыреттерге сәйкестігін ескере отырып бағалау және бекіту;
- Оқу бағдарламаларына міндетті практикалық модульдерді енгізу, бұл теориялық білімді нақты еңбек жағдайларымен сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

2. Оқытушылардың біліктілігі бойынша стандарттар:

- Оқытушылардың кәсіби және академиялық біліктілігіне қойылатын талаптарды енгізу, сондай-ақ олардың біліктілігін үнемі арттыру үшін ғылыми зерттеулерге, халықаралық конференцияларға қатысу және оқытуға бағытталған жұмыстарды ұйымдастыру.
- Оқытудың қазіргі заманғы әдістерін, жобалық жұмыс, белсенді оқыту әдістері және цифрлық технологияларды пайдалану сияқты стандарттарды енгізу.

3. Инфрақұрылым мен техникалық жабдықтау сапасы бойынша стандарттар:

- Білім беру мекемелерінің заманауи зертханалары, компьютерлік сыныптары, онлайн-ресурстарға және цифрлық платформаларға қолжетімділікті қамтамасыз ету бойынша техникалық жабдықталудың минималды стандарттарын енгізу.
- Оқу процесін қолдау үшін физикалық (сыныптар, зертханалар) және виртуалды (онлайн курстарға, қашықтықтан оқыту платформаларына қолжетімділік) инфрақұрылымның сапасы бойынша стандарттарды әзірлеу.
- Жаңа білім беру технологияларын енгізу үшін қажетті жағдайлар жасау, мысалы, виртуалды және толықтырылған шындық, жасанды интеллект және басқа да технологиялар.

4. Білім беру процесінің сапасын бағалау стандарттары:

- Студенттердің үлгерімін, студенттер мен жұмыс берушілердің қанағаттанушылығын бағалауға арналған білім сапасын бағалаудың және мониторингтеудің тиімді жүйелерін енгізу.

- Оқу бағдарламалары мен оқытудың сапасын бағалаудың бірыңғай критерийлерін енгізу, оның ішінде студенттер мен түлектерден, сондай-ақ жұмыс берушілерден кері байланыс алу.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН AP19576425 «Цифрландыру және технологиялық өзгерістер дәуірінде жоғары білім сапасының ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне әсері» гранттық қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 . Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. // Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2

2 . Hryhorash O., Chentsov V., Nurgaliyeva A., Hryhorash T. State funding of higher education as a factor of ensuring its quality: experience of the European countries // Journal of Public and Municipal Finance. – 2020. – №11. – 60 p. DOI:10.21511/pmf.09(1).2020.06

3 . Новиков А.М., Новиков Д.А. Как оценивать качество образования? – URL: http://www.anovikov.ru/artikle/kacth_obr.htm

4 . Панасюк В.П., Третьякова Н.В.. Социально-образовательные инновации в непрерывном образовании взрослых. // Инновационные проекты и программы в образовании. – 2019. – №2. – С. 67-71.

5 . Крысанов А.Б. Управление качеством образования в негосударственном вузе // Журнал «Образование.Наука.Научные кадры». – 2019. – №1. – С.98-101.

6 . Elbawab R. University Rankings and Goals: A Cluster Analysis // Journal of Economies. – 2020. – №5(10). – DOI: .org/10.3390/economies10090209.

7 . «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. 2022 жылғы білім беру бағдарламаларын рейтингілеу – URL: https://atameken.kz/ru/news/48591-npp-sostavila-rejting-luchshih-obrazovatel-nyh-programm-0-goda

8 . Мемлекеттік органдарға арналған интернет-ресурстар платформасы. Жоғары оқу орындарының академиялық дербестігін одан әрі кеңейту бойынша – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/89705?lang=kk

9 . Қазақстандық интернет-басылым. Қазақстанда студенттердің білімін қалай анықтайды: жаңа ережелер – URL: https://www.zakon.kz/pravo/6413866-kak-v-kazakhstane-budut-opredelyat-znaniya-studentov-novye-pravila.html

10. ҚР Президентінің ресми сайты. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы – URL: https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555

11. «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. 2023 жылғы білім беру бағдарламаларын рейтингілеу қорытындысы. – URL: https://atameken.kz/kk/news/51288-677474

REFERENCES

1. Qazaqstan Respublikasy normativtik qūqyqtyq aktilerinin aqparattyq-qūqyqtyq zhyjesi. [Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan.] // Ädılettı memleket. Birtutas ult. Berekeli qoğam. Bırtūtas ūlt. Berekelı qoğam. Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ 2022 jylğy 1 qyrküiektegı Qazaqstan halqyna Joldauy. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2 [in Kazakh].

2. Hryhorash O., Chentsov V., Nurgaliyeva A., Hryhorash T. State funding of higher education as a factor of ensuring its quality: experience of the European countries. Journal of Public and Municipal Finance. – 2020. – №11. – 60 p. –doi:10.21511/pmf.09(1).2020.06

3. Novikov A., Novikov D. Kak ocenivat' kachestvo obrazovaniya? [How to evaluate the quality of education?] – URL: http://www.anovikov.ru/artikle/kacth_obr.htm (data obrashcheniya: 14.01.2024) [In Russian].

4. Panasyuk V., Tret'yakova N. Social'no-obrazovatel'nye innovacii v nepreryvnom obrazovanii vzroslykh [Socio-educational innovations in adult continuing education] // Innovacionnye proekty i programmy v obrazovanii. – 2019. – №2. – S. 67-71 [in Russian].

5 . Krysanov A. Upravlenie kachestvom obrazovaniya v negosudarstvennom vuze [Quality management of education in a non-governmental university] // Zhurnal «Obrazovanie.Nauka.Nauchnye kadry». – 2019. – №1. – S. 98–101 [in Russian].

6. Elbawab R. // University Rankings and Goals: A Cluster Analysis. Journal of Economies. – 2020. – №5(10). – doi: org/10.3390/economies10090209.

7. «Atameken» QR Ūlttyq käsıpkerler palatasy. 2022 jylğy bılım beru bağdarlamalaryn reitiñıleu [National Chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan" Atameken". Rating of educational programs in 2022] – URL: https://atameken.kz/ru/news/48591-npp-sostavila-rejting-luchshih-obrazovatel-nyh-programm-0-goda [in Kazakh].

8. Memlekettık organdarğa arnalğan internet-resurstar platformasy. Joğary oqu oryndarynyñ akademialyq derbestıgın odan ärı keñeitu boiynşa [Internet resource platform for government agencies. To further expand the academic independence of higher education institutions] – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/89705?lang=kk [in Kazakh].

9. Qazaqstandyq internet-basylym. Qazaqstanda studentterdıñ bılımın qalai anyqtaidy: jaña erejeler. [Kazakhstan internet publication. How to determine the education of students in Kazakhstan: new rules] – URL: https://www.zakon.kz/pravo/6413866-kak-v-kazakhstane-budut-opredelyat-znaniya-studentov-novye-pravila.html [in Kazakh].

10. QR Prezidentınıñ resmi saity. Memleket basşysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Qazaqstan halqyna Joldauy. [Official website of the president of the Republic of Kazakhstan. Address of the head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan] – URL: https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555 [in Kazakh].

11. «Atameken» QR Ūlttyq käsıpkerler palatasy. 2023 jylğy bılım beru bağdarlamalaryn reitiñıleu qorytyndysy. [National Chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan" Atameken". Results of the rating of educational programs for 2023] – URL: https://atameken.kz/kk/news/51288-677474 [in Kazakh].

Қайырбек Қ., Кондыбаева С., Болуспаев Ш.

РЫНОК ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена теме исследования состояния рынка высшего образования в Казахстане и показателей качества высшего образования. В данной работе рассматриваются показатели определения качества образования в вузах страны, приводятся их педагогические, социально-экономические (уровень удовлетворенности работодателей, внешняя или объективная оценка, система эффективного стимулирования профессорско-преподавательского состава) и технические аспекты.

Методы исследования включают методы статистического анализа, обработки и интерпретации данных,позволяющие глубже понять состояние и важнейшие тенденции современного рынка высшего образования, в том числе: зарубежные и отечественные работы Национальной палаты предпринимателей «Атамекен», проведенные в рамках тематики статистики рейтингования образовательных программ в отечественных ВУЗах и состояния высшего образования.

Основные результаты работы подчеркивают необходимость совершенствования методов оценки качества высшего образования и акцентируют внимание на улучшении взаимодействия между государством, организациями образования и работодателями. Статья важна для дальнейшего развития системы высшего образования в Казахстане, поскольку результаты исследования могут стать основой для разработки новых стратегий в области образовательной политики и повышения конкурентоспособности вузов Казахстана на международной арене.

Kaiyrbek K., Kondybayeva S., Boluspayev S.

HIGHER EDUCATION MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: DETERMINATION OF HIGHER EDUCATION QUALITY INDICATORS

Annotation

The article is devoted to the research of the state of the higher education market in Kazakhstan and the quality indicators of higher education. This paper examines the indicators for determining the quality of education in the country's universities, provides their pedagogical, socio-economic (employer satisfaction level, external or objective assessment, effective incentive system for teaching staff) and technical aspects.

The research methods include methods of statistical analysis, processing and interpretation of data, allowing for a deeper understanding of the state and the most important trends of the modern higher education market, including: foreign and domestic work of the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken", conducted within the framework of statistics on the rating of educational programs in domestic universities and the state of higher education.

The main results of the work emphasize the need to improve methods for assessing the quality of higher education and focus on improving interaction between the state, educational organizations and employers. The article is important for the further development of the higher education system in Kazakhstan, as the results of the study can become the basis for the development of new strategies in the field of educational policy and increase the competitiveness of universities in Kazakhstan in the international arena.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).35
УДК 316.77:001.8 (574)
ГРНТИ 06.30.30

Ж.С. Утегенова*, PhD, ассоц. профессор[1]
У.Б. Тлемисов, старший преподаватель[2]
К.Б. Дауылбаев, д.э.н., профессор[3]
А.А. Шаметова, к.э.н., ассоц. профессор[4]
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан[1]
Университет имени Шакарима,
г. Семей, Казахстан[2]
Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан[3]
Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
г. Караганда, Казахстан[4]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

АНАЛИЗ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА НАУКИ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены тенденции развития научного потенциала Казахстана в период с 2021 по 2023 годы. Проанализированы изменения в численности научных сотрудников, их возрастная и квалификационная структура, а также распределение исследователей по различным секторам деятельности. Определено влияние государственной научной политики на кадровое обеспечение науки в Казахстане.

На основе статистических данных Бюро национальной статистики Казахстана выявлены ключевые тенденции в развитии научных кадров, включая стабильный рост числа сотрудников в сфере высшего образования, что подтверждает успешную реализацию образовательных и научных программ. Показано, что численность научных сотрудников в государственном и предпринимательском секторах уменьшилась, что подчеркивает необходимость усиленной государственной поддержки и стимулирования научных исследований в данных областях. Также рассмотрены тенденции омоложения научных кадров, рост числа высококвалифицированных специалистов и увеличение числа научных работников в возрастных группах до 35 лет.

Проанализированы результаты, которые показывают, что наибольший рост наблюдается в секторе высшего образования, а также выявлена необходимость дальнейшего укрепления взаимодействия между государственным, частным и некоммерческим секторами для повышения научной активности. В статье показано, что успешное развитие науки в Казахстане зависит от эффективного сочетания государственной поддержки и активного вовлечения частного сектора в исследовательские процессы.

Ключевые слова: *научный потенциал, научные сотрудники, сектора деятельности, кадровая политика, квалификация, возрастная структура, государственная поддержка, исследовательская деятельность, инновации.*

Кілт сөздер: *ғылыми әлеует, ғылыми қызметкерлер, қызмет секторлары, кадр саясаты, біліктілігі, жас құрылымы, мемлекеттік қолдау, зерттеу қызметі, инновациялар.*

Keywords: *scientific potential, researchers, sectors of activity, personnel policy, qualifications, age structure, government support, research, innovation.*

Введение. Развитие научного потенциала является неотъемлемой частью обеспечения устойчивого экономического роста и инновационного развития любой страны, включая Казахстан. В последние годы наблюдается усиление внимания к научным исследованиям, что способствует не только росту числа научных сотрудников, но и улучшению качества научной работы в различных секторах экономики. Однако, несмотря на положительные тенденции, существуют проблемы, связанные с недостаточной координацией между государственным, частным и образовательным секторами, что ограничивает эффективность применения научных достижений на практике. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью глубокого анализа структуры и динамики научных кадров в Казахстане, а также влияния государственной политики на их распределение по секторам.

Целью исследования является анализ динамики численности научных сотрудников в Казахстане в 2021-2023 годах с акцентом на выявление ключевых факторов, влияющих на

изменения в составе научного персонала, а также на оценку воздействия государственной научной политики. Задачи исследования включают анализ структуры научных кадров по возрастным и квалификационным категориям, а также выявление тенденций в распределении научных сотрудников по различным секторам деятельности.

Методология исследования включает анализ статистических данных, представленных Бюро национальной статистики Казахстана, а также использование методов статистической обработки для выявления тенденций и зависимости. Статистические и сравнительные методы, применяемые в исследовании, широко используются в работах, посвященных изучению научного потенциала и кадровой политики в сфере науки, в том числе в исследованиях, описанных в литературных источниках.

Обзор литературы. Научная и исследовательская деятельность в Казахстане активно развивает свой потенциал, что подтверждается рядом исследований и отчетов. В частности, работы последних лет показывают тенденцию к росту численности научных сотрудников, особенно в сфере высшего образования. Связано это с увеличением числа образовательных учреждений и активным развитием магистратуры и докторантуры [1,2]. В исследованиях [3,4] подчеркивается значимость создания научных кластеров и инновационных экосистем для развития высокотехнологичных отраслей Казахстана, что требует существенного вовлечения научного сообщества в данные процессы.

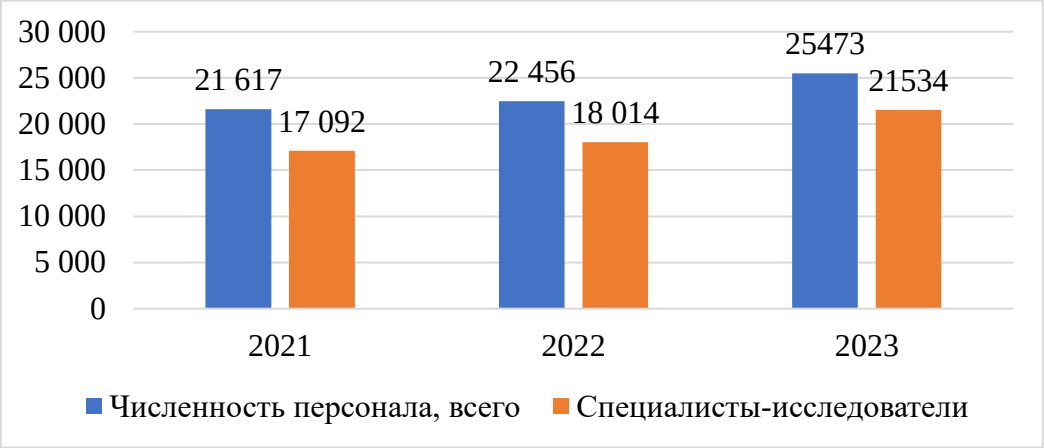
Однако, несмотря на позитивную динамику, ряд исследователей отмечает проблемы в организации и поддержке научной работы в частном секторе, который демонстрирует низкие результаты по сравнению с государственными и образовательными учреждениями [5]. Проблемы недостаточной координации между различными секторами, а также низкий уровень инвестиций в научные исследования из частного сектора остаются актуальными.

Исследования показывают, что успех в развитии науки во многом зависит от эффективных государственных программ и политик, направленных на стимулирование научных и инновационных проектов. Ряд работ [6] указывают на важность внедрения инноваций для повышения научного потенциала страны.

Тем не менее, остаются нерешенные вопросы, такие как недостаточная интеграция между наукой и промышленностью, особенно в частном секторе. Противоречия также касаются эффективности государственного финансирования и его воздействия на инновационные процессы в долгосрочной перспективе. Поэтому важно продолжать исследования, направленные на изучение механизмов взаимодействия различных секторов, а также на развитие национальных инновационных систем, что позволит значительно повысить конкурентоспособность Казахстана на международной арене.

Основная часть. Развитие научного потенциала является ключевым фактором устойчивого экономического роста и технологического развития Казахстана. В последние годы в стране предпринимаются значительные усилия по укреплению научно-исследовательской деятельности, что отражается на динамике численности научных сотрудников. Анализ статистических данных позволяет выявить тенденции изменения кадрового состава научной сферы, определить факторы, влияющие на приток и отток исследователей, а также оценить влияние государственной политики на развитие науки.

В рисунке 1 представлены статистические данные о численности научных сотрудников в Казахстане за 2021-2023 года.

Рисунок–1. **Численность научных сотрудников в Казахстане, чел.***

** составлено по источнику [8]*

По данным Бюро национальной статистики Казахстана, в 2023 году численность работников науки составила 25 473 человека, что на 3 017 человек (13%) больше по сравнению с предыдущим годом и на 18% больше, чем в 2021 году. Основной рост произошел за счет увеличения числа специалистов-исследователей, которых в 2023 году насчитывалось 21 534 человека –на 3 520 человек (20%) больше, чем в 2022 году.

Однако в структуре кадров присутствует значительное несоответствие между исследователями и техническим персоналом. В 2023 году доля специалистов-исследователей составила около 85% от общего числа работников науки, в то время как технический и вспомогательный персонал – лишь 15% [7]. Таким образом, на одного исследователя приходилось всего 0,2 вспомогательных работника, что увеличивает нагрузку на ученых, вынуждая их совмещать исследовательскую деятельность с выполнением технических задач.

Динамика численности научных сотрудников напрямую связана с системой подготовки и воспроизводства кадров высшей научной квалификации. В данном контексте важное значение имеет развитие магистратуры и докторантуры, а также мобильность исследователей между научными организациями и секторами экономики.

Рисунок 2 позволяет рассмотреть структуру и динамику научного персонала в разрезе квалификационных уровней, выявить тенденции в подготовке научных кадров и оценить влияние государственной политики на воспроизводство научного потенциала страны.

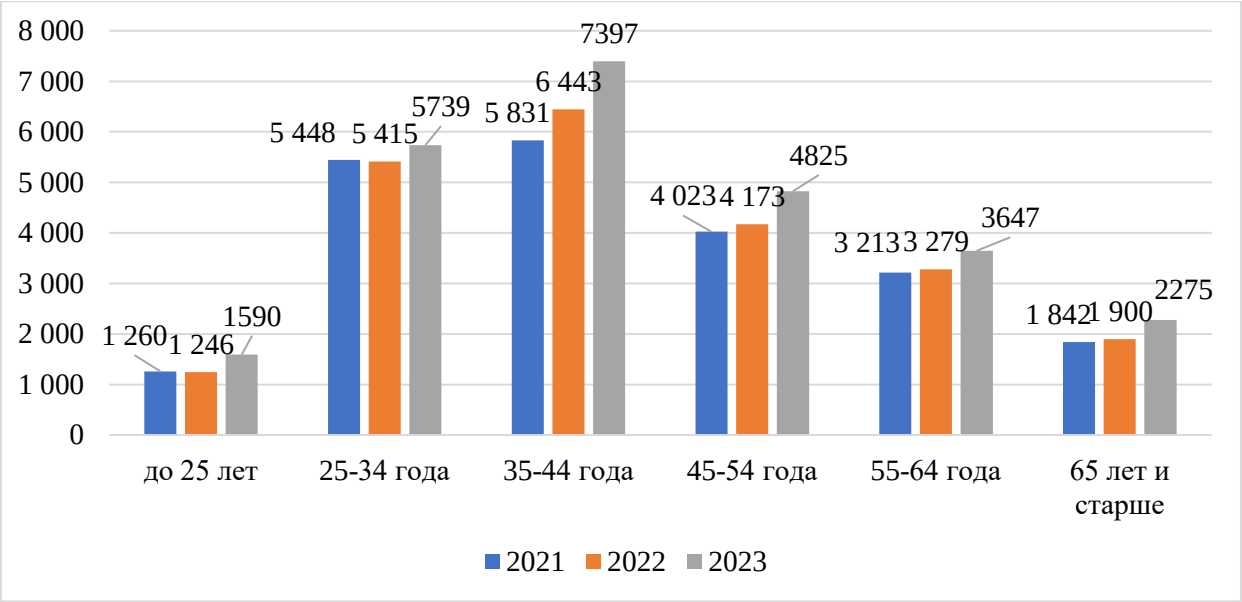

Рисунок –2. **Возрастное распределение научных сотрудников в Казахстане, чел.***

** составлено по источнику [8]*

Из данных рисунка 2 видно, что за период с 2021 по 2023 год наблюдается устойчивый рост численности научных сотрудников во всех возрастных категориях. В возрастной структуре наибольшая доля сотрудников приходится на возрастную группу 35–44 лет, составляя 29,0% от общей численности научного персонала. Данная группа продемонстрировала наибольший прирост – на 954 человека (15%) по сравнению с 2022 годом. Свидетельствует это о том, что значительная часть научных сотрудников находится в наиболее продуктивном возрасте, обладая уже достаточным опытом для самостоятельного ведения исследований.

Следующей по численности является группа 25–34 лет, на которую приходится 22,5% научного персонала. В 2023 году численность данной категории выросла на 324 человека (6%), что указывает на стабильный приток молодых кадров в сферу науки.

Примечательно, что численность научных работников в возрасте до 25 лет также увеличилась – на 344 человека (27,6%), что говорит об активизации работы по привлечению студентов и недавних выпускников в исследовательскую деятельность.

Среди старших возрастных групп динамика также положительная. Численность сотрудников в возрасте 45–54 лет увеличилась на 652 человека (15,6%), а работников 55–64 лет – на 368 человек (11,2%). Свидетельствует это о том, что опытные специалисты продолжают оставаться в научной сфере, обеспечивая передачу знаний и компетенций молодым исследователям.

Наибольший процентный прирост зафиксирован среди ученых 65 лет и старше – на 375 человек (19,7%), что возможно связано с увеличением числа работающих пенсионеров и замедлением естественного выбытия специалистов данной возрастной категории.

Анализ данных рисунка 2 показывает несколько важных тенденций:

- омоложение кадрового состава – увеличение численности молодых ученых (до 35 лет) свидетельствует о повышении интереса молодежи к научной деятельности и эффективности программ подготовки кадров;

- рост числа исследователей старшего возраста – увеличение численности ученых старше 65 лет указывает на недостаточные механизмы привлечения молодых специалистов на руководящие позиции и необходимость создания стимулов для карьерного роста;

- сбалансированное распределение по возрастным группам – несмотря на определенные диспропорции, следует отметить наличие преемственности поколений, что является положительным фактором для развития науки в долгосрочной перспективе.

Помимо возрастной структуры, важным аспектом анализа научного потенциала Казахстана является квалификационный уровень сотрудников. На рисунке 3 рассмотрено распределение научных сотрудников по уровню квалификации, что позволило оценить структуру кадрового состава и выявить тенденции в развитии научной карьеры.

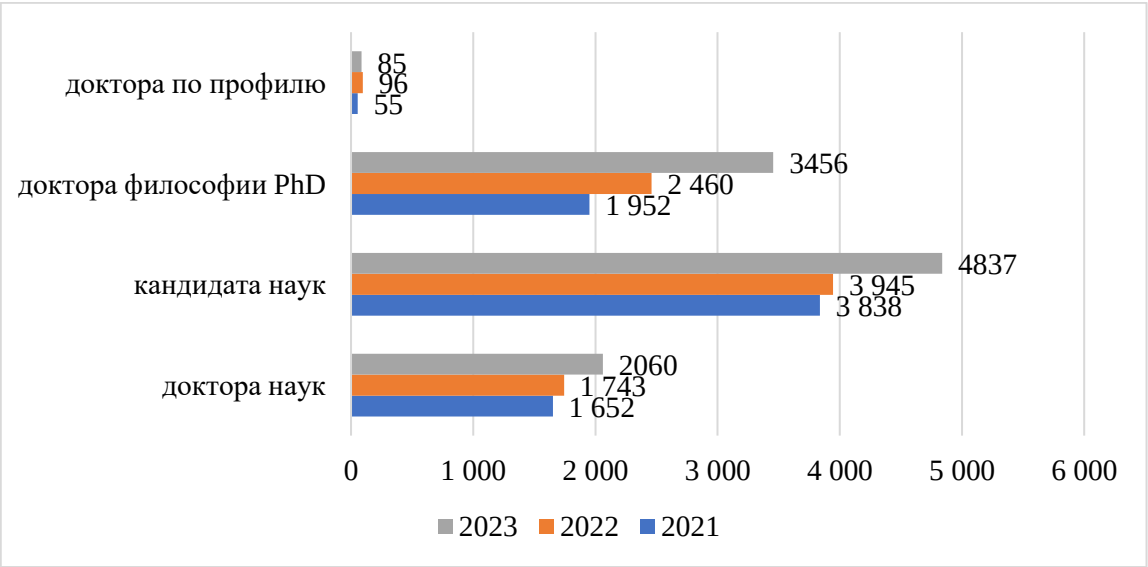

Рисунок –3 **Распределение научных сотрудников в Казахстане по квалификации, чел.***

** составлено по источнику [8]*

Анализ данных рисунка 3 показывает устойчивый рост количества специалистов с высшей научной квалификацией, что свидетельствует о развитии системы подготовки кадров и повышении научного потенциала страны.

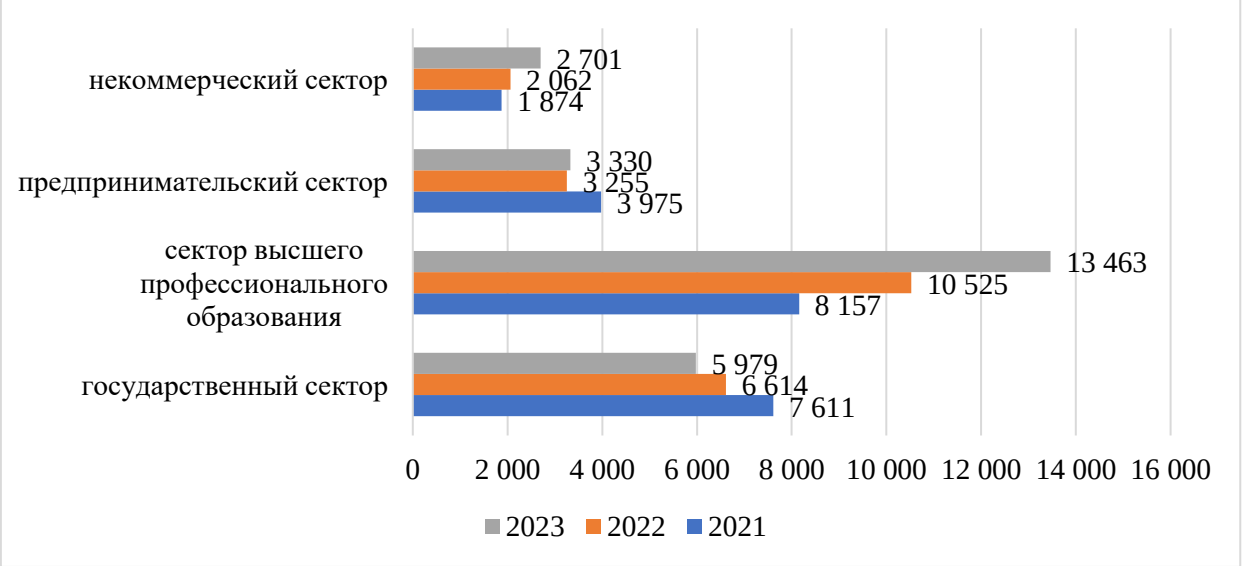
Наиболее значительный прирост отмечается среди докторов философии (PhD). Их численность увеличилась с 1 952 человек в 2021 году до 3 456 в 2023 году, что составляет 77% роста за три года. Свидетельствует это об активном развитии программ PhD и усилении мер государственной поддержки молодых ученых.

Численность кандидатов наук также демонстрирует положительную динамику, с 3 838 человек в 2021 году до 4 837 в 2023 году (+26%). Доктора наук увеличили свое присутствие в научной сфере с 1 652 человек в 2021 году до 2 060 в 2023 году, что соответствует приросту на 25%. Свидетельствует это о повышении интереса к высшей научной квалификации и укреплении научных школ в Казахстане.

В то же время численность докторов по профилю (практико-ориентированная степень) показала колебания - рост с 55 человек в 2021 году до 96 в 2022 году, затем снижение до 85 в 2023 году, что вероятно связано с изменением требований к данной квалификации или спецификой отраслевого спроса.

В целом, анализ данных рисунка 3 демонстрирует положительные тенденции в развитии научных кадров. Рост численности PhD указывает на активное пополнение научного сообщества молодыми исследователями, тогда как увеличение числа докторов и кандидатов наук свидетельствует о повышении привлекательности научной сферы в Казахстане.

Следующим важным аспектом анализа научного потенциала является распределение сотрудников по секторам деятельности, что представлено на рисунке 4.

Рисунок– 4. **Распределение научных сотрудников в Казахстане по секторам деятельности, чел.***

** составлено по источнику [8]*

Анализ данных рисунка 4 показывает, что в 2021 году в государственном секторе было зарегистрировано 7 611 научных сотрудников. К 2023 году численность сотрудников в секторе уменьшилась до 5 979 человек, что свидетельствует о снижении на 21,4% за исследуемый период. Тренд связан с оптимизацией государственной службы и изменениями в финансировании научных проектов в государственном секторе.

В секторе высшего профессионального образования наблюдается стабильный рост. Число научных сотрудников увеличилось с 8 157 человек в 2021 году до 13 463 человек в 2023 году, что соответствует росту на 64,8%. Подтверждает это тенденцию расширения научной работы в области высшего образования, что является усилий по улучшению научных исследований в университетах.

В предпринимательском секторе численность научных сотрудников за период с 2021 по 2023 годы варьировалась от 3 975 человек в 2021 году до 3 330 человек в 2023 году, что составляет снижение на 16,2%. Указывает это на относительно низкий уровень научной активности в частном

секторе, что связано с ограниченными инвестициями в научные исследования и разработки со стороны предпринимателей.

В некоммерческом секторе также наблюдается рост числа научных сотрудников, с 1 874 человек в 2021 году до 2 701 человек в 2023 году, что составляет увеличение на 44,2%. Подтверждает это активизацию работы некоммерческих организаций в области науки и исследований, что вероятно связано с увеличением числа НПО, ориентированных на развитие науки и технологий.

Анализ данных показывает, что наибольший рост численности научных сотрудников наблюдается в секторе высшего профессионального образования, что свидетельствует о стратегической направленности на развитие науки в университетах. В то время как государственный и предпринимательский сектора демонстрируют снижение численности, что подчеркивает необходимость более активной поддержки научной деятельности в данных областях для повышения эффективности государственной инновационной политики.

Заключение. В статье проведен всесторонний анализ развития научного потенциала Казахстана и динамики численности научных сотрудников в различных секторах в период с 2021 по 2023 годы. Результаты показали стабильный рост числа специалистов в сфере науки, особенно в секторе высшего образования, что является важным индикатором успешной реализации образовательных и научных программ в университетах. В то же время наблюдается снижение числа научных сотрудников в государственных и предпринимательских секторах, что подчеркивает необходимость более активной государственной поддержки и стимулирования научных исследований в данных областях.

Особое внимание было уделено возрастной и квалификационной структуре научных кадров, выявившей важные тенденции, такие как омоложение состава и рост числа высококвалифицированных специалистов. Результаты подтверждают успешное развитие программ подготовки кадров и о повышении привлекательности научной сферы в Казахстане.

Важным выводом является необходимость дальнейшего укрепления механизмов сотрудничества между государственным, частным и некоммерческим секторами для оптимизации научной деятельности и улучшения качества научных исследований. Практическое использование полученных результатов может способствовать улучшению государственной инновационной политики и повышению научного потенциала страны в долгосрочной перспективе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Гордеева Е.А., Темирбаева Д.М. Развитие инновационных систем в контексте реализации стратегии «Смарт специализация RIS3» // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024 – № 3(56). – С. 205–213. – doi 10.52260/2304-7216.2024.3(56).22

2. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – № 18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

3. Baituova L., Tleuzhanova M., Agipar B. Issues related to human resources development in the conditions of industrial and innovative economy in the Republic of Kazakhstan //Journal of the Knowledge Economy. – 2024. – № 15(1). – P. 1571–1591. – doi: 10.1007/s13132-023-01358-x

4. Kenzhaliyev O., Ilmaliyev Z., Tsekhovoy A., Triyono M., Kassymova G., Alibekova G., Tayauova G. Conditions to facilitate commercialization of R & D in case of Kazakhstan //Technology in Society. – 2021. – № 67. – 101792 p. –doi: 10.1016/j.techsoc.2021.101792

5. Narbaev T., Amirbekova D. Research productivity in emerging economies: empirical evidence from Kazakhstan //Publications. – 2021. – № 9(4). – 51 p. – doi: 10.3390/publications9040051

6. Amirbekova D., Narbaev T., Kussaiyn M. The research environment in a developing economy: Reforms, patterns, and challenges in Kazakhstan //Publications. – 2022. – № 10(4). – 37 p. – doi: 10.3390/publications10040037

7. Национальный доклад по науке. – Астана – Алматы, 2024. – 268 с.

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика образования, науки и инноваций. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Baksultanov D., Kurmanov N., Gordeeva E., Temirbaeva D. Razvitie innovacionnyh sistem v kontekste realizacii strategii «Smart specializacija RIS3» [Development of innovative systems in the context of the implementation of the Smart Specialization RIS3 strategy] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2024 – № 3(56). – S. 205–213. – doi 10.52260/2304-7216.2024.3(56).22 [in Russian]

2. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – № 18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

3. Baituova L., Tleuzhanova M., Agipar B. Issues related to human resources development in the conditions of industrial and innovative economy in the Republic of Kazakhstan //Journal of the Knowledge Economy. – 2024. – № 15(1). – P. 1571–1591. – doi: 10.1007/s13132-023-01358-x

4. Kenzhaliyev O., Ilmaliyev Z., Tsekhovoy A., Triyono M., Kassymova G., Alibekova G., Tayauova G. Conditions to facilitate commercialization of R & D in case of Kazakhstan //Technology in Society. – 2021. – № 67. – 101792 p. – doi: 10.1016/j.techsoc.2021.101792

5. Narbaev T., Amirbekova D. Research productivity in emerging economies: empirical evidence from Kazakhstan //Publications. – 2021. – № 9(4). – 51 p. – doi: 10.3390/publications9040051

6. Amirbekova D., Narbaev T., Kussaiyn M. The research environment in a developing economy: Reforms, patterns, and challenges in Kazakhstan //Publications. – 2022. – № 10(4). – 37 p. – doi: 10.3390/publications10040037

7. Nacional'nyj doklad po nauke. [National Science Report] – Astana – Almaty, 2024. – 268 s. [in Russian]

8. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of education, science and innovation. [Education, science and innovation statistics] Dynamic tables. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Утегенова Ж.С., Тлемисов Ұ.Б., Дауылбаев К.Б., Шаметова А.А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМНЫҢ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада 2021-2023 жылдар аралығындағы Қазақстанның ғылыми әлеуетін дамыту үрдістері қарастырылған. Ғылыми қызметкерлер санындағы өзгерістер, олардың жас және біліктілік құрылымы, сондай-ақ зерттеушілердің әртүрлі қызмет салаларына бөлінуі талданады. Мемлекеттік ғылыми саясаттың Қазақстандағы ғылымды кадрлық қамтамасыз етуге әсері айқындалды. Қазақстанның Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері негізінде жоғары білім беру саласындағы қызметкерлер санының тұрақты өсуін қоса алғанда, ғылыми кадрларды дамытудағы негізгі үрдістер анықталды, бұл білім беру және ғылыми бағдарламалардың табысты іске асырылуын растайды. Мемлекеттік және кәсіпкерлік секторлардағы ғылыми қызметкерлердің саны азайғаны көрсетілген, бұл аталған салаларда ғылыми зерттеулерді күшейтілген мемлекеттік қолдау мен ынталандыру қажеттігін көрсетеді. Сондай-ақ, ғылыми кадрларды жасарту үрдістері, жоғары білікті мамандар санының өсуі және 35 жасқа дейінгі жас топтарындағы ғылыми қызметкерлер санының артуы қарастырылды. Жоғары білім беру секторында ең үлкен өсім байқалатынын көрсететін нәтижелер талданды, сондай-ақ ғылыми белсенділікті арттыру үшін мемлекеттік, жеке және коммерциялық емес секторлар арасындағы өзара іс-қимылды одан әрі нығайту қажеттігі анықталды. Мақалада Қазақстанда ғылымның табысты дамуы мемлекеттік қолдаудың тиімді үйлесіміне және жеке секторды зерттеу процестеріне белсенді тартуға байланысты екендігі көрсетілген.

Utegenova Z., Tlemissov U., Dauylbayev K., Shametova A.

ANALYSIS OF THE HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF SCIENCE IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the trends in the development of Kazakhstan's scientific potential in the period from 2021 to 2023. The changes in the number of researchers, their age and qualification structure, as well as the distribution of researchers across various sectors of activity are analyzed. The influence of the state scientific policy on the staffing of science in Kazakhstan is determined. Based on statistical data from the Bureau of National Statistics of Kazakhstan, key trends in the development of scientific personnel have been identified, including a steady increase in the number of employees in higher education, which confirms the successful implementation of educational and scientific programs. It is shown that the number of researchers in the public and business sectors has decreased, which underscores the need for increased government support and stimulation of scientific research in these areas. The trends of rejuvenation of scientific staff, the growth in the number of highly qualified specialists and the increase in the number of researchers in the age groups up to 35 years are also considered. The results are analyzed, which show that the greatest growth is observed in the higher education sector, and the need to further strengthen cooperation between the public, private and non-profit sectors to increase scientific activity is identified. The article shows that the successful development of science in Kazakhstan depends on an effective combination of government support and active involvement of the private sector in research processes.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).36
УДК 330.1
ГРНТИ 82.13.11

М.К. Уандыкова, д.э.н., профессор
Г.Н. Астаубаева, к.э.н., ассоц. профессор
Г.С. Мухамеджанова*, магистр, старший преподаватель
Т.Ш. Миркасимова, магистр, старший преподаватель
НАО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: gulnar.mukhamedzhanova@narxoz.kz

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ: СИСТЕМНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ

В статье проанализирована трансформация системы государственного планирования и управления в Казахстане в контексте перехода к инновационной экономике. Выявлены проблемы реализации программно-целевого подхода и перехода к национальным проектам, что переход к технологиям проектного управления в форме национальных проектов на данный момент не дает ожидаемых результатов из-за недостаточного анализа мирового опыта. Предложен новый концептуальный подход к описанию инновационной экономики, основанный на трехкомпонентной парадигме инновационного развития. Рассмотрена необходимость системной структуризации экономического пространства. Определены пути совершенствования инструментов управления при формировании и реализации государственных программ. Разработан подход, основанный на четырехспиральной модели инновационного развития с учетом четырех базовых подсистем управления. Обоснована важность создания теоретико-методологической основы для развития программно-проектного подхода в Казахстане. Показано, что применение предложенного подхода позволит повысить эффективность государственного планирования и управления, обеспечивая эффективный переход к программно-проектному управлению. В результате предложенные меры обеспечат более устойчивый экономический рост и развитие на основе инноваций, а предложенные стратегии позволят Казахстану добиться конкурентной революции и создадут устойчивые условия для долгосрочного развития.

Ключевые слова: *система государственного планирования, программный подход, проектное управление, национальные проекты, системный подход, инновационное развитие, модернизация.*
Кілт сөздер: *мемлекеттік жоспарлау жүйесі, бағдарламалық тәсіл, жобалық басқару, ұлттық жобалар, жүйелік тәсіл, инновациялық даму, жаңғырту.*
Keywords: *state planning system, program approach, project management, national projects, system approach, innovative development, modernization.*

JEL classification:H76, H83

Введение. В настоящее время, все страны мира переживают процессы реструктуризации моделей благосостояния своих стран и трансформации экономики в инновационную. Основным инструментом управления экономическим развитием страны являются стратегические и программные документы, которые составляют комплексную систему целевых ориентиров социально-экономического развития. Особая ключевая роль при этом отводится государству. За последнее время количество стран, имеющих национальные или стратегические планы развития, значительно выросло («до 134 стран в 2018 году»). Этому есть несколько причин:

– Целенаправленное экономическое развитие: национальные стратегические планы позволяют странам целенаправленно развивать свои экономики, определяя приоритетные отрасли, инвестиционные направления и социальные цели.

– Повышение конкурентоспособности: четко определенные стратегические планы могут помочь повысить конкурентоспособность национальной экономики путем стимулирования инноваций, поддержки ключевых отраслей и улучшения бизнес-среды.

– Привлечение инвестиций: национальные стратегические планы обычно включают меры по привлечению иностранных инвестиций, что способствует развитию экономики и созданию рабочих мест.

– Устойчивое развитие: стратегические планы могут включать в себя меры по устойчивому развитию, такие как охрана окружающей среды, развитие зеленых технологий и улучшение инфраструктуры.

– Сокращение неравенства: многие стратегические планы включают социальные программы, направленные на сокращение неравенства, обеспечение доступа к образованию и здравоохранению, что способствует социальной стабильности и экономическому росту.

Эти факторы объединяются для обоснования того, почему большинство стран управляют своими экономиками на основе национальных стратегических планов.

Казахстан перешел с 2020 года к новой системе государственного планирования, государственные программы развития (ГПР) переформатированы в национальные проекты, которые, как объявлены, и как требует переход к проектному управлению, финансируются на основе перехода «от "управления бюджетом" к "управлению результатами"..»[1]. Однако, переход к национальным проектам (НП), их формирование и мониторинг их реализации, далеки от положений, задаваемых институтом управления проектами (PMI), в частности, от свода правил управления проектами стандарта ANSI PMI PMBOoK (Project Management Body of Knowledge). В виде результатов ГПР и НП рассматриваются качественные показатели-индикаторы, но не конкретный результат, который не сопоставим с показателями о фактическом состоянии социально-экономических индикаторов.

Целью данной статьи является развитие методов и инструментов государственного планирования и управления на основе представления системной структуризации экономического пространства при трансформации экономики в инновационную, позволяющая осуществить эффективный переход к проектному управлению.

Обзор литературы. В ряде Посланий Президента Главы государства К.Токаева народу Казахстана, как 2023 года так и 2024 отмечается необходимость реализации ряда судьбоносных для страны проектов, подчеркивается важность пересмотра системы государственного планирования, которая должна стать более компактной и гибкой, а также необходимость совершенствования механизмов мониторинга и контроля исполнения поручений [1,2]. Ежегодное упоминание этих вопросов в посланиях Президента подчеркивает их критическую важность для развития страны. Это свидетельствует о том, что формирование прочного промышленного каркаса, обеспечение экономической самодостаточности и развитие обрабатывающего сектора экономики остаются приоритетными задачами для Казахстана. Постоянное внимание к необходимости совершенствования системы государственного планирования и механизмов мониторинга указывает на осознание властями важности эффективного управления для достижения поставленных целей. Такая последовательность в политическом курсе демонстрирует долгосрочную стратегическую направленность экономической политики страны.

Задачи действительно актуальные и, надо подчеркнуть, давно назревшие, имеющие накопленные проблемы в части недостаточно последовательной и не эффективной реализации ГПР. Действительно, курс на трансформационные преобразования с целью отхода от сырьевой направленности экономического развития и укрепление конкурентных преимуществ реального производства на индустриально-инновационной основе был принят едва ли не с первых дней независимого развития. Но реальные возможности появились лишь после непростого периода преодоления тяжелейшего кризиса, вызванного распадом Союза и определяемого спадом промышленного производства, растущим дефицитом бюджета, гиперинфляцией и падением уровня жизни населения [2].

Вместе с тем, начиная с середины нулевых годов, начинается «расцвет» программного подхода к процессам планирования и управления. Большим числом разрабатывались и утверждались государственные, отраслевые и региональные программы/планы с множеством показателей-индикаторов, задач, мероприятий по их реализации, зачастую повторяющимися, пересекающимися и трудноотслеживаемыми в части реализации. *В результате, на наш взгляд, была утеряна логика эффективного управления*.

И самое главное, все это отдаляло от ключевой цели – достижение диверсификации производства на индустриально-инновационной основе. Об этом свидетельствуют как отрицательная динамика показателей экономической сложности (ECI) Казахстана в атласе стран, так и в рейтинге Глобального инновационного индекса [3].

Возвращаясь к программным документам, необходимо отметить, что позднее было проведено сокращение числа государственных программ регулирования (ГПР), однако это не устранило главной проблемы – их недостаточную эффективность. По мнению экспертов, это в значительной степени связано с потерей ключевого элемента, который придавал программам планового управления, до перехода к рыночной экономике, реальную эффективность и результативность. Несмотря на излишне политически идеализированную и централизованную систему социалистического планирования и управления, которая все больше ставила экономику в тупик, рыночные условия привели к потере этого существенного элемента [4].

В последние годы Казахстан перешел на проектное управление, заменяя программные методы на национальные проекты. Однако отечественные эксперты считают, что прежде, чем доверять нацпроекты, тем же управленцам, которые разрабатывали малоэффективные госпрограммы, необходимо оценить их прошлую работу. Отчетов по этим программам в открытых источниках нет, несмотря на выделенные бюджетные средства. Политолог Д. Ашимбаев отмечает, что в плановой экономике за реализацию планов строго отчитывались, и принцип обратной связи работал эффективно [5]. В настоящее же время по десяткам госпрограмм нет и никогда не было полной отчетности. В то же время под их реализацию выделялись значительные бюджетные средства, немалая часть которых, по итогу, уходила «в песок» .

С подобной точкой зрения экспертного сообщества трудно не согласиться. Тем не менее, с позиций научного исследования важен анализ программного подхода на современном этапе, имея ввиду степень реализованности его потенциала на всех этапах планирования и управления.

К. Туркебаева исследует проектный менеджмент в Казахстане, подчеркивая важность изучения лучших практик в государственных органах. Внедрение методов проектного управления улучшит компетенции госслужащих в управлении рисками, стратегическом планировании, анализе бизнес-процессов, коммуникациях и переговорах, что повысит эффективность госуправления на всех уровнях [6]. Г. Джунусбекова считает важным оценивать итоги деятельности госорганов, а не только процессы, и обсуждает реформирование госуправления в Казахстане, указывая на системные проблемы и необходимость дальнейших исследований [7].

В ходе исследования А. Искаковым был «разработан набор рекомендаций, представленных для публичного обсуждения в рамках проекта государственной программы "Цифровой Казахстан – 2020". В данной статье автором было представлено 21 предложение относительно изменений в системе целевых показателей, предлагаемых проектами и мероприятиями, а также в форматах их реализации. Из этих предложений 18 получили положительное одобрение и были включены в проект государственной программы»[8]. Также особое внимание автор уделяет совершенствованию управления государственными программами, в частности, повышению квалификации персонала, участвующего в государственном планировании.

Основная часть. Несмотря на принятый курс к трансформации экономики в инновационную и задания в стратегиях развития индикаторов, совпадающих с индикаторами глобального инновационного индекса, задаваемые программами траектории роста и темпы роста сырьевых экономик, опережая темпы роста развитых стран, на самом деле не дают соответствующего повышения благосостояния населения, т.е. направленность разрабатываемых программ на повышение благосостояния населения не реализуется на деле, к тому же недостаточно развит *формализованный аппарат*, позволяющий оценить эту самую задаваемую траекторию роста.

Как было нами отмечено выше, свою позитивную роль в государственном управлении программный подход выполнял во времена плановой экономики и на начальном этапе независимого рыночного развития страны, что нельзя сказать об их значении на современном этапе социально-экономического развития Казахстана.

Многолетняя практика использования инструментов программного подхода выявляет основные проблемы, связанные с разработкой государственных и программных документов: а) нечеткость формулировки целей и задач; б) их недостаточная соответственность глобальным целям экономического развития страны; в) ограниченные возможности количественной оценки и так далее.

Действительно, многие программные документы обычно лишены показателей, определяющих эффективность и результативность достижения целей программы. В стратегических программных документах ясно отражена система конкретных мероприятий для каждой задачи и определены сроки их реализации. Однако, отсутствие целевых значений по индикаторам эффективности

программных мероприятий, промежуточных результатов деятельности нарушает логическую последовательность в достижении целей программы. Также имеющие место элементы дублирования по целям и задачам различных государственных программ, что снижает уровень качества программного подхода в целом.

Все это говорит об отсутствии общего системного взгляда на программный подход в государственном управлении социально-экономическим развитием страны, регионов, отраслей.

Для выправления подобного положения дел были предприняты меры в рамках внесения изменений в действующую на тот момент времени Систему государственного планирования, а именно, указывалось, что при разработке государственных программ в обязательном порядке должна иметь место информация о целевых индикаторах с промежуточными и конечными результатами, позволяющими оценить степень достижения целей программы.

Наряду с этим, в соответствии с пунктом 7 Правил разработки, реализации, проведения мониторнга и оценки Стратегического плана развития РК, Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны, государственных программ, стратегических планов государственных органов, программ развития территорий методологическое сопровождение и, главное, методическое обеспечение при разработке стартегических и программных документов должно осуществляться конкретным уполномоченным органом по государственному планированию.

Однако, в соответствии «с пунктом 42 Приказа Министра национальной экономики РК от 19 февраля 2018 года №64 «О некоторых вопросах совершенствования Системы государственного планирования в Республике Казахстан», методика может разрабатываться только в том случае, когда невозможно количественно измерить целевые индикаторы, в виду отсутсвия подходящих и, главное, объективных источников информации» [9].

Таким образом, анализ подходов к разработке государственных программ выявляет проблемы в части более четкой идентификации целевых индикаторов, которые обусловлены отсутствием единой методики расчета целевых индикаторов, закрепленных в госпрограммах. *Соответственно, возникают сложности в оценках финансового обеспечения программных документов*.

Так, в том же приказе Министра национальной экономики РК нашла свое отражение Методика по разработке стратегических и программных документов, в которой содержится подробное описание всех пунктов, необходимых при разработке стартегических и программных документов. В частности, в главе 5 «Государственные программы» подробно описывается содержание и структура государственных программ в целом и их разделов, однако отсутсвуют методические основы расчетов при планировании необходимых ресурсов. Так, в пункте 118 излагаются необходимые ресурсы (финансово-экономические, материально-технические, трудовые) для реализации программы, однако отсутсвует конкретика по расчетам необходимых ресурсов а на этапе планирования государственной программы отсутсвует уточнение потребности в средствах в рамках разрабатываемого финансово-экономического обоснования программы.

По мнению тогда Счетного комитета РК, *отсутсвие необходимой методико-методологической базы и является причиной некачественной проработки объемов финансирования государственных программ* [10].

Не стали исключением и важнейшие государственные программы, связанные с реализацией политики диверсификации экономики на индустриально-инновационной базе. В частности, «в рамках предыдущей Госпрограммы индустриально-инновационного развития РК (ГПИИР 2) на период до 2019 года были определены 4 задачи, с соответствующими показателями как по результатам, так и по мероприятиям по их достижению:

- завершение процессов создания эффективной базовой индустрии на основе модернизации предприятий в традиционных секторах;
- создание новых точек индустриального роста посредством реализации крупных отраслеобразующих проектов;
- обеспечение условий для появления высокоэффективного индустриально ориентированного предпринимательства, нацеленного на наращивание экспорта продукции высоких переделов;
- создание предпосылок для формирования критической массы инновационно-активного бизнеса» [11].

По замыслу, достижение соответствующих этим задачам целевых индикаторов должно отображать достижение национальных индикаторов документов первого уровня Системы

государственного планирования. В тоже время эти целевые индикаторы ГПИИР в какой-то мере дублируются в рамках других программных документов.

Так, например, целевой индикатор «Рост стоимостного объема экспорта продукции обрабатывающей промышленности на 19% к уровню 2015 года» дублируется в Государственной программе развития агропромышленного комплекса на 2017-2021 годы. Оценка данного целевого индикатора запланирована в стоимостном выражении, что затрудняет реальную оценку данного показателя в условиях изменения курса тенге к доллару США. Таким образом, стоимость объема экспорта продукции обрабатывающей промышленности может быть достигнута и без увеличения реального объема продукции. Понятно, что более целесообразным было бы осуществлять измерение данного целевого индикатора в натуральном выражении.

В целом же анализ целевых индикаторов государственных программ показал, что допущено несоответствие с системным подходом при разработке государственных программ, что не допускает дублирования целевых индикаторов в государственных и отраслевых программах [10].

Надо заметить, что подобные просчеты программного подхода имели место и при формировании ГПИИР -3 на период до 2025 года (в настоящее время утратившее силу). Таким образом, можно отметить, что, формирование и реализация программ осуществляется на основе программно-целевого управления, в виде результатов рассматриваются качественные показатели-индикаторы, но не конкретный результат, который не сопоставим с показателями о фактическом состоянии социально-экономических индикаторов. К тому же имеет место низкая адаптивность программ на фоне стремительно изменяющихся внешних условий, «забывчивость» систем управления, т.е. постепенная потеря связи с целевыми установками, что ведет к неэффективному, не отслеживаемому использованию бюджетных средств.

На наш взгляд, подобная ситуация связана прежде всего с тем, что нарушены принципы трех основных составляющих государственного подхода к управлению: 1) на предпроектной стадии формирования государственных, ведомственных и региональных программ строгий научно-методический подход подменяется легковесным экспертным подходом при прогнозировании программных целей и количественных индикаторов. Во-многом поэтому либо целевые индикаторы достигаются досрочно, либо вовсе не достигаются; 2) как следствие, не в полной степени срабатывают меры и на стадии планирования, тем самым сводя на нет все усилия по реализации планов мероприятий той или иной программы; 3) не работает механизм ответственности за программные результаты.

Думается, картину дополнит все более слабеющий фактор качества менеджмента по всей вертикали государственного управления. О наличии рассмотренных нами проблем говорится в докладах Счетного комитета по исполнению республиканского бюджета (с 2022 года – Высшая аудиторская палата) за последние годы в Парламенте страны. В частности, экспресс-анализ реализации государственных программ, проводимый Счетным комитетом по итогам исполнения бюджета за последние годы, выявляет высокие риски недостижения общенациональных целей. При этом отмечается отсутствие статистического наблюдения со стороны координаторов госпрограмм по преобладающему большинству индикаторов и показателей, в особенности в региональном срезе.

В мировой практике программный подход в управлении основывается на принципах программно-целевого бюджетирования. В постсоветских же странах, по сложившемуся мнению экспертов, подобные подходы до сих пор не находят должного приложения, и во многом в силу имеющих место перекосов в системе госуправления. В частности, как считают авторы Чаплыгин В., Ершова А., «при подготовке проекта бюджета в заявках, поступающих от отраслевых органов исполнительной власти, потребности в финансировании основываются, как правило, на корректировке объемов бюджетных средств, выделенных в предыдущем году, то есть от достигнутого уровня, а не на количественно измеримых, социально значимых, фактических и ожидаемых результатах от расходования бюджетных средств. В значительной мере это относится и к обоснованиям целевых программ. Несмотря на то, что порядок разработки и реализации целевых программ предусматривает включение в их обоснование ожидаемых конечных результатов реализации программных мероприятий, это требование нередко выполняется лишь формально. Результаты во многих программах сформулированы таким образом, что они не поддаются или плохо поддаются точной количественной оценке. Плановые значения показателей программ в этом случае не позволяют судить о степени достижения их целей. Действующая система учета, отчетности и контроля исполнения бюджета носит затратный характер, то есть позволяет оценивать

главным образом правомерность расходования бюджетных средств, а не результативность их использования. Не налажена и система измерения социально-экономических результатов бюджетного финансирования» [12].

В Казахстане создаются проектные офисы в отдельных ведомствах под конкретные ведомственные задачи. Однако, помимо разрозненности, все это лишь организационные подходы к решению проблем, *которые необходимо дополнять конкретными научно обоснованными предложениями по совершенствованию всей системы программно-целевого планирования*, с использованием широкого класса современных экономико-математических и иных моделей анализа, оценивания и прогнозирования.

Несмотря на то, что проектные офисы создаются под технологии проектного управления, результаты реализации проектов составлены таким образом, что не поддаются расчету эффективности проектов согласно своду правил института управления проектами (ANSI PMI). Отсутствие теории и методологии перехода от программно-целевого управления к программно-проектному не позволяют достигать главной цели – эффективности реализации ГПР и НП, а следовательно, роста и укрепления обрабатывающего сектора экономики. Следствием этого является мало- или совсем низкая конкурентоспособность значительной части продукции обрабатывающей промышленности не только на внешних рынках, но и на внутреннем рынке страны.

Эти основные выводы позволили сформировать гипотезу о необходимости пересмотра самой парадигмы, моделей инновационного развития (ИР), формулировки целей и измеримых результатов для формирования и реализации ГПР. Таким образом, требуется совершенствование инструментов управления, обеспечивающих как формирование, так и реализацию программ при трансформации экономики в инновационную на основе этих инструментов.

Новый концептуальный подход при описании проблемного поля инновационной экономики (ИЭ) требует выстраивания общей цепочки самой концепции ИР, в которую входят сам понятийный аппарат, парадигма, модели ИР и в конечном итоге, моделирование целей, критериев и формирование ГПР и НП, их мониторинга и корректировки при реализации.

Эффективная трансформация экономики в инновационную требует рассматривать не просто инновационный сектор экономики, как это принято в настоящее время в рамках существующей технико-технологической парадигмы, а все сектора экономики во взаимном влиянии. С этих позиций экономика нами рассматривается в виде трех определяющих укладов-секторов: реальный, финансовый и социально-политический с соответствующими направлениями инноваций. Валютно-финансовые и социально-политические инновации не менее значимы. Они обеспечивают технологические инновации. Предлагаемая трехкомпонентная парадигма ИР в инновационной экономике, в отличие от технико-технологической парадигмы, дает возможность и необходимость оценки вкладов каждого направления в ИР и комплексно в экономический рост через продуктивность соответствующих ресурсов [13].

Модель экономического пространства в инновационной экономике. В существующей в настоящее время модели ИР - модели тройной спирали (Генри Ицковица и Лойета Лейдесдорфа) [14], рассматривается взаимосвязь власть-бизнес-университеты, без учета социальной составляющей, а управление взаимодействием между составляющими модели предусматривает процессный подход, при этом математический аппарат для описания их взаимодействия недостаточно развитый [13]. Современная или ее еще называют новая теория экономических систем, (разработанная учеными ЦЭМИ РАН), рассматривает экономическую систему в виде тетрады – «власть, социум, экономика и бизнес, которая распространяется на все уровни экономики – от макро, мезо, микро и до нано уровня. При этом под экономикой понимая общепринятую сферу процессов производства, потребления, распределения и обмена; а под бизнесом рассматривается система, аккумулирующая капитал и осуществляющая инвестиции в различные проекты» [13]. Применение названной теории экономических систем ученых ЦЭМИ РАН к управлению инновационной экономикой, позволяют учесть отсутствующие в трехспиральной модели социум и экономику, и перейти к четырехспиральной модели инновационного развития [13-15].

Переход к четырехспиральной модели *позволяет применить четыре базовые подсистемы процесса управления - объектные, средовые, процессные и проектные*, которые также распространяются на все уровни хозяйствующих субъектов (рисунок 1). Университеты – а это наука, трехспиральной модели не исчезают, они как объекты от микроуровня до макроуровня

обеспечивают инновационное поле региона через фундаментальные и прикладные научные исследования. Такой переход позволяет, во-первых, перейти к программно-проектному управлению, во-вторых, рассматривать все разрабатываемые государственные программы в их взаимосвязи от нано (стартапы)-, микро-, мезо- и до макроуровня. Таким образом, мы получаем системную структуризацию экономического пространства в инновационной экономике.

Рисунок – 1. **Экономическое пространство инновационной экономики***

**Составлена авторами на основе источника [13]*

Также, ключевая роль должна отводиться такому инструменту как Национальная инновационная система (НИС) страны, без формирования которого задача построения инновационно-ориентированной экономики может вызывать большие сомнения. Многолетняя практика реализации политики диверсификации на индустриально-инновационной основе в достаточной мере в этом убеждает. Именно посредством НИС все более будет вовлекаться в производственно-технологические и финансово-экономические процессы и научный потенциал, который в настоящее время используется как в недостаточной степени, так и режиме бессистемности [15].

Заключение. На наш взгляд, переход от программно-целевого подхода в пользу национального проектирования без соответствующего научного обоснования такого перехода и без учета формализованного представления целей и критериев управления, малоэффективен. Важно создать теоретико-методологическую основу как платформу для успешного развития программно-проектного подхода в Казахстане.

В свете сказанного авторами исследования представляется, что необходимо усиливать системные механизмы государственного планирования и управления, имея в виду: 1)систему научно-методического и прогнозно-аналитического обоснования целей и задач, сбалансированных по всей вертикали макро-, мезо и микроуровней управления; 2) систему эффективной и, главное, результативной реализации программных документов, с полноценным использованием механизмов и инструментов мониторинга и принятия решений по оперативной корректировке индикаторов и ресурсов развития на основе системных моделей формирования и реализации программных документов; 3) важен переход к программно-проектному управлению на базе разработки теоретико-методологической основы на базе современной теории экономических систем.

На наш взгляд, применение системного подхода к рассмотрению инновационной экономики на основе четырехспиральной модели инновационного развития с четырьмя *базовыми подсистемами процесса управления, как объекты, среда, процессы и проекты* и является тем инструментарием для перехода к программно-проектному управлению, который позволит осуществить совершенствование системы государственного планирования и управления.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19678174 «Разработка теории и методологии формирования системы управления государственными программами развития Республики Казахстан в условиях трансформации экономики в инновационную» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» от 1 сентября 2023 года. – URL:https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskiy-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588

2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года. – URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014

3. The atlas of economic complexity.–URL: https://atlas.cid.harvard.edu/rankings

4. Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 июня 2024 года № 592.– URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

5. Экономика Казахстана 2024: Цифры, анализ, прогнозы.–URL: https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html

6.Туркебаева К.Т., Сабден О.С. Современное состояние и развитие проектного менеджмента в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2022. № 3(95). – С.187–200. – doi:10.46914/1562-2959-2022-1-3-187-200

6. Джунусбекова Г. Вопросы реформирования системы государственного планирования в Республике Казахстан // Общественная политика и администрирование. – 2013.– Т. 12. № 4.– С. 619–632

7. Искаков А. Генезис факторов снижения эффективности разработки и реализации госпрограмм в Республике Казахстан // Россия - Азия - Африка - Латинская америка: Экономика взаимного доверия. Материалы X Евразийского экономического форума молодежи.– 2019. – Т.1. – С. 146-148

8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 октября 2024 года № 850 «О внесении дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 4 октября 2023 года № 862 «Некоторые вопросы Министерства транспорта Республики Казахстан». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34317430

9. Исследование методологических подходов к проведению аудита эффективности использования бюджетных средств, направленных на индустриально-инновационное развитие с выработкой рекомендаций. Отчет РПП «Центр по исследованию финансовых нарушений». – Нур-Султан.: Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета, 2020. – 138 с.

10. Совершенствование администрирования государственных программ в Республике Казахстан – URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77570/1/MPRA_paper_77570.pdf

11. В Казахстане изменили систему государственного планирования // Zakon.kz. – 2024. – URL: https://www.zakon.kz/pravo/6433392-v-kazakhstane-izmenili-sistemu-gosudarstvennogo-planirovaniya.html

12. Уандыкова М. Системное моделирование процессов формирования и реализации программ инновационного развития регионов: специальность 08.00.13; 08.00.05: диссертация на соискание ученой доктора экономических наук / Уандыкова Мафура; ФГОБУ ВО Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации. - Москва, 2021. – 369 с.

13. Ицковиц Г. Модель тройной спирали // Инновации. – 2011. – № 4. – С. 5–10.

14. Клейнер Г.Б. Государство – регион – отрасль – предприятие: Каркас системной устойчивости экономики России. // Экономика региона. – 2015. – № 2. – С. 50–58.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Jekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana» ot 1 sentjabrja 2023 goda. – URL:https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskiy-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588 [in Russian]

2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm» ot 2 sentjabrja 2024 goda. – URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 [in Russian]

3. The atlas of economic complexity.–URL: https://atlas.cid.harvard.edu/rankings

4. Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija iskusstvennogo intellekta na 2024 – 2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 ijunja 2024 goda № 592.– URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 [in Russian]

5. Jekonomika Kazahstana 2024: Cifry, analiz, prognozy.– URL: https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html [in Russian]

6. Turkebaeva K.T., Sabden O.S. Sovremennoe sostojanie i razvitie proektnogo menedzhmenta v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. №3(95). – S.187-200– doi:10.46914/1562-2959-2022-1-3-187-200 [in Russian]

7. Dzhunusbekova G. Voprosy reformirovanija sistemy gosudarstvennogo planirovanija v Respublike Kazahstan // Obshhestvennaja politika i administrirovanie. – 2013.– T. 12. – № 4.– S. 619–632 [in Russian]

8. Iskakov A. Genezis faktorov snizhenija jeffektivnosti razrabotki i realizacii gosprogramm v Respublike Kazahstan // Rossija - Azija - Afrika - Latinskaja amerika: Jekonomika vzaimnogo doverija. Materialy X Evrazijskogo jekonomicheskogo foruma molodezhi.– 2019. – T.1. – S. 146–148 [in Russian]

9. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 14 oktjabrja 2024 goda № 850 «O vnesenii dopolnenij v postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 4 oktjabrja 2023 goda № 862 «Nekotorye voprosy Ministerstva transporta Respubliki Kazahstan». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34317430 [in Russian]

10. Issledovanie metodologicheskih podhodov k provedeniju audita jeffektivnosti ispol'zovanija bjudzhetnyh sredstv, napravlennyh na industrial'no-innovacionnoe razvitie s vyrabotkoj rekomendacij. Otchet RPP «Centr po issledovaniju finansovyh narushenij». – Nur-Sultan.: Schetnyj komitet po kontrolju za ispolneniem respublikanskogo bjudzheta, 2020. – 138 s. [in Russian]

11. Sovershenstvovanie administrirovanija gosudarstvennyh programm v Respublike Kazahstan – URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77570/1/MPRA_paper_77570.pdf [in Russian]

12. V Kazahstane izmenili sistemu gosudarstvennogo planirovanija // Zakon.kz. – 2024. – URL: https://www.zakon.kz/pravo/6433392-v-kazakhstane-izmenili-sistemu-gosudarstvennogo-planirovaniya.html [in Russian]

13. Uandykova M. Sistemnoe modelirovanie processov formirovanija i realizacii programm innovacionnogo razvitija regionov: special'nost' 08.00.13; 08.00.05: dissertacija na soiskanie uchenoj doktora jekonomicheskih nauk / Uandykova Mafura; FGOBU VO Finansovyj universitet pri Pravitel'stve Rossijskoj Federacii. –Moskva. –2021. – 369 s. [in Russian]

14. Ickovic G. Model' trojnoj spirali // Innovacii. – 2011. – № 4. – C. 5–10. [in Russian]

15. Klejner G.B. Gosudarstvo – region – otrasl' – predprijatie: Karkas sistemnoj ustojchivosti jekonomiki Rossii. // Jekonomika regiona. – 2015. – № 2. – S. 50–58. [in Russian]

Уандыкова М.К., Астаубаева Г.Н., Мухамеджанова Г.С., Миркасимова Т.Ш.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ЖОСПАРЛАУ МЕН БАСҚАРУДЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ: ЖҮЙЕНІҢ БОЛАШАҒЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада инновациялық экономикаға көшу контекстінде Қазақстандағы мемлекеттік жоспарлау және басқару жүйесінің трансформациясы талданған. Бағдарламалық-нысанды тәсілді іске асыру және ұлттық жобаларға көшу мәселелері анықталған. Қазіргі кезде Ұлттық жобалар нысанында жобалық басқару технологияларына көшу әлемдік тәжірибені жеткіліксіз талдауға байланысты күтілетін нәтижелерді бермейді. Инновациялық дамудың үш компонентті парадигмасына негізделген инновациялық экономиканы сипаттауға жаңа тұжырымдамалық тәсіл ұсынылған. Экономикалық кеңістікті жүйелі құрылымдау қажеттілігі қарастырылған. Мемлекеттік бағдарламаларды қалыптастыру және іске асыру кезінде басқару құралдарын жетілдіру жолдары айқындалған. Басқарудың төрт негізгі ішкі жүйесін ескере отырып, инновациялық дамудың төрт спиральды моделіне негізделген тәсіл ұсынылған. Қазақстанда бағдарламалық-жобалық тәсілді дамыту үшін теориялық-әдіснамалық негіз құрудың маңыздылығы негізделген. Ұсынылған тәсілді қолдану бағдарламалық-жобалық басқаруға тиімді көшуді қамтамасыз ете отырып, мемлекеттік жоспарлау мен басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретіні көрсетілген. Нәтижесінде ұсынылған шаралар инновациялар негізінде неғұрлым орнықты экономикалық өсуді және дамуды қамтамасыз етеді, ал ұсынылған стратегиялар Қазақстанға бәсекелестік революцияға қол жеткізуге мүмкіндік береді және ұзақ мерзімді даму үшін орнықты жағдайлар жасайды.

Uandykova M., Astaubaeva G., Mukhamedzhanova G., Mirkasimova T.

TRANSFORMATION OF STATE PLANNING AND MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN: SYSTEMIC PROSPECTS AND CHALLENGES

Annotation

The article analyzes the transformation of the state planning and management system in Kazakhstan in the context of the transition to an innovative economy. The problems of implementing the program-oriented approach and the transition to national projects have been identified, which means that the transition to project management technologies in the form of national projects currently does not give the expected results due to insufficient analysis of world experience. A new conceptual approach to the description of an innovative economy based on a three-component paradigm of innovative development is proposed. The necessity of systemic structuring of the economic space is considered. The ways of improving management tools in the formation and implementation of government programs are identified. An approach based on a four-spiral model of innovative development has been developed, taking into account four basic management subsystems. The importance of creating a theoretical and methodological basis for the development of a program-project approach in Kazakhstan is substantiated. It is shown that the application of the proposed approach will improve the efficiency of state planning and management, ensuring an effective transition to program and project management. As a result, the proposed measures will ensure more sustainable economic growth and innovation-based development, and the proposed strategies will enable Kazakhstan to achieve a competitive revolution and create sustainable conditions for long-term development.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).37
УДК 331.5
ГРНТИ 06.77.64

А.И. Естурлиева, к.э.н., ассоц.профессор[1]
У.Е. Шукеев*, д.э.н., ассоц.профессор[2]
Ш.О. Мендалиева, докторант PhD[1]
И.Н. Рюмкина, к.э.н.[2]
Есенов университет, г. Актау, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
*– основной автор (автор для корреспонденции)
email: shukeev.u@esil.edu.kz

МЕХАНИЗМ И РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ БЕЗРАБОТИЦЫ И МИГРАЦИ ЧЕРЕЗ АТЛАС ПРОФЕССИЙ ПО РЕГИОНУ

В статье рассмотрены актуальные проблемы безработицы и миграции населения Казахстана. Проанализированы основные причины безработицы, включая экономическую нестабильность, недостаточную квалификацию рабочей силы и сезонность. Выявлена взаимосвязь между безработицей и миграцией, а также их влияние на демографическое и экономическое развитие регионов. Показана роль Атласа новых профессий как инструмента прогнозирования потребностей рынка труда, адаптации образовательных программ и снижения миграции. Определено, что использование форсайт-методологии, таких как Rapid Foresight, позволяет предвидеть изменения на рынке труда и атласа профессий в Мангистауской и Туркестанской областях, где его внедрение способствовало снижению безработицы и созданию новых рабочих мест. Проанализированы статистические данные, экспертные мнения и нормативные документы, регулирующие рынок труда Казахстана. Использованы методы анализа статистических показателей, сценарного планирования, Делфи-анализа, форсайт-исследований и контент-анализа. Научная новизна исследования заключается в применении Атласа новых профессий для прогнозирования спроса на рынке труда и адаптации образовательных программ, что способствует подготовке специалистов, востребованных в перспективных отраслях экономики Казахстана. Полученные результаты могут быть использованы при формировании стратегий занятости и кадровой политик. Научная новизна исследования заключается в использовании Атласа новых профессий для прогнозирования потребностей рынка труда и адаптации образовательных программ, что позволяет более точно готовить специалистов, востребованных в перспективных отраслях экономики Казахстана. Информационной базой исследований являются статистические данные по статистике Казахстана, материалы государственных программ поддержки, аналитические отчёты и нормативные акты, а также экспертные мнения, собранные с помощью Форсайт-сессии.

Ключевые слова: *безработица, миграция, Атлас профессий, форсайт-методология, региональное развитие, трудоустройство.*
Кілт сөздер: *жұмыссыздық, көші-қон, Кәсіптер атласы, форсайт әдістемесі, аймақтық даму, жұмыспен қамту.*
Keywords: *unemployment, migration, Atlas of professions, foresight methodology, regional development, employment.*

Введение. В условиях динамично развивающейся экономики и меняющихся потребностей общества проблема безработицы и миграции в Казахстане приобретает всё большую актуальность. Уровень безработицы оказывает существенное воздействие на социально-экономическое состояние регионов, ухудшая уровень жизни граждан и стимулируя миграцию, особенно среди молодёжи и выпускников образовательных учреждений. Трудности на рынке труда выражаются дефицитом вакансий, несоответствием между профессиональными навыками соискателей и требованиями работодателей, а также высоким уровнем трудовой миграции, что наиболее остро проявляется в сельских и удалённых районах [1].

Анализ статистических данных показывает, что по состоянию на 2024 год уровень занятости в Казахстане составляет 66,5%, при этом значительные различия наблюдаются между регионами. В городах уровень занятости выше (около 71,2%), тогда как в сельской местности он ниже (59,8%). В отдельных областях, таких как Мангистауская и Атырауская, отмечается высокий уровень безработицы (4,9%), что связано с нестабильностью экономической структуры и низким уровнем

диверсификации экономик. В то же время в Туркестанской и Алматинской областях уровень занятости демонстрирует положительную динамику, что обусловлено активным развитием строительной отрасли и сфера услуг.

По данным Министерства труда и социальной защиты населения Казахстана, доля молодёжной безработицы в возрасте от 15 до 28 лет составляет 3,9%, что свидетельствует о структурных проблемах в системе трудоустройства выпускников образовательных учреждений. Кроме того, анализ показывает, что занятость женщин в Казахстане составляет 64,2%, что ниже, чем у мужчин (68,5%), что говорит о необходимости усиления мер по поддержке гендерного равенства на рынке труда.

Среди ведущих отраслей с наибольшим уровнем занятости выделяются торговля (15,7%) от общего числа занятых), образование (12,4%), промышленность (11,9%) и сельское хозяйство (11,5%). Однако в таких секторах, как информационные технологии и высокотехнологическое производство, наблюдается нехватка квалифицированных кадров, что требует разработки мер по модернизации образовательных программ и профессиональной подготовке.

Миграционные процессы, в свою очередь, не только являются следствием экономической нестабильности и отсутствия условий для профессионального роста, но и выступают одним из ключевых факторов ухудшения демографической обстановки и социально - экономических показателей отдельных регионов. Отток молодых, квалифицированных специалистов снижает потенциал экономического развития регионов и ослабляет человеческий каптал, ограничивая возможности для модернизации и экономического прогресса.

Для преодоления указанных проблем в Казахстане требуется системный и комплексный подход, ориентированный на повышение занятости населений и улучшение кадрового потенциала. Актуальность данного исследования определяется необходимостью разработки эффективных стратегий и инструментов, направленных на сокращение уровня безработицы и стабилизацию миграционных процессов в условиях современных экономических реалий.

Одним из перспективных инструментов решения данной проблемы является Атлас новых профессий, который представляет собой стратегический механизм для прогнозирования будущих потребностей на рынке труда и создания благоприятных условий для подготовки специалистов, востребованных в среднесрочной перспективе.

Основная цель данного исследования заключается в изучении вопросов безработицы и миграции в контексте регионального развития, а также разработке действенных подходов к их решению с использованием возможностей Атласа профессий. Исследование ориентировано на анализ текущего состояния рынка труда в регионах Казахстана, выявление ключевых факторов, влияющих на уровень безработицы и миграционные процессы, а также разработку практических рекомендаций по применению Атласа для увеличения занятости, совершенствования кадрового потенциала и снижения оттока населения. Предполагается, что полученные результаты позволяет создать интегрированный подход к формированию кадровой политики, способствующий стабильному социально-экономическому развитию регионов, повышению уровня жизни и укреплению конкурентоспособности локальных экономических систем.

Объектом исследования выступает рынок труда Казахстана, рассматриваемый через призму занятости, безработицы и миграции населения. В рамках работы используется комплексный методологический подход, объединяющий такие методы, как анализ статистических показателей, сценарное прогнозирование, Дельфи-анализ, изучение трендов и форсайт-исследования, а также контент-анализ нормативных и аналитических документов. Применение указанных методов позволяет провести всестороннюю оценку текущего положения, предвидеть возможные изменения и определить пути улучшения кадрового потенциала. Ожидается, что полученные выводы окажут содействие в совершенствовании кадровой политики, что в свою очередь, будет способствовать стабильному развитию регионов и повышению их экономической эффективности.

Выбор методологии исследования обоснован необходимостью сбора и анализа как количественных, так и качественных данных, что позволит всесторонне охарактеризовать проблемы безработицы и миграции в Казахстане и предложить оптимальные пути их решения. Каждый из методов дополняет другой, что обеспечивает надёжность и полноту результатов исследования. Ожидается, что результаты исследования помогут сформировать целостный подход к кадровой политике и позволят обеспечить устойчивое, социальное и экономическое развитие регионов.

Соответственно, это позволит повысить качество жизни населения и обеспечит конкурентоспособность экономики региона.

Данное исследование способствует пониманию проблем рынка труда в Казахстане и разработке эффективных стратегий. Следовательно, позволяет снизить уровень безработицы и миграционных потоков. Исследование предоставляет научно обоснованные подходы к адаптации образовательных программ под текущие, а также будущие потребности экономики. Это содействует повышению уровня занятости и способствует развитию социально-экономической ситуации в регионах. А также, Атлас новых профессий позволяет более точно прогнозировать потребности рынка труда. Это является важным шагом для развития кадрового потенциала страны и его устойчивости.

Новизна рассматриваемого исследования состоит в применении Атласа новых профессий для прогнозирования спроса на рынке труда и оптимизации образовательных программ в Казахстане. Это первый опыт внедрения такого подхода для формирования кадровой системы, соответствующей перспективным и текущим требованиям экономики. Исследование также включает в себя форсайт-исследования и анализ ситуации на рынке труда, что позволяет заранее определить востребованные навыки и профессии, способствуя эффективному развитию региональной экономики.

Вопросы безработицы и миграции тесно связаны с социально-экономическим развитием регионов. Анализ существующих исследований показывает, что эффективное управление трудовыми ресурсами требует комплексного подхода, учитывающего как глобальные тренды, так и региональные особенности [2].

Работа Бейсенгалиева Б. и соавторов подчеркивает значительное воздействие миграционных потоков на социально-экономическое благополучие региона, включая создание новых рабочих мест и нагрузку на инфраструктуру [3]. В этом контексте исследования Собировой Р. и коллег акцентируют внимание на молодёжной безработице как одной из ключевых проблем, усугубляемой миграцией и несоответствием квалификаций [4]. Подобный акцент на важности соответствия навыков требованиям рынка труда делает исследование Турекуловой А. и соавторов, которые подчёркивают роль локальной экономики и особенности формирования трудовых ресурсов [5].

Исследование Бастыкова Д. и коллег фокусируется на социальной политике Казахстана, демонстрируя необходимость диверсификации экономики для снижения безработицы и интеграции новых методов управления трудовыми ресурсами [1]. Хишауева Ж. также обращает внимание на роль самозанятости и малых предприятий в снижении уровня безработицы [6].

Атлас новых профессий рассматривается как стратегический инструмент, способный трансформировать рынок труда. Работа Интыкбаевой С. И соавторов подчёркивает его значение для прогнозирования изменений в спросе на профессии и планирования образовательных программ [7]. Международные исследования Иванченко Н. и Енговатого А. подтверждают эффективность подобных подходов, указывая на успешный международный опыт внедрения национальных систем компетенций [8].

Родрик Д. и Субраманиан А. рассматривают мировые тенденции, уделяя особое внимание воздействию глобализации и технологического развития на состояние рынка труда, что необходимо принимать во внимание при формировании стратегий на региональном уровне [9]. Необходимость интеграции современных методик, включая разработку долгосрочных прогнозов с применением инновационных инструментов, подтверждается исследованиями Факова А. и Яицкой Е. [10]. При этом регионы Казахстана обладают индивидуальными социальными и экономическими особенностями. Например, в работе Турекуловой А. и её коллег подробно исследуются проблемы занятости и формирования трудовых ресурсов в Мангистауской области, что подчёркивает значимость учёта местных факторов при создании стратегий.

Анализ научных источников указывает на необходимость комплексного подхода инновационных решений, таких как Атлас профессий. Что, позволяет систематизировать данные о миграции, безработице и потребностях рынка труда. Данный подход позволяет учитывать не только мировые тенденции, но и региональные особенности, способствующие более эффективному управлению трудовыми ресурсами.

Основная часть. Для исследования безработицы и миграционных процессов в Казахстане были выбраны пять регионов: Мангистауская, Атырауская, Алматинская, Туркестанская и Улытауская области. Данный выбор обусловлен несколькими факторами, обеспечивающими репрезентативность результатов и отражающими ключевые особенности социально экономической ситуации в стране.

Во-первых, различия в экономической специализации регионов. Мангистауская и Атырауская области являются ведущими нефтегазовыми регионами Казахстана, характеризующимися высокой зависимостью от добывающей промышленности. Экономика данных областей чувствительна к колебаниям цен на нефть, что оказывает влияние на уровень занятости и миграционные процессы. В тоже время, Алматинская область - одна из наиболее развитых промышленных и аграрных регионов страны. Здесь наблюдается высокая концентрация малых и средних предприятий, которые отражают влияние предпринимательства на рынок труда. Что касается Туркестанской области, то данный регион характеризуется высоким сельскохозяйственным потенциалом и значительной долей трудовой миграции. Здесь особенно заметен отток рабочей силы в более развитые регионы страны. Улытауская область – эта новая административная единица Казахстана, формирующая свою экономическую структуру. Анализ рынка труда в данном регионе позволяет выявить проблемы занятости в малых и развивающихся областях.

Во-вторых, различия в уровне безработицы и занятости. В Мангистауской и Атырауской областях фиксируется одни из самых высоких показателей безработицы в стране (около 4,9%), что обусловлено цикличностью нефтегазового сектора и ограниченным развитием альтернативных отраслей. В Алматинской области уровень безработицы ниже, однако, наблюдаются структурные проблемы, связанные с несоответствием квалификаций выпускников образовательных учреждений требованиям рынка труда. Туркестанская область характеризуется высокой долей сезонной занятости, что влияет на уровень трудовой миграции. Улытауская область демонстрирует особенности формирования рынка труда в новых административных образованиях, что делает её важным объектом анализа.

В-третьих, в нефтегазовых регионах (Мангистауская, Атырауская) наблюдается как внутренняя, так и внешняя трудовая миграция, связанная с колебаниями спроса на рабочую силу. Туркестанская и Алматинская области являются основными регионами-донаторами рабочей силы, откуда жители мигрируют в более развитые регионы. Улытауская область, как новый регион, изучается с точки зрения привлечения населения и развития экономического потенциала.

Таким образом, выбор пяти областей для анализа обусловлен их ключевыми экономическими и социальными особенностями. Данные регионы демонстрируют разнообразие структур занятости, уровень безработицы, а также специфику миграционных процессов, что позволяет получить объективное представление о тенденциях рынка труда в Казахстане.

Кроме того, для более детального анализа, в настоящем исследовании применялся комплексный методологический подход, включающий анализ статистических данных, сценарное прогнозирование, Делфи-анализ, изучение трендов и форсайт-исследования, а также контент-анализ нормативных и аналитических документов. Для обеспечения прозрачности методологической части исследования и последовательности применяемых методов в данном разделе подробно изложены этапы исследования и примеры их практического использования.

Так, метод анализ статистических данных применялся на первом этапе исследования, который включал в себя показатели уровня безработицы, занятости и миграционных потоков по регионам Казахстана за период 2020-2024 гг.

Ситуация на рынке труда в Казахстане характеризуется значительной дифференциацией по регионам в уровнях занятости, доходах населения и миграционных потоках. В ряде областей, таких как Мангистауская, Атырауская и Алматинская, фиксируется сравнительно высокий уровень безработицы, особенно среди молодых людей и выпускников образовательных учреждений. В Улытауском регионе уровень безработицы составляет 4,2%, тогда как в Атырауской и Мангистауской областях этот показатель достигает 4,9%. Данные цифры отражают нехватку рабочих мет и ограниченные возможности для профессиональной реализации населения (рисунок 1)

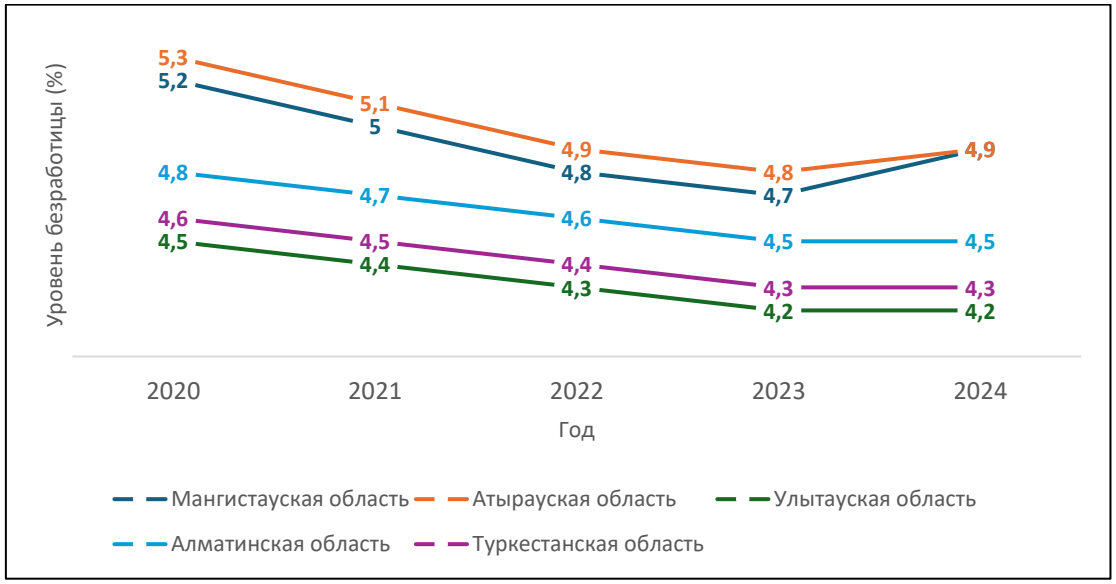

Рисунок – 1. **Уровень безработицы в отдельных областях Республики Казахстан за период с 2020 по 2024 гг.**

* *составлен авторами*

Данные, представленные на рисунке 1, показывают динамику изменений уровня безработицы по регионам. Так, в Мангистауской области за представленный период, уровень безработицы снизился с 5,2% до 4,7%, однако в 2024 году вновь был зафиксирован рост до 4,9%. Первоначальное сокращение уровня безработицы, наблюдаемое на протяжении трех лет, сменилось небольшим увеличением, что может быть обусловлено нестабильностью экономической ситуации или сокращением числа вакансий. Что касается Атырауской области, то показатели безработицы сократились с 5,3% в 2020 году до 4,8% в 2023 году, но также в 202 году вновь выросли до 4,9%. Аналогичная динамика, с незначительным повышением уровня безработицы в последние годы, свидетельствует о влиянии изменений в нефтегазовой отрасли, которая играет ключевую роль в экономике этой области. Также в Улытауской области наблюдалось последовательное снижение уровня безработицы на протяжении всего рассматриваемого периода: с 4,5% в 2020 году до 4,2% в 2024 году. Данная тенденция указывает на положительные изменения в экономической обстановке и создание новых рабочих мест, что может быть связано с реализацией государственных программ поддержки трудоустройства и местного экономического развития. Кроме того, в Алматинской области, в период с 2020 по 2024 годы, уровень безработицы снизился с 4,8% до 4,5%, демонстрируя устойчивую положительную динамику, что связано с активным развитием промышленного производства и строительного сектора, что способствовало увеличению числа рабочих мест. И только в Туркестанской области, на протяжении всего периода, уровень безработицы последовательно снижался с 4,6% в 2020 году до 4,3% в 2024 году. Такая динамика отражает успехи в развитии строительной отрасли, а также результативность мер государственной поддержки занятости.

Таким образом, во всех областях наблюдается снижение уровня безработицы с 2020 по 2023 годы, что вероятно, связано с постепенным восстановлением экономики после кризиса. Однако в Мангистауской и Атырауской областях в 2024 году отмечен незначительный рост безработицы, что может указывать на возникшие экономические проблемы, связанные с изменениями и ключевых секторах региональных экономик. В то же время в Улытауской, Алматинской и Туркестанской областях продолжилось стабильное снижение безработицы, что является результатом успешного реагирования на изменения рынка труда, создания новых рабочих мест и повышения доступности образовательных и квалификационных программ.

Проблема миграции остаётся актуальной, особенно для сельских и удалённых территорий. Молодые специалисты и высококвалифицированные кадры часто покидают свои регионы, стремясь найти более привлекательные условия для трудовой деятельности и повысить уровень жизни в крупных городах или за рубежом, что приводит к значительной утрате человеческого капитала, что

негативно сказывается на темпах экономического роста регионов и снижает их конкурентоспособность.

Рынок труда в настоящее время сталкивается с серьёзными проблемами, одной их, которых является значительное несоответствие между уровнем подготовки выпускников и требованиями работодателей. Во многих отраслях экономики ощущается острая нехватка квалифицированных специалистов, что особенно актуально для горнодобывающего сектора, строительной сферы и области информационных технологий. Ситуация усугубляется тем, что образовательные программы часто не учитывают современные запросы рынка, вследствие чего у молодых специалистов отсутствуют необходимые практические навыки, что снижает их конкурентоспособность и затрудняет процесс трудоустройства.

Несмотря на существующие трудности, в отдельных регионах наблюдаются позитивные изменения. Так, в Алматинской области в 2024 году, объем промышленного производства вырос на 5,4%. Рост промышленного производства способствовал созданию новых рабочих мест строительной отрасли и в обрабатывающей промышленности.

Аналогичная ситуация складывается и в Туркестанской области. Рост строительного сектора позволил снизить миграционные потоки региона и повысить уровень занятости населения.

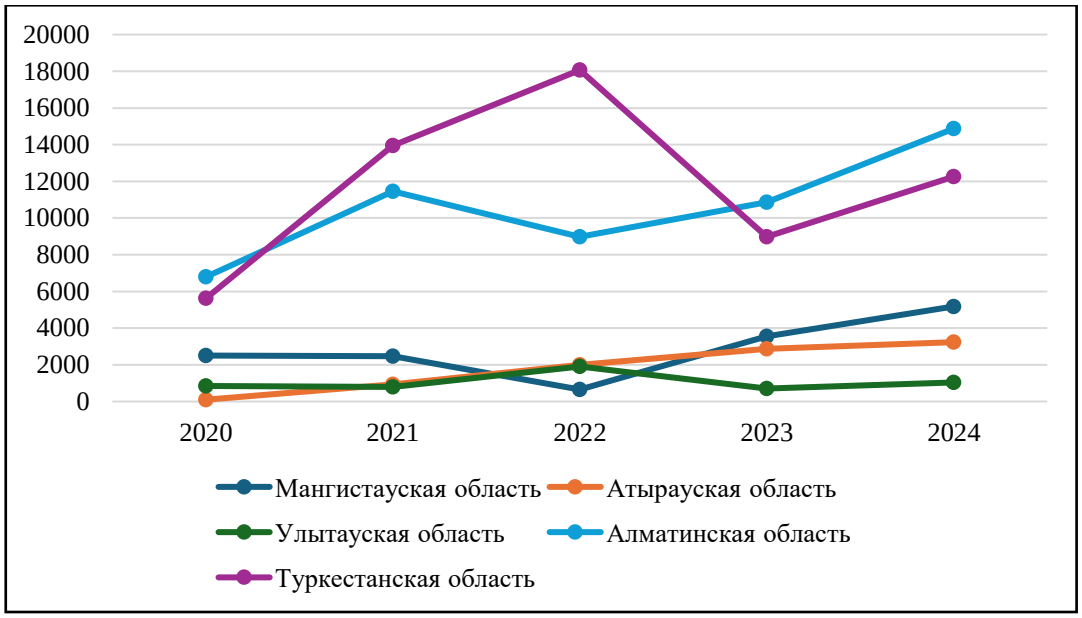

Рисунок –2. **Уровень миграции населения в различных областях Казахстана за период с 2020 по 2024 гг.**

** составлен авторами, основываясь на официальных стат.данных*

На основании предоставленного графика можно сделать следующие выводы. В Мангистауской области наблюдается стабильный рост показателей на протяжении всего исследуемого периода с 2020 по 2024 годы, что отражает увеличение экономической активности и рост числа занятых в регионе. В Атырауской области зафиксирован умеренный рост показателей с незначительными колебаниями в 2021-2023 годах, что свидетельствует о стабильной, но замедляющейся динамике в сфере занятости и миграционных процессов. В Алматинской области прослеживается волнообразная динамика: резкий рост в 2021 году сменяется спадом в 2022 году и новым повышением к 2024 году, что объясняется спадом в 2022 году и новым повышением к 2024 году, что объясняется колебаниями в таких секторах экономики региона, как строительство и промышленность. Для Туркестанской области характерен значительный рост с 2020 года с достижением пика в 2021 году, последующим спадом до 2023 года и восстановлением к 2024 году, что обусловлено активным развитием строительной отрасли и временным снижением экономической активности. В Улытауской области отмечается наиболее стабильная ситуация среди всех регионов, где показатели демонстрируют незначительные изменения, что свидетельствует об отсутствии резких экономических колебаний и устойчивости локального рынка труда.

На графике отчётливо проявляются значительные различия в динамике показателей между регионами, что объясняется отличиями в экономической структуре и уровне развития областей. Так, регионы с развитой строительной и промышленными сферами, например, Алматинская и Туркестанская области, характеризуются более выраженными колебаниями, связанными с цикличностью данных отраслей. Повышение показателей к 2024 году свидетельствует о восстановлении экономической активности после кризисных периодов.

Ключевыми факторами, влияющими на уровень безработицы и миграционных потоков в регионах Казахстана, выступают экономическое состояние региона, несоответствие квалификаций работников требованиями рынка труда, доступность и качество образования, состояние инфраструктуры и условий жизни, особенности экономической структуры и государственные программы по поддержке занятости. В областях с развитой промышленностью и инфраструктурой, таких как Алматинская и Атырауская, уровень безработицы ниже за счёт большего количества рабочих мест в таких сферах, как обрабатывающая промышленность и строительство. В тоже время в менее развитых регионах, таких как Улытауская область, ограниченное количество рабочих мест приводит к более высокому уровню безработицы и активной миграции. Одной из главных причин безработицы остаётся несоответствие квалификаций работников запросам работодателей. Во многих регионах программы профессионального образования не отвечают современным требованиям рынка труда. Следовательно, создает дефицит квалифицированных специалистов, увеличивает безработицу среди выпускников. В сельских и отдаленных районах качество предоставляемых образовательных услуг в большинстве случаев уступает аналогичным программам предоставляемым в крупных городах. Все это, сказывается на уровне подготовки кадров. Ограниченные возможности для получения качественного образования вынуждают молодёжь мигрировать в более развитые регионы или за пределы страны.

Недостаточно развитая социальная инфраструктура регионов и качество жизни, ограниченные возможности для досуга и саморазвития молодых людей усиливают миграционные процессы и способствуют перемещению молодежи в более развитые регионы, для личностного развития и улучшения жизненных условий.

Миграционные процессы также зависят от уровня инфраструктуры и условий жизни. В регионах с низким уровнем социальной инфраструктуры и ограниченными возможностями для досуга и саморазвития молодые люди склонны уезжать в поисках лучших условий жизни. Экономика некоторых областей Казахстана ориентирована преимущественно на узкий круг отраслей, таких как сельское хозяйство или добывающая промышленность, что ограничивает спектр доступных рабочих мест и способствует росту миграции. Значимым факторов также является наличие и эффективность государственных инициатив по развитию занятости и человеческого капитала. В ярде регионов реализуются программы, такие как «Первое рабочее место» и «С дипломом в село», направленные на снижение безработицы среди молодёжи. Однако их успешная реализация требует укрепления взаимодействия между государством, работодателями и образовательными учреждениями. Данные аспекты в совокупности определяют уровень безработицы и масштабы миграции в разных регионах Казахстана.

Для улучшения ситуации на рынке труда необходимо внедрение целевых мер, направленных на развитие региональной инфраструктуры, обновление образовательных стандартов и усиление государственной поддержки. Данные шаги создадут более благоприятные условия для жизни и работы в разных регионах страны. В рамках данного исследования использовался современный инструмент – Атлас новых профессий, который предназначен для прогнозирования будущих потребностей экономики и разработки стратегии управления кадровыми ресурсами в Казахстане.

Одной из ключевых возможностей Атласа является определение списка востребованных профессий и необходимых навыков на ближайшие 5 – 10 лет, что позволяет своевременно вносить изменения в образовательные программы и системы подготовки специалистов с учётом актуальных требований рынка труда. Применение Атласа новых профессий даёт образовательным учреждениям возможность адаптировать учебные программы таким образом, чтобы их выпускники обладали актуальными компетенциями и были готовы к работе в стремительно развивающихся секторах экономики. Также данный инструмент полезен для работодателей, так как он помогает прогнозировать потребности в рабочей силе и формировать долгосрочные стратегии управления персоналом. С помощью Атласа можно отслеживать изменения в экономике и своевременно реагировать на новые вызовы. Следовательно, Атлас позволит сократить разрыв между спросом и

наличием квалификационных кадров. Это, особенно важно для регионов с высоким уровнем безработицы и дефицитом специалистов с необходимыми компетенциями.

Следующий метод – это сценарное прогнозирование, который использовался во втором этапе исследования для оценки возможных изменений на рынке труда Казахстана в среднесрочной перспективе (2025-2023 гг.). Данный метод позволил рассмотреть три вероятных сценария развития, основанных на макроэкономических факторах и тенденциях рынка.

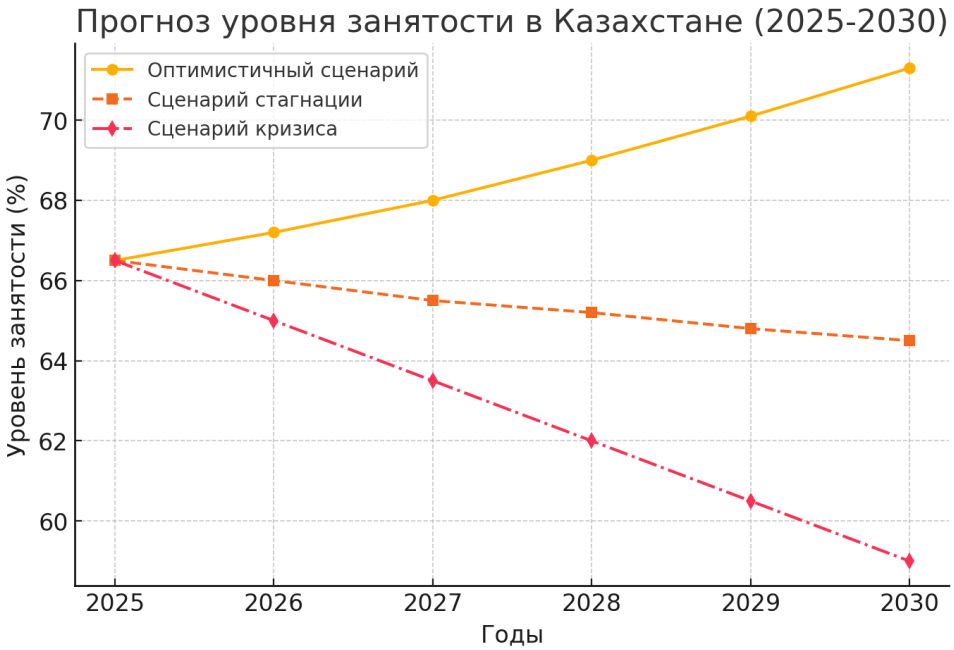

Рисунок –3. **Прогноз уровня занятости Республики Казахстан с 2025 по 2030 гг.**
** составлен авторами*

1. Оптимистичный сценарий (сценарий роста), который предполагает собой активное внедрение цифровых технологий, развитие новых отраслей и успешное выполнение государственных программа поддержки занятости. Основными факторами данного сецнария свляются:

- развитие IT-сектора и высокотехнологичных производств;
- увеличение инвестиций в инновационные проекты;
- активное сотрудничество вузов и бизнеса для адаптации образовательных программ;
- рост доли квалификационных специалистов.

Прогноз оптимистичного сценария демонстрирует увеличение уровня занятости с 66,5% в 2025 году до 71,3% в 2030 году.

2. Сценарий стагнации указывает на сохранение текущих тенденций без значительных реформ. Его основными факторами являются:

- ограничение инвестиций в новые отрасли;
- сохранение дисбаланса между спросом на квалификационных специалистов и уровнем их подготовки;
- поддержка занятости на уровне существующих программ без значительных улучшений.

Прогноз сценария стагнации показывает постепенное снижение уровня занятости с 66,5% в 2025 году до 64,5% в 2030 году.

3. Сценарий кризиса предполагает ухудшение экономической ситуации в результате внешних факторов, таких как мировой экономический спад, геополитическая нестабильность или сырьевые кризисы. Также к основным факторам можно отнести:

- снижение спроса на товары и слуги Республики Казахстан и уменьшение инвестиций;
-сокращение числа рабочих мест в традиционных отраслях (нефтегазовая промышленность, строительство)
- усиление трудовой миграции из страны.

Прогноз сценария кризиса показывает резкое снижение уровня занятости с 66,5% в 2025 году до 59,0% в 2030 году.

Таким образом, результаты сценарного прогнозирования показывают, что реализация активных мер по развитию инноваций и адаптации кадровой политики может значительно повысить уровень занятости в стране, в то время как отсутствие реформ или кризисные явления приведут к его снижению.

На третьем этапе исследования применялся метод Дельфи-анализ для экспертной оценки выявленных тенденций и возможных решений по улучшению ситуации на рынке труда Казахстана. Метод основан на многократном опросе экспертов с целью достижения консенсуса по ключевым вопросам. На данном этапе были проведены два раунда опросов среди 30 экспертов из Министерства труда, работодателей и научных организаций.

Таблица –1

Ключевые проблемы рынка труда по результатам экспертных оценок.

Ключевые проблемы рынка труда	**% согласия экспертов (1 раунд)**	**% согласия экспертов (2 раунд)**
Нехватка квалификационных специалистов в IT	85%	90%
Дефицит инженерных кадров	78%	83%
Низкая адаптация образовательных программ	72%	80%
Высокий уровень трудовой миграции	68%	74%
Ограниченные возможности переквалификации	60%	66%

** составлен авторами*

Таким образом, рост согласия экспертов во втором раунде подтверждает, что нехватка специалистов в IT и инженерных специальностях является наиболее актуальной проблемой. Кроме того, низкая адаптация образовательных программ получила высокий уровень согласия (80%), что подчёркивает необходимость реформ в сфере профессионального образования. Также высокий уровень трудовой миграции (74%) указывает на дисбаланс в экономическом развитии регионов, способствующий оттоку рабочей силы. И ограниченные возможности переквалификации остаются серьёзным препятствием для решения проблемы занятости.

В целом, метод Дельфи позволил не только выявить основные проблемы рынка труда, но и подтвердил необходимость модернизации образовательных программ и развития механизмов подготовки квалификационных специалистов.

Четвёртый этап исследования – это изучение трендов и форсайт-исследования для определения перспективных отраслей и ключевых компетенций будущего, которые будут востребованы в ближайшие 5-10 лет. Использование методологии Rapid Foresight позволило определить динамику изменений на рынке труда и выделить направления, которые потребуют наибольшего количества специалистов.

Ключевые отрасли, в которых прогнозируется значительный рост спроса на специалистов 2030 году:

- Искусственный интеллект – 85%;
- Возобновляемая энергетика – 78%
- Робототехника – 72%;
- Анализ данных – 88%;
- Биотехнология – 70%;
- Кибербезопасность – 82%.

Другими совами, наибольший рост спроса ожидается в области анализа данных (88%), что обусловлено необходимостью обработки интерпретации больших массивов информации во всех сферах экономики. Также искусственный интеллект (85%) и кибербезопасность (82%) – эти направления становятся критически важными для цифровой трансформации. Возобновляемая энергетика (78%) – переход на экологически чистые технологии требует подготовки новых специалистов. Робототехника (72%) демонстрирует рост автоматизации производства, что априори приведёт к спросу на инженеров и данной сфере. И, наконец, биотехнология (70%). В данной

области медицинские инновации и разработка новых фармацевтических продуктов становятся приоритетными направлениями.

Контент – анализ применялся на заключительном этапе исследования для анализа существующих стратегий занятости и программ государственной поддержки трудоустройства. Был проведён государственных программ, включая «Енбек», «Первое рабочее место», «С дипломом в село». Были выявлены барьеры в их реализации и предложены меры по их совершенствованию.

Помимо этого, Атлас новых профессий позволяет проводить форсайт-исследования, направленные на прогнозирование развития ключевых отраслей экономики и определение приоритетных направлений, где ожидается рост занятости, что создаёт предпосылки для регионов сосредоточить усилия на поддержке наиболее перспективных отраслей и заранее подготавливать необходимые кадры для работы в этих сферах.

Инструмент также вносит значительный вклад в развитие системы профессиональной ориентации молодёжи. Информируя учащихся о будущих профессиях и востребованных компетенциях, Атлас помогает молодым людям принимать более взвешенные решения относительно выбора своей профессиональной траектории, что снижает вероятность их безработицы и повышает шансы на успешное трудоустройство. Кроме того, он служит основой для разработки программ по переподготовке и повышению квалификации, что особенно актуально в условиях ускоряющегося технологического прогресса и постоянно меняющихся требований к профессиональным навыкам [9].

Основные направления применения Атласа новых профессий включают обновление учебных программ, планирование кадровых потребностей, проведение форсайт-исследований, организацию профессиональной ориентации молодёжи, а также реализацию инициатив по переподготовке и повышению квалификации. Данные меры помогут создать гибкую и устойчивую систему кадрового обеспечения, способную своевременно адаптироваться к изменениям на рынке труда, способствующую долгосрочному социально-экономическому развитию регионов страны.

На основе анализа рынка труда в пяти регионах Казахстан и применения Атласа новых профессий были разработаны рекомендации по обновлению образовательных программ и развитию кадрового потенциала. Учтены уникальные потребности каждого региона, его экономическая специфика и текущая ситуация на рынке труда.

Основные выводы исследования:

1 Диверсификия экономики – регионы, зависящие от одной отрасли (нефтегаз), подвержены нестабильности;

2. Рост технологических отраслей – спрос на IT-специалистов аналитиков данных и специалистов по автоматизации;

3. Дефицит инженерных кадров – нехватка профессионалов в строительстве, энергетике и промышленном производстве;

4. Проблема миграции рабочей силы – отток кадров из депрессивных регионов требует мер по созданию новых рабочих мест;

5. Слабая адаптация образовательных программ – необходимо внедрение актуальных профессий в учебные заведения.

Таблица –2

Региональные рекомендации по развитию рынка труда

Область Республики Казахстан	Ключевые проблемы рынка труда	Рекомендуемые профессии и направления развития
Мангистауская область	Зависимость от нефтегазового сектора, нехватка альтернативных рабочих мест	Зелёная энергетика, переработка сырья, IT-специалисты
Атырауская область	Высокий уровень миграции, отток квалификационных специалистов	Инженеры в нефтегазовой сфере, специалисты в области автоматизации
Алматинская область	Дефицит технических специалистов, быстрый рост технологичных отраслей	Аналитики данных, разработчики ПО, специалисты по кибербезопасности
Туркестанская область	Высокая доля сезонной занятости, слаба промышленная база	Специалисты в сельском хозяйстве, строительстве, агротехнологии
Улытауская область	Ограниченное число рабочих мест, формирование новой экономики	Индустриальные технологии, туризм, логистика

** составлен авторами*

В целом, практическое применение результатов выражено следующим образом:

- внесение изменений в учебные планы вузов и колледжей с учётом потребностей рынка труда;
- разработка инициатив по стимулированию региональной занятости и привлечению инвесторов;
- создание центров обучения для взрослых и переобучения специалистов.

На основе применения Атласа новых профессий в исследуемой работе были разработаны рекомендации включающие обновление образовательных программ в соответствии с актуальными требованиями рынка труда и с учётом выявленных ключевых факторов.

Во-первых, становится актуальной задача модернизации образовательных стандартов и учебных программ с учётом данных, содержащихся в Атласе новых профессий. Обновлённые программы помогут учебным заведениям выпускать специалистов с актуальными навыками и компетенциями, которые будут востребованы в ближайшие годы. Необходимо внедрять учебные модули, посвящённые современным технологиям и ключевым умениям, востребованным в динамично развивающихся секторах, таких как IT-индустрия, автоматизация промышленных процессов, зелёная энергетика.

Во-вторых, требуется усиление в обучении практико-ориентированного подхода. Учреждения образования должны сосредоточиться на практической подготовке студентов, активно сотрудничая с предприятиями и организациями. Производственные стажировки и практические занятия на реальных объектах позволят обучающимся приобрести необходимые навыки, которые высоко ценятся на рынке труда. Также стоит рассмотреть внедрение дуальной системы обучения, при которой часть образовательного процесса проходит непосредственно на производстве.

В-третьих, важно развивать программы профессиональной переподготовки и повышения квалификации. В условиях стремительного изменения требований к профессиям следует создавать гибкие образовательные модули, ориентированные на текущие запросы экономики., что обеспечит специалистам возможность быстро адаптироваться к новым условиям и оставаться конкурентоспособными на рынке труда. Атлас новых профессий может выступать инструментом для выбора наиболее приоритетных направлений переподготовки.

В-четвертых, необходимо внедрять эффективные механизмы профессиональной ориентации. Образовательные учреждения могут использовать информацию из Атласа для проведения профориентационных мероприятий, которые помогут молодым людям осознано подходить к выбору профессии, ориентируясь на востребованные и перспективные направления. Школы и колледжи могут организовывать консультации и профориентационные сессии на базе данных Атласа.

В-пятых, крайне важно наладить продуктивное сотрудничество между учебными заведениями и работодателями. Такое взаимодействие позволит привести образовательные программы в соответствие с реальными требованиями рынка труда. Компании могут принимать участие в разработке учебных планов, проводить практические занятия, мастер-классы и приглашать студентов на производственную практику, что поможет обеспечить подготовку специалистов, соответствующих актуальным запросам экономики.

В-шестых, образовательные программы должны обладать гибкостью и способностью быстро адаптироваться к изменяющимся условиям рынка труды. Учебные заведения должны разработать механизмы оперативного внесения корректировок в учебные планы с учётом прогнозов и рекомендаций Атласа новых профессий, чтобы выпускники оставались востребованными и конкурентоспособными.

В-седьмых, следует создать региональные центры компетенций, ориентированные на потребности конкретных областей. Данные центры смогут сосредоточиться на подготовке кадров по наиболее важным для региональной экономики профессиям. Такой подход не только улучшит кадровое обеспечение местных предприятий, но и поспособствует снижению уровня безработицы в отдельных регионах.

Таким образом, проведённое исследование подтвердило значимость комплексного подхода в анализе рынка труда Казахстана. Применение различных методов позволило получить объективную картину ситуации и разработать конкретные рекомендации, способствующие повышению уровня занятости и снижению миграции.

Заключение. Адаптация образовательных программ под актуальные запросы рынка труда должна базироваться на данных, предоставленных Атласом новых профессий, и предусматривать обновление стандартов обучения, укрепление практической составляющей, разработку программ

переподготовки, профориентацию, развитие партнёрства с работодателями и создание гибких образовательных систем. Такие меры позволят значительно повысить качество подготовки специалистов, снизить уровень безработицы и миграции, а также обеспечат устойчивое экономические развитие Казахстана.

В рамках исследования были выработаны рекомендации по уменьшению безработицы и снижению конкуренции в различных регионах:

1. Необходимо поддерживать развитие приоритетных отраслей, таких как информационные технологии, зелёная энергетика, переработка агропродукции и лёгкая промышленность. В качестве примера можно привести Мангистаускую область, где перспективными направлениями являются переработка местных ресурсов и развитие туристического сектора, что позволит создать новые рабочие места и снизить уровень безработицы.

2. Для регионов, где экономика сильно зависит от одного сектора, например, нефтегазовой отрасли, необходимо создать условия для развития других направлений, таких как сельское хозяйство, лёгкая промышленность и переработка сырья, что позволит укрепить устойчивость экономики, уменьшить влияние внешних факторов и обеспечить создание новых рабочих мест.

3. Одним из приоритетных направлений является усиление государственной помощи малым предприятиям, включая предоставление субсидий, грантов на развитие инфраструктуры и налоговых преференций. Также важно организовать образовательные курсы и консультации по вопросам предпринимательства. Например, в Туркестанской области развитие туристической отрасли и сельскохозяйственной инфраструктуры может значительно сократить уровень безработицы.

4. Для повышения уровня подготовки специалистов необходимо наладить сотрудничество между учебными заведениями и предприятиями. Важно, чтобы образовательные программы разрабатывались с учётом потребностей рынка труда, а студенты могли проходить стажировки и практику на предприятиях. Так, в Алматинской области целесообразно организовать стажировочные программы в сфере информационных технологий, которая стремительно развивается.

5. В каждом регионе целесообразно открыть центры для обучения и переподготовки кадров, ориентированные на ключевые направления экономики региона, что позволит молодёжи и взрослым специалистам осваивать востребованные навыки. Например, в Улытауском регионе можно сосредоточиться на подготовке специалистов в области переработки сельскохозяйственной продукции и туризма.

6. Необходимо создать условия, которые будут способствовать перемещению специалистов в регионы с высоким спросом на их квалификацию. Для этого можно предусмотреть субсидии на переезд, а также льготы на аренду жилья. Такие меры помогут сбалансировать рынок труда и снизить конкуренцию за рабочие места в отдельных областях.

7. Инвестиции в строительство и модернизацию дорожной сети, социальных объектов и коммуникаций способны создать новые рабочие места, улучшая качественную жизнь населения. В качестве примера можно привести, развитие в Алматинской области Капчагая инфраструктуру туризма способствующую росту занятости населения в сфере услуг и туризма.

Следовательно, комплексный подход, включающий создание рабочих мест, диверсификацию экономики, поддержку предпринимательства, укрепление взаимодействия между образовательными учреждениями и работодателями, развитие профессиональных учебных центров, стимулирование мобильности рабочей силы и инвестиции в инфраструктурные проекты, позволит существенно сократить уровень безработицы и снизить конкуренцию за рабочие места в различных регионах Казахстана. Такой подход способствует формированию устойчивой системы занятости, способной оперативно адаптироваться к изменениям экономической обстановки.

Проведённое исследование показало, что рынок труда в Казахстане характеризуется значительными региональными различиями. Анализ выявил существенные расхождения в уровнях безработицы и занятости между различными регионами страны. Высокий уровень безработицы в

Мангистауском и Атырауском регионах объясняется их зависимостью от нефтегазовой отрасли и сокращением числа рабочих мест. В тоже время в Алматинской и Туркестанской областях отмечается положительная динамика, связанная с развитием IT – сектора, строительной отрасли и туризма.

Для сокращения безработицы необходима диверсификация экономики. В регионах, зависимых от одной отрасли, необходимо создавать условия для развития альтернативных секторов, таких как лёгкая промышленность и переработка сельскохозяйственной продукции, что позволит сформировать новые рабочие места и стабилизировать экономическую ситуацию.

Расширение поддержки малого бизнеса через предоставление льготных кредитов, субсидий и снижение административных барьеров также будет способствовать созданию дополнительных рабочих мест и улучшению занятости населения. Использование Атласа новых профессий позволяет адаптировать образовательные программы под текущие и будущие требования рынка труда, что способствует подготовке специалистов с востребованными навыками.

Создание региональных центров профессиональной подготовки и переквалификации. Важным шагом для улучшения кадрового обеспечения является создание центров профессиональной подготовки и переквалификации, что позволит молодёжи и взрослым специалистам осваивать востребованные профессии и повысить их шансы на трудоустройство.

Развитие инфраструктуры. Развитие инфраструктуры (дороги, социальные объекты, коммуникации) стимулирует создание новых рабочих мест в регионах и позволяет улучшить уровнь жизни населения.

Результаты данного исследования фокусируются на применении комплексного подхода к решению проблем по миграции и безработице, включая диверсификацию экономики, модернизацию образовательных программ и развитие инфраструктуры.

Статья подготовлена в рамках научного исследования по проекту ИРН BR21882382 «Разработка атласов новых профессии и компетенции регионов Казахстана на основе метода Skills Technology Foresight».

ЛИТЕРАТУРА

1. Бастыков Д.Х., Ералиева Я.А., Айтказина М.А. Социальная политика государства и ее влияние на уровень безработицы в Казахстане. Вестник университета «Туран». – 2023. – № 3. – С. 48-62. – doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-48-62

2. Russell H., & O'Connell P. Work in Europe: Moving from Unemployment to youth work in nine European Countries. // Work Employment and Society. – 2017. – № 15(1). – P. 1–24.

3. Бейсенгалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Жумаксанова К.М., Альжанова А.З. Влияние потоков трудовой миграции на социально-экономическое благополучие региона. Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024 – № 3(56). – С. 84-92. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).9

4. Сабирова Р., Утепкалиева К., Бисембиева З. Проблема молодежной безработицы в условиях неопределенности. // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 2(130). – С.18–27.

5. Турекулова А.Н., Мухамбетова Л.К., Лесбаева Г.Т., Череева Б.Т. Трудовые ресурсы Мангистауской области: особенности формирования и использования в зависимости от направленности экономики. Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – № 2. – № 55. – С. 82–91 – doi: 10.52260/2304-7216.2024.2(55).10

6. Хишауева Ж.Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения. // Экономика Центральной Азии. – 2020. – № 4(2). – С. 101– 112. – doi: 10.18334/asia.4.2.110284

7. Интыкбаева С.Ж., Есенова Г.Ж., Алибаева А.Д. Атлас новых профессий как ориентир в трансформации современного рынка труда Казахстана. Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2022. – № 4. – С. 112–122– doi:10.32523/2789-4320-2022-4-112-122

8. Ivashchenko N., Engovatova A. Innovations for Labour Market: International Experience in Building National Competency (Skilling) Systems. – 2024. – P. 38–50. – doi: 10.55959/MSU2070-1381-106-2024-38-50

9. Rodrik D., Subramanian A. Why Did Financial Globalization Disappoint? IMF Staff Papers. – 2009. – № 56(1). – P. 112–138.

10. Факов А.М., Яицкая Е.А. Роль глобализации в обеспечении экономической безопасности государства. Научно-практический журнал «Индустриальная экономика». – 2021. – № 4(2). – С. 134–138. – doi: 10.47576/2712-7559_2021_4_2_134

REFERENCES

1. Bastykov D., Eralieva Ya., Aitkazina M. Sotsial'naya politika gosudarstva i ee vliyanie na uroven' bezrabotitsy v Kazakhstane. [Social policy of the state and its impact on the level of unemployment in Kazakhstan] Vestnik universiteta «Turan». – 2023. – № 3. – S. 48–62. – doi: 10.46914/1562-2959-2023-1-3-48-62

2. Russell H., & O'Connell P. Work in Europe: Moving from Unemployment to youth work in nine European Countries. // Work Employment and Society. – 2017. – № 15(1). – P. 1–24.

3. Beisengaliev B., Turekulova D., Zhumaksanova K., Alzhanova A. Vliyanie potokov trudovoy migratsii na sotsial'no-ekonomicheskoye blagopoluchiye regiona. [The impact of labor migration flows on the socio-economic well-being of the region] Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2024 – № 3(56). – S.84-92. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).9

4. Sabirova R., Utepkalieva K., Bisembieva Z. Problema molodezhnoy bezrabotitsy v usloviyakh neopredelennosti [The problem of youth unemployment in conditions of uncertainty]. // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 2(130). – S. 18–27.

5. Turekulova A., Mukhambetova L., Lesbaeva G., Chereeva B. Trudovyye resursy Mangistauskoy oblasti: osobennosti formirovaniya i ispol'zovaniya v zavisimosti ot napravlennosti ekonomiki. Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli [Labor resources of the Mangystau region: features of formation and use depending on the direction of the economy]. – 2024. – № 2(55). – S. 82–91. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.2(55).10

6. Khishauyeva Zh. Sostoyaniye rynka truda v Kazakhstane i razvitiye samozanyatosti naseleniya [The state of the labor market in Kazakhstan and the development of self-employment]. // Ekonomika Tsentral'noy Azii. – 2020. – № 4(2). – S. 101–112. – doi: 10.18334/asia.4.2.110284

7. Intykbaeva S., Yesenova G., Alibaeva A. Atlas novykh professiy kak orientir v transformatsii sovremennogo rynka truda Kazakhstana [Atlas of new professions as a guide in the transformation of the modern labor market in Kazakhstan]. Ekonomicheskaya seriya vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2022. – № 4. – S. 112-122 – doi: 10.32523/2789-4320-2022-4-112-122

8. Ivashchenko N., Engovatova A. Innovations for Labour Market: International Experience in Building National Competency (Skilling) Systems. – 2024. – S. 38–50. – doi: 10.55959/MSU2070-1381-106-2024-38-50

9. Rodrik D., Subramanian A. Why Did Financial Globalization Disappoint? IMF Staff Papers. – 2009. – № 56(1). – P. 112–138.

10. Fakov A., Yaitskaya E. Rol' globalizatsii v obespechenii ekonomicheskoy bezopasnosti gosudarstva [The role of globalization in ensuring the economic security of the state]. Nauchno-prakticheskiy zhurnal «Industrial'naya ekonomika». – 2021. – № 4(2). – S. 134–138. – doi: 10.47576/2712-7559_2021_4_2_134

Естурлиева А.И., Шөкеев Ө.Е., Мендалиева Ш.О., Рюмкина И.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ЖӘНЕ КӨШІ-КӨШІ-ҚОНДЫ ТАЛДАУ: ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ТҰРАҚТАНДЫРУҒА ТӘСІЛ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан халқының қазіргі жұмыссыздық және көші-қон проблемалары қарастырылған. Жұмыссыздықтың негізгі себептері, оның ішінде экономикалық тұрақсыздық, жұмыс күшінің біліктілігінің жеткіліксіздігі, маусымдылық талданады. Жұмыссыздық пен көші-қонның байланысы және олардың өңірлердің демографиялық және экономикалық дамуына әсері ашылды. Жаңа кәсіптер атласының еңбек нарығының қажеттіліктерін болжау, білім беру бағдарламаларын бейімдеу және көші-қонды азайту құралы ретіндегі рөлі көрсетілген. Rapid Foresight сияқты форсайт әдістемесін қолдану Маңғыстау және Түркістан облыстарындағы еңбек нарығындағы және кәсіптер атласындағы өзгерістерді болжауға мүмкіндік беретіні, оның жүзеге асырылуы жұмыссыздықтың азаюына және жаңа жұмыс орындарының ашылуына ықпал еткені

анықталды. Қазақстанның еңбек нарығын реттейтін статистикалық деректер, сараптамалық қорытындылар, нормативтік құжаттар талданады. Статистикалық көрсеткіштерді талдау, сценарийлік жоспарлау, Delphi талдауы, форсайт зерттеулері, мазмұнды талдау әдістері қолданылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы еңбек нарығындағы сұранысты болжау және білім беру бағдарламаларын бейімдеу үшін Жаңа мамандықтар атласын пайдалануда, бұл Қазақстан экономикасының перспективалық секторларында сұранысқа ие мамандарды даярлауға көмектеседі. Алынған нәтижелерді жұмыспен қамту стратегиялары мен кадр саясатын қалыптастыру үшін пайдалануға болады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы еңбек нарығының қажеттіліктерін болжау және білім беру бағдарламаларын бейімдеу үшін Жаңа мамандықтар атласын пайдалануда, бұл Қазақстан экономикасының перспективалық секторларында сұранысқа ие мамандарды дәлірек дайындауға мүмкіндік береді. Зерттеудің ақпараттық базасын Қазақстанның статистикасы бойынша статистикалық деректер, мемлекеттік қолдау бағдарламаларының материалдары, талдамалық есептер мен нормативтік актілер, Foresight сессиясы арқылы жиналған сараптамалық қорытындылар құрайды.

Yesturliyeva A., Shukeyev U., Mendaliyeva Sh., Ryumkina I.

ANALYSIS OF UNEMPLOYMENT AND MIGRATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: AN APPROACH TO LABOR MARKET STABILIZATION

Annotation

The article considers the current unemployment and migration problems of Kazakhstan's population. The leading causes of unemployment, including economic instability, insufficient qualification of the workforce, and seasonality, are analyzed. The relationship between unemployment and migration and their impact on the demographic and economic development of the regions are revealed. The role of the Atlas of New Professions as a tool for forecasting labor market needs, adapting educational programs, and reducing migration is shown. It is determined that the use of foresight methodology, such as Rapid Foresight, allows us to anticipate changes in the labor market and the atlas of professions in the Mangistau and Turkestan regions, where its implementation contributed to the reduction of unemployment and the creation of new jobs. Statistical data, expert opinions, and regulatory documents governing the labor market of Kazakhstan are analyzed. The methods of analysis of statistical indicators, scenario planning, Delphi analysis, foresight studies, and content analysis are used. The scientific novelty of the study lies in using the Atlas of New Professions to forecast demand in the labor market and adapt educational programs, which helps to train specialists in demand in promising sectors of the economy of Kazakhstan. The results obtained can be used to form employment strategies and personnel policies. The scientific novelty of the study lies in using the Atlas of New Professions to forecast the needs of the labor market and adapt educational programs, which allows for more accurate training of specialists in demand in promising sectors of the economy of Kazakhstan. The information base of the research is statistical data on the statistics of Kazakhstan, materials of state support programs, analytical reports and regulations, and expert opinions collected through the Foresight session.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).38
ӘОЖ 338.18 (574)
ҒТАМР 06.52.13

А.С. Кернебаев*, PhD[1]
В.В. Бирюков, э.ғ.к.[1]
А.С. Шохабаева, PhD докторанты[2]
Г.А. Саймагамбетова, э.ғ.к., қауымд. профессор[3]
Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Коммерциялық емес Акционерлік Қоғам, Қарағанды қ., Қазақстан[1]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан[2]
Yessenov University, Ақтау *қ., Қазақстан*[3]
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aidyn.kernebaev@gmail.com

ӨҢІРДІҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Бұл мақалада өңірдің ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғыртуға арналған инновациялық тетіктер қарастырылады. Авторлар ауыл шаруашылығында экономикалық және технологиялық тетіктерді тиімді біріктіру арқылы саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттігін атап көрсетеді. Технологиялық жаңғырту агроөнеркәсіптік кешеннің өнімділігін арттыруға, шығындарды қысқартуға және қоршаған ортаға әсерін азайтуға бағытталғаны дәлелденеді. Экономикалық тетіктер инновацияларды енгізуге қолайлы жағдай жасап, инвестиция тартуға мүмкіндік беретіні көрсетілген. Мақалада Қарағанды облысының ауыл шаруашылығы саласындағы негізгі экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы негізінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымын соңғы он жыл бойынша талдау жасалынған . Мақалада зерттеу әдістемесі ретінде өңірлік деңгейдегі статистикалық деректер мен заманауи экономикалық талдау әдістері қолданылған. Қолда бар мәліметтер негізінде өңірлік ауыл шаруашылығының қазіргі жағдайы, шығындар құрылымы, өнімділік көрсеткіштері мен инвестициялар талданды. Сонымен қатар, жасанды интеллект, цифрлық экономика және "ақылды ферма" технологияларын пайдалану арқылы ауыл шаруашылығы өндірісін тиімді ұйымдастыру жолдары қарастырылған. Мақалада авторлар мемлекетімізде жасалып жатқан бастамаларды қолдап, өңірдің аграрлық саясатын жетілдіруде ғылыми негізделген ұсыныстар береді. Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғырту арқылы өнім сапасын жақсарту, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдау және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін көтеруге мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Кілт сөздер: *өңірдің ауыл шаруашылығы, экономикалық бағалау, инновациялық тетіктер, жасанды интеллект, технологиялық жаңғырту, ауыл шаруашылығы өнімдері, экономикалық және технологиялық тетіктер.*
Ключевые слова: *сельское хозяйство региона, экономическая оценка, инновационные механизмы, искусственный интеллект, технологическая модернизация, сельскохозяйственная продукция, экономические и технологические механизмы.*
Keywords: *agriculture of the region, economic assessment, innovative mechanisms, artificial intelligence, technological modernization, agricultural products, economic and technological mechanisms.*

Кіріспе. Қазіргі таңда өңірдің ауыл шаруашылығын жаңғырту мәселесі әлемнің барлық елдері үшін өзекті болып отыр. Ауыл шаруашылығы – әр елдің ұлттық экономикасының маңызды секторларының бірі, сол себепті оның технологиялық дамуы ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттырумен қатар, өнім сапасын жақсарту мен еңбек өнімділігін көтеруді қамтамасыз етеді. Қазақстан өңірлерінің аграрлық саласын жаңғыртуға арналған бұл зерттеуде Орталық Қазақстан өңірін мысал ретінде алып, оның ауыл шаруашылығын экономикалық тұрғыдан жаңғырту қажеттіліктерін талдаймыз. Әлемдік тенденциялар өңірдің ауыл шаруашылығында цифрлық және инновациялық технологияларды қолдану арқылы өнімділікті арттыру, шығындарды азайту және экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған. Орталық Қазақстан сияқты аграрлық әлеуеті жоғары өңірлерде бұл үрдістер ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Өзектілік бірнеше себептермен түсіндіріледі: Біріншіден, технологиялық жаңғыртудың қажеттілігі: Орталық Қазақстанның ауыл шаруашылығы дәстүрлі әдістерге

негізделген, ал бұл әдістердің өнімділігі заманауи талаптарға сәйкес келмейді. Цифрлық технологиялар мен инновацияларды енгізу өңірдің ауыл шаруашылығының тиімділігін арттырудың негізгі құралы болып табылады [1]. Екіншіден, экономикалық тиімділікті арттыру: Ауыл шаруашылығының технологиялық жаңғыртылуы шығындарды қысқартып, өндіріс көлемін арттырып, ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді [2]. Экономикалық тиімділікті бағалау арқылы өңірдегі аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін жақсарту жолдарын анықтау өзекті мәселе болып отыр.Үшіншіден, мемлекеттік бағдарламалардың маңыздылығы: Қазақстанның аграрлық секторын дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламалар мен «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында ауыл шаруашылығын цифрландыру және жаңғыртуға үлкен мән беріліп отыр. Төртіншіден, өңірдің ауыл шаруашылық әлеуетін толық пайдалану: Орталық Қазақстан өңірі ауыл шаруашылығына қолайлы аймақтардың бірі болғанымен, оның толық әлеуеті пайдаланылмай отыр. Технологиялық жаңғырту арқылы бұл өңірдің ауыл шаруашылығы саласын тиімді әрі экологиялық таза өндіріс жүйесіне айналдыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Мақсаты. Орталық Қазақстан өңірінің ауыл шаруашылығын жаңғырту арқылы оның экономикалық тиімділігін арттыру, инновациялық технологияларды енгізу арқылы ауыл шаруашылық өнімдерінің өнімділігі мен сапасын жақсарту тетіктерін ұсыну.

Міндеті. Өңірдегі ауыл шаруашылығының қазіргі жағдайын зерттеу және технологиялық жаңғырту қажеттілігін анықтау; өңірдің ауыл шаруашылық әлеуетін толық пайдалану мүмкіндіктерін қарастыру және Қарағанды облысындағы ауыл шаруашылығына инновацияларды енгізу тетіктерін көрсету; өңірдің ауыл шаруашылығын дамытуда экономикалық және технологиялық тетіктерді қолдану бойынша қорытындылар жасау.

Әдебиеттік шолу. Соңғы жылдары өңірдің ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды кеңінен қолдану мен енгізу ауыл шаруашылығы саласындағы зерттеушілердің басты назарында болып келеді. Бірқатар ғалымдар, технологиялардың аграрлық экономиканың тұрақтылығын нығайтуға жаңа мүмкіндіктер ұсынатынын атап өтеді. Мысалы, Рахишева А.Б., Искакова М.С., Асилов Б.Ө., Саймағамбетова Г.А. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуда [3] цифрлық технологиялардың ауқымды ауылшаруашылық қызметі, өнеркәсіптік трансформация және технологиялық процестер арқылы тұрақтылықты арттыруда маңызды рөл атқаратынын көрсеткен. Бұл зерттеушілер цифрлық технологияларды өндірудің ерекшеліктерін сипаттағанымен, олардың жергілікті жағдайларға бейімделу мәселелеріне толық назар аудармаған.

Төлепов Ә.Е., Тлесова А.Б. Батыс Қазақстан аймағының ауыл шаруашылығы саласының инновациялық өсуі тек өнімділікті арттыратын ауыл шаруашылығы технологиялары ғана экономикалық және тұрақты дамуға оң әсер ететінін атап көрсетеді. Олардың зерттеуі технологияларды өндірістің тиімділігін арттыру үшін қолдануға бағытталған, алайда жұмыс күшінің рөліне көп тоқталмаған [4].

Ал Шертимова К.Е. Тулеметова А.С, Полежаева И.С., Қалығұлова М.Ғ. ауыл шаруашылығын дамытудың экономикалық және технологиялық механизмдері [5] жасанды интеллекттің ауыл шаруашылығына жоғары әсерін көрсеткен. Әрине, жасанды интеллектті енгізу — бүгінгі заманның талабы. Бұл технологияны тиімді пайдалану үшін қызметкерлерге жаңа дағдыларды меңгертуді қажет етеді. Мұндай дайындық бағдарламалары агрономдар, фермерлер мен инженерлерді қайта оқыту және біліктілігін арттыруды қамтуы мүмкін.

Д.М. Кочетков, [6] өз зерттеуінде инновациялық технологиялардың өңірлердің ауыл шаруашылық өнімдерінің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыратынын атап өткен. Алайда, бұл зерттеуші ауыл шаруашылық өнімдерін сақтау, тасымалдау және нарыққа жеткізу мәселелеріне тоқталмаған.

Ауыл шаруашылығына жаңа технологияларды енгізу қоршаған ортаға әсер етуі мүмкін, сондықтан ауыл шаруашылық қалдықтарын басқару және электрондық коммерцияның экологиялық әсерін бақылау маңызды. Өндіріс пен ауыл шаруашылығы арасында циклдік байланыс құру үшін технологиялық және экономикалық тетіктердің кешенін қалыптастыру тұрақты өндіріске қол жеткізуде шешуші рөл атқаруы мүмкін. Электрондық коммерцияның қарқынды дамуы және оның әлеуметтік-экономикалық секторларға енуі ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына ықпал ететін шешім ретінде кеңінен қарастырылуы мүмкін.

Әрине, кез келген инновациялық технологияларды енгізу қаржылай қолдауды қажет етеді. Қатаң дәстүрлі қаржы бәсекелестігі өңірдің ауыл шаруашылығы экономикасының тұрақтылығына цифрлық инклюзивті қаржыландырудың рөлін әлсіретуі мүмкін.

Ғалымдардың зерттеулерінде өңірдің ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды енгізу, олардың экологиялық әсері және қаржыландыру мәселелері қарастырылған. Дегенмен, өңір ауыл шаруашылығына экономикалық және технологиялық тетіктердің кешенді әсері әлі де толық зерттеуді қажет етеді.

Өңірдің ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғырту экономикалық тиімділікті арттыру мен өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге бағытталған шараларды қамтиды. Технологиялық жаңғырту – жаңа техника мен инновациялық технологияларды, цифрлық шешімдер мен автоматтандырылған жүйелерді енгізу процесі. Мұндай шаралар еңбек өнімділігін арттырып қана қоймай, шығындарды азайтып, өндірістік процестердің нәтижелілігін арттырады.

Зерттеу әдістемесі зерттеудің әдіснамалық негізі экономикалық талдау әдістерінің кешені болды. Атап айтқанда, кеңістіктік және салалық талдау өңірдің аграрлық секторының өндірістік әлеуетін зерттеу үшін пайдаланылды. Қарағанды облысының ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметтері бойынша өндірістік ресурстарды пайдаланудың экономикалық тиімділігіне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Негізгі бөлім. Орталық Қазақстанның табиғи-климаттық жағдайлары өңірдің ауыл шаруашылығы үшін біршама шектеулер қойып отыр. Су ресурстарының шектеулігі мен топырақ сапасының төмендігі – өңірдің аграрлық секторындағы басты мәселелер. Бұл аймақта негізінен астық өсіру мен мал шаруашылығы дамыған. Өнімділікті арттыру және шығындарды азайту үшін өңірдің ауыл шаруашылығында автоматтандыру, роботтандыру және цифрлық технологиялар қажет.

Қазіргі уақытта өңірдің ауыл шаруашылығында өндіріс тиімділігін арттыру, шығындарды азайту, өнім сапасын жақсарту және қоршаған ортаға кері әсерді төмендетуге бағытталған инновациялық технологиялар белсенді түрде қолданылуда. Өңірде бұл технологияларды тиімді енгізу ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымына тікелей әсер етеді.

Қарағанды облысының ауыл шаруашылық саласында инновациялық қызметтің даму жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымын анықтау үшін негізгі көрсеткіштерін талдап өтейік (1-кесте):

1– кесте

Қарағанды облысының ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы.

Аудандар	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Қарағанды облысы	**171 806,7**	**179 350,9**	**197 273,1**	**229 348,2**	**251 014,4**	**277 656,3**	**334 008,1**	**383 729,3**	**493 443,2**	**480 410,9**	**426 924,9**
Қарағанды қ.ә.	6 644,7	7 706,4	7 401,6	7 442,4	8 350,6	8 804,4	9 238,3	10 744,5	13 509,8	15 749,0	15 242,3
Балқаш қ.ә.	1 086,6	1 316,0	1 296,1	1 428,8	1 552,0	1 576,6	1 839,4	2 097,2	2 417,7	2 831,6	2 771,8
Жезқазған қ.ә.	3 513,9	3 895,6	3 895,1	4 025,2	4 607,9	4 982,8	5 764,2	6 479,3	8 260,2	…	…
Қаражал қ.ә.	2 052,3	2 308,3	2 443,9	2 945,7	3 229,4	3 444,1	4 261,2	4 709,6	5 839,9	…	…
Приозер қаласы	87,5	97,8	105,8	116,4	133,2	154,3	193,7	233,9	322,9	361,3	291,9
Саран қ.ә.	1 298,5	1 523,8	1 481,9	1 491,3	1 907,7	1 930,3	2 034,7	2 436,5	3 236,8	3 695,3	3 450,9
Сәтбаев қ.ә.	785,1	947,0	972,0	1 074,1	1 198,2	1 186,1	1 371,7	1 532,1	1 890,0	…	…
Теміртау қ.ә.	3 601,9	4 138,0	3 967,0	3 606,1	4 157,1	4 231,3	4 400,5	5 493,4	7 056,9	8 194,9	8 268,6
Шахтинск қ.ә.	2 243,6	2 624,8	2 528,7	2 525,8	3 075,7	2 920,2	3 251,8	3 871,8	5 149,0	5 922,7	5 564,8
Абай ауданы	16 352,7	17 088,7	18 923,2	21 069,1	26 984,7	29 159,8	32 263,7	36 992,1	51 302,0	57 945,8	45 056,0
Ақтоғай ауданы	9 675,6	10 283,7	12 487,2	13 338,7	14 756,2	16 065,9	20 307,0	20 305,7	27 172,7	32 525,7	39 434,0

Бұқар жырау ауданы	28 284,3	30 968,7	33 547,5	37 338,3	38 184,0	41 976,6	49 568,2	59 258,4	73 396,7	81 659,6	74 481,9
Жаңаарқа ауданы	12 127,3	13 359,8	16 186,2	18 834,7	20 575,0	22 425,4	28 258,7	29 522,0	39 493,7	…	…
Қарқаралы ауданы	16 602,7	16 895,4	19 008,8	24 145,3	25 498,7	27 966,1	35 716,8	39 038,4	50 429,6	55 351,1	58 560,7
Нұра ауданы	18 944,1	18 244,4	19 091,8	24 946,6	24 813,4	30 006,7	34 987,8	45 646,8	54 008,7	67 696,8	51 647,5
Осакаров ауданы	19 222,8	16 871,5	19 289,1	24 484,9	27 927,2	31 794,9	38 790,3	50 864,0	63 830,3	82 261,4	61 172,5
Ұлытау ауданы	10 446,5	10 791,2	11 578,5	13 472,2	14 182,7	15 589,6	20 542,7	21 366,0	28 821,6	…	…
Шет ауданы	18 836,6	20 289,8	23 068,6	27 062,6	29 880,6	33 441,2	41 217,7	43 137,5	57 304,8	66 215,8	60 982,2

[7] әдебиет негізінде авторлармен жасалынған

Кестеде Қарағанды облысы мен Қарағанды қаласының 2013 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі көрсеткіштерінің серпіні көрсетілген.

Қарағанды облысы 2021 жылға дейін тұрақты өсім көрсетіп, кейіннен 2022-2023 жылдары төмендеді.

Қарағанды қаласы да өсуді көрсетеді, әсіресе 2018 жылдан бері байқалады, 2023 жылы аздап құлдырау байқалды.

Ұсынылған деректер 2013 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі Қарағанды облысы мен Қарағанды қаласындағы санның немесе көрсеткіштердің өзгеруін сипаттайды. Осы кестені тереңірек талдау үшін келесі әрекеттерді орындауға болады:

Қарағанды облысы:

2013 жылдан 2020 жылға дейін көрсеткіштердің тұрақты өсуі байқалады, әсіресе 2016 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде елеулі.

2021 жылы ең жоғары деңгейге жетеді (493 443,2), содан кейін 2022 және 2023 жылдары көрсеткіштер төмендей бастайды.

Қарағанды қаласы:

2013 жылдан 2022 жылға дейінгі көрсеткіштердің жыл сайын орта есеппен 5-10% - ға өсуімен бірқалыпты өсуі байқалады.

Максимумға 2022 жылы да қол жеткізіп, 2023 жылы аздап төмендейді (1-сурет).

Өңірдің ауыл шаруашылығын дамыту үшін экономикалық және технологиялық тетіктерді қамтитын жан-жақты әдіс қажет. Бұл тетіктер өзара байланыста болып, агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуы мен өнімділігін арттыру үшін үйлесімді жұмыс істеуі тиіс.

Біздің пікірімізше, экономикалық тетіктер өңір ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін көтеруде маңызды рөл атқарады. Олар инновацияларды енгізуді қолдаудың мемлекеттік шараларын, жаңа технологияларға инвестиция тартуды және саладағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруды мақсат етеді. Осы мақсатқа жету үшін келесі тетіктер қолданылады:

- Ауылдық аумақтарды дамыту, жұмыспен қамту деңгейін жоғарылату және ауылдық жерлердегі өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған мемлекеттік көмек субсидиялар, салық жеңілдіктері, мақсатты бағдарламалар, кадрлық даярлық және ғылымды қаржыландыру түрінде көрсетіледі.

1 – сурет. **Қарағанды облысы көрсеткіштерінің серпіні**

[7] негізінде авторлармен құрастырылған.

- Өңірлердің ауылшаруашылық кәсіпорындарына жабдық алу, инфрақұрылымды жаңарту және жаңа технологияларды енгізу үшін төмен пайыздық несиелер, инвестициялық қорлар, венчурлық капитал және кепілдік қорлар беріледі.

- Аймақтық кооперативтер мен агрокластерлер құру арқылы фермерлерді, қайта өңдеушілерді, ғылыми мекемелерді және мемлекеттік органдарды біріктіріп, міндеттерді бірлесіп шешуге, тиімділікті және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағытталған.

Өңірдің ауыл шаруашылығындағы технологиялық тетіктер болса, ауылшаруашылық ресурстары арасындағы өзара байланысты, ақпарат алмасуды және ресурстарды біріктіруді оңтайландырады.

Инновациялық тетіктерге мыналар жатады:

Автоматтандыру және цифрландыру. Бұл тетіктер ауыл шаруашылығының дәстүрлі әдістерін өзгертіп, оларды тиімдірек және тұрақты ететін заманауи технологиялармен (GPS және GIS технологиялар, өндірісті автоматтандыру, ақылды фермалар, үлкен мәліметтерді талдау) жабдықтауды қамтиды.

Биотехнология және блокчейн — ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, басқару және тарату тәсілдерін түбегейлі өзгертуге қабілетті екі заманауи технология. Бұл технологияларға селекция, генетика, тасымалдау процестерінің ашықтығын қамтамасыз ету және өнім сапасын бақылау кіреді.

Жаңартылатын энергия көздері. Биогаз, күн және жел энергиясы сияқты жаңартылатын энергия көздерін қолдану аграрлық сектордың тұрақты дамуына ықпал етіп, оны климаттық өзгерістерге бейімделуге мүмкіндік береді.

Осылайша, технологиялық тетіктер өңірдің ауыл шаруашылығының өнімділігін арттырып қана қоймай, сонымен қатар климаттың өзгеруі мен азық-түлік тапшылығы сияқты жаһандық мәселелерді шешуге ықпал етіп, саланы тұрақты әрі экологиялық таза етеді.

Өңірдің ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғыртуда экономикалық тиімділік бірнеше факторға байланысты: өнімділік деңгейінің өсуі, өндіріс шығындарының азаюы, еңбек өнімділігінің жоғарылауы. Атап айтқанда, су үнемдеу технологияларын енгізу, спутниктік мониторинг пен дрондарды пайдалану арқылы егіншілік саласындағы шығындар қысқарады, ал мал шаруашылығында азықтандыру процесін автоматтандыру мен жайылымдық жерлерді басқару тиімділікті арттырады.

Орталық Қазақстанның ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғырту бойынша ұсынымдар:

- Су үнемдеу технологиялары**:** Климаттық жағдайды ескере отырып, су ресурстарын басқарудың заманауи технологияларын қолдану қажет. Тамшылатып суару және жаңбырлатқыш жүйелерді енгізу су шығындарын айтарлықтай азайтады.

- Деректерді талдау және басқару**:** Деректерді жинау мен талдау үшін цифрлық платформаларды пайдалану ауыл шаруашылығы процестерінің тиімділігін арттырады. Агрономиялық деректерді тиімді пайдалану егістік жерлерді дұрыс өңдеуге мүмкіндік береді.

- Автоматтандыру және роботтандыру**:** Автоматтандырылған техниканы енгізу, әсіресе егінді егуден бастап, өңдеуге дейінгі барлық процестерде еңбек өнімділігін арттырады және өндірістік шығындарды төмендетеді.

Жаңғыртудың әлеуметтік аспектілері

Технологиялық жаңғыртудың тағы бір маңызды аспектісі – ауылдық жерлерде жұмыс орындарын ашу және жастарды аграрлық секторға тарту. Өңірде жаңа технологияларды игерген мамандардың тапшылығы байқалады, сондықтан оларды дайындау және қайта даярлау үшін арнайы бағдарламалар әзірлеу қажет.

Қорытынды. Қорытындылай келе, өңірдің ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғырту барысындағы инновациялық тетіктерді терең талдай отырып, оның экономикалық және технологиялық дамуға тигізетін әсерін айқындауға болады. Ол ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғырту өңір экономикасына тигізетін оң әсерімен есептелінеді.

Өңірдің ауыл шаруашылығын дамытуда экономикалық және технологиялық тетіктерді қолдану келесідей қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

- Ауыл шаруашылығында инновациялық технологияларды кеңінен қолдану өндіріс тиімділігін арттыруға, шығындарды қысқартуға, өнім сапасын жақсартуға және қоршаған ортаға кері әсерді төмендетуге бағытталған. Бұл технологияларды тиімді енгізу үшін білікті мамандардың болуы аса маңызды.

- Экономикалық құралдар ауыл шаруашылығында инновацияларды ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Олар жаңа технологияларға инвестиция тарту, мемлекеттік қолдау шараларын ұйымдастыру және саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру сияқты аспектілерді қамтиды.

- Өңірдің ауыл шаруашылығында технологиялық тетіктерді дамыту ресурстарды тиімді басқаруға, ақпарат алмасуды жеңілдетуге және өнімділікті арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл шешімдер климаттың өзгеруі мен азық-түлік қауіпсіздігі сияқты жаһандық сын-қатерлерді еңсеруге бағытталған, осылайша саланың тұрақты және экологиялық қауіпсіз дамуын қамтамасыз етеді.

- Жасанды интеллект пен ақылды технологияларды қолдану, сондай-ақ қаржыландырудың жаңа үлгілері мен цифрлық шешімдерді енгізу өңірдің ауыл шаруашылығында инновациялық әлеуетті едәуір арттырып, саланың тұрақты дамуына жағдай жасайды. Технологиялық жаңғырту өңірдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін көтеруге өз септігін тигізетіні сөзсіз. Ауыл шаруашылығын инновациялық тұрғыда дамыту өңірдегі әлеуметтік-экономикалық түйткілдерді шешуге және ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсартуға айтарлықтай ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Stevenson J., Macours K., Gollin D. The Rigor Revolution: New Standards of Evidence for Impact Assessment of International Agricultural Research // Annual Rev Resour Economics. – 2023. – №15. – P. 495–515. – doi: 10.1146/ANNUREV-RESOURCE-101722-082519

2. Pandey P., Pandey M. Highlighting the role of agriculture and geospatial technology in food security and sustainable development goals // Sustainable Development. – 2023. – №31(5). – P. 3175–3195. – doi: 10.1002/SD.2600 16.

3.Рахишева А.Б., Искакова М.С., Асилов Б.Ө., Саймағамбетова Г.А. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың қазіргі жағдайы // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ. – 2024. – №3(56). – Б. 380–387 – doi: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).42

4. Төлепов Ә.Е., Тлесова А.Б. Батыс Қазақстан аймағының ауыл шаруашылығы саласының инновациялық өсу полюстері // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ. – 2023. – №3(52). – Б. 375–384 – doi: 10.52260/2304-7216.2023.3(52).44

5. Шертимова К., Тулеметова А., Полежаева И., Калыгулова М. Экономические и технологические механизмы развития сельского хозяйства. // Государственный аудит». – 2024. – № 3(64). – С. 82–89. – doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-82-89

6. Kochetkov D. Innovation: A state-of-the-art review and typology // International Journal of Innovation Studies. – 2023. – №7(4). – P. 263–272. –doi:10.1016/J.IJIS.2023.05.004

7. Қарағанды облысының ауыл шаруашылығы басқармасы 2024 жылғы бюджеттік бағдарламалардың іске асыру туралы есеп. https://beta.egov.kz/memleket/entities/karaganda-agro/documents/details/784063?lang=kk

REFERENCES

1. Stevenson J., Macours K., Gollin D. The Rigor Revolution: New Standards of Evidence for Impact Assessment of International Agricultural Research // Annual Rev Resour Economics. – 2023. – № 15. – P. 495–515. – doi: 10.1146/ANNUREV-RESOURCE-101722-082519

2. Pandey P., Pandey M. Highlighting the role of agriculture and geospatial technology in food security and sustainable development goals // Sustainable Development. – 2023. – № 31(5). – P. 3175–3195. – doi: 10.1002/SD.2600 16.

3. Rahisheva A., Iskakova M., Asilov B., Saimagambetova G. Qazaqstan Respublikasynda auyl sharuashylygy ondirisin damytudyn qazirgi zhagdajy [The current state of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan] // Qazaq ekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin ZHARSHYSY. – 2024. – № 3(56). – S. 380–387 – doi: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).42 [In Kazakh].

4. Tolepov A., Tlesova A. Batys Qazaqstan aumagynyn auyl sharuashylygy salasynyn innovaciyalq osu polyusteri [Poles of innovative growth of the agricultural sector of the West Kazakhstan region] // Qazaq ekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin ZHARSHYSY. – 2023. – № 3(52). –S. 375–384 – doi: 10.52260/2304-7216.2023.3(52).44 [In Kazakh].

5. Shertimova K., Tulemetova A, Polezhaeva I., Kalygulova M. Ekonomicheskie i tehnologicheskie mehanizmy razvitiia sel'skogo hoziajstva. [Economic and technological mechanisms of agricultural development] // Gosudarstvenniy audit. – 2024. – № 3(64). – doi: 10.55871/2072-9847-2024-64-3-82-89 [In Russian].

6. Kochetkov D. Innovation: A state-of-the-art review and typology // International Journal of Innovation Studies. – 2023. – № 7(4). – P. 263–272. – doi:10.1016/J.IJIS.2023.05.004

7. Qaragandy oblysynyn auyl sharuashylygy basqarmasy 2024 zhylgy byudzhettik bagdarlamalardyn iske asyru turaly esep. [Report of the Department of Agriculture of Karaganda region on the implementation of budget programs for 2024] https://beta.egov.kz/memleket/entities/karaganda-agro/documents/details/784063?lang=kk [In Kazakh].

Кернебаев А.С., Бирюков В.В., Шохабаева А.С., Саймагамбетова Г.А.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются инновационные механизмы технологической модернизации сельского хозяйства региона. Авторы подчеркивают необходимость повышения конкурентоспособности и обеспечения устойчивого развития отрасли путем эффективного сочетания экономических и технологических механизмов в сельском хозяйстве. Доказано, что технологическая модернизация направлена на повышение производительности агропромышленного комплекса, сокращение затрат и снижение воздействия на окружающую среду. Показано, что экономические механизмы создают благоприятные условия для внедрения инноваций и позволяют привлекать инвестиции. В статье проведен анализ валового выпуска сельскохозяйственной продукции за последние десять лет на основе динамики основных экономических показателей Карагандинской области в сфере сельского хозяйства . В качестве методики исследования в статье использованы статистические данные регионального уровня и современные методы экономического анализа. На основе имеющихся данных проанализировано современное состояние регионального сельского хозяйства, структура затрат, показатели производительности и инвестиций. Кроме того, рассмотрены пути эффективной организации сельскохозяйственного производства с использованием технологий искусственного интеллекта, цифровой экономики и "умной фермы". В статье авторы поддерживают инициативы, разрабатываемые в нашем государстве, дают научно обоснованные рекомендации по совершенствованию аграрной политики региона. Результаты исследования показывают, что улучшение

качества продукции через технологическую модернизацию сельского хозяйства, поддержка социально-экономического развития региона и повышение уровня жизни сельского населения.

Kernebaev A., Biryukov V., Shokhabayeva A., Saimagambetova G.

INNOVATIVE MECHANISMS OF TECHNOLOGICAL MODERNIZATION OF AGRICULTURE OF THE REGION

Annotation

This article discusses innovative mechanisms for technological modernization of Agriculture in the region. The authors emphasize the need to increase the competitiveness and ensure sustainable development of the industry by effectively combining economic and technological mechanisms in agriculture. It is proved that technological modernization is aimed at increasing the productivity of the agro-industrial complex, reducing costs and reducing the impact on the environment. It is shown that economic mechanisms create favorable conditions for the introduction of innovations and attract investment. The article analyzes the gross output of agricultural products for the last ten years based on the dynamics of the main economic indicators of the Karaganda region in the field of Agriculture . The article uses statistical data at the regional level and modern methods of economic analysis as a research methodology. Based on the available data, the current state of regional agriculture, cost structure, productivity indicators and investments were analyzed. In addition, ways of effective organization of agricultural production through the use of artificial intelligence, digital economy and "smart farm" technologies are considered. In the article, the authors support the initiatives being developed in our state and give scientifically sound recommendations for improving the agricultural policy of the region. The results of the study show that through technological modernization of agriculture, it is possible to improve the quality of products, support the socio-economic development of the region and increase the standard of living of rural residents.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).39
УДК 338.001.36
ГРНТИ 06.81.25

Б.К. Джазыкбаева*, PhD., ассоц.профессор[1]
Л.А. Курмангалиева, старший преподаватель[1]
Г.Р. Момбекова, PhD, ассоц.профессор [2]
А.А. Куралбаев, старший преподаватель[2]
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[1]
Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави, г.Туркестан, Казахстан[2]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: baldirgan_keu@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ КАЗАХСТАНА В ГЛОБАЛЬНЫХ ЦЕПОЧКАХ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ

В статье рассматриваются возможности Казахстана для участия в глобальных цепочках добавленной стоимости. Проанализированы основные преимущества, с которыми сталкивается страна при интеграции в мировую экономику, а также основные препятствия, с которыми сталкивается страна. Рассмотрены будущие перспективы, а также предложены методы для повышения конкурентоспособности и устойчивости экономики Казахстана в условиях участия в глобальных цепочках добавленной стоимости. В статье также обсуждается, насколько важны инновационные технологии, повышение квалификации рабочей силы и улучшение инфраструктуры для того, чтобы Казахстан мог участвовать в мировой экономике. Автор рассматривает влияние страны на создание дополнительной стоимости товара в глобальных цепочках производства, отмечая, что экономически выгодное местоположение отдельных этапов производства снижает расходы и повышает конкурентоспособность продукции. Определено, что благодаря быстрому росту в Центральной Азии Казахстан играет важную роль в глобальной цепочке добавленной стоимости. В статье показано, что в последние годы Казахстан укрепил свои промышленные и сельскохозяйственные сектора и расширил инфраструктуру. Рассмотрена степень вовлеченности стран-членов Евразийского экономического союза в глобальную систему цепочек добавленной стоимости.

Ключевые слова: *глобальные цепочки добавленной стоимости, глобализация, международная торговля, конкурентоспособность, мировая экономика, корпорации, бизнес.*
Кілт сөздер: *жаһандық қосылған құн тізбегі, жаһандану, халықаралық сауда, бәсекеге қабілеттілік, әлемдік экономика, корпорациялар, бизнес.*
Keywords: *global value chains, globalization, international trade, competitiveness, global economy, corporations, business.*

Введение. Изменения в мировую торговлю и производство товаров и услуг внесли глобализация и рост торговли между государствами. В настоящее время значительная часть товаров, которая участвует в обмене между странами, производится в глобальных цепочках, которые осуществляются в нескольких странах, а не только в одном государстве.

На каждой из стадий производства товара, в частности, разработки, производства, сбыта товаров формируется дополнительная стоимость товара, так в глобальной цепочке государство показывает не полную стоимость товара, а принимает участие в формировании ее стоимости. Это приводит к сокращению расходов и повышению конкурентоспособности товара, где происходит размещение каждого этапа производства товара в разных странах, где в свою очередь ее производство выгодно. Таким образом представленная структура производства оказывает влияние на промышленную и торговую политику, роль и место страны в МРТ во время разных стадий производства, где учитывается их технологический уровень, определяется уровень конкуренции, насколько доступны имеющиеся в этой стране ресурсы и рынки сбыта [1].

В ходе происходящих изменений в производстве товаров и услуг к их глобальной цепочке от национальной модели некоторые государства поменяли политику регулирования внешнеэкономической деятельности, помимо этого изменилась промышленная и торговая политика других стран, которые участвуют в данной глобальной цепочке добавленной стоимости (ГЦДС). На наш взгляд, для начала необходимо изучить структуру глобальной цепи, каким образом контролируются и используются технологии, интеллектуальная собственность. Далее,

немаловажную роль играют обязательства государств-участниц, их деятельность, переговоры по торговым соглашениям, насколько результаты оказывают влияние на стадии разработки и сбыта товаров и услуг.

Можно отметить, что благодаря именно участию в ГЦДС развивающиеся страны добились роста во внешней торговле, так как используются импортные комплектующие материалы для расширения производства и вывоза данного товара.

Обзор литературы. В настоящее время все больше и больше исследователей-экономистов заинтересовались изучением структуры мировой торговли, где краеугольным камнем является добавленная стоимость, а также глобальная цепочка добавления стоимости. В связи с этим, актуальными вопросами становятся вопросы, касающиеся возможностей интеграции в различных масштабах (отраслевой и национальный). Общая инициатива Всемирной торговой организации (ВТО), как организации, которая играет главную роль в изучении международной торговли в основной терминологии по добавленной стоимости используется в анализе вышеназванных процессов. В настоящее время, существует огромное количество трудов, которые изучают степень вовлеченности государств в цепочку добавленной стоимости на государственном уровне [2].

Степень вовлеченности стран-членов Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в глобальную систему цепочек добавленной стоимости в настоящее время можно охарактеризовать по-разному. Такая вовлеченность характеризуется с помощью двух стадий такой вовлеченности. Первая стадия оценивается насколько используются комплектующие материалы; что показывает насколько используются импортные комплектующие изделия, которые далее используются в вывозе этого товара; вторая стадия – в какой мере принимает участие продукция, что показывает долю экспортируемых национальных комплектующих, которые используются в производстве в иных государствах. Во многих исследованиях объектом изучения являются аспекты участия государств в ГЦДС. Допустим, в Республике Беларусь общий показатель участия в ГЦДС равен 69,85% (где 59,1% на стадии назад и 8,65% на стадии вперед), в Российской Федерации —49,1% (8,97% и 39,6%), в Республике Казахстан — 24% (11,9% и 12,2%) на основе данных Global Trade Analysis Project (GTAP) [3].

Основная часть. В ходе анализа исследований, посвященных проблеме структуры ГЦДС, было отмечено, что в производстве товара, в ГЦДС участие некоторых отраслей неравномерно. Допустим, кроме нефтедобывающей и нефтеобрабатывающей промышленности, в экономике Российской Федерации активное участие принимают следующие отрасли экономики: химическая, цветная и черная металлургия, машиностроение.

В экономике Республики Казахстан ГЦДС более активно используется в следующих значимых секторах: добыча нефти, цветная металлургия, черная металлургия, транспорт. Во вторую стадию чаще всего включаются следующие отрасли: машиностроение, химическая промышленность, электроэнергетика.

По сравнению с другими странами СНГ, Республика Беларусь показывает более выше степень участия в ГЦДС. В данной стране, активное участие ГЦДС отмечается в следующих отраслях экономики, таких как, производство кокса и нефтепродуктов, машиностроение, транспорт, химия, металлургия. Большую роль играет высокая добавленная стоимость иностранных комплектующих изделий.

Анализируя отраслевую структуры ГЦДС, можно сделать вывод, что те отрасли, которые ориентируются на экспорт, имеют высокую добавленную стоимость, зачастую имеют высокую тарифную защиту. Однако, даже если конечным итогом является индустриализация, которая ориентирована на импортозамещение, все равно результатом будет смещение в направление экспорта.

В результате того что структура торговли промежуточными комплектующими в странах-членах ЕАЭС отличается, степень тарифной защищенности в главных отраслях экономики всегда разная в государствах ЕАЭС. В основном, во всех экономиках-государств ЕАЭС в отраслях металлургии всегда присутствует максимальная степень тарифной защиты. Тоже самое можно сказать и про химическую отрасль, транспортную логистику. Что нельзя сказать про производство оптического и электронного оборудования, которое не в полной мере защищено, так как комплектующие изделия подвержены более высокой тарифной защите, чем сам готовый товар [4].

В целях оценки насколько возможно расширить степень участия в глобальных цепочках добавленной стоимости, необходимо изучить некоторые аспекты, которые касаются как национальную, так и международную торговлю.

1. Таможенно-тарифная политика. В условиях повышения конкурентоспособности экспорта, где оказывает влияние импортные комплектующие, необходимо пересмотреть подходы и критерии оптимальности политики в отношении ставок и тарифов. Так, когда рассчитывается уровень защищенности, важно брать во внимание не только ставки по импорту на готовые изделия, но и ставки пошлин на импортные комплектующие, для того чтобы не было таких ситуаций, где промежуточные комплектующие защищены наиболее высокие ставки пошлин, нежели, чем на готовые товары. В случаях, сокращения и переориентации перспективных отраслей, где производятся товары с высокой добавленной стоимостью, которые происходят по причине длительно применяющей высокой тарифной эскалации, имеет существенную роль в развитии экспорта такого товара.

2. Протекционизм. В настоящее время производство некоторых товаров также осуществляется при неравномерном участии корпораций в ГЦДС. Общеизвестно, что с участием ТНК осуществляется более 81% мировой торговли. Любая защита страны своих интересов в такой ситуации свидетельствует о фактах протекционизма по отношению своих государственных границ. В данном случает, не имеет место протекционизм по отношению к цепочке добавленной стоимости, так как снижение расходов, смягчение торговых процедур, создание условий для беспрепятственного многократного пересечения национальной границы, защита интеллектуальной собственности направлена на защиту национальных интересов. Таким образом, применение защитных мер в глобальных цепочках имеет важное значение. Протекционизм должен быть направлен на увеличение импортных деталей и комплектующих, если имеет место вывоз готовых товаров.

3.Торговые переговоры. Изменившая стратегия протекционизма, защита интересов государственных компаний повлияют на заключение двусторонних и многосторонних торговых соглашение и переговоров. Помимо этого, суть данных соглашений и переговоров также изменится. Наиболее важные соглашения в данной сфере, такие как, Соглашение по упрощению торговых процедур, (целью которого является уменьшение издержек при пересечении границ, а также внутри государства-партнера), Соглашение по услугам (целью которого является уменьшение барьеров для получения доступа на рынок услуг), Соглашение по борьбе с контрафактной продукцией (целью которого является защита прав интеллектуальной собственности), а также и все остальные соглашения разрабатывались для решения задачи уменьшения издержек производства и торговли, а также максимально защитить имеющиеся цепочки добавленной стоимости. Таким образом, возникает необходимость определения позиции Республики Казахстан по отношению к вышеназванным соглашениям. В противном случае, могут возникнуть правила регулирования мировой торговли, где Казахстане будет необходимо присоединиться, а также соответствовать их положениям.

4. Интеграция. Для таких ключевых игроков на мировой арене (ЕС, США, Китай и др.) получение льгот для имеющихся цепочек добавленной стоимости является одной из главных задач в торговой политике. Кроме защиты тарифами, актуальными вопросами являются вопросы, целью которых является уменьшение иных издержек в ГЦДС. В частности, это упрощенный порядок регулирования, введение лимита на применение местных комплектующих, а также таких мероприятий, которые используются при защите сложившихся цепочек (нормы происхождения товаров, показатели конкуренции и т. д.).

Все это, обуславливает необходимость системы управления рисками, для оценки результатов участия в таких переговорах и заключении таких соглашений. На территории постсоветского пространства, анализ и оценка перспектив национальных компаний, также перспективы вхождения в глобальные цепочки добавленной стоимости, должны являться, фундаментальными в интеграционной повестке. Для решения данного вопроса, в первую очередь, главное выделение фундаментальных отраслей, способствующих максимально расширить экспорт страны. Далее, эти отрасли должны определяться по критерию насколько они вовлечены в имеющиеся глобальные цепочки (нефтепереработка, химическая промышленность, металлургия, транспорт, машиностроение) либо дана оценка их потенциальной международной конкурентоспособности (производство оптического и электрооборудования, целлюлозно-бумажная промышленность).

Таким образом, политика интеграции должна основываться на тех государствах, имеющих большое воздействие на глобальные цепочки, а также на реальных преимуществах в конкретных отраслях либо секторах экономики [5].

Таким образом, конкретизация направлений в ГЦДС, определение целей, приоритетов и позиций Республики Казахстан в ЕАЭС являются основным ориентиром в создании ГЦДС. В настоящее время главной задачей является создание четкого плана, в результате которого государства-члены ЕАЭС смогут включиться в действующую систему глобальных цепочек добавленной стоимости. Более того, предоставить им возможности для формирования своей собственной цепочки добавленной стоимости. При формировании промышленной и торговой политики, целью которых является повысить эффективность участия национальных компаний в цепочке добавленной стоимости, важно принимать во внимание все происходящие изменения в мировой политике, а также в регулировании международной торговли.

В целях избежания замены одного товара одной отрасли экономики при росте конкурентоспособности другой, торговая и промышленная политика должна подстраиваться под особенности экономик стран-членов ЕАЭС. Данная необходимость возникает, в результате того, что государства-члены ЕАЭС не в равной мере принимают участие в глобальных цепочках добавленной стоимости.

Данные внутриотраслевой торговли Республики Беларусь показывают невысокий уровень по сравнению с показателями по миру. Однако, выше, чем у экономик стран-членов ЕАЭС, что говорит о достаточно высокой включенности экономики Республики Беларусь в ГЦДС на разных этапах производства. Особенно важно отметить высокий уровень использования импортных детских товаров.

Валовые показатели и добавленная стоимость показывают, что экономика Республики Казахстан не участвует в ГЦДС, но цветная металлургия является единственным примером, когда экономика входит в цепочку добавленной стоимости по причине высокой ее межотраслевой торговли. Так, когда экономика Кыргызстана активно принимает участие в глобальной цепочке добавленной стоимости, в особенности цветная металлургия. Принимая во внимание невысокие показатели внутриотраслевой торговли, важно отметить, что участие Кыргызстана в ГЦДС сводится в основном к импорту оборудования и комплектующих для производства национальными производителями и вывоза товаров, имеющих низкую степень переработки товара.

При формировании торговой и промышленной политики, сбалансированной для конкретной отрасли, важно принимать во внимание стратегические цели экономических агентов в отрасли. Для этого было выделено несколько главных подходов.

1) Создание новых собственных цепочек добавленной стоимости;

2) Переход на новый этап существующих ГЦДС;

3) Сохранение существующих позиций при одновременном повышении эффективности данного участия.

Важно заметить, что участие национальных производителей в ГЦДС может осуществляться на разных стадиях, это зависит от особенностей и уровня развития отраслей экономики [6].

Если провести оценку перспектив участия Республики Казахстан в ГЦДС согласно вышеотмеченных подходов, можно отметить, что:

- необходимо усилить политику импортозамещения, где отечественные производители получают возможность применять импортные комплектующие и другие детали в производстве, при этом сохраняя свои производственные ниши и повышая свою конкурентоспособность, необходимые для включения в ГЦДС;

- стимулировать экспорт товаров национальных отраслей, которые обладают ресурсами, используемые в промежуточном потреблении;

Важно подчеркнуть, что в производстве сложных технических товаров наиболее эффективными мерами в многоступенчатых цепочках добавленной стоимости являются именно грамотное стимулирование экспорта и политика импортозамещения.

В глобальной цепочке добавленной стоимости на промежуточном этапе важную роль играют следующие факторы:

- использование конкурентоспособных комплектующих и деталей на мировом рынке для увеличения производительности национальных производств;

- для повышения потенциала интенсивного развития на мировой арене закрепление своих позиций отечественными производителями.

В настоящее время имеется список секторов на территории ЕАЭС, имеющих большой потенциал для экспорта. Реализация этих секторов реальна и возможна в глобальной цепочке добавленной стоимости, лишь при использовании импортных комплектующих и других деталей. Однако, необходима, разработка конкретных отраслевых рекомендаций, для того чтобы войти отечественным производителям как в глобальные, так и региональные цепочки добавленной стоимости. Более узкие отраслевые рекомендации необходимы, по причине того, в структурах экономик стран-членов ЕАЭС имеются свои различия и особенности.

Показатель добавленной стоимости всегда сопоставляется с уровнем зависимости от импортных комплектующих и других деталей. Основные отрасли Республики Кыргызстан имеют достаточно высокие показатели, когда отрасли Российской Федерации имеют низкие показатели по большинству отраслей. В Республике Беларусь данные показатели варьируются в зависимости от отрасли. В Российской Федерации самые низкие показатели присутствуют в машиностроении и производстве электронного и оптического оборудования и транспортного оборудования. Если говорить об участии в глобальной цепочке добавленной стоимости Республики Беларусь, можно сказать, химическая промышленность участвует уже давно. Основными секторами внутреннего производства является деревообработка, производство электронного и оптического оборудования, химическая промышленность.

Казахстан имеет большую зависимость от импортных комплектующих, материалов, деталей, в особенности в таких секторах, как цветная металлургия, деревообработка и целлюлозно-бумажная продукция. Тем самым, важно подчеркнуть, что политика импортозамещения и система степени участия национальных производственных секторов в глобальных и региональных ЦДС, зависит от степени присутствия импортных материалов и компонентов в национальном производстве.

Заключение. Таким образом, для эффективного участия в глобальной цепочке добавленной стоимости нами выделяются следующие главные подходы, способствующие наиболее эффективному их участию.

Политика импортодополнения. К увеличению добавленной стоимости национальных производств приводит их высокая зависимость от импорта комплектующих и деталей, в свою очередь, это оказывает влияние на показатели внутриотраслевой торговли и на сохранение своих ниш (например, черная и цветная металлургия, машиностроение в Республике Беларусь).

Политика ограниченного импортозамещения и стимулирование интенсивного развития национальных производителей. В данном случае, подразумевается, что при понижении уровня конкурентной среды в национальных производствах могут оказать отрицательное воздействие на их производительность). Национальные отрасли, участвующие в ГЦДС как на первоначальных, так и на их финальных этапах в смежных отраслях приводят к повышению доли межотраслевой торговли (например, в Республике Казахстан черная и цветная металлургия в случае Республики Казахстан и Республики Армения; в Республике Кыргызстан цветная металлургия, в Казахстане производство транспортного оборудования). В таких случаях, добавленная стоимость национальных производителей начинает превышать вклад иностранных товаров, результатом чего является увеличение доли межотраслевой торговли (вывоз материалов, деталей и готовой продукции).

При проведении политики импортозамещения могут возникнуть и отрицательные эффекты. Так, национальные производства, участвующие ГЦДС на финальных стадиях и при использовании большого количества иностранных компонентов и деталей в рамках внутриотраслевой торговли в производстве товаров, для внутреннего рынка ЕАЭС могут иметь и негативные последствия.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19680334 «Казахстан в глобальной цепочке добавленной стоимости: экспортный потенциал, стратегия и механизмы интеграции»)

ЛИТЕРАТУРА

1. Волкова М.А. Включение российской экономики в глобальные цепочки создания стоимости: Мир экономики и управления. – 2018. – №4(18). – С. 190-205. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36823751_46523721.pdf (дата обращения: 05.05.2021).

2. Глобализация и деглобализация: роль стран с формирующимися рынками и выводы для России. Аналитическая записка Банка России, 2019 // URL: https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap100.htm (дата обращения: 05.05.2021).

3. Комар С.С. Кризис глобальных цепочек добавленной стоимости и перспективы участия в них России //Российский внешнеэкономический вестник. – 2017. – №1. – С. 73–81. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_46324863_76269204.pd

4. Флегонтова Т.А. Участие стран ЕАЭС в глобальных цепочках добавленной стоимости. https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-stran-eaes-v-globalnyh-tsepochkah-dobavlennoy-stoimosti?ysclid =m67lrw1k6y67814120

5. Михалевич П.О. О глобальных цепочках добавленной стоимости и степень участия России в них. //Российский внешнеэкономический вестник. – 2015. – №2. – С. 8-13.

6. Ахтанова М.Д., Таменова С.С. Участие Казахстана в глобальных цепочках создания стоимости // Вестник университета «Туран». – 2019. – №3. – С. 196–200. – URL: https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/798/748.

REFERENCES

1. Volkova M. Vkljuchenie rossijskoj jekonomiki v global'nye cepochki sozdanija stoimosti: Mir jekonomiki i upravlenija [Integrating the Russian Economy into Global Value Chains: The World of Economics and Management]. – 2018. – №4(18). – S. 190-205. –URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36823751_46523721.pdf (data obrashhenija: 05.05.2021). [in Russian]

2. Globalizacija i deglobalizacija: rol' stran s formirujushhimisja rynkami i vyvody dlja Rossii [Globalization and deglobalization: the role of emerging markets and conclusions for Russia.]. Analiticheskaja zapiska Banka Rossii, 2019 // URL: https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap100.htm (data obrashhenija: 05.05.2021). [in Russian]

3. Komar S. Krizis global'nyh cepochek dobavlennoj stoimosti i perspektivy uchastija v nih Rossii [The crisis of global value chains and the prospects for Russia's participation in them]//Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik. – 2017. – №1. – S. 73–81. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_46324863_76269204.pd [in Russian]

4. Flegontova T. Uchastie stran EAJeS v global'nyh cepochkah dobavlennoj stoimosti [Participation of the EAEU countries in global value chains]. https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-stran-eaes-v-globalnyh-tsepochkah-dobavlennoy-stoimosti?ysclid=m67lrw1k6y67814120 [in Russian]

5. Mihalevich P. O global'nyh cepochkah dobavlennoj stoimosti i stepen' uchastija Rossii v nih [About global value chains and the extent of Russia's participation in them]. //Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik. – 2015. – №2. – S. 8–13. [in Russian]

6. Ahtanova M., Tamenova S. Uchastie Kazahstana v global'nyh cepochkah sozdanija stoimosti [Kazakhstan's participation in global value chains] // Vestnik universiteta «Turan». – 2019. – №3. – S. 196–200. – URL: https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/798/748. [in Russian]

Джазыкбаева Б.К., Курмангалиева Л.А., Момбекова Г.Р., Куралбаев А.А.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҺАНДЫҚ ҚОСЫЛҒАН ҚҰН ТІЗБЕГІНЕ ҚАТЫСУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның құн тізбегіне қосылған жаһандық мүмкіндіктерге қатысуы қарастырылады. Әлемдік экономикаға интеграциялау кезінде елдің негізгі артықшылықтары, сондай-ақ елдің алдында тұрған негізгі кедергілер талданады. Болашақ перспективалар қаралып жаһандық қосылған құн тізбегіне қатысу жағдайында Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын арттыру әдістері ұсынылды. Мақалада Қазақстанның әлемдік экономикаға қатысуы үшін инновациялық технологиялардың,

жұмыс күшінің біліктілігін арттырудың және инфрақұрылымды жақсартудың қаншалықты маңызды екендігі талқыланады. Автор елдің жаһандық өндіріс тізбектерінде тауардың қосымша құнын құруға әсерін қарастырады, өндірістің жекелеген кезеңдерінің экономикалық тиімді орналасуы шығындарды азайтады және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Орталық Азиядағы қарқынды өсудің арқасында Қазақстан жаһандық қосылған құн тізбегінде маңызды рөл атқарады. Соңғы жылдары Қазақстан өзінің өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы секторларын нығайтты, инфрақұрылымын кеңейтті және шетелдік инвестицияларды тартты, бұл оған әлемдік экономикаға белсенді кіруге мүмкіндік берді. Бұл өндіріс құрылымының елдердің өнеркәсіптік және сауда саясатына әсері, олардың халықаралық еңбек бөлінісіне қатысуы, бәсекелестік, нарықтар мен ресурстарға қол жетімділігі зерттелуде.

Jazykbaeva B., Kurmangalieva L., Mombekova G., Kuralbaev A.

PROSPECTS FOR KAZAKHSTAN'S PARTICIPATION IN GLOBAL VALUE CHAINS

Annotation

The article examines Kazakhstan's opportunities to participate in global value chains. The main advantages that the country faces in integrating into the global economy, as well as the main obstacles that the country faces, are analyzed. Future prospects are considered, and methods are proposed to increase the competitiveness and sustainability of the Kazakh economy in terms of participation in global value chains. The article also discusses how important innovative technologies, workforce development and infrastructure improvements are for Kazakhstan to participate in the global economy. The author examines the impact of a country on the creation of additional product value in global production chains, noting that the economically advantageous location of individual production stages reduces costs and increases product competitiveness. Due to the rapid growth in Central Asia, Kazakhstan plays an important role in the global value chain. In recent years, Kazakhstan has strengthened its industrial and agricultural sectors, expanded its infrastructure, and attracted foreign investment, allowing it to actively enter the global economy. The effects of this production structure on the industrial and trade policies of countries, their participation in the international division of labor, competition, access to markets and resources are studied.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).40
УДК 332.821
ГРНТИ 06.71.05

Т.А. Шаймерденова*, докторант PhD,
М.К. Жетписбаева, к.э.н., профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Toni_96@mail.ru

МОТИВАЦИЯ ГОССЛУЖАЩИХ В ФОКУСЕ ОПТИМИЗАЦИИ КАДРОВЫХ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ГОСОРГАНА

В данном исследовании была рассмотрена оптимизация кадровых процессов и улучшение системы мотивации сотрудников госслужб, которые напрямую влияют на эффективность госуправления. Это особенно важно в современном динамичном мире, где требуется оперативность и адаптивность в принятии решений, так как система мотивации является ключевым фактором привлечения и удержания талантливых сотрудников в госсекторе. Исследование в данной области способствовало выявлению наиболее эффективных методов стимулирования и развития персонала, адаптированию системы управления персоналом к современным требованиям и ожиданиям. В статье основное внимание было уделено повышению эффективности управления персоналом, привлечению и удержанию высококвалифицированных сотрудников, снижению коррупционных рисков и соответствию современным стандартам госуправления. В процессе исследования автором была выдвинута гипотеза, о том, что оптимизация кадровых бизнес-процессов, направленных на улучшение системы мотивации госслужбы в РК, приведет к улучшению структуры и прозрачности системы заработной платы госслужащих. Авторами были определены прогнозные расчеты с помощью регрессионного анализа и программы Excel, результаты которых подчеркнули важность взаимосвязи между бизнес-процессами для обеспечения эффективного функционирования госорганов. Изменения в системе бизнес-процессов госоргана, способствуя ее прозрачности, а оптимизация кадровых процессов, направленная на улучшение системы мотивации госслужащих, возможно является ключевым инструментом для создания более справедливой и структурированной системы заработной платы в госучреждениях. Эти изменения не только способствуют мотивации госслужащих к более эффективному выполнению своих обязанностей, но и формированию более ответственной и профессиональной госслужбы.

Ключевые слова: *оптимизация, госслужащие, мотивация, госуправление, госслужба, стратегия, стимулирование, бизнес-процессы кадров.*
Кілт сөздер: *оңтайландыру, мемлекеттік қызметшілер, уәждеу, мемлекеттік басқару, мемлекеттік қызмет, стратегия, ынталандыру, кадрлардың бизнес-процестері.*
Keywords: *optimization, civil servants, motivation, public administration, civil service, strategy, incentives, HR business processes.*

JEL classification: **J38**

Введение. В современных условиях социально-экономических преобразований эффективность работы госорганов напрямую зависит от уровня мотивации их сотрудников. Госслужба является одним из ключевых элементов управления обществом, обеспечивая реализацию государственных функций и достижение стратегических целей. Многие госорганы сталкиваются с такими проблемами, как низкая вовлеченность сотрудников, высокая текучесть кадров и недостаточный уровень профессионального развития, что в совокупности снижает их эффективность, поэтому эффективное управление кадровыми ресурсами и эффективная система мотивации госслужащих становятся приоритетными аспектами для обеспечения эффективности госуправления.

Целью исследования является выявление и анализ оптимальных стратегий и методов оптимизации кадровых бизнес-процессов в госорганах Республики Казахстан необходимых для улучшения системы мотивации госслужащих. Стремление к повышению производительности и эффективности госструктур подразумевает не только привлечение высококвалифицированных кадров, но и создание стимулов для их постоянного профессионального роста и эффективного исполнения служебных обязанностей, в контексте которого, оптимизация кадровых процессов и

улучшение системы мотивации становятся ключевыми факторами для достижения высоких стандартов госуправления.

Были определены задачи исследования:

- анализ текущего состояния кадровых бизнес-процессов в госорганах Республики Казахстан, включая изучение их структуры, прозрачности и эффективности;

- выявление факторов, влияющих на мотивацию госслужащих, таких как уровень заработной платы, возможности профессионального роста, рабочая среда и корпоративная культура;

- оценка существующих систем мотивации и их соответствие современным требованиям госуправления и ожиданиям сотрудников;

- разработка рекомендаций и предложений по оптимизации кадровых процессов, направленных на повышение мотивации, профессионализма и ответственности сотрудников;

- сравнительный анализ передовых практик управления кадровыми ресурсами в международном опыте для их адаптации в контексте Казахстана.

Гипотеза была основана на предположении, что эффективная система мотивации, включающая в себя финансовые стимулы, будет способствовать повышению профессионализма и ответственности госслужащих, а также приведет к более справедливому и прозрачному распределению заработной платы, улучшая работоспособность и эффективность госорганов. Исследование ориентировано на выявление факторов, влияющих на эффективность системы мотивации госслужбы, а также на анализ текущих кадровых бизнес-процессов. С учетом мирового опыта и передовых практик в данной области, представляется возможным разработать рекомендации и практические решения, способствующие повышению эффективности госуправления и укреплению профессионализма госслужащих. Ожидается, что результаты исследования будут способствовать более эффективному функционированию госорганов в РК и повышению их адаптивности к вызовам современного общества.

К материалам исследования относится нормативно-правовая база Республики Казахстан, регулирующая кадровую политику в госорганах, включая законы, подзаконные акты и стратегические документы, статистические данные о численности госслужащих, уровнях заработной платы, текучести кадров и показателях производительности, а также научные исследования и публикации по вопросам кадрового менеджмента, мотивации и цифровизации бизнес-процессов в государственном секторе.

К методам исследования относится:

1) Системный анализ:

- исследование взаимосвязей между кадровыми процессами, системой мотивации и показателями эффективности госуправления;

- изучение структуры и компонентов системы мотивации.

2) Количественные методы:

- обработка и анализ статистических данных;

- использование регрессионного анализа для выявления корреляций между мотивационными факторами и производительностью госслужащих.

3) Сравнительный анализ:

- сопоставление кадровых практик Казахстана с подходами ведущих стран;

- выявление преимуществ и недостатков существующих систем мотивации.

4) Моделирование:

- создание оптимальной модели кадровых бизнес-процессов для госорганов Казахстана;

- прогнозирование ожидаемых эффектов от внедрения предложенных изменений.

Таким образом, важным направлением является продолжение исследований в области взаимосвязи между системой мотивации и эффективностью работы госслужащих, а также разработка новых стратегий управления, способных обеспечить долгосрочную устойчивость системы государственного управления в условиях глобальных изменений и цифровой трансформации.

Обзор литературы. Влияние мотивации госслужбы на вовлеченность в трудовую деятельность в основном проявляется в следующих аспектах:

- во-первых, мотивация на госслужбе укрепляет связь между трудовыми ресурсами и вовлеченностью в работу, мотивируя людей рационально распределять свои трудовые ресурсы и

тщательно мобилизовать окружающие их ресурсы, тем самым повышая свою вовлеченность в работу;

- во-вторых, мотивация на госслужбе смягчает неблагоприятные последствия между спросом на работу и вовлеченностью в работу (Abdelmotaleb, 2020) [1].

Такой вывод находит подтверждение в исследованиях Homberg et al. (2015) [2], Borst R. (2018) [3], утверждая, что сила связи между мотивацией госслужбы и аффективной приверженностью, мотивацией, вовлеченностью в работу и удовлетворенностью работой значительно варьируется в зависимости от подизмерений мотивации госслужбы. Люди с высоким уровнем мотивации к госслужбе имеют более четкое представление о своих обязанностях и миссиях, поэтому они с большей вероятностью мотивированы значимостью и ценностью своей работы, с большей вероятностью мобилизуют свои трудовые ресурсы и оптимизируют свои рабочие потребности, приводя к более высокой вовлеченности в работу (Bakker A., 2015) [4], (Jensen et al., 2018) [5]. Такого же мнения придерживаются Dan Lu и Chih Hung Chen (2022), которые считают, что в сфере госслужбы мотивация персонала имеет большое значение для развития как сервисной команды, так и госслужб [6].

В исследованиях Amehojo Daniel, Onyebuchi Ambrose, Kabiru Sule, David Osegbemeh Katto (2022) рассматриваются вопросы продвижения по службе и поощрения за выдающиеся заслуги, а также мотивационные инструменты для госслужащих [7]. Munawir Nasir, Muh. Haerdiansyah Syahnur (2021) исследуют влияние предоставления надбавок для повышения дохода, трудовой дисциплины и ответственности на повышение производительности труда в ответственности на повышение производительности труда госслужащих [8].

Полученные результаты в процессе исследований Jiancai Pi and Shuxi Duan, (2023) свидетельствуют о том, что неравенство в оплате труда в госсекторе является важным фактором, определяющим эффективность антикоррупционной политики [9].

Несмотря на широкий круг исследований, посвященных мотивации госслужащих, остаются следующие нерешенные вопросы:

1. Индивидуальные и культурные различия. - казахстанский контекст требует более глубокого анализа с учетом культурных, социальных и экономических особенностей.

2. Влияние цифровизации - недостаточно исследован вопрос влияния цифровизации на мотивацию и вовлеченность госслужащих, особенно в условиях перехода к электронному правительству.

3. Долгосрочные эффекты - как внедрение новых мотивационных практик влияет на долгосрочную эффективность и вовлеченность госслужащих? Требуются эмпирические исследования в этой области.

4 Гендерные аспекты - роль гендерных различий в восприятии мотивационных стимулов в Казахстане остается недостаточно изученной.

5. Антикоррупционные меры и мотивация - как интеграция антикоррупционных стратегий в систему мотивации влияет на восприятие работы и эффективность госслужащих.

6. Взаимосвязь удовлетворенности работой и профессионального развития - не до конца ясно, как именно возможности профессионального роста связаны с мотивацией и вовлеченностью.

Анализ литературы подтверждает, что высокая мотивация на госслужбе способствует не только укреплению связи между трудовыми ресурсами и вовлеченностью в работу, но и снижению негативных последствий от несоответствия между спросом на работу и вовлеченностью в нее. Особое значение имеют финансовые стимулы, продвижение по службе, поощрение за заслуги и устранение неравенства в оплате труда, что подтверждено как международными, так и казахстанскими исследованиями. Применение этих механизмов может способствовать снижению уровня коррупции, привлечению и удержанию талантливых кадров, а также улучшению общей эффективности госуправления.

Для Казахстана особенно актуальной является необходимость адаптации международного опыта к национальным условиям, предполагая внедрение передовых практик управления кадровыми ресурсами, в том числе через цифровизацию. Это позволяет сделать систему госуправления более прозрачной, оперативной и ориентированной на современные вызовы.

Выводы из представленных исследований подтверждают значимость мотивации госслужбы для вовлеченности госслужащих в трудовую деятельность. Основные аспекты, в которых проявляется влияние мотивации на уровень вовлеченности, включают следующее: мотивация на госслужбе

укрепляет связь между трудовыми ресурсами и вовлеченностью в работу, стимулируя госслужащих к более рациональному использованию своих трудовых ресурсов и более тщательной мобилизации окружающих их ресурсов; мотивация на госслужбе помогает смягчить негативные последствия несоответствия между спросом на работу и уровнем вовлеченности в нее. Исследования также подтверждают важность ряда мероприятий для поддержки мотивации госслужащих и повышения их вовлеченности в работу, таких как продвижение по службе, поощрения за выдающиеся заслуги, предоставление надбавок для повышения дохода, поддержка трудовой дисциплины и ответственности, а также сокращение неравенства в оплате труда в госсекторе.

Основная часть. Рассматривая оптимизацию бизнес-процессов в системе управления госслужащих, отметим, что она позволяет улучшить эффективность, прозрачность и качество госуправления, способствуя повышению уровня обслуживания граждан, сокращению бюрократических издержек и улучшению функционирования государства. Оптимизация кадровых бизнес-процессов в госуправлении, с акцентом на человекоориентированную модель, целенаправленна на создание более эффективной и стимулирующей среды для госслужащих (рисунок 1).

Внедрение принципов ориентации на человека в управление персоналом значительно повышает эффективность работы госорганов. Эта стратегическая оптимизация кадровых процессов направлена на улучшение адаптации к изменениям и более эффективному использованию ресурсов, способствуя успешному функционированию госструктур.

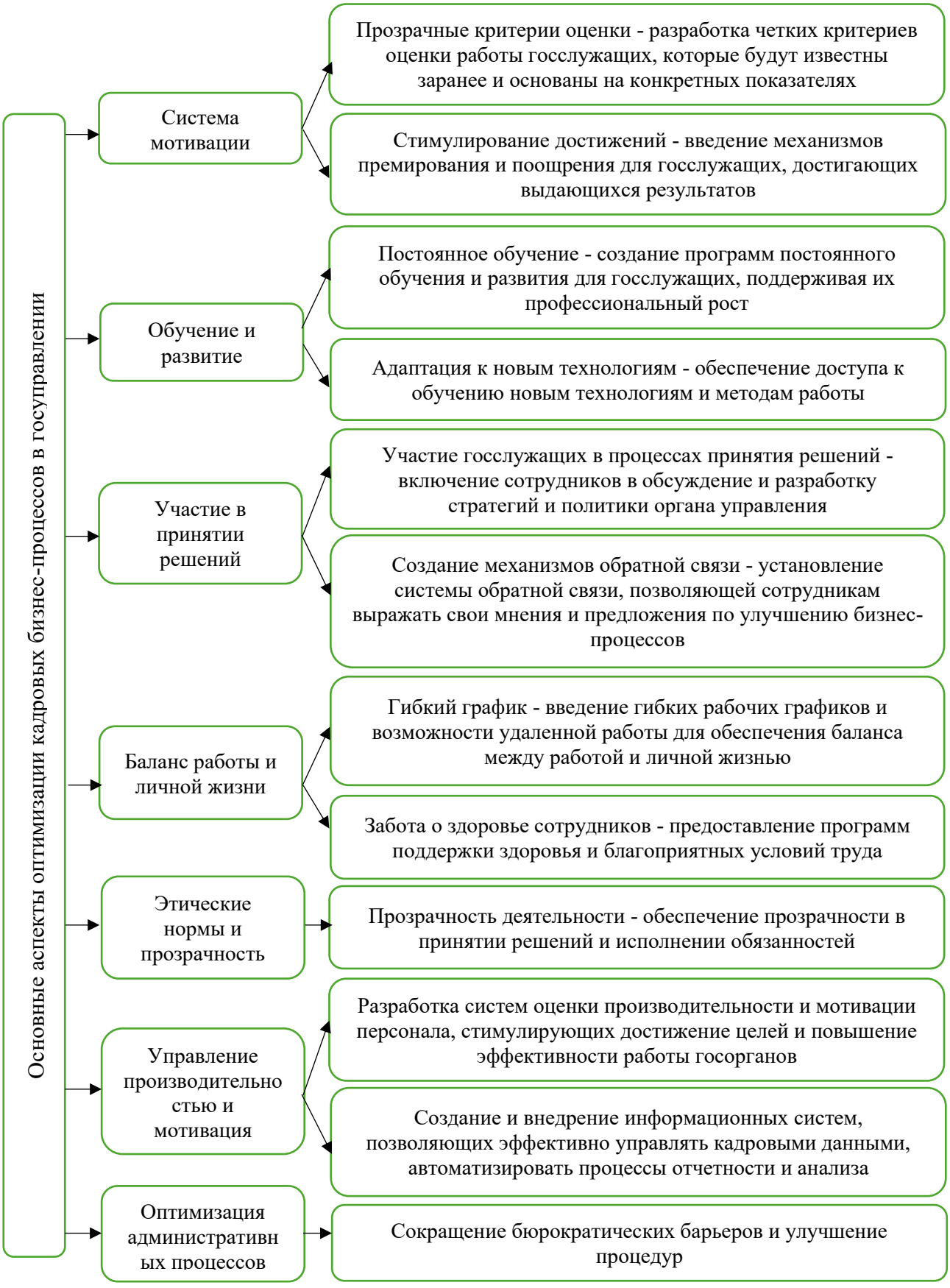

Рисунок –1. **Основные аспекты оптимизации кадровых бизнес-процессов***

**Составлен авторами*

Особенности выявления потребностей в кадрах в госуправлении представлены следующим образом (таблица 1).

Таблица – 1

Особенности выявления потребностей в кадрах в госуправлении*

№	Ключевые аспекты	Особенности	Возможности
1	Улучшение эффективности	оптимизация кадровых процессов	более эффективное распределение рабочих ресурсов, уменьшение избыточности и повышение производительности госструктур.
2	Адаптация к переменам в организации	выявление потребностей в кадрах госучреждения	адаптация к изменениям в своей структуре и функциональности, госуправление перераспределением персонала и обеспечение необходимых компетенций
3	Оптимизация бюджетных ресурсов	анализ кадровых потребностей	определение бюджетных затрат на персонал, избегая излишних расходов, обеспечивая более эффективное использование средств.
4	Развитие кадрового потенциала	оптимизация кадровых процессов	определение области развития персонала, обеспечение подготовки и обучение сотрудников в соответствии с текущими и будущими потребностями в госучреждении
5	Планирование ресурсов	выявление потребностей в кадрах	планирование человеческих ресурсов, предугадывание возможных дефицитов и принятие мер для их устранения.
6	Повышение ответственности	оптимизация кадровых процессов	повышение ответственности в сфере госуправления персоналом, позволяя более точно отслеживать и оценивать результаты кадровых решений.

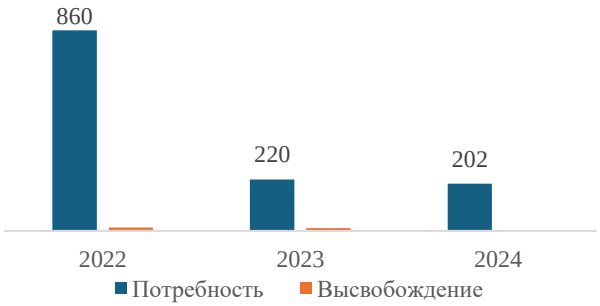
**Составлена авторами*

Выявление потребностей в кадрах госуправления тесно связано с изменениями в системе госслужбы. В частности, повышение заработной платы госслужащих приводит к оптимизации бюджетных расходов путем сокращения численности госслужащих, связывая это с тем, что повышение заработной платы приводит к увеличению бюджетных расходов, и для сокращения негативного воздействия на бюджет могут быть приняты меры по оптимизации структуры госперсонала. Поэтому в результате оптимизации бюджетных расходов на содержание госслужащих возникает сокращение их численности, соответственно приводя к уменьшению потребности в кадрах на госслужбе. Такие изменения связаны с необходимостью сокращения расходов из бюджета на оплату труда и иные расходы, требуя адаптации численности персонала к бюджетным ограничениям и приоритетам государственной политики. Таким образом, изменения в системе госслужбы оказывают влияние на потребность в кадрах госслужбы и напрямую влияют на структуру и объем госперсонала, а также на процессы выявления и удовлетворения потребностей в кадрах госуправлении.

Глобализация, цифровизация и распространение соцсетей оказывают значительное воздействие на деятельность госорганов, создавая новые требования к госслужащим, качеству предоставляемых госуслуг и потребностям в персонале. С 1 декабря 2021 года по 4 марта 2022 года НПП "Атамекен" проводила опрос среди предпринимателей и проанализировала их потребности в кадрах на ближайшие годы. В опросе участвовали 32 тысячи предпринимательских субъектов, из которых 9,5 тысяч компаний сообщили о нехватке кадров, а 112 планируют сокращение штата сотрудников (рисунок 2) [10].

Потребность и высвобождение в деятельности госуправления, человек

Потребность и высвобождение в деятельности административное и вспомогательное обслуживание, человек

Рисунок – 2. **Потребность в кадрах госуправления по РК в разрезе видов экономической деятельности (госуправление, административное и вспомогательное обслуживание)***

**Составлен авторами на основе источника [10]*

Тенденция к уменьшению потребности в кадрах госуправления в РК по различным видам экономической деятельности наблюдается с каждым годом, обусловливая повышение компетенций госслужащих и оптимизацию управления. Если рассматривать ситуацию потребности кадров в разрезе Карагандинской области, ситуация выглядит следующим образом (рисунок 3) [10].

Рисунок –3. **Потребность в кадрах госуправления по Карагандинской области, человек***

* *Составлен авторами на основе источника [10]*

Снижение потребности в кадрах госуправления может быть связано с внедрением принципов меритократии, при которых назначение на должности осуществляется на основе заслуг и профессиональных качеств, а не за счет политической принадлежности или иных непрофессиональных факторов, означая, что для занятия государственной должности требуются определенные компетенции, навыки и квалификация, а не только лояльность или родственные связи. Однако важно отметить, что компетентность также играет ключевую роль в профессиональном развитии госслужащих. Поддержание высокого уровня компетенций и навыков позволяет госслужащим успешно справляться с поставленными задачами, эффективно решать сложные проблемы и участвовать в процессах принятия решений. Кроме того, компетентные сотрудники способствуют повышению эффективности работы госорганов и улучшению качества предоставляемых госуслуг. Хотя внедрение меритократических принципов способствует снижению потребности в кадрах госуправления за счет повышения качества кадрового состава, поддержание высокого уровня компетентности остается важным фактором для успешной работы госслужб и обеспечения их профессионального развития. Уменьшение потребности в кадрах в госуправлении связано с принципами меритократии, где назначение на должность основывается на заслугах и профессиональных качествах, а не на чисто кадровых соображениях. В контексте применения меритократии обоснование выглядит следующим образом:

1 Эффективное распределение персонала:

- принцип меритократии предполагает, что на должность назначаются наилучшие кандидаты в соответствии с их профессиональными навыками и достижениями, приводя к более эффективному распределению персонала и уменьшению необходимости большого числа сотрудников.

2 Повышение профессионализма:

- подход, ориентированный на меритократию, способствует повышению профессионализма в госуправлении. Когда назначения осуществляются на основе заслуг и компетенций, управленческий аппарат становится более квалифицированным, сокращая потребность в дополнительных кадрах.

3 Улучшение эффективности:

- меритократический подход способствует более точному соответствию навыков с требованиями должности, приводя к улучшению эффективности труда, а в результате снижаются потребности в дополнительных сотрудниках.

4 Уменьшение бюрократии (принцип меритократии):

- способствует снижению бюрократии, предполагая, что управление на основе компетентности и результатов, а не формальных процедур, дает возможность легкого и гибкого управления и возможность к сокращению кадров.

5 Повышение мотивации (лояльности):

- продвижение зависит от заслуг и профессиональных качеств сотрудников, повышая их лояльность и мотивацию, снижая необходимость в большом количестве сотрудников.

Сокращение потребности в кадрах госуправления в результате применения принципа меритократии подчеркивает стремление к эффективному использованию персонала, ориентированному на компетенции и их достижения. Институциональные условия, созданные для обеспечения принципа меритократии, предоставляют возможности для профессионального роста и достижения успеха. Однако, необходимо учитывать другие аспекты, оказывающие влияние на мотивацию госслужащих. В соответствии с Концепцией новой модели госслужбы в РК, развитие профессионализма в госслужбе, основанное на принципах меритократии, эффективности, результативности, прозрачности и отчетности перед обществом, играет важную роль в повышении конкурентоспособности системы госуправления и качественного предоставления госуслуг населению [11; 12].

В связи с этим возникает задача о пересмотре системы управления персоналом и внедрения новых методов оценки эффективности, связанные с повышением компетенций и учетом результатов работы при продвижении по карьерной лестнице и вознаграждении, включая оплату труда за достижение целей, способствуя развитию персонала, повышению производительности и достижению стратегических целей госорганов (рисунок 4).

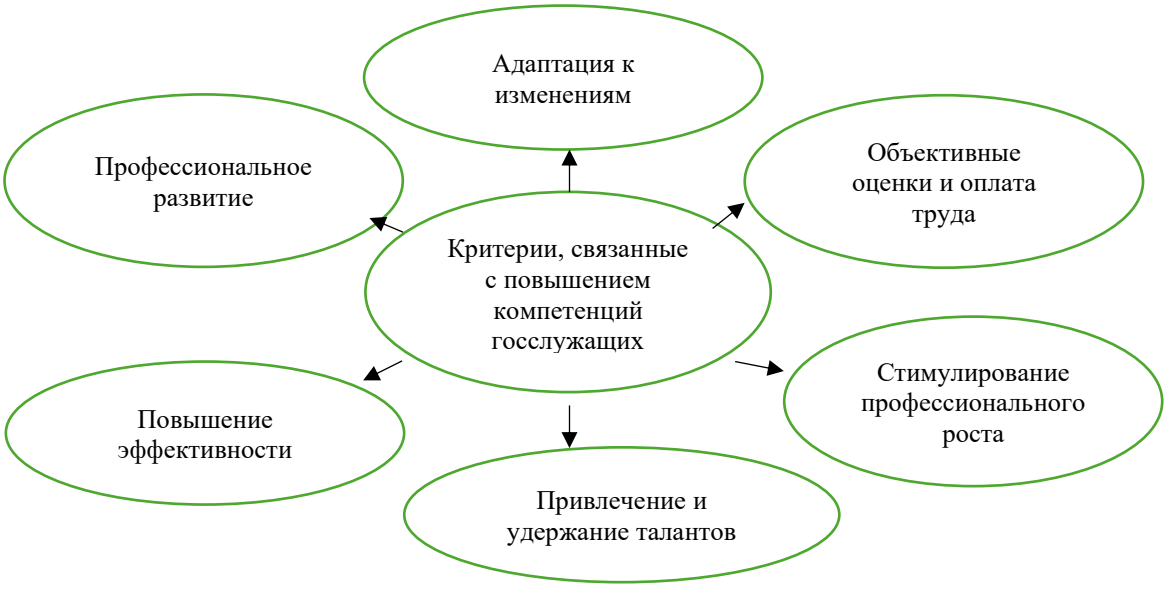

Рисунок – 4. **Критерии, связанные с повышением компетенций госслужащих***

** Составлен авторами*

Установление критериев, связанных с повышением компетенций у госслужащих играет ключевую роль в стратегии УЧР:

- установка критериев, связанных с улучшением компетенций, стимулирует госслужащих к постоянному профессиональному развитию, включая участие в обучении, прохождении курсов, участия в конференциях, способствуя повышению квалификации и ценности сотрудника.

- установленные критерии компетенций помогают организациям адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка и технологическим инновациям, способствуя более эффективно справляться с новыми вызовами, принося дополнительную ценность;

- введение четких критериев компетенций позволяет проводить более объективные оценки эффективности госслужащих, делая вклад каждого сотрудника в развитие госучреждения и оценивая на основе достижений и уровня компетенций;

- критерии компетенций способствуют к использованию для разработки программ стимулирования профессионального роста госслужащих, где оплату труда можно связать с достижением конкретных уровней компетентности, поощряя сотрудников к долгосрочному профессиональному росту;

- система критериев компетенций может быть использована для привлечения и удержания талантливых госслужащих, предоставляя возможность для развития и повышения компетенций, делая организацию более привлекательной для высококвалифицированных профессионалов;

- связь оплаты труда с критериями компетенций помогает создать стимул для госслужащих совершенствоваться в своей области, приводя к повышению эффективности работы и обеспечению более эффективного использования человеческих ресурсов.

На основе Закона РК от 23 ноября 2015 года "О госслужбе РК" (п.4, ст.33) разработана Методика оценки деятельности административных госслужащих, в которой определяется алгоритм оценки деятельности административных и политических госслужащих с помощью ключевых целевых индикаторов, направленных на повышение эффективности деятельности госоргана, а также для определения эффективности и качества работы госслужащих [13]. Параллельно с этим в Казахстане ведется работа по внедрению балльно-факторной системы грейдинга должностей госслужбы, где содержание должностей станет важным фактором при определении базового оклада и соответственно заработной платы. Методика по распределению административных государственных должностей по функциональным блокам разработана на основе постановления Правительства РК от 30 июня 2021 года № 451 О некоторых вопросах оплаты труда политических и административных государственных служащих [14]. Принимая во внимание различные критерии и факторы, влияющие на их мотивацию, автором было исследовано воздействие заработной платы на мотивацию госслужащих (таблица 2) [15].

Таблица – 2

Среднемесячная заработная плата госслужащих, тенге*

Год	По всем видам деятельности	Госуправление
2011	90028	84987
2012	101263	98293
2013	109141	103467
2014	121021	106000
2015	126021	107924
2016	142898	118868
2017	150827	125247
2018	162673	134835
2019	186815	157152
2020	213003	185666
2021	250311	208859
2022	309867	263843
2023	350487	295500

* *Составлена авторами на основе источника [15]*

Улучшение системы мотивации госслужащих напрямую связаны с заработной платой, где оптимизация кадровых процессов и улучшение системы мотивации госслужащих влияют на

финансовые стимулы. Для того, чтобы рассмотреть дальнейшую динамику развития среднемесячной заработной платы госслужащих, с помощью данных, представленных на рисунке 5, были определены прогнозные расчеты с помощью регрессионного анализа и программы Excel. Исследование показывает, что существует тесная взаимосвязь между оптимизацией кадровых процессов, улучшением системы мотивации госслужащих и структурой заработной платы в госорганах. Результаты гипотезы подчеркивают изменения в системе мотивации, включая финансовые стимулы, имея прямое воздействие на структуру заработной платы, а также способствуя ее прозрачности. В соответствии с произведенными прогнозными расчетами получаем следующие данные (таблица 3).

Таблица – 3

Прогнозные значения среднемесячной заработной платы госслужащих на 2024-2026 годы, тенге*

Показатель	2024	2025	2026
Тенденция	316018,1923	335731,1758	355444,1593
Рост	347575,8425	387268,3396	431493,644
Линейн	316018,1923	335731,1758	355444,1593

** Составлена авторами*

Выводы итогов произведенных расчетов показаны на рисунке 5.

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,939103
R-квадрат	0,881914
Нормированный R-квадрат	0,871178
Стандартная ошибка	29341,26
Наблюдения	13

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	1	7,07E+10	7,07E+10	82,15206	1,96E-06
Остаток	11	9,47E+09	8,61E+08		
Итого	12	8,02E+10			

	Коэф-фициенты	*Стандарт-ная ошибка*	*t-статис тика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*	*Нижние 95,0%*	*Верхние 95,0%*
Y-пересе чение	-4E+07	4386819	-9,02318	2,04E-06	-4,9E+07	-3E+07	-4,9E+07	-3E+07
Перемен ная X 1	19712,98	2174,919	9,063778	1,96E-06	14926,02	24499,95	14926,02	24499,95

Рисунок –5. **Результат произведенных расчетов***

** Составлен авторами*

Оптимизация кадровых процессов, направленная на улучшение системы мотивации госслужащих, возможно будет ключевым инструментом для формирования более справедливой, структурированной и прозрачной системы заработной платы в госучреждениях. Эти изменения не только стимулируют госслужащих к более эффективному выполнению своих обязанностей, но и способствуют созданию более ответственной и профессиональной госслужбы. В целом, результаты подчеркивают важность взаимосвязи между управлением персоналом, мотивацией и системой вознаграждения для достижения эффективного функционирования госорганов.

Заключение. В качестве рекомендаций по оптимизации кадровых бизнес-процессов для улучшения системы мотивации госслужащих в РК, с акцентом на взаимосвязь между управлением персоналом, мотивацией и системой вознаграждения можно предложить следующее:

1. Анализ и аудит системы вознаграждения - полный анализ текущей системы вознаграждения, включая зарплаты, бонусы, льготы и другие стимулы, оценив их соответствие современным стандартам, эффективность и конкурентоспособность по сравнению с частным сектором.

2. Прозрачность и честность - госслужащие должны четко понимать критерии оценивания их работы и вознаграждения за достижение определенных результатов.

3. Дифференциация вознаграждения позволит стимулировать высокопроизводительных сотрудников, создавая мотивацию для улучшения производительности.

4. Предоставить госслужащим доступ к программам повышения квалификации, тренингам и другим образовательным ресурсам, помогая развивать свои навыки и карьеру.

5. Оценка и обратная связь - система регулярной оценки производительности и обратной связи, способствует госслужащим понимать выполнение своих обязанностей и рекомендаций по ее улучшению.

Эти рекомендации способствуют созданию эффективной системы мотивации госслужащих в РК, улучшая качество работы госорганов и способности достижения поставленных целей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdelmotaleb M. The moderating and mediating role of public service motivation between organization's social responsibility and employee engagement: evidence from egyptian public hospitals. // International Review of Public Administration. – 2020. – Vol.25. - P.207–223. - doi: 10.1080/12294659.2020.1815958

2. Homberg F., Mccarthy D., Tabvuma. A meta-analysis of the relationship between public service motivation and job satisfaction. // Public Administration Review. – 2015. – Vol.75. – P.711–722. - doi: 10.1111/puar.12423

3. Borst R.T. Comparing work engagement in people-changing and people-processing service providers: a mediation model with red tape, autonomy, dimensions of PSM, and performance. // Public Personnel Management. – 2018. – Vol.47. – P.287–313. - doi: 10.1177/0091026018770225

4. Bakker A.B. A job demands-resources approach to public service motivation. // Public Personnel Management. – 2015. – Vol.75. – P.723–732. - doi: 10.1111/puar.12388

5. Jensen U.T., Andersen L.B., Holten A. Explaining a dark side: public service motivation, presenteeism, and absenteeism. // Review of Public Personnel Administration. – 2018. - Vol.39. – P.487–510. - doi: 10.1177/0734371X17744865

6. Dan Lu, Chih Hung Chen. The Impact of Public Service Motivation on Job Satisfaction in Public Sector Employees: The Mediating Roles of Work Engagement and Organizational Commitment. // Mobile Information Systems. - 2022. – P.19. - https://doi.org/10.1155/2022/7919963

7. Amehojo Daniel, Onyebuchi Ambrose, Kabiru Sule, David Osegbemeh Katto. Promotion and reward for outstanding service as a motivational tool among civil servants in Nigeria // HUMANUS DISCOURSE. – 2022. - Vol.2. - № 4. – P.21. - http://humanusdiscourse.website2.me

8. Munawir Nasir, Muh. Haerdiansyah Syahnur. Factors that Increase Work Productivity of Civil Servant at the Dinas Perdagangan Kota Makassar // Jurnal Analisis Bisnis Ekonomi. – 2021. - Vol.19. - №2. – P.119-132. – doi: 10.31603/bisnisekonomi.v19i2.6235

9. Jiancai Pi, Shuxi Duan. Appropriation, Migration and Unemployment // Australian Economic Papers, Wiley Blackwell. – 2023. - Vol. 62(3). - P.430-456. - doi: 10.1111/1467-8454.12235

10. Анализ потребности в кадрах. Социологическое исследование НПП Атамекен - 2022. – Режим доступа: https://atameken.kz/

11. Указ Президента РК О Концепции новой модели государственной службы РК от 21.07.2011г. №119. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения 29.03.2024)

12. Закон РК О государственной службе РК от 23 ноября 2015 года № 416-V – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения 15.02.2024)

13. Приказ Председателя Агентства РК по делам госслужбы и противодействию коррупции О некоторых вопросах оценки деятельности административных госслужащих от 16 января 2018 года № 13 - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения 29.03.2024)

14. Приказ Председателя Агентства РК по делам госслужбы Об утверждении Методики по распределению административных государственных должностей по функциональным блокам от 12

августа 2021 года № 23964 - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения 15.03.2024)

15. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – Режим доступа: https:// www.stat.gov.kz за 2011-2023гг. (дата обращения 20.01.2024)

REFERENCES

1. Abdelmotaleb M. The moderating and mediating role of public service motivation between organization's social responsibility and employee engagement: evidence from egyptian public hospitals. // International Review of Public Administration. – 2020. – Vol.25. - P.207–223. - doi: 10.1080/12294659.2020.1815958

2. Homberg F., Mccarthy D., Tabvuma. A meta-analysis of the relationship between public service motivation and job satisfaction. // Public Administration Review. – 2015. – Vol.75. – P.711–722. - doi: 10.1111/puar.12423

3. Borst R.T. Comparing work engagement in people-changing and people-processing service providers: a mediation model with red tape, autonomy, dimensions of PSM, and performance. // Public Personnel Management. – 2018. – Vol.47. – P.287–313. - doi: 10.1177/0091026018770225

4. Bakker A.B. A job demands-resources approach to public service motivation. // Public Personnel Management. – 2015. – Vol.75. – P.723–732. - doi: 10.1111/puar.12388

5. Jensen U.T., Andersen L.B., Holten A. Explaining a dark side: public service motivation, presenteeism, and absenteeism. // Review of Public Personnel Administration. – 2018. - Vol.39. – P.487–510. - doi: 10.1177/0734371X17744865

6. Dan Lu, Chih Hung Chen. The Impact of Public Service Motivation on Job Satisfaction in Public Sector Employees: The Mediating Roles of Work Engagement and Organizational Commitment. // Mobile Information Systems. - 2022. – P.19. - https://doi.org/10.1155/2022/7919963

7. Amehojo Daniel, Onyebuchi Ambrose, Kabiru Sule, David Osegbemeh Katto. Promotion and reward for outstanding service as a motivational tool among civil servants in Nigeria // HUMANUS DISCOURSE. – 2022. - Vol.2. - №4. – P.21. - http://humanusdiscourse.website2.me

8. Munawir Nasir, Muh. Haerdiansyah Syahnur. Factors that Increase Work Productivity of Civil Servant at the Dinas Perdagangan Kota Makassar // Jurnal Analisis Bisnis Ekonomi. – 2021. - Vol.19. - №2. – P.119-132. – doi: 10.31603/bisnisekonomi.v19i2.6235

9. Jiancai Pi, Shuxi Duan. Appropriation, Migration and Unemployment // Australian Economic Papers, Wiley Blackwell. – 2023. - Vol. 62(3). - P.430-456. - doi: 10.1111/1467-8454.12235

10. Analiz potrebnosti v kadrah. Sociologicheskoe issledovanie NPP Atameken [Analysis of personnel needs. Sociological research of NPP Atameken]. - 2022. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://atameken.kz/ [in Russian]

11. Ukaz Prezidenta RK O Koncepcii novoj modeli gosudarstvennoj sluzhby RK ot 21.07.2011g. №119. [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan On the Concept of a new model of public service of the Republic of Kazakhstan dated July 21, 2011. No. 119]- [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/ (data obrashhenija 29.03.2024) [in Russian]

12. Zakon RK O gosudarstvennoj sluzhbe RK ot 23 nojabrja 2015 goda № 416-V. [Law of the Republic of Kazakhstan On the Civil Service of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 No. 416-V]. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/ (data obrashhenija 15.02.2024) [in Russian]

13. Prikaz Predsedatelja Agentstva RK po delam gossluzhby i protivodejstviju korrupcii O nekotoryh voprosah ocenki dejatel'nosti administrativnyh gossluzhashhih ot 16 janvarja 2018 goda № 13. [Order of the Chairman of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs and Anti-Corruption On some issues of assessing the activities of administrative civil servants dated January 16, 2018 No. 13]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/ (data obrashhenija 29.03.2024) [in Russian]

14. Prikaz Predsedatelja Agentstva RK po delam gossluzhby Ob utverzhdenii Metodiki po raspredeleniju administrativnyh gosudarstvennyh dolzhnostej po funkcional'nym blokam ot 12 avgusta 2021 goda № 23964. [Order of the Chairman of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs On approval of the Methodology for the distribution of administrative government positions by functional blocks dated August 12, 2021 No. 23964]. - [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/ (data obrashhenija 15.03.2024) [in Russian]

15. Dannye Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam RK. [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – Rezhim dostupa: https:// www.stat.gov.kz za 2011-2023gg. (data obrashhenija 20.01.2024) [in Russian]

Шаймерденова Т.А., Жетписбаева М.К.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАННЫҢ КАДРЛЫҚ БИЗНЕС-ПРОЦЕСТЕРІН ОҢТАЙЛАНДЫРУ НАЗАРЫНДА ЫНТАЛАНДЫРУ

Аңдатпа

Бұл зерттеуде мемлекеттік қызметкерлердің кадрлық процестерін оңтайландыру және олардың ынталандыру жүйесін жақсарту мәселелері қарастырылған, өйткені олар мемлекеттік басқарудың тиімділігіне тікелей әсер етеді. Бұл қазіргі заманғы динамикалық әлемде, шешім қабылдаудың жеделдігі мен бейімделгіштігі талап етілетін жағдайда өте маңызды, себебі ынталандыру жүйесі – талантты қызметкерлерді мемлекеттік секторда тарту және ұстап қалудың негізгі факторы болып табылады. Бұл саладағы зерттеу ең тиімді ынталандыру әдістерін және кадрларды дамыту тәсілдерін анықтауға, кадрларды басқару жүйесін қазіргі заманғы талаптар мен күтілімдерге бейімдеуге көмектесті. Мақалада кадрларды басқарудың тиімділігін арттыруға, жоғары білікті қызметкерлерді тарту және ұстап қалуға, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге, сондай-ақ қазіргі заманғы мемлекеттік басқару стандарттарына сәйкестікті қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды. Зерттеу барысында автор Қазақстандағы мемлекеттік қызмет жүйесінің ынталандыру жүйесін жақсартуға бағытталған кадрлық бизнес-процестерді оңтайландыру мемлекеттік қызметкерлердің жалақы жүйесінің құрылымы мен мөлшерін жақсартуға әкеледі деген гипотеза ұсынды. Автор регрессиялық талдау және Excel бағдарламасы арқылы болжамды есептеулерді анықтады, олардың нәтижелері мемлекеттік органдардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін бизнес-процестер арасындағы өзара байланыстың маңыздылығын атап өтті. Мемлекеттік мекеменің бизнес-процестеріндегі өзгерістер оның ашықтығын арттыра отырып, мемлекеттік қызметкерлердің ынталандыру жүйесін жетілдіруге бағытталған кадрлық процестерді оңтайландыру мемлекеттік мекемелерде әділ әрі құрылымды жалақы жүйесін қалыптастырудың басты құралы болуы мүмкін. Бұл өзгерістер мемлекеттік қызметкерлерді өз міндеттерін тиімді орындауға ынталандырып қана қоймай, сондай-ақ жауапты және кәсіби мемлекеттік қызметті қалыптастыруға да ықпал етеді.

Shaimerdenova T., Zhetpisbayeva M.

MOTIVATION OF CIVIL SERVANTS IN THE FOCUS OF OPTIMIZATION OF HR BUSINESS PROCESSES OF A PUBLIC BODY

Annotation

This study examined the optimization of personnel processes and the improvement of the motivation system for civil service employees, which directly affect the effectiveness of public administration. This is especially important in today's dynamic world, where efficiency and adaptability in decision-making are required, as the motivation system is a key factor in attracting and retaining talented employees in the public sector. Research in this area has helped to identify the most effective methods of stimulating and developing staff, adapting the personnel management system to modern requirements and expectations. The article focused on improving the efficiency of personnel management, attracting and retaining highly qualified employees, reducing corruption risks and meeting modern standards of public administration. In the course of the research, the author hypothesized that optimizing HR business processes aimed at improving the motivation system of the civil service in the Republic of Kazakhstan would lead to an improvement in the structure and transparency of the civil servants' salary system. The author determined predictive calculations using regression analysis and Excel software, the results of which emphasized the importance of the relationship between business processes to ensure the effective functioning of government agencies. Changes in the system of business processes of a government agency, contributing to its transparency, and optimization of personnel processes aimed at improving the motivation system for civil servants, may be a key tool for creating a more equitable and structured salary system in government institutions. These changes not only help motivate civil servants to perform their duties more effectively, but also to form a more responsible and professional civil service.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).41
УДК 332.6
ГРНТИ 06.71.07

Р.С. Сарбасова, докторант PhD[1]
А.Т. Омарова*, PhD, профессор[2]
Т.А. Рахимжанова, старший преподаватель[3]
М.А. Калдыгозова, старший преподаватель[3]
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова
г. Караганда, Казахстан[2]
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати
г.Тараз, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: ainuraphd@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ ФИНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕНИЯ АГРОФОРМИРОВАНИЙ

В статье был рассмотрен зарубежный опыт бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований, где осуществляется анализ различных подходов к государственной помощи аграрному сектору, выявляются эффективные модели финансовой поддержки, применяемые в разных странах. Особое внимание было уделено мерам, направленным на стабилизацию и развитие аграрного бизнеса, включая субсидии, налоговые льготы и кредитные программы. Рассмотрены примеры успешного использования бюджетных средств для повышения устойчивости и конкурентоспособности агроформирований, выводы которых могут быть полезны для разработки и реализации политики финансовой поддержки аграрного сектора в других странах.Особое внимание было уделено механизмам, которые доказали свою эффективность в условиях нестабильной экономической ситуации и способствовали достижению устойчивого развития аграрного сектора.Авторами обобщен опыт исследований, проведенный как в отечественных, так и зарубежных исследовательских работах, позволивший сформулировать общую цель систематизации зарубежного опыта бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований. Было выявлено, что эффективное распределение субсидий и их адаптация к национальным и региональным условиям является ключевым фактором для достижения этих целей, о чем свидетельствуют расчеты, проведенные с помощью корреляционно-регрессионного анализа и прогноза субсидирования агроформирований на 2024-2026 годы. Выводы исследования подчеркивают важность государственной бюджетной поддержки с/х предприятий, способствуя их финансовому оздоровлению, повышению устойчивости и конкурентоспособности, а также стимулируя внедрение инновационных и экологически устойчивых практик в аграрном секторе.

Ключевые слова: *управление, устойчивое развитие, финансирование, бюджетирование, финансовое оздоровление, агроформирования, аграрный бизнес.*
Кілт сөздер: *басқару, тұрақты даму, қаржыландыру, бюджеттеу, қаржылықсауықтыру, агроқұрылымдар, аграрлық бизнес*
Keywords: *management, sustainable development, financing, budgeting, financial recovery, agroforming, agricultural business.*

JELclassification:Q14

Введение. Аграрный сектор играет ключевую роль в экономике многих стран, обеспечивая продовольственную безопасность, создавая рабочие места и способствуя устойчивому развитию сельских территорий. Однако агроформирования часто сталкиваются с финансовыми трудностями, обусловленными различными факторами, такими как колебания рыночных цен, неблагоприятные погодные условия, а также изменения в политической и экономической среде. В этой связи важным аспектом государственной политики становится поддержка финансового оздоровления аграрных предприятий.

Зарубежный опыт бюджетной поддержки агроформирований предоставляет богатый материал для анализа и заимствования эффективных стратегий. В разных странах разработаны и внедрены

различные механизмы государственной помощи, направленные на стабилизацию и развитие аграрного сектора, механизмы которых включают субсидии, налоговые льготы, льготное кредитование и другие финансовые инструменты, способствующие аграрным предприятиям преодолевать кризисные ситуации и их дальнейшему росту.

Актуальность исследования зарубежного опыта бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований заключается в необходимости поиска эффективных решений для обеспечения стабильного развития аграрного сектора, повышения его устойчивости к внешним воздействиям и обеспечения продовольственной безопасности.

Цель данного исследования заключается в изучении и систематизации зарубежного опыта бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований. Анализ успешных практик и моделей государственной помощи, применяемых в различных странах, позволит выявить наиболее эффективные подходы и предложить рекомендации по их адаптации и внедрению в других государствах. Это, в свою очередь, будет способствовать укреплению финансовой устойчивости агроформирований и повышению конкурентоспособности аграрного сектора в целом.Для достижения поставленной цели исследования были определены такие задачи как:

- рассмотрение вопросов финансового оздоровления агроформирований и бюджетной поддержки в аграрном секторе;
- изучение зарубежного опыта бюджетной поддержки агроформирований, включая механизмы государственной помощи, такие как субсидии, налоговые льготы, льготное кредитование и другие инструменты;
- выявление ключевых факторов, способствующих успешной финансовой поддержке аграрных предприятий за рубежом;
- систематизация успешных практик бюджетной поддержки и определение их возможной адаптации к условиям Казахстана;
- разработка рекомендаций по внедрению эффективных моделей бюджетной поддержки для финансового оздоровления агроформирований в Казахстане.

Сочетание различных материалов и методов исследования позволило всесторонне изучить и обосновать необходимость внедрения эффективных механизмов бюджетной поддержки агроформирований, способствующих их финансовому оздоровлению и устойчивому развитию, а именно:

- анализ и синтез - используемый для изучения и обобщения зарубежного опыта бюджетной поддержки агроформирований;
- экономико-статистический анализ - применяемый для оценки эффективности бюджетных мер поддержки, включая анализ данных о динамике финансового состояния агроформирований;
- метод прогнозирования - необходимый для разработки рекомендаций по адаптации зарубежного опыта к условиям Казахстана.

Обзор литературы. Сельскохозяйственный и агропродовольственный секторы оказывают существенное воздействие на окружающую среду в связи с большими объемами пищевых, энергетических, водных и упаковочных отходов, они производят эти предприятия. Эко-инновации представляют собой важную возможность смягчить это воздействие. Несмотря на то, что экоинновации направлены на снижение экологического ущерба в продовольственном и агропродовольственном секторах, исследователи уделяли мало внимания роли экоинноваций в агробизнесе; тем не менее, выводы говорят о том, что стоит изучить мотивационные факторы, способствующие внедрению экоинноваций [1]. Так, например, результаты исследования JanHultgren, MatthewHiron, AndersGlimskär, Eddie A.M. BokkersandLinda J. Keeling (2022) свидетельствуют о прямом или косвенном причинно-следственном влиянии биоразнообразия на благополучие крупного рогатого скота [2].

Перспективы стабильного развития отраслей сельского хозяйства и факторы, оказывающие на него влияние, рассматриваются как долгосрочное стратегическое направление государственной политики, создавая условия для роста и развития предприятий, включая МСБ в условиях интенсивной глобальной конкуренции. В этом контексте финансовая поддержка имеет большое значение, для обеспечения которого необходимо принятие ряда мероприятий, направленных на стимулирование развития страны с использованием системы индикаторов.В зарубежных странах бюджетные программы направлены на финансовое оздоровление агроформирований с целью улучшения их конкурентоспособности, устойчивости и эффективности. В контексте современных

вызовов, таких как изменение климата, угрозы биоразнообразия, а нужно экономические и социальные изменения, бюджетные меры поддержки становятся особенно важными для обеспечения стабильного развития сельского хозяйства.

Концепция эффективного использования бюджетных средств, источников их формирования, методов и критериев оценки занимает важное место среди направлений научного анализа и контроля.Одним из важнейших принципов построения современной бюджетной системы является внедрение бюджетирования на основе результатов (БОР)(Schick, 2014) [3], (Gillanetal., 2021) [4].Стратегия ESG напрямую связаны с распределением средств между уровнями управления и децентрализацией бюджета в агробизнесе, означая, что при применении принципов ESG в агробизнесе уделяется особое внимание не только экономическим аспектам, но и вопросам экологии, КСО и КСУ. Зарубежные ученые (Abdiev, Momunov, Ergeshov, 2017) [5], (Vartanova, 2019) [6], (Vasilchenko, Derunova, 2020) [7], (Sushko, 2020) [8], (Chernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A., 2020) [9] рассматривают различные аспекты решения бюджетной поддержки агроформированиям на практике.

Финансовая поддержка агроформирований и адаптация зарубежного опыта в Казахстане способствуют развитию устойчивой и конкурентоспособной с/х отрасли, соответствующей современным требованиям.Бюджетная поддержка финансового оздоровления агроформирований в зарубежных странах является эффективным инструментом стимулирования стабильного развития сельскохозяйственного сектора и повышения его конкурентоспособности. Правильно организованная и целенаправленная бюджетная поддержка способствует финансовому оздоровлению агроформирований, улучшению их финансового положения и содействию их устойчивому развитию.

Несмотря на признание важности экоинноваций в смягчении негативного экологического воздействия агропродовольственного сектора, остается недостаточно исследованной роль экоинноваций в агробизнесе, так как имеются противоречия в понимании мотивационных факторов, способствующих их внедрению. Одни исследования подчеркивают экономическую выгоду от внедрения экологически устойчивых технологий, тогда как другие отмечают отсутствие финансовых стимулов и недостаточную осведомленность предприятий.Необходимость продолжения исследований заключается в углубленном изучении мотивационных факторов внедрения экоинноваций, влияния биоразнообразия, адаптации зарубежного опыта бюджетной поддержки и реализации ESG-стратегий в агробизнесе Казахстана.

Основная часть. В современных условиях глобальной экономической нестабильности и экологических вызовов аграрный сектор оказывается в зоне повышенного риска. Финансовое благополучие агроформирований напрямую влияет на продовольственную безопасность, устойчивость сельских территорий и экономическое развитие стран. В этой связи актуальность исследования зарубежного опыта бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований обусловлена несколькими ключевыми факторами:

- аграрные предприятия часто сталкиваются с финансовыми трудностями, вызванными изменениями рыночных условий, неблагоприятными погодными явлениями, эпидемиями и другими форс-мажорными обстоятельствами, а эффективная господдержка позволяет смягчить эти негативные воздействия и обеспечить стабильное функционирование агроформирований;

- успешные примеры зарубежных стран демонстрируют разнообразие подходов и инструментов бюджетной поддержки аграрного сектора, изучение которых позволяют выявить наиболее эффективные и адаптируемые механизмы, которые могут быть внедрены в других странах с учетом их специфических условий и потребностей;

- глобализация и международная интеграция требуют от государств не только повышения конкурентоспособности своих аграрных предприятий, но и гармонизации государственной политики в сфере поддержки сельского хозяйства. Зарубежный опыт может служить основой для разработки комплексных стратегий, способствующих устойчивому развитию аграрного сектора на национальном уровне;

- современные вызовы, такие как изменение климата и переход к зеленой экономике, требуют инновационных подходов к управлению аграрными предприятиями. Господдержка, направленная на внедрение экологически устойчивых практик и технологий, становится неотъемлемой частью стратегии финансового оздоровления агроформирований.

Все виды предоставления финансовых услуг в области развития агропромышленного комплекса (далее - АПК) направлены на поддержку и стимулирование сохранения и увеличения показателей ВВП (услуг) сельского хозяйства. Финансовые услуги играют основную часть в развитии сельскохозяйственного сектора, обеспечивая необходимые ресурсы для роста и модернизации:

1 Кредитование и займы - финансовые организации предоставляют кредиты и займы аграрным предприятиям и фермерам для покупки семян, удобрений, сельскохозяйственной техники и оборудования, а также для осуществления других операций.

2 Инвестиции в инфраструктуру - финансовые институты должны инвестировать в развитие сельскохозяйственной инфраструктуры (орошение, дренаж, хранилища для сельскохозяйственной продукции и т.д.), способствуя улучшению условий производства и снижению потерь.

3 Страхование урожая - финансовые компании предлагают услуги по страхованию урожая от неблагоприятных погодных условий, болезней растений, насекомых и других рисков, обеспечивая фермеров финансовой защитой от потерь, позволяя им сохранить стабильный доход.

4 Финансовые ресурсы направлены на поддержку научных исследований, разработок новых сортов растений, внедрение инновационных технологий в сельское хозяйство, способствуя повышению производительности и конкурентоспособности.

Поддержка со стороны государства в виде финансирования, стимулов, налоговых льгот и других инструментов, способствующих внедрению искусственного интеллекта в сельском хозяйстве, имеет большое значение.Так как внедрение и использование новых технологий, таких как искусственный интеллект, часто требует значительных инвестиций и ресурсов, а также поддержки правительства для создания благоприятной среды и стимулирования развития этого сектора.Финансирование со стороны государства возможно включать в себя:

- выделение средств на исследования и разработки в области искусственного интеллекта;
- создание инфраструктуры для внедрения технологий и обучение специалистов осуществляется через различные госпрограммы и инициативы, а также через предоставление грантов и субсидий фермерам и агрофирмам для приобретения и внедрения соответствующих технологий.

Стимулы и налоговые льготы также играют важную роль в поддержке внедрения искусственного интеллекта в сельском хозяйстве, включая в себя снижение налоговых ставок для предприятий, инвестирующих в разработку и внедрение технологий искусственного интеллекта, а также налоговые льготы для фермеров, использующих такие технологии для повышения производительности и эффективности своего производства.

В целом, поддержка со стороны государства значится важным фактором для успешного внедрения и распространения искусственного интеллекта в сельском хозяйстве, поскольку она способствует ускоренному развитию этого сектора и повышению его конкурентоспособности.В 2022 году на поддержку АПК в виде субсидий было предусмотрено порядка 451,1 млрд тенге.Более 95% субсидий получают субъекты АПК, расположенные непосредственно в сельской местности (рисунок 1) [10].

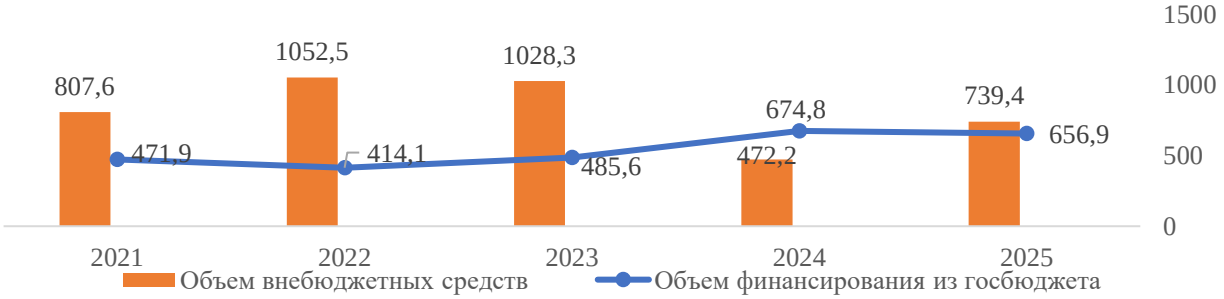

Рисунок – 1. **Необходимый объем финансированияАПК РК, млрд. тенге**

**Составлен авторами на основе источника[10]*

В настоящее время Индустрия 4.0 включает в себя масштабное развитие роботов, облачных серверов и кибер-физических систем, в том числе в сфере сельского хозяйства. Программа индустриализации сельского хозяйства Казахстана, ориентированная на внедрение инновационного оборудования, дронов и роботов, играет ключевую роль в его современном развитии.

Инвестиционные субсидии охватывают 34 приоритетных направления АПК. В соответствии с Дорожными картами, сформирован пул из 934 инвестиционных проектов на общую сумму 4,4 трлн тенге. Ежегодная реализация программы инвестиционного субсидирования показывает, что в среднем 50% бюджетных средств направляется на обновление парка сельскохозяйственной техники (рисунок 2) [11].

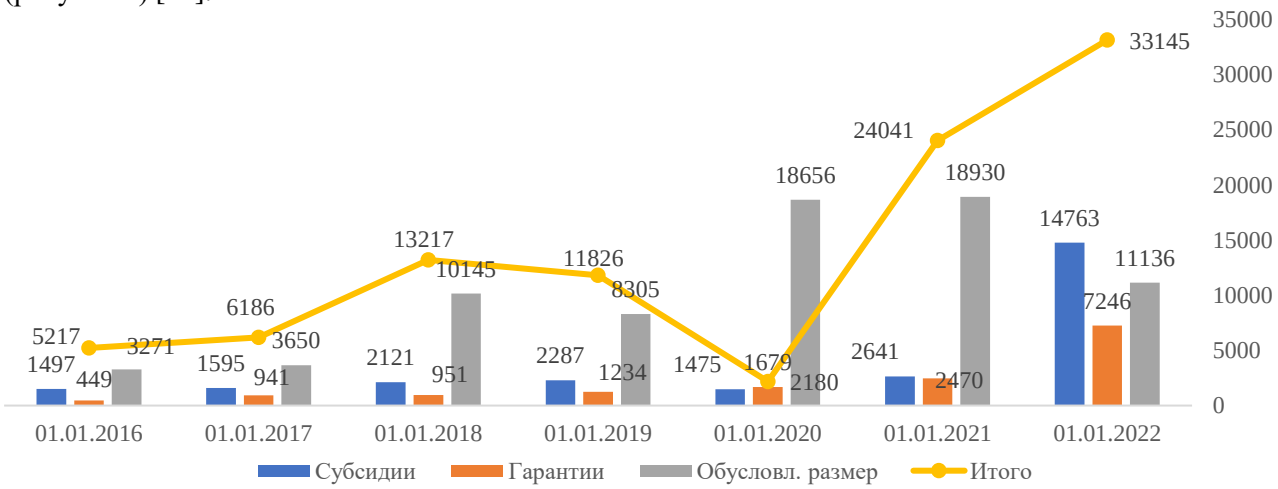

Рисунок – 2. **Количество профинансированных проектов, млн.тнг.**

**Составлен авторами на основе источника[11]*

Аграрный сектор Казахстана значительно зависит от государственных субсидий. Согласно данным ОЭСР в 2022 году общий объем бюджетной поддержки сельского хозяйства в стране составил около $1,7 млрд, что эквивалентно 0,8% ВВП. С 2020 года объемы поддержки увеличились, но их доля в ВВП снизилась. Вероятно, это связано с более быстрыми темпами роста ВВП по сравнению с бюджетными расходами после восстановления экономики от последствий пандемии COVID-19(рисунок 3) [12].

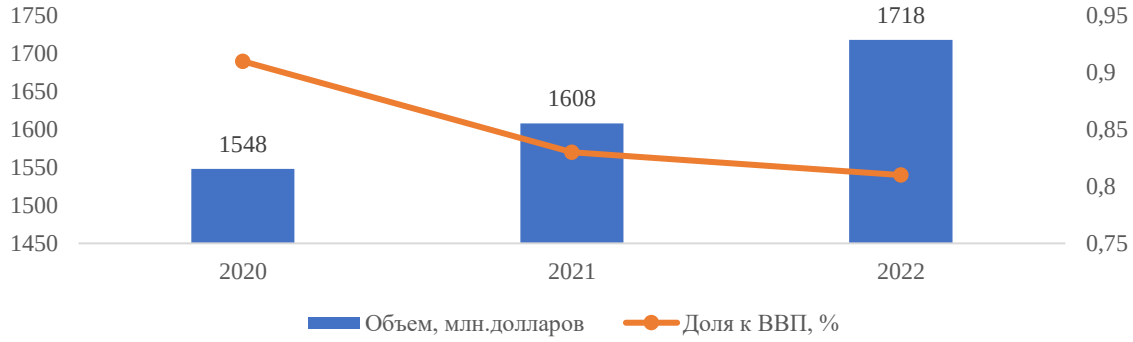

Рисунок – 3. **Поддержка сельского хозяйства в РК за 2020-2022 гг. с помощью бюджетных средств государства**

**Составлен авторами на основе источника*[12]

Если рассматривать опыт зарубежных, то в 28 странах ЕС было разработано и реализовано 119 программ развития сельских районов к началу 2021 года. С/х экономики стран ЕС получают значительную господдержку на нацуровне, где применяются строгие критерии финансовой поддержки фермеров. Направление и параметры господдержки на нацуровне зависят от финансовых и бюджетных возможностей и особенностей экономики каждой страны. Программы развития сельских территорий ЕС финансируются Европейским с/х фондом EAFRD в период с 2014 по 2020 годы было выделено около 100 миллиардов евро, причем каждая страна-член ЕС получила финансовую поддержку на 7 лет вперёд (рисунок 4) [13; 14].

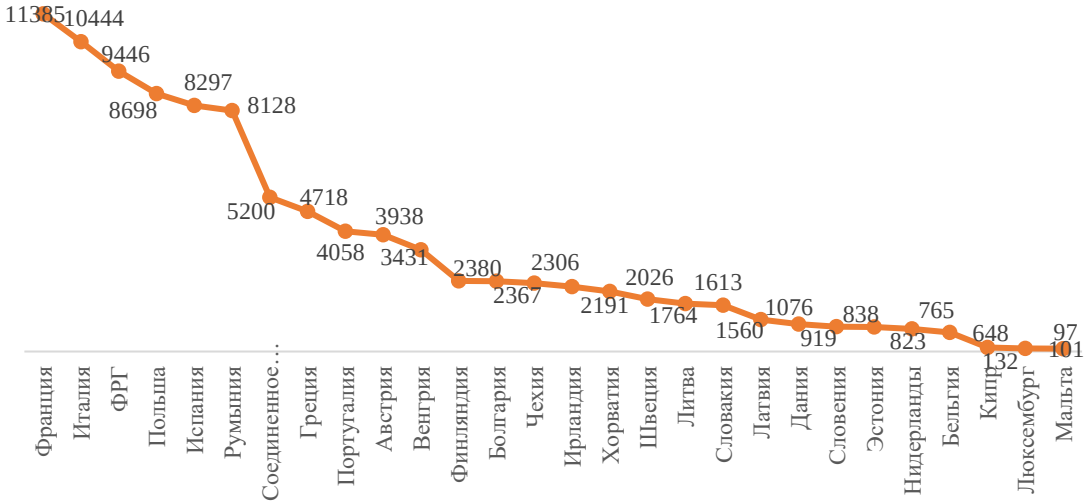

Рисунок – 4. **Сумма финансирования агроформирований программ развития стран Евросоюза на 01.01.2021г., млн евро**

**Составлен авторами на основе источника[13; 14]*

Доля финансирования господдержки в развитых странах ЕС превышает 50%, в то время как в менее развитых странах - относительно невелика, а более 80% бюджетных расходов на сельское хозяйство приходится на наднациональный уровень. Активность численности программ развития сельских территорий в ЕС характеризуется следующим образом (рисунок 5)[13; 14].

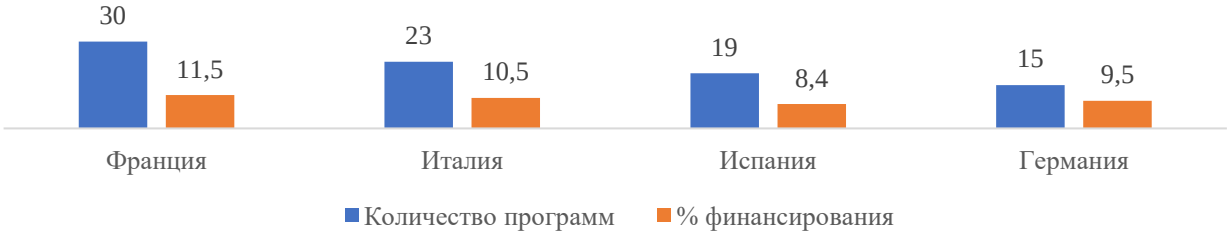

Рисунок – 5. **Активность численности программ развития сельских территорий в ЕС**

**Составлен авторами на основе источника[13; 14]*

В последние годы повысилась степень цифровизации с/х производства, что стало одной из движущих сил определения приоритетов в пользу развития этого сектора. В общем, господдержка сельского хозяйства составляет около 35,0% от стоимости его продукции в Евросоюзе, а на каждый гектар с/х угодий приходится более 800 долларов США.Анализ бюджетной поддержки финансового оздоровления агроформирований в зарубежных странах демонстрирует важную связь со стратегией ESG, способствующие устойчивому развитию и финансовой устойчивости сельскохозяйственного сектора.

Финансирование проектов в сельском хозяйстве и переработке с/х продукции является одним из основных приоритетов для АКК (далее – Аграрная кредитная корпорация). Особое внимание уделяется осуществлению крупных инвестиционных проектов - строительство птицефабрик, развитие племенных репродукторов, создание тепличных комплексов, молочно-товарных ферм, интенсивных садов и мясоперерабатывающих предприятий.

В течение 2022 года Корпорация осуществила финансирование 43 проектов, включая 19 новых инвестиционных проектов, предусматривающие внедрение передовых инновационных технологий:

- молочно-товарные фермы перешли на использование технологии беспривязного содержания скота с современным доильным оборудованием;
- тепличные комплексы внедряют системы гидропланы и используют инновационное оборудование для автоматического контроля климата и полива, повышая производительность;
- в процессе производства масла внедрены автоматизированные линии и технологии переработки отходов, таких как лузга подсолнечника, для производства пара;

- для орошения полей применяются современные круговые дождевальные машины, обеспечивающие равномерное распределение воды и удобрений;

- при создании птицефабрик используется современное оборудование для автоматизации всех процессов, от кормления до поддержания оптимального микроклимата;

- в процессе переработки отходов используется передовое оборудование от ведущих мировых производителей;

- при закладке интенсивных яблоневых садов используются системы капельного орошения, позволяющие оптимизировать использование водных ресурсов.

На 1 января 2023 года:

- общее количество кредитных товариществ (далее - КТ) составляет 208;

- ссудный портфель КТ равен 301,5 млрд тенге;

- количество участников составляет 24506 с/х товаропроизводителей, в том числе 17 173 действующих заемщиков;

- уровень просроченной задолженности (NPL) составляет 1,6%.

За последние четыре года с 2019 по 2022 годы Корпорация осуществила финансирование КТ на сумму 477 миллиардов тенге, составляя 58% от общего объема финансирования за последние двадцать лет (822 миллиарда тенге с 2001 по 2022 год). В 2022 году Корпорация направила через систему кредитных товариществ 155,8 миллиарда тенге (доля кредитных товариществ составила 44%).На поддержку АПК государство ежегодно направляет значительные средства, которые аграрии получают в виде субсидий, льготных кредитов и доступной сельхозтехники. В 2023 году порядка 1,2 трлн.тенге было направлено на поддержку аграриев:

- льготное кредитование – 461,6 млрд.тенге;

- строительство 65 товарно-молочных ферм – 100 млрд.тенге;

- микрокредиты по прорамме «Ауыл аманаты» - 100 млрд.тенге;

- прямой закуп 350 тысяч тонн пшеницы – 31,3 млрд.тенге;

- субсидирование АПК - 500 млрд.тенге.

Динамика роста субсидирования сельскохозяйственных предприятий РК демонстрирует стремление государств поддерживать аграрный сектор в условиях глобальных экономических и экологических изменений. Введение новых программ и увеличение бюджетных ассигнований свидетельствуют о важности государственной поддержки для обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и продовольственной безопасности.

Заключение.В последние десятилетия динамика роста субсидирования сельскохозяйственных предприятий демонстрирует значительные изменения, отражающие как глобальные, так и национальные экономические тенденции.

1 Глобальные тенденции:

- в различных странах наблюдается значительный рост объемов субсидирования с/х предприятий. Ведущие аграрные страны, такие как США, Канада, страны Европейского Союза и Китай, ежегодно увеличивают бюджетные ассигнования на поддержку аграрного сектора, обусловливая необходимостью обеспечения продовольственной безопасности, поддержания конкурентоспособности на международных рынках и смягчения последствий климатических изменений;

- изменение структуры субсидий - современная политика субсидирования сельского хозяйства все больше ориентируется на стимулирование экологически устойчивых и инновационных практик. Ведущие аграрные государства внедряют программы, направленные на поддержку органического земледелия, сокращение выбросов парниковых газов и повышение энергоэффективности.

2 Национальные особенности:

- во многих странах особое внимание уделяется поддержке малых и средних с/х предприятий, которые наиболее уязвимы к экономическим и климатическим рискам. Такие меры включают прямые выплаты, субсидирование страховых премий и предоставление льготных кредитов;

- в рамках национальных стратегий разрабатываются региональные программы субсидирования, учитывающие специфические условия и потребности различных регионов, позволяя более эффективно распределять бюджетные средства и поддерживать развитие сельского хозяйства в различных климатических и экономических условиях.

Динамика роста субсидирования с/х предприятий подчеркивает необходимость интегрированного подхода, учитывающего глобальные вызовы и национальные особенности.

Господдержка остается ключевым фактором развития АПК, повышения его конкурентоспособности и адаптации к современным условиям.

В качестве выводов и рекомендаций авторами предложено:

1.Разработать комплексную программу господдержки финансового оздоровления агроформирований, учитывающую лучшие зарубежные практики и адаптированную к условиям Казахстана.

2. Усилить поддержку внедрения ИИ в сельское хозяйство через субсидии, гранты и налоговые льготы.

3. Стимулировать инвестиции в аграрную инфраструктуру, включая оросительные системы, хранилища и перерабатывающие предприятия.

4. Разработать механизмы страхования сельскохозяйственных рисков, способные защитить фермеров от финансовых потерь.

5. Повысить уровень цифровизации аграрного сектора и внедрить программы обучения фермеров инновационным технологиям.

6. Внедрить ESG-стандарты для устойчивого развития сельского хозяйства.

Полученные результаты могут быть использованы госорганами для совершенствования аграрной политики, а также сельскохозяйственными предприятиями для оптимизации финансовых стратегий и внедрения инновационных решений. В дальнейшем рекомендуется провести исследование влияния цифровых технологий на производительность труда в аграрном секторе Казахстана и оценить долгосрочные экономические эффекты господдержки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ben Amara D., Chen H. Driving factors for eco-innovation orientation: meeting sustainable growth in Tunisian agribusiness // Int Entrep Manag J. – 2022.–№ 18. – P.713-732. – https://doi.org/10.1007/s11365-021-00792-0

2.Hultgren J., Hiron M., Glimskär A., Bokkers E., Linda J. Keeling Environmental Quality and Compliance with Animal Welfare Legislation at Swedish Cattle and Sheep Farms // Sustainability. – 2022. – № 14(3). –P.1095. –https://doi.org/10.3390/su14031095

3. Schick A. The metamorphoses of performance budgeting // OECD J. Budg. – 2014. –№ 13 (2). – P.49–79. https://doi.org/10.1787/budget-13-5jz2jw9szgs8

4. Gillan S.L., Koch A., Starks L.T. Firms and social responsibility: A review of ESG and csr research in corporate finance // J. Corp. Finance. – 2021. – № 66.–P. – 101889doi:10.1016/j.jcorpfin.2021.101889

5. Abdiev M.Zh., Momunov U.N., Ergeshov K.A. Foreign practice of ensuring food security in conditions of integrated formation // News of universities of Kyrgyzstan. - 2017. –№ 12. – P. 262–264.

6.Vartanova M.L. Global trends in food policy and their impact on demographic development // Economic relations. – 2019. – № 9(4). – P. 2877-2888. – doi: 10.18334/eo.9.4.41507

7. Vasilchenko M.Ya., Derunova E.A. Foreign experience and trends in innovative and investment development of agriculture // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law. – 2020. – № 4 (83). – P. 162–173.

8. Sushko V. Analysis of the process of formation of the conjuncture of the food market of the European Union // Agricultural economics. – 2020. – № 2 (297). – P. 12–28.

9. Chernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A. The mechanism of financial support for innovative activities of the agro-industrial complex of the spatial and sectoral structure of the region // Economic relations. – 2020. – № 10(2). – P. 543–558. – doi: 10.18334/eo.10.2.110101.

10.Национальный проект по развитию АПК РК на 2021-2025 годы. – URL: https://primeminister.kz/

11.Влияние программ, реализуемых фондом «Даму» на развитие сектора МСБ и диверсификацию экономики (макроэкономический эффект). – URL: https://damu.kz/

12.Обзор развития сельского хозяйства в Казахстане. – URL:https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf

13.Обзор сельскохозяйственной политики ОЭСР. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-review-of-agricultural-policies-switzerland-2015_9789264168039-en

REFERENCES

1. Ben Amara D., Chen H. Driving factors for eco-innovation orientation: meeting sustainable growth in Tunisian agribusiness // Int Entrep Manag J. – 2022.–№ 18. – P.713-732. – https://doi.org/10.1007/s11365-021-00792-0

2.Hultgren J., Hiron M., Glimskär A., Bokkers E., Linda J. Keeling Environmental Quality and Compliance with Animal Welfare Legislation at Swedish Cattle and Sheep Farms // Sustainability. – 2022. – № 14(3). –P.1095. –https://doi.org/10.3390/su14031095

3. Schick A. The metamorphoses of performance budgeting // OECD J. Budg. – 2014. –№ 13 (2). – P.49–79. – https://doi.org/10.1787/budget-13-5jz2jw9szgs8

4. Gillan S.L., Koch A., Starks L.T. Firms and social responsibility: A review of ESG and csr research in corporate finance // J. Corp. Finance. – 2021. – № 66.–P. 101889– doi:10.1016/j.jcorpfin.2021.101889

5. Abdiev M.Zh., Momunov U.N., Ergeshov K.A. Foreign practice of ensuring food security in conditions of integrated formation // News of universities of Kyrgyzstan. – 2017. – № 12. – P. 262–264.

6.Vartanova M.L. Global trends in food policy and their impact on demographic development // Economic relations. – 2019. – № 9(4). – P. 2877–2888. – doi: 10.18334/eo.9.4.41507

7. Vasilchenko M.Ya., Derunova E.A. Foreign experience and trends in innovative and investment development of agriculture // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law. – 2020. – № 4 (83). – P. 162–173.

8. Sushko V. Analysis of the process of formation of the conjuncture of the food market of the European Union // Agricultural economics. - 2020. – № 2 (297). – P. 12–28.

9. Chernikova S.A., Kovaleva E.B., Pytkina S.A. The mechanism of financial support for innovative activities of the agro-industrial complex of the spatial and sectoral structure of the region // Economic relations. – 2020. – № 10(2). –P. 543–558. – doi: 10.18334/eo.10.2.110101.

10.Nacional'nyj proekt po razvitiyu APK RK na 2021-2025 gody. [National project for the development of the Agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. – URL: https://primeminister.kz/[in Russian]

11.Vliyanie programm, realizuemyh fondom «Damu» na razvitie sektora MSB i diversifikaciyu ekonomiki (makroekonomicheskij effekt).[The impact of programs implemented by the Damu Foundation on the development of the SME sector and economic diversification (macroeconomic effect)]. – URL: https://damu.kz/[in Russian]

12.Obzor razvitiya sel'skogo hozyajstva v Kazahstane. [Overview of agricultural development in Kazakhstan]. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf[in Russian]

13. Obzor sel'skohozyajstvennoj politiki OESR. [OECD Agricultural Policy Review]. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-review-of-agricultural-policies-switzerland-2015_9789264168039-en [in Russian]

Сарбасова Р.С., Омарова А.Т., Рахимжанова Т.А., Калдыгозова М.А.

АГРОҚҰРЫЛЫМДАРДЫ ҚАРЖЫЛЫҚ САУЫҚТЫРУДЫ БЮДЖЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Мақалада агроқұрылымдарды қаржылық сауықтыруды бюджеттік қолдаудың шетелдік тәжірибесі қарастырылады, мұнда аграрлық секторға мемлекеттік көмек көрсетудің әртүрлі тәсілдері талданады және әртүрлі елдерде қолданылатын қаржылық қолдаудың тиімді үлгілері анықталған. Аграрлық бизнесті тұрақтандыру мен дамытуға бағытталған шараларға, оның ішінде субсидиялар, салық жеңілдіктері мен несиелік бағдарламаларға ерекше назар аударылады. Агроқұрылымдардың тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бюджет қаражатын табысты пайдалану мысалдары қарастырылады, олардың қорытындылары басқа елдерде аграрлық секторды қаржылық қолдау саясатын әзірлеу және іске асыру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Зерттеу барысында шет елдердегі агроқұрылымдарды бюджеттік қолдау мысалдары қаралды.Тұрақсыз экономикалық ахуал жағдайында өзінің тиімділігін дәлелдеген және аграрлық сектордың орнықты дамуына қол жеткізуге ықпал еткен тетіктерге ерекше назар аударылды.Авторлар отандық және шетелдік зерттеу жұмыстарында жүргізілген зерттеулердің тәжірибесін қорытындылап, агроқұрылымдарды қаржылық

сауықтыруды бюджеттік қолдаудың шетелдік тәжірибесін жүйелеудің жалпы мақсатын қалыптастыруға мүмкіндік берді.Субсидияларды тиімді бөлу және олардың ұлттық және өңірлік жағдайларға бейімделуі осы мақсаттарға қол жеткізу үшін түйінді фактор болып табылатыны анықталды, мұны корреляциялық-регрессиялық талдаудың және агроқұрылымдарды субсидиялаудың 2024-2026 жылдарға арналған болжамының көмегімен жүргізілген есептеулер куәландырады.Зерттеу қорытындылары ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық сауықтыруға, олардың тұрақтылығымен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ете отырып, сондай-ақ аграрлық секторда инновациялық және экологиялық орнықты практикаларды енгізуді ынталандыра отырып, агрқұрылымдарды мемлекеттік бюджеттік қолдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Sarbasova R., Omarova A., Rakhimzhanova T., Kaldygozova M.

FOREIGN EXPERIENCE IN BUDGET SUPPORT OF FINANCIAL REHABILITATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Annotation

The article examines foreign experience in budgetary support for the financial recovery of agricultural entities, where various approaches to state assistance to the agricultural sector are analyzed and effective models of financial support used in different countries are identified. Particular attention is paid to measures aimed at stabilizing and developing agricultural business, including subsidies, tax breaks and credit programs. Examples of the successful use of budget funds to increase the sustainability and competitiveness of agricultural entities are considered, the conclusions of which may be useful for the development and implementation of policies for financial support of the agricultural sector in other countries.

During the research, examples of budget support for agricultural formations in foreign countries were considered. Particular attention was paid to mechanisms that have proven their effectiveness in an unstable economic situation and contributed to the achievement of sustainable development of the agricultural sector. The authors summarized the experience of research conducted in both domestic and foreign research works, allowing us to formulate the general goal of systematizing foreign experience in budgetary support for financial recovery agricultural formations. It was revealed that the effective distribution of subsidies and their adaptation to national and regional conditions is a key factor in achieving these goals, as evidenced by calculations carried out using correlation-regression analysis and a forecast of subsidies for agricultural formations for 2024-2026. The study's findings highlight the importance of government budgetary support for agricultural enterprises, contributing to their financial recovery, increasing sustainability and competitiveness, and stimulating the introduction of innovative and environmentally sustainable practices in the agricultural sector.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).42
УДК 336.76
ГРНТИ 06.73.35

А.К. Газалиева*, докторант PhD[1]
А.К. Сембеков, д.э.н., профессор[1]
Н.А. Аманкелді, PhD, ассоц. профессор[2]
А.С. Кадырова, к.э.н., ассоц. профессор[3]
Карагандинский Университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан[1]
Caspian University, г. Алматы, Казахстан[2]
Международный Таразский инновационный институт
имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Aigerim.muhammad@mail.ru

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ ФОНДОВОГО РЫНКА

В процессе исследования было выявлено, что в современной динамичной экономической среде, особенно в периоды глобальных финансовых колебаний, понимание факторов, определяющих стабильность и эффективность фондового рынка, становится критически важным для инвесторов, регуляторов и госорганов. В статье систематизированы факторы и показатели, необходимые для построения анализа и их оценки, определяющие тенденции изменения национального фондового индекса KASE. Для построения эконометрической модели были использованы приросты рассматриваемых показателей, а анализ зависимостей между приростами факторов был представлен в виде корреляционной матрицы, который показал достаточно успешное функционирование KASE, став результатом целого ряда проектов, осуществляющихся на протяжении всего периода существования. На этапе развития современных экономических отношений стало очевидно, что фондовый рынок и механизмы биржевых сделок прочно утвердились в качестве одного из важнейших механизмов проведения коммерческих операций на финансовых рынках, что подтвердилось результатом проведенного исследования. Анализ факторов, оказывающих влияние на развитие фондового рынка, показал, что инвесторам и финансовым аналитикам необходимо более точно оценивать риски, принимать альтернативные решения и прогнозировать возможные изменения на рынке.

Ключевые слова: *фондовый рынок, фондовая биржа, рынок ценных бумаг, финансовые услуги, устойчивость, интеграционный процесс, финансовые операции*
Кілт сөздер: *қор нарығы, қор биржасы, бағалы қағаздар нарығы, қаржылық қызметтер, тұрақтылық, интеграциялық процесс, қаржылық операциялар*
Keywords: *stock market, stock exchange, securities market, financial services, sustainability, integration process, financial transactions*

JEL classification: **G24, G24**

Введение. Исследование факторов, влияющих на развитие фондового рынка, актуально и имеет важное значение для принятия обоснованных инвестиционных и регуляторных решений, а также для обеспечения устойчивости и конкурентоспособности экономики в целом. В результате взаимодействия рынка ценных бумаг и формирования механизма организации по проведению торгов на фондовой бирже возрастает значение взаимодействия финансовых услуг, которые позволяют уменьшить риски в результате устойчивого формирования фондовых рынков, заняв определенный сегмент на мировом рынке. Поэтому проведение теоретического анализа организации и функционирования фондовой биржи, изучение антикризисных мероприятий по стабилизации фондового рынка с целью разработки перспективных направлений развития и путей совершенствования фондовой биржи в Республике Казахстан в условиях интеграционных процессов является актуальным.

Целью данного исследования является анализ и выявление факторов, оказывающих влияние на развитие фондового рынка. Основная задача заключается в исследовании связей между различными переменными, такими как цены на нефть, объемы банковских вкладов населения и динамика индекса фондовой биржи. В результате исследования будет выявлено, какие факторы оказывают наибольшее влияние на изменения на фондовом рынке, позволив предсказывать его динамику и принимать обоснованные инвестиционные решения.

Практическая значимость данного исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы для принятия обоснованных решений в области инвестирования на фондовом рынке, позволит

инвесторам и финансовым аналитикам более точно оценивать риски и прогнозировать возможные изменения на рынке, способствуя устойчивому развитию фондового рынка.

Обзор литературы. История возникновения, становления и развития фондового рынка охватывает столетия, показывая, что фондовый рынок играет постоянно растущую и постоянно обновляющуюся роль в национальной и глобальной экономической деятельности общества. Существует довольно много мнений о том, что представляет собой фондовая биржа. По мнению зарубежных исследователей, биржа является необходимой частью рыночной экономики, а рынок ценных бумаг является важной составляющей рыночной экономики [1].

Развитие фондового рынка в Республике Казахстан является одним из ключевых направлений финансовой политики государства с целью стимулирования экономического роста и привлечения инвестиций. Начиная с независимости в 1991 году, Казахстан активно работает над развитием своей финансовой инфраструктуры, в том числе и фондового рынка. За последние несколько лет исследования, связывающие движения фондовых рынков с вниманием и настроениями инвесторов, стали довольно обширными. Этим подтверждением являются труды зарубежных ученых таких как F. Audrino, F. Sigrist, D. Ballinari [2], A. Hamid, M. Heiden [3] N. Kim, K. Lučivjanská, P. Molnár, R. Villa [4]).

Основная часть. В современных условиях и в эпоху цифровизации, фондовый рынок предлагает самое большое количество финансовых инструментов, вплоть до таких, которые позволяют торговать, не продавая и не покупая физический товар. Активное развитие фондового рынка представляет собой ключевой элемент финансовой системы, предлагающий широкий спектр финансовых инструментов, начиная от традиционных акций и облигаций и заканчивая новыми технологиями, такими как криптовалюты и цифровые активы. Благодаря цифровизации и развитию технологий торговля на фондовом рынке становится более простой и удобной, привлекая новых участников и способствуя росту объемов торговли. Это создает благоприятные условия для развития финансового рынка и обеспечивает его роль в стимулировании экономического роста и инвестиций.

Инструменты фондового рынка - это инструменты, с помощью которых осуществляют операции на фондовом рынке и обращаются следующие финансовые инструменты (рисунок 1) [5].

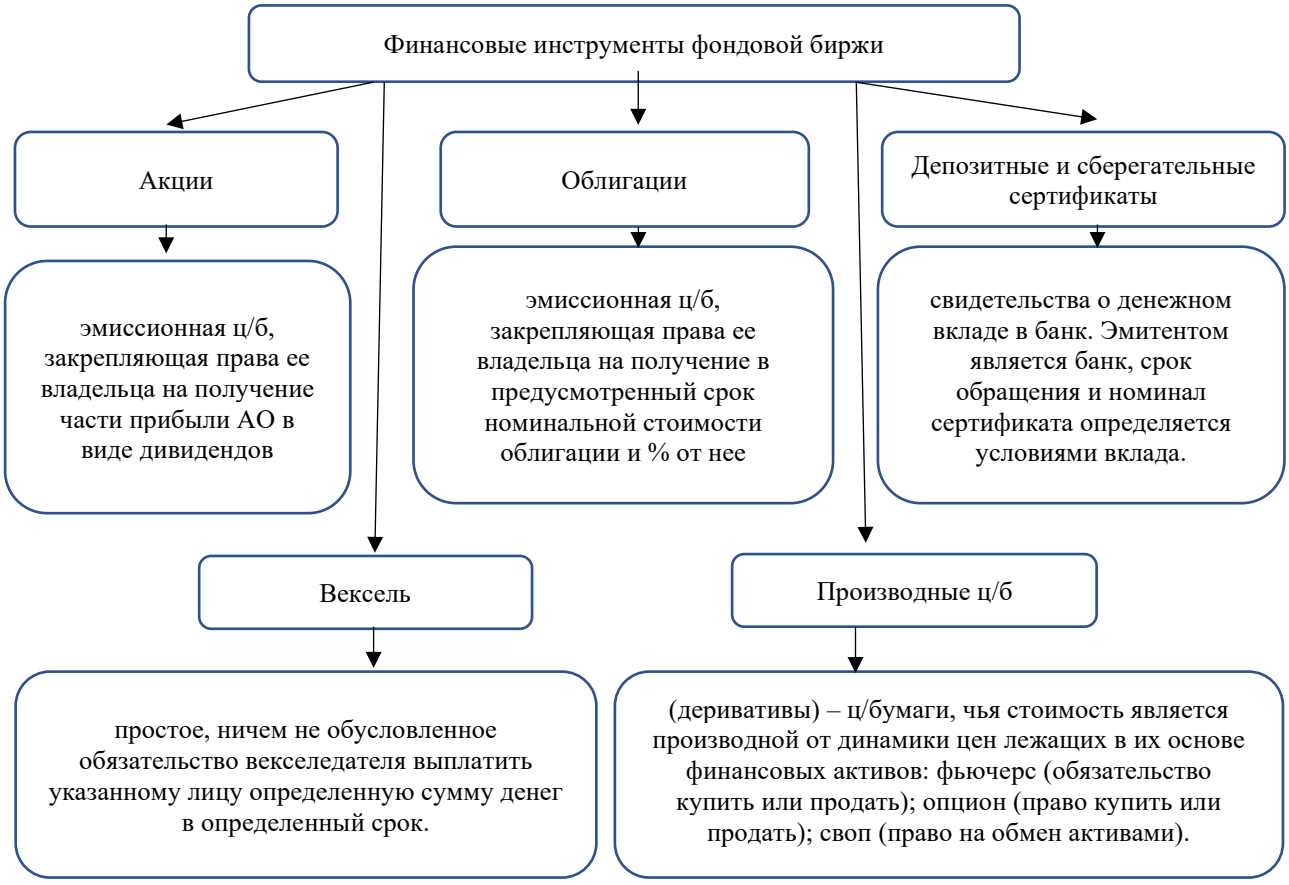

Рисунок – 1. **Финансовые инструменты фондовой биржи**

**составлено авторами по источнику [5]*

Для создания благоприятной инвестиционной среды и стимулирования развития фондового рынка правительство Казахстана внедрило ряд реформ и программ, направленных на совершенствование регулирования и улучшение инвестиционного климата. Анализ факторов, оказывающих влияние на развитие фондового рынка, является важным для понимания динамики и перспектив этого сегмента финансовых рынков, среди которых, можно выделить следующие (рисунок 2).

Рисунок – 2. **Анализ факторов, оказывающих влияние на развитие фондового рынка**

**составлено авторами*

Фондовый рынок продолжает оставаться важным инструментом для инвесторов и предпринимателей в современной цифровой экономике, предлагая широкие возможности для инвестирования и защиты капитала.

Анализ этих и других факторов позволяет лучше понять динамику фондового рынка, его риски и возможности, помогая инвесторам и участникам рынка принимать обоснованные решения и формировать стратегии инвестирования. Так как индикатором состояния фондового рынка Казахстана является изменение фондового индекса KASE, поэтому с помощью разработанной модели, была дана оценка влияния различных факторов на изменение индекса KASE. Для оценки влияния различных факторов на изменение индекса KASE можно использовать методы анализа данных, такие как множественная линейная регрессия. В этом случае каждый фактор (например, цена нефти, объем банковских вкладов) рассматривается как независимая переменная, а изменение индекса KASE - как зависимая переменная. Путем анализа коэффициентов регрессии определяется степень влияния каждого фактора на изменение индекса KASE и их статистическую значимость.

Для построения системы значимых факторов автором были рассмотрены показатели, с нашей точки зрения, определяющие тенденции изменения национального фондового индекса KASE в соответствии с данными таблицы 1 [6].

Таблица – 1

Динамика рассматриваемых показателей

Год	Средне годовое значение индекса KASE (рассчитанный на момент закрытия), в пунктах	Средне годовой курс доллара, тенге	Средне годовая цена на нефть, долларов за баррель	Инвестиции в основной капитал, млн. тенге	Индекс реальных денежных доходов населения, %	Банковские вклады населения, млн. тенге	ВВП на душу населения, тенге	ВВП методом производства в текущих ценах, млн. тенге
01.10	2101,80	120,56	105,23	4210878,00	103,20	4030,00	1024175,00	16052919,20
01.11	1178,35	148,70	66,97	4585298,00	105,80	4380,00	1056854,70	17007647,00
01.12	1626,09	147,40	108,66	4653528,00	106,30	4600,00	1336605,60	21815517,00
01.13	1475,31	147,90	115,22	5010231,00	108,70	5030,00	1705848,60	28243052,70
01.14	1064,82	150,40	109,50	5473161,00	107,50	5120,00	1847084,80	31015186,60
01.15	949,70	154,00	108,80	6072687,00	102,90	5900,00	2113204,80	35999025,10
01.16	1092,66	181,80	99,50	6591482,00	103,40	6910,00	2294830,20	39675832,90
01.17	864,53	279,50	59,70	7024709,00	101,40	8720,00	2330360,20	40884133,60
01.18	1076,70	333,97	57,00	7762303,00	99,30	9360,00	2639710,30	46971150,00
01.19	1757,53	333,50	52,10	8770572,00	101,80	8450,00	3014720,80	54378857,80
01.20	2324,86	372,00	53,80	11179036,00	105,00	8270,00	3382469,20	61819536,40
01.21	2284,85	380,40	61,08	12576793,00	106,40	8660,00	3755744,60	69532626,50
01.22	2363,11	422,00	55,00	13687461,00	103,30	10620,00	3739597,20	70134099,80
01.23	2471,12	458,00	59,06	14687582,00	104,60	10740,00	3839697,20	70356078,70

01.24	2513,14	456,00	56,00	16458263,00	104,68	10936,00	3948685,58	70498452,82

**составлено авторами на основе источника [6]*

Для построения эконометрической модели были использованы приросты рассматриваемых показателей в соответствии с данными таблицы 2.

Таблица – 2

Динамика приростов рассматриваемых показателей, %

Год	Прирост средне годового значения индекса KASE (рассчитанный на момент закрытия)	Прирост средне годового курса доллара	Прирост средне годовой цены на нефть	Прирост инвестиций в основной капитал	Прирост индекса реальных денежных доходов населения	Прирост банковских вкладов населения	Прирост ВВП на душу населения	Прирост ВВП методом производства
01.10	-43,94	23,34	-36,36	8,89	2,52	8,68	3,19	5,95
01.11	38,00	-0,87	62,25	1,49	0,47	5,02	26,47	28,27
01.12	-9,27	0,34	6,04	7,67	2,26	9,35	27,63	29,46
01.13	-27,82	1,69	-4,96	9,24	-1,10	1,79	8,28	9,82
01.14	-10,81	2,39	-0,64	10,95	-4,28	15,23	14,41	16,07
01.15	15,05	18,05	-8,55	8,54	0,49	17,12	8,59	10,21
01.16	-20,88	53,74	-40,00	6,57	-1,93	26,19	1,55	3,05
01.17	24,54	19,49	-4,52	10,50	-2,07	7,34	13,27	14,89
01.18	63,23	-0,14	-8,60	12,99	2,52	-9,72	14,21	15,77
01.19	32,28	11,54	3,26	27,46	3,14	-2,13	12,20	13,68
01.20	-1,72	2,26	13,53	12,50	1,33	4,72	11,04	12,48
01.21	3,43	10,94	-9,95	8,83	-2,91	22,63	-0,43	0,87
01.22	3,42	10,93	-9,96	8,84	-2,92	22,64	-0,43	0,86
01.23	4,56	8,53	7,38	7,30	1,27	1,13	2,68	0,32

**составлено авторами на основе произведенных расчетов*

Анализ зависимостей между приростами факторов, представлен в виде корреляционной матрицы в соответствии с данными таблицы 3.

Таблица – 3

Корреляционная матрица

Показатель	Прирост средне годового значения индекса KASE	Прирост средне годового курса доллара	Прирост средне годовой цены на нефть	Прирост инвестиций в основной капитал	Прирост индекса реальных денежных доходов населения	Прирост банковских вкладов населения	Прирост ВВП на душу населения	Прирост ВВП методом производства
Прирост среднегодового значения индекса KASE	1,000	-0,348	0,492	0,257	0,237	-0,469	0,372	0,342

Прирост среднегодового курса доллара	-0,348	1,000	-0,675	-0,076	-0,194	0,558	-0,520	-0,488
Прирост среднегодовой цены на нефть	0,492	-0,675	1,000	-0,158	0,151	-0,375	0,676	0,628
Прирост инвестиций в основной капитал	0,257	-0,076	-0,158	1,000	0,327	-0,388	-0,058	-0,047
Прирост индекса реальных денежных доходов населения	0,237	-0,194	0,151	0,327	1,000	-0,686	0,332	0,316
Прирост банковских вкладов населения	-0,469	0,558	-0,375	-0,388	-0,686	1,000	-0,429	-0,392
Прирост ВВП на душу населения	0,372	-0,520	0,676	-0,058	0,332	-0,429	1,000	0,993
Прирост ВВП методом производства	0,342	-0,488	0,628	-0,047	0,316	-0,392	0,993	1,000

**составлено авторами на основе произведенных расчетов*

Индекс KASE – индекс рынка акций, отражающий изменение суммарной рыночной стоимости наиболее ликвидных акций официального списка Казахстанской фондовой биржи, выпущенных наиболее крупными и финансово-устойчивыми компаниями-резидентами Республики Казахстан. В результате полученных расчетов коэффициенты корреляции свидетельствуют о наличии средней связи темпа прироста индекса KASE только с приростами двух факторов:

- среднегодовая цена на нефть;
- банковские вклады населения.

Это означает, что изменения в цене нефти и объеме банковских вкладов могут оказывать определенное влияние на изменения в индексе KASE, но связь между этими переменными не является сильной. Для данных факторов были построены регрессионные модели. Результаты аппроксимации данных определены с помощью методов моделирования и прогнозирования в соответствии с таблицей 4.

Таблица – 4

Оценки результатов уравнения прироста индекс KASE, независимый фактор – прирост среднегодовой цены на нефть

R	0,49
R^2	0,24
Скорректированный R^2	0,18
Тест Фишера	3,83 ($p-value=0{,}10$)
Переменные	
Прирост индекса KASE, % – зависимая переменная	
Константа	6,30
	Коэффициент регрессии
Прирост среднегодовой цены на нефть, %	0,5*
* $p-value<0{,}1$; ** $p-value<0{,}07$; *** $p-value<0{,}01$	

**составлено авторами на основе произведенных расчетов*

Результаты оценки уравнения прироста индекса KASE, где независимым фактором выступает прирост банковских вкладов населения, имеют обоснование в том, что изменения в объеме вкладов могут влиять на фондовый рынок. Рост банковских вкладов населения свидетельствует о повышении уровня сбережений и доступных финансовых ресурсов у населения, что, в свою очередь, влияет на ликвидность и инвестиционную активность в экономике (таблица 5).

Таблица – 5

Результаты оценки уравнения прироста индекс KASE, независимый фактор – прирост банковских вкладов населения

R	0,47
R^2	0,22
Скорректированный R^2	0,15
Тест Фишера	3,38 ($p-value = 0{,}09$)
Переменные	
Прирост индекса KASE, % – зависимая переменная	
Константа	16,86*
	Коэффициент регрессии
Прирост банковских вкладов населения, %	-1,28*
* $p-value < 0{,}1$; ** $p-value < 0{,}09$; *** $p-value < 0{,}01$	

**составлено авторами на основе произведенных расчетов*

Проведенный анализ развития и организации фондовой биржи показал достаточно успешное функционирование KASE стало результатом целого ряда проектов, которые осуществлялись и осуществляются ею на протяжении всего периода существования. Важным направлением деятельности KASE оставалось активное участие в нормотворческой деятельности на финансовом рынке.

Результатом этой работы стало, например, сохранение налоговых льгот по приросту стоимости ценных бумаг, находящихся в официальном списке KASE, по сделкам, заключенным методами открытых торгов, признание акций инфраструктурных организаций (KASE, Центрального депозитария) в качестве ликвидных активов при расчете пруденциальных нормативов.

Заключение. Анализ полученных параметров уравнений линейной регрессии позволяет сделать следующие выводы:

- оценка уравнения регрессии показала, что существует умеренно-обратная связь между приростом банковских вкладов населения и приростом индекса KASE (R = 0,47). Коэффициент детерминации (R^2 = 0,22) указывает, что лишь 22% вариации индекса KASE можно объяснить изменениями в банковских вкладах населения, свидетельствуя о наличии других, более значимых факторов, влияющих на индекс;

- негативный коэффициент регрессии (-1,28) указывает, что при увеличении прироста банковских вкладов населения индекс KASE имеет тенденцию снижаться, однако данная связь статистически незначима (p = 0,09), так как не достигает общепринятого уровня значимости (0,05).

Таким образом, можно предположить, что рост банковских вкладов может свидетельствовать о перераспределении средств в пользу сберегательных инструментов, что может ослаблять инвестиционную активность на фондовом рынке. Однако для более обоснованных выводов требуется включение дополнительных факторов и проведение многофакторного анализа Комплексный анализ развития и функционирования фондовой биржи KASE подтверждает успешность ее работы, достигнутую благодаря целому ряду проектов, реализованных за всю историю ее существования. Ключевым направлением деятельности KASE остается активное участие в нормотворческой сфере финансового рынка.

Важными результатами этой работы являются сохранение налоговых льгот по приросту стоимости ценных бумаг, включенных в официальный список KASE, а также признание акций инфраструктурных организаций, включая KASE и Центральный депозитарий, в качестве ликвидных активов при расчете пруденциальных нормативов. Кроме того, KASE активно внедряет передовые технологии и реализует инициативы, направленные на повышение прозрачности, доступности и привлекательности фондового рынка Казахстана как для внутренних, так и для

международных инвесторов. Примеры таких инициатив включают создание эффективной системы электронных торгов, улучшение системы управления рисками и внедрение стандартов ESG (экологическое, социальное и корпоративное управление), способствуя укреплению позиций KASE как важного элемента финансовой инфраструктуры страны и ее конкурентоспособности на мировом уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mexmonov S., Allayorov S. Activity, Essence Of Stock Exchange And Its Role In Business. // Solid State Technology. – 2021. – №1(25). – P. 5158–5161. – http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/666

2. Audrino F., Sigrist F., Ballinari D. The impact of sentiment and attention measures on stock market volatility. // Int. J. Forecast. – 2020. – №36(2). – P .334-357. – doi: 10.1016/j.ijforecast.2019.05.010

3. Hamid A., Heiden M. Forecasting volatility with empirical similarity and Google Trends. // J. Econ. Behav. Organ. – 2015. – №117. – P .62-81. –https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.06.005

4. Kim N., Lučivjanská K., Molnár P., Villa R. Google searches and stock market activity: evidence from Norway. // Finance Res. Lett. – 2019. – №28. – P. 208-220. – https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.05.003

5. Постановление Комитета по контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций Национального Банка Республики Казахстан «Об установлении перечня финансовых инструментов, разрешенных к приобретению только за счет средств квалифицированных инвесторов» от 27.07.2012 г. № 228 – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007853 (дата обращения 19.03.2024)

6. Официальный интернет-ресурс Агентство РК по регулированию и развитию финансового рынка. – Режим доступа: https://finreg.kz/ (дата обращения 19.03.2024)

7. Среднегодовой курс доллара. – Режим доступа: https://www.kazfin.info (дата обращения 20.03.2024)

8. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – Режим доступа: https://www.stat.gov.kz (дата обращения 10.03.2024)

9. Текущее состояние рынка ценных бумаг Республики Казахстан. – Режим доступа: https://finreg.kz/cont (дата обращения 10.03.2024)

10. Устойчивые тенденции – современные технологии. – Режим доступа: https://www.kase.kz/ (дата обращения 11.03.2024)

REFERENCES

1. Mexmonov S., Allayorov S. Activity, Essence Of Stock Exchange And Its Role In Business. // Solid State Technology. – 2021. – №1(25). – P. 5158–5161. – http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/666

2. Audrino F., Sigrist F., Ballinari D. The impact of sentiment and attention measures on stock market volatility. // Int. J. Forecast. – 2020. – №36(2). – P. 334-357. – doi: 10.1016/j.ijforecast.2019.05.010

3. Hamid A., Heiden M. Forecasting volatility with empirical similarity and Google Trends. // J. Econ. Behav. Organ. – 2015. – №117. – P. 62–81. – https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.06.005

4. Kim N., Lučivjanská K., Molnár P., Villa R. Google searches and stock market activity: evidence from Norway. // Finance Res. Lett. – 2019. – №28. – P. 208-220. – https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.05.003

5. Postanovlenie Komiteta po kontrolyu i nadzoru finansovogo rynka i finansovyh organizacij Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan «Ob ustanovlenii perechnya finansovyh instrumentov, razreshennyh k priobreteniyu tol'ko za schet sredstv kvalificirovannyh investorov» [On the establishment of a list of financial instruments allowed to be acquired only at the expense of qualified investors] ot 27.07.2012g. № 228 – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007853 (data obrashcheniya 19.03.2024) [in Russian]

6. Oficial'nyj internet-resurs Agentstvo RK po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka. [The official online resource of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market]. – Rezhim dostupa: https://finreg.kz/ (data obrashcheniya 19.03.2024) [in Russian]

7. Srednegodovoj kurs dollara. [The average annual dollar exchange rate]. – Rezhim dostupa: https://www.kazfin.info (data obrashcheniya 20.03.2024) [in Russian]

8. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – Rezhim dostupa: https://www.stat.gov.kz (data obrashcheniya 10.03.2024) [in Russian]

9. Tekushchee sostoyanie rynka cennyh bumag Respubliki Kazahstan. [Current state of the securities market of the Republic of Kazakhstan]. – Rezhim dostupa: https://finreg.kz/cont (data obrashcheniya 10.03.2024) [in Russian]

10. Ustojchivye tendencii – sovremennye tekhnologii. [Sustainable trends – modern technologies]. – Rezhim dostupa: https://www.kase.kz/ (data obrashcheniya 11.03.2024) [in Russian]

Газалиева А.К., Сембеков А.К., Аманкелді Н.А., Кадырова А.С.

ДАМУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ ҚОР НАРЫҒЫ

Аңдатпа

Зерттеу барысында қазіргі динамикалық экономикалық ортада, әсіресе жаһандық қаржылық ауытқулар кезеңінде қор нарығының тұрақтылығы мен тиімділігін анықтайтын факторларды түсіну инвесторлар, реттеушілер және мемлекеттік органдар үшін өте маңызды болып табылатыны анықталды. Мақалада KASE Ұлттық қор индексінің өзгеру тенденцияларын айқындайтын талдау және оларды бағалау үшін қажетті факторлар мен көрсеткіштер жүйеленген. Эконометрикалық модельді құру үшін қарастырылып отырған көрсеткіштердің өсуі пайдаланылды, ал факторлардың өсуі арасындағы тәуелділікті талдау корреляциялық матрица түрінде ұсынылды, бұл KASE-тің сәтті жұмыс істеуін көрсетті, бұл бүкіл өмір сүру кезеңінде жүзеге асырылатын бірқатар жобалардың нәтижесі болды. Қазіргі экономикалық қатынастардың даму кезеңінде қор нарығы мен биржалық мәмілелер тетіктері қаржы нарықтарында коммерциялық операцияларды жүргізудің маңызды тетіктерінің бірі ретінде берік орныққаны белгілі болды, бұл жүргізілген зерттеу нәтижесінде расталды. Қор нарығының дамуына әсер ететін факторларды талдау инвесторлар мен қаржылық талдаушыларға тәуекелдерді дәлірек бағалау, балама шешімдер қабылдау және нарықтағы ықтимал өзгерістерді болжау қажет екенін көрсетті.

Gazalieva A., Sembekov A., Amankeldi N., Kadyrova A.

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING DEVELOPMENT THE STOCK MARKET

Annotation

In the course of the research, it was revealed that in today's dynamic economic environment, especially during periods of global financial fluctuations, understanding the factors determining the stability and efficiency of the stock market is becoming critically important for investors, regulators and government agencies. The article systematizes the factors and indicators necessary for the construction of an analysis and their assessment, which determine the trends in the national stock index KASE. To build an econometric model, the increments of the considered indicators were used, and the analysis of the dependencies between the increments of factors was presented in the form of a correlation matrix, which showed a fairly successful functioning of KASE, becoming the result of a number of projects carried out throughout the entire period of existence. At the stage of development of modern economic relations, it became obvious that the stock market and the mechanisms of exchange transactions have firmly established themselves as one of the most important mechanisms for conducting commercial transactions in financial markets, which was confirmed by the results of the conducted research. An analysis of the factors influencing the development of the stock market has shown that investors and financial analysts need to more accurately assess risks, make alternative decisions and predict possible changes in the market.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).43
UDC 332.822
SRSTI 06.71.05

A. Amanbai, PhD student[1]
G. Abauova, c.e.s., assoc. professor[2]
M. Rakhimberdinova, PhD, associate professor[3]
Z. Nazikova*, PhD[4]
National University. L.N. Gumilev Astana, Kazakhstan[1]
Esil University, Astana, Kazakhstan[2]
D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan[3]
Taraz Regional University named after M.H.Dulati
Taraz, Kazakhstan[4]
* – main author (author for correspondence)
e-mail: zanagul_73@mail.ru

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE HOUSING CONSTRUCTION MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The scientific article is devoted to the analysis of the current state of development of the housing construction market. The work presents the results of the study of the volumes of commissioned housing stock, in a comparative aspect in the context of regions. The sources of investment in the housing construction market are considered: private, public and foreign. The results of the distribution of the housing stock in the regions of Kazakhstan are presented.

When conducting the study, the authors used the methods of comparative analysis, statistical analysis, synthesis and generalization.

The article presents the results of the study of the state of the country's housing stock, its structural composition by type of ownership and distribution by regions of Kazakhstan. An analysis of the commissioning of new housing, a comparison by territorial structures of the country are provided. The sources of investment in housing construction are considered: private, public and foreign. The results of the analysis of the quantitative ratios of indicators for sources of investment in housing construction are presented.

Key words: *construction market, real estate market, housing construction, housing provision, housing stock, housing, government support.*

Кілт сөздер: *құрылыс нарығы, жылжымайтын мүлік нарығы, тұрғын үй құрылысы, тұрғын үймен қамтамасыз ету, тұрғын үй қоры, тұрғын үй, мемлекеттік қолдау.*

Ключевые слова: *строительный рынок, рынок недвижимости, жилищное строительство, обеспечение жильем, жилищный фонд, жилье, государственная поддержка.*

Introduction. The socio-economic policy of the state is the basis for sustainable economic development of the country. The Charter of the European Union affirms the “right of everyone to their own home” [1]. The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the “inviolability of the home”, ensuring the absolute right of citizens related to their property right to housing [2]. Improving the quality and standard of living of the population directly depends on the socio-economic development of the country. In the context of modern economic development, meeting the basic needs of society is a necessary condition for the formation and development of society as a whole. Ensuring the right to housing is one of the keys to achieving sustainable life. Providing the population with housing is one of the key elements in meeting the basic needs of people to improve their quality of life.

Provision of housing to the population of the country is an important component of the socio-economic development of any state. The state of the country's housing stock and its volume, its increase and renewal through the annual growth of commissioning of new housing areas are the result of the production activity of the housing construction sector of the economy of Kazakhstan.

Economic indicators of the effectiveness of housing construction tend to change over time. There is a need to conduct an economic analysis in each subsequent period of time, to compare with the indicators of the previous period of the time series.

The development of the housing industry is carried out with the support of the state. Today, the state is trying to influence the development of the housing market with the help of state subsidies. At the same time, the ability of the state to influence the development of the housing market indicates the need for it to

take into account various aspects of the development of the national economy. The study and analysis of the housing market development allows us to conclude that the volume of financial services provided and their quality depend on the quality of the relationship between economic factors and regulatory policies. From this point of view, the development of the housing construction market is of great importance.

The purpose of the study is to analyze the development of the housing construction market in the Republic of Kazakhstan at the present stage.

To achieve the goal of the study, certain tasks were solved in the article. The analysis of dynamic indicators of the volume of housing stock of Kazakhstan of state and private property was carried out, the structural composition of the regional housing stock was studied, a structural analysis of housing commissioning in the regions of Kazakhstan in 2023 was given. Since housing construction is a material-intensive production that creates new construction products with high added value and requires certain financial resources, the work examines the dynamic trends of investments aimed at the construction of new housing in Kazakhstan, and presents a comparative analysis of investment in housing construction by sources of financing.

At the same time, when conducting the study, the authors used the methods of comparative analysis, statistical analysis, synthesis and generalization.

Literature review. For the first time, the assessment of housing affordability was reflected in UN documents in the UN-Habitat Human Settlements Development Programme [3]. This method of assessing housing affordability is used quite often in global studies, it is defined as the calculation of the ratio of housing price and family income, which is designated in sources as the PIR method (Price-Income Ratio). Rizi M.N. suggests choosing the average price of new housing and the average family income to calculate PIR [5]. The PIR method is the simplest for calculations and is used in almost many countries. For example, the considered method of assessing housing affordability was used to obtain estimated research results by various authors: Lau K.M. and Lee S. [6], Kim K. and Renad V. [7], Suhaida M.S. The method of correlating the cost of housing and family income has certain shortcomings, since after purchasing housing, the family must have money left over for other expenses. These shortcomings of the method of assessing housing affordability using the PIR model were revealed in their studies by Gan K. and Hill R. [8] and Trojanek R. [9]. Stone M.E. recommends assessing housing affordability considering the residual income of the household. But the author does not indicate how to determine the average coefficient of the ratio of indicators. The authors Chen N.K. and Cheng L. recommend considering macroeconomic indicators and monetary policy of a given country, which will correlate with the average income and expenditure of the population when assessing housing affordability. The authors propose using a dynamic stochastic general equilibrium model, which is quite difficult to calculate. Danny B-Sh. et al. argue that the ratio of the cost of purchased housing and household income will not be the same for all families. Peiter G. recommends considering the necessary consumer expenses of the family when assessing housing affordability. The authors Li A. and Mo K. applied the extended linear expenditure model to assess the affordability of urban housing by relating the area of the purchased apartment to different income levels. Shi J. and Yang J. were the first to propose a model for constructing a quadrant - HAQ, which assesses housing affordability based on two parameters: the presence of a down payment and the ability to repay a monthly loan. However, the methods do not consider dynamic changes in the size of household income and expenses. An improved D-HAQ model for assessing housing affordability considering dynamic changes was recommended by scientists Wang D. and Li A.

Main part. The construction of primary housing in the Republic of Kazakhstan over the years of independence is associated with the design of housing construction. At the same time, housing construction in the period from 1991 to 1999 has a downward trend, and in the period from 2000 to 2007, a sharp increase in the construction of primary housing. The decline in construction in the period from 2008 to 2014 is associated with the global financial crisis, and in turn, since 2015, the construction of primary housing has increased due to the introduction of state programs aimed at providing affordable housing. Thus, by the end of 2023, the housing construction market decreased by 9% compared to the data for 2022. According to statistics, by the end of 2023, 130.1 thousand square meters of housing were introduced in Kazakhstan.

For a comparative analysis of new housing construction in urban areas of Kazakhstan, Figure 1 shows the housing construction trends in 2023.

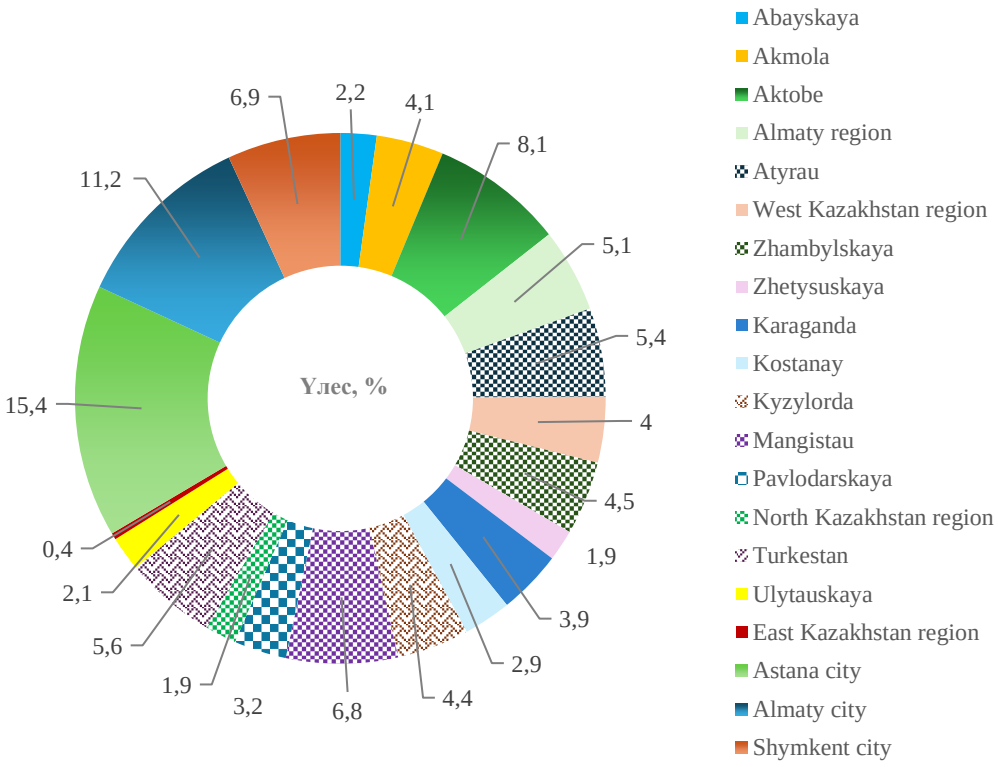

Figure – 1 **Structure of commissioned residential buildings (thousand sq.m.), by regions of Kazakhstan in 2023, %**
**compiled from the source [10]*

Although, according to the results of 2023, a significant share of new housing construction is observed in Astana (15.4%) and Almaty (11.2%), the commissioning of new housing in these two cities has decreased compared to 2022: in Astana - by 24.7%, in Almaty - by 34.6%. One of the reasons is the reduction in the commissioning of apartment buildings, which make up the bulk of new housing construction. In the Atyrau region, the share of housing commissioned in 2023 is 5.4%, but compared to 2022, housing construction decreased by 7.2% (from 900.6 thousand sq. m to 830.76 thousand sq. m). In the North Kazakhstan region in 2023, with a share of new housing construction of 1.9%, the commissioning of new housing is 13.4% lower than in 2022. In the Mangistau region in 2023, with a construction share of 6.8%, 15.6% less new houses were commissioned compared to 2022. In 2023, the amount of new housing built at the 2022 level was 8.1% in the Aktobe region, 6.9% in Shymkent, 5.6% in the Turkestan region, and 5.1% in the Almaty region. The housing commissioning indicators in 2023 compared to 2022 in other regions increased slightly (mainly due to financing from local budgets). In the Pavlodar region, the growth index for new housing commissioning is 1.32%.

Let’s conduct a comparative analysis of home signage trends in 2022 and 2023 by region (Figure 2).

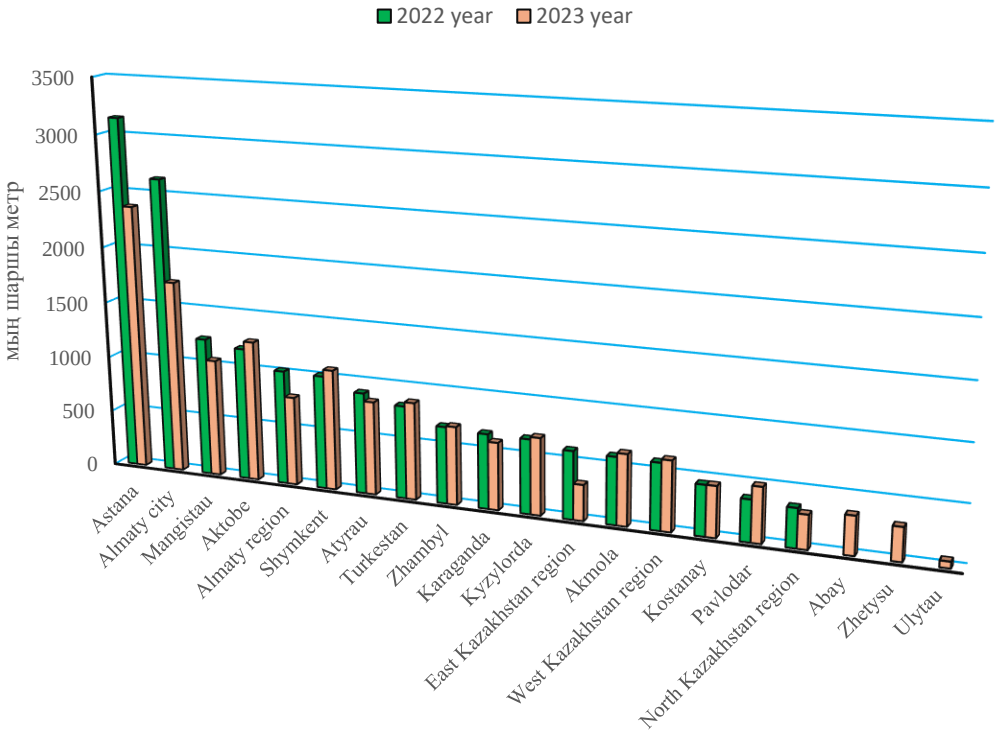

Figure –2 **Area of commissioned residential buildings in the regions (Kazakhstan 2022-2023, thousand sq. m)**

**compiled from the source [11,12]*

Despite the strong housing construction in the cities of Astana and Almaty, the construction of new housing in both cities in 2023 was lower than in 2022 (in Astana - by 24.7%, in Almaty - by 34.6%). In 2023, the construction of high-rise buildings, which account for the majority of new housing units, declined in the studied cities. At the same time, in the Atyrau region, according to the results of 2023, a decrease in construction by 7.2% was revealed compared to the same period in 2023.

In the rest of Kazakhstan, the proportion of new buildings commissioned in 2023 was higher than in 2022. Among the leaders, we can see the Pavlodar region (32%).

One of the main reasons for the decline in housing commissioning in Kazakhstan as a whole is the decrease in the total area of multi-apartment buildings commissioned (including state property) by 8.5% in 2023, which was observed in cities of republican significance. The decrease in the share of housing commissioned at the expense of the state budget amounted to 3.9% (from 12% to 8.1% of the total volume of housing commissioned in the republic) or 38.5% in absolute terms (from 2,035,822 sq. m to 1,251,032 sq. m). At the same time, the average cost of building 1 sq. m of housing in 2023 increased by 12.2% compared to the 2022 level [13].

As mentioned above, the construction of apartment buildings with public funds (including local budgets) has an impact on the amount of housing built locally. The share of public housing in 2023 was 8.5%. More than 90% of residential buildings commissioned in 2023 are privately owned (Figure 3).

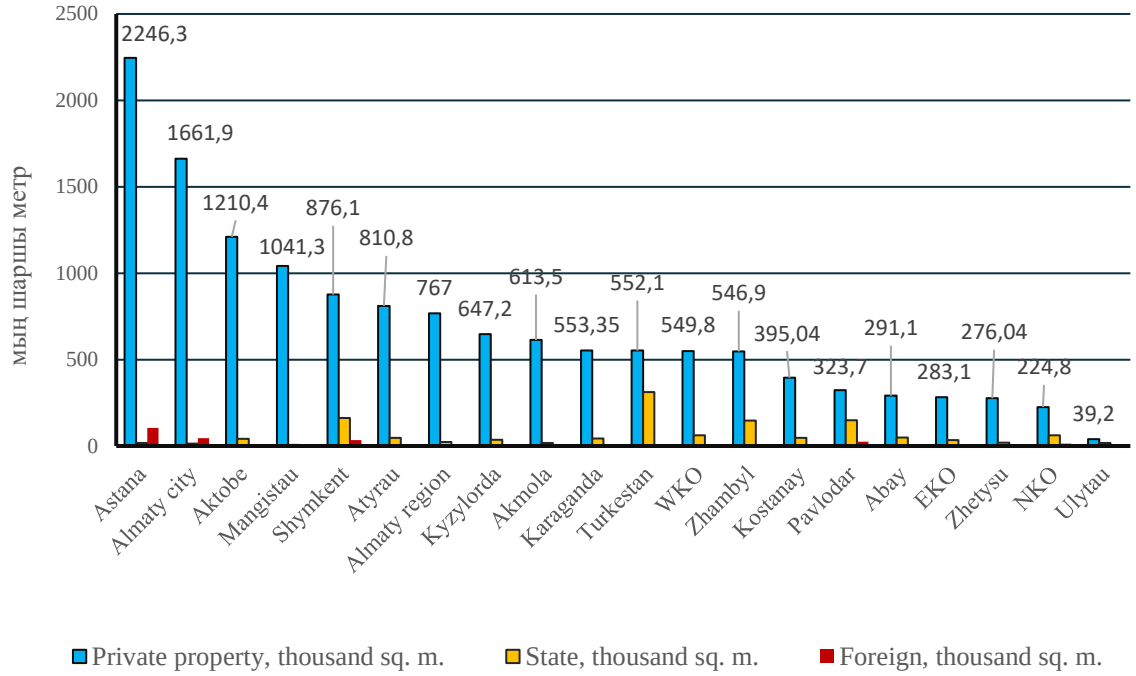

Figure – 3 **Distribution of housing stock by types of ownership in the regions of Kazakhstan, thousand sq. m (included in 2023)**

**compiled from the source [10,12]*

Despite the significant share of housing construction in the cities of Astana and Almaty, the commissioning of new housing in these two megacities in 2023 decreased compared to 2022 (in Astana - by 24.7%, in Almaty - by 34.6%). In 2023, the commissioning of apartment buildings, which make up the majority of the total area of new housing, sharply decreased in the cities studied. It is also noticeable that the total area of residential buildings built in 2023 decreased in the Atyrau region from 900.6 thousand square meters to 830.76 thousand square meters (by 7.2%) compared to 2022. In the North Kazakhstan region - from 345.3 thousand square meters to 299.86 thousand square meters (by 13.4%), in the Mangistau region - from 1233.7 thousand square meters. m to 1046.9 thousand sq. m (by 15.8%).

In other regions of Kazakhstan, the volume of new residential buildings commissioned in 2023 increased compared to 2022. Among the leaders, one can note the Pavlodar region (32%).

One of the main reasons for the decline in housing commissioning in Kazakhstan as a whole is the decrease in the total area of multi-apartment buildings commissioned (including state property) in 2023 by 8.5%, which was observed in cities of republican significance. The decrease in the share of housing commissioned at the expense of the state budget amounted to 3.9% (from 12% to 8.1% of the total volume of housing commissioned in the republic) or 38.5% in absolute terms (from 2,035,822 sq. m to 1,251,032 sq. m). At the same time, the average cost of construction of 1 sq. m of housing in 2023 increased by 12.2% compared to the 2022 level [13].

The index of physical volume of housing commissioning in these regions shows an upward trend in 2023 compared to 2022 data. (Figure 4).

Over the period from 2013 to 2023, there has been a positive trend in attracting investment in housing construction (Figure 4).

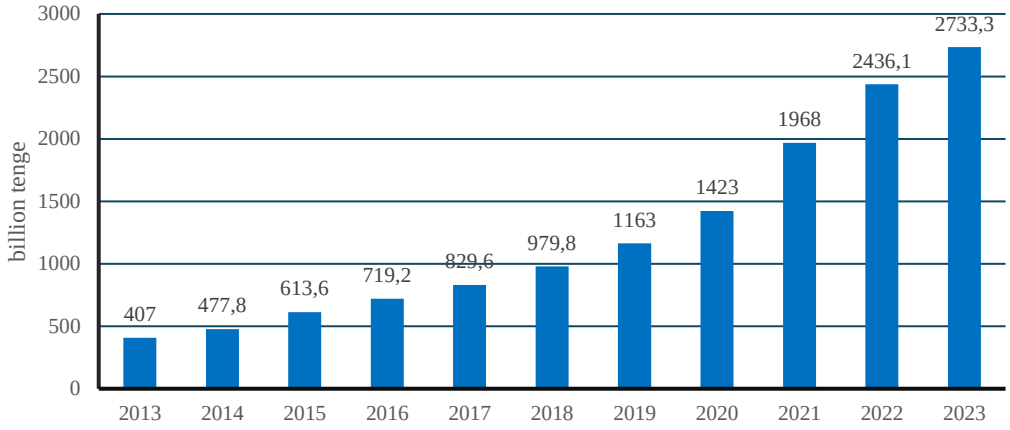

Figure – 4 **Volume of investments attracted to housing construction in 2013-2023, billion tenge**
**compiled from the source [13]*

In the period from 2013 to 2023, the annual volume of investment in housing construction in Kazakhstan will increase by 6.7 times (from 407 billion tenge in 2013 to 2,733.3 billion tenge in 2023). At the same time, the annual commissioning of residential buildings in 2022 compared to 2013 increased by 2.5 times, and in 2023 compared to 2013 - more than 2.3 times. The growth in the area of housing commissioned by 2.3-2.5 times with a 6.7-fold increase in the total investment volume indicates an increase in the cost of housing construction over 10 years.

In 2022, 2,035,822 square meters of housing, or 12% of total investment, were commissioned in Kazakhstan through public investment, 1,4527,582 square meters (83%) through private investment, and 346,577 square meters (2%) through fore investment.

In 2022, 55,888 square meters of housing (9.3%) will be built in the East Kazakhstan region, 158,173 square meters of housing (6.5%) in the Atyrau region, 1,078,418 square meters of housing (91.2%) in the Aktobe region, and 12,292,619 square meters of housing (87.1%) attracted foreign investment.

In 2023, 1,251,032 square meters of housing were built in Kazakhstan through public investment - 8.1% of the total investment, 13,930,845 square meters (90.3%) from private investment and 240,177% square meters from private investment (1.6%).

The largest number of housing units built through public participation in 2023 will be in the Turkestan region - 311,388 square meters, in the Pavlodar region - 132,648 square meters and in the Zhambyl region - 146,618 square meters. are. In 2023, more than 100 thousand square meters of housing were built with public investment only in 3 regions, while in 2022 these figures were in 10 regions.

In 2023, the area of housing built through private investment exceeded 2,000 square meters only in Astana (2,246,303 square meters), which is 25% less than in 2022. More than 1,000,000 square meters of housing were built in Almaty - 1,661,864 square meters. (a decrease of 27.5% compared to the 2022 level), in the Mangistau region - 1,041,282 sq.m. (a decrease of 10% compared to 2022), in the Aktobe region - 1,210,397 sq.m.

In 2023, there was also a decrease in construction volumes due to foreign investment, which was mainly directed to the cities of republican significance Astana, Almaty and Shymkent. In Astana, 101,713 sq. m of housing were commissioned, in Almaty - 45,347 sq. m of housing, in Shymkent - 35,040 sq. m of housing.

Public investment has a significant impact on the annual index of physical growth in housing construction in Kazakhstan. It was previously noted that the annual commissioning of the total area of residential buildings in Kazakhstan reached the 1988 level only in 2015, that is, with the launch of the affordable housing program. The decline in the volume of public housing construction led to a sharp drop in the housing construction index in 2023 by 0.9 compared to the 2022 level, although the total investment in housing construction continued to grow. All this indicates that state support for the construction of apartment buildings is one of the main mechanisms for providing the population of Kazakhstan with affordable housing.

Conclusion. The analysis of the annual development of the housing and housing market showed that Kazakhstan reached the 1988 level only in 2015, that is, 27 years later, with the introduction of affordable housing programs. Finally, the maximum area of buildings under construction is 17,075.8 thousand square

meters. In 2023, after the launch of the housing program in the Republic of Kazakhstan, the supply of new housing decreased for the first time and amounted to 9%. In the period from 2013 to 2023, the average cost of housing construction in Kazakhstan increased by 6.7 times. But the increase in the industrial housing stock was 2.3-2.5 times, which indicates an increase in construction costs over 10 years.

The state of the housing stock and its required volume for any state is the key to the social well-being of the population. In 2023, the entire housing stock of the Republic of Kazakhstan amounted to more than 400 million square meters. Insufficient provision of housing according to world standards (there should be 30 square meters per person, in Kazakhstan - just over 21 square meters), the demographic growth of the country's population, the creation of new families, internal migration, urbanization of cities, the formation of agglomerations, physical deterioration and demolition of houses from the old housing stock require the annual commissioning of new residential buildings.

Housing construction in the Republic of Kazakhstan over the years of independence has been at various stages of its development. The conducted analysis of the dynamics of annual housing commissioning in Kazakhstan in the period from 1887 to 2022 shows both a decrease and an increase in the rate of annual commissioning of new housing, replenishing the country's housing stock.

Housing construction through public investment is accompanied by mechanisms for providing affordable housing and an assessment of the affordability of the housing itself.

REFERENCES

1. Хартия Европейского союза об Основных правах. – URL: https:// https://eulaw.ru/treaties/charter/ (дата обращения: 20.12.2022).

2. Конституция Республики Казахстан. Статья 25. – URL: adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 20.12.2022)

3. Программа ООН по населенным пунктам (ООН-ХАБИТАТ). – URL: http://www.un.org/ru/ga/habitat/docs.shtml (дата обращения: 12.01.2023)

4. Мукаев Д.Т., Шалболова У.Ж., Салыков А.М. Современное состояние жилищного строительства и доступности жилья в Казахстане. Вестник университета «Туран». – 2023(1) – С.279–296. – doi:10.46914/1562-2959-2023-1-1-279-296

5. Rizi M. What moves housing markets: A state-space approach of the price-income ratio // International Economics. – 2021. – № 67. – P. 96–107.

6. Lau K., Li S. Commercial housing affordability in Beijing, 1992–2002 // Habitat International. – 2006. – № 30(3). – P. 614–627.

7. Kim K., Renaud B. The global house price boom and its unwinding: an analysis and a commentary // Housing Studies. – 2009. – № 24(1). – P. 7–24.

8. Suhaida M., Tawil N., Hamzah N., Che-Ani A., Basri H., Yuzainee M. Housing affordability: A conceptual overview for house price index // Procedia Engineering. – 2011. – №20. – P. 346–353.

9. Trojanek R. Housing Price Cycles in Poland – the Case of 18 Provincial Capital Cities in 2000–2020 // International Journal of Strategic Property Management. – 2021. – № 25(4). – P. 332–345.

10.О вводе в эксплуатацию жилья в Республике Казахстан // https://stat.gov.kz/official/industry/162/statistic/6. 10.02.2023.

11.О вводе в эксплуатацию жилья в Республике Казахстан (январь-декабрь 2021 г.) // https://stat.gov.kz/official/industry/162/statistic/6. 10.02.2023.

12.О выполнении строительных работ и вводе в эксплуатацию объектов в Республике Казахстан (январь-декабрь 2022 г.). Ввод в эксплуатацию жилых зданий // https://new.stat.gov.kz/ru/industries. 12.02.2023.

13.Ввод жилья в Казахстане за год сократился почти на 9% // https://baigenews.kz/vvod-zhilya-v-kazahstane-za-god-sokratilsya. 12.02.2023.

14.Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі // https://www.gov.kz/memleket/entities/aspr?lang=kk

REFERENCES

1. Hartija Evropejskogo sojuza ob Osnovnyh pravah [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. URL: https:// https://eulaw.ru/treaties/charter/ (data obrashhenija: 20.12.2022). [in Russian]

2.Konstitucija Respubliki Kazahstan [The Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Stat'ja 25. URL: adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 20.12.2022) [in Russian]

3.Programma OON po naselennym punktam [United Nations Human Settlements Programme] (OON-HABITAT). URL: http://www.un.org/ru/ga/ habitat/docs.shtml (data obrashhenija: 12.01.2023) [in Russian]

4. Mýkaev D.T., Shalbolova Ý. J., Sadyqov A. M. Qazaqstandaǵy turǵyn úı qurylysynyń qazirgi jaǵdaıy jáne turǵyn úıdiń qoljetimdiligi. "Turan" ýnıversıtetiniń habarshysy.// Bulletin of Turan University. – 2023 (1) – S.279 – 296. – doi:10.46914/1562-2959-2023-1-1-279-296 [in Russian]

5. Rizi M. What moves housing markets: A state-space approach of the price-income ratio // International Economics. – 2021. – №167. – P. 96–107.

6.Lau K., Li S. Commercial housing affordability in Beijing, 1992–2002 // Habitat International. – 2006. – №30(3). – P. 614–627.

7. Kim K., Renaud B. The global house price boom and its unwinding: an analysis and a commentary // Housing Studies. 2009, no. 24(1), rr. 7–24.

8.Suhaida M., Tawil N., Hamzah N., Che-Ani A., Basri H., Yuzainee M. Housing affordability: A conceptual overview for house price index // Procedia Engineering. – 2011. – №20. – P. 346–353.

9.Trojanek R. Housing Price Cycles in Poland – the Case of 18 Provincial Capital Cities in 2000–2020 // International Journal of Strategic Property Management. – 2021. – №25(4). – P. 332–345.

10.O vvode v jekspluataciju zhil'ja v Respublike Kazahstan [About the commissioning of housing in the Republic of Kazakhstan] // https://stat.gov.kz/official/industry/162/statistic/6. 10.02.2023. [in Russian]

11.O vvode v jekspluataciju zhil'ja v Respublike Kazahstan [About the commissioning of housing in the Republic of Kazakhstan] (janvar'-dekabr' 2021 g.) // https://stat.gov.kz/official/industry/162/statistic/6. 10.02.2023. [in Russian]

12.O vypolnenii stroitel'nyh rabot i vvode v jekspluataciju ob#ektov v Respublike Kazahstan [On the implementation of construction works and commissioning of facilities in the Republic of Kazakhstan] (janvar'-dekabr' 2022 g.). Vvod v jekspluataciju zhilyh zdanij // https://new.stat.gov.kz/ru/industries. 12.02.2023. [in Russian]

13.Vvod zhil'ja v Kazahstane za god sokratilsja pochti na 9% [Housing starts in Kazakhstan decreased by almost 9% in a year%] // https://baigenews.kz/vvod-zhilya-v-kazahstane-za-god-sokratilsya. 12.02.2023. [in Russian]

14.Қazaқstan Respublikasynyң Strategijalyқ zhosparlau zhəne reformalar agenttigi [Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms] // https://www.gov.kz/memleket/entities/aspr?lang=kk [in Kazakh].

Аманбай Ә.Е., Абауова Г.М., Рахимбердинова М.У., Назикова Ж.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНЫҢ ДАМУЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада тұрғын үй құрылысы нарығының қазіргі даму жағдайының аспектілері қарастырылады. Тұрғын үй құрылысы нарығын дамыту мемлекеттің тікелей қатысуымен жүзеге асырылады. Қазіргі кезеңде мемлекет Қазақстан экономикасының даму ерекшеліктерін ескермей жылжымайтын мүлік нарығының жұмыс істеуіне ықпал етуге тырысуда. Мұның барлығын бұл мәселенің отандық ғылыми қауымдастық тарапынан толық зерттелмегендігімен сипаттауға болады. Бұл жағдайды қарастыратын болсақ, тұтынушылық және өндірістік сферадағы жылжымайтын мүлік айналымының қарқындылығы мен тиімділігі реттеуші және нарықтық элементтер арасындағы қатынасты анықтаудың дұрыстығына тікелей байланысты деген қорытынды жасауға болады.

Зерттеуді жүргізу кезінде авторлар монографиялық, абстрактілі-логикалық, экономикалық-статистикалық әдістерді, сонымен қатар жалпы ғылыми әдістерді: талдау, салыстыру, синтез, жалпылауды пайдаланды.

Жұмыста еліміздің тұрғын үй қорының жай-күйін, оның меншік нысандары бойынша құрылымдық құрамын, Қазақстанның аймақтары бойынша бөлінуін зерттеу нәтижелері берілген. Жаңа тұрғын үйлерді

енгізуге талдау, еліміздің аумақтық құрылымдары бойынша салыстыру берілген. Тұрғын үй құрылысына инвестициялау көздері қарастырылады: жеке, мемлекеттік және шетелдік. Тұрғын үй құрылысына инвестициялау көздері бойынша көрсеткіштердің сандық арақатынастарын талдау нәтижелері келтірілген. Мемлекеттік инвестициялар есебінен тұрғын үй бағдарламалары бойынша салынған қолжетімді тұрғын үй көлемінің жыл сайынғы пайдалануға берілуіне талдау берілген.

Аманбай Ә.Е., Абауова Г.М., Рахимбердинова М.У., Назикова Ж.А.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются аспекты современного развития рынка жилищного строительства. Развитие рынка жилищного строительства осуществляется при непосредственном участии государства. На текущем этапе государство пытается влиять на функционирование рынка недвижимости, не принимая во внимание специфику развития экономики Казахстана. Все это объясняется тем, что данный вопрос еще не полностью изучен отечественным научным сообществом. Рассматривая данную ситуацию, можно сделать вывод, что интенсивность и эффективность оборота недвижимости в потребительской и производственной сферах напрямую зависят от правильности определения соотношения регулирующих и рыночных элементов.

При проведении исследования авторами использовались монографический, абстрактно-логический, экономико-статистический методы, а также общенаучные методы: анализ, сравнение, синтез, обобщение.

В работе представлены результаты исследования состояния жилищного фонда страны, его структурного состава по формам собственности и распределения по регионам Казахстана. Приводится анализ ввода нового жилья и сравнение по территориальным структурам страны. Рассматриваются источники инвестиций в жилищное строительство: частные, государственные и иностранные. Представлены результаты анализа количественных соотношений показателей по источникам инвестиций в жилищное строительство. Приведен анализ годового ввода в эксплуатацию объемов доступного жилья, построенного по жилищным программам за счет государственных инвестиций.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).44
UDC 351
SRSTI 06.52.17

D. Kadyrbekova, PhD[1]
R. Duyskenova*, PhD[2]
Z. Elubaeva, d.e.s., associate professor[2]
Tchon Li, PhD, associate professor[3]
Kazakh Academy of Sports and Tourism
Almaty, Kazakhstan[1]
Almaty Technological University
Almaty, Kazakhstan[2]
The Warsaw University of Management
Warsaw, Poland[3]
* – main author (author for correspondence)
e-mail: raigul19@mail.ru

ASSESSING THE CHANGE IN EMPLOYMENT STRUCTURE AS A FACTOR IN POVERTY REDUCTION

This article examines the impact of poverty reduction measures in the country. Kazakhstan's national economy has adapted to the realities of modern global economic trends and has begun to form a socio-economic model aimed at sustainable growth. One of the most important functions of the state in the modern era is to ensure social protection of citizens.

One of the causes of poverty is the low wages of the "working poor", determined by a large number of low-income jobs, underemployment. The difference in wages by type of economic activity is 6-7 times and is mainly determined by existing differences between sectors of the economy in labor productivity and qualifications of employees.

Poverty and social impact analysis and assessment concerns the impact of policy reforms on the welfare or well-being of different interest groups within the population from a distributional perspective, with particular attention to the poor and vulnerable groups. Thus, the state of poverty is influenced by many factors: demographic trends, the increasing influence of globalization, the introduction of sanctions.

In conducting the study, the authors used generally known methods of economic analysis: synthesis, comparison, generalization. The results of the study can serve as a basis for developing recommendations for reducing poverty levels in the country.

Keywords: *income, poverty level, economic development, absolute poverty, relative poverty, quality of life, standard of living of the population.*

Кілт сөздер: *табыс, кедейлік деңгейі, экономикалық даму, абсолютті кедейлік, салыстырмалы кедейлік, өмір сапасы, халықтың өмір сүру деңгейі.*

Ключевые слова: *доходы, уровень бедности, экономическое развитие, авбсолютная бедность, относительная бедность, качество жизни, уровень жизни начеления.*

Introduction. In recent decades, the processes of disproportionate distribution of population income have intensified in almost all countries of the worldIncome inequality within and between countries is growing, poverty rates are increasing, and these trends are occurring against the backdrop of overall growth in global production and consumption rates. The low income level of the majority of the population and the accumulation of wealth by a group of people reduce aggregate consumer demand, which in turn does not contribute to the development of production and the real sector of the economy. In this regard, the strengthening of socio-economic stratification has become one of the most pressing problems of our time. In this sense, within the framework of the world economic system, scientific development of the principles of public policy is essential for reducing poverty in the country and diversifying the country's income. All this implies the need to analyze the problem of poverty and how its economy is integrated into the modern world economic system to create a social order that ensures the well-being of all people [1]. The purpose of this study is to examine the growth of employment as a factor influencing the growth of the poverty level.

In conducting the study, the authors used methods of economic analysis - generalization, comparison, synthesis.

Literature review. In modern Kazakhstani science, there is still no generally accepted definition of the concept of "poverty". Different studies use terms that describe the phenomenon in one way or another, depending on the purpose of the study. According to Akhmetov, the algorithm for changing the scientific concept of poverty is determined by three factors: the definition of a certain initial and general term for the phenomenon, which forms the basis for its definition and measurement; differences in the levels of development of countries and poor classes; The political pendulum has swung from conservatism to liberalism and moral ideals of social justice. On this basis, the author systematically develops a theoretical understanding of poverty and "describes its three characteristic states: need, deprivation, dependency, which are reduced to the concept of poverty (absolute, relative and economic deprivation)."

Beknazarov A.T., a supporter of defining poverty by the poverty indicator. Economic poverty is defined as “consuming enough goods and services to meet one’s needs.” In addition, he mentioned that poverty indicators “show whether people buy certain foods, use public transportation, go to the cinema, etc., while poverty indicators “show whether people eat too much or too little” [2].

According to N.S. Brimpetov, there are two different definitions of poverty. The first category (absolute poverty) considers the poor as a part of households that “cannot live on the minimum amount of goods necessary to maintain good health and lead a moderately working life.” The other category (relative poverty) considers poor people as a part of households with low income (or not) [3].

Critical analysis of methodological approaches to poverty assessment through economic indicators of poverty, Brimbetova N. “Poverty indicator and poverty indicator are used in economic analysis as complements because they represent the same socio-economic phenomenon - poverty reduction or poverty reduction. “Rejection (rejection) of the use is based on a comparison of the material conditions of a particular family with a specific norm, which is not an absolute criterion, but a relative criterion, since it is related to the specific conditions of (regional) time and place” [3].

Taking into account the analysis of the situation of the poorest strata of the population in the modern domestic press, we believe that the empirical approach is paramount in studying this situation. Among other things, the role of applied sociological research is important. It is interesting to note that among the materials used there are works devoted specifically to the topic of poverty, and works that consider this problem in a more general way. It is interesting that recently poverty studies have become multifaceted, more and more attention is paid to the problem of regulating the standard of living of the population at the regional level.

Main part. All components of the employment structure play an important role in ensuring the efficient use of human resources. They are so interconnected that sometimes it is impossible to separate them. Currently, most Central Asian countries are experiencing growth that is unevenly distributed across countries and economic sectors. This growth is mainly driven by some industries (sectors) related to the extraction of natural resources and still insufficient to overcome the shortage of labor and productive employment.The restructuring of the industry is far from complete. Although the domestic market is open to global players and competition, the state's ability to regulate the economy is not always sufficient. The share of the economically active population in 2020 was 81.8%, and in 2023 - 82.5%. In particular, in 2020, the number of people employed in the service sector was 5,401,589 people, in 2021 - 5,561,739 people, and in 2023 - 5,907,393 people. Based on the presented data, it can be said that Kazakhstan is becoming one of the striking examples of economic deindustrialization. This is characterized by an increase in the number of people employed in the service sector and a decrease in the number of people employed in industry. In 2020, the number of people employed in industry in the Republic of Kazakhstan will reach 20.6%, in the service sector - up to 63.2%. By the end of 2023, the number of people working in industry will reach 19.7% of the total number by type of service, and in the service sector - 67.1% [4].

Unemployment in Kazakhstan faces economic, political and social challenges and is lagging behind. As a result, many unaddressed issues related to employment and unemployment protection have come to light. Given the importance of the industry, these issues need to be monitored by policymakers, otherwise failure to address them will not only result in the waste of valuable industrial resources, but will also affect the competitiveness of the country. Therefore, to address the problem of unemployment, especially during the economic crisis, public policies and strategies need to be changed to incorporate labor market interventions and organizational reforms [5,6]. Due to the development of Kazakhstan, the industrial situation is different from other regions of the world. Inefficiencies in this area have contributed to the difficulties in adapting to our country’s conditions, including the implementation of radical economic and tax reforms, and the lack of transparency in the governance structure. Market fluctuations. For these

reasons, there is a lot of informal and precarious work in the modern sector of Kazakhstan, a lack of unemployment protection, a high proportion of unskilled workers, and low employment.

Labor exchanges, which are a key element of the market mechanism, are absent in Kazakhstan and violate the principles of the labor market. The inefficiency of existing institutions may indeed be one of the reasons why the labor market is insufficiently formed and does not correspond to the level of socio-economic development of society and market transformation. A high share of employment indicates the problem of undeclared labor and insufficient social protection of workers. Informal employment can have a negative impact on the economy, since workers in such conditions do not receive proper guarantees and may face low wages, insufficient health insurance, and a lack of social benefits. The information provided by the FSMS of the Republic of Kazakhstan indicates that as of July 1, 2024, 15.8 million people out of the total population of the country, which is 18.9 million people, were insured in the Social Health Insurance Fund of the Republic of Kazakhstan. This means that approximately 83.5% of the population is insured in the FSMS. However, the remaining 16.5% of the population, representing about 3.1 million people, remain uninsured.

It should also be taken into account that in the fourth quarter of 2024, there were 8.8 million employed people in the country. Among the employed population, 70.7% of employed people worked in the specialty they received as a result of training, 22.6% - not in their specialty, and another 6.7% of employed people have never been trained at all.

Additionally, if about a third of employed people in Kazakhstan do not work in their specialty, this indicates an insufficient development of the vocational education system that accompanies the training of personnel and mechanisms for matching supply and demand in the labor market. This can lead to incomplete realization of human potential, low productivity and insufficient competitiveness of the labor market as a whole. The following measures can be taken to solve these problems:

1. Improving the institutional framework: Reforms should be carried out to strengthen the institutional framework, regulate and enforce labour relations, and improve the efficiency of the social security system and worker protection.

2. Transparency and accessibility of information on vacancies and the labour market: Effective mechanisms should be created for publishing and disseminating information on available vacancies, requirements for employees, wages and opportunities for professional growth.

3. Promoting innovation and the development of new sectors of the economy: Supporting innovation and the creation of new sectors of the economy can create new jobs and demand for highly qualified specialists.

These measures can help eliminate imbalances in the labor market, improve the match between supply and demand, and improve employment and the quality of labor relations in Kazakhstan.

Another problem associated with the labor market in Kazakhstan is the low motivation of the unemployed to apply to employment services. It may be associated with a feeling of insufficient social protection and distrust of official labor market institutions. The ineffectiveness of state employment services may be caused by their limited ability to provide real support to the unemployed, as well as weak mechanisms for stimulating employment [7].

The absence of a labor exchange and insufficiently accurate statistical data on the unemployed also complicate the analysis and planning of measures to develop the labor market. In addition, limited labor turnover and low mobility between regions can lead to demographic and economic problems. Insufficient movement of labor from labor-rich regions to labor-deficit regions can exacerbate differences in the level of socio-economic development and create income inequality between regions.

The following steps can be taken to address these issues:

1. Improving social protection for the unemployed: It is necessary to increase the level of social security for the unemployed to ensure a decent standard of living and improve their motivation to apply to employment services.

2. Developing public employment services: The efficiency and capacity of public employment services should be improved to provide real support to the unemployed. This may include training and retraining programs, assistance with employment, and provision of information on vacancies and the labor market.

3. Increasing the level of wages: it is necessary to analyze and adjust the level of wages so that it corresponds to the level of development of society and stimulates the interest of workers in the results of their work. This can contribute to improving the quality of labor relations and reducing income inequality.

These measures will help improve the efficiency of public employment services, reduce imbalances in the labour market, ensure decent conditions for the unemployed and promote sustainable development of the labour market in Kazakhstan.

For the labour market to function effectively, it is necessary to ensure a match between the supply and demand of skilled labour. This will help determine which specialties and qualifications are in demand on the labour market and which education and training programmes should be developed [8]. It is also necessary to develop the labour market infrastructure and create mechanisms for collecting and processing data on vacancies, demand for certain specialties and salary levels. Reliable and accurate information on the needs of economic sectors will help to better distribute the state order for vocational training and labour force preparation. Employment policy should be aimed at solving the problems of various target groups of the unemployed, taking into account their characteristics and needs. Conducting special research and analysis will help to identify these groups and develop targeted programmes and support measures that meet their needs. Decentralisation of the labour market can be useful, but requires coordinated work between local administrative bodies and central licensing authorities. General methodological support and information and analytical work are needed to ensure effective coordination and management of employment in the country. This will make it possible to create a new model of the labor market that meets the requirements of a modern market economy and ensures social protection for citizens.

The growth of employment in Kazakhstan may be associated with the increase in the scale of shadow economic activity, as well as with insufficient control by government agenciesThe informal economy is a sector of the economy that cannot be controlled and regulated by the government. Employment in this sector is based on a dysfunctional relationship between employers and employees [9]. There are several reasons for the growth and expansion of the informal economy. First, this can be explained by the lack of legal and administrative control. Second, economic pressures due to unemployment and low wages increase demand for goods. Third, in high-income countries, entrepreneurs may find ways to participate in the informal sector. Fourth, control maintenance may lead firms to choose financially risky projects. Fifth, social norms such as tax evasion also contribute to the growth of the informal economy. Second, political uncertainty and uncertainty about the future may encourage people to seek employment in the informal sector [10].

Due to the specialized nature of the shadow economy and the complexity of determining the scale and causes of its development, a single perspective on labor relations in this area has not yet been developed. However, preventing the spread of employment in unregulated economic sectors is an important task that requires the identification of appropriate mechanisms, regulatory procedures and principles. [11].

The shadow economy has a significant impact on various aspects of normal economic activity. First, income generation and distribution. The shadow economy can significantly distort the processes of income generation and distribution in society. Illegal income from the shadow economy is often undocumented and not included in official statistics. It can be economically devastating for many countries.This can create serious problems for the legitimate economy, including loss of tax revenues, distortion of competition and the emergence of organized crime. Third, investment. The shadow economy can also affect investment processes. Illegal or unofficial transactions and financial flows can distort risk assessment and affect the inflow of legal investment. This can lead to economic growth and development. Finally, the economy and freedom. The consequences of financial secrecy for the economy and sovereignty of states are devastating. Irregular economic activity can undermine financial stability, lead to recession, increase corruption and weaken state control over the economy.

Monitoring and understanding the shadow economy is critical to developing effective policies and strategies to address the issue. Plastic businesses thrive where labor is scarce. Employees face these challenges and are forced to look for alternative sources of informal income, resulting in unexpected incomes. Three criteria are used to classify activities in an intangible company: financial reporting, business performance and financial reporting. According to this definition, three types of activities can be identified in the shadow economy.

1. "White-collar" jobs are legal jobs performed by workers in the formal economy. This involves the secret distribution of business profits. This type of job includes middle managers and corporate executives. They do not create new products or services, but rather redistribute existing ones.

2. The "gray" work is mainly legal, but not registered. This is a private business and the press avoids registering itself in order to save on rates and expenses. This type of work is associated with a lack of security, a lack of regular customers and a lack of security and enforcement of property rights.

3. "Black" activities refer to illegal economic activities related to the production and sale of prohibited goods and services. This includes illegal activities such as theft, bribery, corruption and fraud, as well as the manufacture and sale of illicit drugs and counterfeit goods.

Table – 1

Typical ways of working in the shadow economy

Main features	White-collar employment	"Gray" employment	"Black" employment
Objects	Redistribution of income without production	Production of ordinary goods and services without registering a legal entity	Production of prohibited and counterfeit goods
Subjects	Managers and top managers of the formal sector of the economy	Informally employed, self-employed in households, small and medium entrepreneurs	Representatives of the criminal business
Nature of activity, goals and motives	Intentional, aimed at personal enrichment	Forced, related to survival	Intentional, aimed at personal enrichment
Links with the official economy	Inseparable from the official economy	Relatively independent	Autonomous in relation to the official economy
Attitude of the population	Bad	Tolerant, sympathetic	Bad

**compiled by the author based on the source [13].*

t should be noted that the National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Development of the Republic of Kazakhstan does not take into account workers in the shadow economy. Such reviews are usually only published by foreign institutions and research groups [13]. Information can also be based on sociological and statistical research from shadow economy practitioners.

An international effort to analyze the shadow economy began in 2002. Time series based on accounting rules and national expenditures were used for analysis. Such analyzes allow us to track dynamics and estimate descriptive economic activity. The shadow economy includes both legal and illegal market activities, which are not reflected in hidden, illegal, or informal GDP.

The above analysis shows the relationship between the level of market ecosystem development and the shadow economy. As market conditions improve, the shadow economy becomes smaller and smaller. This trend indicates that the economy needs to be developed.

The main reasons for creating jobs in the shadow economy are the lack of commitment on the part of the workers and the lack of state power. Therefore, the biggest impact should come in strengthening law enforcement.

The EU proposed three policies to address industrial expansion, including national, regional and international levels. The conflict devolves into trade wars, money laundering, weak economies, trade policy reforms, and destabilization of the EU's fragile labor markets.

It is important to note that the fight against energy efficiency in the EU is widespread. This includes not only penalties for violators, but also incentive mechanisms aimed at tackling the shadow economy. These reforms include transparency in taxation, criminal and civil laws, higher salaries for government officials, improved public services, effective measures to protect human rights and freedoms from government interference, effective competition in business and higher standards. These provisions are not only a means of punishment, but also a tool for improving the economy of each country.

Improvements in the business climate and investment climate of a country can impact the development of the shadow economy. Entrepreneurship-friendly conditions such as transparency, efficient governance, low taxes and bureaucratic barriers reduce the incentives for entrepreneurs to venture into the informal economy. However, the reasons for the growth of the digital economy have deeper roots in the country's economic development and legal culture. An unfavorable legal culture, distrust of government, inequality, corruption and a lack of social protection can encourage individuals and businesses to seek alternative sources of income in the informal economy. Addressing the financial crisis requires a comprehensive approach to improving the investment climate, reducing bureaucratic and tax barriers, improving the legal culture, and increasing public confidence in the legal economy. Through grassroots organizations and mass media, civil society can play a key role in challenging patterns of informal employment, raising awareness

of the benefits of employment in the formal economy, and raising awareness of its importance for national development and social security.

Conclusion. Research shows that the growth of informal activities can have negative consequences for workers and the country. The rapid growth of such occupations leads to an increasing number of vulnerable workers, resulting from precarious working conditions, precarious incomes, lack of career growth opportunities and social negotiations. This policy also limits the development capacity of the country. Too many informal workers remain outside the social security system and do not get the opportunity to improve their professional skills. Moreover, employers who employ such workers tend to refrain from training and contribute non-financial funds, causing financial hardship and undermining social development initiatives.

Given the many risk factors associated with precarious working conditions, there is a need to change the way social and work systems are organized in society. Policies should take into account current economic developments, including the growth of informal employment.

The results of this study indicate the following: For many years, poverty among the majority of the population has been one of the greatest threats to social progress. The economic changes that have occurred in our country in recent years have led to changes in social norms. Statistical data on poverty indicators have been kept since 2001, as recommended by the United Nations. There is social stratification, and layers of the very rich and the very poor have appeared.

REFERENCES

1. Об утверждении Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года и Плана социальной модернизации на период до 2016 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396

2. Бримбетова Н.Ж., Сапарбек Н.К., Бекназарова А.Т., Букейханова Т.К. Бедность населения и региональные различия в социальном развитии Казахстана. Вестник университета «Туран». – 2022. – №3. – С. 108-121. – doi:10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121

3. Бримбетова Н.Ж. Социально-экономическое развитие Казахстана в условиях новой глобальной реальности // Общество и экономика. – 2017. – № 7. – С. 26–36.

4. Диагностика конкурентоспособности регионов Республики Казахстан. Обзор текущей и стратегической конкурентоспособности / АО «Институт экономических исследований»; Центр регионального развития и исследований конкуренции. – Астана. – 2024. – 141 с.

5. Бримбетова Н.Ж., Чуланова З.К., Бектурганова М.С., Сейткан Г.Г. Расселение населения в Казахстане: принципы, особенности и перспективное развитие. Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(2). – С. 82-97. – https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-82-97

6. Чекмарев В.В. Образование: социальная функция и нематериальное богатство бытия. - М.-Кострома: СОП «GUT» ИП Ульрих С.А. – 2020. – 272 с.

7. Varvus S. Measurement of poverty: an analysis of existing approaches // Economics. Taxes and law. – 2016. – № 6. – P. 26–34.

8. Kanbur R., & Rapoport H. Migration selectivity and the evolution of spatial inequality. Journal of Economic Geography. – 2005. – № 5(1). – 4357 p. https://doi.org/10.1093/inlecg/lbh0538.

9. Сычева В.С. Бедность и ее измерение // Социология: методология, методы, математические модели. – 2021. – №14. – С. 176–188.

10. Слезингер Г.Э. Социальная экономика. Учебник. М.: «Дело и Сервис». – 2021. – С. 352-353

11.*Доклад о человеческом развитии 2022/2023* https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/

12. Статистика уровня жизни. // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам. // https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/.

13.Баймуратов У.Б. Социализация в экономике: от индивида до государства – Алматы. – 2007. – 320 с.

REFERENCES

1.Ob utverzhdenii Koncepcii social'nogo razvitija Respubliki Kazahstan do 2030 goda i Plana social'noj modernizacii na period do 2016 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 aprelja 2014 [On the approval of the Concept of Social Development of the Republic of Kazakhstan until 2030 and the Plan of Social modernization for the period up to 2016. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 24, 2014] – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396 [in Russian]

2.Brimbetova N., Saparbek N., Beknazarova A., Bukejhanova T. Bednost' naselenija i regional'nye razlichija v social'nom razvitii Kazahstana [Poverty of the population and regional differences in the social development of Kazakhstan]. Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № (3). – S. 108-121. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121 [in Russian]

3.Brimbetova N. Social'no-jekonomicheskoe razvitie Kazahstana v uslovijah novoj global'noj real'nosti [Socio-economic development of Kazakhstan in the context of a new global reality] // Obshhestvo i jekonomika. – 2017. – № 7. – S. 26–36. [in Russian]

4.Diagnostika konkurentosposobnosti regionov Respubliki Kazahstan. Obzor tekushhej i strategicheskoj konkurentosposobnosti / AO «Institut jekonomicheskih issledovanij»; Centr regional'nogo razvitija i issledovanij konkurencii [Diagnostics of competitiveness of the regions of the Republic of Kazakhstan. Overview of current and strategic competitiveness / JSC "Institute of Economic Research"; Center for Regional Development and Competition Research]. – Astana. – 2024. – 141 s. [in Russian]

5.Brimbetova N., Chulanova Z., Bekturganova M., Sejtkan G. Rasselenie naselenija v Kazahstane: principy, osobennosti i perspektivnoe razvitie [Population resettlement in Kazakhstan: principles, features and future development]. Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(2). – S. 82–97. – https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-82-97 [in Russian]

6.Chekmarev V. Obrazovanie: social'naja funkcija i nematerial'noe bogatstvo bytija [Education: a social function and the intangible wealth of being]. - M.- Kostroma: SOP «GUT» IP Ul'rih S.A. – 2020. – 272 s.

7.Varvus S. Measurement of poverty: an analysis of existing approaches // Economics. Taxes and law. – 2016. – №6. – P. 26–34.

8.Kanbur R., & Rapoport H. Migration selectivity and the evolution of spatial inequality. Journal o f Economic Geography. – 2005. – № 5(1). – 4357 p. – https://doi.org/10.1093/inlecg/lbh0538.

9.Sycheva V. Bednost' i ee izmerenie // Sociologija: metodologija, metody, matematicheskie modeli [Poverty and its measurement // Sociology: methodology, methods, mathematical models]. – 2021. – № 14. – S. 176–188. [in Russian]

10.Slezinger G. Social'naja jekonomika [Social economics]. Uchebnik. M.: «Delo i Servis». – 2021. – S. 352– 353 [in Russian]

11.Doklad o chelovecheskom razvitii [Human Development Report] 2022/2023 https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/

12.Statistika urovnja zhizni. [Standard of living statistics] // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam. // https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/. [in Russian]

13.Bajmuratov U., Socializacija v jekonomike: ot individa do gosudarstva [Socialization in the economy: from the individual to the State]: – Almaty, 2007. – 320 s. [in Russian]

Кадырбекова Д.С., Дүйскенова Р.Ж., Елубаева Ж.М., Tchon Li

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІН КЕДЕЙЛІКТІ АЗАЙТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Бұл мақала елдегі кедейшілікті төмендетуге жұмыспен қамтудың әсер ету аспектілерін қарастырады. Қазақстанның ұлттық экономикасы қазіргі әлемдік экономикалық процестердің нақтылығына бейімделген тұрақты өсуге бағытталған әлеуметтік-экономикалық үлгіні қалыптастыру бағытын қабылдады. Қазіргі жағдайда мемлекеттің маңызды функцияларының бірі халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Кедейліктің себептерінің бірі – «жұмыс істейтін кедейлердің» төмен жалақысы болса, аз қамтылған жұмыс орындарының көптігімен, толық жұмыссыздықпен айқындалады. Экономикалық қызмет түрлері бойынша жалақының айырмашылығы 6-7 есені құрайды және негізінен еңбек өнімділігі мен қызметкерлердің біліктілігіндегі экономика салалары арасындағы бар айырмашылықтармен анықталады.

Кедейлік пен әлеуметтік салдарларды талдау және бағалау халықтың кедей және осал топтарына ерекше назар аудара отырып, бөлу тұрғысынан халықтың әртүрлі мүдделі топтарының әл-ауқатына немесе әл-ауқатына саяси реформалардың әсерін талдауды білдіреді. Осылайша, кедейшілік деңгейінің даму жағдайына көптеген факторлар әсер етеді: демографиялық тенденциялар, жаһандану ықпалының күшеюі, санкциялардың енгізілуі.

Зерттеуді жүргізу кезінде авторлар экономикалық талдаудың жалпыға белгілі әдістерін қолданды: синтез, салыстыру, жалпылау. Зерттеу нәтижелері елдегі кедейшілік деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар әзірлеуге негіз бола алады.

Кадырбекова Д.С., Дүйскенова Р.Ж., Елубаева Ж.М., Tchon Li

ОЦЕНКА ИЗМЕНЕНИЙ В СТРУКТУРЕ ЗАНЯТОСТИ КАК ФАКТОРА СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются аспекты влияния занятости на сокращение бедности в стране. Национальная экономика Казахстана взяла курс на формирование социально-экономической модели, нацеленной на устойчивый рост, адаптированной к реалиям современных мирохозяйственных процессов. В сложившейся ситуации одной из важнейших функций государства является обеспечение социальной защиты населения. Одной из причин бедности является низкая заработная плата «работающих бедных», что выражается в обилии низкооплачиваемых рабочих мест и неполной занятости. Разница в оплате труда по видам экономической деятельности составляет 6–7 раз и определяется в основном существующими различиями между секторами экономики в производительности труда и квалификации работников.

Анализ и оценка бедности и социального воздействия подразумевает анализ воздействия политических реформ на благосостояние или благополучие различных групп интересов среди населения с точки зрения распределения, уделяя особое внимание бедным и уязвимым группам населения. Таким образом, на динамику уровня бедности влияют многие факторы: демографические тенденции, усиление влияния глобализации, введение санкций.

При проведении исследования авторы использовали известные методы экономического анализа: синтез, сравнение и обобщение. Результаты исследования могут послужить основой для разработки рекомендаций по сокращению бедности в стране.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).45
УДК 334.761
ГРНТИ 71.37.75

А.Ж. Бейсенова*, докторант PhD[1]
Г.К. Сапарова, д.э.н., профессор[1]
А.А. Мухамеджанова, PhD, ассоц. профессор[2]
Ж.А. Садыков, PhD, ассоц. профессор[2]
Университет «Туран-Астана», г. Астана, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aiman05.07@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ РАЗВИТИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА

Статья посвящена изучению инновационных стратегий и инструментов развития трансграничного туризма между Казахстаном и Кыргызстаном в контексте глобальных вызовов. Опираясь на историю развития Великого шелкового пути, туризм в этих странах обладает значительным потенциалом для экономического роста и регионального сотрудничества. Тем не менее, существую такие проблемы, как недостаточно развитая инфраструктура, определенные риски, связанные с экологией, недостаточное использование маркетинговых инструментов.

В настоящее время необходимо принять новые инновационные решения в сфере туризма. Это обосновывается последствиями прошедшей в 2019-2020 гг. пандемией (Covid-19), на это указывают изменения в климате и нестабильность в экономике. В статье рассматриваются вопросы эффективного использования ИКТ и современных цифровых технологий (онлайн-платформы бронирования, электронные визы), создания экотуристских маршрутов и механизмов финансовой поддержки (налоговые льготы и государственно-частное партнерство). Особое внимание уделяется роли культурного и экологического туризма в формировании уникального трансграничного туристского опыта.

Исследование подчеркивает важность согласованных действий между двумя странами для преодоления барьеров, таких как низкая эффективность пересечения границ и слабая международная узнаваемость, а также для использования общих ресурсов и укрепления региональной интеграции через инициативы, такие как «Центрально-Азиатский кочевой путь». Эти стратегии направлены на создание конкурентоспособного трансграничного туристского продукта и позиционирование Казахстана и Кыргызстана как привлекательных направлений на глобальном туристском рынке.

Ключевые слова: *туризм, трансграничный туризм, инновации, цифровые технологии, экотуризм, культурный туризм, региональная интеграция.*

Кілт сөздер: *туризм, трансшекаралық туризм, инновация, цифрлық технологиялар, экотуризм, мәдени туризм, аймақтық интеграция.*

Keywords: *tourism, cross-border tourism, innovation, digital technologies, ecotourism, cultural tourism, regional integration.*

Введение. Трансграничный туризм между Казахстаном и Кыргызстаном имеет глубокие исторические корни, уходящие во времена Великого шелкового пути, когда эти территории служили важными торговыми и культурными перекрестками. После распада Советского Союза в 1991 году обе страны обрели независимость, что открыло новые возможности для развития туризма и укрепления межгосударственных связей. Однако, несмотря на богатое культурное наследие и природные ресурсы, туристская отрасль сталкивается с рядом вызовов, требующих инновационных подходов и стратегий.

В условиях глобальных вызовов туризм в Казахстане и Кыргызстане приобретает стратегическое значение, особенно для развития приграничных регионов. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев отмечал, что туризм должен стать одним из основных драйверов экономического роста, который способствовал бы диверсификации экономики и созданию рабочих мест в сельской местности и приграничных зонах. Президент Кыргызстана Садыр Жапаров обратил внимание на роль туризма в повышении доходов местных сообществ, а также в сохранении исторического культурного наследия.

Туризм оказывает большое влияние на развитие экономики двух стран. Последние годы в целом можно наблюдать положительную динамику развития туризма в Казахстане и Кыргызстане. Основные показатели развития туризма в Казахстане за последние годы имеют динамику роста, к примеру, количество мест размещения увеличивалось в среднем на 2-6%, объем услуг, оказанный местами размещения, увеличился в 2024 г., по сравнению с 2021 г., в более 2,5 раза [1]. В Кыргызстане, по данным Национального статистического комитета 2023 году наблюдался рост числа туристов, что положительно сказалось на валовой добавленной стоимости в сфере туризма [2]. Однако есть вопросы, связанные с дальнейшим развитием трансграничного туризма двух стран которые следует изучить.

Целью данного исследования является анализ применения инновационных инструментов развития трансграничного туризма Казахстана и Кыргызстана.

Для написания статьи использованы нормативно-правовые акты, информационные данные размещенные на сайтах, связи и массовые коммуникации Казахстана и Кыргызстана; труды зарубежных исследователей; электронные ресурсы. При сборе, обработке и интерпретации полученных данных применялись методы: синтез, сравнение, обобщение, контент-анализ правовой базы и научных работ. Метода исследования, использованные в данной статье, включают теоретический обзор и анализ научной литературы.

Обзор литературы. Исследования показывают, что успешное развитие туристской отрасли требует внедрения инновационных инструментов. Так автор Сапарова Г.К. исследует теоретические аспекты социально-экономического развития регионов Республики Казахстан (2018) [3]. Авторы К.Ж. Даубаев, М.К. Искакова, Ж.У. Тулегенова и А.А. Пягай (2019) [4] подчеркивают, что социально-экономические факторы такие как уровень доходов и инфляция влияют на развитие туристского рынка. Для успешного функционирования необходимо адоптировать управленческие модели к изменениям экономической ситуации, что важно для трансграничного туризма. В свою очередь И.В. Денисов и его коллеги (2020) [5] предлагают стратегический подход к управлению развитием туризма, подчеркивая значение цифровых технологии и кластеризации для улучшения координации между государственными и частными структурами. Это важно для создания устойчивых маршрутов и развития инфраструктуры в рамках трансграничного туризма. Также, концепция «Экономики впечатлений», предложенная И.В. Денисовым, Е.С. Петренко, С.К. Мажитовой и Л.В. Шабалтиной (2020) [5], также актуальна для трансграничного туризма, предлагая уникальные туристские продукты, основанные на культурных и природных ресурсах региона. Кластеризация, как инструмент для улучшения качества туристских услуг, обсуждается Я.С. Добрыниной и И.Ю. Околнишниковой (2020) [6], которая помогает создать конкурентоспособные региональные туристские продукты. Это применимо и для трансграничного туризма между Казахстаном и Кыргызстаном.

Основная часть.Глобальные вызовы и их влияние на трансграничный туризм.Трансграничный туризм между Казахстаном и Кыргызстаном сталкивается с рядом значительных вызовов, препятствующих его полноценному развитию. Одной из ключевых проблем является недостаточно развитая туристская инфраструктура в обоих государствах. Недостаток качественных транспортных сетей, гостиниц и сервисных объектов ограничивает возможности для комфортного передвижения и размещения туристов, особенно в отдаленных и природных зонах. Согласно исследованию Университета Центральной Азии, туристский сектор Кыргызстана испытывает трудности, связанные с неразвитой инфраструктурой и слабым маркетингом, что сдерживает его динамичный и устойчивый рост.

Отсутствие эффективных маркетинговых стратегий и недостаточное продвижение туристских продуктов на международном рынке приводят к низкой осведомленности потенциальных туристов возможностях региона. Это, в свою очередь, сдерживает рост туристского потока и ограничивает экономической выгоды туризма. В вышеупомянутом исследовании отмечается, что Кыргызстан еще далек от достижения своего туристского потенциала именно из-за слабого маркетинга [7].

Экологические и климатические вызовы также указывают значительное влияние на трансграничный туризм. Увеличение туристского потока без должного управления может привести к деградации природных ресурсов и негативным социальным последствиям для местных сообществ. Климатические изменения вносят дополнительные риски, особенно в горных районах, таких как Тянь-Шань и Иле-Алатауский национальный парк, где растет частота природных катаклизмов. Из-за изменения климата возрастает вероятность наводнений, оползней и селей, что

требует новых подходов к планированию и защите туристской инфраструктуры. Казахстан и Кыргызстан разработали стратегии, включающие создание экологически чистых маршрутов и природоохранных зон. Что помогает привлекать туристов, заинтересованных в экологическом и культурном туризме. В 2023 году посещаемость природных парков Казахстана выросла на 25%, что демонстрирует высокий интерес к экологическому туризму.

Пандемия «Covid-19» существенно изменила ситуацию в туристской отрасли, сократив поток международных туристов в Казахстане и Кыргызстане на 74% в 2020 году. Это привело к масштабным потерям для сектора гостеприимства и смежных отраслей. В ответ обе страны внедрили такие инновации, как электронные визы и цифровые паспорта вакцинации, которые позволили увеличить поток туристов и вернуть доверие к региону. Эти меры оказались эффективными: по данным Министерства культуры Казахстана, введение электронных виз помогло увеличить количество туристов на 30% в 2022 году. С тех пор взгляд на развитие индустрии туризма резко изменился, технологии искусственного интеллекта стремительно развиваются и находят все больше применений в различных отраслях, к примеру, в сфере путешествий. Одним из перспективных направлений использования нейросетей является персонализация путешествий. Глобальная инфляция и экономическая нестабильность также оказывают влияние на туризм, снижая платежеспособность туристов и увеличивая расходы на развитие туристской инфраструктуры. Рост цен на энергоносители и строительство увеличивает затраты на создание и модернизацию туристских объектов, а также повышает стоимость услуг. В ответ на это Казахстан и Кыргызстан развивают программы льготного кредитования и субсидирования туристских проектов, что помогает снизить финансовое давление на малые и средние предприятия в туристском секторе.

Технологические изменения и цифровая трансформация требуют от туристского сектора оперативного внедрения современных технологий, таких как BigData и искусственный интеллект для улучшения обслуживания, и персонализации предложений. В Казахстане и Кыргызстане активно внедряются цифровые решения, позволяющие туристам бронировать услуги онлайн и планировать поездки, что особенно важно для иностранных туристов. Создание общей цифровой платформы для трансграничного туризма позволит предоставлять актуальную информацию и облегчит доступ к туристским услугам.

Основные возможности ИИ в туризме:

- Персонализация рекомендаций. Нейросеть анализирует предпочтения клиента и предлагает оптимальные услуги. Искусственный интеллект в туризме помогает планировать поездки, выбирать оптимальные маршруты, расписание, информацию о достопримечательностях и т.д.
- Чат-боты. Отвечают на вопросы, помогают с бронированием, предоставляют информацию без перерывов и выходных.
- Оптимизация ценообразования. ИИ анализирует спрос, сезонность, конкуренцию и другие факторы, что помогает оптимизировать цены на туристические продукты.
- Прогнозирование спроса.Нейросеть в туризме анализирует большие данные о путешествиях, что прогнозирует спрос на туристические услуги и помогает в планировании.
- Персонализированный контент. Статьи, видео, рекомендации подбираются для каждого пользователя на основе его интересов и предпочтений
- Оптимизация операция. Автоматизация внутренних процессов в туристическом бизнесе повышает эффективность и снижает затраты.
- Обработка естественного языка. Позволяет туристам общаться с виртуальными ассистентами на своем родном языке.

Умные системы анализируют большие объемы данных о предпочтениях гостей, оптимизируют процессы бронирования, управления номерным фондом и уборки. Предугадывание нейросетью потребностей каждого клиента адаптирует сервис под нужды гостей. Кроме того, помощники занимаются рутинными задачами, освобождая персонал отеля для другой работы. Чат-боты мгновенно отвечают на запросы, принимают заказы, что улучшает общий уровень обслуживания.

Внедрение ИИ также позволяет отелям оптимизировать операционные расходы за счет точного планирования загрузки номеров, оснащения, энергопотребления и других ресурсов. Алгоритмы анализируют видеопотоки, выявляют подозрительную активность и предупреждают о возможных угрозах. Это улучшает общую безопасность гостиницы и защищает ее активы.

Для отелей других предприятий туристической индустрии одним из самых востребованных применений искусственного интеллекта является онлайн-помощь клиентам. В частности, уже получило широкое распространение использование чат-ботов на платформах социальных сетей, а также в приложениях для обмена мгновенными сообщениями. При таком использовании ИИ может отвечать на вопросы и предоставлять клиентам ценную информацию, даже если представитель службы поддержки недоступен, В некоторых отелях появляются системы умного дома, роботы-помощники, чат-боты, системы аналитики данных о гостях.

Согласно отчеты, опубликованному Very Solutions, ожидается, что к 2030 году роботы заменят людей в процессе регистрации заселению Отель Henn-na в Нагасаке – это первый в мире отель, полностью укомплектованный многоязычнами работами, которые в основном используются для регистрации и выселения[8]. Еще одно инновационное решение для искосственоного интеллекта – «Конни», робот, поселившийся в отеле Hilton McLean в Вирджинии.

Геополитическая нестабильность может создавать дополнительные трудности для туризма, особенно в странах, расположенных рядом с конфликтными зонами. Влияние геополитической напряженности может снизить интерес туристов к Центральной Азии и увеличить барьеры для межгосударственного сотрудничества. В ответ Казахстан и Кыргызстан предпринимают шаги для создания безопасной туристской среды и позиционирования региона как стабильного и надежного направления. Международные программы сотрудничества и участие в инициативе «Новый Шелковый путь» могут помочь улучшить восприятие региона среди международных туристов [9].

Экономические стратегии и меры поддержки играют ключевую роль в развитии трансграничного туризма между Казахстаном и Кыргызстаном. В Казахстане действует Государственная программа развития туристской отрасли на 2019-2025 годы, направленная на поддержку малого и среднего бизнеса в сфере туризма. В рамках данной программы в 2024 году было выделено 50 млрд. тенге на развитие всей инфраструктуры отрасли туризма, где предусматривается также строительство новых гостиниц, туристских центров и дорог, а также модернизацию существующих объектов. Эти меры способствуют развитию туристских направлений в сельских и приграничных районах, где туристский потенциал высок, но инфраструктура требует инвестиций.

Кыргызстане аналогичные меры включают предоставление грантов и налоговых льгот для поддержки малых предприятий в туристской сфере, что способствует созданию рабочих мест и увеличению доходов в сельских регионах. В 2022 году была принята обновленная версия Налогового кодекса страны, она направлена на повышение эффективности использования средств государства, позволяет вести контроль их соответствия основным приоритетам развития страны. Предлагаемый подход позволяет правительству определять эффективность каждой налоговой льготы и принимать необходимые решения об их актуальности или отмене на регулярной основе.
Рассматривая основные показатели развития туризма в Казахстане за последние годы можно отметить, что в 2023 году объем услуг, оказанный местами размещения, по сравнению с 2021 годом увеличился в 2 раза, другие показатели также имеют положительную тенденцию развития [1]

Таблица – 1

Таблица 1. Основные показатели развития туризма в Казахстане (2021-2023 гг.)

Показатель	2021	2022	2023
Объем услуг, оказанный местами размещения, млрд. тг.	19,8	26,3	43,1
Количество мест размещения (единиц)	3800	4000	4200
Обслужено посетителей (тыс. человек)	1600	1700	1800
Единовременная вместимость (тыс. койко-мест)	200	210	220

** Составлено авторами на основании источника [1].*

Для поддержки бизнеса и привлечения инвестиций в туристскую инфраструктуру Казахстан и Кыргызстан внедряют налоговые льготы и программы льготного кредитования. В Казахстане частные инвесторы получают налоговые льготы на новые туристские объекты, а также пониженные ставки на инвестиции в инфраструктуру. Эти меры призваны стимулировать создание объектов туризма, увеличивая их инвестиционную привлекательность и снижая финансовое давление на малые и средние предприятия. В Кыргызстане действует программа льготного кредитования для

малого бизнеса, предлагающая низкие процентные ставки для предприятий, работающих туристском секторе. Доступ к кредитным линиям также поддерживается через финансирования международных организаций, таких как Всемирный банк и Азиатский банк развития.

Оба государства активно развивают инфраструктурные проекты в рамках государственно частного партнерства (ГЧП), привлекая частные инвестиции для реализации крупных проектов, предусматривая строительство и модернизацию транспортной и туристской инфраструктуры. Для примера, проект «Золотое кольцо» соединяет исторические и культурные достопримечательности и природные зоны обеих стран, разрабатывая для туристов удобный и безопасный маршрут в горных и природных зонах. Совместное финансирование подобных проектов через ГЧП помогает разделить риски между государством и частными инвесторами, что увеличивает привлекательность вложений. В 2022 году Казахстан начал проект расширения туристской инфраструктуры вдоль трансграничных маршрутов, включая строительство новых гостиниц и туристских центров. По данным Всемирного и Европейского банка реконструкции и развития, такие проекты способствуют созданию устойчивой туристской инфраструктуры и стимулирует долгосрочный срок туристской индустрии.

Эти экономические стратегии и меры поддержки направлены на создание благоприятных условий для развития трансграничного туризма между Казахстаном и Кыргызстаном, способствуя экономическому росту и укреплению межгосударственных связей. Как отметил Председатель Сената Парламента Республики Казахстан Маулен Ашимбаев: «Все соглашения, которые были достигнуты во время переговоров двух государств, сейчас исполняются соответствующими структурами для того, чтобы укрепить наш двухсторонний экономический потенциал».

Цифровые платформы для бронирования и продвижения туризма. Казахстан и Кыргызстан внедряют цифровые платформы, предоставляющие возможность бронирования туристских услуг и получения информации о достопримечательностях, маршрутах и культурных событиях. Казахстанская платформа VisitKazakhstan.kz, разработанная в рамках программы «Туризм 2025», уже интегрирована с международными системами что позволяет иностранным туристам бронировать отели, экскурсии и транспортные услуги заранее. Такая система упрощает доступ к основным туристским услугам и улучшает взаимодействие с туристами на всех этапах их путешествия. Кыргызстан также развивает платформы для онлайн бронирования, активно продвигает такие проекты через собственные государственные структуры, в том числе с привлечением средств Всемирного банка и поддержки Министерства экономики и финансов.

Интеграция аналитических систем, таких как BigData искусственный интеллект, позволяет анализировать туристский спрос и предлагать персонализированные маршруты. Эти технологии помогают выявлять популярные направления и распределять туристские потоки, снижая нагрузку на инфраструктуру в пиковые периоды. В Казахстане Министерство цифрового развития и инновации сотрудничает с компаниями-разработчиками для внедрения инструментов на базе ИИ, которые отслеживают и прогнозируют туристский спрос. Например, аналитические инструменты позволяют классифицировать туристов по интересам и на основе этой сегментации предлагать более целенаправленные предложения, такие как маршруты по национальным паркам или экскурсии, основанные на историческом контексте.

Сегодня вопросы применения технологии Big Data в индустрии туризма Российской Федерации как никогда актуальны, так как для более интенсивного развития туристской индустрии требуются системные подходы к планировнанию и организации туризма. В индустрии туризма накоплены огромные массивы данных, которые могут быть использованы как при проектировании пресонализированного труда, так и при формировании стратегии продвиженияя массового турпродукта на рынке. Применение Big Data дает возможность извлекать новые знания о туристах с точки зрения их туристского поведения, выбора направлений поездки, критериев выбора объектов размещения и др. Таким образом, на основе знаний, полученных в результате обработки больших массивов данных о поведении путешественников, формируется обобщенный проект потребителя туристского продукта с учетом его предпочтений. Как было отмечено ранее, в дальнейшем такой сформированный образ туриста может быть использован для разработки турпродуктов, удовлетворяющих потребностям рынка.

Казахстан и Кыргызстан, следуя международным тенденциям, внедрили системы электронных виз и цифровые паспорта вакцинации, которые значительно упростили процесс пересечения границы для иностранных туристов. Казахстанская система электронных виз, введенная в 2021

году, позволяет путешественникам заранее оформлять визы онлайн, а цифровые паспорта вакцинации позволяют минимизировать формальности при въезде, что привлекло туристов даже в условиях пандемии. Кыргызстан также внедрил электронные визы и активизировал кампанию по цифровизации в туризме с целью поддержки туристской отрасли в постпандеминый период. Совместные усилия двух стран в этой сфере поддерживаются европейским банком реконструкции и развития, который финансирует проекты по улучшению доступности туристских услуг для иностранцев.

В рамках программы «Туризм 2025» также разрабатываются виртуальные туры, по ключевым достопримечательностям, которые поддерживаются цифровыми ресурсами, что привлекает внимание к регионам и облегчает планирование поездок.

Интеграция систем. Казахстан и Кыргызстан активно работают над интеграцией международных цифровых платежных систем для удобства туристов. (Таблица 2).

Таблица – 2

Сравнительный анализ использования цифровых технологий в туризме (2023 г.)

Показатель	Казахстан	Кыргызстан
Наличие национальной туристской платформы	Да	Да
Интеграция с глобальными системами бронирования	Да	Нет
Внедрение электронных виз	Да	Да
Использование BigData и ИИ для анализа и спроса	Да	Нет
Внедрение VR/AR технологии	Да	Нет
Интеграция международных цифровых платежных систем	Да	Нет

** Составлено авторами на основании источника*

Заключение. Развитие трансграничного туризма в Казахстане и Кыргызстане открывает новые перспективы для роста экономики и культурного обмена. Совместное использование инноваций, финансовых инструментов и цифровое использование экологически устойчивых решений позволяет создать привлекательный и конкурентоспособный туристский продукт, соответствующий запросам современных туристов. Государственная поддержка, финансовые инструменты, такие как субсидии и микрофинансирование, а также международные инвестиции и ОЧП способствуют ускоренному развитию инфраструктуры и поддержке местного бизнеса. Устойчивое развитие в купе с трансграничным сотрудничеством в рамках таких проектов, как «Центрально-азиатская Дорога Номадов», создает основу для долгосрочного успеха в туристском секторе и помогает региону интегрироваться на международный туристский рынок. Внедрение инноваций в сфере туризма, таких как информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) т цифровые решения, открывает значительные перспективы для Казахстана и Кыргызстана. Разработка и внедрение национальных туристских порталов, таких как VisitKazakhstan.kz, позволяют туристам заранее планировать поездки, бронировать отели, экскурсии и транспортные услуги. Интеграция с международными системами бронирования расширяет аудиторию и повышает доступность туристских услуг, что способствует увеличению туристского потока и росту доходов в отрасли. Анализ больших данных и применение искусственного интеллекта позволяют глубже понимать предпочтение туристов, прогнозировать спрос и предлагать персонализированные маршруты. Это способствует оптимизации туристских потоков, снижению нагрузки на инфраструктуру в пиковые периоды и повышению удовлетворённости клиентов. Например, аналитические инструменты могут классифицировать туристов по интересам и предлагать целевые предложение, такие как маршруты по национальным паркам или исторические экскурсии. Введение электронных виз и цифровых паспортов вакцинации упрощает процесс пересечения границы, сокращает время оформления документов и повышает привлекательность стран для иностранных туристов. Это особенно актуально в условиях постпандемийного восстановления туризма, способствуя увеличению туристского потока и укреплению международных связей.

Это улучшает общий опят путешественников и повышает конкурентоспособность туристских услуг на международном рынке. Внедрение этих инноваций способствует повышению эффективности туристской отрасли, улучшению качества обслуживания и увеличению дохода от туризма, что в конечном итоге способствует экономическому росту и развитию регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. "Статистика туризма". – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/

2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. "Туризм" - Официальная статистика". – URL: https://stat.gov.kg/ru/statistics/turizm/

3. Сапарова Г.К. Развитие регионов в условиях инновационной экономики Респуб-лики Казахстан // Монография. – Караганда, 2018. – 190 с. ТОО «Tengri LTD» ISBN 978-601-7950-22-4

4. Даубаев К.Ж., Искакова М.К., Тулегенова Ж.У., Пягай А.А. Влияние социально-экономических аспектов на развитие рынка туристских услуг Республики Казахстан в современных условиях // Вестник университета Туран. – 2019. – №2(82). – С. 168–174.

5. Денисов И.В., Дарибекова А.С., Петренко Е.С., Шабалтина Л.В. Стратегическое управление развитием туризма в Казахстане // Journal of International Economic Affairs. – 2020. – №10(4). – С. 1039–1050.

6. Добрынина Я.С., Околнишникова И.Ю. Кластеризация как инструмент маркетингового управления и развития регионального туризма: постановка проблемы // Экономический вестник IPU РАН. – 2020. – №1(1). – С. 72–82.

7. Министерство культуры и спорта Республики Казахстан. "Вспомогательный счет туризма Республики Казахстан (2022г.)". – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-/publications/181504/

8. https://www.cnbc.com/2020/01/10/meet-the-robots-that-may-be-coming-to-an-airport-near-you.html

9. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. "Всемирный день туризма. Цифры и факты". – URL: https://www.stat.gov.kg/ru/news/vsemirnyj-den-turizma-cifry--fakty/

REFERENCES

1.Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. "Statistika turizma" [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. "Tourism statistics"]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/. [in Russian]

2.Nacional'nyj statisticheskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. "Turizm [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. "Tourism"].Oficial'naja statistika". – URL: https://stat.gov.kg/ru/statistics/turizm/. [in Russian]

3.Saparova G. Razvitie regionov v uslovijah innovacionnoj jekonomiki Respub-liki Kazahstan [Regional development in the context of the innovative economy of the Republic of Kazakhstan].// Monografija. – Karaganda, 2018. – 190 s. TOO «Tengri LTD» ISBN 978-601-7950-22-4. [in Russian]

4.Daubaev K., Iskakova M., Tulegenova Zh., Pjagaj A. Vlijanie social'no-jekonomicheskih aspektov na razvitie rynka turistskih uslug Respubliki Kazahstan v sovremennyh uslovijah [The impact of socio-economic aspects on the development of the tourism services market of the Republic of Kazakhstan in modern conditions].// Vestnik universiteta Turan. – 2019. – № 2(82). – S. 168–174. [in Russian]

5.Denisov I., Daribekova A., Petrenko E., Shabaltina L. Strategicheskoe upravlenie razvitiem turizma v Kazahstane [The impact of socio-economic aspects on the development of the tourism services market of the Republic of Kazakhstan in modern conditions].// Journal of International Economic Affairs. – 2020. – № 10(4). – S. 1039–1050. [in Russian]

6.Dobrynina Ja., Okolnishnikova I. Klasterizacija kak instrument marketingovogo upravlenija i razvitija regional'nogo turizma: postanovka problemy [Clusterization as a tool for marketing management and regional tourism development: problem statement].// Jekonomicheskij vestnik IPU RAN. – 2020. – №1(1). – S. 72–82. [in Russian]

7.Ministerstvo kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan. "Vspomogatel'nyj schet turizma Respubliki Kazahstan (2022g.)"[Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan. "Auxiliary Tourism Account of the Republic of Kazakhstan (2022 year)]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-/publications/181504/. [in Russian]

8. https://www.cnbc.com/2020/01/10/meet-the-robots-that-may-be-coming-to-an-airport-near-you.html

9.Nacional'nyj statisticheskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. "Vsemirnyj den' turizma. Cifry i fakty" [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. "World Tourism Day. Figures and facts"]. – URL: https://www.stat.gov.kg/ru/news/vsemirnyj-den-turizma-cifry--fakty/. [in Russian]

Бейсенова А.Ж., Сапарова Г.К., Мухамеджанова А.А., Садыков Ж.А.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ТУРИЗМДЫ ДАМЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫРҒЫЗСТАН МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Мақала Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы трансшекаралық туризмді дамытудың инновациялық стратегиялары мен құралдарын ғаламдық сын-қатерлер аясында зерттейді. Ұлы Жібек жолының тарихи мұрасына негізделген туризм бұл елдерде экономикалық өсудің және аймақтық ынтымақтастықтың қозғаушы күшіне айналу әлеуетіне ие. Дегенмен, бұл сала инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, маркетингтік стратегиялардың жетіспеушілігі және экологиялық мәселелер сияқты қиындықтарға тап болып отыр.

COVID-19 пандемиясы, климаттың өзгеруі және экономикалық тұрақсыздық туризмде тұрақты және инновациялық шешімдердің қажеттілігін күшейтті. Мақалада АКТ және цифрлық технологияларды (мысалы, электронды визалар, онлайн брондау платформалары), экотуризм бағыттарын құру және салықтық ынталандырулар мен мемлекеттік-жеке серіктестіктер сияқты қаржылық қолдау механизмдерін қолдану арқылы жүзеге асырылатын негізгі бастамалар талданады. Сондай-ақ мәдени және экологиялық туризмнің бірегей трансшекаралық туристік тәжірибені дамытудағы рөлі атап өтіледі.

Зерттеу екі ел арасындағы шекараларды кесіп өту тиімділігінің төмендігі және халықаралық танымалдылықтың жеткіліксіздігі сияқты кедергілерді жоюға бағытталған үйлестірілген күштердің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, ортақ ресурстарды пайдаланып, «Орталық Азия көшпенділер жолы» сияқты бастамалар арқылы аймақтық интеграцияны нығайтуды көздейді. Бұл стратегиялар Қазақстан мен Қырғызстанды жаһандық туризм нарығында тартымды бағыттарға айналдыруға бағытталған.

Beisenova A., Saparova G., Mukhamejanova A., Sadykov Z.

INNOVATIVE TOOLS FOR THE DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER TOURISM: THE CASE OF KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN

Annotation

The article explores innovative strategies and tools for developing cross-border tourism between Kazakhstan and Kyrgyzstan in the context of global challenges. Rooted in the historical legacy of the Great Silk Road, tourism in these countries has significant potential to become a driver of economic growth and regional cooperation. Despite this potential, the sector faces challenges such as underdeveloped infrastructure, insufficient marketing strategies, and ecological concerns.

The COVID-19 pandemic, climate change, and economic instability have emphasized the need for sustainable and innovative solutions in tourism. The article examines key initiatives, including the adoption of ICT and digital technologies (e.g., electronic visas, online booking platforms), the creation of eco-tourism routes, and financial support mechanisms such as tax incentives and public-private partnerships. It also highlights the role of cultural and ecological tourism in fostering

The research underscores the importance of coordinated efforts between the two countries to overcome barriers, such as border crossing inefficiencies and low international visibility, while leveraging shared resources and promoting regional integration through initiatives like the “Central Asian Nomadic Road.” These strategies aim to create a competitive cross-border tourism product and position Kazakhstan and Kyrgyzstan as attractive destinations in the global tourism market.

Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи **http://vestnik.kuef.kz/.**

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте http://grnti.ru/ или http://lib.gup.kz. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification).** Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДОИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка *(казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords).*

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотоция должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: http://translit.net

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.

2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.

3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD% D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: https://www.belstat.gov.by/.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086 [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом **(введение, обзор литературы, основная часть, выводы)**. В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:
Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:
Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

– «Диаграмма» – для рисования графиков;

– «SmartArt» – для блок-схем;

– «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрении статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются **сведения об авторах (на 3-х языках):** Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Утверждено на заседании
Ученого совета КазУЭФМТ
(протокол № 12 от 31.01.2019 г.)

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. Этические принципы **для авторов:**
   a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
   b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
   c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
   d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
   e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.

5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
   a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
   b) договорным и псевдорецензированием;
   c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
   d) фальсификацией состава авторов;
   e) публикацией псевдонаучных текстов;
   f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
   g) передачей материалов авторов третьим лицам;
   h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
   i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.

6. Этические принципы **для рецензентов:**
   a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
   b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
   c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
   d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
   e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. Этические принципы **для редакторов:**
   a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
   b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
   c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
   d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
   e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
   f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
   g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
   h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
   i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК Казахского университета экономики, финансов и международной торговли

Беттеуші/верстка: **Маханова С.М.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 30.12.24. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 42 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 769.
Подписано к печати 30.12.24. Формат 70x100 1/10. Объем 42 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 769.

«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации основных результатов научной деятельности.